

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 34. ТОМ 1
ISSUE 34. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 17 від 30.11.2020 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 34. Том 1. – 280 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжесьяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагула М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стечик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 17 from 30.11.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2020. – Issue 34. Volume 1. – 280 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharshkyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 793.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-1>

Василь АНДРІЙЦЬО,
orcid.org/0000-0002-9207-137X
кандидат мистецтвознавства,
заслужений працівник культури України,
завідувач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *v.andriitso6493-1@unesp.co.uk*

Ірина ШЕВЦОВА,
orcid.org/0000-0002-0956-3593
заслужений працівник культури України,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *ir_shevtsova@murdoch.in*

Михайло ШЮТИВ,
orcid.org/0000-0003-4853-8507
заслужений працівник культури України,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *m.shiutiv6493-1@uoel.uk*

**КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ ПОБУТОВОЇ ХОРЕОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ
ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ТАНЦЮВАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА**

У цьому науковому дослідженні розглядаються питання комунікативної функції побутової хореографії у контексті історичного розвитку сучасного танцювального мистецтва. Актуальність питань дослідження зумовлюється великим значенням хореографії у контексті розвитку танцювального мистецтва у всьому світі загалом та в Україні зокрема. Історичний розвиток сучасного танцювального мистецтва не можливий без якісного впливу хореографії, особливо якщо враховувати її суттєве значення у контексті формування музичної культури народу. Метою цього дослідження є визначення головних аспектів, що мають місце у контексті формування танцювальної культури українського народу, з огляду на комунікативну функцію сучасної хореографії. Провідним підходом цієї науково-дослідницької роботи є поєднання аналітичного та логічного методів дослідження питань, винесених у заголовок. Виконується глибокий структурний аналіз науково-дослідницьких робіт, доступних у рамках тематики дослідження, визначаються типові риси на напрями проведення досліджень у сфері розвитку танцювального мистецтва з огляду на історичні традиції становлення цього процесу. Головними результатами цього дослідження стали: висвітлення головних складників впливу, що здійснюється комунікативною функцією побутової хореографії на різні стадії розвитку танцювального мистецтва в історичному контексті, та констатація важливості якісного розвитку мистецтва побутової хореографії щодо подальшого вдосконалення культури сучасного танцю. Перспективи подальших досліджень у визначеному напрямі полягають у можливості визначити основні риси комунікативної функції побутової хореографії з точки зору її впливу на розвиток музичного та танцювального мистецтва та з огляду на це спрогнозувати основні напрями подальшого розвитку. Прикладна цінність цієї науково-дослідницької роботи полягає у визначенні головних етапів розвитку танцювального мистецтва у минулому та на сьогодні, що дозволить створити науково-дослідницьку базу щодо оцінки впливу побутової хореографії на її розвиток та сформулювати принципи впливу хореографічної культури народу на розвиток різноманітних галузей його мистецтва.

Ключові слова: хореографічне мистецтво, сучасні танці, розвиток танцювальної культури.

Vasyl ANDRIITSO,
orcid.org/0000-0002-9207-137X
Candidate of Art History,
Honored Worker of Ukraine Culture,
Head of the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) v.andriitso6493-1@unesp.co.uk

Iryna SHEVTSOVA,
orcid.org/0000-0002-0956-3593
Honored Worker of Ukraine Culture,
Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) ir_shevtsova@murdoch.in

Mykhailo SHIUTIV,
orcid.org/0000-0003-4853-8507
Honored Worker of Ukraine Culture,
Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) m.shiutiv6493-1@uoel.uk

COMMUNICATIVE FUNCTION OF DOMESTIC CHOREOGRAPHY IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF MODERN DANCE ART

This study investigates the communicative function of domestic choreography in the context of the historical development of modern dance art. The relevance of the study is conditioned by the great importance of choreography in the context of the development of dance art around the world in general and in Ukraine in particular. The historical development of modern dance art is impossible without the qualitative influence of choreography, especially with consideration of its essential importance in the context of the development of the musical culture of the people. The purpose of this study is to determine the main aspects that take place in the context of the development of dance culture of the Ukrainian people, given the communicative function of modern choreography. The leading approach of this study is a combination of analytical and logical methods of research of the subject matter. An in-depth structural analysis of scientific articles available within the subject area is performed, typical features of research areas in the field of dance art development are determined with consideration of the historical traditions of this process. The main results of this study were: highlighting the main components of the impact of the communicative function of folk choreography at different stages of dance art in the historical context and the importance of quality development of folk choreography for further improvement of modern dance culture. Prospects for further research in this area are to be able to identify the main features of the communicative function of domestic choreography in terms of its impact on the development of music and dance, and in view of this, to predict the main directions of further development in the future. The applied value of this study lies in the identification of the main stages of development of dance art in the past and present, which will create a research base to evaluate the impact of domestic choreography on its development, and formulate the principles of choreographic culture of the people on the development of various branches of art of this people.

Key words: choreographic art, modern dances, development of dance culture.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини 2010-х років хореографічне мистецтво в контексті розвитку сучасної танцювальної культури еволюціонує у поєднанні традиційних та інноваційних тенденцій. Інноваційні тенденції щодо розвитку майстерності танцю полягають у тому, що сучасна людина висуває дедалі все більш високі вимоги щодо якості мистецтва хореографії. Уважний та вибагливий глядач сподівається отримати від кожної танцювальної постановки вишуканості виконавчої майстерності, участі сучасних технічних засобів підсилення звуку та постановки світлового шоу, використання піротехнічних засо-

бів, що у поєднанні забезпечує стійке та міцне враження.

Водночас певний традиціоналізм є типовою рисою сучасних танцювальних постановок, їх вагомим атрибутом та характерною ознакою. Ця риса виглядає нібито запозиченою з минулого, звернення до якого забезпечується шляхом пластичності та виразності танцювальної постановки. Водночас звернення до традицій минулого забезпечується за допомогою відображення характерних сюжетних ліній, організації простору танцю та зовнішньої атрибутики у музиці (Хоцяновська, 2018: 35).

Кожен народ протягом усієї своєї історії створював дивовижну красу і малювання, різноманітні за змістом танці. Кожна нація має власні традиційні танці, особливості яких насамперед пов'язані з його етнічним характером, системами духовно-моральних цінностей та образів-ідеалів. Народні танці, їхній художній зміст та словниковий запас відображають не лише національні образи світу, але й трудові та повсякденні традиції народу, особливо природне середовище його проживання (Калішенко, 1999: 20). За історією розвитку народних танців тієї чи іншої нації можна якісно прослідити історію розвитку самого етносу, формування його культурних та духовних традицій. Всебічне вивчення культури танцю, притаманної певному народу, важливе як з хореографічної точки зору, так і як історико-етнографічне визначення соціальних стосунків між людьми, естетичного рівня творців танцювальних витворів та танцювальних виконавців (Гуменюк, 1962).

Народна хореографія, особливо в чистому, фольклорному сенсі, досить стійка до змін. Протягом багатьох століть збереглися основні види танцю, танцювальні рухи та пластика. Та навіть у сучасних фольклорно-сценічних постановках хореографи намагаються зберегти цю традиційну народну танцювальну основу. Звичайно, вона жива і саме тому є схильною до деяких перетворень (перехід танцю до сцени, розширений старт автора, оновлення малювання базового танцю тощо). Однак ці перетворення не руйнують, а скоріше оновлюють, збагачують народний танець і адаптують його до мінливих реалій та художніх потреб.

Аналіз досліджень. Сфера вивчення впливу комунікативної функції побутової хореографії на розвиток танцювального мистецтва ґрунтується на детальному історичному аналізі і дає змогу якісно відокремити головні складники тематики дослідження у контексті питань, що винесені у заголовок.

Танці виникли здебільшого як прояв бурхливих емоцій первісних людей, як погляд на явища світу, що їх оточував. Подібна тенденція має бути очевидною й у нинішні часи. Кожен сучасний танець – це окремий, власний погляд на світ саме того танцюриста, що його створив та виконує, це відображення саме часу, у якому цей танець було створено. Семантична складова частина сучасного танцю така ж глибока та суттєва, як і танцю первісних людей – магічного, обрядового. Зовсім іншою справою є те, що в певний час зміст цих «хореографічних повідомлень» має інший акцент: не стільки контакту із вищими силами, скільки суб'єктивно-комунікативний, передачі не лише емоцій, а навіть громадянської чи політичної позиції або системи поглядів.

Сучасний танець є поєднанням виразних засобів відображення внутрішнього стану людини за допомогою широкої палітри рухів, жестів, різноманітних танцювальних прийомів. Сучасна побутова хореографія, коріння якої походять від храмових та театралізованих танцювальних культур Єгипту, Індії, Греції, Риму та Київської Русі, у третьому тисячолітті залишається одним з основних лідерів світової культури танцю. Її розвиток у теперішніх умовах є неоднозначним та суперечливим, позначається численними пошуками та експериментами, несподіваними взаємовпливами та напруженою боротьбою (Басич, 2014: 26–28).

Натепер, у XXI столітті, мистецтво побутової хореографії можна характеризувати не лише появою нових напрямів постановки танцю, а й подальшим удосконаленням танцювальної майстерності виконавців, що стає головною ознакою та відправною точкою створення системи запису танцю, а згодом – формування особливої термінології щодо висвітлення особливостей постановки танців. Нині спеціальна танцювальна термінологія є відкритою системою найменувань танцювальних рухів, фігур, позицій та найменувань танців (Карпенко, Аршинин, 2018: 73).

Загалом комунікативна функція побутової хореографії на теперішньому етапі формування та розвитку танцювальної культури та традицій танців різних народів світу виступає одним з найбільш суттєвих аспектів зберігання національної автентичності витворів танцювального мистецтва, зумовлює їхню самобутність та властивості до постійного змінювання, взаємозбагачення та розвитку. Розвиток танцювальної культури відбувається невід'ємно від розвитку та становлення самої нації та її культурних традицій загалом. Тому аналіз впливу комунікативної функції побутової хореографії у контексті історичного розвитку сучасного танцювального мистецтва слід проводити з огляду на розвиток нації загалом, що, своєю чергою, зумовлює необхідність подальшого вивчення танцювальних та культурних традицій деяких народів з метою послідовного вивчення окремих етапів їхнього культурного та історичного розвитку (Бернадська, 2005).

Мета цього наукового дослідження полягає у визначенні головних аспектів впливу комунікативної функції побутової хореографії на різноманітні аспекти історичного розвитку танцювального мистецтва. Це виявляється важливим з точки зору визначення основних етапів розвитку культури танцю різних народів світу та якісного формування уявлень щодо напрямів подальшого розвитку танцювального мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Формування культури побутової хореографії як абсолютно незалежної художньої системи було підготовлене різними складниками. Один з них – народний танець, який є важливою частиною народної художньої культури, один з його видів характеризується рисами, притаманними всій народній художній культурі. Народний танець має свої виразні засоби, своєрідним поєднанням яких є спільні та національні самобутні риси танцювальних шкіл різних народів світу. Саме народний танець виступає міцною основою для формування та послідовного подальшого розвитку різноманітних танцювальних культур, серед яких можна виділити широке розмаїття сучасних танцювальних стилів та напрямів, а також багато різновидів народного сценічного танцю. Винаходи та засоби побутової хореографії у контексті застосування комунікативних функцій на тлі формування та послідовного розвитку вказаних танцювальних культур активно сприяють послідовному винаходу важливих танцювальних елементів, притаманних певним танцювальним стилям, та їх перенесення щодо якісного використання у деякі інші стилі танцю. Також варто відзначити, що використання певних прийомів танцю у іншій танцювальній культурі відкриває нові можливості щодо її збагачення та розвитку. Мистецтво побутової хореографії здатне відкрити світ нового та прекрасного, сформувати загальну естетичну культуру та традиції, розвинути фізичний стан та постанову (Василенко, 1996).

Побутова хореографія виступає невід’ємною частиною сучасної танцювальної культури та включена у різноманітних варіаціях до сучасної естради та інших галузей, де має своє відображення танцювальна культура. У такому контексті сучасне танцювальне мистецтво виступає синтезом різноманітних танцювальних стилів та засобів постановки (Гусев, 2003). У ньому присутні елементи класичного танцю, модерн-балету, джаз-танцю, хіп-хопу, фанку тощо. На відміну від зарубіжної та радянської класики, у сучасному танці суттєво більшу роль, аніж у будь-якому іншому танцювальному напрямі, відіграє індивідуальна майстерність виконавця. До того ж сучасний естрадний танець є не тільки відображенням певної послідовності рухів його виконавця, але являє собою певну театралізовану постановку, якісне виконання якої вимагає від виконавця прояву його таланту, як танцювального, так і акторського. У такому аспекті хореографія сучасного танцю має неабияке значення. Індивідуальність та виконавча майстерність танцюриста та талант

хореографа у своєму поєднанні забезпечують співзвучність розмаїтості сучасних естрадних танців за домінування техніки «фрістайл», або інакше – вільний стиль. Саме тому одним із найважливіших принципів, на яких базується мистецтво сучасного естрадного танцю, є імпрровізація та творче самовираження виконавця за допомогою рухів (Басич, 2014: 29).

У найближчій прогнозованій перспективі еволюція сучасного танцювального мистецтва, ймовірно, буде відбуватися за рахунок виникнення нових напрямів танцю, а також подальшим взаємним проникненням танцювальних стилів та напрямів, а також суміжних із танцем видів мистецтв. На тлі цих явищ у мистецтві побутової хореографії у майбутньому мають виявлятися такі риси, як цитатний принцип, подвійна інтерпретація, іронія, а також колаж відеоряду та текстів: музичних та літературних. Танцювальне мистецтво продовжує свою еволюцію, та побутова хореографія в контексті властивій їй комунікативній функції відіграє у такому процесі найважливішу роль (Дункан, 1994).

Дослідження питань комунікативної функції сучасного мистецтва побутової хореографії у контексті її впливу на розвиток мистецтва сучасного танцю призвело до отримання таких результатів.

Історичний розвиток сучасного танцювального мистецтва відбувався за умови величезного впливу культури побутової хореографії на всіх етапах цього процесу (Кособуцька, 2018: 77). Аналіз розвитку мистецтва сучасної побутової хореографії виявляє її органічний зв’язок із традиціями, притаманними народному фольклору. Актуальність народного фольклору зумовлюється його здатністю бути адекватним відображенням діалектики життя суспільства, найважливіших подій історичного життя та типових особливостей життя і побутових умов суспільства, побуту народу. Оригінальність народних танців та збереження традицій хореографічної культури кожного окремого народу є однією з найбільш актуальних проблем сучасної теорії та практики побутової хореографії. У цьому контексті найважливішим аспектом у розвитку культури сучасного танцю є саме комунікативна функція побутової хореографії. Це зумовлюється переліком факторів, найважливішими серед яких слід зазначити такі (Каргин, 2007: 6).

Побутова хореографія як складова частина хореографічної культури окремого народу здатна утримувати унікальність стилістики її танцювальної культури в умовах широкого поширення танцювальних жанрів та стилів. Сьогодні набирають великої популярності такі стилі та напрями сучас-

ного танцю, як так званий «вуличний стиль», до якого належать брейк-данс, хіп-хоп, та інші танцювальні стилі, у яких стилістика, притаманна танцювальній культурі окремого народу, відсутня повністю. Розвиток подібних танців та удосконалення танцювальної майстерності окремих виконавців мають відбуватися винятково за рахунок імпровізації танцюристів, їхньої здатності втілювати в рухи свого тіла соціальні прояви та тенденції. Імпровізаційний та соціальний характер танців, що можна віднести до «вуличного стилю», зумовлює можливості створення сценічного образу, зокрема, й за рахунок комунікаційних здібностей виконавців, їхнього вміння відокремлювати певні соціальні риси та втілювати їх у танцювальні рухи. Міміка та жестикуляція відіграють у такому контексті визначальну роль, створюючи танцювальний образ, головною ознакою якого є здатність до пластичного самовираження.

Натепер у молодіжному середовищі набирають популярності сучасні напрями мистецтва побутової хореографії, які мають здебільшого західне

походження. Саме тому сучасна хореографія викликає найбільшу увагу з боку сучасної молоді, на відміну від класичної, народної танцювальної культури. Одночасно зі зростанням національної ідентичності сучасна педагогічна наука все частіше апелює до історичних, народних культурних традицій, зокрема, народної побутової хореографії як засобу естетичного виховання молодого покоління (Тимошенко, 2015: 33).

Зараз зростає інтерес до справжньої популярної культури та історії свого населення в багатьох регіонах, а також відчуття їхньої культурної ідентичності, що має протидіяти засиллям популярної культури, сприяє відродженню та збереженню справжніх культурних та духовних цінностей (Головей, 2000: 249). Комунікативна функція сучасного хореографічного мистецтва у такому контексті полягає у створенні необхідних умов щодо зближення певних культурних прошарків та формування міцного культурного середовища, здатного стати надійною основою для зростання та розвитку сучасного танцювального мистецтва.

Таблиця 1

Порівняння деяких аспектів народного та народно-сценічного танцю з точки зору впливу хореографічної культури на їх формування та розвиток

Народний танець	Народно-сценічний танець
Носії – звичайні люди, що не мають будь-яких обмежень за віком, статтю, професією та соціальним статусом	Носії – професійні актори, хореографи та постановники, втілювачі певної сценічної концепції
Формування зумовлюється особливостями історичного розвитку людства на певних етапах, виступає первинною основою більшості танцювальних систем	Формування пов'язане з розвитком професійного хореографічного мистецтва. Заснований на процесі художнього синтезу елементів народного танцю на основі танцю класичного, є наступним етапом у розвитку взаємодії класики та фольклору, танцювальної культури
Функції: церемоніальна, побутова, естетична, пізнавальна, комунікативна, освітня тощо. Життєво важлива мета фольклору визначає його як особливу, естетичну форму асиміляції та передачі соціального досвіду на етапах формування	Функції: виступає об'єктом самостійного естетичного досвіду, це його основне призначення. Крім того, зберігає когнітивні, освітні функції. У фольклорно-сценічному танці вписаний художній метод соціалістичного реалізму, особливо важлива його ідеологічна функція
Засіб передачі нефіксований. Використання норм та канонів перетинається з імпровізацією. Народні виконавці користуються можливістю видозмінювати твір, звідки його нестабільність на непередбачуваність	Засіб передачі полягає у створенні художнього твору, професійного хореографічного фольклорного винаходу з кінцевою часовою структурою та лексичним наповненням, створеним автором
Канони виконання залишаються незмінними протягом століть завдяки ретельній організації щодо їх проведення. Це сприяє збереженню архаїчних форм рухів людини, що на кожному етапі розвитку людства набували нового змісту на закономірностей	Канони виконання («правила виконання») регулюються методами викладання, що подаються у спеціалізованій методичній літературі. Мова танцю поступово ускладнюється за рахунок змін розташування тулубу та змін темпів виконання. Ускладнення танцювальної композиції відбувається за рахунок втілення прийомів режисури та майстерного виконання акторських завдань
Неназване мистецтво (анонімність), об'єктивний характер якого встановлюється його колективністю, коли «Реальність індивідуальних внесків від обдарованих людей ... санкціонується колективом»	Авторське мистецтво (автор-хореограф), але автор виступає в ролі «аранжувальника», стиліста. Синтез двох чи більше художніх систем мінімізує суб'єктивність автора

Розвиток сучасного танцювального мистецтва зумовлює специфіку побутової хореографії, її особливі риси та функції, що реалізуються на різних етапах розвитку. Комунікативна функція посідає у такому контексті важливе місце, оскільки танець історично був засобом невербального спілкування та передачі важливої соціальної інформації від одного покоління до іншого. Слід зазначити, що саме народні танці були та є найбільш виразним відображенням світогляду, чуттєвого почуття краси життя, необхідного прояву їхньої передачі у формі художньої алегорії. Саме складові елементи побутової хореографії мають величезний вплив на різні стадії формування народного танцю як засобу комунікації найвищого ступеня, що традиційними засобами формує орієнтири почуттів, допомагає реалізації найбільш сміливих фантазій та яскраво передає сьогоденність за допомогою широкого розмаїття художніх засобів.

Загалом, комунікативна функція побутової хореографії у контексті історичного розвитку сучасного танцювального мистецтва має бути розподілена на такі складники:

– формування сприятливих умов щодо взаємного проникнення сучасних танцювальних культур та створення на цій основі єдиного базису подальшого становлення певного напрямку розвитку сучасного танцю;

– зняття обмежень певних танцювальних культур щодо можливості їхнього взаємного проникнення та подальшого розвитку;

– створення певного соціально-культурного середовища, що має відповідати сьогоденним потребам у сенсі подальшого розвитку культури сучасного танцю за умови застосування конкретних винаходів та засобів сучасного хореографічного мистецтва (Іванова, 2017: 208).

Побутова хореографія має величезний вплив на формування танцювальної культури та традицій кожного окремого народу та сприяє їх формуванню та розвитку. Це має неабияке значення в контексті того факту, що культура народного танцю зазнала низки перетворень протягом усього ХХ століття. Одночасно зі зникненням народного танцю у його автентичному вигляді (зміни у соціокультурному просторі, урбанізація та індустріалізація, зникнення сіл як місця становлення традиційної танцювальної культури) у СРСР з'явилася нова його форма – фольклорно-сценічний танець.

У таблиці 1 подаються найбільш характерні риси цих двох різновидів танцювального мистецтва, що демонструють особливості впливу мистецтва побутової хореографії на послідовні стадії їх формування (Вичузанова, 2009) (табл. 1).

Таким чином, вплив побутової хореографії на формування та розвиток сучасного танцювального мистецтва визначається також у характері розвитку окремих танців та танцювальних традицій, що є надзвичайно важливим з точки зору саме її комунікативної функції (Полякова, Курюмова, 2017: 357). Саме комунікація між різноманітними танцювальними культурами активно сприяє їхньому взаємопроникненню та взаємозбагаченню, та комунікація стосовно хореографічних традицій має у цьому аспекті неабияке значення. Вона сприяє активному пошуку та винаходу нових прийомів танцювальної постановки, що згодом визначатимуть характер нового витвору танцювального мистецтва та його характерні риси. Комунікативна функція побутової хореографії у контексті історичного розвитку сучасного танцювального мистецтва сприяє активному збагаченню різноманітних танцювальних та тісно пов'язаних з ними культур, що має позначатися на інтенсивності розвитку окремих танцювальних етнічних та соціальних традицій та формуванні окремих різновидів та форм танцювального мистецтва, притаманних конкретним народам протягом певного проміжку часу.

Висновки. Дослідження питань комунікативної функції побутової хореографії у контексті історичного розвитку сучасного танцювального мистецтва призвело до таких висновків.

Побутова хореографія виступає невід'ємною частиною будь-якої танцювальної культури, основою її стилю та характерною ознакою зовнішніх проявів. Сучасні хореографічні стилі та традиції стосовно постановки витворів танцювального мистецтва відіграють величезну роль, оскільки виступають базовою основою структури танцювальної постановки та визначають основні напрями розвитку танцювальних стилів та окремих танців. У цьому контексті комунікативна функція побутової хореографії має велике значення з точки зору створення необхідних умов щодо взаємопроникнення та взаємозбагачення різних танцювальних культур, що створює необхідні умови їх подальшого взаємного вдосконалення на розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басич Ю. М. Сучасний танець та місце традиційної танцювальної символіки в українській хореографії. *Філософія та політологія у контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 26–31.
2. Бернадська Д. П. Феномен синтезу мистецтв у сучасній українській, сценічній хореографії : автореф. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Київ : Київський національний ун-т культури та мистецтв, 2005. 20 с.

3. Василенко К. Ю. Лексика українського народно-сценічного танцю : навчальний посібник для інститутів культури. Київ : Мистецтво, 1996. 493 с.
4. Вичузанова Л. К. Язык хореографии. Философский анализ : дис. ... канд. фил. наук : 09.00.01. Уфа : Башкирский государственный ин-т, 2009. 173 с.
5. Головей В. Ю. Танець як сакральне мистецтво. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: альманах*. Київ : Київський національний лінгвістичний університет, 2000. С. 247–255.
6. Гуменюк А. І. Українські народні танці. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. 360 с.
7. Гусев Г. П. Метод преподавания народного танца. Танцевальные ходы и сочетания в середине зала. Москва : Владос, 2003. 178 с.
8. Дункан А. Танець майбутнього. Моє життя. Київ : ТОВ «Муза», 1994. 223 с.
9. Иванова Г. В. Художественные особенности фольклорно-сценического танца. К проблеме обучения в университетской системе хореографического образования. *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*. 2017. № 4 (40). С. 205–215.
10. Калішенко О. «Танець ХХІ століття» прямує Україною. Київ : Хрещатик, 1999. 22 с.
11. Каргин А. С. Возродить потерянное? О мерах по сохранению и популяризации традиционной культуры. *Традиционная культура*. 2007. № 2. С. 3–8.
12. Карпенко І. А., Аршинин В. А. Народный танец: исток хореографической культуры. *Культурная жизнь Юга России*. 2018. № 1 (68). С. 72–76.
13. Кособуцька Н. Ю. Народний танець: соціокультурні особливості та функції. *Вісник культури та мистецтв*. 2018. № 1 (58). С. 76–81.
14. Полякова А. С., Курюмова Н. В. Народный сценический танец как метод освоения фольклора и художественно-идеологического строительства. *Ярославский педагогический вестник*. 2017. № 4. С. 357–360.
15. Тимошенко Л. Г. Навчання та викладання традиційної народно-побутової хореографії в умовах сучасності. *Науково-освітній огляд*. 2015. № 2 (8). С. 37–43.
16. Хоцяновська Л. В. Сучасне хореографічне мистецтво України в контексті світових культурних тенденцій. *Наукові записки. Серія: «Мистецтвознавство»*. 2018. № 1 (38). С. 186–194.

REFERENCES

1. Basych Yu. M. Suchasnyi tanets ta mistse tradytsiinoi tantsiuvalnoi symboliky v ukrainskyi khoreohrafi [Modern dance and the place of traditional dance symbols in Ukrainian choreography]. *Filosofia ta politolohiia u konteksti suchasnoi kultury*, 2014, No. 7, pp. 26–31 [in Ukrainian].
2. Bernadska D. P. Fenomen syntezy mystetstv u suchasni ukrainskyi, stsenichni khoreohrafi: avtoref. ... kand. mystetstvovnavstva [The phenomenon of synthesis of arts in modern Ukrainian, stage choreography: abstract for the degree of Candidate of Art History]. Kyiv: Kyiv National University of Culture and Arts, 2005, 20 p. [in Ukrainian].
3. Vasylenko K. Yu. Leksyka ukrainskoho narodno-stsenichnoho tantsiu: navchalnyi posibnyk dlia instytutiv kultury [Vocabulary of Ukrainian folk-stage dance: a textbook for cultural institutes]. Kyiv: Mystetstvo, 1996, 494 p. [in Ukrainian].
4. Vichuzanova L. K. Yazyk horeografii. Filosofskij analiz: dis. ... kand. phil. nauk. [Vocabulary of Ukrainian folk-stage dance: a textbook for cultural institutions: PhD thesis]. Ufa: Bashkir State Institute, 2009, 173 p. [in Russian].
5. Holovei V. Yu. Tanets yak sakralne mystetstvo [Dance as a sacred art]. *Aktualni filosofski ta kulturolohichni problemy suchasnosti: almanakh*. Kyiv: Kyivskiy Natsionalnyi Lnhvistychnyi Universytet, 2003, 255 p. [in Ukrainian].
6. Humeniuk A. I. Ukrainski narodni tantsi [Urainian folk dances]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii Nauk Ukrainskoi RSR, 1962, 360 p. [in Ukrainian].
7. Gusev G. P. Metod prepodavania narodnogo tantza. Tanzevalnye hody i sochetania v seredine zala [Method of teaching folk dance. Dance moves and combinations in the middle of the hall]. Moscow: Vlados, 2003, 178 p. [in Russian].
8. Dunkan A. Tanets maibutnoho. Moie zhyttia [Dance of the future. My life]. Kyiv: Muza, 1994, 223 p. [in Ukrainian].
9. Ivanova G. V. Khudozhestvennye osobennosti folklorno-sczenicheskogo tancza. K probleme obucheniya v universitetskoj sisteme khoreograficheskogo obrazovaniya [Artistic features of folk-stage dance. On the problem of training in the university system of choreographic education]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2017, No. 4 (40), pp. 205–215 [in Russian].
10. Kalishenko O. “Tanets XXI stolittya” pryamuye Ukrayinoyu [“Dance of the XXI century” goes to Ukraine]. Kyiv: Khreshchatyk, 1999, 22 p. [in Ukrainian].
11. Kargin A. S. Vozrodit poteryannoe? O merakh po sokhraneniyu i populyarizacii tradicijnoy kultury [To revive the lost? On measures to preserve and popularize traditional culture]. *Tradicijonnaya kultura*, 2007, No. 2, pp. 3–8 [in Russian].
12. Karpenko I. A., Arshinin V. A. Narodnyy tanets: istok horeograficheskoy kultury [Folk dance: the source of choreographic culture]. *Kulturnaya zhizn Yuga Rossii*, 2018, No. 1 (68), pp. 72–76 [in Russian].
13. Kosobutska N. Yu. Narodnyi tanets: sotsiokulturni osoblyvosti ta funktsii [Folk dance: social and cultural specialties and functions]. *Visnyk kultury ta mystetstv*, 2018, No. 1 (58), pp. 76–81 [in Ukrainian].
14. Polyakova A. S., Kuryumova N. V. Narodnyy stsenicheskij tanets kak metod osvvaivaniya folkloru i hudozhestvenno-ideologicheskogo stroitelstva [Folk stage dance as a method of mastering folklore and artistic and ideological construction]. *Yaroslavskiy pedagogicheskij vestnik*, 2017, No. 4, pp. 357–360 [in Russian].
15. Timoshenko L. G. Navchannya ta vikladannya traditsiynoyi narodno-pobutovoyi horeografii v umovah suchasnosti [Teaching of traditional folk choreography in modern conditions]. *Naukovo-osvitniy oglyad*, 2015, No. 2 (8), pp. 37–43 [in Ukrainian].
16. Khotsianovska L. V. Suchasne khoreografichne mystetstvo Ukrainy v konteksti svitovykh kulturnykh tendentsii [Contemporary choreographic art of Ukraine in the context of world cultural trends]. *Naukovi zapysky, Seriya: “Mystetstvovnavstvo”*, 2018, No. 1 (38), pp. 186–194 [in Ukrainian].

Наталія АНДРІЇВ,

orcid.org/0000-0001-5410-2078

кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *n.andriiv6493-7@ubogazici.in*

Олександр ГЕРЕШКО,

orcid.org/0000-0002-2010-256

викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *hereshko6493-7@national-university.info*

Марія МАРТИНЮК,

orcid.org/0000-0003-4020-8757

викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *m.martyniuk6493-7@kpi.com.de*

МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У цьому науковому дослідженні обговорюються питання менеджменту соціокультурної діяльності стосовно умов, що склалися у сучасному соціумі. Численні процеси організації соціокультурної діяльності та управління нею на тепер викликають жваве обговорення у сучасних засобах масової інформації, оскільки подібна тематика є вельми важливою з точки зору визначення певної структури постановки питань у сфері соціально-культурних явищ та пошуку шляхів їх якісного розв'язання. На тепер соціокультурна діяльність дістала суттєвого масштабу, тому питання її організації та планування, що власне і є сутністю менеджменту, потребують якісного висвітлення задля визначення певних умов розв'язання питань сучасного соціокультурного життя. Актуальність заявленої тематики дослідження зумовлюється наявністю певних складнощів упровадження ефективних систем менеджменту соціальної та культурної сфер діяльності, що потребують ретельного вивчення та розв'язання. Методологія цього наукового дослідження має у своїй основі поєднання аналітичного методу дослідження питання, що винесено у заголовок, із логічним компонуванням результатів цього дослідження із його висновками. Основними результатами цієї наукової роботи слід вважати окреслення головних підходів до об'єктивного висвітлення питань менеджменту соціокультурної діяльності та надання належної оцінки важливості формування ефективної системи менеджменту з точки зору реалій сучасного соціокультурного життя. Перспективи подальших досліджень у визначеному напрямі зумовлюються необхідністю формування ефективного менеджменту у різних сферах соціокультурної діяльності та відстеження головних чинників, які мають суттєве значення з точки зору розподілу обов'язків серед суб'єктів культурного життя соціуму, що формують його характерні риси та здатність до саморозвитку та вдосконалення. Прикладна цінність цього наукового дослідження полягає у можливості застосувати в практичній сфері головні його результати та висновки з метою покращення якості діяльності наявної нині системи менеджменту соціально-культурної сфери.

Ключові слова: соціокультурна сфера, соціально-культурна діяльність, менеджмент соціокультурної діяльності, основи управління, проблеми спілкування, засоби налагодження комунікації.

Nataliia ANDRIIV,

orcid.org/0000-0001-5410-2078

Candidate of Economics, Associate Professor;

Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) n.andriiv6493-7@ubogazici.in

Oleksandr HERESHKO,

orcid.org/0000-0002-2010-256

Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) hereshko6493-7@national-univesity.info

Mariia MARTYNIUK,

orcid.org/0000-0003-4020-8757

Senior Lecturer at the Department of Art Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) m.martyniuk6493-7@kpi.com.de

MANAGEMENT OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES

This study discusses the management of socio-cultural activities in relation to the conditions prevailing in modern society. Numerous processes of organising and managing sociocultural activities are currently being actively discussed in modern mass media, since such topics are very important from the standpoint of defining a certain structure for raising questions in the field of socio-cultural phenomena and finding ways to qualitatively solve them. At present, socio-cultural activities have reached a significant scale. Therefore, the issues of its organisation and planning, which constitute the essence of management, require quality coverage in order to determine certain conditions for solving problems of modern socio-cultural life. The relevance of the subject is conditioned by the presence of certain difficulties in implementing effective management systems of social and cultural spheres of activity that require careful study and resolution. The methodology of this study is based on a combination of the analytical method of research of the subject matter with the logical collation of the results and conclusions of this study. The main results of this study include the determination of the main approaches to objective coverage of socio-cultural management and provision of a proper evaluation of the importance of developing an effective management system in terms of the realities of modern socio-cultural life. Prospects for further study in a particular direction are conditioned by the need for effective management in various areas of socio-cultural activities and tracking the main factors that are significant in terms of distribution of responsibilities among the subjects of cultural life, which shape its features and ability to self-development and improvement. The applied value of this study lies in the ability to apply its main results and conclusions in practice in order to improve the quality of the current management system of the socio-cultural sphere.

Key words: *socio-cultural sphere, socio-cultural activity, management of socio-cultural activity, basics of management, problems of communication, means of establishing communication.*

Постановка проблеми. У сучасному соціокультурному житті виникає безліч питань, що потребують своєчасної оцінки та розв'язання із застосуванням ефективної системи менеджменту задля повноцінного планування та реалізації програми послідовного розвитку суспільства. Тому питання менеджменту соціокультурної діяльності заслуговують належного вивчення та розв'язання згідно з актуальними потребами сучасного життя.

Слід зазначити, що у сучасній реальності розвитку українського суспільства на теперішньому етапі спостерігаються соціальні, економічні, політичні передумови для переходу до послідовного розвитку сфери культури: накопичується культурний потенціал, що вимагає системних перетворень в організації та управлінні установами

та організаціями культури та цільової підтримки найважливіших напрямів їхньої діяльності. Як свідчать численні соціологічні дослідження та опитування населення, рівень життя людей дещо змінюється, а разом з ним ростуть і культурні запити населення, насамперед молоді. На цьому тлі накопичився вантаж проблем, пов'язаних перш за все зі скороченням кількості та малою місткістю об'єктів та засобів культури, нераціональним розміщенням їх по територіях проживання населення, недостатньою оснащеністю установ культури сучасним обладнанням, технічними засобами, музичними інструментами, що істотно стримує розвиток соціокультурних процесів, що задовольняють запити та потреби населення (Чижиков, 2013: 209). До цього треба

долучити фактор недостатнього розуміння деякими суб'єктами значення розвитку соціокультурної сфери життя суспільства у теперішніх умовах та необхідність вжиття додаткових заходів щодо роз'яснення сутності цього питання.

У сучасному стані сфери соціокультурного життя стосовно українських реалій можна вважати значним досягненням формування належних умов щодо розвитку системи менеджменту соціокультурної сфери, здатної ефективно вирішувати питання організації різноманітних заходів покращення культурного складника життя населення та задоволення культурних потреб соціуму. Адже культурний аспект соціального життя є невід'ємною складовою частиною загального розвитку держави, покращення життя громадян та своєчасного вирішення безлічі питань, що становлять основу соціокультурних потреб населення. На цьому тлі дуже важливими чинниками постають питання розвитку професіоналізму працівників соціокультурної сфери, зміцнення їхнього багажу знань щодо можливостей втілення нових технологічних рішень, здатних суттєво покращити загальний рівень вирішення питань соціокультурної діяльності загалом. Адже, як засвідчує практичний досвід, працівники сфери культури на нинішньому етапі розвитку українського суспільства не завжди володіють достатнім професійним рівнем, ініціативністю й не завжди готові застосовувати нові технології в організації культурно-творчого процесу (Чижиков, 2013: 210).

Як один з найбільш ефективних варіантів розвитку сучасної системи менеджменту соціокультурної сфери життя суспільства є розробка та практичне втілення комплексно-цільових програм щодо покращення умов функціонування різноманітних ланок соціокультурного життя. Планування з використанням цільових програм допоможе знайти ефективні шляхи головних проблем культурного життя сучасного суспільства, пов'язаних із складнощами існування вітчизняної соціокультурної сфери у ринкових умовах, що склалися. Культура, перебуваючи в ринковій економіці, виявляється в тій ситуації, коли ринок постійно створює проблеми та водночас пропонує можливості. Та для подальшого якісного використання цих можливостей, для того щоб вирішувати проблеми, культура змушена запускати проекти. Іншими словами, проекти є інструментом адаптації, інструментом розвитку. Але питання викликає те, як ці проекти запускати. А це питання вже є головним з точки зору функціонування системи менеджменту соціокультурної діяльності та становить її головне значення та сутність.

Аналіз досліджень. Головні питання менеджменту соціокультурної діяльності з точки зору їхньої оцінки у реаліях сучасної соціальної системи знайшли своє якісне відображення у наукових дослідженнях таких авторів, як В. М. Чижиков (2013), І. Ю. Левітіна (2015), В. А. Ропот, К. М. Мартиросян (2018), В. А. Микляев, Н. Н. Покровська (2016) та інші. Вказані автори компетентно висвітлюють різноманітні аспекти сучасного соціокультурного життя та дають власну оцінку комплексу актуальних питань соціально-культурної сфери життя суспільства з точки зору їх можливого розв'язання.

Крім того, у своїх дослідженнях зазначені автори наголошують на наявності багатьох проблем соціокультурної діяльності суспільства та роблять спробу аналізу варіантів їх вирішення. З точки зору розвитку менеджменту соціокультурної діяльності дослідження вказаних авторів мають велике значення, оскільки виокремлюють широке коло питань, що потребують ретельного вивчення з метою втілення на практиці досягнутих результатів та сформованих висновків задля створення необхідних умов розвитку культури соціуму та формування нових традицій соціокультурного життя.

Мета статті полягає у визначенні головних чинників формування системи менеджменту соціокультурної сфери сучасного суспільства та окреслення основних напрямів її подальшого розвитку з точки зору створення умов для практичного задоволення культурних проблем громадян та забезпечення якісного розвитку всієї соціокультурної сфери та формування її нових, стійких та позитивних традицій.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурне життя суспільства завжди було предметом жвавих обговорень та диспутів у наукових та соціальних колах, а також висвітлювалося у численних наукових дослідженнях різних авторів. У нинішньому XXI столітті менеджмент соціокультурної діяльності відіграє важливу роль з точки зору формування необхідних умов соціального та культурного розвитку, задоволення різноманітних потреб громадян у визначених сферах.

Натепер у системі соціальних наук сформувалися два типові підходи до оцінювання та наявності такої необхідності змінювання системи менеджменту соціокультурної діяльності: соціоінженерний (переважно «технократичний») та гуманітарний («розуміючий»). З ними пов'язані й деякі ідеали науковості та особливості викладання у сучасних вищих навчальних закладах. Так, соціоінженерний підхід найближче стоїть

до «натуралістичної» гілки соціально-наукового пізнання, коли об'єкт розглядається крізь призму практичної діяльності суб'єкта управління. Що ж стосується гуманітарного підходу, то його головна вимога – дослідити управлінську реальність у контексті смислів, ідеалів та цінностей, якими керуються суб'єкти менеджменту в процесі взаємодії (Резник, 2010: 111).

Звісно, ці два підходи повною мірою не вичерпують усього розмаїття парадигм менеджменту у контексті соціокультурної діяльності. Але можливості якісного вирішення комплексу питань у контексті розвитку соціальної та культурної сфер життя суспільства завдяки наявності конкретних типологій їх вирішення суттєво розширюються, чому активно сприяють зазначені підходи. Крім того, варто відзначити, що для якісного вирішення питань соціокультурної діяльності суспільства від представника системи менеджменту вимагається здатність якісно оцінювати складність виникаючих питань та вміння швидко знаходити шляхи їх ефективного розв'язання.

Важливі якості, якими повинен володіти майбутній соціальний менеджер, – високі інтелектуальні здібності та перш за все здатність до аналізу проблемних ситуацій, креативність, здатності до організації взаємодії, високі особистісні та морально етичні якості (принциповість, чесність, напористість та ініціативність). Але головне, що обов'язково слід урахувати у процесі підготовки такого фахівця, – це орієнтація на управління процесами, що мають місце у сучасній соціальній сфері. Соціальний менеджмент як професія – це насамперед діяльність у сфері управління. Тому й фахівець у цій галузі повинен бути підготовлений як управлінець, причому не просто як керівник, а саме як управлінець, який володіє необхідними знаннями, компетенціями та досвідом (Резник, 2011: 124).

Питання менеджменту соціокультурної діяльності передбачають необхідність визначення головних напрямів діяльності, що підпадають під коло відповідальності працівників сфери менеджменту та зумовлюють необхідність наявності в них певних компетенцій у зв'язку з цим. Звісно, менеджмент у такому контексті – вельми специфічна діяльність, що поєднує в собі безліч різних аспектів: філософію, економіку, безпосередньо менеджмент та маркетинг, психологію, право, комунікацію тощо. Крім того, творча сфера нині має безпрецедентно велике поширення: соціальне та просторово-територіальне. А однією з головних дійових осіб цієї системи залишається сам менеджер, який розуміє задум, зміст та творчу

структуру, який супроводжує та контролює процеси створення та подальшої реалізації твору, представлення його публіці.

Соціум та різноманітні форми соціально-культурної діяльності служать основним фундаментом, що об'єднує нині гігантську різномірну культурну індустрію. Особливості інноваційного менеджменту у сфері культури наочно проявляються у створенні відповідних спеціалізованих структур незвичайного формату, де тісно переплітається діяльність представників з різних культурних ланцюжків. Такі аргументи дозволяють сформулювати поняття «інноваційна політика в сфері культури», яка полягає в комплексі актуальних заходів, що вживаються різними соціокультурними інститутами (одичними або ланцюговими) з розробки, впровадження, підтримки організаційно-управлінських, сервісних, матеріально-технічних, фінансових, інтелектуальних інновацій у зовнішньому та внутрішньому галузевому середовищі (Резник, 2009: 106). Універсальність наведених інновацій незаперечна, вони розраховані на різну аудиторію – людей різного віку, інтересів, смаків, захоплень, спроможностей. Доцільно організувати професійний консалтинг для фахівців сфери культури та соціального середовища, що займаються підготовкою та проведенням різних видів заходів, з вигідним обміном «ноу-хау».

Подібний комплексний підхід до питань соціокультурної діяльності сприяє удосконаленню діяльності системи менеджменту соціокультурної сфери у сучасних умовах. Своєчасне та якісне урегулювання всіх проблем, що виникають на цьому тлі, є ознакою професійної зрілості представників менеджменту соціокультурної діяльності та їхньої здатності адекватно реагувати на потреби сьогодення. Адже цьому повинно сприяти створення якісної системи підготовки менеджерів зазначеного роду діяльності. Такий підхід відповідає вимогам самої соціальної практики.

Як підтверджує досвід західних країн, соціальний менеджер виступає в різних професійних позиціях та ролях. Як соціальний клініцист він повинен мати психологічну освіту та орієнтуватися в основному на роботу з окремими клієнтами або групами клієнтів. Як організаційний (управлінський) консультант він займається обслуговуванням соціальних організацій загалом, вивченням їхньої культури та організаційної структури (Волков, 2014: 98). На цій посаді він має справу найчастіше не з рядовими працівниками організації, а з її верхнім ешеліном – адміністрацією, управлінським персоналом. Для цього йому необхідно отримати соціологічну або соціально-антропологічну

освіту. Він виступає також як реальний управлінець, що здатен ефективно діяти в умовах складної ринкової ситуації та приносити прибуток або іншу вигоду своїй окремій організації. Для цього йому потрібно опанувати нову спеціальність – «Менеджмент» (Щебланова, Санкова, 2005: 165).

Визначення основних проблем соціокультурної діяльності також є одним з головних завдань менеджменту. Без якісного та своєчасного розв'язання наявних проблемних питань не можна вести мову щодо ефективності менеджменту соціокультурної сфери. На цьому тлі варто відзначити важливість своєчасного набуття життєвого досвіду, необхідного для якісного розуміння всіх виникаючих питань. Менеджмент у сфері соціально-культурних відносин потребує наявності багатьох навичок ефективного управління, отримати які можливо виключно практичним шляхом у процесі здійснення управлінської діяльності.

Сучасна соціально-культурна сфера є пріоритетною базою для створення, поширення та розвитку інновацій, які пов'язані з формуванням та реалізацією нової культурної політики, появою нового типу установ, розширенням спектра послуг, що надаються, галузей (підгалузей, індустрій), розвитком творчих процесів та необхідністю розробки нестандартних підходів до вирішення багатьох організаційно-творчих проблем (Ратманова, 2018: 15). Тому менеджмент соціокультурної діяльності є творчою сферою, що потребує прояву творчої уяви, здатності шукати та знаходити нестандартні рішення зовні звичайних ситуацій. Відзначимо, що характер, умови та специфіка соціокультурної сфери життя суспільства передбачають першочергову необхідність в удосконаленні її функціонування. Соціокультурна сфера являє собою органічний синтез безлічі галузей, культурних підгалузей, креативних, творчих індустрій, якими користуються різні кола населення, та щоразу потрібно задовольнити їхні запити на найвищому і креативному за рішенням рівні.

Слід звернути увагу на той факт, що у сучасній науці практично відсутні розроблені практичні рекомендації щодо вдосконалення різноманітних аспектів соціокультурного життя, особливо стосовно творчих підходів до розвитку менеджменту сфери, що обговорюється. Це зумовлює потребу в узагальненні інновацій, що стосуються переліку комплексних напрямів функціонування соціально-культурної сфери. Організаційно-управлінські та економічні аспекти діяльності менеджера соціокультурної діяльності, пов'язані із залученням уваги потенційних та заможних клієнтів,

доповнюються педагогічними аспектами. До них можна віднести особистий приклад менеджера, його всебічну турботу про відвідувача та ступінь доступності послуг для клієнта, зміст сценаріїв, постановок, культурних програм, акцій, що передають основну ідею, мету, завдання вибору того чи іншого заходу в будь-якій соціально-культурній індустрії та її конкретному технологічному ланцюжку (Ратманова, 2018: 17).

Сучасна соціокультурна сфера дуже швидко розвивається, і цей факт зумовлює необхідність швидкого реагування наявної системи менеджменту на всі зміни, що мають місце у сучасному соціальному та культурному житті. З'являються новітні культурні течії та традиції, що потребують від соціальних менеджерів адекватного сприйняття та формування об'єктивної оцінки ступеня їхнього впливу на настрої сучасного покоління та рівень його культурної освіченості загалом. Від своєчасної та якісної оцінки новітніх явищ культурного життя сучасного суспільства багато в чому залежить рівень культури соціуму у майбутньому, а також інтелектуальне та психічне здоров'я нації.

З огляду на це можна вважати необхідною розробку та втілення комплексу заходів щодо покращення загального рівня культурної освіченості представників системи менеджменту соціокультурної сфери з метою формування у них потрібних навичок щодо якісного аналізу процесів, що мають місце у сучасному соціокультурному житті. Це стосується всіх без винятку ланок системи менеджменту, задіяних у різних сферах соціокультурного життя суспільства. Розробка належної наукової бази у контексті питань, що висвітлюються, лише сприятиме якісному вирішенню зазначеної проблеми.

Програми соціального та культурного розвитку окремих регіонів держави також сприятимуть підвищенню загального соціокультурного рівня життя у країні та являють собою сферу безпосередньої відповідальності структур менеджменту соціокультурної діяльності. Реалізація подібних програм сприяє створенню резервів саморозвитку та відтворення, що властиві культурі, призведе до оновлення організаційного та управлінського зв'язку, має активно сприяти формуванню нового стилю вирішення численних питань взаємодії центру з регіонами. З'являється реальний механізм залучення діячів культури до процесів розробки різноманітних аспектів культурної політики, конкурсного розподілу коштів, формується необхідна свобода від бюрократичного апарату тощо (Чижиков, 2013: 213)

Наслідками цього процесу закономірно стане створення необхідного міцного зв'язку між представниками системи менеджменту соціокультурної сфери та конкретними виконавцями на місцях. Це сприятиме створенню сприятливих умов для вирішення безлічі питань соціокультурного життя та суттєво підвищить авторитет соціокультурних менеджерів, що своєю чергою сприятиме подальшому розвитку системи соціокультурного менеджменту в умовах сучасного суспільства.

Таким чином, аналіз факторів розвитку системи менеджменту соціокультурної діяльності свідчить про наявність значного потенціалу у цій сфері та необхідності його якісного використання у майбутньому. Подальші наукові розробки у зазначеному напрямі сприятимуть більш повному розкриттю тематики дослідження та формуванню більш повних висновків з урахуванням новітніх тенденцій у функціонуванні менеджменту соціокультурної діяльності.

Висновки. Нині проблеми цілісності суспільства, національної безпеки, інтеграції України у світове співтовариство вимагають аналізу механізму взаємодій у соціокультурному житті країни трьох мегафакторів, що характеризують специфіку постмодерну: бурхливого розвитку науки та техніки, усвідомлення численних лімітів суспіль-

ного розвитку й глобалізації. У цьому контексті важливими завданнями системи менеджменту соціокультурної діяльності є створення необхідних умов щодо гармонійного поєднання у сучасному суспільстві основних тенденцій розвитку у рамках визначених напрямів. Адже без створення необхідних умов позитивного соціокультурного розвитку країни неможливо вести мову щодо подальшої розбудови національної самосвідомості та формування потрібних орієнтирів соціального та культурного життя.

Менеджмент соціокультурної діяльності є складним поняттям, від якісного розуміння сутності якого та ефективного впровадження його принципів багато в чому залежить стан різних сфер сучасного життя загалом. Це накладає додаткову відповідальність на якість підготовки майбутніх представників зазначеної системи менеджменту та зумовлює актуальність всебічного висвітлення різноманітних аспектів їхньої діяльності. Цьому певною мірою мають активно сприяти подальші наукові розробки у визначеному напрямі, що будуть відбуватися за умов виникнення необхідності додаткового вивчення питань, винесених у заголовок цього наукового дослідження, у разі суттєвих соціокультурних змін у суспільстві в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков Е. Н. Социальная инженерия: Явление и его концептуализация. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*. 2014. № 3 (35). С. 96–101.
2. Левитина И. Ю. Особенности менеджмента в социокультурной системе продюсирования творческой деятельности. *Культурная жизнь Юга России*. 2015. № 5. С. 153–156.
3. Микляев В. А., Покровская Н. Н. Социокультурная укорененность экономической деятельности как основа социального менеджмента. *Ученые записки Санкт-Петербургского университета управления и экономики*. 2016. № 2 (54). С. 43–55.
4. Ратманова С. В. Використання інноваційного потенціалу сфери культури як першочергова наукова проблема. *Інновації в науці*. 2018. № 4 (80). С. 15–21.
5. Резник Ю. М. Социальная инженерия как профессия. *Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг ГЕОРЕСУРС*. 2011. № 6. С. 124–130.
6. Резник Ю. М. Социально-гуманитарные технологии управления: специфика и возможности применения. *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*. 2010. № 5. С. 111–126.
7. Резник Ю. М. Социокультурный подход к управлению: анализ и конструирование. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*. 2009. № 2. С. 104–110.
8. Ропот В. А., Мартиросян К. М. Формування знань про менеджмент соціально-культурної сфери в педагогіці вищої школи. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2018. № 8. С. 239–241.
9. Чижиков В. М. Целевые программно-проектные технологии менеджмента социокультурной деятельности. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2013. № 3 (53). С. 209–214.
10. Щербанова В. В., Санкова К. А. Анализ социокультурных контекстов современности. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2005. № 3 (8). С. 165–168.

REFERENCES

1. Chizhikov V. M. Tselevyye programmno-proyektnyye tekhnologii menedzhmenta sotsiokul'turnoy deyatelnosti [Target program-design technologies of management of socio-cultural activity]. *Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts*, 2013, No. 3 (53), pp. 209–214 [in Russian].
2. Levitina I. Yu. Osobennosti menedzhmenta v sotsiokulturnoy sisteme prodyusirovaniye tvorcheskoy deyatelnosti [Features of management in the sociocultural system of producing creative activity]. *Cultural Life of the South of Russia*, 2015, No. 5, pp. 153–156 [in Russian].

3. Miklyaev V. A., Pokrovskaya N. N. Sotsiokulturnaya ukorenennost ekonomicheskoy deyatel'nosti kak osnova sotsial'nogo menedzhmenta [Sociocultural rootedness of economic activity as the basis of social management]. *Scientific Notes of the St. Petersburg University of Management and Economics*, 2016, No. 2 (54), pp. 43–55 [in Russian].

4. Ratmanova S. V. Vykorystannya innovatsiynoho potentsialu sfery kultury yak pershocherhova naukova problema [The use of innovative potential in the field of culture as a priority scientific problem]. *Innovations in Science*, 2018, No. 4 (80), pp. 15–21 [in Ukrainian].

5. Reznik Yu. M. Sotsial'naya inzheneriya kak professiya [Social engineering as a profession]. *Bulletin of the Tomsk Polytechnic University. Engineering GEORESURS*, 2011, No. 6, pp. 124–130 [in Russian].

6. Reznik Yu. M. Sotsialno-gumanitarnyye tekhnologii upravleniya: spetsifika i vozmozhnosti primeneniya [Social and humanitarian management technologies: Specificity and possibilities of application]. *Ryazan State University Bulletin named after S. A. Yesenin*, 2010, No. 5, pp. 111–126 [in Russian].

7. Reznik Yu. M. Sotsiokulturnyy podkhod k upravleniyu: Analiz i konstruirovaniye [Sociocultural approach to management: Analysis and design]. *Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N. I. Lobachevsky. Series: Social Sciences*, 2009, No. 2, pp. 104–110 [in Russian].

8. Ropot V. A., Martirosyan K. M. Formuvannya znan pro menedzhment sotsialno-kulturnoyi sfery v pedahohitsi vyshchoyi shkoly [Formation of knowledge about the management of socio-cultural sphere in higher school pedagogy]. *Problems of Modern Pedagogical Education*, 2018, No. 8, pp. 239–241 [in Ukrainian].

9. Shcheblanova V. V., Sankova K. A. Analiz sotsiokulturnykh kontekstov sovremennosti [Analysis of socio-cultural contexts of our time]. *Bulletin of the Saratov State Technical University*, 2005, No. 3 (8), pp. 165–168 [in Russian].

10. Volkov E. N. Sotsial'naya inzheneriya: yavleniye i yego kontseptualizatsiya [Social engineering: Phenomenon and its conceptualization]. *Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N. I. Lobachevsky. Series: Social Sciences*, 2014, No. 3 (35), pp. 96–101 [in Russian].

УДК 791.43/.45:74.01.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-3>**Олександр БЕРЛАЧ,***orcid.org/0000-0002-8567-3268*

кандидат архітектури,

доцент кафедри образотворчого мистецтва і дизайну
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) *sasha.berlach@gmail.com***Оксана ЛЕСИК-БОНДАРУК,***orcid.org/000-0003-1460-2101*

кандидат архітектури,

доцент кафедри образотворчого мистецтва і дизайну
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) *O_Bondaruk@ukr.net*

ХУДОЖНЬО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ АНІМАЦІЙНИХ ПЕРСОНАЖІВ АВТОРСЬКОЇ ВЕКТОРНОЇ АНІМАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі створення якісних анімаційних персонажів дитячої мультиплікації засобами мультимедійного дизайну. У нашому сьогоденні сучасне екранне середовище, що оточує людину, представляє складний інформаційний простір, наповнений візуальними образами, які не завжди є художніми. Зовнішня привабливість персонажів анімації має поєднуватися з навчально-пізнавальним призначенням мультфільму, глибиною та креативністю ідеї, сценарію. Така анімація сприяє пізнанню та розвитку дітей, стимулює розумову активність.

Проблема полягає у відносно низькій якості екранних образів. Виготовлення навіть короткометражної анімації є трудомістким та довготривалим процесом, який потребує не лише художніх, а й технічних навичок, креативності мислення. Окрім цього, якісна анімація є досить вартісною, і тому глядач з екрану бачить технічні, а не мистецькі мультфільми, що базуються на екшени та спецефектах, при цьому режисери анімації не завжди дотримуються естетичних норм та правил створення персонажів. Анімаційний фільм має стимулювати пізнавальний інтерес, допитливість глядача. Професійно виконані анімаційні образи є пізнавальними для дитини, насичують її не лише емоційно, а й морально, інтелектуально.

Анімація є екранним синтетичним мистецтвом, яке поєднує в собі можливості впливу на глядача через актуальну ідею, художньо-досконалу візуальну подачу, озвучення. Вирішення завдань такого роду стає можливим шляхом комплексного вивчення технологій даного мистецтва, постійного творчого пошуку та експериментів зі створення авторської векторної анімації. Векторна анімація активно впроваджується в ігрове кіно, рекламу. Трансформується її художня мова, активно реалізуються нові технічні можливості. У цьому контексті особливості актуальності набуває проблема оволодіння аніматорами-початківцями художньо-технологічними основами векторної анімації, що дає широкі науково обґрунтовані можливості в реалізації креативних ідей.

Простежено проблематику якості анімаційних персонажів, яка, на нашу думку, лежить у мистецькій площині.

Ключові слова: векторна анімація, мультиплікація, персонажі, екшени, програма, *Anime Studio Pro 9.5*, мультимедійний дизайн.

Oleksandr BERLACH,

orcid.org/0000-0002-8567-3268

Candidate of Architecture,

Associate Professor at the Department of Fine Arts and Design

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) sasha.berlach@gmail.com

Oksana LESYK-BONDARUK,

orcid.org/000-0003-1460-2101

Candidate of Architecture,

Associate Professor at the Department of Fine Arts and Design

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) O_Bondaruk@ukr.net

ARTISTIC AND TECHNOLOGICAL FEATURES OF CREATION OF ANIMATION CHARACTERS OF AUTHOR'S VECTOR ANIMATION

The article is devoted to the problem of creating high-quality animated characters of children's animation by means of multimedia design. Today, the modern screen environment that surrounds a person is a complex information space filled with visual images that are not always artistic. The external attractiveness of the animation characters must be combined with the educational and cognitive purpose of the cartoon, the depth and creativity of the idea, the script. Such animation promotes cognition and development of children, stimulates mental activity.

The problem is the relatively low quality of screen images. Making even a short animation is a laborious and lengthy process that requires not only artistic but also technical skills, creativity, thinking. In addition, high-quality animation is quite expensive, and therefore the viewer sees from the screen technical, not artistic cartoons based on action and special effects, while animation directors do not always follow the aesthetic norms and rules of character creation. The animated film should stimulate cognitive interest, curiosity of the spectator. Professionally made animated images are informative for the child, saturate it not only emotionally, but also morally, intellectually.

Animation is a screen synthetic art, which combines the possibilities of influencing the viewer through a topical idea, artistically perfect visual presentation, sound. Solving problems of this kind becomes possible through a comprehensive study of the technologies of this art, constant creative search and experiments to create author's vector animation. Vector animation is actively implemented in feature films, advertising. Its artistic language is being transformed, new technical possibilities are being actively implemented. In this context, the problem of mastering by beginner animators artistic and technological bases of vector animation becomes especially relevant, which gives a wide range of scientifically substantiated opportunities in realization of creative ideas.

The problem of the quality of animated characters, which in our opinion, lies in the artistic plane, is traced.

Key words: *vector animation, animation, characters, action, program, Anime Studio Pro 9.5, multimedia design.*

Постановка проблеми. Серед різноманіття анімаційних технологій векторна анімація посідає чільне місце в мультимедійному дизайні. Вона сприяє розвитку пізнавального інтересу, стимулює розумову активність, на відміну від художньо і технічно недосконалої анімації. Виготовлення навіть короткометражної анімації є трудомістким та довготривалим процесом, який потребує не лише художніх, а й технічних навичок, креативності мислення.

Українська анімація має приклади вдалого використання художньо-технічного інструментарію векторної технології, зокрема «Шерлок Холмс та чорні чоловічки» (2012, реж. О. Бубнова), «Птахи» (2013, реж. І. Смірнова), «Маленький великий пес» (Українафільм, 2008), «Викрадена принцеса: Руслан і Людмила» (Animagrad (Київ), 2018), в яких присутні художні прийоми діснеївської школи (фактурність, пластика персонажів), повнометражний мультфільм «Мавка» (Animagrad (Київ), 2019).

Незважаючи на широкі можливості комп'ютерної анімації, технічні засоби не можуть знівелювати художність її засобів, залишаючи векторні мультиплікаційні фільми авторським шедевром.

Українські науковці вважають, що необхідно розширювати художньо-образну мову анімації. Це можливо зробити шляхом подальших наукових розвідок, розроблення відповідних методик, підготовки аніматорів, відкриваючи дитячі анімаційні студії, заохочуючи до створення високохудожнього мультимедійного продукту. Проте вищезгадані питання в наукових колах фахівців недостатньо вивчені, а тому актуальні для українського мистецтва в цілому.

Аналіз досліджень. Для аналізу тематики дослідження важливо з'ясувати історію появи комп'ютерної анімації (векторної в тому числі), а також тематичну спрямованість досліджень науковців.

Поява та розвиток мистецтва анімації пов'язані з винайденням фотоапарата, кінематографа, целу-

лоїду, пізніше – комп'ютера. Історія анімаційного мистецтва, а також технології класичної анімації досліджена в працях багатьох науковців, зокрема: П. Блера, Н. Беркової, С. Асеніна, І. Ваню, М. Сітцевої, Б. Крижанівського, А. Колодка, О. Шупик, О. Лагутенко (Мурашко, 2017: 3).

Мистецтво комп'ютерної анімації досліджували М. Саймон, Л. Іволга, Н. Кривуля, К. Разлогов, М. Безрідний, О. Мацан, Н. Скляренко, О. Орлов, Л. Сухорукова. У своїх працях вони описують технологію та основні закономірності створення комп'ютерної анімації. Питання створення художнього образу та його впливу на глядачів аналізують З. Алфьорова, М. Мурашко та ін. Психологічні аспекти анімації розкрито в дослідженнях Є. Сивоконя, М. Сітцевої, Б. Крижанівського та ін. (Мурашко, 2017: 2).

Проте проблема взаємодії художньої творчості та комп'ютерних технологій залишається малодослідженою ділянкою мистецтвознавства, також актуальним залишається популяризація питання щодо створення авторських анімаційних студій.

Комп'ютерна анімація тісно пов'язана з появою і розвитком спеціалізованих графічних програмних пакетів. Першим кроком у технології візуальних ефектів стала створена в 1961 році Айваном Сазерлендом система Sketchpad, яка започаткувала еру комп'ютерної графіки. У 1986 році фірма AT&T випустила перший пакет для роботи з анімацією на персональних комп'ютерах (TOPAS). У 1990 році фірма AutoDesk розпочала продаж продукту 3D Studio. У 1997 році компанія Macromedia придбала у компанії FutureWare невелику графічну програму для «веб», з якої була започаткована загальновідома нині програма комп'ютерної анімації Adobe Flash. У 1998 році розпочався випуск додатка May (Іволга, 2014: 6).

Першу українську мистецьку анімацію «Малює ЕОМ. Азбучна істина» із вставками комп'ютерної графіки виготовили студенти на кіностудії Харківського політехнічного інституту в 1975 році (Мурашко, 2017: 8).

В Україні комп'ютерна векторна анімація набула поширення наприкінці 1990-х років («Україмафільм», студія «Борисфен-С»). Художники-аніматори «Україмафільму» для створення мультфільмів використовували останні розробки в технології комп'ютерної анімації. Студія перейшла на сучасні формати, щоб мати можливість виходу на європейський ринок. У технології комп'ютерної анімації було створено мультфільми: «Літачок Ліп» (2000, режисер Наталя Марченкова), «Ключ» (режисер О. Педан, 2004), «Калейдоскоп» (режисер Володимир Михайлов

2006). Комп'ютер став необхідним інструментом, який замінив технологію целулоїдної перекладки, спростив покадрову класичну технологію, розширив технологічний спектр (векторна, флеш, 3D, стоп-моушен, ключових кадрів та ін.), урізноманітнив і певною мірою спростив деякі етапи створення мультфільму.

Згодом з'явилися студії, які почали виготовляти класичну та комп'ютерну короткометражну та повнометражну анімацію, кліпи, рекламу («Lisenbart animation studio» (Київ), «Тунгуру» (Донецьк), «Одеська Студія Мультиплікації» (Одеса), «Сахалтуєв-Продакшн» (Київ) та ін. Ці компанії працюють переважно в технологіях 2D-графіки з використанням таких програм, як Adobe Flash, Adobe After Effects, Anime Studio Pro (Моно), Toon Boom studio (Іволга, 2014: 9).

У 2012–2013-х роках українська анімація розвивається в технології 3D («Ескімоска», студія ім. А. А. Ханжонкова; «Казкова Русь», студія «Animagrad»; «Микита Кожум'яка і вогненна квітка», студія «Панама Гран Прі»; «Пригоди kota Викрутаса», «Казковий патруль», «Легенди України», «Духовне намисто», «Історія України в постатях», студія «Арт-відео» Львів).

На думку Л. В. Іволги, сьогодні рівень українських анімаційних проектів програє (якістю та естетичним рівнем) сучасним світовим тенденціям розвитку цього виду мистецтва (Іволга, 2014: 7). Проблема полягає у відсутності фінансування та масовізації культури. Ці фактори негативно позначилися на створенні анімаційними студіями креативної авторської анімації.

Сьогодні студія «Україмафільм» випускає мало мультфільмів, їхня якість знизилася через перехід на комп'ютерні технології (добір занадто яскравих кольорів, «роботоподібність» рухів, утрата художності контуру, відсутність єдиної стилістики). Це сталося через відсутність навичок в аніматорів мистецької бази, що призвело до низької якості моделювання персонажів мультфільмів, непродуманості та неправдоподібності рухів. Як зазначає Л. Іволга у своїй праці «Взаємодія комп'ютерних технологій та художньої творчості в українській аніматографії», зазначена тенденція є характерною для всіх державних анімаційних студій, які на сучасному етапі значно поступаються в мистецтві анімації приватним. Значна частина українських аніматорів не використовує реальні можливості технології векторної анімації, яка є близькою та зрозумілою дітям завдяки відповідності художніх засобів віковим особливостям сприймання (Іволга, 2014: 16).

Проте проблема створення анімаційних персонажів авторської векторної анімації для конкурентної спроможності мультиплікації на європейських ринках залишається відкритою, тому наше дослідження покликане стимулювати інтерес до вивчення мистецьких та інформаційних технологій, розвитку креативності в мультимедійній дизайнерській освіті.

Мета статті – провести аналіз наукового стану розвитку комп'ютерної анімації в Україні, а також визначити художньо-технологічні особливості створення анімаційних персонажів авторської векторної анімації.

Виклад основного матеріалу. Одним із популярних видів кіномистецтва є анімація (з лат. *anima* – душа і похідного фр. *animation* – оживлення), мультиплікація (з лат. *multiplicatio* – розмноження, збільшення, зростання). Анімація ґрунтується на принципі діяльності зорових аналізаторів – інертності зорового сприйняття. Різниця між анімацією і відео полягає в тому, що відео використовує безупинний рух і розбиває його на множину дискретних кадрів, а анімація використовує множину незалежних малюнків або графічних файлів, що виводяться в певній послідовності для створення ілюзії безупинного руху.

Векторна анімація – різновид мистецтва двовимірної комп'ютерної анімації, виконаної в програмі, призначеної для роботи з векторними зображеннями – ілюстраціями (Зеньковський, 2010: 6) в нашому випадку це *Anime Studio Pro 9.5*.

У векторній графіці базовим елементом технології побудови зображення є лінія, яка описується математично як єдиний об'єкт, тому обсяг даних для відображення об'єкта засобами векторної графіки суттєво менший, ніж у растровій графіці, де елементом побудови зображення є точка – піксель. Лінія характеризується формою, товщиною, кольором, типом. Замкнуті лінії мають властивість заповнення простору, що ними охоплюються, іншими об'єктами або кольором створюється форма. Найпростішими векторними лініями є пряма, відрізок, криві, криві Безьє (засновані на використанні пари дотичних, проведених до відрізка лінії в її кінцях, кути нахилу і довжина яких впливають на форму лінії). Векторна графіка зручна для зберігання й обробки зображень, що складаються з ліній або можуть бути розкладені на прості геометричні об'єкти. Векторні дані легко масштабувати та виконувати над ними інші перетворення (наприклад, повертання зображення, додавання, видалення або зміну окремих елементів зображення). Поряд із цим векторні файли важко застосувати для зберігання складних фото-

реалістичних зображень. Векторні дані краще відображаються на векторних пристроях виводу (плотерах, дисплеях із довільним скануванням). Ефективно векторну графіку можна відобразити тільки на растрових дисплеях із високою роздільною здатністю (Євсєєв, 2014: 76).

У мультимедійному дизайні векторна анімація дає широкий спектр можливостей для творчості, в тому числі масштабування персонажів, предметів середовища, стискання у два, три рази без втрати якості. Це ефективна технологія, яка дозволяє створювати файли відносно невеликих розмірів навіть під час роботи зі складними зображеннями (Сухорукова, 2012: 144).

Ми вважаємо, що векторна анімація як технологія є дієвою лише в поєднанні з технологією класичної анімації, а також растровою графікою. Для створення мистецького мультфільму початківцю потрібно оволодіти різними технологіями анімації та навчитися доцільно їх поєднувати. Мистецька векторна анімація має відмінності від техніки створення векторних комп'ютерних анімаційних зображень (які створюються в навчальних закладах на уроках інформатики). Вона має продуманий авторський сюжет, сценарій, персонажі детально промальовані та змодельовані в різних ракурсах, їм притаманні емоційність та характер, передбачає велику кількість замальовок та ескізів, використовує принципи Уолта Діснея, закони та прийоми композиції, геометричні примітиви виконують функції художніх засобів (зміна товщини контурів, використання прозорості, тіней, законів перспективи, плановість). Технологію анімації з точки зору інформатики розглядають дуже спрощено, спираючись лише на процес її створення, проте досить примітивно: 1) розміщення об'єктів у заданих точках екрана; 2) відображення об'єктів упродовж визначеного проміжку часу; 3) знищення об'єктів. Ні про яке мистецтво тут і не йдеться – це технічне ремесло (Сухорукова, 2011: 142).

Саме тому ми розглядаємо векторну технологію анімації як частину інструментарію анімаційного мистецтва під час створення анімаційних персонажів майбутнього мультиплікаційного фільму. На нашу думку, вона є складником мультимедійного дизайну, який насамперед ґрунтується на мистецтві, а інформаційні технології та програми лише полегшують працю художнику-аніматору, розширюють можливості творчої самореалізації.

Технології змінюються, і векторна двовимірна анімація є доступною для творчості, а також дає необмежені можливості в плавності рухів, передачі емоцій, полегшує ліпсінг анімаційних пер-

сонажів. Окрім цього, авторські короткометражні векторні анімаційні фільми вирізняються креативними ідеями й технічними вдосконаленнями, адже один і той самий анімаційний рух персонажа можна досягнути багатьма технічними та художніми прийомами (Мурашко, 2017: 13).

Векторна технологія, на відміну від покадрової анімації, дозволяє ефективніше працювати над композицією малюнка, домагатися гармонійного художнього образу. Технологія полягає у створенні та моделюванні анімаційних персонажів, наділення їх емоціями та харизмою через написання екшенів для очей, зіниць, губ, брів, кісток рук та ніг. В анімаційному мистецтві персонаж – вигадана особа, наділена певним характером і унікальними зовнішніми даними (Мурашко, 2017: 11).

Створення художніх образів мультфільму включає ряд технічних особливостей: складання багат шарової структури персонажа, використання векторних масок, багатоплановість тощо (Іволга, 2014: 13). Ряд традиційних художніх та технічних прийомів використовуються впродовж усього мультфільму, а спеціальні використовуються в окремих випадках. Саме тому ми звертаємо увагу на аналіз використання найтипівіших прийомів, які є важливими в процесі векторної анімації. Малюнок персонажів здійснюється у трьох положеннях (ракурсах) – анфас, три чверті й профіль. Це необхідно для цілісного уявлення про створюваний персонаж.

Художньо-технологічний процес створення авторського анімаційного фільму включає такі етапи: вибір концепції та створення сценарію (фантазування і написання); створення головних героїв (виконання замальовок, ескізів персонажів, вибір найбільш вдалого художнього образу, виконання персонажів у різних положеннях (ракурсах), розбивка сценарію на епізоди (сцени); малювання фонів, моделювання персонажів у програмі для векторної анімації (створення багат шарових моделей, наділення персонажу скелетом); накладення звуку, назви та титрів.

Лінійний ескіз персонажів створюється за допомогою анімаційної сітки. Моделювання персонажів – важливий етап створення анімації, від якого залежить правдоподібність рухів, точність з'єднань елементів, художність образу. Моделювання у векторній технології виконується технікою перекладки. Перекладка (англ. Cut-out) полягає в розбитті плоского (двохвимірною) персонажа на окремі частини (шари), які можуть незалежно рухатися одна відносно одної. Векторна перекладка в анімації – одна з універсальних технологій, яка дозволяє створити цікаві візуальні ефекти,

передати художній задум. Перекладна анімація є наближеною з мистецтвом графіки та живопису, а отже, використовує подібні художні прийоми та засоби (Мурашко, 2014: 9).

Розглянемо технологію на прикладі моделювання персонажа. Для однієї моделі створюємо певну кількість векторних шарів (шари голови, очей, губ містять у собі підшари). Кожен із шарів є замкнутим контуром певної частини персонажа з виконаною заливкою (кожен контур складається з мінімальної, але достатньої кількості характерних точок, які визначають форму) (Александр Птичкин, 2018).

Кожен із трьох ракурсів – нова модель персонажа, яка створюється спочатку. Для моделювання деталей обличчя персонажа застосовуємо векторні маски (які не дозволяють під час анімації зіниць з'являтися за межами внутрішнього контуру розрізу очей).

У технології можливе і створення кількох форм у межах одного шару (наприклад ноги і руки персонажа можуть бути в одному шарі з тулубом), проте подальша анімація такої моделі буде неякісною. Основні емоції анімаційного персонажа засновані на русі частин обличчя (очі, брови, кінчики рота), тому важливо створити логічну структуру їх моделі, що дасть можливість анімувати кожен деталь (полиця на очах, форма брів, кутики рота).

Далі модель персонажа розбирається на векторні деталі (шари), які розміщуються на певній відстані від тулуба. Створюється кістковий шар, у структуру якого переміщуються всі векторні шари моделі. У кожен частину тіла, яка має анімуватися, вставляються кістки скелету. Розмір векторних кісток відповідає анатомічним особливостям будови тіла людини, що під час анімації дає можливість руху (необхідно враховувати положення суглобів). На даному етапі важливо розпочинати від тазового поясу, в який монтується головна кістка – забезпечує рух персонажа в композиції кадру. Між кістками налагоджується зв'язок, коли переміщуємо, наприклад, шию, за нею рухається голова. Також важливо налаштувати силу впливу кісток (розмір області впливу відповідає розмірам форми у векторному шарі), щоб після складання деталей моделі в персонажа одна й та ж кістка не переміщувала сусідні вектори. Після встановлення зв'язків, сили та області впливу кісток, деталі моделі збираються в цілісну структуру (Птичкин, 2018).

Для деталей, наприклад, кінчиків волосся, які мають рухатися під час переміщення тулуба, створюємо кістки, які наділили динамічними якостями. Даний технічний прийом є доцільним,

адже робить персонаж природнішим, а покадрова анімація деталей способом переміщення точок вектору є довготривалою. Під час створення руху персонажа використовуємо кілька анімаційних технологій, які полягають у переміщенні шарів, трансформації контуру векторів, покадровому малюванні, зміні властивостей шару (прозорість, видимість, та ін.), створенні циклів, проте технологія ключових кадрів є домінуючою. Вона полягає у зміні положення кісток персонажу протягом зміни кадрів на шкалі часу (таймлайні). Особливість анімації ходи полягає в тому, що рух персонажа створюється на одному місці (за принципом тренажера бігової доріжки) з використанням шкали в нижній частині екрану (може бути умовною, в залежності від того, який характер ходи потрібно створити).

У композиції кадру найбільш важливим є розташування елементів, які створюють гармонію і врівноваженість композиції. Таке зображення досягається особливим зіставленням пропорції предметів, кольором і тоном, співвідношенням світла й тіні. Гармонійно створений кадр має композицію, в якій немає випадкових візуальних елементів, викликає позитивні емоції глядача. Для вдалої композиції кадру характерна стилістична єдність художньо-графічних засобів і чітка структура організації екранного простору.

На відміну від площинних видів мистецтва, анімації властива зміна композиції в часі, що є перевагою і проблемою водночас, оскільки художнику часто потрібно продумувати декілька композицій у межах одного епізоду, а для втілення цілісної ідеї, навіть кількахвилинного мультфільму, кількість продуманих композицій іде на десятки, а то й сотні. М. В. Мурашко подає структуру анімаційного кадру як сукупність засобів організації (крапка, лінія, пляма, площа, простір), засобів гармонізації (метр-ритм, симетрія-асиметрія, статика-динаміка, контраст-нюанс) й засобів вираження (форма, колір, фактура), що веде до дотримання принципів (супідрядність, повторення, розмірність, рівновага, єдність), які забезпечують цілісну гармонійну композицію кадру і, як наслідок, композиційну завершеність мультфільму. Кожна сцена роликів будується за цими законами для цілісного й гармонійного поєднання в композиції різних елементів (Мурашко, 2017: 15).

На окрему увагу заслуговують особливості функції ліпсінгу персонажів авторської векторної анімації. Анімацію рота кожного персонажу реалізуємо через функцію ліпсінгу та створення шару Перемикач (Swich), який включав у себе набір форм рота під час розмови. Упродовж роз-

мови губи і язик людини видають фонемі, які можуть виражатися у своєрідний «анімаційний алфавіт» – віземи (Птичкин, 2018). Наприклад, під час створення ліпсінгу персонажів дотримуємося таких візем. Малюємо потрібну кількість положень рота і язика для кожної фонемі (кожен рот є новим груповим шаром, який складається із таких вкладених шарів: губи, зуби, язик і ротова порожнина). Шар підписуємо відповідно до звуків, які позначав (наприклад, А-Е-Я, О-У, І-И-Й, Л, Д-Т-З-С, В-Ф, Д-Т-З-С, П-Б-М, закритий рот). Після вставлення звукової доріжки у сцену, в програмі Anime Studio відбувається переключення шарів-візем відповідно до аудіодоріжки. Особливість ліпсінгу полягає у відображенні віземи на 2–4 кадри раніше відповідної фонемі. Даний прийом використовується в анімації задля якісної синхронізації і запобігання відставання анімації рота від голосу персонажа. Переключення шарів візем може виконуватися автоматично програмою, якщо розмістити шари в послідовності від закритого до найбільш відкритого рота, проте якість такого ліпсінгу є низькою. Виникає збій синхронності, тому ми радимо використовувати ручне переключення шарів. Додавання синхронізації артикуляції губ персонажа вручну є довшим і складнішим процесом, проте якість у рази краща (Сухорукова, 2011: 142).

Отже, ліпсінг є досить складним етапом у створенні мультфільму, який потребує художніх навичок у зображенні візем, а також творчих підходів у створенні чітких перебільшених художніх образів, знання анатомії.

Для створення якісного мультимедійного продукту важливо вивчити особливості руху камери під час створення сцен, що у своїй більшості зумовлено художнім задумом та сценарієм.

Інструменти програми Anime Studio Pro 9.5 мають свої особливості. Рух камери в програмі здійснюється чотирма інструментами, які забезпечують різне переміщення. Лінійне переміщення (камера рухається в площині екрану відносно координат ХУ: вправо, вліво, вгору, вниз, змінивши точку, з якої спостерігається сцена). Натиснувши клавішу <Alt>, можна переміщатися і по напрямку осі Z (вглиб екрану). Другий тип переміщення – зумування камери (збільшення і зменшення зображення) – дозволяє наближати або віддаляти об'єкти сцени. Таке переміщення створює ілюзію наближення чи віддалення від об'єктів сцени. Поворот камери обертає сцену навколо її центру у вертикальній площині ХУ. Панорамна камера імітує ефект зображення персонажа, який стоїть на місці й оглядається, повертаючи голову.

У технологічному плані створення руху камери ґрунтується на створенні ключових кадрів (ключів) на часовій шкалі (таймлайні).

Описані художньо-технологічні особливості створення анімаційних персонажів авторської векторної анімації є оптимальними для початківця, який прагне створити мистецький продукт.

Висновки. З'ясовано, що анімаційне мистецтво є видом кінематографу, а векторна мультиплікація – різновидом двовимірної комп'ютерної графіки, заснованої на технології побудови зображення на основі геометричних примітивів. Принцип створення, екранного відображення цього мистецтва ґрунтується на інертності зоро-

вого сприйняття (перцепції). Анімація твориться шляхом виводу на екран видозмінених зображень (кадрів), що сприймається глядачем як ілюзія руху. Особливості технології створення авторських анімаційних персонажів полягають у розробці та моделюванні багатошарової структури персонажів технікою перекладки, наділення їх емоціями та харизмою через написання екшенів, використанні методу ключових кадрів, векторних масок, мальованих фонів, зміною властивостей шарів (прозорість, видимість та ін.), плановості та руху камери (виконує функцію акцентування уваги та поступового розкриття сюжету), накладенні звуку, виконанні текстового оформлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Птичкин А. Mult-uroki. Уроки Anime Studio Pro 11 (Moho). 2018. URL: <https://mult-uroki.ru> (дата звернення: 11.10.2020).
2. Євсєєв О. С. Комп'ютерна анімація : навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.051501 «Видавничо-поліграфічна справа». Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 152 с.
3. Зеньковский В. А. Anime Studio Pro 5.6/6.0. Создание анимационных фильмов на примерах. Санкт-Петербург, 2010. 592 с.
4. Іволга Л. В. Исторично-культурні передумови розвитку української анімації та естетичні критерії художнього пошуку. URL: <http://nauka.zinet.info/21/ivolga.php>
5. Іволга Л. В. Взаємодія комп'ютерних технологій та художньої творчості в українській аніматографії. *Теорія та практика дизайну* : зб. наук. праць. Київ : «Комп'ютерпрес». 2014. Випуск 5. С. 45–67.
6. Мурашко М. В. Проектно-художній інструментарій моушн-дизайну (на прикладі рекламного ролика) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.07 «Дизайн» ; ХДАДМ. Харків, 2017. 20 с.
7. Сивоконь Є. Мультфільм «на замовлення. Свій півстолітній ювілей українська анімація зустріла тотальним скороченням штатів. URL: https://zn.ua/ukr/article/print/ART/multfilm_na_zamovlennya.html
8. Сітцева М. Психологічні особливості мультфільмів для дітей. *Вісник інституту розвитку дитини. Серія: філософія, педагогіка, психологія* : зб. наук. пр. ; Нац. пед. у-ту ім. Драгоманова. Ін.- т розв. дитини. Київ : В-во НПУ ім. В. Драгоманова, 2012. Випуск 23. С. 155–158.
9. Сухорукова Л. А. Візуально-звукова гармонія у творчості дизайнера мультимедіа. *Матеріально-художня культура: проблеми теорії та практики* : зб. ст. всеукр. наук.-практ. конф. за підсумками роботи у 2010–2011 н. р. Харків : ХДАДМ, 2011. С. 140–143.
10. Сухорукова Л. А. Види і класифікація технологічних засобів створення мультимедійного продукту. *Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті* : зб. наук. праць. Харків : ХДАДМ, 2012. Випуск 3. С. 142–146.

REFERENCES

1. Aleksandr Ptychkin. Mult-uroki. Uroky Anime Studio Pro 11 (Moho) [Mult-lessons. Lessons from Anime Studio Pro 11 (Moho)]. 2018 : veb-sait. URL: <https://mult-uroki.ru> (data zvernennia 11. 10. 2020) [in Russian].
2. Ievsieiev O. S. Kompiuterna animatsiia : navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky 6.051501 "Vydavnycho-polihrafichna sprava" [Computer animation: textbook for students in the direction of training 6.051501 "Publishing and printing business"]. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2014. 152 p. [in Ukrainian].
3. Zenkovskiy V. A. Anime Studio Pro 5.6/6.0. Sozdanye anymatsyonnykh fylmov na prymerakh. [Anime Studio Pro 5.6 / 6.0. Creating animated films on examples]. SPb, 2010. 592 p. [in Russian].
4. Ivolha L. V. «Istorychno-kulturni peredumovy rozvytku ukrainskoi animatsii ta estetychni kryterii khudozhnoho poshuku». ["Historical and cultural preconditions for the development of Ukrainian animation and aesthetic criteria of artistic search"]. URL: <http://nauka.zinet.info/21/ivolga.php> [in Ukrainian].
5. Ivolha L. V. Vzaiemodiia kompiuternykh tekhnolohii ta khudozhnoi tvorchosti v ukrainskii animatohrafii. [Interaction of computer technologies and artistic creativity in Ukrainian animation]. Theory and practice of design: coll. Science. wash. K. : «Kompiuterpres». 2014. Vypusk 5. Pp. 45-67 [in Ukrainian].
6. Murashko M. V. Proektno-khudozhnii instrumentarii moushn-dyzainu (na prykladi reklamnoho rolyka) [Design and artistic tools of motion design (on the example of a commercial)] [Text]: author's ref. dis. for science. degree of Cand. art history. Special. 17.00.07 "Design". KhDADM. Kharkiv, 2017. 20 p [in Ukrainian].
7. Syvokon Ye. Multfilm «na zamovlennia». Svii pivstolitnii yuvilei ukrainska animatsiia zustrila totalnym skorochenniam shtativ. [Cartoon "to order". Ukrainian animation celebrated its half-century anniversary with a total reduction of staff]. Recovered from https://zn.ua/ukr/article/print/ART/multfilm_na_zamovlennya.html [in Ukrainian].
8. Sittseva M. Psykholohichni osoblyvosti multfilmiv dlia ditei. [Psychological features of cartoons for children]. Bulletin of the Institute of Child Development. Series: philosophy, pedagogy, psychology: coll. Science. etc. / Nat. ped. in

them. Драгоманова. In-t development. children. Kyiv: V-vo NPU im. V. Drahomanova, 2012. Vypusk 23. Pp. 155-158 [in Ukrainian].

9. Sukhorukova L. A. Vizualno-zvukova harmoniia u tvorchosti dyzainera multymedia. [Visual and sound harmony in the work of a multimedia designer]. Material and artistic culture: problems of theory and practice: coll. Art. All-Ukrainian Science.-practice. conf. following the results of work in 2010–2011 p. Kharkiv: KhDADM, 2011. Pp. 140–143 [in Ukrainian].

10. Sukhorukova L. A. Vyd i klasyfikatsiia tekhnolohichnykh zasobiv stvorennia multymediinoho produktu. [Types and classification of technological means of creating a multimedia product]. Traditions and innovations in higher architectural and artistic education: coll. Science. Wash. Kharkiv: KhDADM, 2012. Vypusk 3. Pp. 142–146 [in Ukrainian].

УДК 789.983:534.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-4>

Андрій БОНДАРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6856-991X

концертмейстер факультету музичного мистецтва
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) bondareandre@gmail.com

ПРОСТОРОВА ЛОКАЛІЗАЦІЯ АКУСТИЧНИХ ПОДІЙ В ЕЛЕКТРОННІЙ МУЗИЦІ: ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета роботи – дослідити просторову локалізацію акустичних подій в електронній музиці. Для досягнення цієї мети ставимо такі завдання: обґрунтувати поняття просторової локалізації акустичних подій, розглянути методи аналізу та дослідити роль просторової локалізації як засобу виразності на прикладі творів українських композиторів. **Методи** – під час дослідження використано інструменти панорамного аналізу музичних творів за допомогою програмного забезпечення. Результати панорамного аналізу було піддано системно-аналітичному й компаративному методам дослідження. **Наукова новизна** – у статті вперше описано застосування панорамного аналізу для вивчення творів акустичної музики, обґрунтовано застосування терміна «мізанфонія» (Г. Ганзбург) щодо творів електронної музики, уперше досліджено роль просторових ефектів на прикладах творів Олександра Несторова та Алли Загайкевич. **Висновки** Показано, що за допомогою сучасного інструментарію композитори можуть вільно локалізувати акустичні події за панорамою, до того ж локалізація може бути як статичною, так і динамічною – в останньому випадку створюється ефект рухомого об'єкта. Показано, що просторова локалізація акустичних подій піддається аналізу за допомогою відповідного інструментарію, зокрема широкі можливості демонструє інструмент «панорамний дисплей» (spectral pan display) у програмі Adobe audition 3.0. Аналіз творів О. Несторова та А. Загайкевич показує, що в простіших випадках просторові ефекти можуть застосовуватися для створення відчуття об'ємного простору, у складніших – задля досягнення більшої ясності звукового матеріалу. Також на просторові ефекти можуть покладатися драматургічні функції, у цьому випадку просторова локалізація звукових подій характеризується високим ступенем диференціації. Специфічним прийомом є створення рухомих звукових об'єктів, що переміщуються в просторі на тлі решти відносно статичних елементів музичної фактури. Багатоманіття прийомів просторової організації акустичних подій запропоновано називати терміном «мізанфонія».

Ключові слова: електронна музика, аналіз музичних творів, акустика, спектральний аналіз, просторові ефекти, локалізація звуку.

Andriy BONDARENKO,

orcid.org/0000-0002-6856-991X

Concertmaster at the Music Art Department
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) bondareandre@gmail.com

SPATIAL LOCALIZATION OF ACOUSTIC EVENTS IN ELECTRONIC MUSIC: RESEARCH EXPERIENCE

Objective of the study is to investigate the spatial localization of acoustic events in electronic music. To achieve this goal we set the following tasks – to consider the concept of spatial localization of acoustic events, to consider methods of analysis and to explore the role of spatial localization as a means of expression on the example of works by Ukrainian composers. **Methodology** – the tools of panoramic analysis of musical works with the help of software were used. The results of the panoramic analysis were subjected to system-analytical and comparative research methods. **Scientific novelty** – the article describes the use of panoramic analysis for the analysis of acoustic music, substantiates the use of the term “misanphony” (G. Hanzburg) in relation to works of electronic music, for the first time explores the role of spatial effects on the works by Olexander Nestorov and Alla Zagaykevich. **Conclusions.** The use of the modern instruments allows composers to localize acoustic events in the panorama. Localization of sound objects can be either static or dynamic – in the latter case, the effect of a moving object is created. It is shown that the spatial localization of acoustic events can be analyzed by appropriate tools; in particular, the tool “Spectral Pan Display” in Adobe audition 3.0 demonstrates a wide range of possibilities. Analysis of the works of O. Nestorov and A. Zagaykevych shows that in simpler cases, spatial effects can be used to create a feeling of three-dimensional space, in more complex – to achieve greater clarity of sound material. Also spatial effect could perform dramatic functions; in this case, the spatial localization of sound events is characterized by a high degree of differentiation. Another specific technique is creating sound objects moving in a space against the background of other relatively static elements of the musical texture. The variety of methods of spatial organization of acoustic events is proposed to be called the term “misanphony”.

Key words: electronic music, analysis of musical works, acoustics, spectral analysis, spatial effects, sounds localization.

Постановка проблеми. Електронна музика внаслідок своєї специфіки має низку особливостей, що були не притаманні або майже не притаманні музиці інструментальній і вокальній. Насамперед ідеться про класичні чотири параметри звуку – звуковисотність, тембр, динаміку і тривалість. В електронній музиці ці параметри мають дещо інакший вигляд – так, звуковисотність і тембр зазвичай розглядають у комплексі, використовуючи термін «спектр звуку», динаміка розглядається як амплітуда звукового сигналу, а поняття тривалості звуку ускладнюється визначенням поняття акустичної події або звукового об'єкта, що є предметом окремих досліджень. Проте для аналітичних цілей необхідно додати ще один важливий параметр – просторову локалізацію звукового об'єкта. Якщо в класичній музиці минулих епох просторова локалізація звуку була предметом уваги композиторів лише у виняткових випадках, то для творців електронної музики питання просторової локалізації стає предметом спеціальної уваги. Ця обставина спонукає нас до спеціального дослідження, присвяченого питанням просторових ефектів та їхньої ролі в електронній музиці.

Аналіз досліджень. Ролі просторових ефектів у музиці присвячена робота Г. Ганзбурга, що, зі свого боку, ґрунтується на наукових працях С. Бібіка, Е. Курта, С. Езенштейна, І. Барсової, Л. Ноно. Іновативним у цій роботі є обґрунтування терміна «мізанфонія», що видається особливо перспективним для досліджень електронної музики. Методологічною опорою нашого дослідження є також роботи П. Шеффера, Д. Смоллі, М. Шіона та Г. Когута, у яких обґрунтовано поняття «звукового об'єкта» або «акустичної події» як елементарного конструктивного елемента музичної тканини. Особливий інтерес також становлять дослідження Ф. Отондо щодо цілей застосування просторових ефектів композиторами Західної Європи.

Водночас значний обсяг питань, пов'язаних із властивостями й типологією акустичних подій, залишається недослідженим. Одним із них є питання просторової локалізації, або «мізанфонії» акустичних подій, як спеціального засобу виразності, що його застосовують композитори – автори електронної музики.

Мета статті – дослідити просторову локалізацію акустичних подій в електронній музиці. Для досягнення цієї мети ставимо такі завдання: обґрунтувати поняття просторової локалізації акустичних подій, розглянути методи аналізу та дослідити роль просторової локалізації як засобу виразності на прикладі творів українських композиторів.

Виклад основного матеріалу. Звуковий матеріал електронної музики, на відміну від класичної інструментальної або вокальної, зазвичай не фіксується в нотному записі й навіть більше – не може бути зафіксований принципово через специфіку самого звукового матеріалу. Якщо в інструментальній музиці елементарним конструктивним елементом є нота, що має свою зафіксовану графічно звуковисотність і тривалість, то в електронній музиці таким конструктивним елементом є «акустична подія» або «звуковий об'єкт».

Термін «звуковий об'єкт» ввів П'єр Шеффера у «Трактаті про музичні об'єкти», пояснивши його як «одиночку, еквівалентну одиниці дихання чи артикуляції, одиницю гри на музичному інструменті; [...] акустичний акт та інтенцію слухання» (Chaeffe, 2017). Докладніше пояснення цього поняття дає Майкл Шіон: «Поняття звукового об'єкта стосується будь-якого звукового феномену або події, що сприймається як цілісна сутність і може бути почута під час цілеспрямованого прослуховування, незалежно від походження чи змісту. Звуковий об'єкт співвідноситься саме з цілеспрямованим прослуховуванням: він існує не сам собою, а в контексті цілісного задуму. Це звукова одиниця, що сприймається в її матеріалі, особливій фактурі, власних якостях і вимірах сприйняття. З іншого боку, сприйняття цієї цілісності зберігає ідентичність під час різних прослуховувань, така організована цілісність може бути співставлена з поняттям «гештальту» у психології» (Chion, 1983: 32).

В українському музикознавстві аналогічний за сутністю термін «акустична подія» запропонував Г. Когут. Дослідник визначає акустичну подію як «будь-яке акустичне явище, яке відображається в нашій свідомості згідно з критеріями цілісності, а також вирізняється наявністю нових зв'язків з іншими елементами системи» (Когут, 2003: 60). Хоча Г. Когут і не посилається на роботи П. Шеффера, сутнісна ідентичність цих термінів, на нашу думку, є очевидною – в обох випадках ідеться про елементарні конструктивні одиниці (Г. Когут також використовує метафору «акустичний квант»), які, будучи об'єднані системою зв'язків, утворюють музичну цілісність твору.

У попередніх роботах (зокрема, у дослідженні твору А. Загайкевич «Мотус», (Бондаренко, 2015)) ми розглядали акустичні події переважно з погляду їхніх спектральних характеристик, які можна розглядати як відповідник звуковисотності й тембру в класичній музиці. Натомість вважаємо за необхідне виділити й інший аспект акустичних подій – їхню просторову локалізацію.

Просторова локалізація звуку в окремих випадках була предметом особливої уваги композиторів минулих століть. Техніку організації просторової реальності Г. Ганзбург пропонує називати мізанфонією, охоплюючи цим терміном «усі явища, що залежать від просторового розташування джерел звуку і від їх переміщення стосовно одне одного і щодо слухача» (Ганзбург, 2020: 33). Дослідник показує, що техніка мізанфонічних прийомів лежить в основі формування жанру *concerto grosso*, якому властиві просторово-динамічні зіставлення зіставлень, які «лише поступово починали доповнюватися зіставленнями тембрів» (Ганзбург, 2020: 34). Схожий підхід спостерігався і в багатохорних концертах раннього бароко (зокрема, й українських авторів – І. Домарацького і М. Дилецького). В епоху романтизму композитори інколи спеціально передбачали розташування окремих інструментів або груп інструментів у відносно віддалених пунктах або в різних кутах зали. Один із показових прикладів – «Te Deum» Г. Берліоза, для виконання якого передбачено чотири оркестри різних складів, розташовані по різні боки від слухача. Звернення до мізанфонії знаходимо і в творах сучасних українських композиторів. Як приклад, наведемо твори В. Рунчака: «Труби Єрихону» передбачають розташування 12 трубачів по всьому периметру концертної зали, а «Нагірна проповідь» – розділення артистів хору по чотирьох групах, що розташовуються в різних кінцях зали, утворюючи форму хреста.

Водночас у вокально-інструментальній музиці мізанфонія має очевидні обмеження. По-перше, різні концертні зали мають різну акустику й різні можливості для розміщення музикантів за межами сцени, тож просторові ефекти, передбачені для виконання твору в одній залі, можуть не спрацювати в іншій. З іншого боку, обмеження стосуються й ефекту переміщення джерела звуку – для досягнення такого ефекту варто було б переміщати самих музикантів під час виконання твору; якщо це й можливо, то тільки на повільних швидкостях, безпечних для самого фізіологічного процесу інструментального чи вокального виконавства.

Сучасні звукозаписні технології забезпечують просторові ефекти за допомогою стереофонії – техніки відтворення звуку з використанням двох або більшої кількості незалежних звукових каналів через систему з двох або більше звуковідтворювальних пристроїв, що розміщуються відповідно ліворуч і праворуч від слухача. Можливості сучасних технологій у створенні просторових ефектів надзвичайно багатоманітні й описані у відповідній технічній літературі. Зокрема,

просторова локалізація є найпростішим із такого роду ефектів і з технічного погляду полягає в забезпеченні різної амплітуди звучання у правому і лівому каналах. У звукових редакторах відношення між цими амплітудами називається «панорамою» й вимірюється у відсотках – від 0% (амплітуда у лівому і правому каналі однакова, звук сприймається по центру) до 100% (звуковий сигнал локалізується суто в одному з каналів).

Під час аналізу звукового запису просторова локалізація акустичних подій може бути досліджена шляхом слухового аналізу та різними методами інструментального аналізу. Слуховий аналіз дає змогу вивчити просторові ефекти в першому наближенні – зазвичай автор твору намагається створити просторові ефекти максимально рельєфними, завдяки чому вже слуховий аналіз дає змогу зробити попередні висновки. Серед інструментальних методів вивчення перелічимо основні. Вивчення спектрограми за допомогою інструментів, які ми показували в попередній роботі (Бондаренко, 2015), дають змогу диференціювати та вивчити окремі акустичні події та їх взаємодію у музичній тканині твору. Водночас акустичні події, локалізовані по краях панорами, матимуть різну інтенсивність у лівому і правому каналах, або навіть присутні лише в одному з каналів, що також дає змогу зробити з певним наближенням висновок про просторову локалізацію цих подій. Аналогічний наближений висновок можна зробити під час порівняння осцилограми лівого і правого каналів – більша амплітуда на одному з каналів свідчатиме про відповідну просторову локалізацію звуку. В окремих випадках корисну інформацію може надати спектральний аналіз, представлений різнокольоровими лініями для лівого і правого каналів – розбіжність цих ліній свідчатиме про відповідну локалізацію окремих частотних компонентів.

Нарешті, окремі програми пропонують і спеціальний інструмент панорамного аналізу, що дає змогу визначити просторову локалізацію з великою точністю. У різних програмах цей інструмент має свою назву – «панорамний дисплей» (*spectral pan display*) в програмі Adobe audition 3.0, або «стерео план» (*stereo plan*) у програмі Sonic Visualiser, або «стерео азимут» (*stereo azimuth*) в програмі Sonic Lineup. Як і спектрограма, панорамний дисплей представляє аудіозапис у вигляді двовимірного простору, у якому вісь X – часова, а вісь Y – локалізація звуку від 100% ліворуч (L100%) до 100% праворуч (R100%), водночас інтенсивність (яскравість) спектральних ліній відображає інтенсивність (амплітуду)

відповідного сигналу. У програмі Adobe audition 3.0 панорамний дисплей містить також інформацію про частоти – звукові сигнали різної частоти представлені різними кольорами – від синього для низьких частот до червоного і темно-рожевого – для високих. Натомість у програмах Sonic Visualiser та Sonic Lineup така інформація не відображається – колір спектральних ліній не залежить від частоти звукового сигналу.

Мета застосування просторових ефектів творами електронної музики може бути різною. Опитування серед композиторів-електронників, проведене Ф. Отондо в 2006 році, показало, що самі композитори називають такі найбільш важливі цілі застосування просторових ефектів – «створення звукового матеріалу» (37%), «рух звуків» (30%), «локалізація звуків» (28%), «ясність звукового матеріалу» (28%), «музична структура» (23%), «створення в композиції простору» (23%), «акустика кімнати» (21%), «функційна або драматургічна роль» (21%) (Отондо, 2008). Водночас очевидно, що в певних випадках вказані цілі можуть поєднуватися, а в певних випадках композитор може діяти інтуїтивно і не формулює такі цілі вербально.

Проаналізуємо деякі твори українських авторів, що ввійшли до компакт-диска «Electroacoustic works of Ukrainian composers 1964–2017» з погляду характеру використання просторових ефектів.

Історично перший електроакустичний твір В. Гоздяцького «4 домашні скерцо» (1961–1964) просторові ефекти не використовує. Панорамний аналіз показує зосередження всіх звукових подій по центру, що характерно для монофонічних записів. Цілком очевидно, що на початку 1960-х композитор просто не мав можливості здійснити стереофонічний запис (тут доцільно згадати, що в США стереофонічні записи набули поширення наприкінці 1950-х, а в СРСР – тільки у 1962-му був випущений перший стереомагнітофон, що коштував 350 рублів, тож навряд чи був доступний київським музикантам).

Твір О. Несторова «Кольорова фотографія» (1991), що є першим електронним твором у сенсі використання електронних джерел звуку, використовує стереофонію головним чином для створення об'ємного акустичного простору. Переважаючими в цьому творі є акустичні події з гармонічними спектрами, їхній панорамний аналіз показує постійні коливання по панорамі переважно в межах відхилення на 50% ліворуч чи праворуч. Високочастотні звукові кластероподібні об'єкти на частотах 5-8 кГц займають майже

весь панорамний простір – такі об'єкти справляють враження одночасної присутності з усіх сторін. І лише звуки, що імітують традиційні ударні інструменти, які з'являються в середній частині твору, мають контрастну локалізацію – звуки великого та робочого барабанів мають локалізацію по центру, хай-хетів – ліворуч, райд-тарілок – праворуч. Отже, у цьому творі функція просторових ефектів – це переважно створення акустичного простору і лише частково – локалізація звуків.

Твір «Мотус» А. Загайкевич (2003) вирізняється переважанням акустичних подій із негармонічними спектрами, до того ж на початку твору переважають шумоподібні звуки, надалі з'являються мультифонічні та епізодично – гармонічні звуки. Панорамний аналіз твору показує надзвичайно витончену роботу композитора з панорамою. Спостерігаємо такі тенденції роботи з панорамою: шумоподібні звукові об'єкти частіше розміщуються по краях панорами (нерідко – близько до 100%), натомість близькі до гармонічних – ближче до центру. На початку твору, коли щільність музичної фактури є низькою, окремі шумові спектри вступають в антифонну взаємодію, з'являючись поперемінно на лівому або правому краях панорами. У міру розширення частотного діапазону акустичні події з різною частотною характеристикою розміщуються в протилежних частинах панорами – низькочастотні в правому, а високочастотні – у лівому, або навпаки (порядок розташування міняється). Починаючи з 1:05 звучання, композитор залучає «діагональні» об'єкти – звукові події, локалізація яких швидко змінюється з часом. Наприклад, комплекс акустичних подій на 1:13-1:15 містить одночасне панорамне переміщення від L 86% до R 98% і частотне переміщення від 10 кГц до 100 Гц в часовому проміжку до 2 секунд. Такі «діагональні» об'єкти з'являються в творі епізодично, і завдяки органічному зв'язку з оточуючим музичним матеріалом сприймаються як епізодичні кульмінаційні моменти розвитку музичної тканини. Найбільш складною панорамна диференціація є в кульмінаційних зонах твору, проте загальна тенденція зберігається – частотна контрастність звукових об'єктів підкреслюється розбіжною просторовою локалізацією.

Отже, у цьому творі застосування просторових ефектів є поліфункційним. Це і ясність звукового матеріалу, і локалізація окремих звуків, і створення рухомих звукових об'єктів, і, нарешті – драматургічна функція. У цьому випадку можна говорити про мізанфонію як про спеціальний і детально продуманий засіб музичної виразності.

Висновки. За допомогою сучасного інструментарію композитори можуть вільно локалізувати акустичні події по панорамі, до того ж локалізація може бути як статичною, так і динамічною – в останньому випадку створюється ефект рухомого об'єкта. У звукозаписах просторова локалізація може бути проаналізована за допомогою відповідного інструментарію, зокрема широкі можливості демонструє інструмент «панорамний дисплей» (*spectral pan display*) в програмі Adobe audition 3.0.

В окремих випадках просторові ефекти застосовуються для створення відчуття об'ємного простору. В інших випадках просторова локалізація може бути диференційованою – композитор навмисно розосереджує різні акустичні події в акустичному просторі задля досягнення більшої

ясності звукового матеріалу й виконання драматургічних функцій. Специфічним прийомом є створення рухомих звукових об'єктів, що переміщуються в просторі на тлі решти відносно статичних елементів музичної фактури. Багатоманіття прийомів просторової організації акустичних подій запропоновано називати терміном «мізанфонія».

Застосування просторових об'єктів потребуватиме подальших досліджень. Зокрема, актуальним залишається завдання вивчення творів електронної музики українських авторів, що належать до різних стильових течій – від експериментальної до танцювальної. Потребуватиме наукового опису й застосування складніших часопросторових ефектів, таких як реверберація, лінії затримки, фленжер, хорус і т. п.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко А. Виявлення і аналіз акустичних подій в електронній музиці (на прикладі «Мотус» А. Загайкевич). *Питання культурології*. 2015. № 31. С. 22–28.
2. Ганзбург Г. Просторові ефекти в звучанні музики. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*. 2020. № 1. С. 27–36.
3. Когут Г. Акустичні феномени як події. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтво*. 2003. № 1 (10). С. 60–67.
4. Chion, M. Guide des objets sonores. Préface de Pierre Schaeffer. Paris : INA-GRM, Buchet-Chastel, 1983. 187 p.
5. Otondo, F. Contemporary trends in the use of space in electroacoustic music. *Organised Sound*. 2008. № 13 (1). P. 77–81. DOI: 10.1017/S1355771808000095.
6. Schaeffer, P. Treatise on musical objects : an essay across disciplines. North, Christine, Dack, John. 2017. Oakland, California.

REFERENCES

1. Bondarenko A. I. (2015) Vyiavlennia i analiz akustychnykh podii v elektronnii muzytsi (na prykladii "Motus" A. Zahaikivych) [Detection and analysis of acoustic events in electronic music (on the example of "Motus" by A. Zagaykevich)]. *Pytannia kulturolohii* 31, 22-28. [in Ukrainian].
2. Hansburg G. (2020) Prostorovi efekty v zvuchanni muzyky [Spatial effects in the sound of music]. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Musical Ar*, 1, 27-36 [in Ukrainian].
3. Kohut H. (2003) Akustychni fenomeny yak podii [Acoustic phenomena as events]. *Nauk. zapysky Ternop. ped. un-tu im. V. Hnatkzha: Seriya: Myst-vo*. Ternopil', 1. [in Ukrainian];
4. Chion, M. (1983) Guide des objets sonores. Préface de Pierre Schaeffer. Paris : INA-GRM, Buchet-Chastel, 187 p.
5. Otondo, F. (2008) Contemporary trends in the use of space in electroacoustic music. *Organised Sound*, 13(1), 77-81. DOI: 10.1017/S1355771808000095.
6. Schaeffer, P. (2017). Treatise on Musical Objects: An Essay Across Disciplines (Vol. 20). Univ of California Press.

Євгеній БОНДАРЕЦЬ,
orcid.org/0000-0001-6534-382X
аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) ebondarets@dakkkim.edu.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ Й АТРИБУЦІЯ ІКОНИ БЛАГОВІЩЕННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТ. У СРІБНОМУ ОКЛАДІ 1865 Р. КИЇВСЬКОГО МАЙСТРА І. ВІННИКОВСЬКОГО

Проблеми вивчення пізнього українського іконопису, переважно пам'яток кінця ХVІІІ–ХІХ ст., дуже актуальні, оскільки тогочасні твори все ще мало досліджені та навіть не систематизовані. Це явище можна пояснити дослідницькими вподобаннями багатьох вчених, чий праці зосереджені на вивченні сакрального малярства більш ранніх часів.

Велика кількість абсолютно різних за стилем, технікою та матеріалами ікон зазначеного періоду робить неймовірно важкою навіть їх первинну класифікацію і систематизацію.

В українському сакральному живописі кінця ХVІІІ–ХІХ ст. можна простежити два основні напрями, що відповідали запитам, соціальному становищу і рівню свідомості замовників ікон. Значну частину за обсягом створення становили дешеві, так звані «народні ікони». Вони побутовали переважно серед селянського населення і не мали достатньої художньої якості. Дешеві ікони, які задовольняли селян, не відповідали естетичним смакам представників більш забезпечених верств суспільства. Поширення світського живопису сприяло сприйняттю ікони як реалістичного портрета святого або як документа, котрий фіксує ту чи іншу подію священної історії, що створювало умови для іконописних замовлень у майстрів, які мали професійну художню освіту. Професійні художники зазвичай працювали в актуальному загальному руслі стилістичного розвитку живопису свого часу.

Стаття присвячена атрибуції ікони Благовіщення Пресвятої Богородиці у срібній золоченій ризі, що походить із приватної київської колекції. Атрибуція проводилася на основі комплексного живописно-стилістичного та техніко-технологічного досліджень. Допоміжну роль відігравали архівні дослідження та джерелознавчий аналіз. На основі отриманих результатів вдалося встановити, що ікона була написана в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. на Київщині у традиціях пізнього бароко. Побудова композиції загалом і деталі досліджуваного ізводу сходять до західноєвропейських гравюр із зображенням «Благовіщення із книгою», що були творчі переосмислені на національному ґрунті. Срібний оклад до ікони був виготовлений у 1865 р. видатним київським золотарем І. Вінниковським. Структурні та стилістичні особливості досліджуваної шати характерні для ювелірно-культурного мистецтва так званого «другого бароко» середини ХІХ ст.

Представлена пам'ятка може бути використана як рідкісний високохудожній зразок для подальшого системного вивчення іконописних традицій і ювелірного культурного мистецтва Київщини.

Одержані результати актуальні та важливі для розуміння розвитку української ікони, вони можуть бути використані для класифікації та атрибуції ікон кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. Результати техніко-технологічного аналізу допоможуть у проведенні реставрації ікон, виконаних у тотожній техніці. Отримані дані можна застосувати в музейній практиці під час каталогізації фондів і вирішення питань атрибуції ікон.

Ключові слова: українська ікона, атрибуція, іконографія, Благовіщення Пресвятої Богородиці, ювелірне мистецтво, оклад, Київ.

Yevhenii BONDARETS,
orcid.org/0000-0001-6534-382X
Postgraduate Student at the Department of History of Art
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) ebondarets@dakkkim.edu.ua

RESEARCH AND ATTRIBUTION OF THE ICON OF THE ANNUNCIATION OF THE END OF XVIII – EARLY XIX C. IN THE SILVER OKLAD OF 1865 OF THE KYIV JEWELRY MASTER I. VINNIKOVSKY

The issue of studying late Ukrainian icon painting, mainly monuments from late 18th – 19th centuries, are very relevant, since the works of this period are still little researched and not even systematized. This phenomenon can be explained by the research preferences of many scholars whose work focuses on the study of sacred painting in earlier times of our history.

A large number of icons of the indicated period, completely different in style, technique and materials, makes it incredibly difficult even for their primary classification and systematization.

In the Ukrainian sacred painting of the late 18th – 19th centuries it is possible to trace two main directions which met inquiries, social position and level of consciousness of customers of icons. A significant part of the icons created during this time frame are cheap, so-called “folk icons”. They were popular mainly among the peasant population and did not have sufficient artistic quality. Cheap icons, satisfying the peasants, did not coincide with their aesthetic tastes for the representatives of the wealthier strata of society. The spread of secular painting contributed to the perception of the icon as a realistic portrait of a saint or as a document fixing a particular event in sacred history, created conditions for icon painting orders from masters who had a professional artistic education. Professional artists usually worked in the current general mainstream of the stylistic development of painting of their time.

The article is devoted to the attribution of the icon of the Annunciation in a gilded silver oklad (private collection, Kyiv). Attribution was carried out on the basis of complex pictorial-stylistic and technical-technological researches. Archival research and source analysis played a supporting role. Based on the results obtained, it was established that the icon was painted in the late 18th – early 19th centuries in Kyiv region in traditions of the late Baroque. The construction of the composition as a whole and a number of details of the studied conclusion date back to Western European engravings depicting the “Annunciation with a Book”, which were creatively rethought on a national basis. The silver oklad for the icon was made in 1865 by the outstanding Kyiv goldsmith I. Vinnikovsky. Structural and stylistic features of oklad are characteristic of the jewelry and cult art of the so-called “second baroque” of the middle of the 19th century.

The studied icon can be used as a rare highly artistic sample for further systematic study of icon-painting traditions and jewelry cult art of Kyiv region. The obtained results of the study are relevant and important for the completeness of the picture of the development of the Ukrainian icon, they can be used in the classification and attribution of icons of the late 18th – early 19th centuries.

The results of technical and technological analysis are important for the restoration of icons made in the same technique. The obtained data can be applied in museum practice in cataloging funds and solving issues of icon attribution.

Key words: Ukrainian icon, attribution, iconography, Annunciation, jewelry art, oklad, Kyiv.

Постановка проблеми. Сьогодні є досить актуальним питання всебічного вивчення та включення до наукового обігу автентичних творів українського іконопису із приватних збірок із метою розширення, доповнення та корегування критеріїв атрибуції. Цікавим і рідкісним прикладом сакрального мистецтва Київщини є ікона Благівіщення Пресвятої Богородиці кінця XVIII – початку XIX ст. у срібному окладі 1865 р. майстра І. Вінниковського, яка походить із приватної київської колекції (рис. 1).

Мета статті полягає в дослідженні, атрибуції та введенні в науковий обіг вищезгаданої пам'ятки.

Аналіз досліджень. Хоча представлена ікона раніше не була об'єктом мистецтвознавчого дослідження, антропология іконографічного образу Благівіщення Пресвятої Діви Марії досить добре вивчена. Загальні відомості про тексти, що послужили основою для зображення сцени Благівіщення, наведені у статтях Є. Барсова (Барсов, 1885: 107–109) та І. Порфир'єва (Порфир'єв, 1890: 142).

Рис. 1. «Благівіщення Пресвятої Богородиці», кінець XVIII – початок XIX ст., дерево, олія, 27,7х23,7х1,6 см; срібний оклад 1865 р. київського майстра І. Вінниковського. Приватна колекція (Київ)

Важливими для дослідження художньо-стильової еволюції іконографії цього образу стали праці Г. Герова (Геров, 2012: 189–198), В. Пуцко (Пуцко, 2008: 5–10), Л. Щенікової (Щенікова, 1999: 246–263), І. Данилової (Данилова, 1977: 39–47).

Вивченню іконопису Київщини присвячено багато публікацій. А. Кондратюк і Я. Литвиненко зібрали великий описовий та архівний матеріал, Л. Міляєва визначила богословську програму, О. Лопухіна й О. Пітателева інтерпретували окремі іконографічні нюанси деяких сюжетів, виділили декілька груп ікон, об'єднаних за схожістю «авторського письма» (Пітателева, 2003: 95), також О. Пітателева й А. Кондратюк окреслили проблематику подальших досліджень.

Історії українського ювелірного мистецтва та творчості видатного київського золотаря присвятили свої роботи Ж. Арустам'ян і М. Петренко.

Виклад основного матеріалу. Розмір дошки досліджуваної ікони – 27,7x23,7x1,6 см. Реставраційні втручання відсутні. На фарбовому шарі та дошці ікони наявні сліди побутування (забруднення, подряпини, відколи та вибоїни фарби, обпалення відкритим вогнем) (рис. 2). Мікроскопічний аналіз фактури фарбового шару та дослідження його в УФ-променях виявили первинне лакове покриття (без слідів пізніх втручань) (рис. 5).

Живопис ікони виконаний олійними фарбами на цільній липовій дошці, покритій тонким шаром ґрунту з коричнево-червоною імприматурою (рис. 4). Тильна сторона дошки майстерно оброблена скобелем; наявні місця кріплення двох врізних зустрічних шпуг (втрачених) (рис. 3).

Традиційні іконні поля відсутні, середник обрамлений тонким охристим опушом. Сцена «Благовіщення про народження Сина Божого»

відбувається у спочивальні Марії під час читання нею книги пророка Ісаї: «Се Діва в утробі зачне, і народить сина, і назвеш ім'я йому Еммануїл» (Іс. VII, 14). Посланий Богом архангел Гавриїл, вказуючи правицею на Святого Духа в небесному сьайві, демонструє Пресвятій Діві лівою рукою квітучу лілію – символ її непорочності та чистоти. Богородиця сприйняла неочікувану звістку архангела Гавриїла з вираженою похвалою – стоячи на колінах зі схрещеними руками на грудях.

Лики святих дещо видовжені, з невеликими рисами, написані дрібними, роздільними мазками. На щоках і вустах лежить червоно-бузкова підрум'янка. Карнація світла. Дослідження фарбового шару в ІЧ-променях виявило нечіткий підготовчий вугільний малюнок (рис. 6). Одяг Пресвятої Діви Марії й архангела Гавриїла переданий досить виразно за рахунок підсиленої пишності та динамічного розподілу об'ємів драперії. Під час написання ікони її автор явно апелював до західноєвропейських гравюр, що є цілком характерним для творів доби українського бароко.

Колорит живопису ікони побудований на дзвінких фарбах, вміло збалансованих за допомогою ритмічного розподілу кольорів.

Досліджувана ікона прикрашена срібним карбованим позолоченим окладом, виготовленим із цільного листа, на якому монтовані вінці. Поєднання гладких площин, високого рельєфу драперії одягу святих, «гострих» променеподібних вінців і декоративних акантових мотивів полів характерне для ювелірно-культового мистецтва так званого «другого бароко» середини ХІХ ст.

На вінцях і нижній частині середника між фігурами Богородиці й Архангела розташовані клейма (у прямокутних щитках): ініціали прописні «ІВ» – клеймо київського майстра золотих

Рис. 2. Фрагмент із вираженими слідами побутування

Рис. 3. Тильна сторона дошки

і срібних справ першої половини – третьої чверті XIX ст. І. Вінниковського; 84 проба для виробів зі срібла; ініціали «?.Д» і дата 1865 р. – клеймо невідомого пробірного майстра; Архангел Михаїл із мечем і щитом, знизу дата 1865 р. – клеймо міста Києва (вик. 1848–1865) (рис. 7).

Із матеріалів біографії майстра Вінниковського Івана Васильовича відомо, що він жив у Києві у Фроловському провулку в будинку міщанина Дмитра Логвинова та мав майстерню, де працювали підмайстри й учні (Арустам'ян, 1996: 16). Серед його учнів було багато майбутніх відомих майстрів ювелірної справи: В. Француз, М. Бішевський, І. Хівренко, М. Богаєвський та ін. У 1823 р.

Іван Вінниковський був обраний до міської чиновницької комісії. У 1827 р. його запросили до однієї з найстаріших київських святинь – Софійського собору – для реставрації церковного начиння. Після закінчення робіт настоятель храму залишився дуже задоволений і вже через рік запросив Вінниковського знову, доручивши виготовити нові ризи для ікон. Із 1843 р. І.В. Вінниковський мав титул «Почесного громадянина» міста Києва. Більшість виробів майстра загинуло в часи Громадянської війни, вцілілі зберігаються в зібраннях Музею історичних коштовностей України та Національного художнього музею України (Арустам'ян, 1996: 18).

Рис. 4. Фрагмент сколу фарбового шару з мікроскопа МБС-10

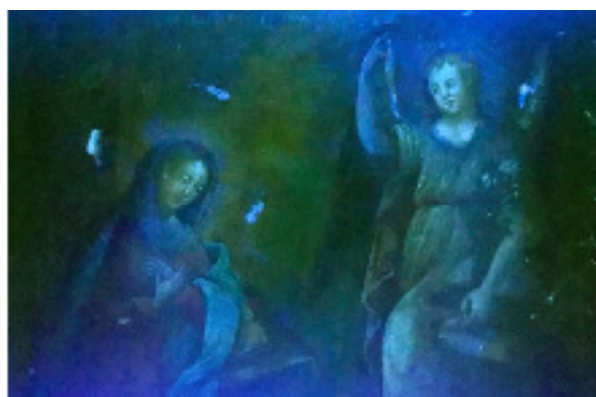

Рис. 5. Фрагмент фарбового шару в УФ-променях

Рис. 6. Фрагменти живопису в ІЧ-променях

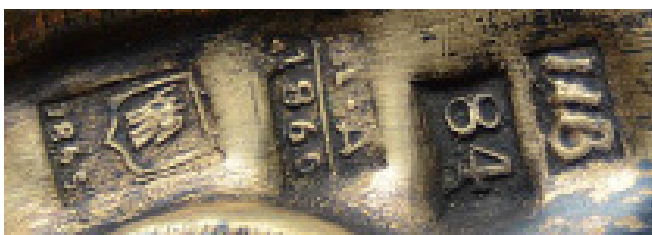

Рис. 7. Клейма на срібній ризи (вінцях і нижній частини середника)

Благовіщення Пресвятої Богородиці має декілька іконографічних схем, що спираються на різні моменти цієї події або різні джерела її опису. Майстри протягом тисячоліть використовували як літературну основу канонічне Євангеліє від Луки, Протоєвангеліє Якова та Євангеліє Псевдо-Матвія.

Євангеліст Лука так описує подію Благовіщення: Гавриїл прийшов у Назарет до Діви Марії – дружини Йосипа із дому Давидового. Ангел, увійшовши до неї, сказав: «Радуйся, Благодатная! <...> ти в утробі зачнеш, і Сина породити, і даси Йому ймення Ісус». Марія сказала: «Як же станеться це, коли мужа не знаю?». Цей дуже скупий опис надалі послуговував основою для складання іконографії сцени «Благовіщення із пряжею», або «Другого Благовіщення». У такій композиції Марія зазвичай зображується в інтер'єрі із пряжею в руках згідно з текстом Протоєвангелія Якова (XI, 1), у якому Марія ткала за дорученням священників завісу для єрусалимського храму. Іконографія композиції складається у V ст., причому поза ангела сходять до зображень вісника в античному мистецтві. Крила в ангела з'являються лише з V–VI ст.

Вірогідно, найбільш рання композиція Благовіщення знаходиться в катакомбах Прісцилли (III ст.), де у кріслі зображена сидяча жінка в туніці та палліумі, перед якою із жестом звернення зображений молодий чоловік у римському одязі. На равенському саркофазі V–VI ст. Марія сидить

у кріслі, тримаючи веретено в руках, праворуч розташований крилатий ангел із посохом. Цей мотив розроблявся художниками протягом століть і добре відомий за зображеннями на мініатюрних мозаїках і фресках від Санта Марія Маджоре в Римі (432–445) до класичних образів у Дафні, Монреалі та Софії Київській (Геров, 2012: 193).

Іконографію «Благовіщення із пряжею» умовно можна розділити на кілька підвидів: коли Марія зображується стоячою (вперше на ампулі Монці, VI–VII ст.), під час зупинки прядіння, з піднятою головою і виставленою вперед долонею (відомі й інші ізводи, що розрізняються характером жестикуляції Марії). Літературні джерела описують також сцену, що передувала основній появі архангела, – так зване «Перше Благовіщення», або «Благовіщення біля джерела». Одне з ранніх зображень ми зустрічаємо на окладі Євангелія зі слонової кістки (V ст.) у Міланському соборі. У центральній композиції окладу біля гірського джерела зображена стоячою навколішках перед архангелом Гавриїлом Діва Марія, яка тримає в лівій руці глечик. В XI–XII ст. художники часто перетворюють джерело в розкішний басейн (Сан-Марко у Венеції XII ст., Софія Київська XI ст., Кахріє-Джамі в Константинополі, 1314 р.) (Геров, 2012: 195).

Слід зазначити, що у східнохристиянських пам'ятках часто присутнє зображення архангела, що спускається з небес. Відома ікона «Устюзьке

Рис. 8. «Коронування Пресвятої Богородиці», кін. XVIII ст., дерево, олія. 54x42,8x2,4 см. Колекція Л. Лихач (Київ)

Благовіщення» (XII ст.) представляє третій, рідкісний тип Благовіщення із зображенням Немовляти в утробі. Іконографія цього ізводу виникла з метою наочної ілюстрації ідеї непорочного зачаття: «Син в персех у Пречистої вообразися і мало знати, акі в склі» (Щенікова, 1999: 249). На грудях Марії, у медальйоні, зазвичай по пояс або в ріст зображується оголений малюк Христос. До медальйона йдуть промені від фігури Спаса, розташованого у яскравому сегменті у верхній частині композиції середника ікони. Марія в руках тримає веретено із пряжею. Цей ізвод стає особливо популярним у XVI–XVII ст., коли в російському іконописі наростає інтерес до подробиць.

У XVII ст. в давньоруському сакральному живописі поширюється тип «Благовіщення із книгою», відомий у західноєвропейських пам'ятках із XI ст. Зародки цього варіанту слід шукати у творах візантійської іконографії, а початковий літературний мотив – у Євангелії Псевдо-Матвія (6: 7–9). Звідси можна зробити припущення, що і в момент появи архангела Гавриїла Марія займалася читанням Святого Письма. Цілком імовірно, що це могла бути книга пророка Ісаї. Саме такий варіант описаний в іконописному оригіналі Г. Філімонова: «Пречиста сидить, а перед нею лежить книга розігнута, а в ній написано: Ось діва в утробі зачне, і породить сина і даси ім'я йому Еммануїл» (Філімонов, 1873: 69).

Таким чином, можна сказати, що побудова композиції загалом і ряд деталей досліджуваного ізводу сходять до західноєвропейських гравюр із зображенням «Благовіщення із книгою», які були творчо переосмислені на національному ґрунті.

Досліджувана ікона має художньо-стилістичні аналоги в невеликому колі пам'яток київського походження. Особливо близьким є образ «Коронування Пресвятої Богородиці» в пізній метале-

вій ризи, виконаній в естетиці «другого бароко / рококо» середини XIX ст. (рис. 8).

Висновки. У процесі атрибуції зіставлялися технологічні прийоми та технічні засоби іконописця, отримані шляхом мікроскопічних досліджень, аналізу фактури фарбового шару а також вивчення живопису під впливом інфрачервоного й ультрафіолетового випромінювань. Отримані дані не суперечать орієнтовній за художньо-стильовими ознаками даті написання ікони, а саме кінцю XVIII – початку XIX ст.

Робота з архівними та бібліографічними джерелами дозволила встановити час, місце й автора срібного окладу досліджуваної ікони. Оклад був виготовлений у 1865 р. в Києві видатним золотих і срібних справ майстром першої половини – третьої чверті XIX ст. І. Вінниковським.

Іконографічні особливості ікони Благовіщення Пресвятої Богородиці вказують на те, що основними протографами для іконописця слугували переосмислені на національному ґрунті західноєвропейські гравюри із зображенням різновиду «Благовіщення із книгою», що є цілком характерним для іконопису Нового часу, особливо для українського сакрального малярства.

Художньо-стилістичні ознаки досліджуваного твору, а саме характер моделювання об'ємів, звучні фарби, вміло збалансовані за допомогою ритмічного розподілу кольорів, дотичні до загальних тенденцій іконопису Київщини доби пізнього бароко.

Таким чином, атрибутована та введена до наукового обігу ікона Благовіщення Пресвятої Богородиці кінця XVIII – початку XIX ст. у срібному окладі 1865 р. київського майстра І. Вінниковського може бути використана як рідкісний високохудожній зразок для подальшого системного вивчення іконописних традицій і ювелірного культового мистецтва Київщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арустам'ян Ж. Спадщина Івана Вінниковського – видатного київського ювеліра XIX ст. *Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України* : збірник наукових праць. Київ, 1996. С. 16–18.
2. Арустам'ян Ж. Роль архівних документів у атрибуції виробів київського срібляра XIX ст. Івана Вінниковського. *Архіви України*. 2000. № 1/3. С. 66–69.
3. Барсов Е. О воздействии апокрифов на обряд и иконопись. Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1885. С. 107–109.
4. Данилова И. О византийской иконе XIV в. «Благовещение» из ГМИИ им. А.С. Пушкина. *Античность. Средние века. Новое время*. Москва : 1977. С. 39–47.
5. Кондратюк А. Досвід каталогізації зображень іконостаса Троїцької Надбрамної церкви Києво-Печерської лаври. *Сіверщина в історії України* : збірник наукових праць. Суми, 2008. С. 109–113.
6. Литвиненко Я. Втрачені іконостаси лаврських церков. *Лаврський альманах*. 2010. Вип. 25. С. 67–86.
7. Лопухіна О. Іконографічна програма розписів Троїцької Надбрамної церкви як синтез богослов'я й мистецтва доби бароко. *Лаврський альманах*. 2002. Вип. 7. С. 119–127.
8. Міляєва Л. Українська ікона XI–XVIII століть : альбом. Київ, 2007. 528 с.
9. Петренко М. Українське золотарство XVI–XVIII. Київ : Наукова думка, 1970. 208 с.

10. Пігателева О. Особливості іконографії у двох іконах «Таямна вечеря» з іконостаса Троїцької Надбрамної церкви. *Лаврський альманах*. 2003. Вип. 11. С. 92–96.
11. Порфирьев. И. Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях, по рукописям Соловецкой библиотеки. Санкт-Петербург, 1890. С. 142.
12. Пуцко В. Об одном иконографическом варианте «Благовещения». *XII научные чтения памяти И. Болотцевой (1944–1995)* : сборник статей. Ярославль, 2008. С. 5–10.
13. Філімонов Г. Иконописный подлинник новгородской редакции по софийскому списку конца XVI века. Москва : Унив. тип. (Катков и К°), 1873. 138 с.
14. Щенникова Л. «Благовещение Устюжское». *Благовещенский собор Московского кремля: Материалы и исследования*. Москва, 1999. С. 246–263.

REFERENCES

1. Arustam'yan Zh. Spadshchyna Ivana Vinnykovs'koho – vydatnoho kyivs'koho yuvelira XIX st. [The legacy of Ivan Vinnikovsky – a prominent Kyiv jeweler of the XIX century]. *Monuments of decorative and applied art from the collection of the Museum of Historical Treasures of Ukraine – a branch of the National Museum of History of Ukraine: temat. zb. nauk. pr.* Kyiv, 1996. P. 16–18. [in Ukrainian].
2. Arustam'yan Zh. Rol arkhivnykh dokumentiv u atrybutsiyi vyrobiv kyivs'koho sriblyara XIX st. Ivana Vinnykovs'koho. [The role of archival documents in the attribution of the products of the Kiev silversmith of the XIX century of Ivan Vinnikovsky]. *Archives of Ukraine*. 2000. № 1/3. P. 66–69. [in Ukrainian].
3. Barsov E. O vozdeystvii apokrifov na obryad i ikonopis. [About the impact of the apocrypha on the rite and icon painting]. *Journal of the Ministry of Public Education*. St. Petersburg, 1885. P. 107–109. [in Russian].
4. Gerov G. Ob odnom iz variantov “Blagoveshcheniya” v iskusstve pozdnevizantiyskogo perioda. [About one of the variants of the “Annunciation” in the art of the late Byzantine period]. *DRI. The art of medieval Russia and Byzantium of the era of Andrei Rublev*. Edited by E. Smirnova. Moscow, 2012. P. 189–198. [in Russian].
5. Danilova I. O vizantiyskoy ikone XIV v. “Blagoveshcheniye” iz GMII im. A.S. Pushkina. [About the Byzantine icon of the XIV century “Annunciation” from the Pushkin Museum]. *Antiquity. Middle Ages. New time*. Moscow, 1977. P. 39–47. [in Russian].
6. Kondratyuk A. Dosvid katalohizatsiyi zberezhenyy ikonostasa Troyits'koyi Nadbramnnoyi tserkvy Kyievo-Pechers'koyi lavry. Sivershchyna v istoriyi Ukrayiny. [Experience of cataloging images of the iconostasis of the Trinity Gate Church of the Kiev-Pechersk Lavra]. *Severshchyna in the history of Ukraine: a collection of sciences*. Sumy, 2008. P. 109–113. [in Ukrainian].
7. Lytvynenko J. Vtracheni ikonostasy lavrs'kykh tserkov. Lavrs'ky al'manakh. [Lost iconostasis of Lavra churches]. *Lavra Almanac*. 2010. Issue. 25. P. 67–86. [in Ukrainian].
8. Lopukhina O. Ikonografichna prohrama rozpysiv Troyits'koyi Nadbramnnoyi tserkvy yak syntez bohoslovya y mystetstva doby baroko. [Iconographic program of paintings of the Trinity Gate Church as a synthesis of theology and art of the Baroque era]. *Lavra Almanac*. 2002. Issue. 7. P. 119–127. [in Ukrainian].
9. Milyayeva L. Ukrayins'ka ikona XI–XVIII stolit'. [Ukrainian icon of XI–XVIII centuries]: album. Kyiv, 2007. 528 p. [in Ukrainian].
10. Petrenko M. Ukrayins'ke zolotarstvo XVI–XVIII. [Ukrainian goldsmith XVI–XVIII]. Kyiv: Scientific thought, 1970. 208 p. [in Ukrainian].
11. Pitatelyeva O. Osoblyvosti ikonohrafiyi u dvokh ikonakh “Tayemna vecherya” z ikonostasa Troyits'koyi Nadbramnnoyi tserkvy. [Features of iconography in two icons “The Last Supper” from the iconostasis of the Trinity Gate Church]. *Lavra Almanac*. 2003. Issue. 11. P. 92–96. [in Ukrainian].
12. Porfiryev. I. Apokrificheskiye skazaniya o novozavetnykh litsakh i sobytiyakh, no rukopisyam Solovetskoj biblioteki. [Apocryphal legends about New Testament persons and events, but the manuscripts of the Solovetsky library]. St. Petersburg, 1890. P. 142. [in Russian].
13. Putsko V. Ob odnom ikonograficheskom variante “Blagoveshcheniya”. [About one iconographic version of the “Annunciation”]. *XII scientific readings in memory of I. Bolotseva (1944–1995): collection of works*. Yaroslavl, 2008. P. 5–10. [in Russian].
14. Filimonov G. Ikonopisnyy podlinnik novgorodskoy redaktsii po sofiskomu spisku kontsa XVI veka. [Iconographic original of the Novgorod edition according to the Sofia copy of the late 16th century]. Moscow: Univ. pub. (Katkov and K°), 1873. 138 p. [in Russian].
15. Shchennikova L. “Blagoveshcheniye Ustyuzhskoye”. [“Annunciation of Ustyug”]. *Annunciation Cathedral of the Moscow Kremlin: Materials and Research*. Moscow, 1999. P. 246–263. [in Russian].

УДК 78.082.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-6>**Оксана ВАСИЛЬЄВА,**
orcid.org/0000-0002-4709-9234аспірант кафедри музичного мистецтва та хореографії
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна) alexlisa130873@gmail.com**ТРЕТІЙ ФОРТЕПІАННИЙ КОНЦЕРТ О. КОСТИНА:
ОБРАЗНО-ТЕМАТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЦИКЛУ**

Мета статті полягає в дослідженні образно-тематичної концепції Третього фортепіанного концерту Олександра Костіна. Методологія дослідження полягає в застосуванні загальнонаукового принципу об'єктивності, жанрового, стильового, семантичного методів дослідження для висвітлення питань проєкції образно-тематичної концепції циклу на композиційно-драматургічну будову циклу. Наукова новизна полягає в розкритті образно-тематичної концепції Третього фортепіанного концерту О. Костіна шляхом послідовного дослідження та висвітлення питань стилістичних новацій, адекватності використання засобів музичної виразності, композиційно-драматургічних особливостей будови циклу. Творча діяльність композитора О. Костіна визначається суттєвим внеском у розвиток вітчизняного фортепіанного мистецтва. Він є автором трьох концертів для фортепіано з оркестром, кожен з яких вирізняється оригінальністю композиції та драматургії. Оригінальність творчого методу О. Костіна полягає в проєкції загальних принципів театральної драматургії в поєднанні з жанровим симфонізмом на художню площу діалогічного концертного мислення. У ракурсі жанрово-стильових змін, які відбувались у концертному жанрі з другої половини ХХ століття, творчість О. Костіна заслуговує більш ретельного аналізу. Відсутність наукових розвідок, присвячених дослідженню Третього фортепіанного концерту О. Костіна, зумовила необхідність висвітлення особливостей музичної мови цього твору, розкриття його образно-тематичної концепції.

Висновки дослідження Третього фортепіанного концерту О. Костіна розкривають аспекти традиційності та новаторства композиторської мови. Традиційність виявляється у виборі форми, темповому і образному контрасті крайніх і середньої частин, у драматургічній функції фіналу. Новаторство виражено в оригінальному авторському задумі, спрямованому на аудіацію візуального художнього образу, трансформації статичних виразних засобів образотворчого мистецтва в динамічність процесуального розгортання музичної форми.

Ключові слова: Олександр Костін, композитор, фортепіанний концерт, образно-тематична концепція, композиційно-драматургічна будова.

Oksana VASYLIEVA,
orcid.org/0000-0002-4709-9234Graduate Student at the Department of Musical Art and Choreography
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) alexlisa130873@gmail.com**THE OLEKSANDR KOSTIN'S THIRD PIANO CONCERT:
FIGURATIVE-THEMATIC CONCEPT OF THE CYCLE**

The aim of the article is to study the figurative-thematic concept of the Third Piano Concert by Oleksandr Kostin. The research methodology consists of the application of the general scientific principle of objectivity, genre, stylistic, semantic research methods were used to cover issues related to the projection of the figurative-thematic concept of the cycle on the compositional and dramatic structure of the cycle. The scientific novelty of the article is the disclosure of the figurative-thematic concept of the Third Piano Concert by O. Kostin.

The scientific novelty lies in the disclosure of the image-thematic concept of the Third Piano Concert by O. Kostin through consistent research and coverage of stylistic innovations, the adequate use of musical expression, compositional and dramatic features of the cycle. The creative activity of composer O. Kostin is determined by a significant contribution to the development of domestic piano art. He is the author of three concertos for piano and orchestra, each of which is characterized by original composition and drama. The originality of O. Kostin's creative method lies in the projection of the general principles of theatrical drama in combination with genre symphony on the artistic area of dialogic concert thinking. In the perspective of genre and style changes that have taken place in the concert genre since the second half of the twentieth century, the work of O. Kostin deserves a more careful analysis.

The lack of special researches devoted to the study of the Third Piano Concerto by O. Kostin necessitated the scientific research of this work and the disclosure of its figurative and thematic concept.

The conclusions of the O. Kostin's Third Piano Concert discovers the tradition and innovation of the concert. Tradition is manifested in vibra form, tempo and figurative contrast, extreme and middle parts in the dramatic function of the final. Innovation takes shape in the original author's idea, which is hidden in the auditing of a visual artist's image, the transformation of static and different ideas of a creative mystery into the dynamics of a musical process.

Key words: *Oleksandr Kostin, composer; piano concert, figurative-thematic concept.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлюється недостатнім висвітленням питань стилістичних новацій і сучасних здобутків у сфері інструментальної музики з позицій образно-тематичної концепції, процесу її втілення в композиційно-драматургічну будову твору. Виникнення широкого спектра різноманітних музичних напрямів у період ХХ–ХХІ ст. зумовило процес стильового оновлення жанру фортепіанного концерту і сприяло бурхливому експериментаторству як у сфері сучасних композиторських технік, а саме – використання композиторами серійності, пуантилістики, алеаторики, сонористики, додекафонії, так і в площині жанрово-стильової взаємодії. У період активного еволюційного процесу в жанрі фортепіанного концерту відбуваються пошуки нових засобів інструментальної виразності, нових концепцій втілення жанрово-стильових взаємодій. З огляду на поширення кола художніх зацікавлень композиторів убачається вплив європейського модернізму на розширення традиційної образної тематичної та жанрової музичної сфери. Сьогодні тривають пошуки нових методів, технологій, музичної лексики, засобів виразності в контексті сонорного бачення природи фортепіано. У світі сьогодення виникає потреба вивчення нових явищ у концертному жанрі фортепіанної музики.

Аналіз досліджень. Питання жанрово-стильової диференціації фортепіанної творчості О. Костіна, композиції та драматургічної будови фортепіанних творів частково висвітлено в дослідженнях (О. Пономаренко, 2003: 2). Актуальні питання жанрово-стильової моделі фортепіанного концерту ХХ століття знайшли віддзеркалення у статті (К. Біла, 2011: 1). Однак варто зазначити, що дослідження Третього фортепіанного концерту О. Костіна сьогодні відсутні.

Мета статті – дослідити особливості втілення образно-тематичної концепції Третього фортепіанного концерту О. Костіна та визначити характерні риси взаємодії традиційних і новаторських засобів художнього мислення композитора.

Виклад основного матеріалу. Фортепіанне мистецтво ХХІ ст. ставить перед композиторами нові завдання, які не властиві класичній парадигмі. Проблема новаторства, переосмислення традиції, пошук нового й переосмислення, здава-

лося б, уже пройденого культурного етапу – і це далеко не повний перелік питань, які переломлюються у творчості сучасних композиторів. З цього погляду Третій фортепіанний концерт О. Костіна являє собою своєрідну спробу переосмислення традиції крізь полівекторність історичної традиції розвитку жанру у вітчизняному фортепіанному мистецтві, оригінальність утілення образно-тематичної концепції циклу в контексті композиційно-драматургічного розгортання реалізації програмного задуму композитора.

Програмність цього концерту є своєрідним базисом, що зумовлює драматургію й розкриває сучасними засобами музичної виразності його концепт. Проекція програми на драматургію концерту синхронно відображається на кількох рівнях. На макрорівні це відображається в назві циклу («Суриківський»). Назва зумовлена суб'єктивним композиторським задумом, що виник після відвідування виставки відомого художника. Процес безпосереднього психологічного впливу картин на написання циклу апелює до творчого методу композиторів-кучкістів (О. Бородін «У Середній Азії», М. Мусоргський «Картинки з виставки»). Суб'єктивізм у виборі ідеї, ретроспективний погляд, спрямований на мистецтво ХІХ ст., свідчить про неоромантичний психологічний ракурс творчого методу композитора. Вибір ідеї, зумовлений зовнішнім враженням, наводить на думку про паралелізм методу з творчістю М. Мусоргського («Картинки з виставки»). Метод своєрідної «звукової візуалізації» картин не є новим в українському фортепіанному мистецтві (І. Шамо «Картинки російських живописців»). Новаторством є його використання в побудові концертного, а не сюїтного циклу.

Другий семантичний рівень проекції програмності виражається в програмності кожної з частин циклу («Ранок стрілецької страти», «Автопортрет», «Взяття снігового містечка»). У драматургічному плані побудови циклу простежується принцип образного контрасту крайніх частин із середньою, яка є психологічним центром концерту.

Перша частина концерту має назву «Ранок стрілецької страти». Програмність психологічно виразного типу зумовлена перш за все сюжетом, драматургією цього шедевра образотворчого мистецтва. У самій картині поєднується кілька

психологічних ліній; зображення Стрільців, що несуть на собі свої плахи в супроводі дружин, які плачуть, входять у контраст із регулярною армією на чолі з Петром I. Образне протиставлення старого і нового відбувається на яскраво вираженому пейзажному тлі: картина називається «Ранок стрілецької страти».

Концерт відкривається вступом. Із самого початку композитор надає потужний дисонуючий акорд на *ff* в оркестрі, який служить своєрідним знаком-символом (семантика – удар дзвонів). Далі, на *pp*, йдуть у низхідному русі ланцюжки дисонуючих акордів. Образне протиставлення *ff* і *pp* має риторичний характер (згадаємо увертюру Л. Бетховена «Егмонт»), з психологічного погляду – протиставлення фагуму й особистих почуттів героїв, з комунікативного – привернення уваги слухачів. Спадний хроматичний рух має виразний психологічний характер, використання риторичної постаті *catabasis* апелює як до барокової символіки, так і до творчості українських композиторів (С. Людкевич, вступ до кантати «Кавказ»).

Головна партія звучить в октавному унісоні в партії фортепіано. Тема має яскраво виражений жанровий характер, чому сприяє рухливий темп, характерний ритмічний акцент, використання гострих штрихів. В оркестровій партитурі простежується лінія гармонійної фігурації й басово-підголоскова, що підкреслює семантику руху.

Зв'язуюча партія розкриває образ дзвонового набату. Партія фортепіано основана на чергуванні колористичних акордів у різних регістрах із подальшим переходом у тремолоуючу фонову гармонійну фігурацію. В оркестровому викладі можна простежити діалогічний принцип чергування гармонійної фігурації з висхідними пасажками. У драматургічному плані можна спостерігати процес плавного переходу безпосередньо до побічної партії.

Побічна партія має ліричний характер, ґрунтується на народнопісенних інтонаціях. Використання ладової змінності, альтерації надає образу емоційності. Особливу увагу композитор приділяє інтонації *c-a-c-b*, яка діалогічно розвивається на основі протиставлення в партії фортепіано. Поліфонічність фактури фортепіано супроводжується одноманітними синкопованими акордами в оркестровій партії.

Завершальна партія має драматичний характер. Вона має невеликий амбітус, чіткий ритм, проводиться в оркестровому викладі секундакордами під розмірений рух восьмими. Партія фортепіано розкриває дзвоновий образ колористично забарвленими гармоніями в різних фактурних ракурсах.

Експозиція цього концерту характеризується прагненням композитора до розкриття внутрішнього руху, відображеного в картині художника. Прагнення до наскрізного розкриття образу, уникнення калейдоскопічності можна порівняти з ефектом цілісного розгляду картини, а потім – дедуктивного. Кінематографічність, як основа мислення композитора, виявляється в чіткій увазі до деталей, поетапній проекції художньої образності в музичну тканину твору.

Взаємодія партії фортепіано та оркестру дещо нагадує комунікацію між глядачем картини і самою картиною. Композитор не прагне виділити партію фортепіано на тлі оркестру жодними іншими засобами, крім тембральних. Відсутність дистанціювання, компліментарність, поліфонізм образів свідчать про прагнення поглинання, злиття дуету фортепіано та оркестру. Розвиток дзвонової образності на межі частин форми підкреслює увагу композитора із сутнісними моментами самої картини, оскільки саме в цих моментах відбувається злиття солюючої та оркестрової образних функцій.

Прагнення до злиття, досягнення єдиної лінії розвитку характеризується відсутністю фактурних контрастів між експозицією і розробленням. Продовження акордового набату в партії фортепіано простежується в тематиці завершальної партії. Розвиток двотактових фраз відбувається за принципом варійованої повторності в гомофонному складі. Поєднання в гармонійному викладі «порожніх» кварто-квінтових акордів у поєднанні із секундакордами надає музичному образу архаїчних рис.

Реприза тональна. Тема проводиться в партії фортепіано в октавному унісоні. Вона має характер «картини широкими мазками», що втілено в музичній тканині великими тривалостями на фоні фігуративного викладу басового голосу. Тема баса в оркестрі розвивається імітаційно у формі фугато. Відповідно, полісемантично поєднуються два образи: «народно-богатирський» у партії фортепіано і скерцозний в оркестровій партії.

Для загальної кульмінації характерне використання в партії фортепіано хроматичних кластерів в акордовому викладі, що охоплюють майже всі регістри.

Коли звучить на основі розвитку другої теми репризи, яка написана в акордовому викладенні оркестру й партії фортепіано. Поступово в партії фортепіано простежується перехід до остинатної функції.

Аналізуючи концептуальні основи комунікації соліста та оркестру, варто виділити домінування аklasичних тенденцій. Діалогізм не є головною, сутнісною характеристикою цього

процесу. Композитор у цьому творі прагнув відтворити психологічний ефект занурення в образ, який споріднений зі сприйняттям картини в живописі: від компліментарності, через діалогізм, до повного занурення в образ. Компліментарність можна простежити на початку твору, де фортепіано розглядається не як соліст, а швидше як один з інструментів оркестру з особливою, «сонорно-дзвоновою» функцією.

Заслуговує на увагу питання про стильові взаємодії в цій частині. Хоча основні теми побудовано на народнопісенних джерелах, композитор утримується від прямого цитування. Поряд із мотивно-складовим тематизмом присутній тематизм фактурно-фігураційного типу.

Друга частина концерту – «Автопортрет». Центральний образ самого художника висловлює концентричність самої концепції концерту. Втілення цього образу в музиці перебуває в повній відповідності з психологічним базисом цього жанру в живописі.

Жанр автопортрету з психологічного погляду має на увазі домінуючу роль інтроспекції художника для відображення сутнісних сторін своєї особистості. Особлива увага приділяється сутнісним сторонам особистості, адекватно відображеним художником для досягнення повної тотожності суб'єкта з об'єктом. Автопортрет як музичний жанр функціонує в системі програмності образотворчого типу. Основна проблема полягає в динамічній процесуальній передачі статичних функцій художнього образу в музичному творі. Для розв'язання цього завдання композитор вирішив втілити в музиці психологізм цього процесу, відображення індивідуальної психологічної реакції глядача на твір мистецтва.

Друга частина написана в тричастинній безрепрізній формі, що починається з викладу теми напруженого, драматичного характеру в оркестровому звучанні. Тема проходить у динаміці *f* у помірному темпі, в якому відбувається домінування гострих звуків. Мелодія теми має хвилеподібний характер, використання пунктирного ритму надає образу глибокої психологічності. Тема написана в розширено-тональній системі до мажор. Друга тема хорального складу звучить у партії фортепіано. Вона основана на хроматичних гармоніях, виражена в акордовому викладі. Хоральність є символом, знаком, прообразом семантики церковного співу, що перебуває у відповідній образній кореляції «дзвіниці» першої частини. Її народнопісенна основа нівельована альтерацією основних ступенів ладу для досягнення максимальної психологічної гостроти вираження.

Співвідношення партії фортепіано й оркестру діалогічне: психологічна динаміка оркестру протиставляється хоральній статичності соліста. Починаючи з другої цифри, партія фортепіано ускладнюється, у ній з'являються 4 лінії: 2 – мелодійні фігурації висхідної і низхідної спрямованості, 2 – педального типу.

Основний тематичний матеріал звучить в оркестрі. Він оснований на інтонаціях «питання-відповідь», характерних для романтичної елегійної образності, що дає змогу говорити про вмале застосування композитором стильової квазіцитати. Ця фраза повторюється в оркестрі тричі, що також, безумовно, є певним семантичним знаком.

Друга частина має ліричний, елегійний характер. Основний тематичний матеріал проводиться в партії фортепіано. Мелодія теми аріозного типу, спостерігається більш-менш чітке фразування, що є істотними особливостями стильового квазіцитатування. Фортепіанна фактура розвивається на основі принципу компліментарності, мелодійний початок домінує над підголосковими і фоновими функціональними лініями.

Третя частина доповнює музичний образ іншими засобами музичної виразності. Вона перебуває як у темповому, так і в динамічному контрасті із середньою частиною. У партії фортепіано простежується чітко виражена образна сфера дзвіниці, проте вона виражається трохи інакше, ніж у першій частині циклу. Спочатку композитор використовує хвилеподібний рух інтервалами під співтворення двох підголоскових мелодійних взаємодоповнювальних ліній у партії лівої руки.

Оркестрова тема інтонаційно й тематично споріднена з темою першої частини. З інтонаційного погляду характерний розвиток секундних інтонацій секвентними засобами. Характерно порівняння одного і того ж прийому розвитку в партії фортепіано і в оркестрі. Якщо в партії фортепіано секундні інтонації розвиваються за «дзеркальним» принципом, то в оркестровій музиці характерний принцип руху загалом. Із семантичного погляду спадний рух секундних інтонацій свідчить про застосування композитором знака-символу, що зображує ритм кроку.

У закінченні другої частини циклу характерне домінування партії фортепіано на тлі органного пункту. Фактура основана на розвитку невеликих гармонійних оборотів у триголосному викладі. Зупинка на малому мажорному септакорді створює певний психологічний фон недовомленості, напруженості, що певною мірою і властиво для загальної емоційної спрямованості цієї частини.

Отже, драматургічна і композиційна будова другої частини має багатовекторну спрямованість. Це і розкриття психологічних деталей образу, і зображення в аудіальному ракурсі процесу розглядання картини, і комунікативна система взаємодії між художником і глядачем. Композитор свідомо відмовляється від класичних принципів мотивно-складової роботи над тематизмом для досягнення максимального ефекту споглядального сприйняття художнього образу.

Заслуговує на увагу питання стильової взаємодії і паралелей. Ладова система, основана на традиційних для народнопісенного мистецтва інтонаціях, переломлюється через принцип альтерації. У результаті цього процесу доцентрові тональні зв'язки виявляються максимально ослабленими, на перший план виходить принцип оспівування місцевих, альтерованих ступенів. Композитор явно перебував під впливом ладових принципів «супермінора» Д. Шостаковича, що дає змогу говорити не стільки про квазіцитування, скільки про свідомий вибір ладо-гармонійних засобів для створення психологічно напруженого музичного образу.

Другий стильовий компонент, який композитор використовував у музиці середньої частини, – романсова елегійність. Із семантичного погляду це стильовий знак-ікона, що спрямований на відкрити, неопосередковану апеляцію до культурного концепту ХІХ ст. Це виражається в інтонаційних оборотах середньої частини, фразуванні, більшій простоті гармонійної мови. Елегійний романсовий складник повноцінно свідчить про стильове квазіцитування. Втілення суб'єктивного образу художника невіддільне від утілення соціально-культурної епохи, у якій він жив, а для зображення цього фонового, надособистісного початку, що виражено через використання відповідних інтонаційних оборотів і гармонійних засобів музичної мови минулої епохи загалом.

Коллективне, надособове вираження елегійного образу знаходить своєрідне адекватне втілення у фактурній формі втілення музичної думки. Мелодійний початок втілено поряд із великою кількістю підголоскових ліній, які не заглушають його, а навпаки, дають можливість виявитися у всій повноті. З виконавського погляду це є істотним фактором, який повноцінно сприяє розкриттю специфіки фортепіано як солюючого інструмента.

Третя частина концерту – «Взяття снігового містечка». Образотворча програмність служить детермінуючим фактором, що зумовлює формування музичного образу. Сюжет картини втілює ігровий модус реалізації соціальної енергії в ігровому ракурсі.

Вступ із погляду екстрамузичної семантики модулює процес дитячої гри. Оркестровий виклад починається з висхідних трелей, після чого ідуть висхідні пасажі в паралельному русі. Хроматизація мелодійної фігурації надає особливого колориту, образності музичного руху, який у кінці підкріплюється кількома акордами у висхідному гліссандо в партії фортепіано.

Основна тема має жанровий, танцювальний характер. Цьому сприяє її відносно невеликий обсяг і характерні ритми. У викладі теми композитор використовує принцип максимальної самодостатності солюючого інструмента. Партії оркестру інерційно виконують педалізуючі функції. Композитор використовує діалогічні прийоми взаємодії солюючого інструмента й оркестру, які він продемонстрував у вступі (поєднання хвилеподібних пасажів в оркестрі з акордами і гліссандо в партії фортепіано). Експонування вирізняється особливою повнотою, насиченістю звучання. Особливого архаїчного колориту музиці надають кварткові дублювання пасажів, використання нетерцієвих співзвуч у соло фортепіано. В оркестровій партії композитор використовує принцип терцієвого дублювання підголоскових ліній для досягнення насиченості фактури та прийом розвитку тощо.

Побічна партія в жанровому ракурсі з головною не контрастує. Спочатку побічна партія починається в соліста, проводиться в акордовому викладі під супровід підголоскової та гармонійно-ритмічної лінії в оркестрі. Потім тема передається в оркестр, де викладається в гомофонній фактурі, фактурні лінії оркестрової музики переходять у партію фортепіано. Унаслідок застосування цього прийому композитор чітко й цілеспрямовано використовує діалогізм викладу в комунікативному складнику взаємодії солюючого інструмента й оркестру.

Завершальна партія побудована на танцювальних елементах тем експозиції, які звучать в оркестрі. Мелодія теми викладається в терцієвому дублюванні в супроводі ритмічно активних підголосків. У соліста паралельно звучать трелі у високому регістрі, що надає темі ігрового колориту. З драматургічного погляду це говорить про використання аркового принципу взаємодії частин форми, що відсилає нас до самого початку частини.

У розробленні можна спостерігати використання великих тривалостей, звернень септакордів у гармонійному викладі. Квінтові дублювання басової лінії надають музиці архаїчного колориту. Для партії фортепіано характерні: фактурна насиченість, поліритмічні нашарування, різноманітні поєднання різних форм мелодійних і гармонійних фігурацій.

У каденції відбувається темповий контраст. Основна тема звучить в акордовому викладі. У драматургічному плані каденція являє собою паузу в реалізації ігрового початку. Каденція написана в простій двочастинній формі, контрастна за своїм характером і тональним планом. Якщо в першій частині її характер спокійний і ніжний, то в другій частині вона звучить тривожно й побудована на видозміненій основній темі.

Реприза починається з викладу побічної партії. Використання пунктирного ритму в партії оркестру надає музичному викладу більш енергійного характеру. У партії фортепіано мелодія звучить терцквартакордами з октавним дублюванням, у партії оркестру – дві басово-гармонійні функціональні лінії.

Завершальна партія побудована на елементах каденції й головної партії. Пасажі з дрібною технікою імітують ігрову діяльність. Тема проводиться в партії фортепіано в поєднанні з підголосковими лініями оркестрових партій.

У коді основна тема звучить в оркестровому *tutti* на *fff* (*Fortissimo*), в октавному унісоні в усіх регістрах. Цим засобом композитор максимально прагне підбити якийсь підсумок усього музичного

твору. Цей прийом говорить про класичність драматургічного мислення у фіналі твору.

Висновки. Отже, на прикладі Третього фортепіанного концерту О. Костіна було виявлено особливості втілення образно-тематичної концепції твору в композиційно-драматургічній будові твору. Визначено органічне поєднання композитором традиційності з новаторськими тенденціями музичної мови. Традиційність виявляється у виборі форми, темповому й образному контрасті крайніх і середньої частин, у драматургічній функції фіналу. Новаторство композитора полягає в оригінальності авторського задуму, що спрямований на аудіацію візуального художнього образу, трансформацію статичних виразних засобів образотворчого мистецтва в динамічність процесуального розгортання музичної форми. Новаторські тенденції музичного мислення простежуються в домінуванні контрастнокладеного принципу, нетрадиційному використанні класичних музичних форм, домінуванні сучасних фактурних форм тематизму над традиційною мотивно-складовою технікою. Органічне поєднання вищезазначених рис зумовило художню цінність твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла К. С. Жанрово-стильова модель інструментального концерту та концепційні засади композиторської інтерпретації (на прикладі творів Л. М. Колодуба : монографія. Київ : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 139 с.
2. Пономаренко О. Ю. Основні тенденції розвитку українського фортепіанного концерту 80–90 років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Київ, 2003. 24 с.

REFERENCES

1. Bila K. Zhanrovo-stil'ova model' instrumental'nogo kontsertu ta kontseptsyini zasadi kompozitors'koyi interpretatsii (na prikladі tvoriv Koloduba L. : monografiya. [Genre-style model of instrumental concert and conceptual principles of composer's interpretation (on the example of L. Kolodub's works: monograph)]. Kyiv: Publisher PP Lysenko M.M., 2011, 139 p. [in Ukrainian].
2. Ponomarenko O. Osnovni tendentsii rozvitku ukrains'kogo fortepiannogo kontsertu 80–90 rokiv XX stolittya : avtoref. dis. ... kand. mistetstvoznavstva : 17.00.03. [The main trends in the development of the Ukrainian piano concerto 80-90 years of the twentieth century: abstract of the dissertation for the degree of candidate of art history: 17.00.03.]. Kyiv, 2003. 24 p. [in Ukrainian].

УДК 78.422

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-7>**Оксана ВЕЛИЧКО,***orcid.org/0000-0002-3346-0893*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музичного мистецтва

факультету культури і мистецтв

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *oksavell16@gmail.com***Ірина МАКОВЕЦЬКА,***orcid.org/0000-0002-5046-6242*

заслужена артистка України,

асистент кафедри музичного мистецтва

факультету культури і мистецтв

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *makovetskyi.r@gmail.com*

ВИКОНАВСЬКІ ЗАСАДИ ВІДЕНСЬКОЇ ФОРТЕПІАННОЇ ШКОЛИ У ДІЯЛЬНОСТІ ЙОГАННА НЕПОМУКА ГУММЕЛЯ ТА КАРЛА ЧЕРНІ

Багатогранна, мультинаціональна музична культура Відня вирізняється барвистою палітрою визначних постатей та їхніх творчих досягнень. У статті розглядаються виконавсько-дидактичні вектори Віденської фортепіанної школи на прикладі діяльності її провідних репрезентантів. Мета статті – проаналізувати методико-виконавські принципи Й. Н. Гуммеля та К. Черні в контексті Віденської фортепіанної школи. Гармонія почуття та розуму, експресії та майстерності – ось символи виконавства австрійської піаністики класицистично-романтичної доби. У Віденській фортепіанній школі значна увага надавалась традиційним жанровим основам музики, виразному веденню мелодії, збалансованій динаміці й гнучкому виконавському темпоритму. Нові інструменти віденської та англійської механіки сприяли поширенню віртуозного виконавства, яке стало ознакою «блискучого стилю» (*Stil brillante*), поширеному у фортепіанному виконавстві першої половини XIX ст. Він передбачав орієнтацію на велику естраду, особливий спосіб орнаментування, варіювання, нові ефектні фактурні прийоми тощо. Творча діяльність Й. Н. Гуммеля та К. Черні охопила період на зламі епохи Класицизму й появи Романтизму. Означені митці проводили різносторонню музичну діяльність, здобули визнання як творчі особистості ранньоромантичного періоду, які сформували основи естетики Романтизму. Методичні праці Й. Н. Гуммеля та К. Черні відіграли важливу роль у фортепіанній педагогіці, на них базувалась виконавська й педагогічна практика наступних генерацій. Можемо констатувати, що їхні методичні поради, систематизовані в Школах гри, й донині не втратили актуальності, вони дали колосальний поштовх до фахового навчання гри на фортепіано. Ці музиканти вивчали розвиток і впровадження інструменту фортепіано в тогочасний культурний простір, досліджували парадигму естетики фортепіанного виконавства, на якій базувалась музика епохи Романтизму.

Ключові слова: віденська фортепіанна школа, педагогіка, виконавець-віртуоз, стиль, романтизм.

Oksana VELYCHKO,

orcid.org/0000-0002-3346-0893

PhD (Art Sciences),

*Associate Professor at the Department of Musical Art
of the Faculty of Culture and Arts
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) oksavel16@gmail.com*

Iryna MAKOVETSKA,

orcid.org/0000-0002-5046-6242

Honored Artist of Ukraine,

*Senior Lecturer at the Department of Musical Art
of the Faculty of Culture and Arts
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) makovetsky.r@gmail.com*

PERFORMANCE FUNDAMENTALS OF THE VIENNA PIANO SCHOOL IN THE ACTIVITY OF JOHANN NEPOMUK HUMMEL AND CARL CZERNY

The multifaceted, multinational musical culture of Vienna is distinguished by a colourful palette of prominent figures and creative achievements. The article considers the performance and didactic vectors of the Vienna Piano School on the example of the activities of its leading representatives. The purpose of the article is to analyze the methodological and performing principles of J. N. Hummel and C. Czerny in the context of the Vienna Piano School. The harmony of feelings and reason, expression and skill – these are the symbols of the Austrian piano school of the classic-romantic era. The Vienna Piano School paid considerable attention to the traditional genre foundations of music, expressive melody, balanced dynamics and flexible performance tempo-rhythm. New instruments of Viennese and English mechanics contributed to the spread of virtuoso performance, which became a sign of “brilliant style” (Stil brillante), common in piano performance of the first half of the nineteenth century. It provided for the focus on a large stage, a special way of ornamentation, variation, new impressive textural techniques etc. Creative activity of J. N. Hummel and C. Czerny covered the period at the turn of the Classicism era and the emergence of Romanticism. These artists carried out a variety of musical activities, gained recognition as creative personalities of the early Romantic period, which formed the basis of the aesthetics of Romanticism. Methodical works of J. N. Hummel and C. Czerny played an important role in piano pedagogy, on which the performing and pedagogical practice of the next generations was based. We have concluded that their methodical advices, systematized in the Schools of Playing, haven't lost its relevance to this day. They gave a tremendous impetus to the professional training of the piano. These musicians studied the development and introduction of the piano instrument in the cultural space of the time, studied the paradigm of the aesthetics of piano performance, on which the music of the Romantic era was based.

Key words: *Viennese piano school, pedagogy, virtuoso performer, style, romanticism.*

Постановка проблеми. У Відні, культурному центрі Австро-Угорської імперії, мистецькі особистості прагнули розкрити творчий потенціал. У царині музичного мистецтва вирізнявся симбіоз творчої взаємодії композиторів, виконавців і музичних критиків. Важливу роль у музичному житті займали піаністи-віртуози й педагоги. Яскравими репрезентантами Віденської фортепіанної школи були відомий австрійський піаніст і композитор Йоганн (Ян) Непомук Гуммель (*Johann Nepomuk Hummel*) (1778–1837 pp.) та уславлений фортепіанний педагог і композитор чеського походження Карл Черні (*Carl Czerny*) (1791–1857 pp.).

Аналіз досліджень. Особливості Віденської фортепіанної школи й діяльність її репрезентантів вивчала когорта зарубіжних та українських дослідників, серед яких Карл Бенювський (*Karl*

Benyovszky) (Benyovszky, 1934), Матіас Вендт (*Matthias Wendt*) (Wendt, 2003), Зігфрід Маузер (*Siegfried Mauser*) (Mauser, 1992), Кароль Була (*Karol Bula*) (Bula, 1978), Лін Геллер (*Lynne Heller*), Ніколаус Харнонкурт (*Nikolaus Harnoncourt*) (Харнонкурт, 2002), О. Алексєєв (Алексєєв, 1974), Н. Кашкадамова (Кашкадамова, 2006), О. Дітчук-Станько й інші. Пропонована ж розвідка покликана доповнити наявні знання з означеної проблеми, вона уточнює ключові поняття, матеріали й факти щодо діяльності Й. Н. Гуммеля та К. Черні.

Мета статті – проаналізувати методико-виконавські принципи Й. Н. Гуммеля та К. Черні в контексті Віденської фортепіанної школи.

Виклад основного матеріалу. До початку ХІХ ст. музична освіта була здебільшого приватною. «Музикант навчав учнів свого фаху, <...> стосунки майстер-учень були обов'язковими у музиці,

<...> це стосувалося техніки композиції, гри на інструменті, <...> майстер навчав стилістичної інтерпретації» (Харнонкурт, 2002: 15). Паризька консерваторія, заснована в 1795 р., тоді була найстаршим державним спеціальним музичним закладом, охочих навчатися в ній було дуже багато. Її вихованці виступали з публічними концертами, які викликали значний культурний резонанс.

У першій половині XIX ст. з'явилося чимало музичних закладів. Відповідно, зросла потреба у кваліфікованих педагогах. У той час низка видатних піаністів-віртуозів розробляла власні методи навчання та на їх основі видавали «Школи гри на фортепіано». Причому це стосувалося саме фортепіанної педагогіки, а не клавірної, яка передбачала уміння композиції, імпровізації та акомпанементу.

Тогочасні видатні педагоги-віртуози – передусім Й. Н. Гуммель, К. Черні, Муціо Клементі (*Muzio Clementi*) (1752–1832 рр.), Йоганн Баптист Крамер (*Johann-Baptist Cramer*) (1771–1858 рр.), Фрідріх Калькбреннер (*Friedrich Kalkbrenner*) (1785–1849 рр.), Ігнац Мошелес (*Ignaz Moscheles*) (1794–1870 рр.) та інші – заклали основи Віденської фортепіанної школи. До її засад належали розвиток технічної біглості, досягнення сили й рівності звучання, для цього педагоги пропонували розмаїті етюди й вправи (згадаймо етюди «Школи біглості» К. Черні). Фундамент Віденської фортепіанної школи склали численні етюди й вправи. Вершини віртуозності досягались шляхом послідовного опанування технічними навичками, від простіших до складніших. У добу Бароко із цією ж метою Йоганн Себастьян Бах (*Johann Sebastian Bach*) (1685–1750 рр.) писав інвенції та симфонії, в яких насамперед превалювали композиційні завдання. Натомість у Віденській фортепіанній школі головна увага приділялась розвитку виконавської техніки. Після подолання технічних завдань її вихованці здобували навички гарного звуковидобуття.

Поради К. Черні-педагога залишаються актуальними й у сучасній педагогіці. Слід підкреслити, що К. Черні розмежував концертне виконання та камерне. Для великої аудиторії, щоб захопити слухача, від виконавця вимагалась певна бравурність і бездоганна технічна майстерність, вільне володіння найвищим ступенем біглості в поєднанні із чіткістю та абсолютно точним виконанням нотного тексту. Водночас ознакою того часу була імпровізаційність виконавця під час виступу.

Важливим компонентом Віденської фортепіанної школи було досягнення спеціального туше *perle*, точний і виразний пальцевий удар. Головною ознакою віртуозного виконання стало тяжіння до

гри «широким мазком». Водночас культивувалося й ажурно-орнаментальне камерне виконання, яке характеризувалося внутрішньою збалансованістю динаміки. До прикладу, відомий німецький композитор і піаніст Людвіг ван Бетховен (*Ludwig van Beethoven*) (1770–1827 рр.) критикував блискучий піанізм, він вимагав максимально вдумливого ставлення до тексту музичного твору, який, на його переконання, мав виражати загальнофілософські ідеї та глибокий зміст.

У XVIII ст. майстри фортепіано розробили модель, відому під назвою «Віденське фортепіано», її можливості були ідеально пристосовані до блискучого стилю гри. Інструмент мав легку на дотик клавіатуру, світлий, дзвінкий звук, невелику силу звучання, допускав ефект *perle* тощо. Якості нового інструменту яскраво увиразнив у клавірній творчості відомий австрійський композитор і виконавець-віртуоз, один із представників Віденської класичної школи Вольфганг Амадей Моцарт (*Wolfgang Amadeus Mozart*) (1756–1791 рр.). Його традицію виконавства продовжив у виконавській і композиторській діяльності Й. Н. Гуммель, який у дитинстві навчався у В. А. Моцарта, згодом в іншого представника «Віденської класичної школи» Йозефа Гайдна (*Joseph Haydn*) (1732–1809 рр.). Й. Н. Гуммель зробив редакції семи фортепіанних концертів В. А. Моцарта, розшифрував ескізно написані фрагменти, орнаментативні повільних частин і повторень, створив власні каденції (Кашкадамова, 2006: 42). Його праця мала неоціненне значення, тому що він як учень В. А. Моцарта зумів передати стиль письма й творчий дух свого педагога.

Паростки «блискучого стилю» (*Stil brillant*) сформували Ян Ладислав Дусік (*Jan Ladislav Dusík*) (1760–1812 рр.) і М. Клементі. Означений стиль був притаманний творчості Й. Н. Гуммеля, І. Мошелеса, Ф. Калькбренера, Анрі Герца (*Henri Herz*) (1803–1888 рр.), Карла Марії фон Вебера (*Carl Maria von Weber*) (1786–1826 рр.), Фелікса Мендельсона (*Felix Mendelssohn*) (1809–1847 рр.), Фридерика Шопена (*Fryderyk Chopin*) (1810–1849 рр.), Ференца Ліста (*Ferenc Liszt*) (1811–1886 рр.). Як зазначила Н. Кашкадамова, «це не був зовсім самостійний історичний стиль <...> у музичній мові він спирався на засади класицизму: ясність і докладність фактури й виконання, карбовану ритміку, завершеність кожної деталі <...> згодом став передбачати прикмети романтизму» (Кашкадамова, 2006: 11).

Спираючись на поезику В. А. Моцарта, Й. Н. Гуммель пропагував витончену ліричну співучість. Його новації вплинули на фортепіанну

творчість ранніх романтиків. Виступи Й. Н. Гуммеля-піаніста у Відні як репрезентанта лірично-віртуозної лінії виконавства супроводжувалися сенсаційним успіхом. Багато музикантів виявили бажання навчатися в нього, серед них Роберт Шуман (Robert Schumann) (1810–1856 pp.), який спеціально вирішив перервати навчання у Фрідріха Віка (*Friedrich Wieck*) (1785–1873 pp.) і продовжити його в Й. Н. Гуммеля. «Він інтенсивно студіював його Сонату *fis-moll op. 81* і Концерт для фортепіано *a-moll op. 85*. Особливий вплив на формування Р. Шумана як піаніста мала методична праця «Школа клавіру» (*Klavierschule*) Й. Н. Гуммеля, написана в 1828 р.» (Wendt, 2003: 125).

У першій половині XIX ст. отримали поширення публічні виступи, на яких виконувалися концерти, зокрема Даніеля Штайбелта (*Daniel Steibelt*) (1765–1823 pp.), Й. Б. Крамера, сім концертів Й. Н. Гуммеля, п'ятнадцять концертів Я. Л. Дусіка. Концерти *a-moll op. 85* і *h-moll op. 89* Й. Н. Гуммеля, позначені оригінальними стилістичними знахідками, ще за життя композитора отримали велику популярність. Їм притаманні як віртуозність, так і лірична співучість, звукозображальні й сонористичні елементи, вони рясно оздоблені мелізмами.

Творчі досягнення Й. Н. Гуммеля дали поштовх розвитку романтичного фортепіанного концерту, стали підґрунтям для появи фортепіанних концертів Ф. Шопена, в яких «блискучий стиль досяг своєї вершини й завершення» (Кашкадамова, 2006: 12). У роботі «Школа клавіру» (*Klavierschule*) Й. Н. Гуммель проаналізував властивості англійської та віденської механіки фортепіано. Вдосконалення інструменту з віденською механікою корелювало з віртуозним стилем виконавства. Інструменту із цією механікою надавали перевагу Й. Н. Гуммель і Ф. Шопен. У фортепіанних творах Й. Н. Гуммеля педаль використовувалась спорадично, тому їм добре годилися нові інструменти з віденською механікою. На противагу Й. Н. Гуммелю Л. ван Бетховен використовував фортепіано з англійською механікою, яка резонувала драматичному стилю композитора, з об'ємнішим звуком, гучнішими басами, барвистим регістровим забарвленням: «Три останні сонати *op. 109*, *op. 111*, *op. 106*, Варіації Діабеллі *op. 120* за звуковою виразністю ніби написані спеціально для англійської механіки» (Mauser, 1992: 388).

Слід зазначити, що на концертній сцені конкурентом Й. Н. Гуммеля був Л. ван Бетховен. У ті часи була поширена змагальність між виконавцями блискучого стилю, до якого належали Й. Єлінек, Й. Вольфль, І. Мошелес, С. Тальберг,

Й. Н. Гуммель і Л. ван Бетховен, який був апологетом новаторських принципів драматичного протиставлення. Показово, що фортепіанний симфонізм, прихильником якого був Л. ван Бетховен, згодом отримав продовження у творчості Ф. Ліста, а віртуозний блискучий стиль, якого дотримувався Й. Н. Гуммель, розвинувся в піаністичній діяльності Ф. Шопена, який із ранніх романтиків найбільше виділяв Й. Н. Гуммеля, а його творчість називав «ключем до високої фортепіанної гри» (Bula, 1978: 40).

Методичні праці Й. Н. Гуммеля займали чільне місце у виконавській практиці. Зокрема, імпульси для новаторської естетики фортепіанної гри Ф. Шопен черпав із відомої методичної праці Й. Н. Гуммеля «Детальна теоретична й практична інструкція про те, як грати на фортепіано форте, від перших уроків до найповнішого навчання в 1828 році» (*Ausführliche theoretisch-praktische Anweisung zum Piano-Forte-Spiel, vom ersten Elementar-Unterrichte an bis zur vollkommensten Ausbildung von 1828*) (8). Означена праця Й. Н. Гуммеля складається з трьох частин. Перша частина призначалась для початківців. Автор вважав, що спочатку слід зацікавити учня до навчання, лише згодом вимагати зосередженості й слухового контролю. Він застерігав від безконечних механічних тренувань, які могли «зруйнувати зацікавленість учнів до гри» (Hummel, 1928/1989: 426.).

У другій частині методичної праці, присвяченій роботі над аплікатурою, Й. Н. Гуммель навів численні вправи, які становили квінтесенцію фортепіанної техніки першої половини XIX ст., а саме: перенесення позиції, підкладання та перекладання, підміна пальців, розтягнення та стрибки, використання першого й п'ятого пальців на чорних клавішах, чергування пальців під час репетицій, гра одним пальцем, перекладання рук тощо (Hummel, 1928/1989: 428). Вибираючи аплікатуру, він радив керуватись не тільки зручністю, але й відповідністю фактури фрагменту твору – такий підхід був вкрай інноваційним для того часу.

Третя частина праці під назвою «Про виконання» стосувалась проблем інтерпретації. Митець стверджував: «Темп *Allegro* вимагає глянцу, сили, блиску, рішучості виконання, енергетики біглості пальців, ліричні ж частини мають виконуватись виразно, але водночас в одному темпі й характері, щоб зберігалась цілісність частин» (Hummel, 1928/1989: 428).

На думку Й. Н. Гуммеля, фундаментом для якісного виконання є «повний контроль над пальцями, які мають бути здатними до будь-якого відтінку звуковидобуття... Однак цього можна досяг-

нути лише шляхом найтоншого внутрішнього відчуття над пальцями» (Алексеев, 1974: 78). Митець диференціював поняття «правильного» й «гарного виконання», розмірковував співвідношенням у музичному виконавстві раціонального й інтуїтивного первнів. Він вважав, що «правильне» виконання досягається завдяки тренуванням, а «гарне» базується на інтуїтивних відчуттях (Кашкадамова, 2006: 42). Цінним є розділ праці, присвячений мелізмам, у ньому вперше митець запропонував виконувати трель з основного тону, це отримало широке застосування в романтичній виконавській практиці. Однією з позицій естетики Й. Н. Гуммеля була вимога «не заливати педаллю ноти» (Hummel, 1928/1989: 428).

Найбільш вдало блискучий стиль проявився в жанрах варіації, рондо й фантазії, в яких містились також риси імпровізаційності. За життя Й. Н. Гуммель отримав славу майстерного імпровізатора, як правило, його імпровізації укладались у структуру теми з кількома варіаціями, які завершувались блискучим рондо або фугою (це було даниною попередній традиції). К. Черні, який був палким прихильником творчості Л. ван Бетховена, в автобіографії в 1842 р. писав: «Якщо в стилі Бетховена є неймовірна сила й бравурна біглисть, то стиль Гуммеля відзначається ясністю, чистотою, виразністю, елегантністю та ніжністю, технічна віртуозність розрахована на найвищий ефект здивування, на кшталт стилю Моцарта, який він поєднав з віртуозністю М. Клементі» (Benyovszky, 1934: 140).

Новацією естетики К. Черні був підхід до інтерпретації музичних творів у взаємозв'язку зі стильовими особливостями. Зокрема, він виділив шість різних творчих напрямків, які мали відмінні способи виконання (Кашкадамова, 2006: 45). На його думку, М. Клементі володів сильним ударом, чітким виконанням у швидкому темпі й правильною декламацією; І. Крамер та Я. Л. Дусік захоплювали слухачів *cantabile*, надзвичайною рівністю в пасажах і досконалим *legato* з використанням педалі, вони уникали різких ефектів; В. А. Моцарт презентував ясне, одухотворене виконання, розраховане більшою мірою на *staccato*, аніж на *legato*; Л. ван Бетховен надавав перевагу драматичній фактурі, яка контрастувала з *legato cantabile*; гра репрезентантів «блискучої школи» – Й. Н. Гуммеля, Ф. Калькбренера, І. Мошелеса й інших – характеризувалася досконалою біглистю, вишуканими прикрасами, чіткістю звучання, особливою декламацією з тонким смаком; С. Тальберг, Ф. Ліст і Ф. Шопен відзначались використанням нової фактури, звукових ефектів,

вони зуміли використати всі переваги вдосконаленого фортепіано з віденською та англійською механікою (Кашкадамова, 2006: 45).

Методичні засади К. Черні ґрунтувалися на успішному педагогічному досвіді. У нього навчались визначні музиканти романтичної доби, серед яких Ф. Ліст, Т. Кулак, Т. Лешетицький, Н. Бельвіль-Урі, Т. Дьолер і багато інших. Праця К. Черні «Повна теоретично-практична школа фортепіано, з початкового рівня до вищого, що складається із численних прикладів, укладених в 4-х частинах» (*Vollständige theoretisch-praktische Pianoforteschule von dem ersten Anfange bis zur höchsten Ausbildung fortschreitend und mit allen nötigen, zu diesem Zwecke eigends komponierten, zahlreichen Beispielen in 4 Teilen*) (1846 р.) (Czerny, 1846) – це систематизоване зібрання його найцінніших методичних вказівок, написане на основі «Школи клавіру» Й. Н. Гуммеля. Крім того, К. Черні відвідував уроки М. Клементі, врахував методичний досвід інших педагогів – Жан Луї Адана (*Jean Louis Adan*) (1758–1848 рр.) і Сигізмунда Тальберга (*Sigismund Thalberg*) (1812–1871 рр.).

Об'ємна за обсягом матеріалу означена праця К. Черні виявилась доступною в практичному застосуванні, вона узагальнила досвід викладання гри на фортепіано попередників автора й містить квінтесенцію його власних методичних підходів. Дотримуючись настанов свого вчителя Л. ван Бетховена, К. Черні радив задля досягнення біглості пальців грати гами. Спеціальну увагу він звертав на піаністичний апарат: кисті, зап'ястя, ваги рук залежно від завдань того чи іншого музичного твору. К. Черні радив бути уважним до динамічних відтінків, артикуляції, темпоритму, орнаментики й педалізації. На відміну від Й. Н. Гуммеля, він виступав за виконання музичних творів напам'ять. Окремим розділом його праці було «Мистецтво виконання старих і нових фортепіанних творів», в яких наголошувався зв'язок інтерпретації зі стильовими особливостями виконуваних творів.

Висновки. Термін «Віденська фортепіанна школа» став своєрідним брендом у формуванні явища європейського піанізму. Віденська фортепіанна школа характеризується усталеними, історично сформованими традиціями й високопрофесійними здобутками. У різні часові відтинки тут творило багате гроно видатних піаністів-педагогів, серед яких – Й. Н. Гуммель і К. Черні.

Виконавська творчість Й. Н. Гуммеля перепліталася з композиторською, характеризувалася численними піаністичними нововведеннями. У царині техніки митець дотримувався різноманітної артикуляції, трактував *legato* як основний

спосіб звуковидобування. Й. Н. Гуммель збагатив піаністичний репертуар новими технічними прийомами, винятковою віртуозністю.

До основних педагогічно-методичних принципів К. Черні належали: розкриття індивідуальності учня, формування його досконалої піаністичної майстерності й всебічний розвиток, планомірний підхід до навчання та виховання дисципліни «думок та емоцій». Особливу увагу

він приділяв роботі над пальцевою технікою, яку вважав основою гри, але не самоціллю. Як і Й. Н. Гуммель, К. Черні приділяв значну увагу проблемі інтерпретації, методиці вивчення музичних творів тощо.

У подальших розвідках видається доцільним порівняти Віденську фортепіанну школу з методико-виконавськими засадами інших європейських піаністичних шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев А. Из истории фортепианной педагогики : хрестоматия. Киев, 1974. 165 с.
2. Кашкадамова Н. Історія фортепіанного мистецтва XIX ст. Тернопіль, 2006. 606 с.
3. Мильштейн Я. Очерки о Шопене. Москва, 1987. 176 с.
4. Харнонкурт Н. Музыка як мова звуків: шлях до нового розуміння музики. Суми : Собор, 2002. 183 с.
5. Benyovszky K. Johann Nepomuk Hummel: Der Mensch und Künstler. Bratislava : Eos-Verlag, 1934. 392 p.
6. Bula K. Über die Bedeutung Johann Nepomuk Hummels kompositorisch-technischen Errungenschaften für die Gestaltung des Klavierstils von F. Chopin. *Bericht der wissenschaftlichen Konferenz aus Anlass des 200. Geburtstages Johann Nepomuk Hummels am 18 November 1978 in Weimar / Hans Rudolf Jung, Hg.* Weimar, 1978. S. 39–48.
7. Czerny C. Vollständige theoretisch-praktische Pianoforte-Schule von dem ersten Anfange bis zur höchsten Ausbildung fortschreitend und mit allen nötigen, zu diesem Zwecke eigends komponierten, zahlreichen Beispielen in 4 Teilen verfasst von Carl Czerny. Op. 500. Wien : die A. Diabelli u. Comp., 1846.
8. Hummel J. N. „Ausführliche theoretisch-praktische Anweisung zum Piano-Forte-Spiel, vom ersten Elementar-Unterrichte an bis zur vollkommensten Ausbildung“ von 1828 Reprint – Ausgabe. Wien : Tobias Haslinger, 1928/1989. 482 S.
9. Mauser S. Klavier- und Kammermusik. *Hermann Danuser, Hg. Musikalische Interpretation. Neues Handbuch der Musikwissenschaft* 11. Laaber: Laaber-Verlag, 1992.
10. Wendt M. Schumann und Hummel. *Zwischen Klassik und Klassizismus – Johann Nepomuk Hummel in Wien und Weimar / Gerhard Anselm, Laurenz Luttken, Hg.* Kassel, 2003. S. 123–145.

REFERENCES

1. Alekseev A. Iz istorii fortepiannoj pedagogiki. Khrestomatiya. [From the history of piano pedagogy]. Kiev, 1974, 165 p. [in Russian].
2. Kashkadamova N. Istoriia fortepiannoho mystetstva XIX st. [History of piano art of the XIXth century]. Ternopil, 2006, 606 p. [in Ukrainian].
3. Mil'shtejn Ya. Oчерки о Shopene. [Essays about Chopin]. Moskva, 1987, 176 p. [in Russian].
4. Kharnonkurt N. Muzyka yak mova zvukiv: shliakh do novoho rozuminnia muzyky [Music as a language of sounds: a way to a new understanding of music]. Sumy, 2002, 183 p. [in Ukrainian].
5. Benyovszky K. Johann Nepomuk Hummel: Der Mensch und Künstler. [Johann Nepomuk Hummel: Man and Artist]. Bratislava: Eos-Verlag, 1934. [in German].
6. Bula K. Über die Bedeutung Johann Nepomuk Hummels kompositorisch-technischen Errungenschaften für die Gestaltung des Klavierstils von F. Chopin. [About the importance of Johann Nepomuk Hummel's compositional and technical achievements for the design of the piano style of F. Chopin]. *Hans Rudolf Jung, Hg. Bericht der wissenschaftlichen Konferenz aus Anlass des 200. Geburtstages Johann Nepomuk Hummels am 18 November 1978 in Weimar. [Report of the scientific conference on the occasion of the 200th birthday of Johann Nepomuk Hummel on November 18, 1978 in Weimar].* Weimar, 1978, S. 39–48. [in German].
7. Czerny C. Vollständige theoretisch-praktische Pianoforte-Schule von dem ersten Anfange bis zur höchsten Ausbildung fortschreitend und mit allen nötigen, zu diesem Zwecke eigends komponierten, zahlreichen Beispielen in 4 Teilen verfasst von Carl Czerny, op. 500 [Complete theoretical and practical pianoforte school from the first beginning to the highest training progressing and with all the necessary numerous examples specially composed for this purpose in 4 parts written by Carl Czerny, op. 500]. Wien: die A. Diabelli u. Comp., 1846. [in German].
8. Hummel J. N. „Ausführliche theoretisch-praktische Anweisung zum Piano-Forte-Spiel, vom ersten Elementar-Unterrichte an bis zur vollkommensten Ausbildung“ von 1828 Reprint – Ausgabe. [“Detailed theoretical and practical instructions on how to play the Piano Forte, from the first elementary lessons to the most complete training” from 1828 Reprint edition]. Wien: Tobias Haslinger, 1928/1989. [in German].
9. Mauser S. Klavier- und Kammermusik [Piano and chamber music]. *Hermann Danuser, Hg. Musikalische Interpretation. Neues Handbuch der Musikwissenschaft* 11 [Musical interpretation. New manual of musicology]. Laaber: Laaber-Verlag, 1992. [in German].
10. Wendt M. Schumann und Hummel [Schumann und Hummel]. *Gerhard Anselm, Laurenz Luttken, Hg. Zwischen Klassik und Klassizismus – Johann Nepomuk Hummel in Wien und Weimar.* [Between classical and classicism – Johann Nepomuk Hummel in Vienna and Weimar]. Kassel, 2003, S. 123–145. [in German].

УДК 74 : 005 : 003 : =`...06 : =161.2 + 76 + 7.05/04/06/08
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-8>

Руслан ГАЛИШИЧ,
orcid.org/0000-0002-2459-7580
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну та основ архітектури
Інституту архітектури та дизайну
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) Ruslan.Y.Halyshych@lpnu.ua

Віталіна КРОХМАЛЬ,
orcid.org/0000-0001-7790-6773
студентка II курсу магістратури
Інституту архітектури та дизайну
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) Vitalina.Krokhmal.MnDZZV.2019@lpnu.ua

Ольга МЕР'Є,
orcid.org/0000-0002-4178-2286
кандидат архітектури,
доцент кафедри дизайну та основ архітектури
Інституту архітектури та дизайну
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) Olha.V.Merie@lpnu.ua

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КАЛІГРАФІЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА В СУЧАСНОМУ ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ

Уперше введено в науковий обіг фактологічні й аналітичні матеріали про застосування каліграфічного українського письма в сучасному графічному дизайні. Визначено актуальність застосування каліграфічного українського письма в різних видах сучасного графічного дизайну методами: емпіричних досліджень (застосовано анкетування мешканців України на основі авторської анкети, методику аналізу на основі моделі AIDA й геїштальт-психології); камеральних досліджень (містили комплексне дослідження бібліографії за тематикою дослідження з її аналізом і систематизацією щодо формотворення літер у дизайні); застосування системного підходу, що полягав у комплексному дослідженні як єдиного цілого типографіки, шрифтових каліграфічних композицій, способів і засобів формотворення шрифту, його характеристики й застосування в графічному дизайні поліграфічної продукції; порівняльного аналізу. Виявлено основні засоби й способи художнього формотворення каліграфічного українського письма. Досліджено, що різна поліграфічна продукція (плакати, етикетки, обгортки, палітурки книг) мають свої характерні особливості в сучасному графічному дизайні з використанням каліграфічного українського письма; унікальність і креативність сучасних шрифтових каліграфічних композицій притягує увагу людини, викликає в неї інтерес, бажання та закликає до дії; формотворення літер каліграфічного письма в дизайні етикеток згідно з характеристикою задає унікальність композиції, створює композиційний зв'язок; сучасне каліграфічне оформлення обкладинок книжок акцентує на собі увагу внаслідок використання яскравих, контрастних форм; у дизайні обгорток та пакування каліграфічний шрифт вишуканий, емоційний і настроєвий; у текстовому оформленні дизайну плакату сучасний каліграфічний шрифт динамічний, таким чином, він викликає в людини інтерес до змісту повідомлення. Згідно з результатами емпіричних досліджень встановлено, що естетика каліграфічного шрифту гарніша, ніж звичайні гротескові чи антиквенні шрифтові гарнітури; найчастіше каліграфічне письмо зустрічається в дизайні етикеток, плакатів, сертифікатів, запрошень; згідно з візуальним сприйманням, більшість респондентів обрали дизайн із використанням каліграфічного письма. Встановлено, що в різних дизайнерських вирішеннях каліграфія працює по-різному, позаяк, залежить від індивідуальних особливостей сприймання людиною текстового повідомлення, формотворчих особливостей літер, аспекту читабельності й емоційного забарвлення писаної шрифтової гарнітури.

Ключові слова: каліграфічне українське письмо, типографіка, графічний дизайн, шрифт, поліграфічна продукція, формотворення літер.

Ruslan HALYSHYCH,

orcid.org/0000-0002-2459-7580

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Design and Architecture Fundamentals

Institute of Architecture and Design

of the Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) Ruslan.Y.Halyshych@lpnu.ua

Vitalina KROKHMAL,

orcid.org/0000-0001-7790-6773

Second-year Master's Student

Institute of Architecture and Design

of the Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) Vitalina.Krokhmal.MnDZZV.2019@lpnu.ua

Olha MERIE,

orcid.org/0000-0002-4178-2286

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Design and Architecture Fundamentals

Institute of Architecture and Design

of the Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) Olha.V.Merie@lpnu.ua

RELEVANCE OF APPLICATION CALLIGRAPHIC UKRAINIAN WRITING IN MODERN GRAPHIC DESIGN

For the first time introduced into the scientific circulation factual and analytical materials on the use of calligraphic Ukrainian writing in modern graphic design. The relevance of the use of calligraphic Ukrainian writing in different types of modern graphic design by methods: empirical research (questionnaires of Ukrainian residents based on the author's questionnaire, analysis methodology based on AIDA model and gestalt psychology were applied); camera studies (included a comprehensive study of bibliography on the subject of the study with its analysis and systematization on the formation of letters in the design; the use of a systematic approach, which consisted in a comprehensive study as a single whole typography, font calligraphic compositions, methods and means of font forming, its characteristics and application in graphic design of printing products; method of comparative analysis). The main means and methods of artistic forming of calligraphic Ukrainian writing have been identified. It is investigated that: different printing products (posters, labels, wrappers, bindings of books) have their own characteristics in modern graphic design using calligraphic Ukrainian writing; uniqueness and creativity of modern font calligraphic compositions attracts human attention, causes interest, desire, and calls for action; forming the letters of calligraphic writing in the design of labels according to the characteristic sets the uniqueness of the composition, creates a compositional relationship; modern calligraphic design of book covers focuses on itself due to the use of bright, contrasting forms; in the design of wrappers and packages, the calligraphic font is refined, emotional and moody; in the text design of the poster design, the modern calligraphic font is dynamic, thus attracting a person's interest in the content of the message. According to the results of empirical studies it is found that the aesthetics of calligraphic font are more beautiful than conventional grotesque or antique font headsets; most often calligraphic writing is found in the design of labels, posters, certificates, invitations; according to visual perception, the majority of respondents chose the design using calligraphic writing. It was established that in different design solutions calligraphy works differently, because it depends on: individual characteristics of the person's perception of text message, form-making features of letters, aspect of readability and emotional color of the written font headset.

Key words: *calligraphic Ukrainian writing, typography, graphic design, font, printing products, letter forming.*

Постановка проблеми. Незважаючи на стрімкий розвиток графічного дизайну в Україні й зростання ринкових вимог до емоційного дизайну, досі українськими науковцями не здійснено ґрунтовних наукових досліджень щодо каліграфічного українського письма в сучасному дизайні, в тому числі поліграфічної продукції. Значна частка писаних шрифтів у поліграфічній продукції викликає потребу в дослідженні їх місця та ролі в

становленні формування та подальшого розвитку графічного дизайну в Україні.

Аналіз досліджень. Найґрунтовніше каліграфічне українське письмо, його стан і розвиток дослідив український художник-графік В. Чебанник (Чебанник, 2007). Більшість каліографів досліджували окремі питання каліграфічного письма, графічні прийоми, візуальну мову типографіки, взаємовпливи шрифтів, використання різних гар-

нітур у графічному дизайні тощо: Тоотс Віллу (Тоотс Виллу, 1966), М. Різник (Різник, 1978), А. Капр (Капр, 1979), Л. Проненко (Проненко, 1990), Г. Кнабе (Кнабе, 2006), В. Мітченко (Мітченко, 1992; Мітченко, 2007; Мітченко, 2018), О. Лаврентьєва (Лаврентьєва, 2008), І. Дудник (Дудник, 2009); зокрема, розвиток каліграфічного мистецтва досліджував Г. Задніпрський (Задніпрський, 2018); прийоми побудови композиційних вирішень із використанням шрифтових гарнітур у комплексному цілісному оформленні досліджували О. Калашнікова (Калашнікова, 2011) та А. Макарова (Макарова, 2014); М. Ісмайлова дослідила історію та шлях розвитку типографіки періоду, в який сформувалися основоположні принципи дизайну поліграфічної продукції, що вплинули на подальший розвиток типографіки (Ісмайлова, 2015: 61–70; Ісмайлова, 2016: 24–32; Ісмайлова, 2019) тощо (Сучасний український шрифтовий дизайн; Той, що «грає буквами», 2007: 21). Сучасні дослідники описують каліграфію та виділяють основні засоби й способи створення писаних композицій: Г. Задніпрський (Задніпрський, 2018: 13–18), О. Умпелева (Умпелева, 2019), А. Чекаль (Чекаль, Красота каллиграфіи). Значно менше уваги дослідниками було приділено засобам і способам художнього формотворення шрифту, використанню писаних гарнітур у сучасному графічному дизайні та їх місцю в дизайні, в тому числі в поліграфічній продукції.

Мета статті – введення в науковий обіг фактологічних та аналітичних матеріалів про застосування каліграфічного українського письма в сучасному графічному дизайні. Завдання розвідки – дослідити основні засоби, способи й принципи художнього формотворення каліграфічного українського письма в типографіці сучасного графічного дизайну (в оформленні плакатів, етикеток, обгорток, палітурок книг тощо); визначити актуальність застосування каліграфічного українського письма в різних видах сучасного графічного дизайну різними методами наукових досліджень; обґрунтувати основні тенденції, які застосовуються сучасними українськими дизайнерами у створенні композиційних вирішень типографіки з використанням каліграфічного українського письма; дослідити, яким чином писані шрифтові композиції використовуються та взаємодіють в сучасному графічному дизайні.

Виклад основного матеріалу. Відомий український художник-графік Василь Чебаник присвятив останні десятиріччя своєї діяльності дослідженню української каліграфічної писемності й виклав результати досліджень та ідеї в праці «Графіка української мови» (Проект «Графіка україн-

ської мови»), в якій запропоновано створення державного каліграфічного шрифту «Рутенія», який базується на історичних українських почерках та міг би виконувати роль національного державного атрибута й засобу самоідентифікації української нації. Про створення ним вдалого візуального образу українського шрифту зазначали О. Загаєцька (Загаєцька, 2006: 172–176), Ю. Полтавська в праці «Серцем відданий книзі» (Полтавська, 2011: 16–24). Г. Задніпрський, досліджуючи стан розвитку каліграфічного мистецтва, писав: «Каліграфія – прекрасна гілка на дереві шрифтів» (Задніпрський, 2018: 13–18). Нині в українському графічному дизайні можна простежити багато різних стилів, дизайнери дедалі частіше вдаються до різних прийомів створення цікавої гармонійної композиції. Дедалі частіше можна побачити використання різних шрифтових гарнітур у формотворенні образу. Графічний дизайн, в якому використаний каліграфічний шрифт, створює емоційний, настроєвий, вишуканий образ (Рудер, 1982). Більшість людей нині сприймають каліграфію виключно як один із видів образотворчого мистецтва. Хтось вважає його неактуальним, а хтось – модною тенденцією сьогодення, популярним напрямом у сучасній культурі, особливо в графічному дизайні поліграфічної продукції. Майстерний малюнок каліографа завжди завоює єдністю композиції та вільного творчого пориву, вираженого в ритмі, мелодії літер та їх переплетенні. Експресія та стриманість – це дві сторони каліграфічного мистецтва, воно може надати рекламі як грайливості, так і строгості. «Проблеми тексту та його графічного контексту, як правило, розглядаються з боку шрифтового дизайну та історії шрифтів, типографіки, каліграфії <...>» (Лаврентьєва, 2008: 8–9).

Каліграфічне письмо у сучасному дизайні України все більше набуває цифрового вигляду, ручна графіка шрифту залишилася лише в різних видах дизайну запрошень і листівок. Це мистецтво відіграє важливу роль у творенні композиційних вирішень і гармонійних поєднань із графічними елементами. Роль каліграфії в графічному дизайні українських майстрів важко переоцінити, адже натепер роботи, в яких використано шрифт, зустрічаються майже в кожного дизайнера, композиційні вирішення з використанням писаних літер можна побачити в більшості друкованої поліграфічної продукції.

Сучасна каліграфія досить різноманітна – від побутових рукописних написів на листівках до високого мистецтва, в якому експресія написаного рукою знака не завжди народжує чіткі літерні

форми. Класична каліграфія значно відрізняється від різних шрифтових гарнітур. У кожного дизайнера є своя особлива манера каліграфічного письма, який він використовує у створенні цікавого графічного дизайну. В Україні є багато талановитих каліографів, котрі мають свою унікальну стилістику подачі й поєднання каліграфічних композицій, свій унікальний почерк, манеру, яка робить дизайн впізнаваним і цікавим. За допомогою письма вони передають настрій, емоції, образи. Основне завдання дизайнерів-каліографів полягає в тому, щоб, крім стилістики, передати читабельність текстового повідомлення. Суть каліграфічної писемності завжди полягала у вишуканому, стильному зображенні композиції, її органічному й самобутньому образі (Умпелева, 2019: 25).

Нове покоління графічних дизайнерів-каліографів починає зростати, все більше людей прагне збагачувати графічну мову своєю особливою каліграфічною стилістикою – для того, щоб за допомогою почерку ідентифікувати свою особистість, виокремитися серед інших. Нині в українських дизайнерів повертається інтерес до леттерінгу окремих літер і шрифтових каліграфічних написів. Мода на такий спосіб виконання шрифтових композицій дещо згасла на початку 1990-их через масове захоплення комп'ютерними засобами під час роботи з текстами, проте наразі багато дизайнерів та ілюстраторів у всьому світі захоплюються каліграфією.

Серед українських представників цього напрямку можна згадати, як приклад, київських майстринь сестер Вікторію та Віталіну Лопухіних, котрі використовують каліграфію для шрифтових композицій книг і тематичних плакатів. Вміння не лише професійно малювати, а й використовувати поєднання шрифтових композицій у різних галузях графічного проектування для етикеток і пакувань різної продукції демонструє івано-франківський дизайнер Ярослав Шкрібляк. Яскравим представником сучасності в шрифтовому дизайні можна назвати луцького каліографа Кирила Ткачова. За вісімнадцять років роботи дизайнером-графіком йому доводилось працювати над фірмовими стилями, ілюстраціями й оформленням книжок, зокрема, він розробив шрифт для бренду міста Луцьк, різні шрифтові каліграфічні плакати, шрифти для відомих брендів, які є актуальними й впізнаваними.

Отже, застосування каліграфічного письма в дизайні поліграфічної продукції набуло популярності за останні роки й продовжує активно розвиватися в наш час. Дизайнери вміло komponують шрифтові авторські композиції з акцидентними гарнітурами, створюючи цікавий і стиль-

ний дизайн. Засобами створення каліграфічних композицій у поліграфічній продукції виступають пропорція, контраст, статика або динаміка літер, симетричність. Способами художнього формотворення є форма й контрформа, складний ритм, врівноваженість, варіабельність текстового оформлення (Рудер, 1982). Аналіз цілісного образу здійснюється на основі елементів, які поєднуються між собою (гештальт-психологія), та за допомогою рекламної моделі AIDA (акронім від англ. Attention, Interest, Desire, Action / увага, інтерес, бажання, дія). Використання цих засобів і способів можна простежити в каліграфічних композиціях, які використовуються в сучасному дизайні поліграфічної продукції. Наприклад, у дизайні етикеток для сиру "Bellini" використаний контрастний, динамічний, асиметричний каліграфічний шрифт, в якому простежується декоративність літер. Класичний настрій гарнітури творить естетику врівноваженості шрифту. За моделлю AIDA шрифтову композицію можна схарактеризувати таким чином: формотворення шрифту, його унікальність і креативність притягує увагу людини й викликає інтерес до самого дизайну етикетки, пробуджує бажання спробувати продукт. У порівнянні з лаконічними типографічними композиціями форма й контрформа в каліграфії декоративна, іронічна, сприймається як одне ціле. Пропорції літер у каліграфії можуть бути різними, що створює контраст форми, але водночас продукує комплексну гармонійну композицію. У дизайні обкладинок книг можна простежити використання динаміки й контрасту каліграфічного шрифту, складний ритм і варіабельність текстового оформлення. Текстове оформлення акцентує на собі увагу, вражає та захоплює, в порівнянні з гротескним шрифтом каліграфічна гарнітура зацікавлює споживача з першого погляду, контраст форми шрифту пробуджує грайливий настрій. Натепер можна простежити використання каліграфічного шрифту в дизайні пакування та обгортки для цукерок, наприклад, у дизайні цукерок «Шедевр». Каліграфічний шрифт, створений для цієї фірми, вишуканий, статичний і симетричний. Негативний простір форми шрифту врівноважений, простий і стриманий. Плавні лінії шрифту вказують на вишуканість та якість самої продукції. Споживача зацікавлює гарнітура каліграфічного українського шрифту, яка привертає увагу, викликає до себе інтерес і бажання придбати товар.

Каліграфічний шрифт із легкістю поєднується та взаємодіє в композиції з простими шрифтовими гарнітурами. У порівнянні з гротескним шрифтом, який використано в дизайні, він вишуканий,

емоційний і настроєвим. Особливий емоційний настрій створює каліграфічна шрифтова гарнітура в плакатах. Відповідно до змісту повідомлення, яке несе плакат, каліграфи створюють особливий шрифт. У різних прикладах застосування шрифтової композиції для плаката простежується динаміка форми. Літери пропорційні, але своїм характером створюють тематичний настрій. Форма літер легка, врівноважена, співвідноситься з композицією та відповідає характеру текстового змісту. Акцент каліграфічного шрифту затримує на собі увагу людини, викликає інтерес до змісту, бажання задуматися над сенсом тексту й закликає до дії.

Отже, основні способи й засоби, які простежуються у формотворенні каліграфічного українського шрифту, притаманні для композиційних вирішень дизайну сучасної поліграфічної продукції, їх можна побачити в дизайні етикеток, обгортки, пакування, обкладинок книг, журналів, плакатів тощо. Основними принципами гармонійної композиції сучасних каліграфічних шрифтових гарнітур є: співрозмірність літер щодо композиції, цілісність та єдність, субпідрядність (підпорядкованість), повторення цілого в частині, візуальний і тематичний шрифтовий зв'язок, гармонійне співвідношення до композиційного центру, емоційний характер форми шрифту. У дизайні деяких етикеток яскраво виражена співрозмірність літер відповідно до композиції, поєднання схожих шрифтових гарнітур у комплексі створює цілісність. Формотворення літер продукує тематичний шрифтовий зв'язок, гармонічний дизайн етикетки задає емоційний характер форми. В органічній шрифтовій гарнітурі обкладинок книги можна простежити гармонію в співвідношенні щодо центру композиції, шрифт пов'язаний між собою повторювальними формами. Загалом, літери становлять цілісну й завершену композицію. Принципи художнього формотворення гармонійних шрифтових каліграфічних композицій простежуються в оформленні тематичних плакатів. Співрозмірність літер пропорційна щодо композиції, єдність форми створює повторювальні елементи каліграфічних літер, які доповнюють одна одну.

Сучасне каліграфічне письмо має свої композиційні вирішення, які вирізняють його з-поміж інших шрифтових гарнітур. У порівнянні зі звичайною антиквою або гротеском, каліграфічний український шрифт емоційний, настроєвий, легкий у композиційному вирішенні. Сучасний стан речей у галузі каліграфічного шрифту напряду залежить від розвитку технологій та інструментів. Спосіб електронного виводу зображення літери на монітор дозволяє дизайнеру створювати

різні види поліграфічної продукції та реалізувати їх. Тепер не потрібно писати пером кожний постер або обгортку книги, тим самим каліграфічним шрифтом можна зробити рисунок на папері, оцифрувати його й перевести в електронне зображення. Вникнувши в сутність процесу відтворення шрифту рукою та за допомогою електронних пристроїв, можна помітити такий важливий аспект, як міра залученості або співучасті того, хто надає візуальній формі тексту. Різні види шрифту, які створює каліграф, розподіляються за принципом техніки відтворення та мають різний ступінь попиту в суспільстві (Мітченко, 2018: 36). На перший погляд, інші види шрифту, такі як мальовані чи писані, втрачають своє значення, ставши об'єктом інтерпретації майстрів каліграфії, але в сучасному дизайні можна спостерігати тенденції розвитку каліграфічного письма. З різноманітності використання каліграфічних українських шрифтів можна визначити основні тенденції письма в дизайні: використання динамічних шрифтових гарнітур у композиціях, гармонійне комбонування контрастних шрифтів між собою, що створює емоційний, вишуканий характер форми, складну ритмічність і варіабельність текстового оформлення.

Результати анкетування. Для визначення стану розвитку й місця каліграфічного українського письма в графічному дизайні Віталіною Крохмаль під керівництвом Ольги Мер'є було укладено анкету й проведено анкетування серед мешканців України з подальшою систематизацією даних (рис. 1). Зокрема, в дослідженні взяли участь 40 осіб із різних міст України у віці від 18 до 35 років (у тому числі професійні графічні дизайнери). Серед респондентів більшість були чоловіки (57,1 %), жінки становили 42,9 %, вікова категорія більшості опитаних становила 22 роки (62,5 %), 23 роки (15 %), 24 роки (10 %), вік решти респондентів коливався від 26 до 35 років. Згідно з опитуванням, усім респондентам каліграфічне письмо подобається (100 %), більшість вважає, що каліграфічне письмо гарніше в оформленні різної поліграфічної продукції (57,1 %), також друковану рекламу з використанням каліграфічного шрифту зустрічають 57,1 % опитаних. Найчастіше застосування каліграфічного письма респонденти можуть побачити в дизайні етикеток (42,9 %), дизайні плакатів (42,9 %) та дизайні сертифікатів, запрошень (14,3 %). На думку респондентів, найхарактернішою шрифтовою гарнітурою для українського графічного дизайну є антиква (42,9 %), гротескному шрифту надали перевагу (26,6 %), така ж кількість респондентів

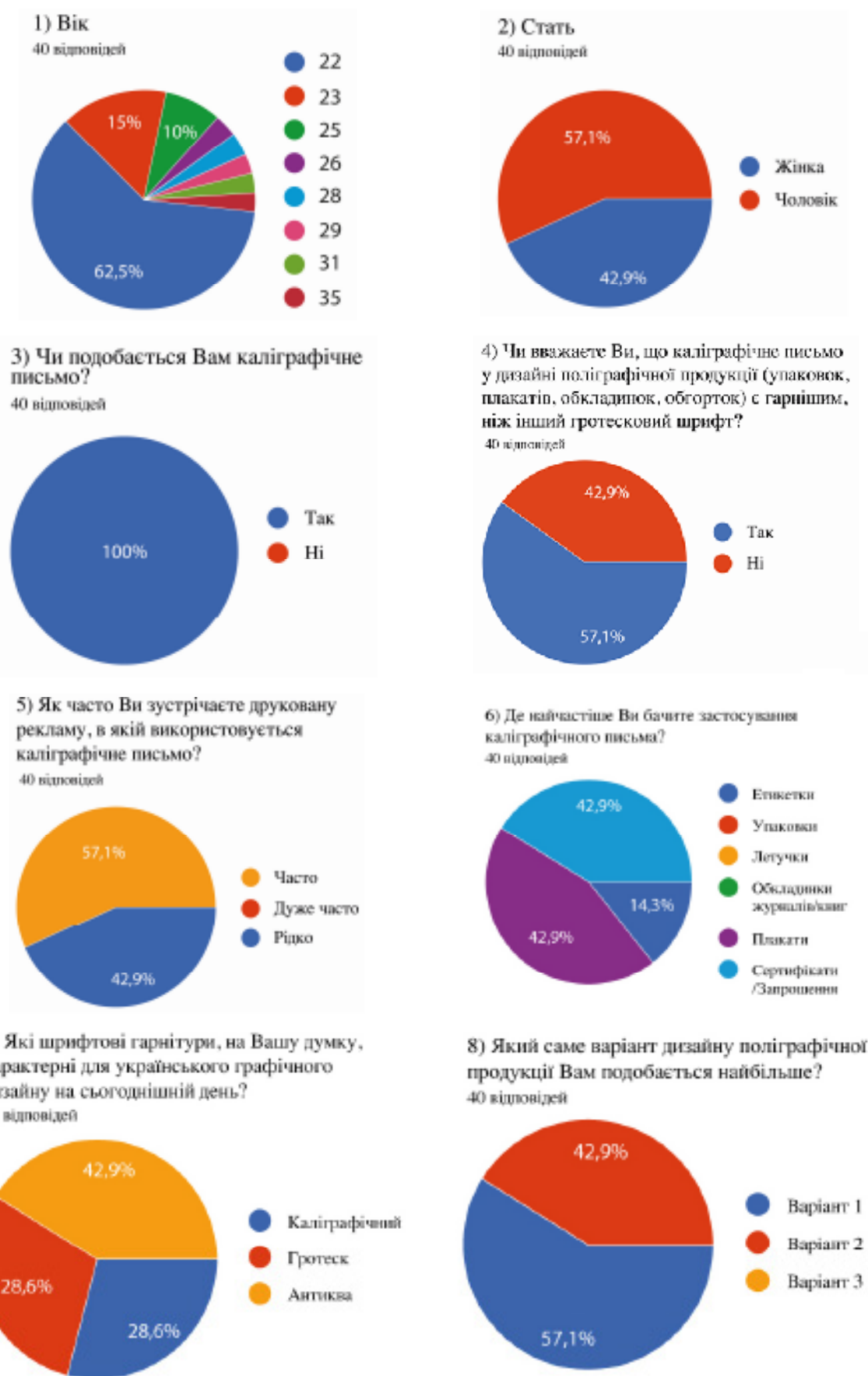
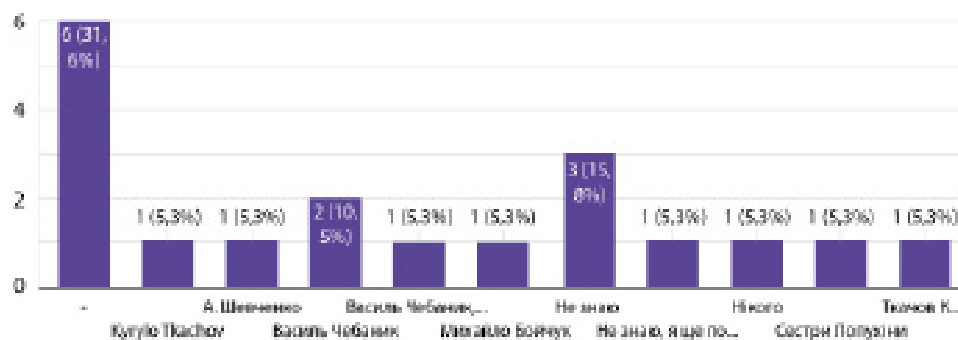

Рис. 1. Діаграми, що відбивають результати емпіричних досліджень (анкетування)

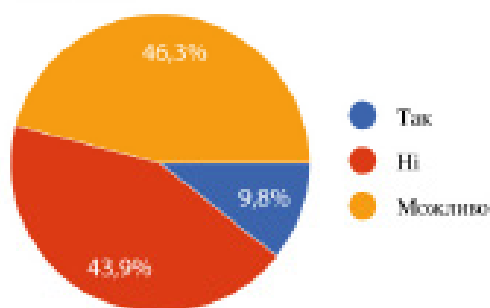
9) Яких відомих українських каліграфістів Ви знаєте?

40 відповідей

10) На Вашу думку, чи розвинута в Україні каліграфічна писемність у графічному дизайні поліграфічної продукції на сьогоднішній день?

40 відповідей

Продовження рис. 1. Діаграми, що відбивають результати емпіричних досліджень (анкетування)

надала перевагу каліграфічному письму (26,6 %). Щодо візуального сприймання, то більшість респондентів надала перевагу дизайну, в якому використано каліграфічне українське письмо (57,1 %), менше осіб обрали гротескний шрифт (42,9 %). Найвідомішими каліграфами, за словами респондентів, є Кирило Ткачов, Василь Чебаник, Андрій Шевченко, Михайло Бойчук, сестри Лопухіни. На думку більшості респондентів, ймовірно, натеper каліграфічна писемність розвинута в дизайні поліграфічної продукції (46,3 %), меншість чітко стверджує, що розвинута (9,8 %), менше половини опитуваних вважає, що не розвинута (43,9 %) (табл. 1).

Висновки. Уперше введено в науковий обіг фактологічні й аналітичні матеріали про застосування каліграфічного українського письма в сучасному графічному дизайні. Авторський внесок співавторів: Р. Галишич – 30 %, В. Крохмаль – 40 %, О. Мер'є – 30 %. Визначено, що: 1) унікальність і креативність сучасних шрифтових каліграфічних композицій притягує увагу людини, викликає в неї інтерес, бажання та закликає до дій; 2) формотворення літер каліграфічного письма в дизайні етикеток згідно з характеристикою задає унікальність композиції, створює

композиційний зв'язок; 3) сучасне каліграфічне оформлення обкладинок книжок акцентує на собі увагу внаслідок використання яскравих, контрастних форм; 4) у дизайні обгортки і пакування каліграфічний шрифт вишуканий, емоційний і настроєвий; 5) у текстовому оформленні дизайну плакату сучасний каліграфічний шрифт динамічний, таким чином, викликає в людини інтерес до змісту повідомлення. Згідно з результатами емпіричних досліджень встановлено, що естетика каліграфічного шрифту гарніша, ніж звичайні гротескові чи антиквенні шрифтові гарнітури; найчастіше каліграфічне письмо зустрічається в дизайні етикеток, плакатів, сертифікатів, запрошень; згідно з візуальним сприйманням, більшість респондентів обрали дизайн із використанням каліграфічного письма. Встановлено, що зі стрімким розвитком тенденцій в українському графічному дизайні каліграфічна писемність характерно виражена й актуальна в дизайні поліграфічної продукції. Результати наукового дослідження можуть бути корисними для науки й практики – для подальших досліджень каліграфічного українського письма дизайнерами й каліграфами, котрі цікавляться станом його розвитку й використовують у своїх роботах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудник І. Українська літера. Латиниця витісняє кирилицю. Український шрифт просувають на голому ентузіазмі. *Український Тиждень*. 2009. № 26 (87). URL: <http://tyzhden.ua/Publication/3657> (дата звернення 20.04.2020).
2. Загаєцька О. Подвижник української книжкової графіки : про художника-графіка В. Я. Чебаніка. *Вітчизна*. 2006. № 3–4. С. 172–176.
3. Задніпрський Г. Каліграфія – прекрасна гілка на дереві шрифтів. *Арт-простір*. 2018. № 3. С. 13–18.
4. Ісмайлова М. Візуально-образна мова типографіки у дизайні поліграфічних видань періоду раннього модернізму : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2019. 20 с.
5. Ісмайлова М. Типографія як інструмент рішення функціональних та естетичних аспектів у дизайні поліграфічної рекламної продукції раннього модернізму (1910–1935). *Вісник ХДАДМ*. 2015. № 6. С. 61–70.
6. Ісмайлова М. Шрифт як основний засіб формоутворення візуально-образної мови типографіки в дизайні поліграфічної рекламної продукції періоду раннього модернізму. *Вісник ХДАДМ*. 2016. № 5. С. 24–32.
7. Калашнікова О. Зображальний аспект візуальної мови графічного дизайну (на матеріалі плаката) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2011. 20 с.
8. Капр А. Эстетика искусства шрифта. Москва : Книга, 1979. 124 с.
9. Кнабе Г. Энциклопедия дизайнера печатной продукции. Москва; Санкт-Петербург; Киев : Диалектика, 2006. 726 с.
10. Лаврентьева Е. Текст и контекст в графическом дизайне. Москва, 2008. 232 с.
11. Макарова А. Засоби побудови образу в графічному дизайні: система структурних взаємозв'язків : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2014. 20 с.
12. Мітченко В. Естетика українського рукописного шрифту. Київ : Грамота, 2007. 208 с.
13. Мітченко В. Каліграфія. Взаємовпливи шрифтів: теорія і практика; кирилиця і латиниця; історія і сучасність. Київ : Laurus, 2018. 288 с.
14. Мітченко В. Мистецтво скоропису в просторі українського бароко. *Український світ*. 1992. № 1. С. 24–25.
15. Полтавська Ю. Серцем відданий книзі: про художника-графіка В. Чебаніка. *Артанія*. 2011. № 1. С. 16–24.
16. Проект «Графіка української мови». *Комітет з національної премії України імені Тараса Шевченка* : вебсайт. URL: <http://kpu.gov.ua/content/проект-«графіка-української-мови»> (дата звернення: 08.05.2020).
17. Проненко Л. Каллиграфия для всех. Москва : Книга, 1990. 248 с.
18. Різник М. Письмо і шрифт. Київ : Вища школа, 1978. 132 с.
19. Рудер Э. Типографика. Москва : Книга, 1982. 286 с.
20. Сучасний український шрифтовий дизайн. *Кирилівські читання* : вебсайт. URL: http://cyreading.blogspot.com/2012/11/blog-post_29.html (дата звернення 12.05.2020).
21. Той, що «грає буквами»: В. Чебанік, нар. 05.08.1933 р. в с. Клішківці Хотин. р-ну]. *Українська культура*. 2007. № 11. С. 21.
22. Тоотс Виллу. Современный шрифт. Москва : Книга, 1966. 272 с.
23. Умпелева О. Основы каллиграфии и леттеринга. Прописи. Москва, 2019. 112 с.
24. Чебанік В. Рідній мові – зримий образ: проект видатного графіка. *Українська культура*. 2007. № 1. С. 19–21.
25. Чекаль А. Красота каллиграфии. Международная выставка каллиграфии : веб-сайт. URL: http://calligraphy-expo.com/participants/Alexey_Chekal/krasota-kalligrafii (дата звернення: 15.04.2020).

REFERENCES

1. Dudnyk I. Ukrainska litera. Latynytsia vytisniaie kyrylytsiu. Ukrainkyi shryft prosuvaiut na holomu entuziazmi [Ukrainian letter. Latin displaces Cyrillic. The Ukrainian font is promoted on naked enthusiasm]. *Ukrainian Week*, 2009, Nr 26 (87). URL: <http://tyzhden.ua/Publication/3657> (Last accessed: 20.04.2020) [in Ukrainian].
2. Zahaietska O. Podvyzhnyk ukrainskoi knyzhkovoi hrafiky: [pro khudozhnyka-hrafika V. Ya. Chebanyka] [Ascetic of the Ukrainian book graphics: [about graphic artist V. Y. Chebanik]]. *Fatherly*, 2006, Nr 3–4, pp. 172–176 [in Ukrainian].
3. Zadniprianyi H. Kalihrafiia – prekrasna hilka na derevi shryftiv [Calligraphy – a beautiful branch on the font tree]. *Art space*, 2018, Nr 3, pp. 13–18 [in Ukrainian].
4. Ismailova M. S. Vizualno-obrazna mova typohrafiky u dyzaini polihrafichnykh vydan periodu rannoho modernizmu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznnavstva : 17.00.07 [Visual-shaped language of typography in the design of printing editions of the period of early modernism: abstract of the dissertation for the science degree of Ph.D in the Art History: 17.00.07]. Kharkiv, 2019. 20 p. [in Ukrainian].
5. Ismailova M. S. Typohrafika yak instrument rishennia funktsionalnykh ta estetychnykh aspektiv u dyzaini polihrafichnoi reklamnoi produktsii rannoho modernizmu (1910–1935) [Typography as a tool for the solution of functional and aesthetic aspects in the design of printing advertising products of early modernism (1910–1935)]. *Bulletin KDADM*, 2015, Nr 6, pp. 61–70 [in Ukrainian].
6. Ismailova M. S. Shryft yak osnovnyi zasib formoutvorennia vizualno-obraznoi movy typohrafiky v dyzaini polihrafichnoi reklamnoi produktsii periodu rannoho modernizmu [Font as the main means of forming visual and figurative language of typography in the design of printing advertising products of the period of early modernism]. *Bulletin KDADM*, 2016, Nr 5, pp. 24–32 [in Ukrainian].
7. Kalashnikova O. A. Zobrazhalnyi aspekt vizualnoi movy hrafichnoho dyzainu (na materialy plakata): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznnavstva : 17.00.07 [Depictive aspect of the visual language of graphic design (on the material of the poster): abstract of the dissertation for the science degree of Ph.D in the Art History: 17.00.07]. Kharkiv, 2011. 20 p. [in Ukrainian].

8. Kapr A. Estetyka yskusstva shryfta [Aesthetics of the font bite]. Moscow : The book, 1979. 124 p. [in Russian].
9. Knabe H. A. Entsyklopedyia dyzainera pechatnoi produktsyy [Encyclopedia of the designer printed products]. Moscow; St. Petersburg; Kiev : Dialectics, 2006. 726 p. [in Russian].
10. Lavrenteva E. Tekst y kontekst v hrafycheskom dyzaine [Text and context in graphic design]. Moscow, 2008. 232 p. [in Russian].
11. Makarova A. L. Zasoby pobudovy obrazu v hrafichnomu dyzaini: systema strukturnykh vzaiemozviazkiv : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva : 17.00.07 [Means of building an image in graphic design: system of structural relationships : abstract of the dissertation for the science degree of Ph.D in the Art History: 17.00.07]. Kharkiv, 2014. 20 p. [in Ukrainian].
12. Mitchenko V. Estetyka ukrainskoho rukopysnoho shryftu [Aesthetics of Ukrainian handwritten font]. Kyiv : Charter, 2007. 208 p. [in Ukrainian].
13. Mitchenko V. Kalihrafiia. Vzaiemovplyvy shryftiv: teoriia i praktyka; kyrylytsia i latynytsia; istoriia i suchasnist [Calligraphy. Mutual influential fonts: theory and practice; Cyrillic and Latin; history and modernity]. Kyiv : Laurus, 2018. 288 p. [in Ukrainian].
14. Mitchenko V. Mystetstvo skoropysu v prostori ukrainskoho baroko [The art of short-writing in the space of the Ukrainian Baroque]. *Ukrainian world*, 1992, Nr 1, pp. 24–25 [in Ukrainian].
15. Poltavska Yu. Sertsem viddanyi knyzi: [pro khudozhnyka-hrafika V. Chebanyka] [Heart is devoted to the book: [about the graphic artist V. Chebanik]]. *Artaniia*, 2011, Nr 1, pp. 16–24 [in Ukrainian].
16. Proekt “Hrafika ukrainskoi movy” [Project «Graphics of the Ukrainian Language»]. *Committee on Taras Shevchenko National Prize of Ukraine* : website. URL: <http://knpu.gov.ua/content/проєкт-«графіка-української-мови»> (Last accessed: 08.05.2020) [in Ukrainian].
17. Pronenko L. Y. Kallyhrafiia dlia vseh [Calligraphy for all]. Moscow : Book, 1990. 248 p. [in Russian].
18. Riznyk M. Pysmo i shrift [Writing and font]. Kyiv : Higher School, 1978. 132 p. [in Ukrainian].
19. Ruder E. Typohrafiya [Typography]. Moscow : Book, 1982. 286 p. [in Russian].
20. Suchasnyi ukrainskyi shryftovyi dyzain [Modern Ukrainian font design]. *Kyryliv readings* : website. URL: http://cyreading.blogspot.com/2012/11/blog-post_29.html (Last accessed: 12.05.2020) [in Ukrainian].
21. Toi, shcho “hraie bukvyamy”: [V. Chebanyk, nar. 05.08.1933 r. v s. Klishkivtsi Khotyn. r-nu] [The one that “plays letters”: [V. Chebanik, born 05.08.1933 in the village of Klishkivtsi Khotyn district]]. *Ukrainian culture*, 2007, Nr 11, p. 21 [in Ukrainian].
22. Toots Vyllu. Sovremennyy shryft [Modern font]. Moscow : Book, 1966. 272 p. [in Russian].
23. Umpeleva O. Yu. Osnovy kallyhrafiy y letterynha. Propysy [Callygraphy and lettering basics. Prescription]. Moscow, 2019. 112 p. [in Russian].
24. Chebanyk V. Ridnii movi – zrymyi obraz: [proekt vydatnoho hrafika] [In his native language – a downloadable image: [project of outstanding graphics]]. *Ukrainian culture*, 2007, Nr 1, pp. 19–21 [in Ukrainian].
25. Chekal A. Krasota kallyhrafiy [The beauty of calligraphy]. *International Calligraphy Exhibition* : website. URL: http://calligraphy-expo.com/participants/Alexey_Chekal/krasota-kalligrafii (Last accessed: 15.04.2020) [in Russian].

УДК 792.077

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-9>

Тарас ГАРАГОНИЧ,

orcid.org/0000-0002-7716-2361

заслужений працівник культури України,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *t.harahonych@uohk.com.cn*

Катерина ГЛЮДЗИК,

orcid.org/0000-0002-3920-1198

студентка II курсу
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *kate.gl@tanu.pro*

ПРОБЛЕМА СЦЕНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В АМАТОРСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ ТЕАТРУ

Художня творчість невіддільна від духовного обличчя самого художника – письменника, артиста, музиканта, скульптора, живописця, актора. Великий художник тим і великий, що в його творах відбилася життя у всій його глибині, в нескінченному різноманітті його проявів. Для того щоб наблизитися у своїй творчості до величин, необхідно вивчити природні закони і навчитися свідомо користуватися ними, застосовувати у власній творчій практиці. Основний закон будь-якої художньої творчості говорить: мистецтво – відображення і пізнання життя; не знаючи життя, творити не можна. Абсолютно марно намагатися підняти культуру та етику колективу на належну висоту на основі старих, застиглих норм, які пройшли тисячі разів, потрібно створювати нові норми. Питання про культуру в студії – завдання не дисциплінарне, а творче. У цій галузі потрібно все переглянути і вибудувати наново. Актор повинен сприймати будь-який об'єкт таким, яким він реально йому даний, ставитися ж до цього об'єкта він повинен так, як йому задано. Це творче перетворення навколишнього середовища і всього, що відбувається на сцені, актор здійснює за допомогою своєї творчої віри в правду вимислу, а творча віра видобувається за допомогою фантазії, що поставляє необхідні сценічні виправдання. Для того щоб виявити особливості та проблеми сценічної культури молодого театрального колективу, був проведений аналіз теоретичних матеріалів, що стосуються такої тематики. Автори дійшли висновку, що одним з основних аспектів сценічної культури та поведінки актора є питання уваги на сцені. Навіть найпростіші вправи на увагу (особливо ті, які пов'язані з внутрішньою зосередженістю) дають матеріал для того, щоб судити не тільки про особливості і характер уваги молодого актора, а й про особливості його мислення, про характер його фантазії і, нарешті, навіть про ідейну спрямованість його інтересів. Що ж стосується вправ на виправдання і на зміну відносин, то тут розкриваються найширші можливості для осягнення внутрішнього світу і творчих особливостей акторів-аматорів. Аби правильно розподіляти її, важливо знати певні методи роботи з акторами.

Ключові слова: театральне мистецтво, акторська робота, поведінка на сцені, аматорський театр.

Taras HARAHONYCH,

orcid.org/0000-0002-7716-2361

Honored Worker of Ukraine Culture,
Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) *t.harahonych@uohk.com.cn*

Kateryna HLIUDZYK,

orcid.org/0000-0002-3920-1198

Student
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) *kate.gl@tanu.pro*

THE PROBLEM OF STAGE CULTURE IN THE AMATEUR THEATRE ENSEMBLE

Artistic creativity is inseparable from the spiritual face of the very artist – writer, musician, sculptor, painter, actor. The greatness of an artist is determined by their works, which reflect the artist's life in all its depth, in the infinite variety of its manifestations. To approach the such greatness, it is necessary for the artist to study the laws of nature and learn to consciously use them, to apply them in creative practice. The fundamental law of all artistic creativity says: art imitates

life; without knowing life, one cannot create. It is absolutely useless to try to raise the culture and ethics of the ensemble to the proper height based on the obsolete norms, hence it is necessary to create new norms. The question of culture in the studio is not a disciplinary task, but a creative one. Everything needs to be reviewed and rebuilt in this area. The actor must perceive any object as it is actually given to him, and he must treat this object as he was instructed to. The actor carries out this creative transformation of the environment and everything that happens on stage with his creative faith in the truth of fiction, and creative faith is extracted through imagination, which provides the necessary stage acts. To identify the features and problems of the stage culture of the young theatre group, the theoretical materials related to this subject were analyzed. The authors concluded that one of the main aspects of stage culture and behaviour of the actor is the issue of attention on stage. Even the simplest attention exercises (especially those related to inner concentration) provide material to judge not only on the features and nature of the young actor's attention, but also the peculiarities of his thinking, the nature of his imagination and, finally, even on the ideological orientation of his interests. As for the exercises to justify and change attitudes, it opens up the widest opportunities for understanding the inner world and creative features of amateur actors. To properly distribute it, it is important to know certain methods of working with actors.

Key words: *theatrical art, acting, behaviour on stage, amateur theatre.*

Постановка проблеми. Аматорські театральні практики різноманітні, і групи (деякі швидкоплинні, деякі живуть довго, які збираються разом, щоб створювати театр у будь-якому місці і в будь-який час) переслідують зовсім різні цілі. Таким чином, виявлення складності того, що може означати «аматорський» як культурна практика, залежить від розташування аматорських культурних практик стосовно мереж культурних інститутів, форм, національної культурної політики і традицій. Вивчаючи різноманітну історію аматорського театру в різних національних державах, можна виділити три лінії аматорського театру (Слущкая, 2019: 160–161; Басалаев, 2018: 50–53). Одна точка зору простежує аматорський театр як місце для авангардних інновацій і політично стійких форм, тоді як інша визначає аматорські театральні групи як консервативну культурну силу, естетично і політично традиційну, зосереджену на питаннях вдосконалення або освіти. Третя історія участі любителів зазначає любителя як зберігача традиційних або зникаючих культурних форм (Купричев, 2019: 66; Сорокин, 2019: 80; Шматова, 2019: 129–131).

Реалізація творчих здібностей молодих акторів залежить від багатьох факторів, у тому числі соціальних умов, в яких виявляється здатність людини до коректної поведінки з колегами та під час робочого процесу. У сучасних умовах потрібні великі енергетичні, психосоматичні витрати, щоб мобілізувати свою волю і зуміти втілити свої творчі устремління. Нині у цьому відношенні, як і в будь-який інший період історії, є жорстка конкуренція, так звана «битва культур». Сучасне сценічне мистецтво стрімко розвивається, у ньому широко представлені різні види та жанри: як традиційні, приміром опера, так і нові, що зумовлено саме науково-технічним прогресом (Юдова-Романова, 2017: 245; Юдова-Романова, 2018: 230).

Аналіз досліджень. Мова артиста на сцені підпорядкована суворій ритмічній партитурі, яку задають текст автора, режисер вистави, навіть

сценічні і біологічні ритми партнера. Тривалість вистави не є фіксованою величиною. Навіть погане самопочуття артиста часом зрушує темпоритмічні кордони, задані режисером. Тому для артистів театру, хоч вони і прагнуть, незважаючи ні на що існувати на сцені, ні на секунду не забуваючи про свій внутрішній метроном, розтягнутий або зіграний на кілька хвилин раніше спектакль не є чимось незвичайним (Юй, 2020: 15–16). Головною відмінною рисою будь-якого художника в зрізі культурних пошуків у творчості є здатність фантазувати. Професор Є. Я. Басін охарактеризував цю категорію як синтез уяви і емпатії (перевтілення). Варто відзначити, що «перевтілення» є чи не головним принципом системи Станіславського (Юдова-Романова та ін., 2019: 64).

Якщо звернутись до загальноствановлених правил акторського етикету, то можна визначити декілька правил, які є важливими для створення сценічної культури. Особливо це стосується аматорських колективів. Ось найголовніші пункти за визначенням Сорокіна: пунктуальність, чемна поведінка на репетиціях, вимкнені мобільні телефони, правило утримання від будь-яких пліток, присутність на технічних репетиціях, збереження професіоналізму до останньої хвилини на сцені, готовність до надзвичайних ситуацій, готовність брати на себе додаткові обов'язки, залучення до спільної роботи та вирішення спільних проблем, утримання від алкоголю та нелегальних речовин (Сорокин, 2019: 83).

Мета статті полягає у тому, аби виявити основні проблеми, які можуть виникнути у акторів з аматорського колективу під час виступу на сцені, та знайти способи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Проблема сценічної уваги на перший погляд здається дуже простою. Специфічні умови творчості висувають артисту такі вимоги, виконати які, не володіючи здатністю управляти своєю увагою, не видається можливим. Актор повинен:

- підпорядковувати свою поведінку вимогам сценічності, пластичності, ритмічності;
- виконувати малюнок мізансцен, встановлений режисером, а також власні творчі завдання;
- вміти узгодити свою поведінку з поведінкою партнерів і з навколишнім середовищем;
- враховувати реакцію залу для глядачів;
- розраховувати кожен свій рух і кожен звук свого голосу, домагаючись в усьому виразності за максимальної економії засобів вираження (Качуринець, 2013: 54).

Встановлюючи необхідність зосередженої уваги на сцені, ми тільки викликаємо цілу низку питань і непорозумінь. Такого стану, за якого увага спить, коли людина не зайнята тим чи іншим об'єктом, не існує. Навіть у ті хвилини, коли ми відпочиваємо і нам здається, що наша увага нічим конкретним не зайнята, вона все ж працює. Увага може бути поверхневою, може швидко переходити з одного об'єкта на інший, не зосереджуючись на жодному з них, вона може бути не пов'язана ні з якою конкретно метою, але вона буде проявлятися у кожен момент.

Увага може бути довільною і мимовільною. Елементарною (фізичною) формою уваги є увага мимовільна. Дитина в грудному віці вже має здатність реагувати на зовнішні подразники актом мимовільного зосередження. Коли вона повертає голову до блискучого предмета і фіксує на ньому свій погляд, вона здійснює акт мимовільної уваги. У разі мимовільної уваги не суб'єкт опановує об'єкт, а навпаки, об'єкт приковує до себе увагу суб'єкта. Тому мимовільна увага є одночасно пасивною увагою. Причина її виникнення – в особливих властивостях об'єкта. Новизна або яскравість предмета, його надзвичайний вид, сила, з якою він подразнює органи сприйняття, нарешті, його зв'язок з потребами людини – все це може послужити причиною мимовільного виникнення пасивної орієнтовної реакції, за якої мускулатура рефлекторно (автоматично) пристосовує рецептори (сприймаючі органи) до найкращого сприйняття об'єкта. Таким чином, мимовільна увага здійснюється абсолютно незалежно від свідомих намірів людини.

Довільна увага, навпаки, тісно пов'язана з процесами, що відбуваються в свідомості людини, і носить активний характер. У разі довільної уваги предмет стає об'єктом зосередження не тому (або не тільки тому), що він цікавий сам по собі, а неодмінно у зв'язку з процесами, що відбуваються в свідомості суб'єкта. Об'єкт неминуче включається в процес мислення людини. Зміст безпосередньо даного нам об'єкта у цьому разі вступає в нашої свідомості в різні нові зв'язки, включається

в ситуації, в яких його безпосередньо нам ніхто не давав. Тобто довільна (або активна) увага людини завжди виходить за межі безпосередньо даного чуттєвого змісту.

Крім довільної (активної) і мимовільної (пасивної) уваги в їх чистому вигляді, ми постійно стикаємося також з переходами однієї форми в іншу. Предмет, який спочатку викликає до себе нашу мимовільну увагу, легко може стати надалі об'єктом активної зосередженості. І навпаки, предмет, з яким ми встановили зв'язок шляхом вольового зосередження на ньому, може стати настільки для нас цікавим, що не буде більше ніякої потреби в зусиллях волі, щоб утримувати увагу, що таким чином з довільного перетвориться на мимовільне.

Залежно від характеру об'єкта слід розрізняти увагу зовнішню і внутрішню. Зовнішньою ми будемо називати таку увагу, яка пов'язана з об'єктами, що перебувають поза межами відчуття самої людини. Об'єктами зовнішньої уваги, таким чином, можуть бути предмети навколо нас і звуки. Залежно від того, за допомогою яких органів чуття здійснюється зовнішня увага, вона може бути зоровою, слуховою, відчуттєвою, нюховою і смаковою. Серед цих п'яти видів зовнішньої уваги зорова і слухова є основними, оскільки людині властиво орієнтуватися в навколишньому середовищі головним чином за допомогою зору і слуху.

До числа об'єктів, які незалежно від волі актора або навіть усупереч його волі самі опановують його увагу, належать насамперед глядачі. В руках тих, хто перебуває в залі, – доля актора. Хоча актор і не бачить глядачів, але зал для глядачів живе, дихає, активно або пасивно сприймає спектакль і тим самим неймовірно хвилює актора. Актор ніби лише фізично, зовнішнім чином присутній на сцені – думками і почуттями він весь по інший бік рампи. У міру того як він прислухається до таємничого дихання залу, ним усе сильніше опановує почуття страху; ґрунт поступово відходить у нього з-під ніг. Актор згадує, що у нього був якийсь творчий задум. Але ось пройшла вже третина відповідальної сцени, а він зовсім не пам'ятає, що робив і що говорив. Тепер він намагається стежити за собою, намагається підпорядкувати сценічну поведінку контролю свідомості, – і тільки тоді об'єктом його уваги стає він сам, його власна поведінка і його власні переживання на сцені.

Поки увага артиста була прикута до залу глядачів, вона була зовнішньою. Тепер вона стала внутрішньою, переключилася на процеси, що відбуваються в його власній свідомості. Зовнішній світ

тепер як би перестав існувати для актора. Кашляють глядачі або сміються – йому немає до цього діла: він нічого не бачить і не чує. Він не бачить і не чує також і того, що відбувається на сцені. Обличчя партнера плаває в тумані, голос партнера звучить як ніби здалеку, і сенс сказаного ним тексту не доходить до свідомості. Якщо в поле уваги артиста, що перебуває в цьому складному та напруженому стані, і потрапляє іноді партнер, то сприймається він не як персонаж п'єси, стосовно якого слід так чи інакше діяти, а тільки як актор, у деякому роді товариш по нещастю.

Увага артиста мимоволі тяжіє до трьох об'єктів: глядач, сам актор і партнер (але не як образ, а тільки як актор). Навіть досвідчений актор, який добре знає закони мистецтва, перебуваючи на сцені, постійно наражається на небезпеку опинитися в зайвій владі цих об'єктів. Це особливо стосується тих випадків, коли актор змушений тримати серйозний творчий іспит. Наприклад, граючи перший раз відповідальну роль, нерідко і досвідчений актор почувається новачком: так само стискується його серце, напружуються м'язи, дерев'яніє тіло, так само увага його довго не може прикріпитися до потрібного об'єкта. Те ж саме іноді відбувається з досвідченими акторами, коли вони опиняються перед особливо відповідальною для них аудиторією.

Однією з найважливіших для артиста якостей є уміння встановлювати і змінювати відповідно до завдання свої сценічні відносини. У цій здатності проявляється наївність, безпосередність, а отже, і професійна придатність актора. Не володіючи цією здатністю хоча б у самій зародковій формі, справжнім актором стати не можна. Школа може розвинути, натренувати її, але прищепити її тому, хто від природи зовсім її позбавлений, вона безсила. Один з найважливіших законів для актора-аматора говорить: актор повинен сприймати будь-який об'єкт таким, яким він реально йому дається, а от ставитися до цього об'єкта він повинен так, як йому задано. Це творче перетворення навко-

лишнього середовища і всього, що відбувається на сцені, актор здійснює за допомогою своєї творчої віри в правду вимислу, а творча віра видобувається за допомогою фантазії, що поставляє необхідні сценічні виправдання. Таким чином, увага і віра, зцементовані за допомогою низки сценічних виправдань в одне нерозривне ціле, викликають у психіці актора нове ставлення до об'єкта і таким чином перетворюють цей об'єкт, перетворюють його на нову, народжену акторською фантазією сценічну реальність, на художню правду вимислу.

Висновки. На підставі всього, що сказано про природу сценічної уваги, тепер неважко вирішити питання і про основний принцип формування сценічної культури молодого акторського колективу і його поведінки на сцені. Сценічна увага полягає в тому, що актор, зосереджений на даному йому об'єкті, творчо перетворює його. За допомогою фантазії він перетворює об'єкт на те, чого вимагає від нього специфіка втілення образу. Отже, будь-який об'єкт для актора одночасно і те, чим він є насправді, і те, чим він повинен бути для нього як образу. Для актора-творця він те, що він є. Для акторського образу – те, чим повинен бути. Тому на кожному об'єкті актор зосереджений і як актор-творець, і як актор-образ.

Отже, суб'єктом сценічної уваги актора є актор-творець і актор-образ одночасно. Безсумнівно, що всі свідомі зусилля актора повинні бути спрямовані на те, щоб його сценічна увага була увагою образу. Рідко акторові доводиться нарікати на себе за те, що він надмірно захопився сценічним об'єктом; незрівнянно частіше він змушений засмучуватися тим, що увага його до об'єкта носить занадто поверхневий, формальний характер. Аби мати змогу зосередитись на своєму образі, на акторському завданні та всьому, що його оточує, актор має знайти свою увагу, відтворити певну послідовність дій, яка допомагає зосередитись у реальному житті. Також важливо віднайти акторську віру у свій образ, своє бачення та здатність перевтілюватись на сцені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басалаев С. Н. Системная интерпретация сценического общения. *Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение*. 2018. № 29. С. 43–62.
2. Качуринець С. Є. Гармонійна єдність творчих надбань аматорських і професійних колективів народно-сценічного танцю України на початку ХХ ст. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2013. № 2. С. 54–57.
3. Купричев С. С. Сценическое тело (заметки к «Театральной антропологии» Э. Барбы и Н. Саварезе). *Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования*. 2019. № 2. С. 60–71.
4. Сорокин В. Н. Актерская компетенция как социокультурный ресурс. *Культурное наследие России*. 2019. № 1. С. 81–85.
5. Слуцкая Е. А. Театральный режиссер в эпицентре социальных проблем. *Ярославский педагогический вестник*. 2019. № 2. С. 158–164.
6. Шматова Г. А. Возможно ли избежать «кривляний» на сцене? О кризисе сценической репрезентации эмоций. *Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология*. 2019. № 3. С. 123–137.

7. Юдова-Романова К. В. Пневматичні засоби конструювання сценічного простору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 4. С. 242–247.

8. Юдова-Романова К. В. Дизайн сценічного простору вогняними засобами конструювання. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 1. С. 228–232.

9. Юдова-Романова К., Стрельчук В., Чубукова Ю. Режисерські інновації у використанні технічних засобів і технологій у сценічному мистецтві. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. 2019. № 2 (1). С. 52–72.

10. Юй Я. Актер и чувство речевой «свободы» на сцене и на экране. *Философия и культура*. 2020. № 7. С. 10–20.

REFERENCES

1. Basalaev S. N. Sistemnaya interpretatsiya stsenicheskogo obscheniya [Systematic interpretation of stage communication]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Kulturologiya i iskusstvovedenie*, 2018, No. 29, pp. 43–62 [in Russian].

2. Kachurnets S. Ye. Harmoniina yednist tvorchykh nadban amatorskykh i profesiinykh kolektyviv narodno-stsenichnoho tantsiu Ukrainy na pochatku XX st. [Harmonious unity of creative achievements of amateur and professional groups of folk stage dance of Ukraine in the early XX century]. *Aktualni pytannia mystetskoï pedahohik*, 2013, No. 2, pp. 54–57 [in Ukrainian].

3. Kuprichev S. S. Stsenicheskoe telo (zametki k “Teatralnoy antropologii” E. Barbyi i N. Savareze) [Stage body (notes to “Theatrical Anthropology” by E. Barba and N. Savarese)]. *Nauchnyy rezultat. Sotsialnye i gumanitarnye issledovaniya*, 2019, No. 2, pp. 60–71 [in Russian].

4. Sorokin V. N. Akterskaya kompetentsiya kak sotsiokulturnyy resurs [Acting competence as a socio-cultural resource]. *Kulturnoe nasledie Rossii*, 2019, No. 1, pp. 81–85 [in Russian].

5. Slutskaya E. A. Teatralnyy rezhisser v epitsentre sotsialnykh problem [Theatrical director at the epicenter of social problems]. *Yaroslavskiy pedagogicheskyy vestnik*, 2019, No. 2, pp. 158–164 [in Russian].

6. Shmatova G. A. Vozmozno li izbezhat “krivlyaniy” na stsene? O krizise stsenicheskoy reprezentatsii emotsiy [Is it possible to avoid “twists” on stage? About the crisis of stage representation of emotions]. *Vestnik RGGU. Seriya: Literaturovedenie. Yazykoznanie. Kulturologiya*, 2019, No. 3, pp. 123–137 [in Russian].

7. Yudova-Romanova K. V. Pnevmatychni zasoby konstruiuvannya stsenichnoho prostoru [Pneumatic means of designing stage space]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 2017, No. 4, pp. 242–247 [in Ukrainian].

8. Yudova-Romanova K. V. Dyzain stsenichnoho prostoru vohnianymy zasobamy konstruiuvannya [Design of stage space by fiery means of construction]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 2018, No. 1, pp. 228–232 [in Ukrainian].

9. Yudova-Romanova K., Strelchuk V., Chubukova Yu. Rezhyserski innovatsii u vykorystanni tekhnichnykh zasobiv i tekhnolohii u stsenichnomu mystetstvi [Directing innovations in the use of technical means and technologies in the performing arts]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*, 2019, No. 2 (1), pp. 52–72 [in Ukrainian].

10. Yuy Ya. Akter i chuvstvo rechevoy “svobody” na stsene i na ekrane [Actor and the feeling of speech “freedom” on stage and on the screen]. *Filosofiya i kultura*, 2020, No. 7, pp. 10–20 [in Russian].

УДК 069.51(477):7.08-022.512(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-10>

Володимир ГОНЧАРУК,
orcid.org/0000-0002-2687-3956
старший викладач кафедри монументальної скульптури
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) *Vovamds@ukr.net*

ПЛАСТИКА МАЛИХ ФОРМ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ЛЕВКІВА: ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Дослідження присвячено творчості відомого сучасного львівського митця Тараса Левківа, яскравого представника мистецької еліти України. Проведено аналіз низки джерел, пов'язаних з особливостями художньо-критичного осмислення складних творчих процесів, притаманних для Тараса Левківа. Наголошено на актуальності скульптури у створенні цікавих образів, які мають глибоке філософське звучання та неабиякий резонанс у сучасному кризовому суспільстві.

Увагу акцентовано на домінуванні широкого спектру ідей у творчості майстра. Доведено, що творчий доробок митця у кераміці великий кількісно та глибокий ідейно та складно піддається простій класифікації, проте з деякою умовністю ми спробували зробити такий поділ. Насамперед виділено пластику малих форм з антропоморфними мотивами. Зазначено, що важливе місце займає пластика малих форм в основі якої покладено куб, циліндр. Також виділена група скульптури малих форм, в основі композиційної побудови якої лежить куля або округлість овоїдної форми. Зазначені найпростіші геометричні форми є улюбленими та домінуючими у пластичності малих форм митця. Зосереджено увагу на такій класифікації творів, яка здебільшого не вичерпує обсягу творчого доробку автора.

Мета статті – дослідити художні особливості окремих творів кераміки відомого сучасного львівського художника Тараса Левківа. У межах статті відповідно до поставленого завдання найбільшу увагу приділено пластичності малих форм, створених автором, починаючи з 60-х років ХХ століття та протягом усього творчого шляху. Наукова новизна: вперше проаналізовано та класифіковано скульптури малих форм відомого львівського художника Тараса Левківа.

Своїми творчими роботами Тарас Левків авторитетно декларує про те, що дух править світом, утворюючи відносно самостійну ідеальну субстанцію. Властивості творчості, в основу якої покладено філософське розуміння буття, виражені в особливій художній формі, вони є унікальним, найефективнішим способом розуміння. Тарас Левків намагається відтворити результат свого пізнання дійсності в індивідуальній, конкретно-чуттєвій образній формі. Художник відтворює життя, реальність такою, якою її сприймають наші органи чуття, тобто у всьому багатстві її різноманітних властивостей і поясненнях світу, які є особливим способом комунікації з глядачем.

Ключові слова: скульптура, скульптура малих форм, творчість, художній образ, художні особливості.

Volodymyr HONCHARUK,
orcid.org/0000-0002-2687-3956
Senior Lecturer at the Department of Monumental Sculpture
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) *Vovamds@ukr.net*

PLASTICS OF SMALL FORMS IN THE CREATIVITY OF TARAS LEVKIV: ARTISTIC AND STYLE FEATURES

The article is devoted to the study of the works of the famous contemporary artist Taras Levkiv from Lviv, a bright representative of the artistic elite of Ukraine. An analysis of a number of sources related to the peculiarities of artistic-critical understanding of complex creative processes inherent to Taras Levkiv was conducted. Emphasis is placed on the relevance of sculpture in creating interesting images that have a deep philosophical sound and a great resonance in modern crisis society. Importance is placed on the dominance of a wide range of ideas in the work of the master and the means of reproducing the inner world of the heroes.

It is proved that the creative work of the artist in ceramics is plentiful and ideologically deep is difficult to easily classify, but we made an attempt to make such a division with some conventionality. First of all, are distinguished plastics of small forms with anthropomorphic motifs. It is noted that an important place is occupied by plastic of small shapes based on a cube, cylinder and other geometric shapes. The following group of sculptures of small forms in its basis of compositional construction has a sphere or roundness of an ovoid form.

It is worth noting that the mentioned simplest geometric shapes are favorite and dominant in the plastic of small forms of ceramics of the artist. This article focuses on such a classification of works, which usually does not cover a wide range of creative work of the author. The aim of the article is to study the artistic features of individual works of ceramics of the famous modern artist Taras Levkiv from Lviv. In this article, in accordance with our task, the greatest attention is paid to the plastics of small forms, created by the artist since the 60s of the twentieth century and throughout the creative path.

Scientific novelty: The analysis of sculpture of small forms of the known artist Taras Levkiv from Lviv was carried out and conducted for the first time. A series of works authoritatively declares that the spirit rules the world, forming a relatively independent ideal substance. Features of creativity, which is based on a philosophical understanding of life, expressed in a special art form is a unique, most effective way of understanding. Taras Levkiv tries to reproduce the result of his knowledge of reality in an individual, specifically-sensaul figurative form. The artist recreates life and reality the way it is perceived by our senses, that is, in all the richness of its various properties and explanation of the world, which is a special way of communicating with the viewer.

Key words: *sculpture, sculpture of small forms, creativity, artistic image, artistic features.*

Постановка проблеми. Тарас Левків є помітним представником мистецької еліти України. Його роботи широко відомі і на батьківщині, і за кордоном. Вони характеризуються пластичною довершеністю, лаконізмом, виразною художньою мовою та особливим мистецьким почерком, який передає чітку життєву позицію автора. Творчість Тараса Левківа має примітну особливість, оскільки зміст його робіт і їх композиційне рішення потребують мислення глядача, тобто співтворчості. Відомого кераміста цікавлять не лише факти і події, як це було в період соцреалізму, а філософський сенс буття людини, її трепетний зв'язок із навколишнім світом, її духовне наповнення. Звідси алегоричність та багатозначність творів Тараса Левківа.

На кількох сторінках не можливо описати весь талант Тараса Левківа, творчістю якого захоплюються і на рідній землі, і за межами України. У статті акцентовано увагу на великому пласті сучасної кераміки Львова, частиною якого є творчий доробок сучасника. Робота виконана відповідно до підготовки наукових кадрів Львівської національної академії мистецтв та згідно з науково-дослідними роботами кафедри теорії та історії. Окремі дослідження виконані автором як допоміжний матеріал до розділу «Пластика малих форм у посттоталітарному творчому середовищі Львова», який опрацьовується відповідно до затвердженої теми дисертації «Львівська скульптура малих форм другої половини ХХ – початку ХХІ століття» у Львівській національній академії мистецтв (Нора, 2014; Турчак, 2008).

Аналіз останніх досліджень. В українському мистецтвознавстві віднедавна простежується посилений інтерес до скульптур малих форм, які стали предметом дослідження сучасних авторів (Винниченко, 2010; Голубець, 2020; Голубець, 2007; Дуда, 2009; Придатко, 2011).

Розвиток скульптур малих форм Львова в контексті новітніх досліджень є прикладом загальних тенденцій, які здебільшого виокремлюють вітчиз-

няний мистецтвознавчий дискурс. Творчість відомого скульптора відтворено в альбомах, які вийшли друком 2005, 2007, 2009 років (Голубець, 2007; Дуда, 2009; Левків, 2011; Придатко, 2011). У вступній статті відомий львівський мистецтвознавець О. Голубець високо оцінив творчість свого сучасника (Винниченко, 2010: 4–9). У його монографії «Магія третього виміру. Скульптурна пластика кінця ХІХ – початку ХХІ століття» в контексті скульптури Львова кінця ХХ – початку ХХІ століття досліджено мистецьке середовище, в якому живе і працює Тарас Левків (Голубець: 122–125]. Недостатня та фрагментарна оглядовість творчості митця у спеціальній літературі потребує аналізу і творів скульптора, і способів творчого мислення, і художніх процесів та явищ загалом.

Мета статті – дослідити творчість відомого сучасного львівського художника Тараса Левківа. У межах статті відповідно до поставленого завдання найбільшу увагу приділено пластиці малих форм, створених автором, починаючи із 60-х років ХХ століття та протягом усього творчого шляху.

Виклад основного матеріалу. Алегорична, символічна, багатоголоса кераміка цього великого майстра епічна та монументальна. У багатьох творах відчувається суперечність між реальним навколишнім світом і думкою автора. Творчий доробок митця у кераміці великий кількісно та глибокий ідейно складно піддається простій класифікації, проте з деякою умовністю ми спробуємо зробити такий поділ. Насамперед варто виділити пластику малих форм з антропоморфними мотивами. Важливе місце займає пластика малих форм, в основу якої покладено куб, циліндр. Є група скульптур, в основі композиційної побудови яких маємо кулю або округлості овоїдної форми. Варто зазначити, що вказані найпростіші геометричні форми є улюбленими та домінуючими у пластиці малих форм кераміки митця.

У цій статті зосереджено увагу на такій класифікації творів, яка не вичерпує широкого діапазону творчого доробку автора. Почнемо з аналізу

та характеристики пластики малих форм з антропоморфними мотивами. Творчі роботи Тараса Левківа занурюють в епоху героїв билин, час Київської Русі, який постає перед нами як надто величне і значуще. До праць, які належать до раннього періоду творчості, відноситься декоративна ваза «Військо галицьке» (1963 рік), декоративний пласт «Русичі» (1967 рік), декоративна статуетка «Дідугани» (1968 рік). В історичних образах зображено нескінченний світ доби Київської Русі. Він таємничий, з біллю та сумнівами, з безмежним прагненням до добра та істини. У скульптурі «Сліпа» (1964 рік) цілком передано трагізм ситуації, в якій автор відображає горе не конкретної людини, а «сліпоти» як ідеї, яка часто присутня серед людей та у суспільстві загалом.

У декоративних вазах «Дівчина» (1969 рік), «Чубата» (1972 рік), «Химера» (1969 рік) художня виразність виробів виявляється в гармонійному й органічно узгодженому поєднанні основної антропоморфної форми та багатьох дрібних мотивів рельєфного орнаментального декору. У декоративних вазах чітко простежуються стилізовані з делікатним натяком жіночі форми. Загалом декоративні вазы сприймаються композиційно завершеним твором, вирізняються пластичністю, м'якою декоративністю і за необхідності готовністю виконувати конкретне функціональне призначення.

Декоративна скульптура «Чугайстер» (1969 рік) представляє міфологічного персонажа народної поезії Карпат. За переказами це волохатий житель лісу в білому одязі з блакитними очима, який приязно ставиться до людей. Про великого лісового бога жителів Карпат, на жаль, маємо дуже мало наукових публікацій, лише поодинокі етнографічні записи. У власному творчому баченні Тарас Левків представив Чугайстра замисленим і поважним, із густими опущеними бровами та довгими вусами, як захисника та охоронця подорожуючих, які заблукали. Лаконічні стилізовані постаті маленьких людей у центрі міфологічного героя зображено без рук, що підкреслює їх безпорадність, натомість великі широко розкинуті руки Чугайстра та крилатий одяг півколом свідчать про опіку та захист від ймовірної небезпеки.

І за загальною формою, і за пластикою дрібних деталей, заглиблюючись у сутність і розкриваючи характер міфологічного прообразу, автор вдало підпорядковує деталі у цілісну завершену форму. Декоративні статуетки «Хор» (1968 рік), «Троїсті музики» (1969 рік) та «Оркестр і диригент» (1972 рік) схожі за манерою та стилістикою виконання. Цими працями Тарас Левків стверджує широкий діапазон трактування та складність розуміння української народної музики.

Співочість і мрійливість, яка притаманна українцям, на повну силу звучить у ритмічних гармонійних постатях. Видовжені форми циліндрів доповнені дрібними елементами рис обличчя та рук. Національні відзнаки українця простежуються в елементах одягу, моделі головного убору, формі зачіски та способі носити вуса. Однаковий композиційний підхід у вирішенні постатей, виконаних на гончарному крузі, підкреслює ідею монолітності та єдності українців, ідею єдиного пориву в час смутку та радості.

Подібними за стилістикою виконання є декоративна скульптура «Фестиваль» (1978 рік) та «Отара» (1978 рік). Композиція скульптур розгортається навколо ідейного центру, в якому пастух отари з відчуттям гідності та достоїнства пасе своїх овечок. Майже кругла форма тваринок додає відчуття спокою, добра та впевненості у завтрашньому дні. Аналогічні за композиційною побудовою округлі форми співаків у декоративній скульптурі «Фестиваль». Твори Тараса Левківа «Чугайстер», «Козак б'є в литаври», «Троїсті музики» були своєрідними символами часу. Апогеєм та ідейним завершенням цього періоду можна вважати дипломну роботу «Енеїда» (1971 рік) (Голубець, 2007: 7).

Про ранній період творчості відомий сучасний дослідник Орест Голубець зазначає, що наприкінці 1970 року у Львові відбулася унікальна подія – персональна виставка студента Тараса Левківа. Представлені ним твори розкрили нові можливості давньої техніки гончарного круга. Нестримні пластичні фантазії трансформували природні форми та явища, предмети і людські фігури. Оригінальні композиції здебільшого торкалися національної тематики, містили виразні ознаки етнографізму, виражали характерні для народного мистецтва оптимізм і гумор, які в умовах тоталітарного суспільства мали важливе значення (Голубець, 2007: 6–7).

Нехтуючи застарілими нормами і догмами, Тарас Левків віддав перевагу власному розумінню процесів, які відбувалися у суспільстві, своїй образній системі, основу якої творять лаконізм і зосередженість образів, втілених у складних і виразних композиційних формах. Звернення Тараса Левківа до джерел національної культури, пізнання самотнього світу її образів визначило стилістичну різноманітність кераміки, відкрило нові шляхи для розвитку творчої думки.

Декоративна композиція «Безконечні дороги» (2007 рік) та «Хлопчик на хвилі» (2007 рік) розкривають тему пошуку та правильного вибору, зв'язок поколінь, саме ті морально-етичні засади, які притаманні українській етнопедагогіці.

«Парад планет» (2009 рік) вражає темою та сюжетом композиції, демонструє глядачу місце людини у безмежному світі. Художник представив нам людину замислену, стурбовану, яка не домінує в хаосі сьогодення, а підпорядкована споконвічним ритмам природи та традиційним укладам існування. Основною є ідея співпереживання за долю планети та місце людини у цьому світі.

Про творче зростання та формування власного мистецького почерку Тараса Левківа зазначає Орест Голубець: «Віддаючи належне таким вродженим якостям як наполегливість і працьовитість, можемо стверджувати, що Тарасу Левківу до певної міри поталанило. Адже становлення його творчої особистості відбувалося в бурхливий і короткотривалий, як спалах, період національного відродження – час «шістдесятників». В умовах тодішньої «відлиги» львівська кераміка відіграла головну роль, об'єднала значний творчий потенціал, який розкрився гроном непересічних індивідуальностей, сприяла збереженню засад вільної, незаангажованої творчості. Важливою в житті молодого митця була зустріч із педагогом, який дав йому ключ до глибокого розуміння і зацікавленого філософського осмислення багатьох природних і мистецьких явищ, – Тарасом Драганом. Їхнє спілкування перетворилося в багаторічну духовну близькість і справжню дружбу (Голубець, 2007: 6).

Згодом для Тараса Левківа відкрилися нові можливості та перспективи – презентація власних творчих робіт на міжнародних і всесоюзних симпозіумах художньої кераміки. У своїх дослідженнях Орест Голубець зазначає, що на творчій базі у Дзінтарі (Латвія), куди Тарас Левків потрапив першим зі Львова, відбулося його знайомство з видатним і шанованим у світі митцем і педагогом – Петерісом Мартінсоном, що мало важливий вплив на формування творчості молодого майстра. Це важливе знайомство переросло у взаємну приязнь, сприяло активному розширенню кругозору та формуванню нових ідей, швидкому опануванню нових матеріалів і технологічних можливостей, відчуттю впевненості у своїх силах (Голубець, 2007: 7). Почався новий період творчості Тараса Левківа, який можна означити свободою мислення, сміливими експериментами у сфері вільного формотворення, яке офіційно було заборонене у скульптурі радянського періоду.

Чималу кількість творчих робіт Тараса Левківа становлять праці, композицію яких формують кулі, кола та овоїдні форми (Голубець, 2007: 9). У цьому простежуються очевидні аналогії з виразним розумінням простору, яке властиве для кубізму. Тематично композиції такого плану пов'язуються з пей-

жними мотивами (Голубець, 2007: 9–10). До таких з раннього періоду творчості автора відносяться декоративна статуетка «Кактус» (1969 рік), декоративна композиція «Квітка» (1974 рік), декоративна композиція «Верба» (1978 рік), декоративна пластика (1970 рік), декоративна композиція «Вишні» (1975 рік), декоративна композиція «Велика сім'я» (1981 рік), декоративна композиція «Пам'ятник килимару» (1984 рік).

Тарас Левків і за загальною формою, і за пластикою дрібних деталей, заглиблюючись у сутність і розкриваючи характер кожного образу, вдало підпорядковує деталі у цілісну завершену форму. Творчі роботи, в основу яких покладена куля та кругоподібні форми, передають широкий діапазон трактування образу Землі, Сонця, Місяця як небесних сакральних об'єктів, складного філософського розуміння образів, ідеограм та ідей істини, досконалості, довершеності.

Робота «Застиглі хвилі» (1994 рік) вражає лаконізмом, вишуканою сріблясто-блакитною кольоровою гамою та ритмом пучка прокреслених ліній, які м'яко лягають по формі хвилі. Близькою за звучанням є декоративна композиція «Тінь» (1978 рік), декоративна композиція «Сонячний день» (1979 рік). Декоративна композиція «Колосок» (1978 рік) відноситься до раннього періоду творчості митця. Вона вражає енергією звучання наповненого зрілого колосу, силою форми та декору, що підкреслено теплою охристою кольоровою гамою виконання. Виконана на гончарному крузі, декорована ангобами композиція є близькою до сприйняття та розуміння, оскільки відображає фундаментальні архетипи українця, пов'язані з ідеями відродження та життя.

У 1972 році Тарас Левків став першим представником від України (серед п'ятих від тодішнього СРСР) на III-му міжнародному бієнале у Валлорисі (Франція), де з 1945 року у кераміці періодично працював знаменитий Пабло Пікассо. У подальші роки Тарас Левків отримував почесні дипломи конкурсів художньої кераміки у Фаєнці (Італія; 1974, 1978, 1979, 1980 роки). Участь художника в таких престижних акціях стала можливою завдяки персональним запрошенням, отриманим із Москви: столичні спеціалісти змушені були толерувати формальні пошуки і представляти мистецтво радянських народів за кордоном, створювати там ілюзію «вільного» творчого процесу (Голубець, 2007: 11–12). Така ситуація викликала відверте роздратування у київських керівних структурах, де професійному декоративно-прикладному мистецтву відводилася місія копіювання і «вдосконалення» народних традицій.

Орест Голубець, поважний дослідник скульптури того періоду, у вступній статті до альбому «Тарас Левків: кераміка, графіка, інтарсія» (2007 рік) зазначає, що недаремно персональна виставка Тараса Левківа у столиці радянської України Києві в 1979 році опинилася на межі закриття. Висловивши своє негативне враження, «ідеологічні цензори» все-таки не наважилися заборонити вернісаж, проте у пресі незабаром з'явилася стаття під назвою «Збочивши на манівці», в якій творчий доробок митця зазнав нищівної критики (Голубець, 2007: 12).

В окрему групу можна віднести твори раннього періоду творчості, які представляють тему космосу та екології, в яких художник наче покидає буденний світ і звертається до вищої логіки та порядку: декоративна скульптура «Північне сонце» (1977 рік), декоративна композиція «Подільська осінь» (1977 рік), декоративна композиція «Нічна квітка» (1978 рік), декоративна композиція «Весна» (1974 рік), «Кам'яні вихори» (1980 рік), декоративна композиція «Тихий сніг» (1983 рік), декоративна композиція «Космічна археологія» (1984 рік), декоративна пластика «Обережно-крихке!» (1984 рік), «Космічий спрут» (1987 рік), «Реставрація планети» (1988 рік).

Ці творчі роботи майстра об'єднують спільні характеристики: куля як основа композиційно-пластичного вирішення, яка особливо вдало розкриває ідею досконалості природи та буття людини; сріблясто-біло-блакитна кольорова гама доповнена мінімальним декором, вона використана особливо майстерно та точно передає космічні вібрації вічних природних ритмів. Споглядання цих творів є високодуховним складним психологічним процесом, який максимально гармонізує внутрішній стан, оскільки пропонує наблизитися і навіть долучитися до вічних ритмів існування та буття.

Ідея передана мовою потужного символу і якнайкраще задовольняє емоційну сферу особистості, що призводить до порядку та досконалості. Декоративну пластику «Північне сонце» представляє оранжево-охриста блискуча куля, яку ніби намагаються розчавити дві масивні півкулі, вкриті згустками білої емалі. Лаконічними і виразними засобами Тарас Левків відтворює безсилля життєдайного тепла проти суворой та холодної вічності снігів (Голубець, 2007: 11).

Орест Голубець у своїй останній монографії, яка недавно вийшла друком, «Магія третього виміру. Скульптурна пластика кінця XIX – початку XXI століття» (2020 рік), аналізуючи мистецьке середовище Львова в умовах тоталітарного режиму, зазначає, що спротив ідеологічному пре-

сінгу у сфері скульптури у Львові мав певну специфіку. Поряд зі стилістикою соцреалізму, впровадженою приїжджими художниками в роки становлення радянської влади, у другій половині 1960-х років сформувався особливий підхід до трактування скульптурної маси. Він передбачав значне узагальнення, геометризацию об'ємів, розташування їх у просторі на основі акцентованого протиставлення рельєфу і контррельєфу. Очевидно, що в такому випадку могли виникати певні аналогії з новаторськими принципами формотворення О. Архипенка, хоча офіційно львів'яни їх не декларували (Голубець, 2020: 65–66).

Конструктивно-кубістичні тенденції у працях львівських скульпторів були спробою певного руху в бік модерної форми, своєрідним прихованим зовні «півкроком» (Голубець, 2020: 66). У своїх роздумах Орест Голубець зазначає, що на початку 1960-х років у Львові зародився особливий різновид скульптурної пластики, безпосередньо пов'язаний зі специфікою місцевого навчального закладу, в якому виразно домінувало декоративно-ужиткове мистецтво. З погляду тоталітарного режиму воно займало «периферійні» позиції і не могло втілювати «головні» ідеологічні завдання. Завдяки такій «другорядності» ця зона не підлягала жорсткому контролю і поступово перетворилася в епіцентр вільної творчості – на своєрідну «територію порятунку» від насаджуваних постулатів соцреалізму. Першими на шлях таємного спротиву стали керамісти. Об'ємно-просторові об'єкти знаного львівського митця Тараса Левківа впритул наблизилися до абстрактної пластики (Голубець, 2020: 66].

Тема істини, яка в художньо-композиційній формі кулі представляє ідею найбільш досконала, продовжилася у творчості Тараса Левківа й у більш зрілому віці. Декоративна пластика «Степ» (1994 рік) вишукано, легко, у світлій молочно-золотавій кольоровій гамі оспівує ідею степу та рідної землі. Тему суспільства та подій у ньому віддзеркалює декоративна композиція «Колесо історії» (2006 рік). Декоративна пластика «Архітектурна хвиля» (2002 рік) у доробку Тараса Левківа є особливою, оскільки композиційно просторове рішення поєднує форму кола та куба, таких зрозумілих для автора.

Декоративна пластика «За горами гори» (2002 рік), декоративна пластика «Планетарний пояс» (2005 рік) і декоративна пластика «Розломи» (2003 рік) за темою споріднені і вирізняються високою культурою виконання, низкою композиційних знахідок. Автору вдалося простими і доцільними засобами, уникаючи зайвих

реалістичних підходів, відтворити в несподіваній для цього сюжету техніці яскравий образ з глибоким ідейним значенням.

Важливе місце займає пластика малих форм, в основу якої покладено куб, циліндр та інші геометричні форми. Як первісна ідеограма, семантичне значення має квадрат. Як і хрест, він є основним символом числа чотири, яке може позначати землю, цілісність, повноту та справедливість. Квадрат також символізує чотири сторони світу, чотири фази буття (ранок, день, вечір, ніч), чотири стіни, а також дитинство, юність, зрілість і старість. Ця геометрична фігура – образ сакрального простору, впорядкованого і захищеного з усіх сторін.

У творах, які ми розглянемо, ця ідея має домінуюче значення. Робота «Проростання» (1995 рік), декоративна пластика «Біломорканал» (1999 рік), декоративна композиція «Жнива» (1998 рік), декоративна композиція «Лінія» виконані технічно досконало і несуть у собі філософію порядку буття та вічність узгодженості ритму людини та нествореного нею світу. Вражає силою звучання та простотою композиційного рішення декоративна пластика «П'ядестал для тирана» (1995 рік), у якій вдало продуманими пропорціями автор композиційною лаконічністю та недосказаністю на весь голос волає про найстрашніші історичні моменти нашого народу. Саме такий принцип недосказаності поєднаний з композиційною виразністю форми є могутнім акордом і поштовхом до енергії думки глядача.

Декоративна композиція «В пошуках цвіту» (1994 рік) та декоративна композиція «Пори року» (1977 рік) віддалені одна від одної в часі, проте демонструють єдину тему – захоплення природою, розуміння багатства флори та фауни рідного краю. Дрібний рисунок рослин органічно покриває прямокутні сторони поверхонь, а вишукана кольорова гама додає ошатності пластиці дрібних форм. Декоративна структура декору вдало підпорядкована формі твору, вирізняється самобутністю, делікатним і злагодженим візерунком. Центральна частина виробу густо вкрита декором, але водночас зберігається певна логіка його розташування: середина зосереджує дрібні елементи, краї – крупніші. Складники декору не суперечать один одному, органічно співіснують і підсилюють загальне образно-асоціативне звучання.

Декоративна композиція «Квіти з подорожі» (1900 рік) вражає досконалістю форм, композиційним рішенням, лаконічним, проте напрочуд виразним формотворенням. Подібною за композиційним рішенням є декоративна пластика «Стара колона» (2003 рік), яка диктує ностальгію

спогадів і пропонує поштовх думки для осмислення минулого.

Особливою є творча робота Тараса Левківа – декоративна пластика «Молитва» (2002 рік), у якій максимально виявилось духовно-релігійне прагнення нашого народу. Акуратно складені догори долоні мають просте композиційне рішення. Вміло використовуючи прийом урізаної кисті, автор поглиблює ідею прохання благословення та величі молитви. Він демонструє молитву як код і однієї людини, і всього народу. Крупна та рельєфна фактура поверхні вкрита біло-сріблясто-бежевими емаллями, які посилюють ідею єднання нижчого з вищим і присутність надії серед усіх.

Звернемо увагу на декоративні пластики «Квіти з майдану-1», «Квіти з майдану-2», «Квіти з майдану-3», які є унікальними та знаковими, суспільно-політично гостро актуальними і художньо-композиційним рішенням напрочуд влучно передають атмосферу події, яка є максимально значущою для українського народу, є одним із етапів національного утвердження та становлення. Активна жовтогаряча кольорова гама поєднана з активним ламано-зубчастим декором поверхні якнайкраще передає напруженість події. Ромбічна верхня частина композиції має вектор руху догори, що підкреслює ідею звільнення, пробудження та спротиву. Тарас Левків уміло вирішив складне завдання – за допомогою трансформації форми та кольору показав перетікання матеріального у духовне та ідеальне.

Висновки. Проаналізувавши творчий шлях відомого львівського художника Тараса Левківа та здійснивши мистецтвознавчий аналіз окремих творів пластики малих форм, можна дійти висновку, що кожен історичний період мав вплив на творчий потенціал кераміста та на формування художньо-стилістичних особливостей пластики малих форм.

У цій статті зосереджено увагу на такій класифікації творів, яка не вичерпує широкого діапазону творчого доробку автора. Насамперед виділено пластику малих форм з антропоморфними мотивами. Зазначено, що важливе місце займає пластика малих форм, в основу якої покладено куб, циліндр. Також виділена група скульптури малих форм, в основі композиційної побудови якої маємо кулю або округлості овоїдної форми.

Твори Тараса Левківа характеризуються особливим відчуттям кольору, в чому виявляється як безпосередній вплив новаторських тенденцій, так і замилювання традиційним спадком української народної кераміки. Їм притаманний виразний, тектонічно підпорядкований контрастний колорит, багатство та специфічна пластики глазурованої поверхні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винниченко О. М. Монументально-декоративні композиції Тараса Левківа та Уляни Ярошевич для архітектурно-просторового середовища. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 674. 2010. С. 164–170.
2. Голубець О. Магія третього виміру. Скульптурна пластика кінця XIX – початку XXI століття. Львів : Колір ПРО. 2020. 143 с.
3. Голубець О. Тарас Левків. Кераміка. Графіка. Інтарсія. Львів. 2007. 127 с.
4. Дуда І. Левків Тарас Богданович. *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2. К.-О. С. 334.*
5. Левків Тарас Богданович. Кераміка України. К. : Видавничий центр «Логос Україна», 2009. С. 80.
6. Придатко Т. Тарас Левків. Кераміка. Графіка. Інтарсія. Мистецтвознавство України. Львів : «Афіша», 2011. С. 316–325.

REFERENCES

1. Vynnychenko O. M. Monumentalno-dekoratyvni kompozytsii Tarasa Levkiva ta Uliany Yaroshevych dlia arkhitekturno-prostorovoho seredovyshcha [Monumental and decorative compositions of Taras Levkiv and Ulyana Yaroshevych for the architectural and spatial environment]. *Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”*, 2010, № 674, p. 164–170 [In Ukrainian].
2. Holubets O. Mahiia tretoho vymiru. Skulpturna plastyka kintsia XIX – pochatku XXI stolittia [Magic of the third dimension. Sculptural sculpture of the late XIX – early XXI century]. Lviv : Kolir PRO. 2020. 143 p. [In Ukrainian].
3. Holubets O. Taras Levkiv. Keramika. Hrafika. Intarsiia [Taras Levkiv. Ceramics. Graphics. Intarsia]. Lviv, 2007. 127 p. [In Ukrainian].
4. Duda I. Levkiv Taras Bohdanovych. ernopil encyclopedic dictionary: in 4 volumes. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat “Zbruch”, 2005, Vol. 2. K.-O. P. 334 [In Ukrainian].
5. Levkiv Taras Bohdanovych. Ceramics of Ukraine. Kyiv : Vydavnychiy tsentr “Lohos Ukraina”, 2009. P. 80 [In Ukrainian].
6. Prydatko T. Taras Levkiv. Keramika. Hrafika. Intarsiia [Taras Levkiv. Ceramics. Graphics. Intarsia]. *Art History of Ukraine*. Lviv : “Afisha”, 2011, p. 316–325 [In Ukrainian].

Севиндж ДАДАШЗАДЕ,

orcid.org/0000-0003-0220-4675

диссертант кафедры общественных дисциплин

Азербайджанского университета туризма и менеджмента

(Баку, Азербайджан) d.seva91@gmail.com

ПРОЯВЛЕНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ИСКУССТВЕ

Цель статьи – рассмотреть некоторые проявления мультикультурализма в азербайджанском искусстве. Отмечается, что разные народы и этнические группы, живущие веками вместе в Азербайджане, стали основным мотивом формирования мультикультурного искусства. В связи с этим подчеркивается, что мультикультуральные, толерантные отношения разных национальностей оставили глубокий след в классической азербайджанской литературе, фольклоре, музыке, театре и изобразительном искусстве с помощью художественных и эстетических средств выражения. Мультикультурализм – это феномен, отражающий смешение множества видов искусства и культурных традиций. Как политическая философия, мультикультурализм включает в состав своей идеологии все аспекты пропаганды равного уважения к различным искусствам и культурам, до политики защиты культурного разнообразия. В этом смысле мультикультурализм напоминает «культурную мозаику». Основы мультикультурализма исходят из культуры. Так, культура – это набор управляющих принципов, диалог в разных сегментах общества.

Методы исследования: в процессе исследования использованы такие общенаучные методы, как теоретическое обоснование, сравнительный анализ аналогов в истории формирования мультикультурализма в сфере искусства, характеристика проявления толерантности.

Новизна в исследовании проявляется в подтверждении в мультикультуральности и толерантности Азербайджана из-за наличия в стране ряда национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп, в обращении повышенного внимания к социокультурной жизни этих этносов, в научно-логическом ответе на мифы об ассимиляции народов нетюркского происхождения в Азербайджане, в представлении Азербайджана как живого музея мультикультурализма и толерантности.

В заключении отмечается, что на основании анализа произведений искусства, которое ярко воплощает богатые мультикультуральные традиции, оставившие глубокий след в художественном и эстетическом мышлении азербайджанского народа, подчеркивается, что, мультикультуральное искусство сформировалось и в Азербайджане, где веками совместно жили разные народы и этносы, и из-за этого искусство, которое отражает жизнь с помощью художественных образов, остается верным своим традициям и воплощает это мультикультуральное мышление и ценности. Так же отмечается, что мультикультуральные, толерантные отношения представителей разных народов оставили глубокий след в классической азербайджанской литературе, фольклоре, музыке, театре и изобразительном искусстве с помощью художественных и эстетических средств выражения.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, искусство, интернациональность, мультикультуральное искусство.

Севиндж ДАДАШЗАДЕ,

orcid.org/0000-0003-0220-4675

диссертант кафедры суспільних дисциплін

Азербайджанського університету туризму і менеджменту

(Баку, Азербайджан) d.seva91@gmail.com

ПРОЯВ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Мета статті – розглянути деякі прояви мультикультуралізму в азербайджанському мистецтві. Зазначається, що різні народи й етнічні групи, які живуть століттями разом в Азербайджані, стали основним мотивом формування мультикультурного мистецтва. З огляду на це наголошується, що мультикультуральні, толерантні відносини різних національностей залишили глибокий слід у класичній азербайджанській літературі, фольклорі, музиці, театрі та образотворчому мистецтві за допомогою художніх і естетичних засобів вираження. Мультикультуралізм – це феномен, що відображає змішання безлічі видів мистецтва й культурних традицій. Як політична філософія, мультикультуралізм включає до складу своєї ідеології всі аспекти пропаганди рівної поваги до різних мистецтв і культур, до політики захисту культурного розмаїття. У цьому сенсі мультикультуралізм нагадує «культурну мозаїку». Основы мультикультуралізму виходять із культури. Так, культура – це набір керівних принципів, діалог у різних сегментах суспільства.

Методи дослідження: у процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи, як теоретичне обґрунтування, порівняльний аналіз аналогів в історії формування мультикультуралізму в сфері мистецтва, характеристика прояву толерантності.

Новизна в дослідженні проявляється в підтвердженні мультикультуральності й толерантності Азербайджану через наявність у країні низки національних меншин, нечисленних народів і етнічних груп, у зверненні підвищеної уваги до соціокультурного життя цих етносів, у науково-логічній відповіді на міфи про асиміляцію народів нетюркського походження в Азербайджані, у представленні Азербайджану як живого музею мультикультуралізму й толерантності.

У висновку зазначається, що на підставі аналізу творів мистецтва, яке яскраво втілює багаті мультикультуральні традиції, що залишили глибокий слід у художньому та естетичному мисленні азербайджанського народу, наголошується, що мультикультуральне мистецтво сформувалося і в Азербайджані, де століттями спільно жили різні народи й етноси, і через це мистецтво, яке відображає життя за допомогою художніх образів, залишається вірним своїм традиціям і втілює це мультикультуральне мислення та цінності. Так само зазначається, що мультикультуральні, толерантні відносини представників різних народів залишили глибокий слід у класичній азербайджанській літературі, фольклорі, музиці, театрі та образотворчому мистецтві за допомогою художніх і естетичних засобів вираження.

Ключові слова: мультикультуралізм, толерантність, мистецтво, інтернаціональність, мультикультуральне мистецтво.

Sevinj DADASHZADE,

orcid.org/0000-0003-0220-4675

Dissertation Candidate at the Department of Social Disciplines

Azerbaijan University of Tourism and Management

(Baku, Azerbaijan) d.seva91@gmail.com

THE MANIFESTATION OF MULTICULTURALISM IN AZERBAIJANI ART

The purpose of the article is to consider some manifestations of multiculturalism in Azerbaijani art. It is noted that different peoples and ethnic groups living together for centuries in Azerbaijan have become the main motive for the formation of multicultural art. In this regard, it is emphasized that multicultural, tolerant relations of different nationalities have left a deep mark on the classical Azerbaijani literature, folklore, music, theater and visual arts with the help of artistic and aesthetic means of expression.

Multiculturalism is a phenomenon that reflects the amalgamation of many arts and cultural traditions. As a political philosophy, multiculturalism includes in its ideology all aspects of promoting equal respect for different arts and cultures, up to the policy of protecting cultural diversity. In this sense, multiculturalism resembles a "cultural mosaic". The foundations of multiculturalism come from culture. Thus, culture is a set of guiding principles for dialogue in different segments of society.

Methods of research: in the course of the research such general scientific methods as theoretical justification, comparative analysis of analogs in the history of the formation of multiculturalism in the field of art, characteristics of the manifestation of tolerance were used.

The novelty in the study is manifested in the confirmation of the multiculturalism and tolerance of Azerbaijan due to the presence in the country of a number of national minorities, small peoples and ethnic groups, in the increased attention to the socio-cultural life of these ethnic groups, in the scientific and logical response to the myths about the assimilation of peoples of non-Turkic origin in Azerbaijan, in the presentation of Azerbaijan as a living museum of multiculturalism and tolerance.

In conclusion it is noted that based on the analysis of works of art, which vividly embodies the rich multicultural traditions that have left a deep imprint on the artistic and aesthetic thinking of the Azerbaijani people. It is emphasized that multicultural art has also formed in Azerbaijan, where different peoples and ethnic groups have lived together for centuries, and because of this, art, which reflects life through artistic images, remains true to its traditions and embodies these multicultural thinking and values. It is also noted that the multicultural, tolerant relations of representatives of different peoples have left a deep imprint on the classical Azerbaijani literature, folklore, music, theater and visual arts with the help of artistic and aesthetic means of expression.

Key words: multiculturalism, tolerance, art, internationality, multicultural art.

Постановка проблеми. Одно из главных проявлений мультикультуралізма, считающегося глобальным явлением, это искусство. В научных кругах данное направление характеризуется как мультикультурное искусство. Важная особенность культуры и искусства объясняется тем, что люди творчески передают свои политические,

позитивные, уникальные обращения в глобальном масштабе, независимо от их этнического состава, расы или места проживания. С этим аспектом связан другой аспект сущности «мультикультуралізма», напрямую связанный с понятием «культура». В социологии мультикультуралізм, заменяющийся синонимами «этнический

плюрализм» и «культурный плюрализм», означает вступление наций в диалог друг с другом, не жертвуя своеобразием, а также сотрудничество различных этнических групп. Мультикультурализм – это феномен, отражающий смешение множества видов искусства и культурных традиций. Как политическая философия мультикультурализм включает в состав своей идеологии все аспекты пропаганды равного уважения к различным искусствам и культурам до политики защиты культурного разнообразия. В этом смысле мультикультурализм напоминает «культурную мозаику».

Анализ исследований. Основы мультикультурализма исходят из культуры. Так, культура – это набор управляющих принципов диалог в разных сегментах общества. Это не случайно. Потому что, во-первых, сама культура формируется из диалога, укореняется, разветвляется, передается через диалог. С этой точки зрения культура – это система, открытая идеям мультикультурализма с точки зрения ее генетического кода. Более конкретно, точнее и яснее эту мысль можно выразить следующим образом: культура как система априори – в первую очередь, мультикультуральна или же культура содержит в себе понятие мультикультуральности еще до понятия «мультикультурализм» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 171].

Сегодня проводится обширный анализ происхождения и истории мультикультурализма. Как уже упоминалось выше, генетические коды этого явления уходят в глубокую древность. В этом смысле нельзя не согласиться с мнением театроведа Айдына Талыбзаде: «Идея мультикультурализма существовала всегда, но не теоретизировалась, не выражалась и жила где-то в латентной форме. С точки зрения статуса, разные культуры всегда объединялись в рамках больших империй и формировали единую, синтетическую, другими словами, магистральную культуру» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 172]. Результатом этого диалога стало появление культуры нового типа.

Главный элемент мультикультурализма – диалог. Мультикультурализм – это философия культурного существования, основанная на идее диалога. Эта культура основана на трех принципах, первый из которых – принцип мультикультурности. Мультикультурный принцип подчеркивает ценность, уникальность и особенность каждой культуры, основанной на этом фундаменте. Занимающий второе место принцип толерантности предлагает быть терпимым к идентичности и индивидуальности других культур. Третий принцип, который выражает право на самопознание, устанавливает право на культурную идентич-

ность. Все это можно увидеть на примере мультикультурной культуры и искусства Азербайджана.

Культурное разнообразие и плюрализм – одно из неотъемлемых человеческих качеств азербайджанской культуры. Самая главная причина этого – признание Азербайджана страной разных народов и культур с древних времен. Азербайджан – это место, где исторически разные культурные течения совершенно свободно и комфортно соприкасались друг с другом, постоянно создавая новые культурные проявления нового качества. «Благодаря своему геостратегическому положению, эта земля, сочетающая в себе различные мировоззрения, образ жизни, культурные и духовные ценности, религиозные конфессии, является одной из самых редких культурных цивилизаций в мире со своим национально-этническим составом» [Aslanova, 2007: 353]. Расположенный на стыке Запада и Востока, Европы и Азии, на «Шелковом пути», это разнообразие Азербайджана проявилось в различных областях искусства. «Из истории известно, что с древних времен географическое положение территории Азербайджана, включающее земли, где караванные пути пересекаются в разных направлениях, веками приводило к нападениям кочевых племен и народов. Месяцы, годы, столетия сменяли друг друга, близкие и далекие племена и народы с разными языками, диалектами посещали нашу страну с разными целями, многие из них, получив желаемое, возвращались на свою родину, а некоторые оставались здесь, укоренялись и смешивались с местными жителями. Эти процессы, происходящие с древних времен, на многие века определили сложный этнический состав и культурный облик Азербайджана» [Azərbaycan tarixi, 1998: 25–26]. Исходя из этого контекста, как мы уже упоминали выше, основание Азербайджана всегда было мультикультуральным, что является неоспоримым фактом. Как отметил Айдын Талыбзаде: «Азербайджанский мугам, азербайджанский ковер и азербайджанская кухня – это выражение мультикультурального диалога, если можно так сказать, это предметный результат мультикультурального бартера, активных обмен. Для того, чтобы осуществить этот обмен, надо уметь вступать в диалог, создавать диалог» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 173].

Называя разнообразное население Азербайджана «историческим памятником», профессор Гамаршах Джавадов в своей книге «Малочисленные народы и национальные меньшинства Азербайджана» писал: «Сегодня мы фактами подтверждаем наличие ряда национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических

групп в Азербайджане, привлекая каждого из них к исследованию, мы повышаем внимание к социокультурной жизни этих этносов. По сути, это научно-логический ответ на мифы об ассимиляции народов нетюркского происхождения в Азербайджане ... Нам также хорошо известно, что они, с исторической точки зрения, являются живым музеем. Вот почему сегодня многочисленные азербайджанцы не жалеют своей помощи в сохранении языка, религии, этнической психологии, материальной и духовной культуры, традиции малочисленных лезгинов, талышей, татов, курдов, аваров, русских и евреев, тюрок-ахысков, народов шахдагской этнической группы – одним словом, всех этнических существ, проживающих в этом районе» [Cavadov, 2000: 16].

Изложения основного материала. Мультикультуральность азербайджанского народа ярко отражается в создаваемом им искусстве. Совершив краткую экскурсию в историю искусства Азербайджана, мы можем убедиться в подлинности наших идей. Эти и подобные черты весьма заметны и имеют большое влияние в области азербайджанской литературной и художественной мысли как исторически, так и сегодня. Наглядные примеры из эпоса «Китаби-Деде Горгуд», нашей устной и письменной литературы убедительно доказывают существование мультикультуральных традиций с далекого прошлого до наших дней. Тот факт, что люди разных религий и многоэтнического происхождения живут в толерантной среде, также нашел художественное выражение в устной и письменной литературе Азербайджана. Исследователи в этом направлении приложили серьезные усилия для выявления художественных проявлений мультикультуральных идей в азербайджанской литературе. Заслуживают внимания суждения исследователя Мохсуна Нагисойлу по этому поводу. Он представляет три формы мультикультуральных идей в классической азербайджанской литературе. Они нижеследующие:

1. Имена народов, представляющих различные религии, упоминаются с уважением, и к ним выражаются чувства уважения и дружбы;

2. Выражается большое уважение и почтение к святым, представляющим другие религии, а их высокая мораль и поведение демонстрируются и поощряются;

3. Описываются бесконечные и искренние чувства любви красавицам, представляющих разные религии и народы, а страдания и боли, перенесенные на пути воссоединения с ними, выражены художественным языком [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 105].

Привлекают внимание научные рассуждения Матаната Ягубгзы, исследовательницы, ведущей всесторонние исследования в этом направлении. Автор, изучающий мультикультурализм на основе фольклорных образцов народов и этносов (удинских, аварских, сахурских, ингилойских, еврейских, лезгинских и др.), проживающих в Шеки-Загатальском районе Азербайджана, впервые представляет классификацию этих образцов. Согласно данной презентации, образцы фольклора народов и этнических групп, проживающих в данной местности: 1) первоначальные образцы слов (мифические легенды, верования, времена года и обрядовые песни); 2) детально изучается мультикультурное содержание каждого из них, классифицируя их на такие жанры, как традиционные (легенды, сказки, пословицы и притчи, анекдоты, загадки, баяты и др.) [Mətanət Yaqub qızı, 2016: 57–146]. Анализ идей и содержания верований и толкований сновидений, клятв, похвал и проклятий, обрядовых песен, являющихся образцами первоначального жанра, путем представления убедительных фактов о верованиях, религиозных идеях, традициях жителей региона, а также об их потенциале художественного мышления дает повод сделать такой вывод, что эти образцы являются продуктом совместного творчества народов и этнических групп, проживающих в регионе, как с точки зрения искусства и эстетики, так и с точки зрения идей и содержания, религии и морали. Исследователь оценивает научные выводы, полученные при изучении образцов традиционных жанров, следующим образом: «Классификация традиционных жанровых образцов – баяты, колыбельных песен, обласканий, образцов детского фольклора по тематике, содержанию и искусству, анализ оригинальных и художественных достоинств края, изучение индивидуальных, художественных особенностей позволяет раскрыть философско-исторический, логико-психологический, художественно-эстетический мир населения региона и приводит к такому выводу, что жители региона, прошедшие одни и те же исторические этапы в одном и том же пространстве, обладали одинаковым логическим и психологическим мышлением относительно одних и тех же фактов жизни» [Mətanət Yaqub qızı, 2016: 147]. Этот аспект еще раз доказывает, что, несмотря на все свое разнообразие и колоритные различия, все произведения искусства, принадлежащие населению региона, являются неотъемлемой частью единого азербайджанского фольклора.

Среди литературных и художественных источников азербайджанского мультикультурализма следует отметить эпосы «Китаби-Деде Горгуд»,

«Асли и Керем», былинку «Шейх Санан». В этих литературных и художественных источниках идеи мультикультурализма воплощены в любви людей разных религий. Почти во всех произведениях всемирно известных писателей азербайджанской классической литературы говорится о мультикультурных ценностях. Достаточно назвать имена Афзаладдина Хагани Ширвани, Муджираддина Бейлагани, Низами Гянджеви, Эйнулгузата Хамадани, Шейх Махмуда Шабустари, Имадеддина Насими, Мухаммада Физули. Среди них только поэмы Низами Гянджеви «Семь красавиц», «Искендернаме» привлекают внимание как яркий образец поэтического проявления мультикультурализма в классической азербайджанской литературе. Художественные образы народов мира, созданные великим поэтом в этих произведениях, также важны как проявление толерантности и межнациональных отношений с людьми других религий и национальностей. Женские облики из семи климатов вокруг главного героя поэмы «Семь красавиц» Бахрама имеют разные верования. Это – индийские, греческие, славянские, магрибские (западные), харезмские, китайские и тюркские красавицы. Процесс совершенствования Бахрама как личности происходит в такой мультикультурной среде, которая, конечно же, является продуктом гения Низами [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 108]. В «Искендернаме» поэт мультикультуральные мысли создавал не только художественными образами выдающихся ученых античного мира, таких как Фейлагуш (Филипп), Нигамуш, Аристотель, Сократ, Платон, Гермес, Белинас, Форфириус, Архимед. Поэт пропагандирует свои мультикультуральные идеи на фоне походов Александра. «Цель второго визита Александра в мир – призвать все народы к истине, справедливости и передать им силу разума и знания. Во время этой поездки Александр прибывает на Севере в такую страну, которая его поражает. Все граждане этой процветающей страны имеют равные права. Здесь нет понятия господин и раб, богатый и бедный. Этой свободной и счастливой страной правят старейшины. Низами также объясняет причину такой счастливой жизни: главные лозунги здешних людей – справедливость и гуманизм, верность и преданность, а главное – великая вера и бесконечная любовь ко Всевышнему» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 109].

В творчестве Имадеддина Насими идеи мультикультурализма воплощены в человеческом факторе. Личность – это человеческий феномен. Независимо от области, в которой они живут, нации, этнического единства, религиозных убеждений,

все люди на Земле должны иметь одно общее – солидарность, взаимопонимание, терпимость. Это свойство – главный критерий концепции поэта «совершенный человек». Писатели новой эпохи Гусейн Джавид, Аббасгулу ага Бакиханов, Мирза Шафи Вазех, Мирза Фатали Ахундзаде воспользовались этим человеческим мультикультуральным мышлением и описали его на высоком уровне. В частности, понятие «совершенный человек» отражено в произведении «Дьявол», которое является вершиной творчества Джавида. Главный герой произведения, Ариф, молится Богу о том, чтобы все люди мира жили вместе в мире.

Музыка – одна из областей искусства, в которой проявляются идеи азербайджанского мультикультурализма. В музыкальных образцах как традиционных, так и композиторских творчеств можно говорить об уникальной форме воспевания мультикультуральных ценностей. Одним из доказательств этой идеи является «неоспоримый факт наличия арабской, индийской, персидской музыки, традиции муг-шама» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 180] в генетике мугамов, которые считаются вершиной азербайджанской классической музыки. Исследователь-ученый Айдын Талыбзаде уникальным образом интерпретирует мультикультуральную сущность мугама: «Азербайджанский мугам был задуман, создан и сохранен в виде пластинчатой антенны, настроенной на все вибрации восточной музыки: Привлек к себе восточные песни и мелодии, звуковые модуляции и, распространился по всему миру» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 180]. Представители разных народов, живущие вместе, исторически питались музыкальным фольклором азербайджанцев, принимали участие в религиозных и национальных праздниках. Из этих праздников следует упомянуть название Новруз, который отмечается в связи с приходом весны. Этот праздник с большим энтузиазмом отмечали не только азербайджанцы, но и жители других национальностей и народов, и эта традиция сохраняется до сих пор. Диссертация исследователя Байрама Гусейнли под названием «Азербайджанская народная танцевальная музыка» также затрагивает признаки мультикультурализма в национальном фольклоре, уделяет особое место известному танцу «лезгинка» [Hüseynli Bayram, 2013: 1]. Этот танец, который считается символом лезгинского народа, занимает прочное место в азербайджанской народной музыке. Лезгинка – один из самых смелых, горделивых и быстрых мужских танцев, любимый людьми разных национальностей как танец героев и исполняется с особой теплотой.

Музыкальный фольклор азербайджанцев и проживающих в Азербайджане малочисленных народов и этнических групп входит в репертуар музыкантов и регулярно исполняется на народных торжествах, концертах и фестивалях. Помимо музыкальных образцов, принадлежащих каждой нации, музыканты также защищают музыкальные инструменты, играют на них и знакомят с ними широкую аудиторию. С этой точки зрения в Азербайджане, наряду с такими инструментами, как тар, саз, каманча, балабан, зурна, барабан, народные исполнители играли также на дутаре, танбуре, гармоне, аккордионе и др. инструментах. В настоящее время большое количество музыкальных коллективов, представляющих эту сферу в Азербайджане, действуют на уровне любительской самодеятельности. К ним относятся ансамбль лезгинского народного танца и песни «Сувар» (город Баку), ансамбль татарского культурного центра «Туган тел» (город Баку), ансамбль татарского фольклора «Хинаяхди» (Шабранский район, село Дагбилиджи), талышский фольклорный ансамбль «Авесор» (Астаринский район, село Калакос), «Шивидкатца» (Гахский район, грузины), «Сейраным» (Загатальский район, сахуры), «Трилло», «Шахнаб», «Мел», «Гайыбулаг», «Шахдаг», «Мелодия», «Дуставал» (Гусарский район, лезгины), «Шенлик», «Сестры» (Ленкорань, Талыш).

Проявления мультикультурализма в азербайджанской музыке полностью отражены в творчестве композиторов. В операх основателя национальной профессиональной музыки Узеира Гаджибеяли «Лейли и Меджнун», «Шейх Санан», «Рустам и Зохраб», «Шах Аббас и Хуршидбану», «Асли и Керем», «Харун и Лейла», «Короглу» можно увидеть различные проявления традиций мультикультурализма. Мультикультуральные особенности отражены не только в сюжете и содержании этих произведений, но и в импровизации музыкальных нот и ладов разных народов. Эта особенность наиболее ярко отражена в знаменитых балетах «Семь красавиц», «Тропоею грома» и симфонических гравюрах «Дон Кихот» известного азербайджанского композитора Гара Гараева. Здесь следует отметить, что выдающаяся личность является первым композитором в азербайджанской музыкальной культуре, который обращается к музыке народов мира. «Главная особенность произведений Караева состоит в том, что проблема индивидуальной свободы, которая является важнейшей для каждого человека, заставляет мыслить всех людей, независимо от религии и языка, призывает их к единству, что является наиболее ярким примером толерантности

и мультикультурализма в искусстве» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 160]. Гара Гараев продолжает мультикультурные идеи, воспетые в поэме Низами Гянджеви «Семь красавиц», художественным воплощением музыки в одноименном балете. Так, в балете национальная принадлежность красавиц, представляющих семь стран, выражена на национальном музыкальном языке этих народов. Согласно либретто, написанному Юрием Слонимским по мотивам романа Питера Генри Абрахамса, музыкальные скачки этого балета Кара Караева завораживают: проблемы чернокожих нашли убедительное выражение в азербайджанской музыке. Мультикультуральная ценность балета «Семь красавиц», созданного гением Низами-Гара Караева, объясняется тем, что он призывает людей разных культур к диалогу и единству.

Балет «Тысяча и одна ночь» другого выдающегося композитора того же периода, Фикрета Амирова, также является монументальным музыкальным произведением, имеющим большое образовательное значение из-за своего мультикультурального значения. В этом музыкальном произведении, содержание которого взято из арабских сказок, автор создал произведение искусства с интернациональным духом, используя красочные оттенки нот. Мозаичные мелодии этой музыки приглашают людей к совместному проживанию, толерантности. Среди ценных произведений, написанных в этом духе, в истории азербайджанской музыкальной культуры можно назвать всемирно известные балеты «Читра» Ниязи и «Легенда о любви» Арифа Меликова. «В целом произведения о жизни разных народов в произведениях представителей всех поколений азербайджанской композиторской школы сформировались как особая предметная область. Аспект, объединяющий все эти произведения, – это прославление высших гуманистических идей человеческой культуры в видении и чувстве азербайджанских композиторов [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 161].

Театральное искусство, основанное на живом диалоге, также включает в себя мультикультуральные традиции. Как отмечает театральный критик Айдын Талыбзаде: «... сам театр – это диалог» [Azərbaycan multikulturalizmi, 2016: 173]. Кроме того, мультикультуральность театра привлекает внимание многими аспектами. Так, с момента основания театр был вестником человеческих идей, дружбы и солидарности. Один из важнейших способов распространения и популяризации этих идей – обращение к драматургии народов мира. С другой стороны, со временем театральное искусство стало приобретать интернациональный

характер. Это чувствуется, в частности, в динамике развития мирового театрального искусства со второй половины XX века. Так, с тех пор ряд режиссеров со всего мира вывели на сцену идею мультикультурализма, актуализировав практику сравнения представителей разных народов мира на одной сцене театра, говорящих друг с другом на разных языках. Во всяком случае, это хорошо видно уже в первые годы становления азербайджанского театра. Азербайджанская сцена превратилась в настоящий международный творческий коллективный центр, объединяющий представителей разных народов, представляющих Кавказ. Актеры других национальностей делили сцену с местными азербайджанскими актерами и выступали на азербайджанском языке. В результате этого влияния азербайджанский язык стал известен как кавказский французский. Среди актеров, сыгравших важную роль в формировании азербайджанского театра, обязательно надо отметить исторические заслуги Памфилии Танаилиди из Греции, Марзии Давудовой из астраханских турок, россиянки Евы Оленской, Аджара Ульви Раджаба, грузинки Гамар Ханум Топурии, российского режиссера Александра Александровича Туганова. Конечно, интернациональный состав творческого коллектива азербайджанского театра этим не ограничивался. Помимо русских, на сцене национального театра в разные исторические периоды работали итальянские и еврейские режиссеры, которые проделали полезную работу по воспитанию мирового театрального искусства на сцене Азербайджана. Эти факты доказывают роль разных народов в создании мультикультуральной среды в азербайджанском театральном мире. В ноябре 2019 года в проведенной в Баку программе Международной театральной конференции «Мультикультурализм и театр» в пропаганде идей дружбы и толерантности, усилении интернациональности среди народов, сохранении мира во всем мире использование мультикультуральных принципов театрального искусства стал приоритетным шагом. С целью объединения усилий людей для совместного проживания в мультикультуральной и толерантной среде сегодня и в будущем, определение векторов развития известных театров мира составлял содержание этого приоритета. Требования, вытекающие из этого документа, также распространяются на театральные коллективы, принадлежащие к этническим меньшинствам, действующим на территории Азербайджана. В этом направлении известными театрами являются Русский драматический театр имени С. Вургуня в Баку, Государственный театр

кукол в Гахском районе, Лезгинский драматический театр в Гусарах, Грузинский драматический клуб при Доме культуры в селе Алибейли Гахского района (присвоено звание «Народный театр» в 1985 году). Таким образом, исторические факты доказывают, что азербайджанский театр, являющийся частью мирового театрального искусства, во время своего существования придерживался мультикультуральных традиций и что эти традиции продолжают и сегодня. Одна из областей искусства в Азербайджане, где широко почитаются мультикультуральные ценности, – изобразительное искусство. Если мы посмотрим на любой из этих видов искусства – живопись, скульптуру, декоративно-прикладное искусство, то увидим самые яркие признаки мультикультурализма и толерантности. Только то, что русские художники много работали в Азербайджане в формировании национальной школы живописи и скульптуры, следует оценивать как подтверждение наших взглядов. Необходимо упомянуть имена художников О. Шмерлинга и И. Роттера, которые работали бок о бок с выдающимся художником Азимом Азимзаде в становлении и формировании азербайджанской графики. Работы этих художников, связанные с «Молла Насреддином», независимо от национальности, считаются неотъемлемой частью мультикультурального искусства Азербайджана. Прежде всего потому, что их произведения в «Молла Насреддине» были полностью связаны с жизнью и бытом азербайджанского народа, его желаниями и стремлениями, обычаями и традициями, литературой, фольклором и, наконец, его духом, психикой, образом мышления. «Средства изображения этих художников, создаваемый ими мир образов, изображаемые ими типы и события были родными и понятными широкой публике» [Azərbaycan incəsənəti, 1992: 219]. Творчество трио Дж. Мамедгулузаде, О. Шмерлинга, И. Роттера было основано на принципах мультикультуральности в полном смысле этого слова и дало свои прекрасные плоды искусству Азербайджана. В творческой деятельности этого мультикультурального трио были свои особенности: Мирза Джалил сам руководил деятельностью художников в «Молла Насреддине», часто задавал тематику картин, помогал подбирать типовые образы и сюжеты, точно и выразительно их описывать. Первая иллюстрация Шмерлинга к девизу журнала «Молла Насреддин»: «Я здесь из-за вас, мои братья мусульмане!» смогла составить представление о масштабах программы деятельности этого органа печати. Этот аспект, безусловно, был позитивным про-

явлением подхода художника к жизни, быту и социальной ситуации чужого ему народа с большой чуткостью, что является одним из важнейших факторов мультикультурального отношения.

Художественное выражение ценностей мультикультурализма в азербайджанской живописи смогло выразить себя больше на тематическом уровне. Творческие поездки Надира Абдуррахманова в Корею и Микаила Абдуллаева в Индию, Афганистан и Польшу носили международный характер и явились очень важным этапом в становлении мультикультурального искусства Азербайджана. Большое значение в этом отношении имели пейзажи, созданные Н. Абдуррахмановым по корейским впечатлениям, портреты граждан страны, которые посетил М. Абдуллаев в 1950–60 гг. Художественные доски «Женщины Раджастана», «Бенгальские девушки», «Мать с ребенком» и «Маленькая Чандра», проникнутые симпатией к простому народу Индии, были произведениями искусства мультикультурального значения. За эти работы художник М. Абдуллаев был удостоен Международной премии правительства Индии им. Дж. Нехру. Все это относится к периоду становления и развития профессиональной живописи. Эти факты, совпавшие с советской эпохой, в то время оценивались не как «мультикультуральные», а под термином «интернациональный», занимавшим большее место в научном обороте. Учитывая, что интернационализм лежит в основе мультикультурализма, будет справедливо сказать, что эти произведения мультикультуральны.

Принципы мультикультуральности также сыграли ключевую роль в формировании профессиональной скульптуры Азербайджана. Так, скульпторы Ю. Кейлихис, Ю. Р. Трипольская, С. Д. Эрзя, имеющие большой опыт в этой области изобразительного искусства, работали в Азербайджане в первые годы Советской власти и посвятили свое мастерство и труд подготовке национальных кадров.

Степан Дмитриевич Эрзя ленинградско-мордовского происхождения, известный в Европе как искусный художник, был приглашен в 1923 году для организации факультета скульптуры Бакинского высшего художественного училища. Первый отечественный скульптор, прошедший практику в мастерской, организованной Эрзя, Зивер Мамедова сыграла большую роль в профессиональном развитии Ибрагима Гулиева. Зивер Мамедова всегда помнила мнение Эрзи: «... чтобы быть скульптором, нужно быть плотником, слесарем и кузнецом, чтобы не зависеть от рабочего» и отмечала, что мастер не жалел своих знаний для азербайджанских студентов [Məmmədova Zivər, 2012].

Сам этот аспект следует рассматривать как показатель здоровой мультикультуральной среды в творческом и педагогическом коллективе.

Еще одним важным историческим вкладом С. Д. Эрзи в становлении мультикультурального искусства в Азербайджане является закладка первой в стране профессиональной скульптуры. Ленинградский скульптор занимался художественным оформлением здания профсоюза в Баку (ныне улица Хагани 27) и создал несколько скульптур символов рабочего класса («Тартальщик», «Кузнец», «Молотобойцы», «Бурильщики»). В настоящее время они сохраняются как первые исторические памятники. В общем, этот памятник создавался на базе интернационального коллектива. Помимо скульпторов В. Ингала и Д. Демёнова, С. Д. Эрзя вокруг себя также собрал своих азербайджанских учеников – З. Мамедову и художника-графика А. Рзагулиева.

Выводы. Исторические факты доказывают, что формирование и становление скульптурного искусства в Азербайджане основывается на мультикультуральных традициях. Так, наряду с С. Эрзя, большую роль в формировании мультикультурального искусства сыграли Ю. И. Кейлихис, Е. П. Трипольская, П. В. Сабсай, С. Кляцкин, Ю. Захаров. Эти художники, приехавшие в Баку, чтобы заложить основы скульптуры, познакомились с национальной культурой, искусством и его основными элементами, историческими личностями, чтобы усилить реальность и жизнеспособность произведений искусства, которые они создадут. Первая статуя в Азербайджане – памятник М. А. Сабиру был воздвигнут в 1922 году в Баку скульптором Ю. И. Кейлихисом. За короткое время сквер, где был установлен памятник, получил известность как «Сад Сабира» и стал излюбленным местом отдыха бакинцев. Чтобы создать полноценный и убедительный образ своего героя, знаменитый скульптор познакомился с его личностью, образом жизни и, самое главное, с его художественным творчеством, в результате чего он смог выразить спокойную и умеренную природу поэта-сатирика. Все эти качества являются мультикультуральными аспектами творческого процесса. Невозможно создать успешное произведение, не зная особенностей чужой культуры и людей, не проявляя к ним уважения и толерантность. Хотя эта статуя из простого материала была заменена одноименной бронзовой статуей, созданной Дж. Гарягды в 1958 году, нельзя отрицать ее историческую роль в формировании мультикультурального искусства, а также в основании профессиональной скульптуры.

П. Сабсай был одним из художников, продолживших мультикультуральные традиции в области скульптуры. Одесский скульптор, приехавший в Баку в 1926 году, до конца своей жизни жил в Баку. Наряду с подготовкой национальных скульптуров он является автором галереи скульптурных работ, которая сегодня занимает исключительное место в формировании художественного и эстетического образа Баку. Его статуя, установленная в 1930 году в небольшом саду на одной из центральных улиц Баку в честь выдающегося азербайджанского писателя и философа М. Ф. Ахундова, привлекает внимание своей художественной истощенностью и эмоциональностью. В целом следует отметить, что скульпторы-неазербайджанцы проявили большой интерес к созданию скульптурных образов азербайджанских писателей. Этот аспект следует рассматривать, прежде всего, как результат интереса этих художников к азербайджанской литературе. Создание трех статуй на балконе

музея Низами авторами русского происхождения (Натаван – Ю. Трипольская, Дж. Мамедгулузаде – Ю. Захаров, Дж. Джаббарлы – С. Кляцкин) привлекательно своей символично-мультикультуральной природой.

Анализ, основанный на произведениях искусства, ярко воплощает богатые мультикультурные традиции, оставившие глубокий след в художественном и эстетическом мышлении азербайджанского народа. Мультикультуральное искусство сформировалось и в Азербайджане, где веками совместно жили разные народы и этносы. Искусство, которое отражает жизнь с помощью художественных образов, остается верным своим традициями воплощает мультикультуральное мышление и ценности. Мультикультурные, толерантные отношения представителей разных народов оставили глубокий след в классической азербайджанской литературе, фольклоре, музыке, театре и изобразительном искусстве с помощью художественных и эстетических средств выражения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2016. 378 s.
2. Aslanova R. XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. Bakı, "Nurlan" nəşr., 2007, 242 s.
3. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. İkinci cild (III-XIII əsrin I rübü). Bakı, "Elm" nəşr., 1998. 596 s.
4. Cavadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqlar. Bakı, 2000. 439 s.
5. Mətanət Yaqub qızı. Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm. (Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında). Monoqrafiya. Bakı, "Elm və təhsil" nəşr., 2016. 184 s.
6. Hüseynli Bayram. Azərbaycan xalq rəqs musiqisi. Azadlıq qəzeti. Bakı, 2013, 10 iyul.
7. Azərbaycan incəsənəti. Monoqrafiya. Bakı, "İşıq" nəşr., 1992. 244 s.
8. Məmmədova Zivər. S.D. Ərzinin yaradıcılığı. "Paritet". 2012. 26-27 yanvar. S.14.
9. Azərbaycanda multikulturalizm: bibliografiya. Bakı, 2016. 504 s.

REFERENCES

1. Azərbaycan multikulturalizmi (2016), Azerbaijani multiculturalism. [Textbook for universities], Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2016. 378 s.
2. Aslanova R. (2007), Aslanova, R. [XXI century: integration into the new cultural space. Baku, "Nurlan" publishing house], XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. Bakı, "Nurlan" nəşr., 2007, 242 s.
3. Azərbaycan tarixi. (1998), [History of Azerbaijan. In 7 Volumes. The II Vol. (I quarter of III-XIII centuries). Baku, "Elm" publishing house], Yeddi cildə. İkinci cild (III-XIII əsrin I rübü). Bakı, "Elm" nəşr., 1998. 596 s.
4. Cavadov Q. (2000), Javadov, G. [Minorities and national minorities of Azerbaijan], Baku, Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqlar. Bakı, 2000. 439 s.
5. Mətanət Yaqub qızı (2016), Matanat Yagub gizi. [Tolerance and multiculturalism in Azerbaijani folklore. (Based on folklore samples of peoples and ethnic groups living in Sheki-Zagatala region). Monograph. Baku, "Science and education" edition], Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm. (Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında). Monoqrafiya. Bakı, "Elm və təhsil" nəşr., 2016. 184 s.
6. Hüseynli, Bayram (2013), Huseynli, Bayram [Azerbaijani folk dance music. Azadlig newspaper], Azərbaycan xalq rəqs musiqisi. Azadlıq qəzeti. Bakı, 10 iyul.
7. Azərbaycan incəsənəti (1992), Azerbaijani art. [Monograph. Baku, "Ishiq" publishing house], Monoqrafiya. Bakı, "İşıq" nəşr., 244 s.
8. Məmmədova Zivər (2012), Mammadova Zievar, [S.D. Erzs art supply newspaper "Paritet"], Paritet" qəzeti, 26–27 yanvar. S. 14. Azərbaycanda multikulturalizm (2016), Multiculturalism in Azerbaijan [Bibliography. Baku], Bibliografiya, Bakı, 2016. 504 s.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 81'42; 801.7; 81-13

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-12>**Arzu ABBASOVA,***orcid.org/0000-0002-6297-2804*

Candidate of Philological Sciences,

Teacher at the Department of Azerbaijani Language and Literature

Nakhchivan State University

(Nakhchivan, Azerbaijan) *rus_rahimli@yahoo.com***LINGUISTIC AND STYLISTIC FEATURES OF FOLK WRITER ELCHIN'S PROSE**

People's writer Elchin, who made a unique contribution to the development of Azerbaijani literary and theoretical thought, was a master of both history of literature and literary criticism, and became one of the unforgettable figures of XX century Azerbaijani literature with his multifaceted and fruitful activity. The idea-content features, stylistic merits of the writer-playwright's works, his skillful use of the expressive possibilities of our language, his fluent language formed an Elchin stage in our literature today. The article follows the creative path of People's Writer Elchin Efendiyev, the problems of literary language in the prose of the prominent writer are widely evaluated and analyzed. The use of the Azerbaijani language in the novels, narratives and stories of Elchin, the development of fluent, readable ideas, words, accents and dialects in accordance with the grammatical laws of our language, the use of accents and dialects in art examples are studied comparatively. It was emphasized that Elchin, as a talented representative of the 60s generation who created the most valuable examples of XX century Azerbaijani prose with his perfect descriptive skills, writing style, writing language and stylistic peculiarities was always in the center of attention of literary-critical thought. If his works are republished from time to time, it is not only an appreciation of his work, but also the contribution of his perfect visual skills as a writer. The paper is dedicated to the linguistic and stylistic features of folk writer Elchin. The purpose of the study is to determine the important points of the linguistic features. This analysis was based on the study of the sources related to the subject, the analysis of the results obtained, the analysis and synthesis of the arguments, and also the comparative analysis method.

Key words: *people's writer Elchin, dialect features, literary language, grammatical norm, 60s generation*

Арзу АББАСОВА,*orcid.org/0000-0002-6297-2804*

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри азербайджанської мови та літератури

Нахічіванського державного університету

(Нахічевань, Азербайджанська Республіка) *rus_rahimli@yahoo.com***ЛІНГВІСТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ
НАРОДНОГО ПИСЬМЕННИКА ЕЛЬЧІНА**

Народний письменник Ельчін, який зробив унікальний внесок у розвиток азербайджанської літературно-теоретичної думки, був майстром як історії літератури, так і літературознавства, і став однією з незабутніх постатей азербайджанської літератури ХХ століття своєю багатогранністю і плідною діяльністю. Ідейно-змістові особливості, стилістичні переваги творів письменника-драматурга, його вмiле використання виразних можливостей нашої мови, його вiльна мова сформували ельчинський етап у нашої літературі сьогодні. Стаття проводить творчим шляхом народного письменника Ельчiна Ефендієва, широко оцінюються та аналізуються проблеми літературної мови в прозі видатного письменника. Вивчається використання азербайджанської мови в романах і оповіданнях Ельчiна, розвиток плавних, читабельних ідей, слів, наголосів та діалектів відповідно до граматичних законів нашої мови, використання наголосів та діалектів у прикладах мистецтва порівняльно. Було підкреслено, що Ельчiн, як талановитий представник покоління 60-х років, який створив найцінніші зразки азербайджанської прози ХХ століття своїми досконалими описовими навичками, стилем письма, мовою письма та стилістичними особливостями, завжди був у центрі уваги літературно-критичних кіл. Якщо час від часу його твори перевидаються, це не лише оцінка його творчості, а і внесок його досконалих візуальних навичок як письменника. Статтю присвячено мовно-стилістичним особливостям народного письменника Ельчiна. Мета дослідження – визначити важливі моменти мовних особливостей творів Ельчiна. Цей аналіз базувався на вивченні джерел, що стосуються предмета, аналізі отриманих результатів, аналізі та синтезі аргументів, а також методі порівняльного аналізу.

Ключові слова: *народний письменник Ельчiн, особливості діалекту, літературна мова, граматична норма, покоління 60-х років.*

Introduction. People's writer Elchin, who made a unique contribution to the development of Azerbaijani literary and theoretical thought, was a master of both history of literature and literary criticism, and became one of the unforgettable figures of XX century Azerbaijani literature with his multifaceted and fruitful activity. The artistic work of the prominent writer attracted attention with its variety of genres, subject, content, artistic merits, language, stylistic features, and his first writing experiences were in the center of history of literature and literary criticism. The literary happiness of Elchin, who brought a new, different atmosphere to our prose and dramaturgy with his unique style of writing and opportunities for expression, is also due to the fact that his literary work was supervised by the literary critic Elchin himself. The result of this responsibility, objectivity and productivity is reflected in numerous literary examples of his novels, narratives, stories, dramaturgy.

Purpose. The main purpose of the research is to study Elchin's creativity, aspects related to the language of images, the psychology of images.

Research method. In the course of the research, the methods of analysis adopted in theoretical literature, including historical-theoretical and comparative analysis, were used. The methodological basis of the research consists of scientific works on literary theory.

Main material. When the generation of the 60s to which is characterized in literary criticism as the second strongest event in our twentieth-century literature, a number of points come to the fore. Thus, language and style features are among the values brought to our literature by this generation, and the initial elements of modernism observed in the works of this generation resulted in the emergence of valuable examples of our modern and postmodern literature at a later stage. In this sense, the simplicity of the written language, the skill of description, the fluency of the talented representative of the sixties, Elchin's creative path is interesting, readable and memorable. Elchin's artistic creativity has always been in the center of attention of literary criticism, high opinions have been expressed about his creativity, which is based on the literary value and stylistic originality of the art samples created by him. In this sense, Abid Tahirli's views are significant. He writes: "People's writer Elchin's artistic-publicist, literary-critical heritage-story, narrative, novel, play, screenplays, translations, monographs and articles was lovingly spoken by well-known researchers, authoritative public and state figures, influential representatives of science and culture in our country and abroad, his works were highly appreciated after a comprehensive and in-depth analysis of the ideas, content, unique language, style and artistic issues" (Tahirli, 2018).

As it was noted, the idea-content features, stylistic merits of the writer-playwright's works, his skillful use of the expressive possibilities of our language, his fluent language formed an Elchin stage in our literature today. One of the ideas that is particularly sensitive to the value added to our literature by Elchin's creativity and the generation of the 60s states: "The sixties of the last century can be considered a new, the next Renaissance in the history of XX century Azerbaijani culture. And when I say the Renaissance, I mean a new worldview, a significant change in culture, especially in the world of literature. A new worldview creates a new culture, a new literature and at a time when the Soviet system had not yet collapsed, but was moving towards change and renewal, a new generation of literature and the art of speech emerged. Elchin-one of the leading representatives of this renaissance in those years, an artist known and appreciated by the whole nation, the Turkic world, as well as the Western world in the 21st century, is a prominent cultural figure who literally represents Azerbaijani culture all over the world. He is an intellectual who voices the realities of Azerbaijan not only in the XX century, but also in the XXI century from high tribunes, high positions" (https://525.az/site/?name=xeber&news_id=97124#gsc.tab=0). One of the points to note is that during the Soviet era, when the regime did not collapse, Elchin, who added a new concept of values to literature, skillfully preserved the subtlety, fluency and history of the Azerbaijani language in large and small artistic samples, approached our language with sensitivity, skillfully used the dialects and accents of the environment at the regional in his works, kept alive the regularities of literary language with a peculiar subjectivity, was able to bear the main burden of the 60s generation.

It should be noted that critics who follow the writer's creative path emphasize his early creative path, more precisely, the life of Absheron on the theme of his first works which was reflected by the publicist Elmira Akhundova: "The author began his career with stories and tales reflecting the Absheron environment later it rose to such fundamental novels as "Mahmud və Məryəm" (Mahmud and Maryam) and "Ölüm hökmü" (The Death Sentence), which embodied a certain period" (525th, 2015). As much as the expressions taken from the social environment and the life of the society as a result of the writer's deep observations are used in the works of Elchin in the literary language, the linguistic features of the historical period are treated with the same sensitivity. As a result, we can see that the author's works on modern theme are revived in all aspects of our lives, historical color is preserved in historical prose samples, and the linguistic features of the period are sensi-

tively observed. As research has shown on his writing skills, it is impossible to find unnecessary words in Elchin's sweet, fluent writing language, on the contrary, it is written about words, as well as highly artistic literary examples reminiscent of a wreath woven in accordance with the laws of language: "When Elchin chooses a subject, describes a "part" of life, descends into the inner-spiritual world of the image, he does not remind anyone, he always stays true to his style, sweet and flowing writing style, does not give comprehensive descriptions of nature, does not think with additional borders, as a rule, descends into psychology, the world of feelings and thoughts, reveals the contradictions and extraordinary qualities hidden inside the image" (Writer Elchin, 2018: 11).

The basic laws of the historical development of the Azerbaijani language are followed in the historical works of Elchin. Thus, the language of the novel "Mahmud and Maryam", based on folklore sources, the subject of which is based on the author's history, is simple, readable and does not tire the reader, nor does it separate the reader from the historical aura, on the contrary, the writer, who makes the work more fluent by giving idioms, expressions, and parables in the language of images, expects the principles of historical prose with his descriptive skills and stylistic features, and even sets an example for authors who write on historical topics which we can clearly see this in the attitude of literary criticism and literary criticism to the writer's works. In this sense, the study of Elchin's novel "Mahmud and Maryam", especially the language of the novel, states: "... The beauty of the artistic language, narration and poetics of "Mahmud and Maryam" is a peak in all the works of the writer and in our prose ..." (Elchin, 1943). As expressed in the opinion, the language of the novel has formed a tradition in historical novelism with its fluency.

In all the works of the writer, the path to the spiritual world, the inner world of the image, the revelation of his psychology is so sensitively and fluently that Elchin's model in prose forms the style of writing, as it individualizes the writer's style. The improved, polished written language allows the writer to show the breadth of his horizons. In this sense, Elchin's creative skills attract attention with the objectivity of the idea written about the descriptive nature of the image, the stylistic nature of the image (Writer Elchin, 2018: 11).

The researcher also points out that the writer "does not give comprehensive descriptions of nature, does not think of additional borders". "This is one of the features that make Elchin's language specific. For example, let's look at the author's story "Qarabağ şikəstəsi". In a work that is as thought-provoking as it

is fresh, whether it is the choice of subject or the idea, the writer has shaped every image as a standard, he is to make the reader think, just as they do not tire the reader by expressing their thoughts and ideas in short sentences in fluent language. In a simple dialogue, the writer deals with a large topic with natural descriptions, looking at the views expressed by Tanriverdi and Jumu, the arrival of Russians in Azerbaijan creates a thought-provoking situation, which raises the question of what ordinary people have to do with it.

We read in front of the question Tanriverdi's "Who is this?":

"Vasily Kuzmich was convinced that there was no other nation in the world that cooked delicious food from Azerbaijanis, and at that time Vasily Kuzmich was proud that he was a Muslim like these beautiful Azerbaijanis ..." (Elchin, 2005: 62). In the example of a small example from the story, we live the sweet fluency of the language, the national character of the chosen expression, the valuable information about the Azerbaijani culture and cuisine, as well as the pride of being an Azerbaijani writer. Or the writer's deep observations, his ability to express his thoughts and subtext in the subtle layers of language in the story "Qurd" (The Wolf), in which he expresses his concern for the shortcomings of public life as a citizen writer in full artistic colors, with deep generalizations, truly amazes.

The rich literary language of the writer, his deep psychology, which is the expression of his anxious thoughts, finds its expression in the notes about the work: "... The story of "The Wolf" is distinguished by its rich literary language and subtle psychology, as if able to convey the details of the smallest feelings and emotions" (525th, 2015). Academician Tofiq Hajiyev, who accurately expressed the literary generation to which the writer belonged and his place in literary memory, wrote: "Elchin is one of the talented representatives of the youth who came to our literature in the 60s. In his first stories, his breath was fresh. There was a clear increase from story to story in this literary and artistic freshness. This increase covered his subject area, plot choice, composition, all the parameters of the category of literary and artistic creativity, as well as his language – language style" (Hajiyev, 1990: 244).

Academician People's Writer Elchin's ideas reflecting his individuality and difference accurately express the originality of his language. The eminent researcher emphasizes that Elchin's language is "... a modern vernacular with a simple, everyday imagery, vocabulary and pronunciation – it is our living speech today, our modern literary language embroidered with art. Of course, its syntax is not limited to sentences coming out of a snake's throat, it is not an exhi-

bition of an ideal sequence of words, but it is a witty, expressive, emotional artistic fact. Readability confirms this. After all, in addition to the accurate grammatical structure of the language of the work of art, and also the tip of the mystery, the creative style must have a hidden sweetness, an artistic taste that is born at the moment of inspiration when writing. If a writer's language goes beyond the grammatical norm (of course, he doesn't have the right to do so), it's a flaw, but if it doesn't have an artistic taste, it's not readable (it's horrible). "(Hajiyev, 1990: 241). As we apply the same approach to the author's work "Şuşaya duman gəlib" ("Fog has come to Shusha"), we can see the same linguistic facts, the same fluency in this example. Let's look at an example from the work: "... The Khazna rock, on the other hand, now stood majestically in return for such a deed of man, and it was very much alive. The Khazna rock was not a lifeless cliff, it breathed, listened, saw, and was silent. If there is this Treasure Rock in the world, if the roar of the Dashalti River could be heard like that, if those handfuls of lights were burning like that, why was Iskander Abishov dissatisfied with his life and why did he talk about the monotony of his days?" (Elchin, 2005, 2nd v: 142). In the example, the author's language harmony, fluency, expectation of grammatical norms, syntactic stability, accuracy in word choice, comprehensibility of the point under the influence of the emotionality of such an expression in case of violation of grammatical norms and all such parameters, language regularity unambiguously belong to Elchin.

It is the writer's uniqueness that depends on such details in shaping what we call the concept. Let's take a look at an excerpt from the author's story "Fog has come to Shusha": "As Doppa Dadash swung the kamancha from right to left and interrogated the strings of the kamancha, the sound of the kamancha, the purity of the atmosphere, the purity of the springs, the call of the rose, the call of the flower, the breath of friendship, fidelity and warmth spread throughout the courtyard of Shusha sanatorium..." (Elchin, 2005, 2nd v: 123). In the literary text, the atmosphere of the Karabakh environment is felt from the very first word, which is undoubtedly the success of the writer. At the same time, the preservation of dialectal features in the text adds color to the work and serves to understand the environment.

As it was emphasized in the researches about Elchin's creativity, a big panorama of the life of the settlement was created. Both the subject matter and the language facts must be taken into account here. Thus, just as the life of Absheron is a special stage in the writer's work, the language features that express the life of the people of Absheron are specific in these

works, that is, his skillful use of the dialect of settlements and villages around Baku brought a special vitality to his works. In this sense, let's take a look at the scene we have chosen from "Bir görüşün tarixçəsi" (The History of a Meeting): "That strange summer night was just beginning, and soon the sun would set completely behind the 54-aluminum van, and the frogs would begin to chirp, and the sound of crickets would take over the world. All the lights in the village would be turned off, except for the lights in the courtyard of the boarding house and sanatorium above the Zugulba rocks. The sound of the electric train coming and going to Baku could be heard for a while, and then it would stop.... Now, on the one hand, the moon was reddening the horizon, and the blue-red water of the sea was shining brightly from the horizon to the shore" ((Elchin, 2005, 1st v: 61). One of the values that the writer's generation of the 1960s brought to literature was to look at urban and rural life from a different perspective. In this sense, the landscape described by the author in the example is expressed not only by the calmness and purity that gives a person peace, but also by the problems in the writer's pen, the subtle issues are reflected in a wide epic board in fluent language. The Absheron environment is fully reflected in the author's narratives and stories. That is, the specific features of the life of Absheron, the dialectical features of the region, the examples of folklore of the region, the life of the people are fully completed, and each text structure complements the other. At the root of this literary harmony observed in Elchin's prose is the language factor, as reflected in research.

Conclusions. To conclude, academician People's Writer Elchin's ideas reflecting his individuality and difference accurately express the originality of his language. In all the works of the writer, the path to the spiritual world, the inner world of the image, the revelation of his psychology is so sensitively and fluently that Elchin's model in prose forms the style of writing, as it individualizes the writer's style. The improved, polished written language allows the writer to show the breadth of his horizons. In this sense, Elchin's creative skills attract attention with the objectivity of the idea written about the descriptive nature of the image, the stylistic nature of the image. The important point is that the writer's language infects the language of images, plays a key role in the psychology of images, characterizes the person of the settlement. In general, we can observe the point of typification of dialectal features in the language of the writer in two directions: Karabakh environment, Absheron environment. The linguistic facts and dialect features determined by the theme and environment in the prose samples such

as “Bir görüşün tarixçəsi”, “Toyuğun diri qalması”, “Dolça”, “Baladadaşın ilk məhəbbəti” of the talented writer determine the stylistic peculiarity of the writer. People’s writer, literary critic Elchin Efendiyev’s work with its individual, specific features has taken a worthy place in history of literature and literary

criticism as an important event of twentieth-century Azerbaijani literary thought. One of the main merits of the writer’s artistic heritage is that he is sensitive to the internal laws of our language, pays attention to local features, and has the ability to describe in simple, fluent language.

BIBLIOGRAPHY

1. Elchin. Selected works. 10 v., 2nd v. Baku : Chinar, 2005. 523 p.
2. Elchin. Selected works. 10 v., 1st v. Baku : Chinar, 2005. 497 p.
3. Elchin (1943). URL: <https://www.edebi.net/index.php/azerbaycan-edebiyat/azerbaycan-cumhuriyeti/5005-elcin-1943>.
4. Həjiyev T. Our poetry, prose, literary language. Baku : Yazıçı, 1990. P. 244–259.
5. Tahirli A. Elchin for the homeland. 2018. URL: <https://modern.az/az/news/164944>.
6. Writer Elchin Efendiyev, who lived and created for the people. Baku : 2018, 67 p.
7. URL: https://525.az/site/?name=xeber&news_id=97124#gsc.tab=0.
8. 525th newspaper. 2015. 24 January. P. 14–15.

REFERENCES

1. Elchin. Selected works. 10 v., 2nd v. Baku: Chinar, 2005. 523 p.
2. Elchin. Selected works. 10 v., 1st v. Baku: Chinar, 2005. 497 p.
3. Elchin (1943) <https://www.edebi.net/index.php/azerbaycan-edebiyat/azerbaycan-cumhuriyeti/5005-elcin-1943>.
4. Həjiyev T. Our poetry, prose, literary language. Baku: Yazıçı, 1990, p. 244–259.
5. Tahirli A. Elchin for the homeland. 2018, <https://modern.az/az/news/164944>.
6. Writer Elchin Efendiyev, who lived and created for the people. Baku: 2018, 67 p.
7. https://525.az/site/?name=xeber&news_id=97124#gsc.tab=0.
8. 525th newspaper. 2015. 24 January. P. 14–15.

УДК 811.512

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-13>

Самира Агабаба АЛИЕВА,
orcid.org/0000-0003-3710-2812
доктор философии и филологии,
старший научный сотрудник отдела тюркоязычных рукописей
Института рукописей имени Мухаммеда Физули
Национальной академии наук Азербайджана
(Баку, Азербайджан) *samira-1971@yandex.com*

К ВОПРОСУ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА АБУЛХАЛИГА ДЖАННАТИ

В статье рассказывается о жизни и творчестве поэта и писателя Абулхалига Джаннати, жившего в Баку во второй половине XIX – начале XX века. Он родился 12 или 13 сентября 1885 года в городе Баку. С девяти лет поэт начал учиться в медресе. Через два с половиной года он бросил школу и начал работать, чтобы поддерживать свою семью. Позже он изучал медицину у интеллектуала по имени Мирза Мехди. Абулхалиг Джаннати открыл новую школу в Баку, изучал медицину вечером и учил детей днем. Увеличив свои познания в области медицины, он открыл в Баку клинику. Кроме того, он участвовал в заседаниях литературного собрания «Маджмауи-шуэра» в Баку. Абулхалиг Джаннати писал газели на азербайджанском и персидском языках и стал одним из самых активных депутатов парламента. Он писал под псевдонимом Васиф, Аттар, Хаджарзаде, Дашкасан оглу, а позже он принял прозвище Джаннати, потому что очень любил природу. После 1905–1907 годов в его творчестве стали преобладать социальные мотивы. Работы Джаннати хранятся в Институте рукописей имени Мохаммада Физули НАНА. В творчестве поэта занимают особое место стихи об исламе, Родине, нации и свободе. С юных лет А. Джаннати интересовался религиозными и светскими науками. Он является одним из продолжателей школы поэта Сеида Азима Ширвани. Видя, что А. Джаннати – талантливый молодой человек, С.А. Ширвани старался поддерживать его, чем мог. Талант Джаннати проявлялся на поэтических собраниях, где он активно участвовал в 1880-х годах. Джаннати, как и многие другие азербайджанские мыслители (С.А. Ширвани, М.А. Сабир, М. Хади, А. Саххат и др.), посвящал свое творчество религиозной тематике, вместе с тем стремился к просвещению мусульман. Определенное место в его творчестве занимают мерсие (плачи) по имаму Хусейну. Такие темы, как родина, нация, историческое прошлое, религиозный фанатизм, также были предметом художественного описания в творчестве А. Джаннати.

Ключевые слова: азербайджанская литература, первая половина XX века, Абулхалиг Джаннати, поэзия и проза, общественная деятельность, рукописный фонд Джаннати, лирика.

Самира Агабаба АЛИЕВА,
orcid.org/0000-0003-3710-2812
доктор філософії з філології,
старший науковий співробітник відділу тюркомовних рукописів
Інституту рукописів імені Мухаммеда Фізулі
Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) *samira-1971@yandex.com*

ДО ПИТАННЯ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ АБУЛЬХАЛІГА ДЖАННАТІ

У статті розповідається про життя і творчість поета і письменника Абулхаліга Джаннаті, що жив у Баку в другій половині XIX – на початку XX століття. Він народився 12 або 13 вересня 1885 р. в місті Баку. З дев'яти років поет почав учитися в медресі. Через два з половиною роки він кинув школу і почав працювати, щоб підтримувати свою сім'ю. Пізніше він вивчав медицину в інтелектуала на ім'я Мірза Мехді. Абулхаліг Джаннаті відкрив нову школу в Баку, вивчав медицину ввечері і вчив дітей днем. Збільшивши свої пізнання в області медицини, він відкрив у Баку клініку. Крім того, він брав участь у засіданнях літературних зборів «Маджмауи-шуэра» в Баку. Він писав газелі азербайджанською і перською мовами і став одним із найактивніших депутатів парламента. Він писав під псевдонімом Васиф, Аттар, Хаджарзаде, Дашкасан оглу, а пізніше прийняв прізвище Джаннаті, тому що дуже любив природу. Після 1905–1907 років у його творчості стали переважати соціальні мотиви. Роботи Джаннаті зберігаються в Інституті рукописів імені Мохаммада Фізулі Нана. У його творчості займають особливе місце вірші про іслам, Батьківщину, націю і свободу. З юних років А. Джаннаті цікавився релігійними і світськими науками. Він є одним із продовжувачів школи поета Сеїд Азима Ширвани. Побачивши, що А. Джаннаті – талановитий молодий чоловік, С.А. Ширвани намагався підтримувати його, чим міг. Талант Джаннаті проявлявся на поетичних зборах, де він брав активну участь у 1880-х роках. Джаннаті, як і багато інших азербайджанських мислителів (С.А. Ширвани, М.А. Сабір, М. Хаді, А. Саххат тощо), присвячував свою

творчість релігійній тематиці, водночас прагнув до освіти мусульман. Певне місце в його творчості займають мерсіє (плачі) за імамом Хусейном. Такі теми, як батьківщина, нація, історичне минуле, релігійний фанатизм, також були предметом художнього опису у творчості А. Джаннаті.

Ключові слова: азербайджанська література, перша половина ХХ століття, Абдулхаліг Джаннаті, поезія і проза, громадська діяльність, рукописний фонд Джаннаті, лірика.

Samira Agababa ALIEVA,

orcid.org/0000-0003-3710-2812

Doctor of Philosophy in Philology,

Senior Researcher at the Department of Turkic-Language Manuscripts

Institute of Manuscripts named after Muhammad Fizuli

of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

(Baku, Azerbaijan) samira-1971@yandex.com

TO THE QUESTION OF LIFE AND CREATIVITY OF ABULKHALIG JANNATI

The article tells about the life and work of the poet and writer Abdulkhalig Jannati, who lived in Baku in the second half of the 19th – early 20th centuries. He was born on September 12 or 13, 1885 in the city of Baku. At the age of nine, the poet began to study at a madrasah. After two and a half years, he dropped out of school and started working to support his family. He later studied medicine with an intellectual named Mirza Mehdi. Abdulkhalig Jannati opened a new school in Baku, studied medicine in the evening and taught children in the afternoon. Having increased his knowledge in the field of medicine, he opened a clinic in Baku. In addition, he took part in the meetings of the literary meeting "Majmaush Shuer" in Baku. He wrote gazelles in Azerbaijani and Persian and became one of the most active members of parliament. He wrote under the pseudonym Vasif, Attar, Hajarzade, Dashkasan oglu, and later he adopted the nickname Jannati, because he was very fond of nature. After 1905–1907, social motives began to dominate in his work. Jannati's works are kept at the Institute of Manuscripts named after Mohammad Fizuli of ANAS. In his work, poems about Islam, Motherland, nation and freedom occupy a special place. A. Jannati is one of the successors of the school of the poet Seyid Azim Shirvani. From a young age he was interested in religious and secular sciences. Seeing that this is a talented young man, S.A. Shirvani tried to support him as best he could. Jannati's talent manifested itself in poetry gatherings, where he actively participated in the 1880s. Jannati, like many other Azerbaijani thinkers (S. A. Shirvani, M. A. Sabir, M. Khadi, A. Sahkhat, etc.), devoted his work to religious themes, while striving to educate Muslims. A certain place in his work is occupied by mercie (lamentations) for Imam Hussein. Such themes as homeland, nation, historical past, religious fanaticism were also the subject of artistic description in the works of A. Jannati.

Key words: Azerbaijani literature, first half of the twentieth century, Abdulkhalig Jannati, poetry and prose, social activities, Jannati manuscript fund, lyrics.

Постановка проблеми. В Інституте рукописей имени Мохаммада Физули НАНА, наряду с произведениями азербайджанских средневековых классиков, хранятся рукописи поэтов и писателей, чье творчество приходится на вторую половину XIX – начало XX века. Тот факт, что многие из этих рукописей имеют автографы, то есть написаны автором его собственным почерком, усиливает их значимость. Одним из таких поэтов-классиков является Мирза Абдулхалиг Гафарзаде Джаннаті – один из ярких представителей азербайджанской литературной среды Баку и Абшерона.

Цель статьи – исследование жизни и творчества поэта и писателя Абдулхалига Джаннаті.

Изложение основного материала. Рассмотрим жизнь и творчество А. Джаннаті. Абдулхалиг Джаннаті родился в 1272/1855 году в городе Баку. По некоторым данным, он родился 6 июня 1855 года. Однако если учесть, что 1 Мухаррама 1272 года хиджры, то есть начало года, прихо-

дится на 12–13 сентября 1855 года, то рождение Джаннаті приходится примерно на осенние или зимние месяцы:

Короче говоря, хиджры истории, что 1200 лет,

Излишне говорить, что 72 здесь было ровно (Джаннаті Абдулхалиг. Маснавийят, 2019: 164).

Абдулгафар, отец Джаннаті, был каменотесом. По отцовской линии его дед Гасангулу был «рикабдаром» (коневодом) во дворце, а его прадед Сафарали Солтан был «эмир-шикарком» (охотником) бакинского хана Гусейнгулу хана. В своей автобиографии Джаннаті подчеркивал, что его предки были знамениты и имели большой вес во времена хана. Однако после установления в Азербайджане царского правления они потеряли все, и их финансовое положение стало тяжелым:

Да, хана времена нам были в радость,

Разрушил царь высокий тот приют.

А я, однако, проживаю в жалком том приюте,

В скромнейшем доме, с бедным обиходом (Джаннаті Абдулхалиг. Маснавийят, 2019: 164).

С девяти лет он начал учиться в медресе. Через два с половиной года он бросил школу. Этому был ряд причин. С одной стороны, образование в медресе очень низкое и неполное, а с другой – плохое материальное положение его семьи. Джаннати начал работать в возрасте двенадцати лет, чтобы помочь своей семье, и работал, где только мог. С восемнадцати лет он увлекся поэзией и начал писать стихи. Он покупал книги на заработанные деньги и читал с исключительным энтузиазмом и увлечением. Молодой Абулхалиг стал свободно говорить и писать на арабском и персидском языках, имел глубокие познания в исламском праве, Священном Коране и разбирался в произведениях классических восточных поэтов.

В те дни по соседству с Джаннати проживал ученый по имени Мирза Мехди, только что закончивший образование и вернувшийся на родину:

В те времена Мирза Мехти, ученый муж,
Вернулся он недавно с обученья.

Мы жили по соседству с шейхом этим,

Я часто с ним общался, помогал (Джаннати Абулхалиг. Маснавийят, 2019: 166).

Помимо Джаннати, к Мирзе Мехти ходили получить образование и другие ученики, но их интересовали в основном исламская юриспруденция и шариат. Джаннати же в основном интересовался медициной. Днем он работал, а по вечерам учился у Мирзы Мехди тонкостям медицины:

Так протекло довольно много дней,

Я никогда учебу не прерывал.

Я знал, что коль уйду, не будет толку,

Коль брошу я науку, то жизнь моя – ничто,

Уместно снова в школу мне пойти,

Учеба здесь моя судьбой предрешена (Джаннати Абулхалиг. Маснавийят, 2019: 167).

Абулхалиг Джаннати решает создать в Баку школу с новым подходом в обучении. Для этого он готовит все необходимые документы и получает разрешение властей на работу. По вечерам он изучал медицину, а днем учил детей. Через некоторое время он приобрел некоторые познания в области медицины и открыл клинику в Баку. Помимо лечения пациентов, по совету одного из друзей, он стал заниматься производством и продажей лекарств.

Наряду со всем этим Абулхалиг Джаннати находил время для посещения заседаний литературной ассамблеи «Маджаушшуэра» в Баку. Он был чуть ли не одним из самых активных участников этой ассамблеи. Он писал стихи и газели на азербайджанском и персидском языках. А Джаннати даже получил право читать стихи на нескольких собраниях меджлиса. Прочитав стихотворение или касиду трижды, он уже мог их запомнить наизусть.

Однажды Абулхалиг Джаннати был на встрече, где присутствовал Гаджи Сейид Азим Ширвани. Семь поэтов написали стихи на определенную тему и состязались между собой. Джаннати обошел при этом других поэтов и получил первое место. Сеиду Азиму Ширвани тоже понравилось его стихотворение, и он спросил его: «Интересно, почему ты такой прославленный, но не знаменитый?» Джаннати в свою очередь дал мастеру пера такой ответ: «Кому слава, а кому доблесть» (М. Джалал, 2004: 293).

Ранее он использовал литературные псевдонимы Васиф, Аттар, Хаджарзаде, Дашкесен оглу, а позже принял псевдоним «Джаннати», поскольку очень любил сады, цветники, вообще – природу. Один его друг-проповедник даже однажды с издевкой сказал ему: «Что ты, пишешь, Джаханнами?» (то есть назвал его словом, противоположным Джаннати, то есть *Райский*). Джаннати так ответил на этот вопрос (по-персидски):

من نه آنستم که جمعی پیشوا داند مرا
نه از آنهايم که بعضی با عصا راند مرا
دوستی هرگه بخوشی دوزخی گوید چه باک
هاتف غیبی دمامد جنتی خواند مرا

В переводе это означает:

Я не просто предводитель в представлении многих,

И не тот, кого можно прогнать посохом.

Если кто-то из друзей меня в шутку зовет Адом,
То голос, что свыше зовет, и знает меня, как Рай.

С юных лет поэт писал газели, стихи, мерсие (причитания) и гимны, но никогда не хвалил власть имущих. Он был близким другом известного южноазербайджанского интеллектуала и писателя Мирзы Абдурахима Талибова (1837–1911), поддерживал с ним тесные связи, почти семнадцать лет переписывался и обменивался произведениями. Джаннати, как и Талибов, терпел много несправедливости на пути прогрессивного развития, сталкиваясь с различными происшествиями. Однажды секретное письмо Джаннати было изъято полицией. Узнав об этом, его близкий друг Мирза Абдурахим Талибов из города Теймурханшура (ныне Буйнакск) в Дагестане приехал в Баку и решил вопрос через знакомых в полиции:

Перехватили вдруг письмо мое внезапно,

Талибов все это узнал.

Пришел, помог мне через одного жандарма,

Распорядился и уехал вскоре (Джаннати Абулхалиг. Маснавийят, 2019: 170)

После 1905–1907 годов в творчестве Абулхалига Джаннати стали преобладать преимущественно социальные мотивы. Его стихи, написанные в новом духе, публиковались в прессе и были

встречены с большим интересом. Вскоре одним из наиболее публикуемых поэтов в азербайджанской прессе того времени был Абдулхалиг Джаннати:

«Ниджат», «Тути», «Эволюция» или «Фиюзат»,
Газеты эти – слов вместилище моих.

«Хаят», «Иршад», «Имущество» и «Просвещение»,

Меня приобщили и к истине, и к правде.

«Справедливость», и «Просветление», и «Игбал»

Пересылал жене мои стихи он тут же,

Тут «Нравы», «Воспитанье», «Мудрость» и
«Судьба»,

И творчество мое хранили в дневнике.

И сколько ни писал бы я в те времена,

Поклонники мои все знали наизусть.

То я подписывал стихи как «Дашкесаноглу»,

Вот что творилось в то время, что я жил.

А на персидском языке – «Ибни Хаджар»,

Не надо знать все это так подробно.

В конце концов, «Миршикяры», «Васифуэттар»,

Об этом знали все друзья, не знали ж недруги,
чужие.

То я подписывался как «Яншаг», поскольку

Я каждый день имел одно обличье (Джаннати
Абдулхалиг. Маснавийят, 2019: 169).

Поэт написал множество произведений на разные темы. Это его трактат (рисале) на религиозную тему, «Мухассанати-Шариа», его труд об арузе «Тахвили-Овзан», его трехтомный труд по моральной науке, его «Диван» из шести тысяч стихов-бейтов, его наставление «Янбуиль-Хикмет», роман о путешествиях и так далее. Большинство работ все еще в рукописном виде, а некоторые – неполные (М. Джалал, 2004: 294). К сожалению, в ходе нашего исследования мы не встретили ни одной из упомянутых работ (кроме «Дивана»). Можно предположить, что покойный Мир Джалал получил информацию об этих книгах от покойного Новруза Агаева (1870–1948), библиографа, исследователя, поэта, писавшего стихи под псевдонимом Нейир. Новруз Агаев был близким другом Мирзы Абдулхалиг Джаннати, членом литературного собрания «Маджмаушшуара». С конца 1930-х работал в отделе рукописей Института литературы и языка Азербайджанского отделения Академии наук СССР.

Следует отметить, что Абдулхалиг Джаннати также хорошо знал грамматику арабского языка. Его труд «Таджвидул-мунтахаб ли этфалил-мактаб», изданный в Баку для школьников по чтению Священного Корана, издавна используется как учебное пособие для изучения чтения Священного Корана (Абдулхалиг Гаффарзаде Бадкубейи, 1909).

Работы Джаннати, хранящиеся в Институте рукописей имени Мохаммеда Физули НАНА, в основном хранятся под следующими кодами: М-152 («Диван», написанный на персидском и азербайджанском языках); В-1199 (Маснавийят); Б-2700 (Диван на азербайджанском языке), Д-750 (Различные стихи); В-1545 (Стихи социального содержания), Д-752 (Книга по грамматике); В-7791 (Обращение к Салману Мумтазу и стихи); Б-1530 (Газели, автограф) и др.

Жизнь и творчество поэта, его наследие привлекали внимание наших ученых еще в советское время. Покойный писатель Мир Джалал (1908–1978) в своем произведении «Литературные школы в Азербайджане» рассказал о Джаннати и дал о нем обширную информацию. В 1946 году первая статья Мир Джалала о Джаннати была опубликована в первом томе «Трудов Института литературы и языка» Академии Наук Азербайджана. В другой статье, опубликованной в номере «Литературной газеты» от 10 июня 1956 года, Мир Джалал писал: «Джаннати оставил великое наследие, и многие его стихи не утратили своего значения. Эти стихотворения, собранные Институтом литературы и языка им. Низами, необходимо подготовить к печати и опубликовать хотя бы в виде «Избранных произведений» поэта» (Алаббас Музниб, 2006).

В 1991 году Агабай Аскеров защитил диссертацию на тему «Лирика Абдулхалига Джаннати».

Насреддин Гараев привел информацию и примеры о Джаннати в «Поэтических встречах», Джафар Рамзи – в произведении «Слово – это память», Мамед Нуру оглу – в «Азербайджанских газетях».

В 2006 году сотрудники Института рукописей имени Мохаммеда Физули НАНА Сона Хаял и Мустафа Майоглу подготовили и опубликовали стихи, собранные Алаббасом Музнибом в различных СМИ.

Одно из последних произведений, написанных Абдулхалигом Джаннатом после установления Советской власти, – это «Маснавийят». Автор написал это произведение в 1930 году, примерно за год до смерти. Рукопись, хранящаяся под шифром В-1199 в Институте рукописей им. М. Физули НАНА, состоит из 155 страниц. Переписано в общую тетрадь собственным почерком Джаннати. Это произведение, написанное в форме маснави, начинается с обращения к «гарелам» – читателям. Используя традиционный классический стиль, поэт пишет рубаи в начале каждого рассказа в произведении и начинает тему с «оправдания» (бараэти-истихлал). Следует отметить, что

оправдание – это литературный термин, означающий «начать работу в красивом стиле, используя выражения, относящиеся к предмету рассмотрения», то есть это литературная вставка, имеющая отношение к предмету разговора, или пролог. В конце каждого рассказа он указывает на конец изложения, давая «суласи» (стихотворение

из трех строк – СА). В конце произведения автор излагает свою «Биографию».

Выводы. Надеемся, что недавно опубликованный труд «Маснавийят» будет интересен внимательным читателям и будет иметь особое значение с точки зрения изучения жизни и творчества великого мастера слова Мирзы Абулхалига Джаннати.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Джаннати Абулхалиг. Маснавийят / перевод текста, автор предисловия и словаря доктор философских наук С. Алиева. Баку : «Наука и образование, 2019. 202 с.
2. Садвечности. Родная песня / сост. Алаббас Музних; подготовили: С. Хаял, М. Майоглу. Баку : «Нурлан», 2006. 92 с.
3. Абулхалиг Гаффарзаде Бадкубеи. Тайвидул-мунтахаб ли этфалил-школа. Баку : типография компании «Kaspi», 1909. 1327 гл.
4. Джалал М. Литературные школы Азербайджана. Баку : «Зия-Нурлан», 2004. 391 с.
5. جنتی عبدالخالق (مصنف) شعرا، آوتوقراف. НАНА, Институт рукописей им. М. Физули. В-1530/3155.n
6. جنتی عبدالخالق شعرا، آوتوقراف. НАНА, Институт рукописей им. М. Физули. В-1545/3170.
7. جنتی عبدالخالق شعرا، آوتوقراف. НАНА, Институт рукописей им. М. Физули. В-2700/4325.
8. جنتی عبدالخالق، کلیات، آوتوقراف. НАНА, Институт рукописей им. М. Физули. D-750/10727.
9. جنتی عبدالخالق، مثنویات، آوتوقراف. НАНА, Институт рукописей им. М. Физули. В-1199/2822.
10. فریدون آدمیت. اندیشه های طالبوف. انتشارات دماوند، تهران ۱۳۶۳
11. محمد معین. فرهنگ فارسی. تهران، ۱۳۴۲

REFERENCES

1. Dzhannati Abdulhalig. Masnaviyat [Masnaviyat.]. Perevod teksta, sostavlenno i podgotovlenno k publikacii, avtor predisloviya i slovary: doktor filosofskih nauk Samira Alieva. Baku. «Nauka i obrazovanie, 2019. – 202 s. (in Azeri).
2. Sad vechnosti. Rodnaya pesnya [The garden of eternity. Native song]. (Sobral: Alabbas Muznih. Podgotovili: Sona Hayal, Mustafa Majoglu). Baku, «Nurlan», 2006. – 92 s. (in Azeri).
3. Abdulhalig Gaffarzade Badkubegi. «Tajvidul-muntahab li etfalil-shkola» [Taiwidul-muntahab li etfalil-school]. Baku: tipografiya kompanii «Kaspi», 1909. – 1327 gl. (in Azeri).
4. M. Dzhhalal. Literaturnye shkoly Azerbajdzhana [Literary schools of Azerbaijan]. Baku: «Ziya-Nurlan» 2004. – 391 s. (in Azeri).
5. جنتی عبدالخالق، شعرلر، NANA, İstitut rukopisej im. M. Fizuli. B-1530/3155.n
6. آوتوقراف، شعرلر، عبدالخالق، جنتی NANA, İstitut rukopisej im. M. Fizuli. B-1545/3170. (in Azeri).
7. آوتوقراف، شعرلر، عبدالخالق، جنتی NANA, İstitut rukopisej im. M. Fizuli. B-2700/4325. (in Azeri).
8. آوتوقراف، کلیات، عبدالخالق، جنتی NANA, İstitut rukopisej im. M. Fizuli. M-152/152. (in Azeri).
9. آوتوقراف، مثنویات، عبدالخالق، جنتی NANA, İstitut rukopisej im. M. Fizuli. B-1199/2822. (in Azeri).
10. فریدون آدمیت. اندیشه های طالبوف. انتشارات دماوند، تهران ۱۳۶۳ (in Azeri).
11. محمد معین. فرهنگ فارسی. تهران، ۱۳۴۲ (in Azeri).

УДК 81.373.612

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-14>**Тетяна БАБИЧ,**

orcid.org/0000-0002-0174-623X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри екології та охорони навколишнього середовища
Центральноукраїнського національного технічного університету
(Кропивницький, Україна) babichtetyana1211@gmail.com**СУБ'ЄКТИВНИЙ АСПЕКТ У СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ СЛІВ**

Одним із надзвичайно важливих аспектів дослідження складної та багатогранної проблеми семантичних трансформацій слів у ході їх використання є аналіз специфічних закономірностей людської психіки й особистісних якостей людини, які впливають на характер сприйняття світу та що зумовлюють ці трансформації.

У мовознавстві заведено розмежовувати дві основних групи таких чинників: 1) зовнішні (позамовні) та 2) внутрішні (власне мовні). У статті розглянемо суб'єктивний аспект, який насамперед слід враховувати, на нашу думку, вивчаючи семантичні перетворення слів у поетичних текстах.

Загалом до цієї групи належить ціла низка найрізноманітніших явищ із соціального, культурного, економічного та політичного життя відповідної епохи, вплив яких на семантику слів у цілому і в художньому тексті зокрема величезний. Однак не тільки такого типу чинники визначають особливості використання мовних одиниць у художньому творі. Аналізуючи поетичний текст, винятково важливого значення набуває необхідність розкриття закономірностей розумових процесів пізнавальної діяльності автора, виявлення різних комбінацій елементів його естетичного пошуку. Така діяльність, як і її результати, емоційно забарвлена та надзвичайно яскраво виявляється в поетичних творах і впливає, крім іншого, на особливості значень використовуваних слів.

Слово – мовна одиниця, яка набуває саме того значення, яке витворюється в процесі пізнавальної практики людини, однак у художньому творі його семантика визначається не тільки загальномовним значенням, а й особливостями індивідуальної гносеології та когнітивної діяльності. Водночас, виражаючи свою думку або відтворюючи мовну картину, повідомляючи про будь-які події, людина не може повністю абстрагуватися від власного ставлення до висловлюваного й так або так дає йому свою оцінку. З гносеологічного погляду будь-яка пізнавальна або мовна діяльність стає виявом відтворення суб'єктом об'єктивних явищ. Внутрішній світ людини, його особисте «я» передбачають творче декодування дійсності та накладають певний відбиток на ті образи, що формуються у свідомості під впливом предметів та явищ навколишнього світу.

Ключові слова: слово, семантика, поетичний текст, семантичні трансформації, когнітивна діяльність.

Tetyana BABYCH,

orcid.org/0000-0002-0174-623X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of the Ecology and Environmental Protection
Central Ukrainian National Technical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) babichtetyana1211@gmail.com**SUBJECTIVE ASPECT IN SEMANTICAL TRANSFORMATIONS OF WORDS**

One of the extremely important aspects of studying the complex and multifaceted problem of semantic transformations of words in their use is the analysis of specific patterns of the human psyche and personal qualities that affect the nature of perception of the world and cause these transformations.

In linguistics, it is customary to distinguish between two main groups of such factors: 1) external (extralinguistic) and 2) internal (actually linguistic). In this article we will consider the subjective aspect, which should be taken into account, in our opinion, when studying the semantic transformations of words in poetic texts.

In general, this group includes a number of diverse phenomena from the social, cultural, economic and political life of the era, the impact of which on the semantics of words in general and in the literary text in particular is huge. However, not only this type of factors determine the peculiarities of the use of language units in a work of art. Analyzing the poetic text, the need to reveal the patterns of mental processes of the author's cognitive activity, to identify various combinations of elements of his aesthetic search becomes extremely important. Such activity, as well as its results, is emotionally colored and extremely brightly shown in poetic works and influences, among other things, features of meanings of the used words.

A word is a linguistic unit that acquires exactly the meaning that is created in the process of human cognitive practice, but in a work of art its semantics is determined not only by the common language meaning, but also by the peculiarities of individual epistemology and cognitive activity. At the same time, expressing one's opinion or reproducing the linguistic picture, reporting on any events, a person cannot completely abstract from his own attitude to what is being said and one

way or another gives it his assessment. From an epistemological point of view, any cognitive or linguistic activity is a manifestation of the subject's reproduction of objective phenomena. The inner world of man, his personal "I" provide a creative decoding of reality and leave a certain imprint on the images that are formed in the mind under the influence of objects and phenomena of the world.

Key words: *word, semantics, poetic text, semantic transformations, cognitive activity.*

Постановка проблеми. Сучасні дослідники неодноразово звертали увагу на те, що пізнавальна діяльність людини має як суспільний, так і суб'єктивний характер. Сприймаючи інформацію з навколишнього світу або повідомляючи її, люди співвідносять цю інформацію із загальноприйнятими в цьому соціумі поняттями й уявленнями, які зберігаються значною мірою в мові (зокрема, в семантиці мовних одиниць). З іншого боку, лінгвісти дедалі більше усвідомлюють важливість дослідження різних аспектів семантики слова, адже саме слово спрямоване виражати особистісне ставлення до світу та слугує найважливішим засобом комунікації.

Аналіз досліджень. Положення про те, що слово в художньому тексті відрізняється від загальнонародного його вживання і визначається як «робота духу» автора, отримало розробку в працях Л. І. Белехової, Г. О. Винокура, О. Ю. Карпенко, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Ю. С. Лазебника, М. Р. Мельник, М. О. Рудякова, О. О. Потебні, В. М. Русанівського, О. О. Семенець, Н. В. Слухай (Молотаєвої) та інших учених.

Мета статті – встановити суб'єктивний аспект семантичних зсувів у літературно-художньому мовленні та їхню роль у поетичному дискурсі Ліни Костенко, Василя Симоненка.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи суб'єктивний характер мовлення, зазначимо, що автор поетичного тексту в рамках когнітивно-дискурсивної парадигми створює художню комунікацію, спрямовану на пошук нового смислу, переусвідомлюючи зміст слова та створюючи індивідуальний мовний образ, який віддзеркалює авторське бачення світу, його погляд на факти, явища, предмети. Суб'єктивний світ автора в сучасній літературі визначається його пізнавальними здібностями й представлений безпосередньою проекцією буття, що оточує людину, інтерпретує ці реалії та утворює начебто власну реальність. Особливості відтворення й сприйняття дійсності виражаються в тому, що особистісне ставлення до світу стає засобом створення поетичного дискурсу. Іншими словами, зміст твору будується не довільно, а індивідуальним ставленням митця художнього слова до мови.

Суб'єктивний чинник на мовленнєвому рівні знаходить відбиток в індивідуальному ставленні суб'єкта до предметів та явищ, закріплених у мові.

Об'єднання реальності зовнішньої та внутрішньої (авторської) створює текст, здатний впливати на читача з особливою силою. У результаті цього «функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища» (Штерн, 1998: 168).

Звертаючи на це увагу, О. О. Семенець зазначає: «Суб'єктивна природа людського мовлення якнайяскравіше виявляється у сфері словесно-художньої творчості, де в мистецькому синтезі нероздільно поєднані об'єктивно-зображальні та суб'єктивно-виражальні чинники» (Семенець, 2004: 18).

Тому на сучасному етапі розвитку лінгвістики все більше уваги приділяють проблемі вивчення мови у зв'язку з діяльністю й особистістю людини, її здатністю сприймати й оцінювати факти дійсності.

Ще О. О. Потебня відкрив та обґрунтував закон зміни значення слова в разі перенесення із загальнонародної сфери в художню, і навпаки. Феноменальні за своєю суттю думки О. О. Потебні про сполучення об'єктивної реальності та багатогранність відбитку природи у свідомості письменника стали фундаментом вчення про семантичну двоплановість слова в художньому мовленні. Злет фантазії в осмисленні людиною реального світу зумовлені відхиленням від мовної норми в певному контексті поетичного дискурсу та когнітивною діяльністю митця.

З когнітивного погляду словникове значення слова не містить думки, а лише відкриває до неї доступ, і тому першорядне місце в художньому мовленні посідає зміст, ситуативно значущі семантичні компоненти, а не мовне значення концептуального знака. При цьому в результаті порушення закономірностей мовного механізму виникають аномальні висловлювання з незвичною змістовою сполучуваністю, в яких значення його (часом діаметрально протилежних первинному змістовому наповненню) вступають у відносини протиріччя зі значенням, яке відоме всьому колективу.

Семантичні перетворення, які визначаються дією суб'єктивного чинника, представляють відоме слово абсолютно несподівано, наче в іншому вимірі існування. Таке художнє перетворення дійсності має своєю духовною передумовою продуктивне уявлення і закріплює в тексті нереальне сполучення реальних деталей, як це, наприклад, відбувається

в таких рядках: «Поклала вишня ліктик на тину» (Костенко, 1980: 202); «карусель цвітастих спідничок» (Костенко, 1980: 208); «Кибиток кочових ребристі халабуду» (Костенко, 1980: 211); «Останні очі квітів торкає морозок» (Костенко, 1980: 213); «Однінуть вашу волю, прикрутять до прогресу» (Костенко, 1980: 214); «І слухав місяць золотистим вухом» (Костенко 1989: 71); «старі хатки в солом'яних скафандрах» (Костенко, 1989: 73); «ген корів розсипана квасолька» (Костенко, 1989: 92); «і чорні сльози шовковиці капали через тин» (Костенко, 1989: 105); «Малі хвилі відчайдушний схлип» (Костенко, 1989: 131); «Зелені верби руки заламали» (Симоненко, 2004: 213); «Важкувато сопє димар»; «Галасує від болю дерево» (Симоненко, 2004: 42).

Наведені приклади підтверджують думку Ш. Бодлера про те, що «уява розкладає світ на складові компоненти і потім, збираючи та поєднуючи їх за законами, які виходять із самих глибин душі, створює новий світ, викликаючи відчуття новизни» (Бодлер, 1988: 400).

Семантичні перетворення в наведених поетичних фрагментах зумовлені, очевидно, особливостями поетичної гносеології. Слова набувають змісту, який не передбачений контекстом, а з'являється з волі автора у співвіднесенні з його світоглядом, асоціативним поглядом на звичайні предмети, які часто персоніфікуються, «обрастають» частинами тіла, як це спостерігаємо в таких рядках: «лоскоче боки мертвих яворів» (Костенко, 1989: 411), «коли ридали сосни янтарем» (Костенко, 1989: 392), «сад шепотів пошерхлими губами» (Костенко, 1989: 342), «янтарні спини стовбурів» (Костенко, 1989: 332).

Для поетичного внутрішнього світу автора може бути характерна й власна усталена символіка. Так, із погляду вираження суб'єктивного оцінювання важливою функцією у творах Л. В. Костенко наділені образи геометричних фігур. Особливе семантичне оточення формує складні асоціативно-образні зв'язки, що дозволяють геометричним фігурам виконувати роль символів.

Зокрема, це можна сказати про квадрат. У контексті світової поетичної культури форма квадрата – символ пасивного початку, приземленого існування (КСС, 1994: 239–240). У наведених рядках уживання образу квадрата (квадрат – рівнобічний прямокутник; про що-небудь такої форми (СУМ, IV: 127) в одній смисловій конструкції зі словами *грати* (грати – переплетіння металевих прутів, штаб і т. ін., що використовується для загорожі (СУМ, II: 159), *зорі* (зоря – самосвітне небесне тіло (СУМ, II: 576) та *дамки* (дамка – шашка, яка після завершення свого ходу по шаш-

ковій дошці набуває права пересуватися на необмежену кількість кліток (СУМ, II: 210) утворює своєрідну гру сем 'неволя', 'космічна воля', 'гра', в якій квадратна форма може символізувати ув'язнення, а зорі – шашки, що пересуваються по залізних рамках, під час руху поїзда:

*Квадрати-грати,
залізні рамки, –
можна зорями
грати в дамки* (Костенко, (1989: 148).

Квадрат у поезії Л. В. Костенко також символізує бездуховність, примітивізм, втиснутий у «ритуальний штамп»; виражає занепокоєння поетеси вторгненням примітивних інтересів і бажань у земне буття людей, намірами втиснути духовність в обмежені форми:

*Номенклатурні дурні, бюрократи,
пласкі мурмила в квадратурі рам*
(Костенко, 1989: 169).

Поруч із квадратом трапляється кругла форма (коло – замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра (СУМ, IV: 226), яка може сприйматися як евфемізм, покликаний завуалювати прагнення до досконалості:

*Обруч – як на діжку. Щоб мислі тримались
купи* (Костенко, 1989: 234);

Дзвонять у відрах крижані кружальця
(Костенко, 1989: 41);

Замкнулось коло. Вихід замураваний
(Костенко, 1989: 195).

Особливу функцію виконує овальна форма (овал – фігура, що має вигляд витягнутого круга (СУМ, V: 610) у В. А. Симоненка. Семантика контекстуального використання слова *овал* значно ширша, ніж словникова. Авторський овал стає своєрідним амулетом, що здатен зберегти від досади та розпуки.

*Де ж ті одні-єдині руки,
Що в час досади і розпуки
Мене сховують в свій овал?*
(Симоненко, 2004: 202).

Рідше в розглянутих текстах присутня форма трикутника (трикутник – геометрична фігура на площині, обмежена трьома прямими, які взаємно перетинаються й утворюють кути (СУМ, X: 259), що символізує єдність і, можливо, початок:

*чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч
потім випливають знову
з багряної дельти світанку*
(Костенко, 1989: 101).

(Дельта² – назва четвертої букви грецького алфавіту, яка має форму трикутника (СУМ, II: 237), а також дельта¹ – гирло річки з численними острівцями й протоками на замуленій низині (СУМ, II: 237).

Отже, суб'єктивний чинник проявляється в дії символів та асоціацій, які властиві світобаченню автора та апелюють до «внутрішнього багажу» сучасної системи свідомості. Цей чинник уможливорює використання особистісних мірил осягнення та сприйняття величезного інформаційного простору сучасної культури та життя. Тому асоціативна поетика має масштаб перцептивного «простору уявлення епохи» (Бергер, 1994: 124) і найчастіше є наслідком переосмислення слів в індивідуальному вживанні. Приклад такого переосмислення представлений у таких рядках:

Зажуриться. Ні пари, ані парості.

Мігрень душі... Написано не все

(Костенко, 1989: 234).

Асоціації, які привернули увагу поета, належать до розряду особистісних. Контекстуальне значення слова *мігрень* відмінне від словникового (*мігрень* – захворювання людини, що виявляється в періодичних приступах головного болю (СУМ, IV: 724). У наведеному контексті лексема реалізує лише частину свого значення, а саме – сему ‘захворювання’ (захворювання – занедужання (СУМ, III: 378). Супроводжуючись образними прирошеннями смислу, це значення включається у змістову структуру концепту *душа*. Отже, повна або часткова відсутність духовного смислу, психічний дискомфорт асоціюється в поетеси з *мігренню* душі (душа – внутрішній психологічний світ людини, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ (СУМ, I: 445).

У рядках:

А мені ж, може, просто хочеться щастя,

тугого й солодкого, як шоколад

(Костенко, 1989: 38)

уявлення авторки про щастя земної жінки як *туге* й *солодке* зумовлене змістовими компонентами значення слів *тугий* (тугий – щільно заповнений (СУМ, X: 310) та *солодкий* (солодкий – який має приємне відчуття, дає насолоду (СУМ, IX: 446). У результаті співвіднесеності наведених слів у словосполученні *туге й солодке щастя* значення концепту *щастя* (щастя – стан цілковитого задоволення життям (СУМ, XI: 573) збагачується новими змістовими нюансами. Слово представляє в цьому контексті щастя реально відчутним, повновартісним.

Об'єктивне значення конкретних слів автор художнього твору сприймає суб'єктивно, надаючи їм смислу, відповідного своєму еству, як, наприклад, у рядках:

Кибиток кочових ребристі халабуди

(Костенко, 1989: 403).

Конструкція *ребристі халабуди*, до складу якої включено слово *халабуда* (халабуда – убога оселя, хата (СУМ, XI: 12), сприяє переосмисленню лексеми *ребристі* (ребристий – в якого випинаються ребра (СУМ, V: 468), що містить у собі вказівку на якість живого. Крім того, наведене словосполучення наділене додатковими суб'єктивними семами ‘злиденність’, ‘убогість’, які представляють яскраву стилізацію кочового життя.

У такому поетичному рядку:

і стоїть неумитий присмерк за розхристаними дверима

(Костенко, 1989: 135)

відбувається персоніфікація слова *присмерк* (присмерк – напівтемрява після заходу сонця або перед світанком (СУМ, VIII: 271) завдяки смисловим компонентам лексеми *неумитий* (неумитий – який не вмився (СУМ, V: 268), привертаючи до себе увагу передусім незвичайним смисловим навантаженням. Про *присмерк* авторка говорить як про людину. А слово *двері* (двері – отвір у стіні для входу і виходу (СУМ, II: 217) у тому ж прикладі набуває смислових компонентів, властивих живій істоті: *розхристані двері* (розхристаний – розстебнутий на грудях (СУМ, VIII: 480), у значенні *відчинені*.

Цікаве переосмислення спостерігаємо в рядках:

І що зорю? Який засію лан?

За Чорним Шляхом, за Великим Лугом

Невже і я в тумані – як туман –

і я вже йду за часом, як за плугом

(Костенко, 1989: 4).

Чорний Шлях – це дорога з України до Криму, якою вели невольників у чужоземне рабство. *Великий Луг* – місце в середній частині Дніпра, нижче острова Хортиці, де сформувалося козацтво. Поставлені поряд, ці дві історичні реалії стають, з одного боку, символом намагання ворогів полонити українців, а з іншого – якнайкраще ілюструють героїчну боротьбу та нескореність козацтва. Трансформацію смислу спостерігаємо й у слові *плуг*, яке в цьому контексті позначає чесну, хоч і важку працю, яку доводиться виконувати наперекір обставинам. Сигналом до виникнення таких індивідуально-авторських асоціацій слугують елементи переносного значення стійкого словосполучення *ходити за плугом* (обробляти землю (СФУМ, 2003: 293, 402).

Висновки. Отже, художні твори виявляють нові образні смисли лексичних одиниць, що репрезентують ставлення автора до об'єкта зображення та до навколишнього світу.

Внутрішня ємність поетичного змісту слів відкриває асоціативні канали для переосмислення загальнолюдських понять. При цьому когнітив-

ний аспект осягнення сутності явищ, що оточують людину, включає пізнавальні та психологічні можливості митця із супровідним до них процесом переведення ідеалізованих уявлень в об'єктивну систему знаків. Вербалізована інформація стає когнітивною моделлю зображення світу загалом та окремих його явищ, синтезованим змістом у межах словникового значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бергер Л. Г. Пространство образного мира (парадигма познания) в структуре художественного стиля. *Вопросы философии*. 1994. № 4. С. 124–126.
2. Бодлер Ш. Об искусстве. Москва : Искусство, 1988. 422 с.
3. Костенко Л. В. Неповторність. Київ : Молодь, 1980. 220 с.
4. Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 560 с.
5. Керлот Х. Э. Словарь символов. Москва : Reel-book, 1994. 603 с.
6. Рудяков Н. А. Стилистический анализ художественного произведения. Київ : Радянська школа, 1977. 136 с.
7. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. 338 с.
8. Симоненко В. А. У твоєму імені живу. Київ : Веселка, 2003. 382 с.
9. Словник української мови : в 11-ти томах. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
10. Словник фразеологізмів української мови / за ред. В. О. Винника. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Київ : АртЕК, 1998. С. 15–27.

REFERENCES

1. Berger L. G. (1994). Prostir obraznoho svitu (paradyhma piznannya) u strukturі khudozhn'oho stylyu [The space of the figurative world (paradigm of cognition) in the structure of artistic style]. *Questions of philosophy – Voprosy fylosofyy*. № 4. Pp 124–126 [in Ukrainian].
2. Bodler Sh. (1988). Ob yskusstve [About art] Moscow: Iskusstvo, 422 p. [in Russian].
3. Kostenko L. V. (1980). Nepovtornist' [Uniqueness]. Kyiv: Molod', 220 p. [in Ukrainian].
4. Kostenko L. V. (1989) Vybrane [Selected]. Kyiv: Dnipro, 560 p. [in Ukrainian].
5. Carlot H.E. (1994) Slovar' symvolov [Dictionary of symbols]. Moscow: Reel-book. 603 p. [in Russian].
6. Rudyakov N. A. (1977) Stylystycheskyu analiz khudozhestvennoho proyzvedenyya [Stylistic analysis of a work of art]. Kyiv: Soviet school, 136 p. [in Ukrainian].
7. Semenets O. O. (2004) Synerhetyka poetychnoho slova provadzhenya [Synergetics of the poetic word]. Kirovograd: IMEX LTD, 338 p. [in Ukrainian].
8. Simonenko V. A. (2003) [U tvoyemu imeni zhyvu] I live in your name. K: Veselka, 382 p. [in Ukrainian].
9. Dictionary of the Ukrainian language [Slovyk ukrayins'koyi movy. v 11-ty tomakh] / (Vols 1-4). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Dictionary of phraseology of the Ukrainian language [Slovyk frazeolohizmiv ukrayins'koyi movy] (2003). / ed. V.O. Vinnik. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Stern I. B. Vybrani topiky ta leksykon suchasnoyi linhvistyky]. (1998). [Selected topics and lexicon of modern linguistics]. Kyiv: АртЕК. P. 124–126 [in Ukrainian].

Наталія БАНДРІВСЬКА,

orchid.org/0000-0002-2891-1944

викладач вищої категорії

Дрогобицького механіко-технологічного коледжу

(Дрогобич, Львівська область, Україна) 20.05.1980.natalia.25@gmail.com

Ольга АНДРІЙЧИК,

orchid.org/0000-0002-4161-5701

викладач першої категорії

Дрогобицького механіко-технологічного коледжу

(Дрогобич, Львівська область, Україна) andrijchykola@gmail.com

АНІМАЛІСТИКА ЧАРЛЬЗА РОБЕРТСА ЯК ФЕНОМЕН АНГЛО-КАНАДСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається проблема анімалістики Чарльза Робертса як феномену англо-канадського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. Цей період вирізняється посиленням інтересу канадських письменників до теми природи, яку осмислювали не тільки як об'єкт зображення, але і як чинник, що впливав на долю, характер і мислення людини. Канадські письменники (Е. Сетон-Томпсон, Д. Скотт, Ч. Робертс, Сіра Сова та ін.), намагаючись подолати регіоналізм канадської літератури, виробили особливу манеру зображення світу природи, що зумовило утвердження нового жанру – анімалістичного оповідання як ключового жанру національної літератури. Анімалістика допомагає нам повернутися до природи. Вона намагається наблизити нас до тієї попередньої спорідненості із землею, не вимагаючи відмовитися від важливих здобутків прожитого часу чи від століттями набутих знань.

Засновником і найбільш талановитим представником цього жанру визнано Чарльза Робертса. Ключові смислові знаки образів природи у творчості Ч. Робертса, послідовне й системне простеження особливостей реалізації головних тем і принципів зображення дійсності в його анімалістичних оповіданнях дають змогу говорити про схильність автора до романтичного світосприймання. Саме це поетичне відчуття природи концентрувалося в авторській свідомості у вигляді містичної віри і сприяло зверненню до міфології. Такі риси міфопоетичної свідомості притаманні анімалістиці Ч. Робертса.

Тема природи, яка особливо активізувалася в кінці ХІХ – початку ХХ століть, стала однією з центральних тем у творчості автора. Чарльз Робертс уперше в англо-канадській літературі звернувся до висвітлення цієї теми, втілюючи своєрідність власне канадського її трактування. Автор звертається до зображення життя людини в суворих умовах північного краю, до показу суворого, таємничого світу, де і канадський поселенець, і мешканці-тварини приречені співіснувати й виживати в жорстоких умовах Півночі. Це співіснування визначає такий домінуючий мотив анімалістики Чарльза Робертса, як виживання. Загалом унікальне поєднання автором традиційного та новаторського дає можливість говорити про його своєрідну художню манеру.

Ключові слова: анімалістика, анімалістичне оповідання, скетч.

Nataliya BANDRIVSKA,
orchid.org/0000-0002-2891-1944
Highest Category Teacher
Drohobych Mechanical Technological College
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) 20.05.1980.natalia.25@gmail.com

Olha ANDRIICHYK,
orchid.org/0000-0002-4161-5701
First Category Teacher
Drohobych Mechanical Technological College
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) andrijchykola@gmail.com

CHARLES ROBERTS'S ANIMALISM AS A PHENOMENON OF THE ENGLISH-CANADIAN LITERARY PROCESS AT THE END OF XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURIES

The article deals with the problem of Charles Roberts's animalism as a phenomenon of the English-Canadian literary process at the end of XIX – the beginning of XX centuries. During this period the Canadian authors were highly interested in the theme of nature, which was considered not only as depictive object, but also as the notion that influenced people's fate, character and the way they think. The Canadian authors (E. Seton-Thompson, D. Scott, Ch. Roberts, Grey Owl and others) trying to overcome the regionalism of the Canadian literature, developed a special manner of depicting nature, which led to the establishment of a new genre of animal story as a key genre of the national literature. Animalism helps us to return to the nature. It tries to bring us closer to that previous kinship with the Earth, but not claiming to give up the important achievements of the time or the knowledge acquired over the centuries.

Charles Roberts is considered to be the founder and the most talented representative of this genre. At the same time the key semantic signs of images of nature in his works, his consistent and systematic tracing of the main themes and principles of depiction the reality in his animal stories, allows us to talk about the author's propensity for a romantic worldview. This poetic sense of nature concentrated in the author's consciousness in the form of mystical faith and contributed to the appearing of mythology. These are the features of the mythopoetic consciousness inherent in the animalism of Charles Roberts.

At the end of XIX – the beginning of XX centuries the theme of nature was highly discussed and has become one of the main of Charles Roberts's stories. The author was the first who addressed to the illustration of this theme, pointing to its Canadian treatment. He depicted human's life in severe conditions of North, mysterious world, where either the Canadian settler, or animals have to survive. This coexistence determines such dominant feature of Charles Roberts's animalism as survival. Generally, the unique author's manner of combining the traditional and innovative allows us to talk about his peculiar artistic style.

Key words: animalism, animal story, sketch.

Постановка проблеми. Відповідно до тези про те, що нація може бути визначена як письмово зафіксована нарація (Б. Андерсон, Е. Гелнер), жанр оповідання, розглянутий у контексті певної культури, дає змогу виділити певні культурні коди, уможливорює вивчення національних ментальних цінностей. Особливо важливим є визначення таких кодів у межах тих етнічних систем, які перебувають у процесі самоідентифікації – саме до таких належить культура Канади, яка сформувалася внаслідок багатоаспектних взаємозв'язків у міжкультурних потоках. Саме тому, осмислюючи національну ідентичність канадської літератури, дослідники звертаються до кінця XIX ст. – періоду формування національних літературних традицій і створення передумов для їх подальшого розвитку.

Процес становлення канадської літератури у всій повноті відображає соціокультурні осо-

бливості розвитку канадської нації (Єфремова, 1988). Поселенці, які прибули на американський континент, з одного боку, зберегли зв'язок з європейською культурою (Овчаренко, 1983: 33), а з іншого – не могли не відреагувати на специфіку природних умов, у які вони потрапили. Тому в кінці XIX ст. в канадській літературі починають відображатися літературні ознаки «рубєжу століть» («pale shadows of the later achievement») (Keith, 1985: 45), з-поміж яких передусім – унікальний синтез романтичних і модерністських рис. Це стало одним із рушійних чинників посилення інтересу до теми природи, що дедалі активніше й інтенсивніше почала розвиватися у творах канадських письменників. Одним із авторів, творчий інтерес якого майже повністю зосереджений на висвітленні теми природи, а також взаємостосунків людини і природи, був Чарльз Робертс.

Аналіз досліджень. Аналіз оповідань Ч. Робертса в контексті розвитку західноєвропейської та американської літератур кінця XIX – початку XX століть сприяє глибшому розумінню національної специфіки канадської літератури, в історії становлення якої анімалістичне оповідання відіграло ключову роль. Зарубіжні дослідники англо-канадської літератури називають Ч. Робертса «поетом Конфедерації» (Дж. Каптон, Т. Маршал, Д. Пейсі), «письменником прерії» (Дж. Вудкок, А. Лукас), не наголошуючи на історико-літературному значенні його анімалістики. Оскільки вітчизняні дослідники (Н. Овчаренко, А. Голишева, О. Федосюк), на жаль, також не присвячують належної уваги анімалістичним оповіданням Ч. Робертса, у статті розглядаються образно-стилістичні доміанти анімалістики Ч. Робертса, які безпосередньо пов'язані з порушуваними в його творах проблемами існування та життєдіяльності людини на тлі канадської природи. Це дає підстави для теоретичних узагальнень і висновків про механізм і чинники становлення канадської національної художньої свідомості.

Мета статті – з'ясувати передумови виникнення анімалістичної прози Ч. Робертса як вагомого складника національної англо-канадської літератури «рубежу століть».

Досягненню цієї мети сприяло розв'язання низки конкретних завдань:

- висвітлити роль анімалістичного оповідання як ключового жанру англо-канадської літератури;
- умотивувати концептуальну роль природи як загального ідейно-естетичного тла й водночас стрижневого концепту анімалістики Ч. Робертса;
- виявити специфіку традиційних поетичних мотивів і образів в анімалістичній спадщині Ч. Робертса.

Виклад основного матеріалу. На «рубежі століть» у канадській літературі склалися специфічні соціокультурні передумови, що сприяли появі жанру анімалістичного оповідання, з якого почався процес становлення національної англо-канадської літератури. Зокрема, однією з центральних тем у літературі цього періоду стає тема природи. Освоєння новопоселенцями територій канадської Півночі зумовило об'єктивну потребу вивчати її тваринний і рослинний світ. Крім того, посилення інтересу до світу живої природи підтримувалося також тогочасними новими теоріями, пропагованими в природничих дослідженнях, зокрема концепцією біологічного детермінізму, що склалася під впливом ідей Ч. Дарвіна і Г. Спенсера. Стимульований нею інтерес письменників до світу тварин продуктивно сприяв

розвиткові художньої анімалістики (Дж. Лондон, Р. Кіплінг, Дж. Кервуд).

Канадський літературознавець В. Нью визначає *animal story* як коротку, психологічну, емоційно насичену, логічно завершену оповідь про тварин або з життя тварин (New, 1987: 247). Проте специфіка канадської анімалістики, проблема її визначення як жанру зумовлена й самою історією її розвитку, і впливом попередніх літературних форм. Паралельні визначення «*narrative*», «*sketch*», «*tale*» вказують на форми, які передували становленню «*animal story*» залежно від характеру співвідношення документального і вигаданого.

До Ч. Робертса, як засновника жанру, звернення письменників до співзвучних тем були епізодичними та мали інший характер. Зокрема, упродовж 1830–1850-х рр. замітки про життя поселенців на Півночі друкувала С. Муді (S. Moodie). Однак ці твори мали не стільки художньо-естетичне, скільки дидактичне спрямування. Вони регулярно публікувалися в журналі «*Literary Garland*» (Монреаль), найвідомішим із них став «*Roughing It in the Bush*» (1852), і мали документально зафіксувати моральне піднесення, якого зазнає людина, що потрапила в природне середовище після життя в умовах цивілізації.

Окрім С. Муді, до тем, які згодом стали стрижневими для канадської анімалістики, зверталися також М. Стрікленд, Т. Нід, Ф. Стюарт, Д. Трейл. Проте, на думку української дослідниці Н. Овчаренко, їхні твори нагадували радше натуралістичні замітки, документальні свідчення, тому зараховувати їх до творів художньої літератури було б некоректно. Водночас варто зазначити, що в цих творах уже простежуються окремі риси жанру анімалістичного оповідання. Концепцію творчості цих письменників об'єднує спільний погляд на природу як на певне вороже людині середовище, до якого вона прагне, але в якому чувається чужорідним тілом (Овчаренко, 1983: 56). Але саме в цих творах, у їхній формі й предметі зображення, знаходили втілення риси жанру анімалістичного оповідання.

До кінця XIX ст. вже існувало певне розуміння скетчу як «*a brief prose work that usually describes a single scene or person, thus minimizing plot and emphasizing the documentary character of the rendering*» (New, 1987: 253). Скетч як жанр у цей період вирізнявся лаконізмом. І хоч у ньому було відображено емоційне сприйняття дійсності, популярність його була визначена головним завданням – відображати «фактичний», а не «вигаданий» світ. До «фактичного» нерідко відносили і «враження, отримане від реальної

дійсності» (Moritz, 1987: 215). Однак ті, хто подавався спокусі зображати не факт, а враження від нього, усвідомлювали небезпеку повернутися до вихідної позиції в історії канадської літератури, перетворивши розповідь про те, що було насправді, в екзотичну небилицю.

Відсутність єдиного літературного центру в Канаді й тенденція до абсолютизації деталей «місцевого колориту» визначили появу ознак регіоналізму в канадській прозі кінця XIX ст. Проте регіоналізм тогочасних письменників-аніمالістів, насамперед Ч. Робертса, співвідноситься не з провінціалізмом, що представляє специфіку тієї або іншої території в її екзотичності, і не з націоналізмом, що декларує перевагу своєї нації. Регіоналізм аніمالістів співвідноситься з національною концепцією, що синтезує з окремих елементів загальну картину канадської дійсності, з прагненням заявити про повноцінність, самодостатність канадської нації. Письменники цього напрямку намагалися збалансувати власну націленість на пошуки національних витоків із бажанням не обмежуватися регіональними проблемами, а ввести канадську літературу у світовий загальнокультурний контекст.

У 90-ті роки XIX ст. починається черговий значний етап розвитку англо-канадської літератури й, зокрема, канадського аніمالістичного оповідання, у якому відбулося унікальне поєднання документального та художнього. Цей період пов'язаний з іменами Е. Сетона-Томпсона (E. Seton-Thompson), Ч. Робертса (Ch. Roberts), Г. Паркера (G. Parker), згодом – Дж. Кервуда (J. Carwood), Сірої Сови (Grey Owl). Серед них Ч. Робертс визнаний найкращим стилістом в оспівуванні природи.

Інтенсивне розроблення аніمالістики у творах Ч. Робертса почалося під враженням від натуралістично точного зображення природи у творах Е. Сетона-Томпсона. У передмові до збірки «The Kindred of the Wild» (1902) Ч. Робертс дав визначення жанру «animal story», оцінюючи його як літературну форму, що «сприяє звільненню від світу грімздких споруд і жалюгідних лабіринтів самосвідомості, у якій ми поступово стаємо втомленими і знесиленими. Аніمالістика допомагає нам повернутися до природи, не вимагаючи, щоб ми водночас поверталися до варварства. Вона наближає нас до колишньої спорідненості із землею, не вимагаючи відмовитися від мудрості століть, від важливих результатів прожитого часу. Чисте, щире життя, до якого нас знову підводить аніمالістичне оповідання, досі існує за межами переможного маршу людини. Звернення до аніمالістичного оповідання має більше значення, ніж просто відновлення сил, це олюдження серця

й духу, розуміння нерозривного зв'язку зі світом природи» (Marshall, 1980: 59).

Сучасник Ч. Робертса В. Ф. Стоклі (W. F. Stokley) в журналі «Monthly» ділиться своїми враженнями від перших аніمالістичних оповідань Ч. Робертса: «The large place being given to animals in fiction was a sign of decadency!» (Keith, 1985: 18). Водночас він високо оцінює художню манеру письменника і його національну свідомість.

Одним з активних періодів пошуків і експериментів в англо-канадській літературі є роки Великої депресії і Другої світової війни. Про це свідчить значна кількість літературних альманахів (Queen's Quarterly, The Canadian Forum, The Canadian Magazine) (W. Grady «Canadian Short Stories», 1981) і радіопрограм (Wednesday Night, Anthology, Canadian Short Stories) (W. H. New «A History of Canadian Literature», 1989). У цей час активізувався літературний процес, з'являються психологічні оповідання М. Лаурі (M. Lowry), спогади Д. Пейсі (D. Pacey), феміністичні замітки Е. Вільсон (E. Wilson), гумористичні оповідання М. Річлера (M. Richler), символічні скетчі П. Пейджа (P. Page), байки А. М. Клейна (A.M. Klein), сентиментальні морські оповідання Е. Баклера (E. Buckler). Більшість цих авторів були новоприбулими громадянами Канади, які прагнули швидше стати «справжніми» канадцами, виявити свою причетність до місцевої культури. Тому в їхні художні системи активно входить екзотичний тваринний і рослинний світ Канади (New, 1987: 79), посилено розробляються проблеми взаємостосунків людини і «чогось невідомого», що розкриваються на тлі суворой канадської природи.

У творах авторів сучасного покоління – М. Етвуд (M. Atwood), Е. Мунро (A. Munro), М. Коена (M. Cohen), В. Вальгардсона (W. D. Valgardson) – кореляція «людина – природа» втрачає агресивну конотацію. Як два основні складники навколишнього світу, природа і людина починають висвітлюватися у плані взаємодії, а сам образ природи ускладнюється як складний багатогранний символ.

Варто також зазначити, що роботи письменників – представників ранньої літератури Канади (С. Муді, Т. Халібертона) були скеровані на смаки й життєвий досвід «зовнішнього», дистанційованого читача, що перебуває в Європі або США. Натомість аніمالістика кінця XIX ст. вже виразно орієнтована на місцевого читача – канадца, що замислився про своє місце, про своє самовизначення, про свою національну належність. Звідси своєрідний топос – місце дії – канадських аніمالістичних оповідань, упізнаваний завдяки описам рис тваринного і рослинного світу не тільки «місцевим» читачем, але й «зовнішнім».

Своєрідність канадського анімалістичного оповідання простежується і в незвичайній художній проєкції оповідання. Для американської літератури періоду освоєння характерний так званий горизонтальний погляд «удалину», який охоплює незвідані ліси та прерії, нескінченні сніги. Для англійської літератури кінця XIX століття характерний інший погляд – «згори», погляд із позиції історії і прожитого часу. Для канадської літератури, а саме для розглядуваного англо-канадського анімалістичного оповідання, характерний погляд «зсередини», що визначає локальність як домінуючу межу канадського світосприймання. Персонажі творів канадських письменників-анімалістів то мандрують долинами, то провалюються під лід і спостерігають за подіями з дна озера, то потрапляють усередину хижої квітки, то ховаються за дерево, лякаючись невідомого. Така художня проєкція не тільки визначає місце, яке займає людина в системі канадської дійсності, але й дає змогу оцінити низку проблем канадського суспільства, побачених «зсередини».

Особлива система персонажів канадських анімалістичних оповідань зумовлена специфічною проблематикою канадської літератури не тільки цього періоду, але й, на думку М. Етвуд, усією подальшою історією її розвитку. Такою ключовою ідеєю є ідея «виживання», що з'явилася в анімалістичних оповіданнях кінця XIX – початку XX століть. Міфологема «виживання» розкриває проблему існування канадця і в суворому світі північної природи, що його оточує, і в умовах політичних, економічних і соціальних зрушень, що спостерігалися в канадському суспільстві в кінці XIX ст. Якщо специфіку літературного героя американської літератури визначає міфологема «американська мрія», в англійській літературі такою є міфологема «будинок-фортеця», то канадська міфологема «виживання» визначає характер героя канадської літератури (Овчаренко, 1983: 22), змушеного думати і дбати про збереження власного життя, забезпечувати собі їжу і житло, максимально остерігаючись водночас навколишнього світу. З цього погляду міфологема «виживання» вказує на відмінні риси канадського світосприймання, в її символіко-метафізичному значенні сконцентрована проблема виживання молодій канадській нації у період формування і становлення канадської державності.

Творчість Ч. Робертса в окресленому контексті оцінюється як самодостатній і значущий складник національної канадської літератури «рубеву століть». Адже цей письменник започаткував особливий стиль анімалістичного оповідання, у якому відбувається синтез документальності, фактографічності й художності. Цей тип художнього викладу (нарації), власне, й визначив національну специфіку цього жанру малої прози на загальному тлі світової літератури. Крім того, здобуток Робертса-анімаліста полягає в тому, що його твори збагатили світову літературу канадською тематикою.

Висновки. Основні етапи становлення канадської літератури співвідносяться з найважливішими історично-культурними віхами розвитку Канади. Вивчення цієї проблеми виявляє низку загальних особливостей, які, з одного боку, зближують її з іншими національними літературами і передусім із літературами європейських країн, а з іншого – вказують на самобутність канадської літератури в контексті літератури світової.

Домінантна тема англо-канадської літератури загалом і анімалістичного оповідання як феномену саме канадської літератури – тема природи. Ця тема реалізована і в перших канадських творах, і в сучасних оповіданнях.

Уперше в історії англо-канадської літератури Ч. Робертс запропонував «внутрішній» погляд новопоселенця на навколишній світ природи.

Тема природи визначає основні стилістичні домінанти анімалістичної прози Ч. Робертса. Саме з її поглибленим розробленням пов'язане активне введення в художньо-образну структуру творів характерних для цього регіону образів рослин, тварин, птахів, природних реалій як основних конкретизаторів універсального образу природи.

Характерна тематична риса творів Ч. Робертса – звернення до зображення життя людини в суворих умовах північного краю, заглиблення в художній показ суворого, таємничого світу, де приречені співіснувати й виживати і канадський поселенець, і мешканці-тварини. Це визначає такий домінуючий мотив анімалістики Ч. Робертса, як виживання. Характерна ознака текстового втілення цієї міфологеми – її накладання і на образ людини, і на образи тварин як основних репрезентантів світу природи, що постійно зазнають зовнішньої небезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овчаренко Н. Ф. Англоязычная проза Канады. Київ : Наукова думка, 1983. 286 с.
2. Проблемы истории Канады / под ред. А. В. Ефремова. Москва : Наука, 1988. 311 с.
3. Keith W. J. Canadian literature in English. L., N. Y., 1985. 287 p.
4. Moritz A., Moritz T. The Oxford Illustrated Literature Guide to Canada. Toronto : Oxford University Press. 1987. 246 p.
5. Marshall T.H. The Major Canadian Poets and the Making of a Canadian Tradition. Vancouver : Vancouver Press, 1980. 184 p.
6. New W.H. Dream of Speech and Violence. Toronto : Toronto Press, 1987. 302 p.

REFERENCES

1. Ovcharenko N. F. Angloyazychnaya proza Kanady. [Canada English-speaking prose]. K., 1983. 286 p. [in Russian].
2. Efremova A. V. Problemy istoriji Kanady. [Problems of Canadian history]. M., 1988. 311 p. [in Russian].
3. Keith W. J. Canadian literature in English. L., N. Y., 1985. 287 p. [in English].
4. Moritz A., Moritz T. The Oxford Illustrated Literature Guide to Canada. Toronto : Oxford University Press. 1987. 246 p. [in English].
5. Marshall T. H. The Major Canadian Poets and the Making of a Canadian Tradition. Vancouver : Vancouver Press, 1980. 184 p. [in English].
6. New W. H. Dream of Speech and Violence. Toronto : Toronto Press, 1987. 302 p. [in English].

Тетяна БАНДУРА,

orcid.org/0000-0001-9999-0523

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) *tatyanabandura03@gmail.com*

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ В ПОВІСТІ Т. ОСЬМАЧКИ «СТАРШИЙ БОЯРИН»

У статті досліджується поліфункціональність художньої деталі в повісті Т. Осьмачки «Старший боярин», виявляється оригінальний багатий спектр художніх деталей у митця. Виділяється три основні типи – одиничні, наскрізні й система деталей. Серед одиничних деталей, які в основному виконують роль часопросторових локусів у повісті, виокремлюються майстерні пейзажні деталі. У видатного прозаїка пейзажна художня деталь вступає у ширші смислові зв'язки з іншими мікрообразами й образами твору. До наскрізних відноситься низка психологічних деталей, серед яких особливими є видіння, сни, марення, містичні голоси й співи. Систему художніх деталей презентують градаційні ряди звукових, зорових деталей.

Наголошується на тому, що автор свідомо в центрі композиції творить сільський пейзаж, що створює відповідну художню умовність. У селі реальне поєднане з ірреальним, події одночасно відбуваються в різних часових і просторових вимірах, минуле переплелось із сучасним. Автор ідеалізує патріархальне село засобом яскравих художніх деталей. З'ясовується специфіка художньої деталі, що виконує естетичну функцію художнього хронотопу.

У статті виявлено й проаналізовано складні взаємозв'язки між деталями як одного, так і різних типів – одиничних з одиничними, наскрізних з наскрізними, одиничних з наскрізними і т. д. Акцентується увага на тому, що в індивідуальному стилі письменника система деталей – це такий взаємозв'язок деталей, що веде до появи нових семантичних значень або художніх смислів.

Зазначається, що творчість видатного прозаїка засвідчила подальшу еволюцію художньої деталі, розширення її ідейно-смислових можливостей. Резюмується, що, по-перше, в аналізованій повісті змінюються прийоми створення яскравої образної одиничної та наскрізної деталей. По-друге, ускладнюється процес взаємодії між окремими типами деталей, між деталями різних типів, все ширше письменник вдається до складної розгалуженої системи деталей. По-третє, підвищуються зображально-виражальні якості деталі, насичення її ідейно-художнім змістом.

Ключові слова: *художня деталь, хронотоп, топос, локус, мікрообраз.*

Tetiana BANDURA,

orcid.org/0000-0001-9999-0523

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine) *tatyanabandura03@gmail.com*

POLYFUNCTIONALITY OF ARTISTIC DETAIL IN T. OSMACHKA'S STORY "SENIOR BOYAR"

The article examines the multifunctionality of artistic detail in the story of T. Osmachka "Senior Boyar". It turns out the original rich range of artistic details of the artist. There are three main types – single, through and system of parts. Among the single details that mainly play the role of space-time loci in the story «Senior Boyar», masterful landscape details stand out. In the case of an outstanding prose writer; a landscape artistic detail enters into broader semantic connections with other microimages and images of a work. A number of psychological details belong to the pervasive ones, among which visions, dreams, delusions, mystical voices and songs are special. The system of artistic details is presented by gradation series of sound and visual details.

It is emphasized that the rural topos and, obviously, the landscape, are deliberately placed by the author in the center of the composition and create a corresponding artistic convention. In the village, the real is combined with the unreal, events occur simultaneously in different temporal and spatial dimensions, the past is intertwined with the present. The author idealizes the patriarchal village by means of bright artistic details. The specifics of an artistic detail that performs the aesthetic function of an artistic chronotope are clarified.

The article identifies and analyzes the complex relationships between details of one and different types of artistic details – single with single, through with through, single with through, etc. Emphasis is placed on the fact that in the individual style of the writer system of details – it is such a relationship of details of one or different types that leads to the emergence of new semantic meanings or artistic meanings.

It is noted that the work of the outstanding prose writer testified to the further evolution of the artistic detail, the expansion of its ideological and semantic possibilities. It is summarized that, first, in the analyzed story the methods of creating a bright figurative single and through details change. Secondly, the process of interaction between separate types of details, between details of different types becomes more complicated, the writer increasingly resorts to a complex branched system of details.

Key words: artistic detail, chronotope, topos, locus, microimage.

Постановка проблеми. В історії кожної національної літератури є художні твори, поява яких зумовила полеміки, дискусії, роздуми про важливість виховання духовності засобом літературного твору. Суперечливим було сприйняття чи несприйняття таких творів реципієнтом і критикою, проте безперечним є визнання їхньої художньої цінності в контексті світової літератури через високу оригінальність письма, новаторську ілюстрацію стилістичних пошуків, поетикальної системи та демонстрацію самобутньої концепції міфомислення автора.

До таких мистецьких феноменів можемо віднести невелику прозову спадщину українського письменника Т. Осьмачки, визнаного літературною спільнотою після складного шляху становлення в умовах жорстоких репресій.

Аналіз досліджень. У сучасному літературознавстві проза митця нерідко ставала об'єктом наукового дослідження. Екзистенційну природу епічних творів письменника розглядали у своїх наукових працях В. Барчан, Н. Зборовська, Н. Колесниченко-Братунь, О. Лапко, Н. Михайловська, О. Надточій, О. Піскун, М. Скорський, О. Слоньовська, І. Смолій, Г. Токмань та ін. У міфологічному аспекті з урахуванням численних алюзій і ремінісценцій з Т. Шевченка та М. Гоголя творчість Т. Осьмачки досліджували Ю. Мариненко, О. Мірошник, І. Стребкова та ін. Певним поетикальним елементам прози автора, зокрема специфіці художньої деталі, уваги приділялося менше, особливо у визначенні функціональності.

Мета статті – дослідження функціональності художньої деталі в повісті Т. Осьмачки «Старший боярин».

Виклад основного матеріалу. Спектр художніх деталей у митця надзвичайно багатий, проте серед них можна виділити три основних типи – одиничні, наскрізні й систему деталей. Серед одиничних деталей, які в основному виконують роль часопросторових локусів у повісті «Старший боярин», виділяємо майстерні пейзажні деталі. У видатного прозаїка пейзажна художня деталь вступає в ширші й, можна сказати, валентніші

сміслові зв'язки з іншими мікрообразами й образами твору.

Наведемо приклад пейзажної деталі з глибоким символічним наповненням, що продукується в антропоморфній структурі. Дія «Старшого боярина» відбувається в 1912 році в найбагатнішу пору року – в першій половині літа, серед буяння розкішної природи, щедро напоєної сонцем. Сонце становить епіцентр пейзажних замальовок повісті, воно супроводжує героїв, бере участь у настрої, психічному стані, самовідчутті персонажів. Персоніфікований образ небесного світила виразно відображає міфологічне сприйняття Сонця як «...вищої сили, центру буття, яке призначив Всебог освітлювати й зігрівати землю і давати їй плодючість» (Войтович, 2002: 497). Таке сприйняття акумулює означення «життедайне сонце», що неодноразово вживається в тексті. Сонце – джерело світла й тепла, під його лагідним промінням все оживає й радіє буттю, воно сповнює світ красою й спокоєм, наприклад, у такій картині червневого недільного ранку:

«Кожні груди живої істоти дихали безмежною глибиною супокою і потуги, яка непомітно викликала сонцем з надр землі і переливалася в кожне стебло і в кожне живе серце. Дихали радісно, глибоко і з таким чуттям, яке говорило, що можна дихати ще радісніше, ще глибше і ще тихше...» (Осьмачка, 1998: 15).

Антропоморфне сприйняття сонця відбито й в оригінальному порівнянні його з господарем: «...Йому здався день незвичайно тихий і широкий своєю пусткою, але в якій сонце не могло потовпитися – бувши надміру великим, воно набирало величезних зусиль, аби розгорнутися на весь розмах своєї потуги. І, здавалося, воно почувало себе серед літнього дня так, як спітнілий, розпарений господар у маленькій коморі, увійшовши туди з поля дістати з бодні сала» (Осьмачка, 1998: 30).

Таким чином, автор уводить у «живу» систему персонажів персоніфікований образ сонця, надаючи йому смислотвірного значення в оповіді, наголошуючи на міфологічному підґрунті деталі-символу.

Особливо виразно зв'язок зазначеного образу з давнім солярним культом українців виступає в останньому, чотирнадцятому розділі повісті, де в картині сходу сонця небесне світило порівнюється з нареченою, яка напередодні весілля обходить село, запрошуючи родичів на своє свято:

«...Вранішні пташині звуки він сприймав наполовину як співи дружок тієї молодої, що ходить по селу напередодні вінчання і запрошує родичів на весілля <...> А ті велетенські дві тополі, між якими були ворота в двір, світилися до розпеченого сходу блискучим ряботинням листків. З першого погляду думка говорила, що то висять на гілляках тисячі маленьких дзеркалець, і ворухнуться вітром, і світяться сонцем <...> Де вона, завітчана квітками від чола через голову аж до намист та до китиць, мішаних на спині широкими різнокольоровими стрічками. А! Ось голова її підводиться над селом. А її прикраси, зачепившись за садки та за хати і за далекий ліс, натяглися до небес, неначе пасма гарячого проміння. Сонце. Сонце! Це сонце так зустрічають півні. Це вони співають, а не друзки» (Осьмачка, 1998: 93).

Сонце в образі нареченої пов'язане з давніми народними уявленнями небесного світила як живої істоти, що грає. За цим віруванням, «у дні великих свят Сонце на сході переливається різними кольорами або підскакує, миготить, зупиняється і т. ін.» (Войтович, 1998: 498). Письменник розширює колірну систему ліричних образів, високохудожніх епітетів, яскравих промовистих метафор, залучаючи золотий, гарячий, блискучий, світлий відтінки кольорів художнього пейзажу. Народнопоетичні речові художні деталі наповнюють уривок різноголоссям природних явищ (дзеркальця, квітки, намиста, китиці, стрічки і т. д.). Про це грандіозне видиво в народі говорили «Сонце до вінця йде» (Войтович, 2002: 499). Елементи весільного дійства відображають і тексти українських колядок та щедрівок, де сонце уособлює жінку, господиню, а місяць – чоловіка, господаря, причому «фольклорний мотив шлюбу небесних світил має прадавнє, ще індоєвропейське коріння» (Войтович, 2002: 499).

Дихотомічною складовою частиною «небесної пари» у творі виступає місяць, символіка якого «пов'язана з лунарними міфами, де він завжди знаходиться в опозиції до Сонця» (Москаленко, 1998: 82). Справді, найбільш фантастичні дійства твору відбуваються саме вночі, за повного панування місяця з його магічним світлом. Події, які розгорнулися в уяві Гордія, а потім і в дійсності, теж відбувалися в межовий, міфічний час – о дванадцятій годині ночі. Це не випадково, адже місяць – «символ циклічного ритму часу,

духовного аспекту світла в п'яті» (Москаленко, 1998: 82), йому підвладний космос. У пейзажній картині повісті місяць виконує функцію господаря нічного світу. Тому коли від тужливої пісні Марфи нап'ялися небеса, «і посеред ночі від наглого місяця стало світліше і моторошніше <...>, він, ніби це відчувши, став важко і повільно осідати над церквою. І знизився на найвищий гостряк хреста. Хрест не витримав, тріснув і з місяцем упав в ограду...» (Осьмачка, 1998: 20).

Сакральна художня деталь – хрест у видінні Гордія не випадкова. Міфологічна символіка хреста пов'язується з Деревом Життя, «світовою віссю, союзом духовного принципу і принципу світу явищ; стражданнями, муками, боротьбою <...>, агонізуючою біллою життя <...>, спасінням через страждання...» (Москаленко, 1998: 135). Сюжетотвірні функції містично-сакральної художньої деталі полягає в репрезентації авторської ідеї – трансляція через жіночу пісню всієї глибини страждань понівеченої української душі, розп'яття самої України, що втілилася в священному образі співаючої жінки-душі.

Міфологічного змісту набувають і пейзажні художні деталі в експозиційній картині опису села, до якого підходить головний герой Гордій Лундик. Він потрапляє до обійстя Горпини Корецької, яке символізує родинне гніздо, морально-етичні основи роду, його стійкості. Гордій повинен перейти річку – символ розподілу світів, щоб потрапити в зовсім інший світ – руйнації й боротьби. Для посилення сюжетної інтриги митець в описі навколишнього пейзажу виділяє окремі промовисті пейзажні деталі, які з огляду на народний світогляд мають містичне значення: яр – глибока, безлюдна, дика місцина; зарослий дерезою рів, «місцевість навколо спуску через стрімучу крутість ніколи і ніким не оброблялася» (Войтович, 2002: 120); болотяна рослинність – рогаза, очерет, що вже створює уяву про щось нечисте, надприродне; дерева, що своєю символічною семантикою підкреслюють відповідне функціональне навантаження: верби, тополі, осики, явори. Основним локусом дії є річка, де, за міфологічними традиціями, зазвичай відбувалися обрядово-ритуальні дійства. Саме від річки, за порадою ворожки, почала Варка своє відьомське чаклування, щоб заспокоїти душу матері, котра «встає з того світу і йде у <...> берег і співає вночі» (Осьмачка, 1998: 40).

Прикметною в повісті «Старший боярин» є градаційна система художніх звукових деталей, що створюють у тексті різнорідну картину природних звуків-шумів. Для прикладу наведемо декілька звучних уривків:

«Луна від людських розмов і крику пастушків, від мекання овець та іржання коней, реву волів та корів йшла в поле зо всіх царин села мальовничим звучанням, як і село, пройняте туманом, було кольористе на ранкові фарби» (Осьмачка, 1998: 15). Автор вводить у художнє полотно поряд зі звуковими деталями й зорові через колірну палітру ранкової картини.

«...Видно було, як красувалися жита і стояли густі зелені пшениці, над якими звисали кібці й звеніли жайворонки. А їм знизу здавленою луною відповідали перепелиці хававканням. Дикі качки та лиски з польових озер криком. І лисиці, скликаючи лисенят гаркітливим ляцанням. А бджоли, оси і джмелі тягли через поля свою окрему, гостру і тужливу прекрасну мелодію...» (Осьмачка, 1998: 18).

Нагромадження звукових і зорових художніх деталей у пейзажних картинах створюють ідилічну картину «святої землі». «В архаїчному, релігійному досвіді та міфологічній інтуїції Земля є місцем (пунктом у просторі), в якому людина віднаходила себе. Як показують етнологічні дослідження, <...> те, що називаємо «святістю землі», в дійсності є «святістю місця» (у розумінні локалізації відносно космосу). Це означає, що кожна людина має свої корені в землі, вона зв'язана з певним місцем. Ним найчастіше буває місце народження, рідний край» (Москаленко, 1998: 176). Саме таким сакральним місцем виступає в Осьмаччиній повісті українське село. Автор свідомо ставить у центрі композиції сільський топос, що створює відповідну художню умовність. У селі реальне поєднане з ірреальним, події одночасно відбуваються в різних часових і просторових вимірах, минуле переплелось із сучасним. Засобом яскравих художніх деталей митець ідеалізує патріархальне село з полями, що бують хлібами, охайними садибами, садками, криницями, церквою, з тужливою піснею під місяцем, з купальськими святами. Навіть повсякденні життєві реалії не знижуються в митця до побутового рівня, їх теж охоплює струмінь ідеалізації: «...сонця вже було повен двір. І кукурікання, і квокання, і кудакання, і пицання курчат здавалося криком соняшного світла» (Осьмачка, 1998: 25). Описуючи домашнє господарство Горпини Корецької з урочистістю й піднесеністю, письменник переводить епічну оповідь в площину ліричної через паралельне зображення абсолютно побутових земних і недсяжних небесних процесів.

Акордним у цій системі градаційних звуків є звучання тієї тужливої пісні – глибокої психологічної деталі, що згодом набуває ознак наскрізної: «І саме в цю мить щось у яру заспівало таким сумним, чистим та високим голосом, що

луна від нього нестримною потугою покотилася через село повз церкву в степ і вдарилася в високе небо – і воно над степом і селом і над осяяним від місяця церковним хрестом не видержало тієї туги, що підіймали людські звуки у немирінність ночі <...> не видержало і стало возноситись вище і вище <...> стало розходитись ширше і ширше...» (Осьмачка, 1998: 11). Локального звучання набувають вже згадані символічні художні деталі хреста й місяця.

Пейзажі в «Старшому боярині» – то частка, елемент образу України, і в них не завжди спостерігаємо спокійне естетське замилювання красою природи. «Автор «Старшого боярина» <...> був апологетом старосвітської, сільської України», – стверджує дослідник Ю. Мариненко (Мариненко, 2016: 155). Природа в письменника одухотворена такою мірою, ніби наслідують кожний порух людини. Слугують цьому вдало підібрані, інколи несподівані, художні деталі. За технікою виконання малюнки природи в повісті близькі до імпресіоністичних пейзажів, але з оригінальним вкрапленням деталей побуту. Т. Осьмачка з головою поринає в лірико-романтичну стихію, оперуючи в ній і яскравими епітетами, і несподіваними метафорами, і образами-символами.

Таким чином, у трьох уривках повісті спостерігаємо різні кольори, різну тональність і різну настроєвість. Але у всіх – яскраво виражена динаміка барв і звуків, майстерне володіння засобами персоніфікації. Кожен із цих літературних малюнків має й певне ідейно-сміслові навантаження. Літературознавець М. Скорський вказує на визначальні риси стильової манери Осьмачки-прозаїка: «У стилевій манері «Старшого боярина» відразу відчувається Осьмачка-поет з його ліризмом оповіді, образною символікою, пісенними мотивами, казковими видіннями та пригодами» (Скорський, 2000: 144).

Так, приміром, спокійний світлий пейзаж літнього дощового ранку підсилює романтичну мрію письменника про майбутнє України, де пануватиме гармонія природи й людського буття. Осмислюючи художню сутність «Старшого боярина», дослідники сходяться на думці, що центральним у повісті став саме узагальнений, синтетичний образ України. В нього, як пише Ю. Шерех, «влилися і природа, і національні характери, і загальний колорит, і якісь незримі аморфні частини фольклорного стилю й світосприймання, і пристрасть самого автора» (Шерех, 1999: 178).

Не менш промовистою в тексті «Старшого боярина» була портретна деталь. Її Т. Осьмачка вимальовує ще з більшою художньою ретель-

ністю. Портрети у автора не розлогі, а лаконічні й дещо містико-таємничі. Вже перша зустріч Гордія з Варкою демонструє авторський варіант знайомства молодих людей в умовах таємниці ночі: «Побачив перед собою, кроків на двадцять, жіночу постать, і то, лише в одній білій сорочці. Вона йшла, кваплячись, стежкою на гору і не оглядалася. На спині чорніла розпущена пишная коса. Йому прийшло в голову, що видиво походить на казку, в якій відьми і потопельниці конче з розпущеним волоссям» (Осьмачка, 1998: 13). Портретна деталь «розпущена коса» апелює до відьомської зовнішності. Як правило, міфологія й світова класика подає образ відьми як вродливої звабливої жінки, яка небезпечна своїм коханням-згубою. Зустріч молодих людей увінчалась цілком побутовою речовою деталлю – дівочою хусткою, що залишилась у руках парубка. Хустка – символ власне феміної суті, річ, що навіки пов'яже дві самотні долі, зв'яже серця дівчини й хлопця у великому почутті кохання.

В ідилічну картину українського села вривається образ Маркури, виписаний в дусі народної демонології з використанням прийому гіперболізації, розлогої метафорики. Це демон, «якого не було від утворення світу і не буде до страшного суда», «напасть на весь хрещений мир», – говорить Горпина Корецька (Осьмачка, 1998: 24). Дослідниця І. Стребкова справедливо наголошує на жанрових ознаках казки в повісті, акцентуючи увагу на осередку «казкового» зла – образі Маркури: «Історія про зведення зі світу жінок Маркурою Пупанем стає вузловою темою, через яку послідовно пояснюються наслідки тих трагічних подій» (Стребкова, 2015: 110).

Бувальщина про Маркуру в устах оповідачки перетворюється на міф про страшну істоту. «Коли він їхав, чути було, як стогне земля. Здавалося, що їде військо незримо <...> І землі було трудно, і вона стогнала...» (Осьмачка, 1998: 85). Витворений авторською уявою Пупань повністю відповідає семантиці слова «демон». Він наділений

чаклунським впливом на людей, володіє непоборною силою, зваблює жінок. Він носій зла і смерті. Виразною портретною деталлю є очі злого потвори: «Він такий велетенський, та такі страшні в нього очі, та такі стидкі та тягучі, що я почула, прости Господи, хіть до нього непереборну» (Осьмачка, 1998: 22). Очі демона символізують магічну силу, якій підвладне все живе, водночас автор вказує на містичну дію цих очей полонити жінок своєю маскулітною суттю. Через глибинну суть демона – очі – автор увиразнює думку про аморальну субстанцію ворожої влади.

Ознаки демонічної сили закладені і в семантиці кольорів: домінуючим у його оточенні є чорний колір і символи на означення пекла: Пупань мав чорного коня, копита в якого «світилися як розпечені казани», а Горпина відчувала від Маркури «пекельний вогонь» (Осьмачка, 1998: 25). Нищівну, руйнівну суть несе вогонь – символічна художня деталь. Разом із Маркурою гине одинадцять сміливих тернавських чоловіків. А голос згнєбленої, збезділеної Марфи, яка співає свою сумну пісню, з того часу лунає з яру, віщуючи лихо.

Висновки. Отже, в повісті Т. Осьмачка «Старший боярин» спостерігаємо складні взаємозв'язки між деталями як одного, так і різних типів – одиничних з одиничними, наскрізних з наскрізними, одиничних з наскрізними і т. д. В індивідуальному стилі письменника система деталей – це такий взаємозв'язок, що веде до появи нових семантичних значень або художніх смислів.

Творчість видатного прозаїка засвідчила подальшу еволюцію художньої деталі, розширення її ідейно-сміслових можливостей. По-перше, в аналізованій повісті змінюються прийоми створення яскравої образної одиничної й наскрізної деталей. По-друге, ускладнюється процес взаємодії між окремими типами деталей, між деталями одного типу, все ширше письменник вдається до складної розгалуженої системи деталей. По-третє, підвищуються зображально-виражальні якості деталі, насичення її ідейно-художнім змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
2. Мариненко Ю. Селянський рай Тодося Осьмачки (повість «Старший боярин»). *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського* : збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2016. С. 153–159.
3. Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу. Київ : Український письменник, 1998. 274 с.
4. Осьмачка Т. Старший боярин. План до двору. Київ : Український письменник, 1998. 239 с.
5. Скорський М. Тодось Осьмачка. Життя і творчість. Київ : Український центр духовної культури, 2000. 224 с.
6. Стребкова І. «Старший боярин» Тодося Осьмачки як казка. *Література та культура Полісся : Серія «Філологічні науки»* : збірник наукових праць. Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2015. Вип. 74. С. 107–125.
7. Шерех Ю. Стилі сучасної української літератури на еміграції. *Пороги і заборіжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*. Харків : Фоліо, 1999. Т. 1. С. 161–195.

REFERENCES

1. Voitovych V. Ukrainska mifolohiia. [Ukrainian mythology]. Kyiv : Lybid, 2002. 662 s. [in Ukrainian].
2. Marynenko Yu. Selianskyi rai Todosia Osmachky (povist «Starshyi boiaryn»). [Peasant Paradise of Todos Osmachka (the story «Senior Boyar»)]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho : zbirnyk naukovykh prats. Mykolaiv : MNU im. V. O. Sukhomlynskoho, 2016. S. 153–159. [in Ukrainian].
3. Moskalenko M. Folklornyi alfavit davnoruskoho kosmosu. [Folklore alphabet of ancient Russian space]. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk, 1998. 274 s. [in Ukrainian].
4. Osmachka T. Starshyi boiaryn. Plan do dvoru. [Senior boyar. Plan to the yard]. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk, 1998. 239 s. [in Ukrainian].
5. Skorskyi M. Todos Osmachka. Zhyttia i tvorchist. [Todos Osmachka. Life and work]. Kyiv : Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury, 2000. 224 s. [in Ukrainian].
6. Strebkova I. «Starshyi boiaryn» Todosia Osmachky yak kazka. [«Senior Boyar» by Todos Osmachka as a fairy tale]. Literatura ta kultura Polissia : zbirnyk naukovykh prats. Seriiia «Filolohichni nauky». Nizhyn : NDU imeni M. Hoholia. Vyp. 74. 2015. S. 107–125. [in Ukrainian].
7. Sherekh Yu. Styli suchasnoi ukrainskoi literatury na emihratsii. Porohy i zaporizhzhia. Literatura. Mystetstvo. Ideolohii. [Styles of modern Ukrainian literature in exile. Thresholds and zaporozhye. Literature. Art. Ideologies]. Kharkiv : Folio, 1999. T. 1. S. 161–195. [in Ukrainian].

Наталія БАРАННИК,
orcid.org/0000-0001-7159-3809

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
(Глухів, Сумська область, Україна) natalija.barannik@gmail.com*

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ В КІНОПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

У статті здійснено спробу висвітлити сутність основних понять дослідження: «категорія часу», «темпоральність», «лексико-семантичне поле», «ядро поля»; «периферія», «лексико-семантична група», описано мовні засоби відображення часу в кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» на лексичному й граматичному рівнях.

Дослідження виконано в руслі перспективного напрямку сучасної лінгвістики – антропоцентричності художнього тексту, згідно з яким концептуалізація світу простежується на прикладі аналізу семантики темпоральності. Установлено, що категорії часу і простору моделюють оповідь, забезпечують сприймання художньої реальності, організовують композицію тексту та формують його зміст.

У статті узагальнено лінгвістичні підходи до витлумачення поняття «темпоральність», яка репрезентує способи сприйняття й усвідомлення часу через систему мовних засобів лексико-граматичного рівня.

На матеріалі кіноповісті здійснено спробу описати часові відношення із застосуванням лексико-семантичного поля «часу», складниками якого є лексико-семантичні групи, серед яких назви неточних часових відрізків; назви приблизних часових проміжків; назви точних часових відрізків; назви пір року; назви частин доби; назви днів тижня, назви періодів життя від отрочества до зрілого віку. У межах найбільших за обсягом лексико-граматичних груп виділено синонімічні та антонімічні ряди. У ході аналізу з'ясовано, що темпоральні номінатори в досліджуваному текстовому матеріалі представлені різними лексико-граматичними розрядами, переважна більшість яких – іменники, прикметники, прислівники, що відображають певний фрагмент чи аспект категорії часу.

Ключові слова: *художній текст, категорія часу, темпоральність, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, мовні засоби, лексичний рівень, граматичний рівень.*

Nataliia BARANNYK,
orcid.org/0000-0001-7159-3809

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Language, Literature
and Teaching Methods Department
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) natalija.barannik@gmail.com*

CATEGORY OF TIME IN OLEKSANDR DOVZHENKO'S MOVIE-ESSAY “CHARMED DESNA”

The essence of the research basic concepts such as “category of time”, “temporality”, “lexical-semantic field”, “field core”, “periphery”, “lexical-semantic group” are highlighted in the article; linguistic means of displaying time in Oleksandr Dovzhenko's movie-essay “Charmed Desna” are described on the lexical and grammatical levels.

The research is carried out following advanced research direction of modern linguistics – anthropocentrism of the literary text, according to which the conceptualization of the world can be seen on the example of the temporality analysis semantics. It has been determined that the categories of time and space model the narrative, provide the perception of artistic reality, organize the composition of the text and form its content.

The article summarizes the linguistic approaches to the interpretation of temporality which represents ways of perceiving and recognizing time through the system of lexical and grammatical-level language means.

An attempt to describe temporal relations using the lexical-semantic field of «time» has been made based on the movie-essay material; the lexical-semantic groups, which are components of this field, include the names of inaccurate time segments; names of approximate time intervals; names of exact time segments; names of seasons; names of day parts; names of week days; names of life periods from adolescence to maturity.

Synonymous and antonymous series are identified within the largest lexical and grammatical groups. The analysis revealed that the temporal nominators in the studied text material are represented by different lexical and grammatical categories the great majority of which are nouns, adjectives, adverbs that reflect a certain fragment or aspect of the time category.

Key words: literary text, category of time, temporality, lexical-semantic field, lexical-semantic group, linguistic means, lexical level, grammatical level.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві спостерігаються докорінні зміни, що виявляються в переорієнтації вивчення мови як незалежної від людини самостійної системи до опису її як «антропологічного феномену» (Кубрякова, 1995: 136). Отже, відбувається перехід лінгвістичних досліджень на нову парадигму – антропоцентричну.

Предметом наукових розвідок, здійснених у руслі антропоцентричного підходу, є взаємозв'язок мови і людини як суб'єкта сприйняття, пізнання і мислення; специфіка сприйняття людиною часу; усвідомлення універсальних і етноспецифічних темпоральних уявлень, відображення їх у мовній картині світу.

Категорії часу і простору виконують важливу роль у створенні художнього тексту, оскільки визначають його жанр, забезпечують композиційну будову, нерозривно пов'язану із сюжетом, системою образів і мотивів (Бахтин, 1975: 235). Проте найважливіша їх роль у тому, що вони виступають формами існування художнього світу.

Аналіз досліджень. Упродовж тривалого періоду – від часів античності до наших днів – представники різних наук намагалися з'ясувати сутність багатоаспектної категорії часу, описати реальність її існування в природі і в соціумі, що спричинило формування різних аспектів її вивчення та виникнення низки таких понять, як біологічний час, психологічний, соціальний, міфологічний, художній.

Здобутки в дослідженні часу окремими науками визначають актуальність проблеми взаємозв'язку реального часу з формами його відображення в тій чи іншій сфері діяльності, в тому числі й у мовній.

У лінгвістиці способи репрезентації часу співвідносяться з поняттям темпоральності, яка усвідомлюється як вираження сприйняття, осмислення й переживання часу. На сучасному етапі ця проблема набула особливої актуальності як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях. Науково значущими в цьому аспекті є розвідки В. Адмоні, О. Бондарка, Т. Матвєєвої, О. Гулиги, М. Гухман та ін., присвячені аналізу функціонально-семантичних часових полів; позначення часових відношень лексичними засобами відображено в роботах Н. Арутюнової, В. Барчука,

С. Романюк, О. Бондаря, О. Кравченко, Г. Павленко, Б. Успенського, К. Яковлевої, М. Ющенко та ін.; на граматичному рівні часопростір описано в працях А. Бондарка, Ю. Маслова, З. Тураєвої, М. Поспелова, О. Нечаєвої, А. Шмельова, В. Жеребкова, Т. Булигіної та ін.; вербалізацію категорії темпоральності синтаксичними засобами дослідили В. Белашапкова, М. Всеволодова, Т. Смирнова, І. Вихованець, К. Городенська, О. Безпояско та ін.

Проте, незважаючи на наявність вагомого наукового доробку, питання вербального відображення категорії часу в художніх творах потребує подальшого вивчення, джерельною базою якого може слугувати мовна картина світу О. Довженка. Предметом безпосередньої нашої уваги є кіноповість «Зачарована Десна», багата на яскраві словесно-художні засоби, які забезпечують виразність індивідуального стилю автора.

Мета статті – здійснити функціонально-семантичний аналіз мовних засобів вираження категорії часу в кіноповісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка на лексико-граматичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Упродовж тривалого періоду проблема часу є предметом різноаспектного вивчення. У філософії вона розглядається як онтологічна категорія, форма існування матерії, яка виражає тривалість буття й послідовність зміни станів усіх матеріальних систем і процесів у світі. Поняття часу, простору й руху розглядаються в тісному взаємозв'язку, причому *час* визначається як «базова категорія світу», «найважливіший чинник існування світу і людини» (Новейший философский словарь, 2003: 191).

У лінгвістиці *час* усвідомлюється як антропоцентрична, суб'єктивна категорія. Думка про те, що час співвідноситься з поглядом мовця на світ, уперше з'явилася в теорії лінгвістичної відносності Б. Уорфа, згодом була поглиблена в роботах Ю. Апресяна й Н. Арутюнової, а далі набула широкого розповсюдження в працях відомих вітчизняних і зарубіжних мовознавців.

У функціональній граматиці вивченням часових відношень у мові займалися А. Бондарко, З. Тураєва, В. Дресслер, М. Всеволодов, І. Гальперін, З. Тураєв, І. Москальська та ін. Згідно з А. Бондарком, темпоральність – це функціо-

нально-семантична категорія, що виражає сутність фізичного й філософського аспектів часу, які реалізуються різними мовними засобами його вираження: сукупністю граматичних, лексичних і комбінованих одиниць, де ядром темпоральності є граматичний час (Бондарко, 1990).

Загальноприйнятою є думка про те, що категорії часу властиві філософський, фізичний і лінгвістичний аспекти. Досліджуючи лінгвістичний аспект часу, Т. Дешерієва ввела поняття *лінгвістичного часу*, яке визначила як «сукупність способів вираження засобами мови суті фізичного й філософського аспектів цієї категорії» (Дешерієва, 1975: 112). Відповідно, темпоральність охоплює лексичний, граматичний (морфологічний і синтаксичний) і контекстуальний час, які є способами вираження сутності фізичного й філософського аспектів означеної категорії лексичними, граматичними і контекстуальними засобами.

Лінгвістичний час як мовна проєкція системи знань людини про цей феномен виражає відношення між реальною дійсністю, діяльністю людини і мовою, бере участь у трансформації об'єктивного світу в суб'єктивний конструкт (картину світу, модель світу), який існує в людській свідомості (Мурьянов, 1978). Засобами його відображення на граматичному й лексичному рівнях є синтаксичні конструкції, видо-часові форми дієслова, морфеми з темпоральним значенням, темпоральні лексичні одиниці тощо.

Модель темпоральності дослідники порівнюють із незамкненою спіраллю, яка спроектована на мовну площину й охоплює всі рівні мови.

Комплексний аналіз лінгвістичного часу призвів до визначення темпоральності як складної семантичної категорії, яка «відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій та їх елементів відносно до моменту мовлення» (Бондарко, 1990: 5).

Важливе значення для сучасного потрактування означеної категорії має загальноновизнана теорія функціонально-семантичних полів, розроблена відомим вітчизняним мовознавцем О. Бондарком (Бондарко, 1990), а також інші дослідження, присвячені вивченню темпоральності та засобів її вираження в тексті.

Функціонально-семантичне поле в сучасному мовознавстві прийнято розуміти як сукупність переважно лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, рідше – спільністю формальних показників, що відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ (Кочерган, 2000: 211). Аналізуючи лексико-семантичне поле (ЛСП) як парадигмальне

об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента, О. Селівнова виділяє такі його структурні компоненти: центр, тобто найуживаніші слова з яскравим інтегральним значенням, та периферію – слова, яким властива менша частотність уживання й послаблене стилістичне забарвлення значення (Селіванова, 2006: 282).

Кожне поле у своїй структурі має спільну (інтегральну) ознаку, яка об'єднує всі одиниці поля, тобто архісему, виражену лексемою з узагальненим значенням. Усі інші одиниці лексико-семантичного поля відрізняються одна від одної принаймні однією диференційною ознакою (Кочерган, 2000: 211).

Лексико-семантичне поле має ієрархічну структуру. Воно складається з лексико-семантичних груп, тобто множини різноструктурних одиниць, сформованих на основі спільності семантичного ядра, що зумовлює взаємозалежність і взаємовідношення елементів групи як одиниць мовної системи (Крехно, 2005). У межах лексико-семантичних груп виділяють мінімальні семантичні об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії та гіпонімії тощо.

Розглянемо вербалізацію категорії часу засобами лексико-граматичного рівня на матеріалі кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Найбільш доцільним, на нашу думку, є аналіз темпоральної лексики в мовній картині світу О. Довженка на матеріалі лексико-семантичного поля.

У результаті проведеного дослідження в структурі лексико-семантичного поля темпоральності (часу) були виокремлені лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), які далі аналізувалися за лексичними і морфологічними особливостями: назви неточних часових відрізків; назви приблизних часових відрізків; назви точних часових відрізків; назви пір року; назви частин доби; назви місяців; назви днів тижня.

Найбільшою за обсягом у кіноповісті є ЛСГ «**Назви неточних часових відрізків**», представлена групою лексем, які вказують на те, що дія відбувалася в певну епоху, час, пору, період. Серед виписаних номінацій простежуються такі, що позначають як найдовші за часовим виміром відрізки, так і найкоротші, зокрема: час, вічність, епоха, ера, вік, пора, момент, період, момент, мить. Наприклад: ... *я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства* (Довженко, 2007: 198); *Вони не знали, як змінити його, і, від-*

даючи перевагу тому, чого не судила їм **доба**, не порадувались... (Довженко, 2007: 199); В самий найвирішальніший **момент** раптом виявилась відсутність курка (Довженко, 2007: 189); Вони справді виспівали всі свої пісні за **маленький свій вік**, ніби віщуючи коротку свою **мить** (Довженко, 2007: 199);

Домінантною в тексті є лексема «час», яка в контекстуальному оточенні інших іменників, прикметників чи дієслів набуває різних характеристик, зокрема: постійна плинність, безперервність: ...він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з **бігом часу** (Довженко, 2007: 153); відсутність чітких меж: Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в **далекім мареві часу**, як сон, і потонуло (Довженко, 2007: 199); альтернативність і ймовірність: ...і всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, **між берегами часу** (Довженко: 198); початок відліку: **Від того часу** я ні разу не вдарив коня (Довженко, 2007: 195); неосяжність, вічність: І вони тоді довго і повільно, ніби линучи в **безмежну далечінь часу**, на сімсот, може, літ, виспівують мені талан (Довженко, 2007: 195).

Семантичний обсяг лексеми «час» у Довженка представлений такими лексико-семантичними варіантами: скрутний період: **Що призвело тебе до цього в такий великий час** – біль, страх? (Довженко, 2007: 198); епоха, окремий етап у житті народу: **Я син свого часу** і весь належу сучасникам своїм (Довженко: 198); смертна година: **Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час** (Довженко: 153); певний період, що стосується пори року: **Зате багато дачників тепер купається в трусах, на зло робочим людям, в гарячий літній час** (Довженко: 199); відрізок часу, який передував безпосередньо такому самому відрізку, моменту або настане після нього: **Весь в полоні у сумного і весь в той же час** з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів (Довженко: 168); пора, коли щось триває, відбувається: **Під час бою він весь палав** (Довженко: 183); відрізок часу в 60 хвилин: **Топив наш батько кораблі задля того, щоб бодай хоч іноді у брудному шинку маленька калюжа його життя обернулась хоч на час у море** (Довженко: 176) та ін.

Варто зазначити, що саме в цій лексико-семантичній групі можна спостерігати елементи, пов'язані між собою відношеннями смислової подібності чи смислового протиставлення. Так, синонімічні ряди утворюють лексеми на позначення:

– давноминулих часів (**старовина, давнина, з давніх-давен; старі часи, нетрі старовини, далечінь часу**): Було се в **далекі старі часи**, коли ми не мали ще **здорового розуму** (Довженко: 198); Тут дід заводив нас у такі **казкові нетрі старовини**, що ми переставали дихати й бити комарів на жижках і на шиї (Довженко: 153);

– тривалості існування, що вимірюється роками (**роки, літа**): **Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду** (Довженко: 200); **Десно, що, згадуючи тебе вже багато літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим** (Довженко: 200);

– осіб, які жили або живуть в один час, в одну епоху з ким-, чим-небудь (**син свого часу, сучасник**): **Я син свого часу** і весь належу сучасникам своїм (Довженко: 198);

– тривалості життя людини (**ціле життя, свій вік** тощо): **Таж, певно, не знайшли одне одного чи не доглянули, і гнів, і ненависть, які були огидні їм ціле життя, підкинула їм ворожка-чарівниця** (Довженко: 199); **Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму – і прадід, і дід, і батько з матір'ю** (Довженко: 199).

Деякі елементи лексико-семантичної групи вступають в антонімічні відношення, як-от: **будні – свята; епоха – мить** та ін. Наприклад: **Я вертаюся з Дунаю до хати, оглядаюся: аж і мати співає, гойдаючи колыску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця** (Довженко: 196); **Вірили в свята** (Довженко: 156).

Наступна лексико-семантична група «**Назви приблизних часових проміжків**» представлена іменниками часової семантики в поєднанні з числівниками, прислівниками, прийменниками, які вказують на приблизність: **коло ста літ, років через десять чи двадцять, років з півтораста, багато літ, днів два або три, не один десяток років**. Наприклад: **Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок** (Довженко: 153); **З того часу, щось років через десять чи двадцять, мати об'явила себе ворожкою і почала лікувати людей від зубів, пристриту й переляку, хоч і сама хворіла** (Довженко: 160); **Погодою у нас на сінокосі щось, казали, років з півтораста завідувала ворона** (Довженко: 187).

Самостійною семантичною групою є «**Назви днів тижня**». У кіноповісті вона представлена найбільш частотними лексемами **неділя, субота, середа**: **Отак почавши розговлятися у суботу, потрошки-помаленьку поснулими** (Довженко: 175); **У неділю перед богами горіла маленька синенька**

лампадка (Довженко: 152); *Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир* (Довженко: 152); *«Воскресенія день просвітимось, людіє!»* (Довженко: 177). Цілком закономірно, що в тексті домінують лексеми *неділя, субота*, оскільки для християн це були дні, які асоціювалися з радісною подією Христового Воскресіння і були призначені для відпочинку від тяжкої праці, для поклоніння Богу.

У кіноповісті виокремлено також семантичну групу «Назви подій», пов'язаних зі святами, переважно релігійними: *святе різдво, свята паска, хрещення, великдень, спас, піст, зелена неділя, Христове воскресіння*, наприклад: *Удосвіта Христове воскресіння* (Довженко: 175); *Сталося це, кажуть, якраз на зелену неділю* (Довженко: 167); *Справді, чого мені хвалити бога, і особливо на великдень, от за таку повідь?* (Довженко: 178); *Доспіли груші й яблука на спаса. Малина й вишні одійшли давно* (Довженко: 197); *Я – зирк у вікно: то не повний місяць з зоряного неба усвітив у хату перед Новим роком* (Довженко: 195); *із старовинними обрядами: колядки, щедрівки, веснянки, обжинки, косовиця: Любив співи дівочі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки* (Довженко: 165); *іншими періодами в житті: чумацтво, посів, сінокіс, косовиця, служба божжа, вечірня: Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом..* (Довженко: 182); *Отак почавши розговлятися у суботу, потрошки-помаленьку поснули ми, проспали службу божу* (Довженко: 175); *Приємно, коли позіхає дід, і коли дзвонять до вечерні літом* (Довженко: 164).

Окремо виділено в «Зачарованій Десні» ЛСГ «Назви періодів життя людини від отрочтва до зрілого віку» і семантично близьких із ними іменників: *дитинство, юність, старість; хлопчик, дівка, старий, дід, баба, предок, батько, предок*, наприклад: *Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного...* (Довженко: 190); *Була тоді ще дівкою Десна, а я – здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима* (Довженко: 201); *Крім того, дідовому покійному батькові Тарасу колись давно, ще за старих часів, змії носив уночі гроші в трубу* (Довженко: 159).

В окрему групу об'єднуємо лексеми на позначення частини дня: *полудень, обід, вечір, день, ранок*. Наприклад: *Аж ось в неділю, тижнів через п'ять, якраз після обіду, коли ми сиділи всі коло хати, лузаючи насіння, дивимось – біжить Пірат, заморений, худючий* (Довженко: 192); *Який там*

полудень! Вечеряти вже пора (Довженко: 184); *Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні* (Довженко: 191).

Засоби репрезентації пронизують у морфологічний рівень твору. О. Довженко відтворив темпоральну картину кіноповісті за допомогою різних лексико-граматичних категорій.

Найбільшою за обсягом є ЛСГ прислівників, які позначають різні часткові темпоральні значення вияву процесуальних і непроцесуальних ознак, а саме:

1) співвідносність дій у часі з указівкою на порядок перебігу дій (*спершу, спочатку, вперше, раніше, перед тим, потім, після того, згодом, пізніше*): *От тоді-то вперше в житті і вирішив я творити добрі діла* (Довженко: 161); *Хай потім понесуть мене до ями, а я коло ями як оживу, та чого коло ями, я ще раніше оживу* (Довженко: 157); *Але трохи згодом материні діла похитнулись* (Довженко: 160); *Спочатку вона довго лежала в сінях під ступою* (Довженко: 162);

2) співвіднесеність дії з теперішнім часом (*сьогодні, зараз, тепер, нині, якраз*): *Ні, дядьку, сьогодні не вийде* (Довженко: 189); *Кішка виводила в ній кошенят, а зараз кошенят баба потопила в копанці й шапку викинула в човен* (Довженко: 162); *...вже ніхто тепер її не буде ні драгувати, ні докоряти довгим життям* (Довженко: 170);

є) позначення часу в межах доби (*вранці, зранку, ввечері, вночі, вдень*): *І хоч Тихон категорично відмовився стріляти не дозволену законом божим птицю, вона повернулася з дуба тільки ввечері* (Довженко: 188); *Там було темно навіть удень, і ми боялись гадюки* (Довженко: 151); *Високе полум'я палахкотіло вночі, тріщало* (Довженко: 179).

ЛСГ прикметників з темпоральною семантикою містить лексеми, що позначають: 1) постійну тривалість дії (*вічний, довічний, постійний* та ін.): *Якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалися завжди в цьому падінні плода* (Довженко: 165); *Дивно й жалісно часом думати, що нема в нас сили і ясності духу проїнятися щоденним розумінням щастя життя, мінливого в постійній драмі й радості* (Довженко: 180);

2) співвідношення темпоральної ознаки з моментом мовлення (*минуле, сучасне, майбутнє*): *Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє* (Довженко: 199); *Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення* (Довженко: 198); 3) ознаку у відношенні до пори року (*зимовий, літній, весняний*): *...вже хто знав, чи то від морозу, чи такі дівчата*

і слова колядки у *зимовий вечір, тільки спів лунає так дзвінко і гучно* (Довженко: 195); *Зате багато дачників тепер купається в трусах, на зло робочим людям, в гарячий літній час* (Довженко: 199) та ін.

Важливу роль у вираженні темпоральних відношень виконують дієслівні форми теперішнього, минулого і майбутнього часу, які в художньому тексті служать потужним засобом відтворення динаміки життя, подій, станів. **Грамемам минулого часу** в аналізованому творі відведено найбільше місця, оскільки повість «Зачарована Десна» є спогадом автора про далекі щасливі роки дитинства в рідному селі, про батьків, про простих українських людей, їхні звичаї, традиції. Тому переважну кількість становлять саме дієслова минулого часу, які називають об'єктивно реальні дії, процеси та стани, що відбувалися або відбулися в певний часовий проміжок до моменту мовлення (*схоплювався, клекотів, довіряли*), наприклад: *Кішка виводила в ній кошенят, а зараз кошенят баба потопила в копанці й шапку викинула в човен* (Довженко: 162); *Коли вони померли від пошесті зразу всі в один день, люди казали: «Ото господь забрав їх до свого ангельського хору»* (Довженко: 167).

У часовій парадигмі темпоральних дієслів заслуговують на увагу виразні й повноцінні з функціонального погляду форми **давноминулого часу**, в яких допоміжне дієслово виступає як формант, за допомогою якого одна з двох минулих дій позначається як попередня, передминула: *Кота вона проклинала щодня по два-три рази так, що він трохи згодом був якось захворів і здох десь у тютюні* (Довженко: 156).

Стилістичної виразності розповіді надають комбінації дієслівних зв'язок, виражених формою минулого часу в поєднанні з дієсловами теперішнього або майбутнього часу (*підемо було, іде було, як було зацвіте* та ін.), наприклад: *А сад було як зацвіте весною!* (Довженко: 151).

Дієслова **теперішнього часу** в тексті позначають: 1) дію, що збігається з моментом мовлення про неї, не обмежену часовими рамками: *І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають – ми їдемо* (Довженко: 181); 2) дію, що є властивістю істоти або предмета: *...а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім* (Довженко: 182); 3) дію тривалу або постійну: *А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте* (Довженко: 151). Дієслова постійного теперішнього часу означають дії, процеси і стани, що відбуваються в момент мовлення, а також в усі періоди часу й після моменту мовлення.

Грамеми майбутнього часу в тексті виражають процесуальні ознаки, що реалізуються як дії або стани, які настають після моменту мовлення. Такі дієслова мають прості (*заголосить, принесемо, підвернеться*), складні (*робитимуть, стоятиме, поспішатимуть, викидатиме*) і складені (*будеш робити, будуть ховати*) форми вираження, наприклад: *Ой будеш же тепер ти, Одарочко, робити моїм іменем людям добро...* (Довженко: 159); *– Ой як же не зарежоче наше потоплене село, як не возрадуються стріхи!* (Довженко: 266). Як бачимо, форми майбутнього часу можуть виражати тривалу, необмежену в часі дію (*битимеш, хреститиме, стоятиме*) й одноразову, обмежену дію з вказівкою на її завершеність (*продиктує, понесе* тощо). Експресивно-оцінними в повісті є форми дієслів майбутнього часу на позначення минулих дій, в яких йдеться про раптовість чи повторюваність певних процесів: *Чого тільки не насадить наша невгамовна мати* (Довженко: 151).

Стилістично виразними у творі є речення, в яких комбінуються синтетичні й аналітичні форми майбутнього часу: *Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий* (Довженко: 181). Емоційними є також речення, насичені однотипними формами майбутнього часу, які, з одного боку, створюють перед читачем образ майбутньої дії, а з іншого – увиразнюють текст, привертаючи увагу мовця до оповіді: *Хай потім понесуть мене до ями, а я коло ями як оживу, та чого коло ями, я ще раніше оживу, та як схоплюсь, а баба як побіжить куди-небудь і не вернеться* (Довженко: 157).

Функцію експресивно-емоційної оцінки виконують дієслівні форми на позначення раптовості, інтенсивності, миттєвості процесів, дій, станів: *А човен тоді хить на другий бік, – од дяка й паламаря тільки жмурки пішли* (Довженко: 158); *Я зирк у вікно: то не повний місяць із зоряного неба усвітив у хату перед Новим роком* (Довженко: 195). *Отже, кинувшись через тютюн у сад, прабаба бухнулась з розгону на коліна* (Довженко: 156).

Висновки. Отже, як показали результати проведеного дослідження, темпоральна система кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» вибудована у вигляді великого лексико-семантичного поля, в якому його всі елементи об'єднані спільною архісемою «час» у різноманітні лексико-граматичні групи. Часові відношення у творі пред-

ставлені на зіставленні або протиставленні осей минулого – сьогодення – майбутнього. Мовні засоби, відібрані автором відповідно до тієї чи іншої дії, ситуації, характеризують її в різних аспектах: тривалість, моментальність, швидкоплинність, повторюваність, одиничність, митте-

вість, вічність, циклічність, незворотність. Для опису часових відношень у тексті використано темпоральні номінатори різних тематичних груп, переважна більшість яких – іменники, дієслова, прислівники, рідше прикметники, що відображають певний фрагмент чи аспект реальної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Вопросы литературы и эстетики.* Москва : Художественная литература, 1975. С. 234–407.
2. Бондарко А. В. *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность.* Ленинград : Наука, 1990. 264 с.
3. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам. *Вопросы языкознания.* 1975. № 2. С. 111–117.
4. Довженко О. П. *Зачарована Десна. Кіноповісті, оповідання, щоденник.* Харків : Фоліо, 2007. 287 с.
5. Кочерган М. П. *Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти.* Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 368 с.
6. Крехно Т. І. *Історія ЛСГ «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII ст. (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова».* Харків, 2005. 19 с.
7. Кубрякова Е. С. *Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). Язык и наука конца XX века.* Москва : Изд-во РГГУ, 1995. С. 144–238.
8. Мурьянов М. Ф. *Время (понятие и слово).* *Вопросы языкознания.* 1978. № 2. С. 52–66.
9. *Новейший философский словарь.* 3-е изд., исправл. Минск : Книжный Дом, 2003. 1280 с.
10. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія.* Полтава : Довкілля. Київ, 2006. 716 с.

REFERENCES

1. Baxtin M. M. *Formy vremeni i xronotopa v romane. Ocherky po istoricheskoy poetike.* [Forms of time and chronotope in the novel. Essays on historical poetics] *Issues on Literature and Aesthetics.* M.: Fictional Literature Publishing, 1975, pp. 234–407 [in Russian].
2. Bondarko A. V. *Teoriya funkcyonalnoj grammatyky` : Temporal`nost` . Modal`nost`* [Functional Grammar Theory: Temporality. Modality]. L. : Science, 1990. 264 p. [in Russian].
3. Desheriyeva T. I. *Lingvisticheskiy aspekt kategorii vremeni v ego otnoshenii k fizicheskomu i filosofskomu aspektam.* [The linguistic aspect of time category in its relation to the physical and philosophical aspects] *Linguistics Issues.* 1975. № 2. pp. 111–117 [in Russian].
4. Dovzhenko O. P. *Zacharovana Desna. Kinopovisti, opovidannya, shhodenny`k* [Charmed Desna. Film-essays, stories, diary]. Kharkiv : Folio, 2007. 287 p. [in Ukrainian].
5. Kocherhan M. P. *Vstup do movoznavstva : Pidruchnyk dlya studentiv filolohichnykh spetsial`nostey vyshchikh zakladiv osvity* [Introduction to Linguistics: A textbook for students of philological specialties of higher education establishments] K. Publishing Center «Academy», 2000. 368 p. [in Ukrainian].
6. Krekhno T. I. *Istoriya LSP «platy – podatky – povynnosti» v ukrayins`kiy movi XV–XVIII (na materialakh ukrayins`kykh pam`yatok)* [History of LSG «fees - taxes – duties» in the Ukrainian language of the XV–XVIII centuries (based on the materials of Ukrainian landmarks)] : abstract for science degree of Cand. Philol. Science. Kharkiv, 2005. 19 p. [in Ukrainian].
7. Kubryakova Ye. S. *Evolyutsiya lingvisticheskikh idey vo vtoroy polovine XX veka (opyt paradigmalnogo analiza)* [Evolution of linguistic ideas in the second half of the XX century (experience of paradigmatic analysis)]. *Language and science of the late twentieth century.* M. : Publishing house of the Russian State Humanitarian University, 1995. pp. 144–238 [in Russian].
8. Mur'yanov M. F. *Vremya (ponyatiye i slovo).* [Time (the concept and the word).] *Linguistics Issues.* 1978. № 2. pp. 52–66 [in Russian].
9. *Noveyshiy filosofskiy slovar'.* 3-ye izd., ispravl. [The newest philosophical dictionary. 3rd ed., Revised]. Minsk : Book House, 2003. 1280 p. [in Russian].
10. Selivanova O. O. *Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediya* [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Environment. 2006. 716 p. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2:316.48

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-18>**Людмила БІЛОКОНЕНКО,***orcid.org/0000-0001-9329-1852*

доктор філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) *lessons1020@gmail.com*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЙОМИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті представлено теоретичне узагальнення методів нейтралізації міжособистісного конфлікту для реалізації механізмів, що вможливають конструктивне завершення суперечки. Метою наукової роботи є характеристика прийомів нейтралізації МК, які в основному не залежать від сфери людської діяльності. Нейтралізація конфліктів розглядається як комунікативна ситуація, коли один із суб'єктів намагається подолати складні обставини, послабити видимі суперечності, схилити співрозмовника до своєї точки зору або/та досягти компромісу. Основна увага приділяється словесній поведінці людини, яка хоче подолати потенційні або реальні розбіжності. Беручи до уваги теоретичні досягнення М. Дойча, В. Лінкольна, М. Розенберга, висновуємо, що такі методи та прийоми повинні насамперед враховувати кілька важливих чинників: модель конфлікту (структурну чи процесуальну); фактори (інформаційні, структурні, ціннісні, стосункові, поведінкові); тип (відповідно до потреб людини, типу суперечностей, інтенсивності, часу розвитку протидії); тип комунікативних перешкод (лінгвістичні, психологічні, когнітивні, соціальні, фізичні); наявність необхідних умов для нейтралізації (основних, що формують і забезпечують ефективність контакту, та індивідуальних); принципи спілкування (провокаційне чи ненасильницьке, останнє має своєю умовою розуміння почуттів, психічного стану іншої особи, спостережливість); права та обов'язки сторін (передбачає планування та здійснення дій особи, яка бажає нейтралізувати конфлікт; взаєморозуміння фізичними особами прав та обов'язків один одного); тип конфліктності людини та стиль поведінки (самооцінка, бажання домінувати, консерватизм мислення, прямолінійність, тривожність тощо); вік, стать опонентів. Також визначено, що для успіху взаємодії індивідів важливими є їхні особисті вербальні риси, які визначаються національними властивостями, нормами, специфікою реалізації мовної тактики.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, мовна поведінка особи, прийоми нейтралізації конфлікту, сфера розвитку конфлікту.

Liudmyla BILOKONENKO,*orcid.org/0000-0001-9329-1852*

Doctor of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

Kryvyi Rig State Pedagogical University

(Kryvyi Rig, Dnipropetrovsk region, Ukraine) *lessons1020@gmail.com*

TO THE QUESTION OF METHODS OF NEUTRALIZING INTERPERSONAL CONFLICTS

The article presents a theoretical generalization of methods of neutralizing interpersonal conflict for the practical implementation of mechanisms that allow effective completion of the dispute, regardless of the scope. The purpose of scientific work is to characterize the techniques of neutralization of IC, which are mainly independent of the field of human activity. Conflict neutralization is seen as a communicative situation where one of the subjects tries to overcome challenging circumstances, weaken the appearance of contradictions, incline the interlocutor to his point of view or reach a compromise. The focus is on the verbal behaviour of a person who wants to overcome potential or real contradictions. Taking into account the theoretical achievements of M. Deutsch, V. Lincoln, M. Rosenberg, it is concluded that such tools must, first of all, take into account: the model of conflict (structural or procedural); factors (information, structural, value, relationship, behavioural); type (according to human needs, type of contradictions, intensity, time of development of counteraction); type of communication obstacles (linguistic, psychological, cognitive, social, physical); availability of the necessary conditions for neutralization (basic, forming and ensuring the effectiveness of contact, and individual); principles of communication (provocative or nonviolent communication, the latter having the condition of empathy, observation, feelings, request); the rights and obligations of the parties (involves the planning and implementation of actions of a person who wishes to neutralize the conflict; mutual understanding of the rights and obligations of each

other by the individuals); type of conflict person and style of his behaviour (self-esteem, desire to dominate, conservatism of thinking, straightforwardness, anxiety, etc.); age, gender, etc. features of opponents. Also crucial for the success of this mechanism are the personal verbal traits of the individual, which are determined by the national properties, norms, specificity of implementation of language tactics.

Key words: interpersonal conflict, linguistic behaviour of a person, methods of conflict neutralization, a sphere of conflict development.

Постановка проблеми. Мова фокусує в собі властивості, типові для поведінки суб'єкта в етнолінгвокультурному середовищі в певних ситуаціях. Завдання дослідника полягає в тому, щоб виявити ці ознаки, дати їм соціо- та психо-лінгвістичну інтерпретацію, показати, що вони є реалізацією мовних уподобань спільноти. Серед значущих соціально-психологічних явищ – надзвичайно різноплановий об'єкт – мовний міжособистісний конфлікт (далі – МК), а також механізми його подолання. Нейтралізація суперечки – ситуація, коли особа намагається змінити її розвиток, досягти взаєморозуміння. Тож розширити поле дослідження МК можна завдяки зверненню до питання про прийоми його нейтралізації в процесі комунікації, способів взаємного пристосування або адаптації, коли хоча б один з опонентів намагається «обійти» перешкоду. Такий ракурс зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Роки незалежності України відкрили шлях до розвитку конфліктології, внаслідок цього у вітчизняній науковій царині кінця ХХ – поч. ХХ ст. відбулися зрушення, що засвідчили зацікавлення МК. Вивченню певних аспектів МК присвячено чимало праць, уможлививши його розгляд у сфері перетину лінгвістики із психологією (Гришук, 2011), соціологією (Даниленко, 2006; Козер, 1992), педагогікою (Антонов, 2005) тощо. Серед наукового доробку за останні роки бачимо й праці, в яких порушене питання про способи (прийоми, чинники, умови) розв'язання (урегулювання, вирішення, профілактики, подолання, запобігання) МК, зокрема, в психології (Варлакова, 2011; Коберник, 2010), педагогіці (Козич, 2008), сфері управління (Довгань, 2006) тощо. До невіршеної раніше частини загальної проблеми нейтралізації МК, якій і присвячується ця стаття, є питання про універсальну систему механізмів, що дають змогу подолати конфліктні форми поведінки осіб незалежно від сфери перебігу. Новизна матеріалу полягає в уточненні теоретичних уявлень про зміст загальної системи чинників, які вможливають оптимальні поведінкові тактики для завершення МК.

Метою статті є характеристика прийомів нейтралізації МК, що переважно не залежать від області діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. Нейтралізація МК – це ситуація, коли один із суб'єктів намагається подолати складні обставини, послабити вияв суперечностей, схилити співрозмовника до своєї точки зору або досягти компромісу. В основі процесу – універсальні риси поведінки індивіда, зумовлені національними ознаками, особливостями мовного етикету, нормами поведінки, специфікою реалізації комунікативних тактик. Тож є потреба зосередити увагу на вербальній поведінці людини, яка хоче перебороти потенційні або реальні суперечності.

Перерахувати всі прийоми подолання МК неможливо, але важливим кроком до аналізу цього механізму є положення про нові перспективи в роботі з конфліктами, які сформулював М. Дойч (Deutsch, 1985: 72–73):

1. Помилкове сприйняття МК лише як процесу виграшу/втрат. Насправді лише частина конфліктів є такими. Тому є потреба розвивати технології, які вможливають усвідомлення спільних цілей, навіть попри протилежні інтереси.

2. Якщо МК не є конфліктом виграшу/втрат, необхідно підтримувати кооперативну орієнтацію індивідів, яка повинна фокусуватися на інтересах сторін і стимулювати пошук рішення, яке відповідає їхнім законним прагненням.

3. Повний, відкритий, взаємно шанобливий комунікативний процес повинен бути інтенсифікований так, щоб сторони могли чітко висловлюватися та тематично розуміти інтереси один одного. Цей процес зменшить помилки в розумінні, які спричиняють захисні дії індивідів. Соціальна психологія розвиває технології стимулювання успішного комунікативного процесу.

4. Розвиток широкого діапазону вибору для розв'язання питання, в якому різняться інтересів конфліктантів. Є техніки, що допомагають людям розширити новизну альтернативних можливостей для цього.

5. Глибоке усвідомлення правил, тактик, зовнішніх ресурсів і засобів, які унеможливають нечесні прийоми та «експлуатацію» опонента. Тут потенційно корисною є «третя сторона» – радник, медіатор, арбітр.

Проте у своїх працях М. Дойч визначає лише два способи виходу з конфлікту: кооперативний

(ураховуються й мінімізуються розбіжності) та конкурентний (підкреслюється різниця інтересів опонентів). Це означає, що подолання суперечностей не обов'язково супроводжене конструктивізмом, проте їхню причину все ж треба усунути. Тож відповідь на питання про *прийоми нейтралізації конфлікту* треба шукати, зважаючи на:

1. Модель МК – структурна чи процесуальна. У структурній моделі акцентовано умови, в яких відбувається перебіг конфлікту, та які визначають його динаміку. Це впливає на ситуацію завершення: деструктивна чи конструктивна, остання передбачає зміну обставин задля розв'язання проблеми. У процесуальній моделі важливим є «рух», а не результат суперечки. Сторони концентруються на умовах перебігу конфлікту, тоді як варіанти завершення не мають значення.

2. Фактори МК. Це рушійні сили конфліктної взаємодії, що визначають його характер і риси (описані в американській конфліктології (Линкольн та ін., 1998):

а) інформація, яка є значущою для однієї сторони та неприйнятною для іншої. У такому разі сторони (сторона) мають неповні чи неточні факти, старі проблеми зі своєю «історією», зважають на чутки, дезінформовані один одним або «третьою стороною», умисно чи випадково приховували щось, або навпаки – небажано оприлюднили інформацію, неправильно інтерпретували слова, дії іншої людини або помилково декодували мовні засоби опонента. Складно нейтралізувати конфлікт, якщо певна інформація для суб'єкта є надзвичайно важливою, але його правом на неї нехтують. Утрачається або/та спотворюється інформація й через те, що люди сприймають її вибірково, тому що мають різні ціннісні та поведінкові пріоритети, світогляд, життєвий досвід тощо. Або індивід не озвучує інформацію через обмеженість слів, яким володіє, тому подолання МК передбачає збагачення словникового запасу. Значна кількість інформації втрачається через брак часу для спілкування: активне, насичене життя мінімізує його. Для соціальної перцепції необхідно присвятити час співрозмовнику. Деяка суттєва інформація на рівні підсвідомого словами не репрезентується, тож її частково треба представляти невербальними засобами. Багато індивід не засвоює, оскільки уважно не слухає чи відволікається, думаючи про своє, тому є потреба повторювати, наголошувати, підкреслювати. Не всі повідомлення можуть бути зрозумілими, тому інформувати варто з урахуванням розумових здібностей, освіти, досвіду особи. Ту саму інформацію люди сприймають не однаково через різне знання певної проблеми;

б) структурні фактори зумовлені формальною та неформальною організацією соціальної групи. Передбачають: владу, систему комунікації, соціальні норми, правосуддя, релігію, статус опонентів, традиції, ресурси, стандарти поведінки, час тощо. Тому припинення конфліктів передбачає уникнення політичних, релігійних, правових, міжнародних тем у контакті. Також багатьох проблем можна позбутися за умови відмови від дій заради власної вигоди та провокацій, розуміння їх наслідків. Насамперед має бути орієнтація на співробітництво або компроміс, аналіз можливих конфліктних ситуацій, визнання чужих інтересів;

в) ціннісні чинники – це принципи, яких свідомо дотримуються або якими нехтують. Сторони конфлікту один від одного очікують дій відповідно до норм, які вможливають порядок у соціумі, але так стається далеко не завжди. Цінності є різні, а саме: особистісні й групові вподобання в поведінці, система поведінки всього суспільства, загальні нормативні та професійні; ідеологічні, системи переконань та пов'язані з ними очікування, терпимість, відхід в особливих обставинах, ставлення до змін тощо. Суспільство нерідко нав'язує загальні цінності, їх добровільно сприймають не всі, тож вони можуть об'єднувати або роз'єднувати людей. У такому разі переборення конфліктів спирається на вимушену загальносуспільну згоду. У профілактиці суперечок важливою також є зміна ціннісних орієнтацій для підвищення рівня поваги, довіри до вподобань іншого, боротьби з нетерпимістю до чужих думок. Різні верстви суспільства мають не однаковий статус, тому групи можуть боротися за власні цінності (напр., нові релігійні рухи, діяльність сексуальних або національних меншин). Ці процеси зумовлюють глибокі соціальні зміни з переоцінкою цінностей, формуванням їхньої нової системи. Тому для подолання суперечностей потрібна самосвідомість цивілізації. Якщо цінності епох та народів заявляють своє право на універсальність, то вони априорі повинні об'єднувати людей;

г) фактор взаємовідносин – це задоволення чи незадоволення від контакту з іншою особою (особами). Важливими є: добровільні або примусові відносини та їхня сутність, важливість, цінність і тривалість; сумісність сторін у пріоритетах, поведінці, цілях; баланс сил; відмінності в освіті, життєвому досвіді; рівень довіри й авторитетності. Припинення деструктивного спілкування передбачає дії, що виключають виникнення самої проблемної ситуації чи усунення її причин, джерел, які не допускають формування конфліктної свідомості людини. У цьому разі суб'єкт повинен володіти знаннями про методи своєчасного аналізу

конфлікту, диференціювати підхід до різних індивідів. Точна діагностика значущих складників МК дає змогу легше знайти способи ефективної поведінки в ньому;

г) поведінкові фактори. У МК поведінка опонентів зачіпає систему їхніх поглядів, загрожує фізичній, фінансовій, емоційній, соціальній безпеці; викликає стрес, дискомфорт, знижує самооцінку, дратує, спричиняє негативні емоції, не виправдовує позитивних очікувань. Виникненню конфліктних дій може сприяти й низький рівень самосвідомості людини у сприйнятті різних життєвих ситуацій. Підґрунтям для деструктивної поведінки є й неузгодженість між загальним уявленням суб'єкта про те, яким він повинен бути, та реальною самооцінкою. Тому переважно під час МК люди поведуться «неадекватно». Для подолання таких виявів є певні методи: психологічні тренінги, індивідуально-психологічні консультації, аутотренінг, самоаналіз; загалом методи психокорекції.

3. Вид МК. Послаблення суперечностей залежить від того, які потреби людини не враховано, який тип суперечностей, наскільки вони гострі, яка тривалість події. Перебороти конфлікти можна, нейтралізувавши негативні наміри й емоції людей на основі аналізу мотивів їхньої поведінки, що унеможливить виникнення гострих і тривалих зіткнень. Такий метод не чудодійний, він передбачає систематичну, повсякденну роботу зі створення в суспільстві морально-психологічної атмосфери виключення причин конфліктів.

4. Сфера виникнення МК. Загально визнаної класифікації немає, проте головно їх поділяють на політичні (розподіл владних повноважень, боротьба за владу), соціальні (суперечності інтересів соціальних спільнот та індивідів), економічні (боротьба за ресурси, розподіл власності, пільги, сфери економічного впливу), організаційні (різні цілі працівників, недоліки структур управління, незадовільна комунікація, умови оплати праці й т. ін.), сімейні (протисторова між членами сім'ї, фінансові проблеми тощо), соціально-побутові (зіткнення груп або окремих індивідів із питань житла, користування побутовими послугами, розподілу обов'язків), педагогічні (у навчально-виховальному процесі). Оскільки сфери вияву різноманітні, універсального шляху для подолання немає. Для конфліктів різних рівнів взаємодії повинні бути різні прийоми нейтралізації.

5. Причиною МК є певні типи перешкод:

а) лінгвістичні, поміж яких визнаємо: міжмовні, зумовлені різними мовами спілкування, коли виникає відчуття, що відсутність очікуваної реакції співрозмовника є конфліктною пове-

дінкою; фонетичні, спричинені дефектами чи особливостями (швидке/повільне, голосне/тихе) мовлення; семантичні, пов'язані з поняттями, які використовуються під час контакту (різне розуміння значень слів, незнання іншомовних лексем, жаргонів тощо), що виникають на ґрунті вікових, освітніх, культурних відмінностей; граматичні порушують структуру і зміст висловлень; логічні – через несприйняття логіки та аргументів іншого;

б) психологічні – перешкоджають прийому-переданню інформації (особистісні риси, емоції, упереджене ставлення до співрозмовника і т. ін.);

в) когнітивні – передбачають своєрідність мислення суб'єкта та наявність у його свідомості мисленнєвих стереотипів;

г) соціальні – породжуються соціокультурними відмінностями людини, зумовлені її приналежністю до певної мовної, етнічної, культурної, професійної спільноти, а також її соціальною роллю, віком, статтю, фінансовим станом;

г) технічні, до яких зараховано фактори середовища, а саме: ознаки фізичних умов життя, що унеможлиблюють комфорт у прийомі/переданні інформації;

д) фізичні: за умови порушення кордонів особистого простору в людини виникає образа, роздратування, обурення, агресія, навіть насилля. Подолати такі перешкоди можна. Для цього важливим є виразне й розбірливе мовлення, володіння нормами літературної мови, врахування темпераментальної та когнітивної характеристики особи, акцентуація на соціокультурних рисах, мінімізація технічних проблем і дотримання особистих кордонів у стосунках.

6. Наявність необхідних умов для нейтралізації МК:

а) основні умови враховують організаційні механізми формування та забезпечення результативної інтерперсональної взаємодії членів соціуму, розвиток комунікативних контактів, досвід конструктивного завершення МК, психоемоційні ресурси для розв'язання проблем та систему компенсацій;

б) окремі умови зважають на міру близькості людей; офіційність (фіксовані, регульовані, унормовані) чи неофіційність (особисті, неформальні) взаємини людей; сприйняття особою іншої людини та їхніх стосунків: взаємно позитивні (пошук і досягнення результату в контакті), взаємно негативні (однозначність у неприйнятті співрозмовника, ворожість), односторонні позитивно-негативні (один із суб'єктів має негативну позицію щодо іншого, а останній налаштований налагодити контакт), односторонні суперечливо-

позитивні або суперечливо-негативні стосунки, взаємно суперечливі чи взаємно байдужі контакти.

7. Принципи комунікації. Американський психолог М. Розенберг розробив принципи «ненасильницької комунікації» (Розенберг, 2018). Він описав три форми спілкування, які провокують непорозуміння та ускладнюють вихід із конфлікту: слова, які сприймають як вимогу, тому на них реагують підпорядкуванням або боротьбою; виражають осуд, тоді адресат думає погано про себе чи про адресанта; не залишають права на самостійність, на свою мету, свій шлях. А от ненасильницьке спілкування – спосіб налагодження стосунків, який передбачає емпатію до себе, до іншого та вираження самого себе. Ненасильницьке спілкування складається зі спостереження, почуття, прохання.

8. Права та обов'язки співрозмовників. Послаблення МК передбачає планування й реалізацію дій, які здійснює одна або обидві сторони. Значущим є те, по-перше, в кого є бажання нейтралізувати суперечність. За умови спрямованості на цей процес обох сторін, його результат буде максимально позитивним, та навпаки. По-друге, велике значення має взаємне розуміння індивідами прав та обов'язків один одного, уявлення про обопільні зобов'язання на основі загальноприйнятих норм. Навіть коли особи дотримуються визначених правил, вони в конфлікті не сприймають інтереси один одного; здатність, можливість опонента робити щось, користуватися чимось так, як він того хоче. Це означає, що людині відмовляють у праві на самостійно обрану поведінку. У Загальній декларації прав людини зазначено, що «Всі люди <...> повинні діяти щодо один до одного в дусі братерства» (стаття 1) та «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї <...> (Загальна декларація, 1948: стаття 19). Подолання суперечок передбачає дотримання цих принципів, готовність поважати права співрозмовника. Обов'язки – сумісна із правами категорія, оскільки вона забезпечує останні. Саме загальносоціальні обов'язки визначають потребу певної поведінки індивідів, яка не перешкождала б розвитку суспільства. Тож визнання своїх обов'язків як людини і громадянина перед співгромадянами виключає чи мінімізує виникнення проблем та їхніх деструктивних наслідків.

9. Тип конфліктної особистості. У цьому питанні немає єдності, однак у конфліктології є класифікація, відповідно до якої розрізняють

демонстративний, ригідний, некерований, педантичний типи конфліктних особистостей (Ємельянов, 2004: 90). Окрім цих типів, диференціюють інші: максималіст, який хоче мати все й одразу; песиміст, у спілкуванні з яким потрібне терпіння; дуаліст із його суперечностями у висловленнях і вчинках; нетерплячий, позиція якого несвідомо підштовхує до суперечки з ним; всезнайко, який будь-що знає краще за інших, тому нікого не чує, а лише говорить сам; базіка, він неактовно втручається в розмову, любить поговорити про своє; а також «невинні брехуни», «помилкові альтруїсти», «старі діви» тощо. Така поведінка виникає як захисна реакція на певні життєві ситуації, спричиняє незручності й самим індивідам, і тим, хто з ними взаємодіє. Важливо розуміти: ці особи мають індивідуальні особливості, що впливають на процес перебігу та/або нейтралізації суперечок. Контакт із такими суб'єктами ґрунтований на прогнозуванні. На основі інформації про тип конфліктної особистості можна реагувати на випередження.

10. Вікові, гендерні особливості протиборчих сторін:

а) конфлікти поколінь складно однозначно схарактеризувати, як і їхні причини, оскільки перебіг зумовлений багатьма факторами. Суперечності поколінь нерідко починаються з незначних розбіжностей, які стають істотними протилежними тенденціями. Найбільш гостро така протидія відбувається між літніми людьми та молоддю. Проте конфлікти між поколіннями (рідних, близьких або зовсім незнайомих людей) мають і позитивні сторони: молодь головно прагне до розвитку, новацій; люди старшого віку зберігають та накопичують соціальний досвід. Профілактика конфліктів поколінь передбачає усунення причин, що викликають негативні наслідки, оптимізацію соціального захисту, формування моделі позитивного ставлення в суспільстві до різновікових осіб;

б) гендерні конфлікти: питання їхньої сутності теж є актуальним. На жаль, у нашому суспільстві некомпетентні індивіди з гендерними забобонами ніяк не можуть звільнитися від ідеї андроцентризму, тому часто переживають суперечливі стани нереалізованих прагнень і очікувань. Один зі шляхів подолання МК такого типу – формування гендерної компетентності: знання про гендерну нерівність, уміння сприймати ситуацію гендерної нерівності та адекватно реагувати на неї та не демонструвати дискримінаційні гендерні змісти – це рух до засвоєння гендерних знань, умінь і способів коректної поведінки щодо людини іншої статі.

Висновки. Попри те, що дослідники порушують питання про механізми подолання конфліктного протистояння осіб, головню акцентуються на цьому процесі в площині певної сфери перебігу (сімейна, виробнича, педагогічна, політична тощо). Ми вдалися до спроби уточнити структуру загальної системи прийомів, які вможливають нейтралізацію МК, незалежно від області діяльності людини. Частково врахувавши теоретичний доробок М. Дойча, В. Лінкольна, М. Розенберга, робимо висновок, що такі першорядно повинні враховувати модель, фактори та вид МК, типи комунікативних

перешкод, умови подолання, принципи комунікації, права та обов'язки осіб, тип конфліктності людини; вікові, гендерні, соціорольові ознаки сторін. Для успішності цього механізму важливими є особистісні риси вербальної поведінки індивіда, що зумовлені нашими національними рисами, мовним етикетом, нормами, специфікою реалізації комунікативних тактик. Запропонована інтерпретація засобів нейтралізації МК має не лише теоретичне значення, оскільки в перспективі вможливає аналіз способів вербального впливу на мовця ще до початку конфліктної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов Г. В. Педагогічні засади запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2005. 198 с.
2. Варлакова С. О. Формування готовності майбутніх практичних психологів до розв'язання міжособистісних конфліктів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2011. 18 с.
3. Гришук Е. Ю. Етнолінгвістична ідентичність як чинник регуляції міжособової взаємодії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2011. 339 с.
4. Даниленко О. А. Язык конфликта как объект лингвосоциологии. *Социологические исследования*. 2006. № 4. С. 89–98.
5. Довгань Н. П. Конфлікти в державному управлінні та шляхи їх вирішення : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2006. 20 с.
6. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. 2-е изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 400 с.
7. Загальна декларація прав людини : прийн. і прогол. резолюц. 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.10.2020).
8. Козер Л. А. Завершение конфликта. *Социальные и гуманитарные науки. Серия 11: Социология*. 1992. № 4. С. 169–179.
9. Козич І. В. Формування конфліктологічної компетентності соціального педагога в умовах магістратури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2008. 24 с.
10. Переговоры. Сокращенный вариант пособия для слушателей курса / У. Ф. Линкольн и др. Санкт-Петербург ; Рига : Эксперимент, 1998. 199 с.
11. Розенберг М. Ненасильственное общение. Язык жизни. Москва : Книжное издательство «София», 2018. 288 с.
12. Deutsch M. Distributive Justice: A Social-Psychological Perspective. New Haven : Yale University Press, 1985. 271 p.

REFERENCES

1. Antonov H. V. Pedagogichni zasady zapobihannya i rozv'iazannya konfliktiv u navchalno-vykhovnomu seredovyschi vyshchoho navchalnoho zakladu [Pedagogical principles of conflict prevention and resolution in the educational environment of a higher educational institution] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv, 2005. 198 s. [in Ukrainian].
2. Varlakova Ye. O. Formuvannya hotovnosti maibutnykh praktychnykh psykholohiv do rozv'iazannya mizhosobystisnykh konfliktiv [Formation of readiness of future practical psychologists to resolve interpersonal conflicts] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.05. Kyiv, 2011. 18 s. [in Ukrainian].
3. Hryshchuk E. Yu. Etnolinhvistychna identychnist yak chynnyk rehuljatsii mizhosobovoi vzaiemodii [Ethnolinguistic identity as a factor in the regulation of interpersonal interaction] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.05. Kyiv, 2011. 339 s. [in Ukrainian].
4. Danilenko O. A. Yazyk konflikta kak ob'ekt lingvosotsiologii [The language of conflict as an object of linguistic sociology]. *Sociological research*. 2006. № 4. S. 89 [in Russian].
5. Dovhan N. P. Konflikty v derzhavnomu upravlinni ta shliakhy yikh vyrishennia [Conflicts in public administration and ways to resolve them] : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.01. Kyiv, 2006. 20 s. [in Ukrainian].
6. Emelyanov S. M. Praktikum po konfliktologii [Workshop on conflict management]. Saint Petersburg : Peter, 2004. 400 s. [in Russian].
7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] : pryin. i prohol. rezoliuts. 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 25.10.2020) [in Ukrainian].
8. Kozher L. A. Zavershenie konflikta [Ending the conflict]. *Social and Human Sciences. Episode 11: Sociology*. 1992. № 4. S. 169 [in Russian].
9. Kozych I. V. Formuvannya konfliktolohichnoi kompetentnosti sotsialnoho pedahoha v umovakh mahistratury [Formation of conflictological competence of a social pedagogue in the conditions of master's degree] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Kyiv, 2008. 24 s. [in Ukrainian].
10. Linkoln U. F. i dr. Peregovoryi. Sokraschennyiy variant posobiya dlya slushateley kursa [Conversation. A shortened version of the manual for course participants]. SPb.; Riga : Experiment, 1998. 199 s. [in Russian].
11. Rozenberg M. Nenasilstvennoe obschenie. Yazyk zhizni [Nonviolent communication. The language of life]. M. : Book publishing house "Sofia", 2018. 288 s. [in Russian].
12. Deutsch M. Distributive Justice: A Social-Psychological Perspective. New Haven : Yale University Press, 1985. 271 p.

УДК 821.161.2(=161.2:437.3) «18» Чирський
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-19>

Вікторія БОЙКО,
orcid.org/0000-0001-6620-0441
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри зарубіжної літератури та основ риторики
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
(Вінниця, Україна) *tory_boiko@ukr.net*

САМОБУТНІЙ МИТЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ – МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ. ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ЗАМАЛЬОВКИ «МІЙ СОН»

Поет – пражанин, полум'яний патріот, той, чиє серце завжди билося за свою Батьківщину, а особливо за рідне місто – Кам'янець-Подільський – Микола Чирський. У своїх творах поет не раз зачіпає теми Батьківщини, зізнається в любові рідному місту в поезії «Кам'янецьві на Поділлі».

Шлях Миколи Чирського до Праги-Подоєбрад був традиційним для української політичної еміграції. Кам'янець-Подільський у часи української революції був столицею УНР – духовним центром України. Визвольним рухом перейнялося громадянство міста, поповнюючи лави українського війська. Першими йшли молодь та гімназисти. Поет тоді був гімназистом, а отже став борцем війська УНР. Перебувавши у Празі, поет прагнув отримати вищу освіту, він намагався вступити на економічне відділення в 1925 році, але ця спроба була марною. Брак освіти дався взнаки – М. Чирському було відмовлено. Письменник здійснив спробу стати студентом ще за рік до цього.

Творчість М. Чирського на сьогодні малодосліджена, але багатогранна. Потребує детального аналізу замальовка «Мій сон», яка пройнята мотивами реальності. Наратор передає атмосферу одного із засідань літературно-мистецького товариства. Немає сумніву, що цей драматичний малюнок зроблено з натури. Автор називає імена: Олекса Карманюк, Євген Маланюк, А. Опаренко, Іван Зубенко, А. Падолист, М. Селегій, Е. Блакитний, Г. Данілевський, Лебединський, М. Осика, С. Довгаль, М. Подоляк – це і є головні та невігадані герої. Будучи важко хворим, він мав одне нестримне бажання – повернутися в Україну, у свій рідний Кам'янець, побачити матір і... піти у вічність.

Для Миколи Чирського було характерне руйнування традиційних сюжетно-оповідних моделей української прози. Система розірваних фраз, мальовничі епітети, своєрідна ритмічна організація прози – це ознаки його манери письма.

Ключові слова: поет, патріот, наратор, Празька школа, замальовка, сон.

Victoriia BOIKO,
orcid.org/0000-0001-6620-0441
Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Department of Foreign Literature and Fundamentals of Rhetoric
Communal Higher Education Institution “Vinnytsia Humanities Pedagogical College”
(Vinnytsia, Ukraine) *tory_boiko@ukr.net*

THE ORIGINAL ARTIST OF THE UKRAINIAN DIASPORA IS MYKOLA CHYRSKY. ART RECEPTION OF THE DRAWING “MY DREAM”

The poet is a Prague native, an ardent patriot, one whose heart has always been beating for his homeland, and especially for his hometown – Kamyanets-Podilsky – Mykola Chyrsky. In his works, the poet repeatedly touches on the theme of the Motherland, confesses his love for his hometown in the poem “Kamyanets in Podillya”.

Mykola Chyrsky's path to Prague-Podebrady was traditional for Ukrainian political emigration. During the Ukrainian revolution, Kamyanets-Podilsky was the capital of the Ukrainian People's Republic, the spiritual center of Ukraine. The liberation movement took over the citizenship of the city, replenishing the ranks of the Ukrainian army. The first to go were young people and high school students. The poet at that time was a high school student, and therefore became a fighter in the army of the UPR. While in Prague, the poet sought higher education, he tried to enter the economic department in 1925, but this attempt was in vain. Lack of education was signaled – M. Chyrsky was denied. The writer tried to become a student a year before.

M. Chyrsky's work is little studied today, but multifaceted. Requires a detailed analysis of the sketch, which is imbued with motifs of reality “My dream”. The narrator conveys the atmosphere of one of the meetings of the literary and artistic society. There is no doubt that this dramatic picture is made of nature. The author names: Oleksa Karmanjuk, Yevhen Malanyuk, A. Oparenko, Ivan Zubenko, A. Padolist, M. Selegiy, E. Blakytny, G. Danilevsky, Lebedynsky, M. Osyka,

S. Dovgal, M. Podoliak – this is main and non-fictional characters. Being seriously ill, he had one uncontrollable desire: to return to Ukraine, to his native Kamyanets, to see his mother and go to eternity.

Mykola Chyrsky was characterized by the destruction of traditional plot-narrative models of Ukrainian prose. The system of broken phrases, picturesque epithets, a kind of rhythmic organization of prose – these are the signs of his style of writing.

Key words: poet, patriot, narrator; Prague school, sketch, dream.

Постановка проблеми. Поет – пражанин, полум'яний патріот, той, чиє серце завжди билося за свою Батьківщину, а особливо за рідне місто – Кам'янець-Подільський – Микола Чирський. У своїх творах поет не раз зачіпає теми Батьківщини, зізнається в любові рідному місту в поезії «Кам'янецьві на Поділлі». І це не випадково.

Аналіз досліджень. Творчість М. Чирського малодосліджена. Перу Леоніда Куценка належать праці «Поет-пражанин із Кам'янця-Подільського» та «Дон Кіхот із Кам'янця-Подільського». У газеті «Подільський» вийшла друком стаття В. Горбатюка «Поет “допливу”, “повороту” і “спізненого покоління”». Сидір Кіраль опрацював епістолярну спадщину М. Чирського. Ірина Руснак порушила проблему емансипації жінки у фейлетоні «Амазонія: надзвичайно недотепна історія» Миколи Чирського.

Мета статті полягає у спробі систематизувати зібрані матеріали про життя і творчість Миколи Чирського; розкрити ідейно-художню своєрідність замальовки «Мій сон».

Виклад основного матеріалу. Відомостей про письменника, на жаль, збереглося мало, можемо оперувати листами, спогадами та анкетними даними. Хоча ці відомості іноді дають різну інформацію.

Народився Микола Антонович Чирський у Кам'янець-Подільському. Існує декілька версій щодо дати народження письменника. У листі від 19 серпня 1941 р. М. Чирський пише своєму приятелю так: «...народився я 5 лютого 1902 р. у Кам'янці на Поділлі» (ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Арк. 3). За свідцтвом його брата Олександра, народився Чирський 5 лютого 1903 р. в Кам'янці на Поділлі. С. Николишин вказує дату 5 лютого 1901 р. Щодо дати, то тут можна говорити про старий і новий стилі, а от рік? Можливо, неточності припустився брат, який дописав два роки, щоб у 1919 році вступити до війська (Олександр прагнув «вирвати Чирського із рук Романа», той був відомим комуністом на Поділлі). В особовій справі Чирського читаю так: «Народився я в Кам'янці на Поділлі 8 лютого 1903 р. У 1912 р. я вступив до Кам'янецької гімназії, у якій вчився до переходу до 6-ї класи в році 1919-му. Пізніше я вступив до Української армії, з якої й був інтернований до Польщі. До Чеської Словацької Республіки

приїхав я в серпні 1923-го та вступив до господарської школи в Подєбрадах, у якій вчився протягом 5 місяців. Виступити з неї я був примушений завдяки неодоленню стипендії. Тепер я вчуся на матуральних курсах при У. Г. А.» (ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Арк. 3). Доречно вважати, що Микола Чирський народився 8 лютого 1903 р. на Поділлі. Родина проживала на вулиці Довгій, 91, на жаль, детальних відомостей про родину письменника не збереглося. Припущу, що батьки мали змогу віддати сина на навчання до гімназії. Леонід Куценко, аналізуючи спогади Євгена Маланюка, пише: «Євген Маланюк свідчить зі слів самого Чирського, що останній був шляхетського роду» (Куценко, 2005: 7). В. Горбатюк у статті «... Якраз він, Чирський» зауважив, що письменник народився в сім'ї державного урядовця. В. Габор в «Українській журналістиці» в іменах подає такі відомості про М. Чирського: «Походив зі старого священного роду. Його батько Антін після закінчення семінарії не захотів висвятитися і став урядовцем (працював у земстві)». Працюючи над епістолярною спадщиною Чирського, С. Николишин, стверджує: «Що торкається моїх батьків, то вони народилися там же, хоча рік їх народження мені дуже мало відомо ... Мати (народилась – С. Н.)... 18. II (місяць і день знаю добре, бо ми з мамою народились в один день) ... Старший брат Володимир був царським офіцером. Його розстріляли в Гайсині на Поділлі в 1919 р. Інший брат, Роман, був комуністом. Третій брат, Олександр, разом із Миколою воював у лавах української армії старшиною-кулеметником» (ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Арк. 3). За гострим сюжетом і трагічною долею братів пригадується новела Юрія Яновського «Чотири шаблі». Цікавий факт: М. Чирський підписував свої твори псевдонімами Микола Подоляк, М. Бурлака, Кольченко, Ларіон Ліра, М. Собачкин, М. Юрич, М. Ч., М. Ч-й.

Шлях Миколи Чирського до Праги-Подєбрад був традиційним для української політичної еміграції. Кам'янець-Подільський у часи української революції був столицею УНР – духовним центром України. Визвольним рухом перейнялося громадянство міста, поповнюючи лави українського війська. Першими ішли молодь та гімназисти. Чирський тоді був гімназистом, а отже став борцем війська УНР.

Перебувавши у Празі, поет прагнув отримати вищу освіту, він намагався вступити на економічне відділення в 1925 р., але ця спроба була марною. Цікаві факти постають зі сторінок листів: *«До Високого Сенату УГА в Ч.С.Р. Ласкаво прошу Високий Сенат Академії про прийняття мене слухачем економічного підвідділу економіко-кооперативного відділу Української господарської академії в Ч.С.Р. Документи про освіту будуть мною представлені після закінчення матури.*

До цього додаю:

1. *Curiculum vitas.*

2. *Прохання про стипендію.*

3. *Зобов'язання коритися правилам У.Г.А.*

4. *3 фотографічні картки»* [ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Арк. 3].

Брак освіти дався взнаки – М. Чирському було відмовлено. Письменник робив спробу стати студентом ще за рік до цього. Це свідчить і клопотання Євгена Маланюка до голови Українського громадського комітету в Празі Микити Шаповала: *«Високоповажний пане голово! Миколу Чирського, за якого просить Вас М. Тугар-Баранівський, я, зі свого боку, можу рекомендувати яко надійного, здібного й талановитого юнака, національно дорослого, працездатного і, коли треба – відчайного. В умілих руках – матеріал найліпший, принаймні з того, який тут маємо. Бажаю Вам сил і здоров'я»* [ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Арк. 3].

Не вистачає фактів, щоб розповісти, чим заробляв собі Чирський на життя в Подєбрадах і Празі, але він встигав усюди, де лише кипіло активне, творче життя українських емігрантів. Разом зі студентами Подєбрадської академії – Юрком Матушевським і Леонідом Мосендзом – він бере участь у виданні студентського сатиричного журналу «Подєбрадка». Його поезії з'являються на сторінках празького «Студентського вісника», чернівецької «Самостійної думки». У «Літературно-науковому віснику» друкуються його твори «Утома», «Ранок», «Дон Кіхот». Він був одним із найактивніших співробітників «Веселки». Саме на сторінках цього журналу друкуватимуться його твори (із циклу «Перед бурею», «Мій сон» із присвятою роковинам «Веселки», «Фальшивий акорд»). Зауважу, що саме ці твори він підпише як Микола Подоляк. У місячнику культур «Проблем» побачить світ новела «Надзвичайний кінець Грицька Сиром'яжного». У Празі 1941 р. вийде друком збірка «Емаль», яка містить 21 поезію. Короткий аналіз його творів ми спробуємо надати.

Важко хворіючи, він мав одне нестримне бажання – повернутися в Україну, у свій рідний Кам'янець, побачити матір і... піти у вічність.

У Кам'янці М. Чирський знову став на стару ниву – мистецький консультант у театрі ім. Т. Шевченка, театральний референт у «Подільщині». Автор «Листів до «любезних» земляків». Помер поет 26 лютого 1942 р., похований у Кам'янці-Подільському.

Творчість М. Чирського на сьогодні малодосліджена, але багатогранна. Потребує детального аналізу замальовка «Мій сон», яка пройнята мотивами реальності. Цікаво розпочинає М. Чирський замальовку, ніби переносить читача у справжню реальність: *«Іноді трапляється бачити надзвичайні сни. І якби мені прийшла фантазія занотувати їх для того, щоб друкувати потім окремим виданням, то вийшла б досить важка книжка, яку я, безперечно, назвав би «Мої сни» або «У царстві Морфея». Але, по-перше, хто не бачив надзвичайних снів, по-друге – яке кому діло до того, що мені сниться, а по-третє – про свої сни вже писало декілька шановних авторів, з якими мені змагатися, безперечно, неможливо (за браком поетичної фантазії)»* (Подоляк, 1923: 21).

Наратор передає атмосферу одного із засідань літературно-мистецького товариства. *«Такого то числа [завдяки тодішньому своєму стану уникаю пунктуальності] в помешканю такому-то призначено загальні збори Літ. арт. т-ва. Явка всіх членів обов'язкова, порядок денний...etc, etc...»* (Подоляк, 1923: 20).

Важко визначити ідейну своєрідність замальовки. У «Великому тлумачному словнику» подано твердження, що замальовка – це «схематичний малюнок чого-небудь; ескіз». Вважаю, що в нашому випадку це схематична оповідь. Кожен персонаж є головним героєм, виконує певну роль і без його участі картина буде неповною. Неможливо й чітко визначити сюжетну лінію. Цілком слушно зауважив Леонід Куценко: *«...цікава для нас замальовка М. Чирського “Мій сон”»* [Куценко, 2005: 9].

Можливо поринути у світ думок і відчуттів, а також у потаємні душі персонажів, звертаючись до містики. Первісне розуміння сновидінь лежить в основі оцінки снів у народів давнини. Вони припускали, що люди бачать сни через світ надлюдських істот, у які вони вірили, і приносять одкровення з певних сил. Спеціальних досліджень, присвячених снам у творчості Чирського, немає, та й зрештою, чи писав про них поет? Поясненням може бути, що все ж поети-празжани піддавалися магії етимологічній: відшукуючи різні відтінки виразів, творячи нові слова, спираючись на старі корені. Варто зазначити, що символізм сну все ж закладено в назві замальовки. Назва, та й

сама замальовка пройнята символізмом, бо всі події відбуваються, мов уві сні. «Іноді трапляється бачити надзвичайні сни... Але, незважаючи на вищесказане, я все ж таки оповім вам мій сон» (Подоляк, 1923: 20). Сон – один із атрибутів романтиків. Це своєрідна форма нескінченного, інша форма буття. М. Чирський так відокремлює ірреальний світ від реального. Читаю далі: «Коли прийшов, то саме в цей час якийсь промовець щось виголошував. ...Заснув я при звичайних умовах, бо ж хто не засне під час довжелезного справоздання...» (Подоляк, 1923: 20). Чи справді це був сон письменника чи, можливо, автор вводить метод сну для того, щоб передати ситуацію, яка справді відбувалася? «Заснув я при звичайних умовах, бо ж хто не засне під час довжелезного справоздання, але я переборщив і тому збудження мого було вже зовсім оригінальне. Розплющую очі... Місячний промінь... пусто. Я в помешканні, де відбувалися збори т-ва. Не то лежу, не то сиджу межі столом і грубкою. Півтемрява... Десь шкряботить миша, шелестить папір... тиша... І раптом з полиці, де складено було різні видання книг та журналів, з шумом лягнулося щось на стіл... За ним друге, третє... роздивився – журнали наші такі, де і я співробітничав» (Подоляк, 1923: 6).

Немає сумніву, що цей драматичний малюнок зроблено з натури. Автор називає імена: Олекса Карманюк, Євген Маланюк, А. Опаренко, Іван Зубенко, А. Падолист, М. Селегій, Е. Блакитний, Г. Данілевський, Лебединський, М. Осика, С. Довгаль, М. Подоляк – це і є головні та невідганані герої.

Антон Леонтійович Коршнівський належав до тих «чорноробів» української журналістики, які «загубилися у світах». Про нього найчастіше згадував поет разом із Євгеном Маланюком, коли вони видавали журнал «Веселка». М. Чирський знайомить нас із його псевдонімом – Олекса Карманюк. Уся ця історія передається у формі діалогу, де кожен із персонажів намагається довести свою думку. Атмосфера цього зібрання нудна й нецікава, а кожен поспішає додому (хто на вареники, хто до дружини). Та сам факт, що наш герой, Чирський, задрімав на такому зібранні вже про щось говорить.

Відповід. редак: (вискакує... під пахвою – портфель, з якого на зразок віяла стирчать хвости оселедців...в руках дві декади...) *Вопюіре messieurs?! Нуцо?...зібралися..Ахпанове, швидше... треба поспішати – вдома жінка... нема часу... Чорт його бери! з нашими українцями ніколи...*

Зубенко: (Поволі викочується... Замислившись) *Що краса? Це – вічна тема! Сфінкс, проблема, раю схема! Нетрі хмара! Муки хама!*

Маланюк: *Перепрошую, у поезії не можна лягтися...*

Карманюк: (Максимум бажання звернути на себе увагу) *І хочу я віри і перемоги... І хочу я...* (Подоляк, 1923: 22).

Микола Чирський робить акцент на тому, що притаманне Є. Маланюкові, – чистота поезії. Цитує письменник і себе: **Подоляк** (боязко висовуючись). *Хай вічно лунає...* (Подоляк, 1923: 23). Не дає завершити свої рядки Подоляку Каманюк:

Каманюк: (запустивши в нього каламарем) *Цить!!! Я тобі полунаю! Молодий ще лунати... ач і він туди... І хочу я...*

Селегій: (робить гримасу) *Покиньте, чули вже досить... Остогидло* (Подоляк, 1923: 23). Селегій намагається перекричати та заспокоїти всіх: «Ви думаєте, що в поезії – раз і вже? А чорта лисого не хоче... Га... Ого!!! А ямб, хорей, дактиль, амфібрах... терцини, сонети, октави, тріолети... Ляконізми» (Подоляк, 1923: 23). Падолист сентиментальний, підбирає свої рими: «Сніжно-крапельисто, топольно-пишно, дишло, вийшло... рима чи не?» (Подоляк, 1923: 23). Не звертаючи уваги на зауваження Опанасенка, продовжує далі: «Що красивіше? Аполоній Листопад чи Падолист Аполон?» (Подоляк, 1923: 23). Е. Блакитний: «Долярів ще нема?! (Зітхнувши): *Нема грошей, в шлунку грає, я сумний щось невеселий, а в очах все каруселі...*» Продовжує Е. Блакитного Данілевський: «*Із очей пускаю зливу, бо я майже голий, босий. Не мелодії, не співу – дайте тільки папіросу!*» (Подоляк, 1923: 23).

Для Миколи Чирського було характерне руйнування традиційних сюжетно-оповідних моделей української прози. Система розірваних фраз, мальовничі епітети, своєрідна ритмічна організація прози – це ознаки його манери письма. Саме такий стиль характерний для замальовки «Мій сон», він допомагає автору «відійти» від традицій. Замальовка пройнята філософськими роздумами. Для М. Чирського, як і для поетів-пражан, вона суттєво повноцінно відображує ту творчу, ідейну чи навіть ідеологічну атмосферу, у якій працювали поети.

Цікаве завершення: здійсмається хаос, усі прагнуть якомога швидше розійтися: «...зачинається гармидер. Раптом полиця хилиться і з шумом падає на стіл. Журнали, газети розсипаються... Все – немов у тумані. Я зриваюся. Біжу... Нічого не пам'ятаю. Туман... Туман... Немов спускається чорна заслона. Коли, прокинувшись, підвівся, вдарився лобом об дошки. Був десь аж попід нарами. Поволі вибрався звідтам, ліг на постелю й замислився. Що це було? – важко копошилося

в голові... Від горілки ?.. Ні... Що б це могло?.. І раптом блискавкою пронеслося в голові... А-а!.. в ніч перед Купайлом і не такі чуда кояться... Зовсім не дивно, що й зі мною трапилося отакє... Я ж прокинувся в день святкування «Веселки». То була ніч напередодні роковин» (Подольак, 1923: 24).

Щодо художньої своєрідності, то Микола Чирський вводить у «Мій сон» багато прикладів апофеозу, що в перекладі з грецького означає умовчання – незавершене, обірване речення, ц якому думка висловлена не повністю. Цим автор підкреслює неможливість сформувати всю глибину думки, почуття або небажання про все говорити, оскільки співбесідник спроможний зрозуміти й без слів. Наприклад: «*Стіль не виразний... Добре... Через що... Адже я власне проти таких...*» (Подольак, 1923: 23) У замальовці М. Чирський використовує прості, односкладні, питальні та окличні речення: «*Ша! Не чіпайте! Що? Читали вже?*» (Подольак, 1923: 21). Варто зауважити, що в тексті використано фразеологізми: «*Поперед*

батька в пекло не суньтєся. Чорт його бери, з нашими українцями»; порівняння: «*журнали сомї собою підскакували, як галушки в окропі, або ж одноманітний, як спів мужи, голос промовця*»; епітети: «*солодкий туман, місячний промінь, вишневі садки, блакитне небо, ясне сонечко*».

Висновки. Для Миколи Чирського було характерне руйнування традиційних сюжетно-оповідних моделей української прози. Система розірваних фраз, мальовничі епітети, своєрідна ритмічна організація прози – це ознаки його манери письма. Саме через сон у замальовці поет передав робочу атмосферу місячника літератури, мистецтва і громадської думки «Веселка». Образність та емоційність допомагають читачеві без зайвої напруги зрозуміти сюжет.

Микола Чирський описує своїх колег «веселківців», їхні вподобання, проблеми, хоча й у гумористичній формі, проте з особливим теплом. У замальовці поет зобразив побутове й творче життя членів свого товариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куценко Л. Дон Кіхот із Кам'янця-Подільського. Микола Чирський: літературний портрет. Київ : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2005. 48 с.
2. Подольак М. Мій сон. *Веселка. Каліш*, 1923. № 11–12. С. 20–24.
3. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3795. Оп. 1. Арк 3.

REFERENCES

1. Kutsenko L. (2005) Don Kikhot iz Kamiansia-Podilskoho. Mykola Chyrskiy: literaturnyi portret [Don Quixote from Kamianets-Podilskyi. Mykola Chirsky: literary portrait]. Kyiv : TOV "Imeks-LTD". 48 s. (in Ukrainian).
2. Podoliak M. (1923) Mii son [My dream] *Veselka. Kalish*. No. 11–12. P. 20–24.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities of Ukraine]. F. 3795. Op. 1. Ark 3 (in Ukrainian).

Руслан ВАКАРІЮК,
orcid.org/0000-0002-7107-7983
асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
факультету іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) *umiks@ukr.net*

БІБЛЕЇЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ ВИМІРИ

Стаття присвячена з'ясуванню підходів до розуміння сутності та диференційних рис явища прецедентності в сучасній лінгвістиці й опису основних ознак прецедентного тексту як ціннісно-когнітивної універсалії певного соціуму. Явище прецедентності досліджують у межах різних лінгвістичних напрямів, що підтверджує, з одного боку, його поширеність, з іншого – роль у комунікативній практиці. З'ясований історико-культурний аспект явища прецедентності, його виміри, а також особливості реалізації на референційному, когнітивно-му та вербальному рівнях. Розглянуте співвідношення понять «прецедентний текст» і «прецедентний феномен», визначена їхня кореляція з біблійним текстом, зокрема обґрунтоване потрактування Біблії, яка є знаком християнської культури, як прецедентного феномену. Прецедентні феномени можуть мати як національно-специфічний чи історично зумовлений, так і універсальний статус. Біблія є яскравим тому прикладом. Святе Письмо – прецедентний текст насамперед християнського релігійного дискурсу. У межах інших дискурсів вона може бути або визнаною авторитетним джерелом, або допускатися, або ж не визнаватися взагалі. Поняття прецедентності та прецедентного тексту є історично плінним і залежить від багатьох чинників. «Знання прецедентних феноменів говорить про належність реципієнта до певної епохи, її культури, незнання ж їх свідчить про відторгнення від цієї культури, що говорить про його відстороненість від цієї культури або неповну “зануреність” у неї». Дослідження прецедентності у діахронії засвідчує, що спектр прецедентних феноменів у кожного покоління буде відмінним від попереднього. Знання їх є показником певної епохи та культури. Біблія входить у інші тексти на різних рівнях: цитації, імен, натяків і лексико-фразеологічних вкраплень або біблеїзмів, які становлять потужний прошарок у мовах християнських народів. Перспективним напрямом подальших досліджень автор визначає з'ясування характерних рис вживання біблеїзмів у різних функціонально-семантичних типах дискурсу, зокрема публіцистичному.

Ключові слова: Біблія, прецедентність, прецедентний текст, прецедентний феномен.

Ruslan VAKARIUK,
orcid.org/0000-0002-7107-7983
Assistant at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences
of the Faculty of Foreign Languages
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) *umiks@ukr.net*

BIBLEISMS IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES: TERMINOLOGICAL AND FUNCTIONAL SEMANTIC DIMENSIONS

The article deals with identifying approaches to understanding the essence and differential features of the phenomenon of precedence in modern linguistics, and describing the main features of the precedent text as a value-cognitive universal of a particular society. The phenomenon of precedence is studied within different linguistic directions, which confirms, on the one hand, the prevalence of this phenomenon, and its important role in communicative practice on the other. The historical and cultural aspect of the phenomenon of precedent, its dimensions, as well as the peculiarities of implementation at the reference, cognitive and verbal levels are clarified. The relationship between the concepts of “precedent text” and “precedent phenomenon” is considered, and their correlation with the biblical text is determined, in particular, a reasonable interpretation of the Bible, which is a sign of Christian culture as a precedent phenomenon, is substantiated. Precedent phenomena can have both national-specific or historically determined status, and universal one. The Bible is a clear example of this. The Holy Scripture is a precedent text primarily for Christian religious discourse. Within other discourses, it can be either a recognized authoritative source, or allowed, or not recognized at all. The notion of precedence and precedent text is historically unstable and depends on many factors. “Knowledge of precedent phenomena indicates that the recipient belongs to a certain era, its culture, and ignorance indicates a rejection of this culture, his alienation from this culture or incomplete ‘immersion’ in it.” The study of precedent in diachrony shows that the spectrum of precedent phenomena in each generation will be different from the previous one. Their knowledge is an

indicator of a certain era and culture. The Bible is included in other texts at various levels: quotations, names, allusions, lexical and phraseological inclusions or biblicalisms, which are a powerful layer in the languages of Christian peoples. The author identifies clarifying characteristic features of the use of biblicalisms in various functional semantic types of discourse, in particular, publicistic discourse, as a promising direction of further research.

Key words: Bible, precedence, precedent text, precedent phenomenon.

Постановка проблеми. Біблія – текст, який став знаковим для християнської культури, визначивши підвалини світобачення і світосприйняття значної частини людства. Вона й досі залишається потужним чинником впливу на людину, емотивним і когнітивним подразником, джерелом алюзій і ремінісценцій, що посилюють прагматичну насиченість дискурсу, у який вони уведені, а отже, справедливим є зарахування її до одного із найпродуктивніших прецедентних феноменів у світовій культурі.

Аналіз досліджень. Явище прецедентності досліджують у межах різних лінгвістичних напрямів, що підтверджує, з одного боку, його поширеність, з іншого – роль у комунікативній практиці. До понять прецедентного тексту і прецедентного феномену зверталися у своїх працях лінгвокогнітивісти (Д. Гудков, В. Красних, Г. Слишкін), лінгвокультурологи (В. Костомаров, Ю. Прохоров), представники структурно-семантичного напрямку (А. Кожин, В. Мокієнко, О. Савченко, К. Сидоренко), а також комунікативно-прагматичного (О. Дмитрієва, Л. Дядечко, О. Земська, С. Сметаніна) та функціонального (Ю. Гунько, К. Іванова, С. Плотнікова, Ю. Сорокін, А. Супрун). Тому й підходів до їх витлумачення, а також до з'ясування семантичних відношень, у яких вони перебувають, є чимало, що робить актуальною потребу їх узагальнення.

Мета статті – розглянути поняття прецедентності, прецедентного тексту та прецедентного феномену на прикладі Біблії як одного з найпродуктивніших джерел змістово-ціннісних імплікатур християнської культури.

Виклад основного матеріалу. Із лінгвістичного погляду біблеїзми належать до лексико-фразеологічної підсистеми мови. У її межах вони формують окремий клас одиниць, що, з одного боку, мають низку особливостей (у функційно-семантичному аспекті – це належність до релігійного дискурсу, у граматичному – можлива наявність архаїчних форм, у лексичному – застарілих лексичних компонентів чи стертих сьогодні лексико-семантичних варіантів), а з іншого – мають ті самі родові класифікаційні ознаки, що й решта одиниць фразеологічної підсистеми, адже належать до фразеологізмів.

Фразеологізм, або фразеологічна одиниця – основна одиниця фразеології. Традиційно ним називають семантично неподільний комплекс, який

містить два або більше повнозначні лексичні компоненти та якому властиві відтворюваність, цілісність значення, стійкість лексичного складу та граматичної будови. Серед їхніх важливих ознак – семантична цілісність, тобто значення фразеологічних одиниць не може бути витлумачене чи інтерпретоване на основі значень його складників: a round peg in a square hole – бути не на своєму місці, to draw the wool over someone's eyes – обманювати когось, to buy a pig in a poke – придбати щось, не знаючи його якостей, as like as two peas in a poke – дуже схожі.

Уперше термін «прецедентний текст» увів у лінгвістичний обіг російський мовознавець Ю. Караулов, котрий визначив його як текстове утворення, що поєднує у собі три визначальні ознаки (Караулов, 2007: 45):

1) є пізнавально і ціннісно значущим для певної особистості;

2) має надособистісну природу, тобто відомий не тільки самій особистості, а й іншим людям із її близького й віддаленого оточення, а також нащадкам і попередникам;

3) до нього особистість неодноразово звертається у своїй комунікативній практиці.

Оскільки, як свідчать наведені ознаки, текст набуває рис хрестоматійності для певної особи, вона вдається до нього за різних ситуацій і в різні періоди свого життя, що позначається і на його інтерпретації. У зв'язку із цим Ю. Караулов вводить поняття «реінтерпретованості» таких текстів (Караулов, 2007: 69). Ідеться про те, що постійне звернення до них мовців веде до переосмислення тих чи тих фрагментів, внаслідок чого відбувається вихід за межі того, що було від початку закладено в сам текст. Звідси й можливість окремих фрагментів «жити поза межами тексту», тобто залишатися впізнаваними й емоційно та когнітивно вартісними й поза межами певного вербального комплексу. У контексті Біблії ідеться про можливість функціонування узяті з нього вербальної одиниці, яка залишатиметься маркованою зв'язком із цим текстом (Селіванова, 2006: 216).

Поступово такі «реінтерпретовані» частини тексту перестають бути його фрагментами й перетворюються на «факти культури». Такими фактами культури стають, наприклад, біблійні тридцять срібників, за які Іуда зрадив Ісуса Христа, «заборонений плід із дерева пізнання» зі Старого Завіту чи змії-спокусник.

Поступове переосмислення й уточнення дефініції, яку дав нововведеному поняттю «прецедентного тексту» Ю. Караулов, зумовило появу чималої кількості його потрактувань, наприклад:

– це закінчений, самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, (полі)предикативна одиниця і складний знак, відомий кожному представникові певної лінгвокультурної спільноти, звернення до якого у процесі комунікації відбувається знову і знову через пов'язані з цим текстом висловлювання і символи (Форманова, 2020);

– це потенційно автономний мовленнєвий змістовий блок, котрий актуалізує значущу для автора фонову інформацію й апелює до культурної пам'яті читача, що виникає як результат значеннєвої компресії вихідного тексту і форма його «метонімічної заміни» (Воробйова, 2003:107).

– це відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтертекстуальності (Меркотан, 2014: 179–183);

– це завершений і самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; поліпредикативна одиниця; складний знак, добуток значень компонентів якого дорівнює його змісту (Гузак, 2014: 72–76);

– один із компонентів мовної свідомості соціуму, що є одиницею усвідомлення загальнолюдських життєвих цінностей через мову за допомогою культурної пам'яті;

– це фундамент колективного дискурсу, умова ідеологічного взаєморозуміння і критерій соціальної ідентифікації, це одиниця осмислення людських цінностей через призму мови за допомогою культурної пам'яті; це відомий твір, актуалізований в інших текстах, звернення до якого скероване лінгвокогнітивними механізмами інтертекстуальності (Костомаров, 1996: 297–302).

Наведені дефініції свідчать, що визначення поняття прецедентного тексту відбувається у площинах категорій ціннісності, знаності, культурної значущості й подекуди інтертекстуальності.

Крім того, усі наведені визначення, відштовхуючись від класичного розуміння поняття тексту, вписують поняття «прецедентний текст» у вербальний вимір, обмежуючись тільки лінгвальною семіотичною системою.

Дещо по-іншому трактує прецедентний текст В. Красних. Дослідниця розуміє його як вербальний прецедентний феномен, що зберігається в когнітивній базі у вигляді інваріанта сприйняття. Згідно з її тлумаченням, яке значною мірою ґрунтується на постмодерному трактуванні усієї дійсності як безперервного тексту, прецедентним

текстом може бути й музичний твір, і твори живопису, й танець тощо – тобто твори інших семіотичних систем, що, проте, стали знаковими для певної спільноти. Якщо дотримуватися такого підходу, то прецедентним текстом не обов'язково має бути власне текст – ним можна вважати й окреме прислів'я або афоризм, які стали засобом вираження важливих рис світобачення та світорозуміння спільноти. Більше того, вони підходять до поняття креолізованого тексту. Це поняття стало важливою віхою у розробленні теорії інтертекстуальності, інтерсеміотичності та прецедентності, оскільки розширило погляд на природу того, що можна вважати прецедентним текстом. Для О. Анісімова креолізований текст – це особливий лінгвовізуальний феномен, у якому вербальна і невербальна частини формують єдине візуальне, структурне, смислове й функціональне ціле, чим досягається його комплексний прагматичний вплив на адресата (Анісімова 2003: 56).

У контексті дослідження Біблії поняття креолізованого тексту є вагомим з огляду на важливість релігійної візуальної символіки, зокрема хреста. Особливо відчутною роль візуального компонента була на ранніх етапах християнства, коли зовнішнє оформлення канонічної книги було частиною біблійного дискурсу, виражаючи пишною оздобою повагу й пієтет до вміщеного у книзі тексту. Зовнішнє оформлення такої книги не могло залишати байдужим читача, а отже, ставало частиною того візуально-текстового комплексу, який і справляв вплив на свідомість.

Тож поступово уведений Ю. Карауловим термін, здобувши популярність у наукових колах, став основою для творення цілої низки інших термінологічних одиниць у працях В. Красних, Д. Гудкова, О. Фоміна, О. Березовича, Т. Смирнкової, А. Проскуріної, Л. Балашової та ін. Серед таких термінологічних нововведень – термінополуки «прецедентне ім'я», «прецедентна ситуація», «прецедентний жанр», «прецедентний світ», «прецедентний образ» тощо.

У контексті дослідження прецедентності Біблії докладнішої інтерпретації потребує термінологічна одиниця «прецедентний феномен», яка має ширший зміст, ніж прецедентний текст, і подекуди навіть витлумачена як родове щодо нього поняття. Ю. Прохоров пропонує підхід, у межах якого прецедентний феномен потрактований як гіперонім щодо понять «прецедентний текст», «прецедентна ситуація», «прецедентне висловлювання» та «прецедентне ім'я». Під прецедентною ситуацією учений пропонує розуміти «еталонну» ситуацію, з якою пов'язані певні конотації. Наприклад,

такими є новозавітні біблійні ситуації зради Ісуса Христа, молитви Христа в Саду Гетсиманському, зречення Петра, перетворення води на вино тощо.

Прецедентне ім'я – ім'я, пов'язане з певним текстом, і тому широко відоме у спільноті або ж ім'я, пов'язане з певною ситуацією (Гудков, 2003: 151).

Такі імена набувають ціннісного значення і починають функціонувати як загальновідомі знаки й поза текстом, із якого з'явилися. Такими є біблійні імена Адама як першого чоловіка, Єви як першої жінки, Каїна як братовбивці, Ісуса Христа як месії й Сина Божого, Іуди як зрадника, Матвія, Марка, Луки та Івана як євангелістів тощо.

На думку Т. Воробійової, під прецедентними феноменами варто розуміти когнітивні структури, які виникають на основі пізнавальної діяльності носіїв мови, зокрема як наслідок перегляду кінофільмів, читання однакових книг, прослуховування новин та обговорення суспільно-політичних подій у процесі соціологізації особистості [4, с. 124].

Отже, прецедентний текст і прецедентний феномен розглядаються переважно у двох різних вимірах – вербальному та когнітивному, перебуваючи у щонайтісніших зв'язках. Важливим у цьому контексті видається твердження О. Селіванової про прецедентний текст як простір реалізації вербальної прецедентного феномену (Селіванова, 2006: 591), яке заперечує положення Ю. Прохорова про те, що ці поняття перебувають у родо-видових зв'язках, оскільки відносить їх до явищ дещо різної природи. Це виразно засвідчують рівні прецедентності, які виділяє науковець. Серед них такі:

1) референційний, на якому прецедентність представлена ситуацією або сукупністю ситуацій, реальних чи ірреальних;

2) когнітивний, на якому прецедентність існує як концептуальна структура представлення ситуації (пропозиція, фрейм, ментальна модель);

3) вербальний – рівень, де прецедентність існує як прецедентне ім'я, прецедентна сполука, прецедентне висловлення, прецедентний текст чи його фрагмент.

Отже, вербальні засоби є інструментами актуалізації прецедентного феномену. Співвідношення вимірів когнітивного й вербального у явищі прецедентності В. Красних розглядає на прикладі прецедентного тексту і прецедентної ситуації. Дослідниця стверджує, що вони зберігаються у когнітивній базі у вигляді «інваріантів сприйняття» і можуть бути актуалізовані за допомогою вербальних засобів через реалізацію усього інваріанта сприйняття або через якусь деталь, атрибут чи символ прецедентного феномену. Власне, аби певний текст набув статусу прецедентного,

він має спочатку пройти «когнітивний відбір» через «алгоритм сприйняття, який існує в певній національно-лінгво-культурній спільноті». Отримавши статус прецедентного феномена, вони стають «еталоном» тексту і значною мірою визначають алгоритм сприйняття тексту, котрий містить сигнал, що відсилає до текстів прецедентних. Торкаючись питання про звернення до текстів, які набули статусу прецедентних, К. Гудков підкреслює: прецедентні феномени актуалізуються в мовленні, прецедентні висловлення та прецедентні імена виступають як вербальні феномени, а прецедентні тексти та прецедентні ситуації – як такі, що можуть бути лінгвалізовані. Однак лінгвалізуються останні не повністю, а тільки через свої символи або сигнали, якими є прецедентні висловлювання та прецедентні імена. Отже, можна стверджувати, що дослідник виносить у когнітивний вимір не тільки поняття прецедентного феномену, а й поняття прецедентного тексту, який, як він стверджує, також перестає бути явищем лінгвальним і переноситься у свідомість мовця як інваріант сприйняття (Гудков, 2003: 109).

У своїй теорії прецедентного тексту Ю. Караулов одразу визначив поєднання у тексті емоційної та пізнавальної значущості, тобто здатність збуджувати інтелектуальні процеси й викликати емоційні реакції як основу для набуття ним статусу прецедентності. У теорії прецедентності ці два виміри, пізнавальний і емотивний, нерозривно пов'язані. «Це зумовлено тим, що когніція й емоція взаємозумовлені, тому що когніція викликає емоцію, оскільки вона емоціогенна, а емоції впливають на когніцію, тому що вони втручаються в усі рівні когнітивних процесів. Вони тісно пов'язані між собою у структурі особистості: когнітивні процеси супроводжуються емоціями, емоції когнітивно осмислюються» (Караулов, 2007: 89) Тож самої повторюваності звернення до тексту або його пізнавальності замало – він має набутти й емоційно-ціннісного значення для людини.

Намагаючись з'ясувати, які ж виміри має явище прецедентності, Ю. Прохоров виділяє 4 рівні:

1) автопрецедентності (рівень мовної особистості як індивіда, визначається рівнем її індивідуальних знань і досвіду, пам'яттю тощо);

2) соціумно-прецедентний (ідеться про індивіда як представника певної соціальної групи – члена родини, певної релігійної спільноти, представника певної професії тощо);

3) національно-прецедентний (рівень особистості як представника певної національності, котра має власний набір традицій, свої культурні символи тощо);

4) універсально-прецедентний (рівень людини як представника людства загалом із його універсальними цінностями та моральними настановами).

На відміну від Ю. Прохорова, В. Красних обмежується триступеневою класифікацією, не виділяючи індивідуальний рівень. Такий підхід видається виправданим, оскільки адекватне розуміння прецедентного сигналу в тексті, який має відсилку на прецедентний феномен, передбачає знайомство з останнім певної кількості осіб. Г. Слишкін, з огляду на кількість носіїв прецедентних текстів, зауважує, що є тексти, які є прецедентними для вузького кола людей (малих соціальних груп) або для широкого.

Отже, саме поняття прецедентності та прецедентного тексту є історично плінним і залежить від багатьох чинників. «Знання прецедентних феноменів говорить про належність реципієнта до певної епохи, її культури, незнання ж їх свідчить про відторгнення від цієї культури, що говорить про його відстороненість від цієї культури або неповну “зануреність” у неї». Дослідження прецедентності у діячності засвідчує, що спектр прецедентних феноменів у кожного покоління буде відмінним від попереднього. Знання їх є показником певної епохи та культури.

Прецедентні феномени можуть мати як національно-специфічний чи історично зумовлений, так і універсальний статус. Біблія є яскравим тому прикладом. Святе Письмо – прецедентний текст насамперед християнського релігійного дискурсу. У межах інших дискурсів воно може бути або визнаним авторитетним джерелом, або допускатися, або ж не визнаватися взагалі. Так, за радянської влади біблійні прецедентні сигнали були недопустимими. Однак на прецедентний феномен Біблію перетворює те, що до неї звертаються не тільки в межах художньої літератури, а й, наприклад, у політичному дискурсі, коли апелюють до мультиетнічної та мультирелігійної спільноти, викликаючи у них почуття єдності шляхом звернення до загальнолюдських цінностей та ідеалів (Костомаров, Бурвикова, 1996: 297–302).

Біблія входить в інші тексти на різних рівнях: цитації, імен, натяків і лексико-фразеологічних вкраплень або біблеїзмів, які становлять потужний прошарок у мовах християнських народів. Тож перспективним напрямом подальших досліджень є з'ясування характерних рис вживання біблеїзмів у різних функціонально-семантичних типах дискурсу, зокрема публіцистичному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учебное пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 128 с.
2. Воробйова Т. В. Семантика прецедентних імен: національно-культурний компонент. *Мова і культура*. 2003. Вип. 6. С. 119–127.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.
4. Гузак А. Біблія як прецедентний феномен та її роль у формуванні позитивного іміджу сучасного політичного лідера (на матеріалі промов американських президентів). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. Вип. 8 (1). С. 72–76.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 264 с.
6. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Прецедентный текст как редуцированный дискурс. *Язык как творчество*. Москва, 1996. С. 297–302.
7. Лялюк Я. Діахронічне дослідження лексики біблійних текстів в сучасній англійській мові. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21309/1/%D0%9B%D1%8F%D0%BB%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення: 17.03.2020).
8. Меркотан Л. Й. Прецедентний текст і способи його актуалізації в дискурсі української прози початку XXI століття. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2014. Вип. 37. С. 179–183.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
10. Форманова С. Феномен прецедентності в романі Марії Матіос «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів». URL: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1238 (дата звернення: 17.03.2020).

REFERENCES

1. Anisimova E. E. Lingvistikateksta i mezhkul'turnaja kommunikacija (na materiale kreolizovannyh tekstov) : ucheb. posobie [Linguistics and text and intercultural communication (based on creolized texts)]. Moscow : Izdatel'skij centr "Akademija", 2003. 128 p. [in Russian]
2. Vorobiova T. V. Semantyka pretsedentnykh imen: natsionalno-kulturnyi komponent [Semantics of precedent names: national-cultural component]. *Mova i kultura – Language and culture*. 2003. Vol. 6, pp. 119–127. [in Ukrainian]
3. Gudkov D. B. Teorija i praktika mezhkul'turnoj kommunikacii. [Theory and practice of intercultural communication]. Moscow : ITDGK "Gnosis", 2003. 288 p. [in Russian]
4. Huzak A. Bibliia yak pretsedentnyi fenomen ta yii rol u formuvanni pozytyvnoho imidzhu suchasnoho politychnoho lidera (na materialy promov amerykanskykh prezidentiv) [The Bible as a precedent phenomenon and its role in shaping the

positive image of the modern political leader (based on the speeches of American presidents)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology*. 2014, Vol. 8 (1), pp. 72–76. [in Ukrainian]

5. Karaulov Ju. N. *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost* [Russian language and linguistic personality]. Moscow : Izdatel'stvo LKI, 2007. 264 p. [in Russian]

6. Kostomarov V. G., Burvikova N. D. Precedentnyj tekst kak reducirovannyj diskurs [The precedent text as a reduced discourse]. *Jazyk kak tvorcestvo – Language as creativity*. Moscow, 1996, pp. 297–302. [in Russian]

7. Lialiuk Ya. Diakhronichne doslidzhennia leksyky bibliinykh tekstiv v suchasni anhliskii movi [Diachronic study of the vocabulary of biblical texts in modern English]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21309/1/%D0%9B%D1%8F%D0%B-B%D1%8E%D0%BA.pdf> (data zvernennia: 17.03.2020) [in Ukrainian]

8. Merkotan L. I. Precedentnyi tekst i sposoby yoho aktualizatsii v dyskursi ukrainskoi prozy pochatku KhKhI stolittia [Precedent text and ways of its actualization in the discourse of Ukrainian prose of the beginning of the XXI century]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Filolohichni nauky – Scientific works of Kamyianets-Podilsky National University named after Ivan Ogiienko. Philological sciences*. Kamianets-Podilskiy, 2014. Vol. 37, pp. 179–183. [in Ukrainian]

9. Selivanova O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia. Kyiv, 2006. 716 p. [in Ukrainian]

10. Formanova S. Fenomen pretsedentnosti v romani Marii Matios “Mister i misis Yu-ko v kraini ukriiv” [The phenomenon of precedent in Maria Mathios’s novel “Mr. and Mrs. Yu-ko in the land of Ukrainians”]. URL: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1238 (data zvernennia: 17.03.2020) [in Ukrainian].

Антоніна ВАРЛАКОВА,
orcid.org/0000-0001-9781-9001
аспірант кафедри германської та фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) antoninavarlakova@gmail.com

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСОДИЧНИХ ОЗНАК НЕНАГОЛОШЕНОГО ВОКАЛІЗМУ В АНГЛІЙСЬКОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ

Темою статті є сучасні експериментальні методи фонетичних досліджень та їх застосування під час вивчення просодичних ознак ненаголошеного вокалізму в англійському мовленні українців. Для розкриття тематики викладено проблеми дослідження просодичних характеристик підготованого мовлення, а саме читання англійських художніх текстів, і варіювання ненаголошених голосних. Також серед проблем, описаних у публікації, використання методик для аналізу акустичних особливостей ненаголошеного вокалізму й співвіднесення їхніх модифікацій із відхиленнями в просодичному оформленні мовлення. Мета публікації полягає у викладенні комплексного підходу й комбінації об'єктивних і суб'єктивних методів у фонетичних дослідженнях для вивчення впливу сегментних порушень на просодичне оформлення усного мовлення. Дослідження просодичних ознак ненаголошеного вокалізму проводилося з метою виявлення специфічних характеристик інтерференції в англійському мовленні українців та її впливу на сприйняття та розуміння змісту. Методика проведення експериментально-фонетичного дослідження базувалася на системному підході до аналізу мовлення. З огляду на поставлені завдання, було обрано методи й створено програму дослідження. Таким чином, обрані методи експериментально-фонетичного дослідження дозволяють вивчити акустичні характеристики ненаголошених звуків, порівняти їх з еталоном для встановлення типових вимовних відхилень, виявити вплив відхилень на сегментному рівні на просодичне оформлення усного мовлення та встановити його зв'язок зі зрозумілістю та природністю звучання англійського мовлення українців. Отримані під час експерименту дані про ймовірні модифікаційні процеси в системі ненаголошеного вокалізму, зміни просодичних характеристик мовлення дикторів дозволять визначити просодичні ознаки голосних у слабких позиціях.

Ключові слова: просодичні характеристики, усне мовлення, ненаголошений вокалізм, методи дослідження.

Antonina VARLAKOVA,
orcid.org/0000-0001-9781-9001
Postgraduate Student at the Germanic and Finno-Ugric Philology Department
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) antoninavarlakova@gmail.com

PHONETIC EXPERIMENTAL RESEARCH METHODS OF UNSTRESSED VOCALISM PROSODIC FEATURES IN ENGLISH SPEECH OF UKRAINIANS

The topic of the article is the modern experimental methods of phonetic research and their application in the study of unstressed vocalism prosodic features in the English speech of Ukrainians. For the development of the given subject matter, the problems of further prosodic characteristics development of the prepared speech are discussed, and the reading of English non-fiction texts itself, the variations of unstressed vowels. Also, one of the problems described in the publication, are methods for analyzing the acoustic features of unstressed vocalism and processing of changes in prosodic features of speech. The aim of the publication is to study a complex approach and a combination of subjective and objective methods in phonetic research for the influence of segmental deviations on prosodic features of the speech. The research of unstressed vocalism prosodic features was carried out on the basis of the appearance of the interference specific characteristics in the English speech of Ukrainians and its influence on the perception and understanding of content. The technique of carrying out the experimental phonetic research was based on the systemic approach to the speech analysis. Taking into account the tasks of the research, the methodology and the program of experiment was chosen. These methods of the research allow to study acoustic characteristics of unstressed vocalism, to compare them with the sounds produced by the native speaker for identifying types of speech deviations, their influence on prosodic features of the speech and their connection with clearness and naturalness of the English speech of Ukrainians. The received data of the experiment about the possible modifications in the system of unstressed vocalism, the changes of prosodic characteristics of speech, allow to define prosodic features of vowels in weak positions.

Key words: prosodic features, speech, unstressed vocalism, research methods

Постановка проблеми. Проблематика застосування сучасних експериментальних методів дослідження зумовлена необхідністю отримання даних щодо характерних просодичних ознак ненаголошеного вокалізму й вимагає застосування як суб'єктивних, так і об'єктивних методів дослідження. Суб'єктивні методи дозволяють отримати дані про враження, зрозумілість і нормативність вимови. За допомогою об'єктивних методів дослідження отримані дані буде підтверджено вимірюваннями й підрахунками, що забезпечить певність результатів. Так, методологія сучасної експериментальної фонетики базується на поєднанні аудитивного й акустичного аналізів із залученням методів кількісної обробки отриманих даних (Кантер, 1988: 7). Порівняння як одна зі стратегій дискурсу-аналізу дозволяє встановити специфічні просодичні характеристики мовлення носіїв англійської мови й розкрити значення окремих просодичних параметрів для здійснення впливу на слухачів шляхом зіставлення вражень, отриманих реципієнтами від прослуховування текстів із різною просодичною організацією.

Аналіз досліджень. Засвідчує необхідність вивчення просодичних характеристик озвученої художньої прози, аудіокниги як її різновиду проведений нами аналіз сучасних досліджень. Сучасний британський вчений М. Рабері, вивчаючи історію розвитку й особливості озвученої художньої літератури, зазначає, що аудіокнига – це художня або освітня література, начитана й записана на електронний носій. Також його дослідження свідчать, що сприйняття змісту книги, прочитаної мовчки (“silent reading”), значно відрізняється від прослуховування озвученого тексту (Rubery, 2008: 58).

Проблематика дослідження особливостей усної реалізації художнього тексту стосується, зокрема, структурних типів і жанрів текстів. Водночас у залежності від типової та жанрової приналежності, ступеня динамічності й емоційно-прагматичного потенціалу звучання тексту набуває специфічних рис (Кожина, 2002: 202). Особливості просодичного оформлення художнього тексту досліджуються на тлі загальної моделі механізму їхньої усної реалізації. Так, з одного боку, широко відомою в лінгвістиці є модель мовленнєвої діяльності Ф. де Соссюра (Соссюр, 1977: 23), яка охоплює основні психічні, фізіологічні й фізичні процеси. З іншого боку, в моделі, запропонованій Р. Якобсоном, теорія комунікативних систем ґрунтується на проблематиці мови, культури й мистецтва (Якобсон, 1985: 27). Своєю чергою функціонально-енергетична модель, розроблена А. А. Калитою,

розглядає кожне висловлення або їх групу з боку актуалізації в них різного за ступенем емоційно-прагматичного потенціалу (Калита, 2000: 12).

Взявши за основу вище зазначені класичні моделі мовленнєвої діяльності, вітчизняні лінгвісти Ю. М. Скребнев і М. Д. Кузнец запропонували терміни «літературно-відпрацьований» і «вільний» стилі висловлювань. Театральне мовлення та озвучені художні тексти, очевидно, належать до літературно-відпрацьованого стилю, позаяк він реалізується не лише в публіцистичних, науково-професійних та офіційних текстах, а й у художній прозі. Літературно-відпрацьований стиль, на думку авторів, характеризується відповідністю всіх форм і норм національної літературної мови (Скребнев, 1960: 45).

Безумовно, важливим диференційним показником стильової приналежності є інтонаційна структура мовлення. Слід також зазначити, що фоностилі не функціонують відокремлено від функціональних стилів. Під час стильової диференціації мовлення фонетичні засоби можуть виступати як основні, а можуть корелювати з лексико-граматичними засобами (Ахманова, 2005: 7).

Група факторів, що впливають на вибір стилю, виражає стратегію мовця та містить ціль висловлювання та тему. Кожен із варіантів передбачає вибір фонетичних засобів із метою здійснення ефективної комунікації. До факторів, що модифікують, належать такі екстралінгвістичні фактори, як ставлення мовця до ситуації спілкування, форма комунікації, ступінь формалізованості ситуації та дискурсу (Великая, 2008: 48).

Відомо, що всі вищезазначені фактори комунікативної ситуації, що беруть участь у формуванні фоностилю, корелюють із фонетичними характеристиками, які мають стилерозрізнявальну роль на рівні сприйняття тексту. Так, в І. В. Арнольд це висота тону, тривалість вимови, гучність, темп мовлення, паузи, емпатичні наголоси (Арнольд, 1973: 250). Своєю чергою М. А. Соколова відзначає делімітацію, акцентуацію смислових центрів і тональні зміни: тональний діапазон, рівень і напрям руху тону, гучність мовлення, темп, ритм, тембр та інші компоненти інтонації (Соколова, 2010: 29–30).

Мета статті – обґрунтувати й описати методику дослідження особливостей просодичного оформлення англійського мовлення українців шляхом виявлення характерних ознак ненаголошеного вокалізму в озвученому художньому тексті й розкриття ролі сегментних порушень для створення ритмічності мовлення та його просодичного оформлення. Гіпотеза ґрунтувалася на

припущенні про те, що порушення просодії іншомовного мовлення спричиняється, серед іншого, одним із проявів фонетичної інтерференції, а саме відхиленнями в системі ненаголошеного англійського вокалізму, що спричиняє порушення форми й сприйняття змісту мовлення.

Виклад основного матеріалу. Методика проведення експериментально-фонетичного дослідження базувалася на системному підході до аналізу мовлення. Висока емоційність та експресивність, притаманні художньому стилю, стали підґрунтям для дослідження просодичних характеристик усної реалізації саме художньої прози.

Дослідження проводилося шляхом порівняння просодичного оформлення, структури й тривалості ритмогруп та акустичних характеристик ненаголошених голосних у текстах, начитаних диктором-носієм британського варіанту англійської мови, й тих самих текстах, озвучених аудиторамі-інформантами, носіями української мови, котрі мають різний рівень опанування англійською мовою.

Комплексна методика вивчення звукової реалізації озвучених художніх прозових творів дає змогу отримати всебічну, об'єктивну інформацію про їх просодичне оформлення. Така методика передбачає: 1) підбір експериментального матеріалу; 2) аудитивний аналіз мовлення аудиторамі-інформантами з філологічною підготовкою для з'ясування супрасегментних системотвірних ознак вимовних відхилень в англійському мовленні українців; 3) установлення основних ознак просодичного оформлення інтерферованого мовлення українців за допомогою аудитивного аналізу аудиторамі, зокрема виявлення таких характеристик англійського мовлення українців: зрозумілість, чіткість, темп, гучність мовлення, висота тону, кількість фразових наголосів; 4) акустичний аналіз просодичних характеристик усного мовлення та ненаголошених голосних, реалізованих дикторами для з'ясування вимовних відхилень у системі ненаголошеного англійського вокалізму.

Підґрунтям для дослідження просодичних характеристик усної реалізації саме художньої прози стала її висока емоційність та експресивність для забезпечення досягнення основної мети. В основному, озвучені художні тексти мають на меті вплинути на думки й почуття слухачів, що зумовлює використання широкого спектра інтонаційних структур і просодичних засобів (гучності, темпу, тонального діапазону), які під час звертання до слухачів і справляють емоційний вплив.

Відповідно до мети й завдань дослідження проводилося на матеріалі озвучених оповідань (аудіокниги) британської письменниці-модер-

ністки першої половини ХХ століття Вірджинії Вулф. Короткі оповідання дали змогу опрацювати тексти з різним змістом і лексичним наповненням, граматичним і синтаксичним оформленням, настроєм та емоційним забарвленням. Ранні оповідання Вірджинії Вулф не перевантажені глибоким змістом і складними світоглядними питаннями, більше описуючи психологічні стани, відчуття та мислення героїв. Відмова від хронології, фрагментарність у зображенні подій, образність мислення також характерні для її оповідань. Автор намагалася мовними засобами передати не лише самі думки, а й зробити акцент на процесі мислення та душевних пошуках. Таким чином, за допомогою частих повторів слів, фраз, реплік і речень Вулф привертає увагу читача до головної теми оповідань, до основної мети пошуку персонажів, причини їх переживань і роздумів. Повторювані елементи, являючись ядром кожного абзацу оповідання, несуть емоційний наголос і слугують його наголошеним центром та основою ритму твору.

На відміну від емоційно маркованих одиниць, службові слова частіше за все вживаються у зв'язному мовленні в слабких формах, із заміною повнозвучних голосних на редукований нейтральний голосний (Crystal, 1999: 248).

Вивчаючи просодичну організацію озвучених англійських оповідань, необхідно враховувати той факт, що ритм не є ознакою лише озвученого тексту, він притаманний мові загалом, а отже, певна ритміка закладена вже в письмовій формі тексту й визначена лексичним наповненням фраз і синтаксичною будовою речень. Проте доцільно припустити, що під час читання підготовленого тексту диктор концентрує свою увагу на лексично-граматичній організації тексту й орієнтується на пунктуаційну систему для сегментації тексту. Речення мають чітку ритмічну організацію завдяки рівномірним паузам і чергуванню наголошених і ненаголошених складів. Збільшення кількості наголосів у фразі сприяє збільшенню ритмогруп, що своєю чергою спричиняє порушення ритму й модифікацію якості ненаголошених голосних.

Таким чином, щоб виявити ступінь впливу фонетичних порушень сегментного рівня на просодичну організацію мовлення в цілому, проведено експеримент, спрямований на порівняння просодичного оформлення озвучених оповідань, начитаних носієм англійської мови й носіями української мови з різним рівнем володіння англійською.

Експериментальний матеріал, представлений у статті озвученими художніми текстами, сприятиме дослідженню не лише специфіки просодичної організації підготовленого англійського

мовлення українців, а й визначенню модифікацій у системі ненаголошеного англійського вокалізму. Вивчення зазначеного типу усного мовлення уможливило встановлення впливу різних чинників на функціонування ненаголошених голосних фонем у підготовленому мовленні дикторів-українців. Отримані під час експерименту дані про ймовірні модифікаційні процеси в системі ненаголошеного вокалізму, зміни просодичних характеристик мовлення дикторів дозволять визначити просодичні ознаки голосних у слабких позиціях.

Аудіозаписи оповідань, відібрані нами для аналізу, записані англійською жінкою-диктором у 2011 році для інтернет-ресурсу аудіокниг LibriVox. Оповідання було записано у форматах MP3 та MP4 і конвертовано у звукові файли з розширенням *wav* за допомогою програм *Switch Sound File Converter*.

Загальний корпус експериментального матеріалу склали 6 озвучених оповідань зі збірок британської письменниці Вірджинії Вулф тривалістю звучання 40 хвилин.

Для реалізації експерименту було створено 4 відносно гомогенні за віком групи дикторів. Відібрані групи відрізнялися за рівнем володіння та досвідом спілкування англійською мовою.

На першому етапі експерименту дикторам було запропоновано прочитати 6 оповідань Вірджинії Вулф у голос, із попередженням, що їх буде записано на електронний носій. Також запису текстів передувала бесіда з дикторами, під час якої пояснювалися задачі експерименту, обговорювалися жанрові й фоностилістичні особливості художнього тексту, оскільки важливо було переконатися, що диктори розуміють жанр і тип тексту, котрий необхідно озвучити. Диктори мали можливість попередньо ознайомитись із фрагментами оповідань, проставити всі необхідні позначки, котрі сприяли б коректному прочитанню текстів. До початку запису кожен диктор декілька разів читав тексти вголос, добираючи найвдалішу, на його думку, форму реалізації запропонованих текстів.

Формування корпусу експериментального матеріалу шляхом дикторського читання художніх текстів дозволяє отримати зразки усного мовлення, які мають ідентичне лексико-граматичне наповнення, але відрізняються просодичним оформленням. Отже, виключається вплив семантико-граматичних факторів на результати експерименту. Отриманий матеріал дає можливість спостерігати специфіку просодичної організації мовлення та вплив окремих вимовних відхилень, зокрема в реалізації ненаголошеного вокалізму, на його супрасегментні характеристики.

Після завершення підготовчого етапу роботи з експериментальним матеріалом і проведення запису художніх текстів оповідання в їхньому оригінальному звучанні й начитані дикторами підлягали слуховому аналізу аудиторами-фонетистами зі спеціальною філологічною освітою. Увесь озвучений матеріал був затранскрибований згідно з реальним звучанням. Також було виконано членування мовленнєвого потоку на ритмогрупи (далі – РГ), виділено слова, що несуть емоційний і семантичний наголос. Після зіставлення отриманих даних для проведення інструментального дослідження сформовано вузький корпус експериментального матеріалу, загальною тривалістю звучання 24 хвилини, до якого увійшли фрагменти шести оповідань Вірджинії Вулф.

Усебічне дослідження реалізації систем голосних і приголосних фонем у мовленні зумовлює необхідність залучення як суб'єктивних, так і об'єктивних методів аналізу. Потреба врахування даних слухового, або аудиторського аналізу, який належить до суб'єктивних методів дослідження, не викликає сумнівів, оскільки для комунікації важливо насамперед те, що сприймається, а не те, що фіксується інструментально.

Водночас неприпустимим є ігнорування об'єктивних акустичних характеристик звуків, отриманих шляхом осцилографічного й сонарографічного видів аналізу мовлення, позаяк виявлення кореляції між даними фізичного/об'єктивного й перцептивного/суб'єктивного характеру сприяє глибшому проникненню в специфіку слухового сприйняття, завдяки чому дозволяє оптимально розв'язати визначені в дослідженні завдання.

Згідно з наведеними теоретичними положеннями була складена програма для аудиторського аналізу, яка мала такі завдання:

1. Визначення природності звучання експериментального матеріалу, відповідності досліджуваних текстів нормі англійської вимови.
2. Транскрибування та членування текстів на РГ із позначенням наголошених і ненаголошених складів.
3. Відбір лексичних одиниць для акустичного аналізу ненаголошеного вокалізму.

Мета слухового аналізу експериментального матеріалу полягала в здійсненні фахової оцінки просодії озвученого художнього тексту, на основі якої можливо зробити висновки про просодичні ознаки ненаголошеного вокалізму британського варіанту англійської мови. Слуховий аналіз художніх текстів аудиторами-фонетистами передбачав установлення їх перцептивних характеристик, а також відбір матеріалу для проведення акустичного аналізу.

Слуховий аналіз проводився в такій послідовності:

Матеріал для аналізу. Оскільки художні оповідання, що входять до корпусу експериментального матеріалу, не досить тривалі, аудиторам пропонувалися для прослуховування повні тексти.

Підготовка бланків та інструкцій.

Проведення аудіювання.

Обробка даних аудиторського аналізу, яка передбачала статистичну й лінгвістичну інтерпретацію отриманих результатів експерименту.

Аудитивний аналіз художніх текстів проводився 4 фонетистами, викладачами фонетики англійської мови з досвідом виконання експериментально-фонетичних досліджень. Програмою аудитивного аналізу передбачено виконання декількох етапів дослідження.

На першому етапі експерименту аудиторам фонетистам пропонувалися аудіозаписи оповідань британської письменниці Вірджинії Вулф, озвучені носієм мови й прочитані україномовними дикторами з різним ступенем володіння англійською мовою. Мета першого етапу полягала в оцінці начитаних дикторами текстів із боку їхньої відповідності стандартній вимовній нормі англійської мови.

Для проведення такого етапу експерименту було обрано метод семантичного диференціала, який вперше запропонував Ч. Осгуд, досліджуючи індивідуальні ставлення слухачів до почутого. Реципієнти оцінювали спосіб презентації тексту певним диктором із позиції особистого враження за запропонованою шкалою (Глухов, 2005: 64). Процедура проведення експерименту полягала в тому, що респонденти, прослуховуючи фрагменти художніх текстів, оцінювали просодичні елементи за семибальними двополярними шкалами, кожна з яких представляє градацію певної ознаки. Після прослуховування аудіотексту респондент оцінює спосіб презентації тексту за наведеними нижче ознаками, відзначивши в протоколі цифру, оцінку від -3 до +3, яка найкраще характеризує ступінь вияву кожної ознаки в запропонованому фрагменті.

Метод семантичного диференціала широко використовується в психолінгвістиці й психосемантиці й дозволяє оцінити асоціативні зв'язки, що виникають у свідомості людини під час сприйняття того чи іншого явища. Методика семантичного диференціала є незамінною під час вивчення психології сприйняття та поведінки людини, а тому часто застосовується в дослідженнях масової комунікації, реклами й цілком виправдана як метод аналізу мовлення.

Використання методу семантичного диференціала для оцінки читання текстів українцями й носіями англійської мови дозволяє виявити різницю в сприйнятті однакових за змістом текстів, що мають різну просодичну організацію. Суттєвий вплив просодичного оформлення прочитаних текстів на аудиторів підтверджено результатами аудитивного й акустичного аналізу.

Для здійснення слухового аналізу окрім текстів, озвучених британським диктором, підготовлено шість оповідань, начитаних українцями з різним рівнем опанування англійською мовою.

Таким чином, аналізу підлягали п'ять варіантів однакових текстів, порівняння яких дозволило виявити елементи просодії, які впливають на сприйняття та розуміння змісту почутого.

Під час проведення слухового аналізу аудитори прослуховували тексти в довільній послідовності. Після презентації всіх текстів учасники експерименту обирали той із фрагментів, який, на їхню думку, був легшим для сприйняття, та відзначали у формулярі просодичні параметри, що сприяли кращому розумінню обраного тексту. Експерти прослуховували тексти й оцінювали мовлення дикторів за такими параметрами: 1) природність звучання; 2) зрозумілість вимови; 3) відповідність вимовній нормі.

Спираючись на результати експертної оцінки й транскрипції текстів відповідно до їх реального звучання, корпус експериментального матеріалу склали лише ті фрагменти, що: 1) мали не природне звучання; 2) не зрозумілу вимову; 3) не відповідали вимовній нормі англійської мови.

Мета описаного етапу експерименту полягала в розкритті характеру взаємозв'язку між просодичним оформленням озвучених текстів залежно від рівня опанування англійською мовою та їх сприйняття реципієнтами. Своєю чергою отримані результати дозволяють зробити певні висновки щодо особливостей актуалізації потенціалу просодії мовлення та виявити параметри, які є найбільш значущими для максимального точного сприйняття текстів слухачами. Основна гіпотеза ґрунтувалася на припущенні, що тексти, начитані українцями з різним рівнем опанування англійською мовою, допоможуть виявити, який із просодичних параметрів усного мовлення впливає на зрозумілість почутого.

На другому етапі під час прослуховування текстів аудитори транскрибували відібрані фрагменти, здійснювали членування текстів на ритмогрупи, позначали наголошені склади у фразах, синтагмах і ритмічних групах, розставляли паузи із зазначенням їхньої тривалості.

Відповідні позначки проставлялися в роздрукованих текстах запропонованих оповідань. Кількість прослуховувань матеріалу не обмежувалась. Згідно з інструкцією, аудиторі-фонетисти затранскрибували мовленнєвий матеріал відповідно до його реального звучання, встановили дистрибуцію фразового наголосу в прочитаних текстах, позначивши межі фонетичних слів; занотували в протоколах орфографічного запису встановлені на рівні сприйняття відхилення від кодифікованої орфоепічної норми.

Під час проведення третього етапу аудитивного аналізу експертам було запропоновано обрати з фрагментів (відзначених на першому етапі) слова для подальшого порівняння та аналізу модифікацій акустичних параметрів ненаголошених голосних.

На основі представлених аудиторами даних підраховувалася частота появи різних алофонів голосних фонем у ненаголошеній позиції фонетичного слова в мовленні кожного з дикторів. Подальший аналіз отриманих показників алофонічного варіювання фонем показав, що диктори з однієї групи виявляють спільні тенденції в реалізації ненаголошених голосних. Таким чином, було підсумовано дані для кожної із 4 груп інформантів.

Результати слухового аналізу експериментального матеріалу дозволяють оцінити перцептивні показники просодії англійського мовлення українців та описати спільні тенденції в реалізації ненаголошених голосних.

Проте аудитивний аналіз як суб'єктивний метод отримання даних є недостатнім для точної характеристики досліджуваних фонетичних явищ та об'єктів, оскільки специфіка сприйняття почутого кожним аудитором допускає певний суб'єктивізм в оцінках, здобутих шляхом перцептивного аналізу матеріалу. З метою більш об'єктивного вивчення закономірностей ритмічного оформлення англійського мовлення українців застосовувались інструментальні методи дослідження.

Дані, отримані в результаті аудитивного аналізу англійського мовлення українців, перевірено шляхом обробки експериментального матеріалу за допомогою комп'ютерних програм *PRAAT Version 4.4.07*, *Sound Forge Pro TRIAL Version 10.0* із застосуванням комплексної методики електроакустичних досліджень.

Тембральні характеристики ненаголошених голосних досліджувалися за допомогою сонаграфічного аналізу, який дозволяє встановити основний тон, частоту гармонік (або обертонів) основного тону й відносну інтенсивність частотних складників звуку (Глухов, 2005: 20).

Сонаграфічний аналіз передбачав вивчення формантної структури ненаголошених голосних – взаємного розміщення їхніх формант, насамперед F1 і F2, які є найсуттєвішими для опису якості (тембру) голосних звуків. Як відомо, частоти формант визначаються конфігурацією мовленнєвого тракту, пов'язаною зі специфікою артикуляції (Соколова, 2010: 38). Значення першої форманти F1 корелює зі ступенем підняття голосного в той час, як частота другої форманти F2 залежить від ступеня просунення голосного вперед по горизонталі. Лабіалізація звуку приводить до зменшення частотних значень усіх формант. Таким чином, ненаголошений звук буде мати характеристики центрального звуку середнього ряду.

Унаслідок фізіологічних відмінностей між людьми форманти голосних не мають абсолютно однакових показників навіть у вимовлянні одного й того самого диктора (Глухов, 2005: 90). Так, частотні характеристики F1 і F2 голосних, реалізованих дикторами жіночої статі, перевищують формантні значення F1 і F2 голосних у вимовлянні чоловіків, що можна пояснити наявністю коротшої надставної трубки й тонших голосових зв'язок у жінок. Тому до експериментальних груп нами були відібрані лише диктори жіночої статі.

Для акустичного аналізу ненаголошених звукових сегментів в озвучених художніх текстах передбачалося інструментальне вимірювання та фіксація таких основних акустичних показників ненаголошених голосних, як частота основного тону (ЧОТ, що є частотним складником просодії), тривалість (часова характеристика мовлення) та інтенсивність (динамічна складова частини просодичного оформлення). Це дало змогу схарактеризувати модуляції частотних, динамічних і часових параметрів звукового сигналу, шляхом яких формується просодичне оформлення усного мовлення. Чергування наголошених і ненаголошених складів, зміни тонального діапазону, часова регламентованість ритмоодиниць і зміни сили голосу на окремих фрагментах тексту сприяють реалізації основної функції просодії – створення фонетичної довершеності звучання та забезпечення чіткості сприйняття основного змісту почутого.

Завдання акустичного аналізу полягає у виявленні тих параметрів частотної, часової та динамічної складової частини просодії, які є найбільш значущими для коректного оформлення англійського мовлення українців. Підрахунок значень акустичних параметрів здійснювався окремо для кожного диктора.

Під час дослідження просодичних характеристик озвучених художніх текстів враховувалися як

абсолютні, так і відносні значення, що сприяло усуненню впливу індивідуальних просодичних відмінностей у мовленні дикторів на результати експерименту й отриманню точніших об'єктивних даних. Важливим параметром для виявлення характерних особливостей англійського мовлення українців є формантні характеристики ненаголошених голосних. Вимірювання F1 та F2 дали змогу проаналізувати відмінності в акустичних характеристиках ненаголошеного вокалізму, що приводять до просодичних змін у мовленні.

Висновки. Узагальнюючи викладене, обрані методи експериментально-фонетичного дослідження дають змогу скласти програму проведення експерименту, що дозволить виявити вплив відхилень на сегментному рівні на просодичне оформлення усного мовлення та встановити його зв'язок зі зрозумілістю та природністю звучання англійського мовлення українців. Також буде вивчено акустичні характеристики ненаголошених звуків задля їх порівняння з еталоном і встановлення типових вимовних відхилень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности «Иностранный язык». Москва : Просвещение, 1990. 300 с.
2. Артёмов В. А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации : учебное пособие. Москва : Моск. гос. пед ин-т иностр. языков им. М. Тореца, 1974. 60 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : КомКнига, 2005. 576 с.
4. Великая Е. В. Просодия в стилевой дифференциации языка : монография. Москва : «Прометей» МПГУ, 2008. 163 с.
5. Глухов В. П. Основы психолингвистики : учебное пособие для студентов педвузов. Москва : АСТ; Астрель, 2005. 351 с.
6. Кантер Л. А. Системный анализ речевой интонации : учебное пособие. Москва : Высш. шк., 1988. 128 с.
7. Калита А. А. Експериментально-фонетичні дослідження: підходи, напрями, аспекти. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Випуск 1. Київ : Вид-во КНЛУ, 2000. С. 13–20.
8. Кожина М. Н. Речеведение и функциональная стилистика: вопросы теории. Пермь : Изд-во ПГУ: ПСИ: ПССГК, 2002. 475 с.
9. Скребнев Ю. М. Кузнец М. Д. Стилистика английского языка : пособие для студентов педагогических институтов. Ленинград : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР (Ленинградское отделение), 1960. 175 с.
10. Соколова М. А. Теоретическая фонетика английского языка. Дубна : Феникс+, 2010. 192 с.
11. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1977. 695 с.
12. Якобсон Р. Избранные работы. Москва : Прогресс. 1985. 456 с.
13. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 490 p.
14. Rubery M. Play It Again, Sam Weller: New Digital Audiobooks and Old Ways of Reading. *Journal of Victorian Culture*. January 2008. No. 13(1). P. 58–79.

REFERENCES

1. Arnold I. V. *Stylistika sovremennogo angliiskogo yazyka* [Stylistics of modern English]. M.: Education, 1990. 300 p [in Russian].
2. Artyomov V. A. *Metod structurno-funkzionalnogo izuchenia intonatsii* [Method of structural and functional study of speech intonation]. M.: Mosk. state ped in-t foreign. languages. M. Toreza, 1974. 160 p [in Russian].
3. Akhmanova O. S. *Slovar lingvisticheskich terminov* [Dictionary of linguistic terms]. M.: KomKniga, 2005. 576 p [in Russian].
4. Velikaya E. V. *Prosodia v stilevoi differentsiatsii yazyka* [Prosody in the style differentiation of language: Monograph]. M.: “Prometheus” Moscow State Pedagogical University, 2008. 163 p [in Russian].
5. Glukhov V. P. *Osnovy psicholingvistiki* [Fundamentals of psycholinguistics: textbook. manual for students of pedagogical universities]. M.: AST; Astrel, 2005. 351 p [in Russian].
6. Kanter L. A. *Sistema analiza rechevoi intonatsii* [System analysis of speech intonation]. M.: Higher. shk., 1988. 128 p [in Russian].
7. Kalita A. A. *Eksperementalno-phonetychne doslidgennia: pidhody, napriamy, aspekty* [Experimental-phonetic research: approaches, directions, aspects]. Scientific newsletter of the UNESCO Chair of KNLU. Vipusk 1. K.: KNLU View, 2000. P. 13–20 [in Ukrainian].
8. Kozhina M. N. *Rechevedenie I funktsionalnaya stilistika: teoreticheskie voprosy* [Speech and functional stylistics: theoretical questions]. Perm: PSU Publishing House: PSI: PSGK, 2002. 475 p.
9. Skrebnev Yu. M. *Kuznets M. Stilistika angliiskogo yazyka* [Stylistics of the English language]. Leningrad: State educational and pedagogical publishing house of the Ministry of Education of the RSFSR (Leningrad branch), 1960. 175 p [in Russian].
10. Sokolova M. A. *Teoreticheskaya fonetika angliiskogo yazyka* [Theoretical phonetics of the English language]. Dubna: Phoenix +, 2010. 192 p [in Russian].
11. Saussure F. de. *Trudy po yazykoznaniiu* [Works on Linguistics]. Moscow: Progress, 1977. 695 p [in Russian].
12. Yakobson R. *Izbrannye raboty* [Selected works]. M.: Progress. 1985. 456 p [in Russian].
13. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 490 p.
14. Rubery M. *Play It Again, Sam Weller: New Digital Audiobooks and Old Ways of Reading*. – January 2008, *Journal of Victorian Culture* 13(1):58–79 pp.

УДК 821.133.1'06-2Шмітт:1
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-22>

Ольга ВАСИЛЬЄВА

orcid.org/0000-0003-3654-787

*аспірант кафедри романської філології та перекладу,
викладач кафедри німецької та романської мов*

факультету іноземних мов

*Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна) oluni4ka53vasi@gmail.com*

ДИСКУРС ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА В ДРАМАТУРГІЇ ЕРІКА-ЕММАНЮЕЛЯ ШМІТТА

Статтю присвячено вивченню драматичних творів Еріка-Емманюеля Шмітта – відомого франкомовного письменника сучасності. Простежено шлях формування філософської думки драматурга та вплив ідей митців доби Просвітництва на цей процес, розглянуто роль його творчості в контексті літературного процесу ХХ–ХХІ століття. У статті для дослідження заявленої проблематики застосовувалися порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний і структурний методи, які дали змогу протиставити драматичні твори Еріка-Емманюеля Шмітта іншим літературним феноменам, докладно дослідити особливості організації сюжетів, художніх образів та їхніх систем у творах цього автора та виокремити його творчі надбання на літературній ниві епохи постмодернізму. Виокремлено один із ключових факторів у формуванні філософських світоглядних тенденцій Еріка-Емманюеля Шмітта, а саме – написання дисертації про Дені Дідро та знайомство з іншими відомими митцями епохи Просвітництва. Варто зазначити, що, працюючи над своїм науковим дослідженням, письменник не оминув вивчення тогочасних тенденцій у філософії та літературі, зокрема драматургії. Знання та розуміння ідей і переконань митців доби Просвітництва неабияк вплинули на формування філософської думки Шмітта: він надихався їхньою вірою в можливість людського пізнання, розглядав людину не тільки як чутливу, але і як розумну істоту; як і просвітители, французький письменник звертається до метафізичного способу мислення різноманітних релігійних тем. Автор переконаний, що філософ повинен уміти змішувати смішне із серйозним. Філософію не треба ховати за пафосними фразами і складними текстами, тому Шмітт узяв на себе відповідальність говорити з людьми просто про складне і ставиться до цього завдання як до місії. Під час аналізу авторського стилю Шмітта зроблено висновок, що загалом, його духовний розвиток відбувався переважно під впливом мислителів епохи Просвітництва, тому в творчості драматурга використано принципи та прийоми, притаманні творчості просвітителів. Такі тенденції можна простежити більш детально в наведеному у статті драматичному творі «Гість».

Ключові слова: *п'єса, «Гість», сучасна франкомовна драматургія, Ерік-Емманюель Шмітт, Дідро, Просвітництво.*

Olha VASYLIEVA,

orcid.org/0000-0003-3654-7879

*Graduate Student at the Department of Romance Philology and Translation,
Lecturer of the Department of German and Romance Languages*

of the Faculty of Foreign Languages

*V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) oluni4ka53vasi@gmail.com*

DISCOURSE OF THE PHILOSOPHY OF THE ENLIGHTENMENT IN THE THEATRE PLAYS OF ERIC-EMMANUEL SCHMITT

This article studies the plays by Eric-Emmanuel Schmitt – a famous French writer of the modernity. The article observes the way of formation of the playwright's philosophical thought and the influence of ideas of the Enlightenment's artists on this process and it analyses the role of his work in the context of the literary process of the XX–XXI century. The article used comparative-historical, comparative-typological and structural methods to study the stated issues, that helps to contrast the dramatic works of Eric-Emmanuel Schmitt with other literary phenomena, to investigate in detail the peculiarities of the organization of plots, artistic images and their systems in the works of this author and to emphasize his creative achievements in the literary field of the postmodern era. One of the key factors in the formation of philosophical worldviews of Eric-Emmanuel Schmitt is the work on his thesis about Denis Diderot and acquaintance with other famous artists of the Enlightenment. It should be noted that while working on his research, the writer did not miss the opportunity to study a contemporary trends in philosophy and literature, including drama. Knowledge and understanding of the

ideas and beliefs of artists of the Enlightenment influenced a lot the formation of Schmitt's philosophical thought: he was inspired by their belief in the possibility of human cognition, considered man not only as a sensitive but also as an intelligent being; according to the Enlightenment's ideas, the French writer turned to a metaphysical way of thinking and various religious topics. The author is convinced that the philosopher must be able to mix the funny with the serious. Philosophy should not be hidden behind pathetic phrases and complex texts, so Schmitt took it upon himself to speak to people simply about the complicated things and treats this task as a mission. Analyzing Schmitt's authorial style, we can summarize that in general, his spiritual development took place mainly under the influence of the artists of the Enlightenment, so the playwright's work used the principles and techniques inherent in the work of educators. Such tendencies can be traced in more detail in the play "Guest" given in the article.

Key words: theatre play, "Guest", modern French-language drama, Eric-Emmanuel Schmitt, Diderot, Enlightenment.

Постановка проблеми. Сучасний французький автор Ерік-Емманюель Шмітт належить до найяскравіших постатей літературного процесу межі ХХ–ХХІ століття, серед яких він посів особливе місце завдяки створенню насамперед драматичних творів, у яких, беручи за основу переважно релігійні та історичні мотиви (наприклад, у п'єсах), описує свої рефлексії щодо загальнолюдських морально-етичних цінностей. Його успіх пояснюється прагненням поєднати два типи письма: масовий та елітарний, вправним поєднанням гумору та метафізичних концепцій, чим Шмітт намагається залучити читача до діалогу, так само як це робив відомий філософ Дені Дідро, творчість якого надихнула письменника до створення його найвидатніших творів.

Перу Еріка-Емманюеля Шмітта належить більш ніж сорок різноманітних творів (близько двадцяти з них – драматичні твори), за них він відзначений низкою премій і нагород, серед яких: премія Мольєра в категорії «Найкращий автор» (1994 р. за п'єсу «Гість»), премія Мольєра в категорії «Найкраща постановка», театральна премія Французької академії (2001 р. за весь його творчий добуток), Німецька книжкова премія та премія Квадрига з формулюванням «Мудрість сміху», літературна премія Ротарі (2005 р.). За мотивами його творів було знято п'ять кінофільмів, його твори перекладено більш ніж сорока мовами, а п'єси ставлять у театрах усього світу. Знайомство України зі Шміттом розпочалося 1999 р. з постановки Львівським національним театром ім. М. Заньковецької його п'єси «Загадкові варіації». До сьогодні це знайомство продовжується численними театральними постановками та перекладами його прозових творів.

Аналіз досліджень. Е.-Е. Шмітт перебуває в перманентному пошуку нових жанрових форм, які змогли б доступно та зрозуміло відобразити його філософські погляди, що є поштовхом для багатьох вітчизняних науковців вивчати його творчий шлях, серед них: М. І. Логвиненко, Т. В. Бовсунівська, А. С. Сорокіна, О. О. Ленькова, Є. М. Васильєв та інші вчені. Успіх творів Е.-Е. Шмітта не

можна порівняти з теоретичним та історико-літературним вивченням його творчості. Спроби його осмислення – і в Європі, і в Україні – базуються передусім на аналізі філософсько-екзистенційного дискурсу романів письменника, проблематики дитинства тощо.

Але й сьогодні поза увагою науковців залишається драматургічна спадщина Е.-Е. Шмітта, вона досі не отримала належного літературознавчого прочитання, тому **актуальність** нашої роботи пояснюється потребою більш ґрунтовного вивчення драматургічного надбання письменника.

Метою статті є аналіз проблематики та поетики драматичних творів Еріка-Емманюеля Шмітта (у дослідженні для досягнення поставленої мети взято драматичний твір Шмітта «Гість»).

Мета й завдання визначили застосування таких **методів**: порівняльно-типологічного – з метою зіставлення драматичних творів Е.-Е. Шмітта з іншими літературними феноменами; порівняльно-історичного, який дасть змогу виокремити драматургічну спадщину письменника на літературній ниві періоду ХХ – початку ХХІ століття; структурного, що допоможе в детальному дослідженні особливостей організації сюжетів, художніх образів та їхніх систем у творах Е.-Е. Шмітта.

Виклад основного матеріалу. Ерік-Емманюель Шмітт – письменник, який пропагує підхід до філософії як до особливого літературного жанру, що виражається в процесі інтеграції філософії та художньої літератури; метою цього підходу є надати своїм філософським ідеям і міркуванням правильної літературної форми.

Оптимізм є основним складником світогляду письменника, який у його творах знаходить форми певних естетичних принципів. Саме на їхньому рівні письменник розгортає полеміку із сучасним загальнокультурним плином, відомим як постмодернізм. Його песимізму, оформленому в мистецтві під виглядом іронічного дискурсу, принципу гри, нестійкого універсуму Шмітт протиставляє позитивну програму життя. Її змістом є реабілітація загальнолюдських цінностей і відновлення внутрішнього морально-етичного стрижня осо-

бистості, розхитаного естетикою постмодернізму. Ця програма живиться ідеалами епохи Просвітництва та ідеями релігійного екзистенціалізму. Перші уможливили віру письменника в людину, другі – визначили коло проблем, загальних для всього людства, і шлях їх розв'язання – віру в Бога.

Характер зв'язку творчості Шмітта із сучасним філософсько-естетичним напрямом постмодернізму можна визначити як проблемний. Шмітт намагається протиставити себе постмодернізму, відкидаючи, зокрема постмодерністську чутливість, іронічний дискурс, песимізм, ігрове начало. Однак Шмітт усе ж не зміг уникнути його впливу. Творчу манеру письменника вирізняють плюралізм і демократичність поглядів (хоча підставою для них служить освітянський компроміс, а не постмодерністська естетизація іншої, альтернативної дійсності), діалогізм (якому письменник повертає класичне, а не постмодерністське ігрове значення), синтез філософії і художньої літератури (висхідний своїм корінням до ідей Просвітництва), інтертекстуальність, підвищений інтерес до проблеми людини і морального вибору.

Піком розвитку постмодерних ідей заведено вважати 1980-ті роки. У цих же роках Е.-Е. Шмітт отримує філософську освіту в елітній вищій школі, де він навчався в одного з основоположників постмодернізму – Жака Дерріди. Простежуючи тенденції постмодернізму у всій творчості Шмітта, можна виявити як спільність позицій, так і розбіжності в них щодо постструктуралістських ідей Дерріди. Наприклад, Шмітт погоджується з підходом Дерріди до філософії як «особливого літературного жанру», що виражається в процесі інтеграції філософії та художньої літератури (Кіреєва, 2004: 200). Ця спільна риса споріднює їх із просвітителями, які свого часу освоїли майстерність надавати своїм філософським ідеям і міркуванням правильної літературної форми.

Загалом, духовний розвиток Шмітта відбувався переважно під впливом мислителів епохи Просвітництва. Під час написання своєї дисертації про Дідро, який був яскравим представником філософської думки тієї епохи, письменник не міг оминати вивчення тогочасних тенденцій у філософії та літературі, зокрема драматургії. Погляди Д. Дідро мали неабиякий вплив на формування філософської думки Шмітта: він надихався вірою просвітителя в можливість людського пізнання, розглядав людину не тільки як чутливу, але і як розумну істоту, визнаючи, що вона одночасно і музикант, й інструмент. Дідро для Шмітта є прикладом того, яким повинен бути письменник: на його думку, він має вміти висловити в зрозумілій

доступній формі роздуми над складними, а іноді й зовсім нерозв'язуваними питаннями, втілювати філософські ідеї в казках, п'єсах, діалогах. Близьким у роботі Дідро для Шмітта є і те, що філософ Просвітництва із самого початку не претендує на істину в кінцевій інстанції. Тобто він може виносити на розгляд різноманітні питання, вагатися потім у відповідях на них і в кінцевому етапі так відповіді на ці писання і не знайти. У творах Шмітта часто можна натрапити на такі прийоми: після прочитання п'єси читач не може чітко сформулювати якусь одну ідею, адже головна дійова особа чи герой самі так і не віднайшли істинного пояснення подій чи своїх власних думок. Зокрема, у п'єсі «Гість» відкритим залишається питання появи загадкового незнайомця та його походження (чи це і справді був Бог, чи реальна людина, чи лише плід уяви Фрейда).

Ще однією визначною рисою творчості Шмітта є звернення до різноманітних релігійних тем. Найбільш помітно це розкривається у творах «Євангеліє від Пілата», «Пан Ібрагім та квіти Корану», «Ніч у Валоні» та інших. Теологічна база його драматичних творів становить іноді визначну роль в аналізі їхнього філософського підґрунтя. Якщо проводити паралель із мисленням Дідро щодо цього, то відомо, що філософ виступав проти церкви, критично ставився до християнського віровчення. Він ставив під сумнів Біблію, вважаючи, що всі книги Біблії написані священнослужителями в різний час. Він писав, що в усіх релігіях від імені Бога говорили люди. Різко критикував дива, про які повідомляє Біблія. Вказував, що дива – безглуздість, яка доводиться за допомогою протиприродного явища. Віряни через свою релігійність беруть очікуване за дійсне, дива відбуваються там, де в них вірять. Він називав дива міфами, які подібні до міфів язичницьких релігій. Гостро критикував християнське вчення про пекло й муки, вважаючи, що релігійні догмати лише залякують людей, тероризують їх. Дідро вважав, що релігія не є опорою моральності, хоча й вважав, що атеїзм сам собою ще не створює моральності. Потрібне цілеспрямоване поширення моральних принципів. Він не вважав, що людина від народження наділена злом і пороками, і був переконаний, що справедливе суспільство, яке спирається на справедливі закони, є передумовою утвердження моральності (Блінніков, 1999: 135–136). Щодо Шмітта, то його ставлення до віри в Бога залишається невизначеним: будучи віруючим агностиком, автор не має точної відповіді на питання про існування вищих сил. Це помітно в п'єсі «Гість», де Фрейд, будучи атеїстом, дозво-

ляє собі відкритися Богові, яким він уявляє незнайомця. Ця віра допомагає психологу зазирнути до своєї душі та переглянути деякі свої погляди, віднайти відповіді на питання, що турбували та протягом тривалого часу залишалися без відповіді.

Просвітництво, до ідей якого так тяжіє Шмітт, було не тільки епохою філософії, але й епохою театру. Як і митці Просвітництва, французький письменник захоплений драматургією. Услід за Дідро, Шмітт визнає, що мистецтво театру має специфічні особливості, що роблять твори унікальними і не мають аналогів в інших родах і видах мистецтва. Життя саме йде назустріч театру, підказуючи цікаві сюжети й колізії, наповнюючи старі форми новим змістом. Для просвітителів викриття чинного порядку, зривання масок – головні завдання драматургії (Зарва, 2009: 54). Шмітт має за мету пошук відповідей на питання, які його хвилюють. Він звільняється від гострої соціальної проблематики, властивої драматургам Просвітництва, і зосереджується на внутрішньому світі людини. Властива сучасному мистецтву діалогічність заміщає в творчості Шмітта категоричність соціальної критики просвітителів. Для автора діалог – це крок на шляху до істини. З цієї причини він згадує людей, які вміли вести бесіду і якоюсь мірою змінили світ: Сократ, Ісус, Фройд.

Просвітництво близьке Шмітту в головному його принципі: скеровувати людей до Добра і Справедливості. Звичайно, як представник зовсім іншої, сучасної епохи, Шмітт не дотримується всіх філософських канонів просвітителів, але риси його творів далеко не тотожні й постмодерну.

Для сучасної людини, яка втратила себе в «можливих світах» і «загралася» в їх інтерпретації, письменник пропонує повернутися до простих істин, а також відновити у своїх правах ідеї гуманізму, тобто надати пріоритету своїй особистості як унікальній цілісній системі, схильній до самоактуалізації, до вільної реалізації свого творчого потенціалу, до зміцнення віри в себе та досягнення свого ідеального «Я» (Ковалів, 2007: 246).

Крім того, орієнтація на ідеали Просвітництва дає можливість Шмітту повернути буттю структурність і гармонійну організацію, оскільки ця епоха викликає із небуття метафізичний спосіб мислення. Письменник не лише повертає метафізику, розвінчану постмодернізмом (зокрема, Ж. Дерріда виступав із критикою «метафізичного способу мислення»), але й стверджує ієрархічну структуру універсуму з ідеєю вищого початку.

У результаті постмодерністському представленню про світ як хаос, що виник внаслідок кризи в сфері науково-природничого знання на початку

XX століття, Шмітт протиставляє світ-космос, гармонійний універсум. Своїми творами він скасовує постмодерністську чутливість, що розуміється як «відчуття світу як хаосу». Постмодерна філософія відкидає такі поняття, як Бог, істина, розум, сенс життя. Відмовляючись від універсальної Істини, постмодернізм, відповідно, проголошує наявність самостійно цінних думок, що не претендують на абсолют, але мають рівні права на існування, що веде до руйнування цілісної картини світу. У своїх творах Шмітт не скасовує постмодерністський принцип різноманіття та плюралізму, але ставить над ними ідею Бога, який об'єднує в собі все це різноманіття і водночас є незаперечним джерелом Справедливості й Істини, тобто, на відміну від постмодернізму, письменник визнає існування універсальної Істини, основи якої становлять любов і повага до Людини (Маньковська, 1998: 130–132).

Шмітт звертається до пошуків «кінцевих істин» (яких часто так і не знаходить). Він використовує так звані метафізичні розповіді. Вони виступають у формі міфу, релігії, літературно-художньої традиції, психології. Спираючись на ці системи, Е.-Е. Шмітт повертає людину на шлях пошуку істин, тоді як постмодерністська філософія відмовляла йому в цьому. Ще один фактор, який відрізняє авторський стиль Шмітта від традиційного постмодерністського, стилю пов'язаний із філософією мови. Специфіка філософії мови Еріка-Емманюеля Шмітта, з одного боку, базується на діалогічному дискурсі, а з іншого – виявляється в сфері комічного – у гуморі.

Оскільки Ідеалу не існувало, людині залишалося лише блукати серед нескінченної кількості дійсних можливостей. На відміну від іронії та сатири, гумористична позиція не передбачає вибору, а лише спостереження і констатування, тому вона не агресивна. В основі гумору лежить відхилення від норми або стереотипу, до того ж відхилення і норма в гуморі являють собою «єдність у контрасті». Для гумористичного світосприйняття характерне прийняття дійсності такою, яка вона є, без осуду й відторгнення. Для Шмітта важливо показати, що Ідеал і дійсність перебувають не в антагоністичних відносинах домінування першого над другим, а в стосунках рівно можливих, і взаємно визнають одне одного, а засобом для досягнення цієї мети стає гумор. Діалог у Шмітта оголює проблематичність життя, а гумор, не заперечуючи й не висміюючи її, допомагає з нею примиритися. У своєму творі «Оскар і Рожева Пані» автор порушує дуже хворобливу тему сучасності – рак. Ця тема, особливо в кон-

тексті дитинства, є дуже гострою та проблемною, але Шмітт у своєму творі через образи та символи пропагує звернення не до трагізму, а до інших явищ: дружби, розуміння, усвідомлення, боротьби та віри, незважаючи ні на що.

Письменник проповідує гуманізм, основу якого становлять філософські питання, що зачіпають основи людського буття. Формування глибинного філософського пласта у драматичних творах забезпечується не тільки зверненням Шмітта до основоположних питань людського буття, але й завдяки дублюванню основного сюжету сюжетом притчовим.

Як було зазначено вище, однією з головних у творчості як просвітителів, так і Шмітта є релігійна тема. Просвітителі були одностайні в розумінні церкви як соціального інституту, кажучи про неї як про цитадель фанатизму й невігластва. Питання ж про існування Бога було предметом гострих суперечок між ними. Серед філософів епохи Просвітництва були як атеїсти, так і деїсти (деїзм – учення, згідно з яким Бог, створивши світ, більше не втручається в його справи та закономірний перебіг подій) (Маньковська, 2016: 120). У творчості Шмітта клерикальна тема корелює з питанням існування Всевишнього, якому присвячено деякі відомі твори автора: «Євангеліє від Пілата», «Оскар і Рожева Пані». У п'єсі «Гість» (*Le Visiteur*) Шмітт розкриває дійську концепцію невтручання словами самого Бога: «Тоді, коли я зробив людей вільними, я втратив усю мою владу над ними» (Schmitt, 2008: 98).

Цей твір широка публіка змогла побачити й оцінити у 1993 році. Події розгортаються навколо видатного психоаналітика Зигмунда Фрейда та його родини, що живуть у Відні під час Другої світової війни. Він тяжко переживає перемогу нацизму, його доньку Анну забирають до гестапо, і він лишається на самоті. Тут автор також вводить тему війни, зокрема тему переслідування єврейського народу та жадливіх наслідків, які наставали за всіма тими подіями. У деяких діалогах Анни, Фрейда та офіцера можна відчутти протест, відчай, безвихідь, страх людей перед тогочасним режимом: «...Але тут грабують і знущаються з людей чистіше, ніж у Німеччині. Я сама бачила, як штурмовики волокли старого робітника з дружиною, щоби змусити їх вичистити з тротуарів написи на захист Шушніга. Натовп кричав: «Нехай жиди попрацюють! Давно пора!», «Спасибі фюреру – знайшов їм роботу!» Поруч, за два кроки, били господаря бакалійної крамниці на очах у дружини і дітей... А ще подалі лежали тіла євреїв, які не стали чекати, поки за ними при-

йдуть, і викинулися з вікна... Ти маєш рацію, тату, нацистів у Відні немає... для цієї мерзоти треба придумати слівце сильніше» (Schmitt, 2002: 18).

Після того як офіцер забрав Анну, яка сміливо обстоювала справедливість бурхливим діалогом, до гестапо, у кімнаті Фрейда несподівано з'являється Незнайомець і починає вести з психологом незвичайну бесіду. Зрозуміти, ким є цей чоловік, досить важко, адже він говорить загадками, але з його слів можна зробити висновок, що це є сам Бог... чи, можливо, хворому і немічному чоловікові це лише мариться. В їхньому діалозі дуже багато питань і протиріч, що є виявом особливого філософського стилю письма автора – неважливо знайти фінальну істину й відповісти на всі запитання, а герой, який ці питання ставить, увесь час не вагається з відповіддю чи й зовсім не може знайти її. Якщо це Бог, то чому Він прийшов саме до нього, до людини, чиї вірування зовсім не є релігійними? Чому не прийшов до людей, які називають себе пророками та посланцями Бога на Землі? На це Незнайомець відповідає, що говорити зі своїми однодумцями надто нудно, до того ж вони вже й самі краще знають, що їм і яким чином їх нести в маси. Так автор в одному творі зіштовхує два поняття – атеїзм і деїзм. Згодом Фрейд переконує себе, що незнайомий чоловік усе ж ніхто інший, як Бог, і, відкривши йому душу, починає ставити ті запитання, які хотів би поставити самому Господу. Після повернення дочки Незнайомець зникає і їхній діалог закінчується. Чи зміг Незнайомець донести свою істину до вченого, чи був ним почутий? Знову відкрите питання – філософський сумнів, який автор вводить у п'єсу.

Як уже було згадано вище, Шмітт перебуває в перманентному пошуку нових жанрових форм і вдало варіює їх у своїх творах. У цій п'єсі ми також можемо простежити певний вплив епохи Просвітництва на творчість Шмітта, а також його тяжіння до жанрового розмаїття. Річ у тім, що одним із вбудованих у п'єсу «Гість» жанрових утворень є філософська повість Вольтера. У ній ідеться про подорожі героя, про здобуття досвіду, про пошук відповідей на вічні питання. У Шмітта Фрейд подорожує в часі і просторі, проте завдяки Незнайомцеві протягом бесіди змінюються його погляди. Як і у філософській повісті Вольтера, герой пізнає інші істини й починає сумніватися в правильності істин, з якими він прошов по життю. Варто згадати і казку – оповідання, метою якого є зацікавити читача виконати певну виховну функцію. Такий різновид казки, як філософська, покликана спонукати до роздумів і знайти відповіді на складні питання, часом алого-

ричні або символічні. Отже, акцент у такій казці робиться не на чудове, а на філософське. Фройд живе в матеріальній дійсності, у певному часі й позначеній точці простору, умовно будучи нашим сучасником із властивою йому манерою розмовляти, думати, сумніватися. Дивне, здавалося б, відсутнє або навіть неможливе. Але саме таємничого й дивного характеру набуває сам факт бесіди Фрейда і Бога (?). Ще одне епічне жанрове утворення, до якого має стосунок «Гість», – це притча, яка зі змістовного боку характеризується тягою до глибини і мудрості релігійного порядку. Світ речей згадується в ній лише в разі потреби, дійові особи – суб'єкти етичного вибору, а не об'єкти творчості. П'єса «Гість» від притчі успадковує глибинний сенс дії, що розгортається на сцені, за мізерності його зовнішнього оформлення та мінімальних часопросторових характеристик.

Висновки. Основною для Шмітта є реабілітація загальнолюдських морально-етичних цінностей. Художній метод французького письменника

Е.-Е. Шмітта відрізняє його від інших митців сучасності прагненням дистанціюватися від постмодерністських тенденцій у літературі. Письменник у своїх творах створює світ, повний оптимізму і надії, яких позбавила людину естетика постмодернізму.

В епоху, коли мистецтво перебуває на межі втрати ідейного наповнення та глибинного сенсу, Шмітт, використовуючи у своїй творчості правила «гарної гри», дотримується, проте, думки, що мистецтво повинно бути функціональним. Йому, як і просвітителям, більше до смаку, якщо читач скаже йому не «браво», а «спасибі» за реальну користь його книг. Цінності та філософські погляди, які запозичив Шмітт в епохи Просвітництва, виявляються у філософічності змісту п'єси «Гість», вільній маніпуляції елементами різних жанрових форм, у концепції головного героя твору.

Розглядаючи цю епоху як джерело ідейного та художнього збагачення, Шмітт не втрачає свою творчу індивідуальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блінніков М. В. Великі філософи: словник-довідник. Логос, 1999. С. 135–136.
2. Зарва В. А. Просвітництво: тлумачення, витoki, сутність. Київ : Слово і час, 2009. 54 с.
3. Кіреєва Н. В. Постмодернізм у зарубіжній літературі : навчальний комплекс для студентів філологів. Флінта, 2004. 200 с.
4. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія у двох томах : енциклопедія у 2 т. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 1. 246 с.
5. Маньковська Н. Б. Постмодернізм. Культурологія. XX століття : енциклопедія у 2 т. ТОВ «Алетейя», 1998. Т. 2. С. 130–132.
6. Покотилова О. І. Ідеї Просвітництва в культурі Франції XVIII століття. *Іноземні мови в школах України*. 2016. 120 с.
7. Schmitt Eric-Emmanuel. Théâtre: La Nuit des Valognes, Le Visiteur, Le Bâillon, L'Ecole du diable. Paris, 2007. 98 p.
8. Schmitt Eric-Emmanuel. Le Visiteur. Paris: Magnard, 2002. 18 p.

REFERENCES

1. Blinnikov M. V. Velyki filisofy: slovnyk-dovidnyk [Great philosophers: a dictionary – a reference book]. Logos, 1999. P. 135–136 [in Ukrainian].
2. Zarva V. A. Prosvitnytstvo: tлумачення, vitoki, sutnist' [Enlightenment: interpretation, origins, essence]. Kyiv : Word and time, 2009. P. 54 [in Ukrainian].
3. Kireeva N. V. Postmodernism u zarubijnyi literature [Postmodernism in foreign literature]. Educational complex for students of philology. Flinta. 2004. P. 200 [in Ukrainian].
4. Kovaliv Y. I. Literaturoznavcha enciklopediya u dvoh tomah [Literary encyclopedia in two volumes]. Encyclopedia in 2 vol. Publishing centre “Academy”, 2007. P. 246 [in Ukrainian].
5. Mankovska N. B. Postmodernism. Kulturologiya. XX stolitya [Postmodernism. Culturology. XX century]. “Aletheia”, 1998. Vol. 2. P. 130–132 [in Ukrainian].
6. Pokotilova O. I. Idei Prosvitnytstva v kulturi Frantsii XVIII stolittya [Ideas of the Enlightenment in the culture of France in the XVIII century]. Foreign languages in Ukraine. 2016. P. 120 [in Ukrainian].
7. Schmitt Eric-Emmanuel. Théâtre: La Nuit des Valognes, Le Visiteur, Le Bâillon, L'Ecole du diable [Theater: The night in the Valognes, The Visitor, The Bâillon, The Devil's School]. Paris, 2007. P. 98 [in French].
8. Schmitt Eric-Emmanuel. Le Visiteur [The Visitor]. Paris. Magnard, 2002. P. 18 [in French].

УДК 821.161.2.09«17»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-23>**Юлія ВЕЛИЧКОВСЬКА,***orcid.org/0000-0003-4560-6447**аспірантка кафедри української та зарубіжної літератури та методики викладання**Університету Григорія Сковороди в Переяславі**(Переяслав, Київська область, Україна) y.velychkovska@ukr.net***АНТИКОЛОНІАЛЬНЕ (ПРОТИМОСКОВСЬКЕ) СПРЯМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМИ «МИЛОСТЬ БОЖІЯ...» НЕВІДОМОГО АВТОРА**

У статті розглядаються особливості започаткування і розвитку проблемного змісту та ідей опору московській колоніальній системі у першій половині XVIII століття. Драматичний твір присвячено 80-річчю перемоги в Національно-Визвольній війні під проводом гетьмана Б. Хмельницького. Сюжет драми розгортається згідно з її хронологією. Автор опирається на козацьку літописну спадщину, представлену козацькими літописами Самовидця і Г. Граб'янки, а також національним фольклором (думи, історичні пісні та вірші про Б. Хмельницького).

У змісті історичної драми аналіз суспільних подій середини XVII століття у житті нашої нації співвідноситься з колоніальним становищем України сьогодення автора – 20-ми роками XVIII століття, що дозволяє обґрунтувати проблемно-ідейний зміст твору на двох сюжетних лініях – розкриття подій Національно-Визвольної війни і показ колоніального становища нашого народу у другій половині XVII – першій половині XVIII століття.

Антиколоніальний дискурс на сторінках барокової драми розкривається через аналіз образу гетьмана Б. Хмельницького, збірних козацьких образів, а також діючих персоналізованих символічних образів – Україна, Вість, Смотриччє, Діти українські і Писарь. Особливу увагу приділено згадці про гетьмана Данила Апостола, який, на думку автора, мав стати другим Хмельницьким, що звільнить рідну землю від імперської колоніальної системи. Невідомий автор наділяє образ Данила Апостола рисами національного визволителя XVIII століття. Завульковано ведеться розповідь про двох російських імператорів, які ототожуються з біблійним «камнем спотикання» для нашого народу на шляху до ідентичності та незалежності.

Втілення барокових постулатів (релігійність, символізм, алегоричність і парадоксальні поєднання) створено у змісті історичного драматичного твору для формування текстуально завульгованих антиколоніальних ідей проти Російської імперії у 20-х роках XVIII століття. Висвітлюється вплив історичного драматичного твору на тогочасну авторську дійсність, в основі якої закладалися ідеї формування світогляду для антиколоніального супротиву в національній літературі подальших віків.

Ключові слова: *колоніальна система, історична драма, шкільна драма, антиколоніальний супротив, бароко, персоналіфікація.*

Yuliya VELYCHKOVSKA,*orcid.org/0000-0003-4560-6447**Graduate Student at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Teaching Methods**Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav**(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) y.velychkovska@ukr.net***ANTICOLONIAL (ANTI-MOSCOW) DIRECTION OF THE HISTORICAL DRAMA “GOD’S MERCY ...” BY AN UNKNOWN AUTHOR**

The article deals the specifics of origin and development of problematic content and ideas of resistance to the Moscow colonial system in the first half of the XVIII century, which embodied in the historical drama “God’s Mercy ...” by an unknown author. The dramatic work was dedicated to the 80th anniversary of the victory in the National Liberation War led by Hetman B. Khmelnytsky. The plot of the drama is develops according to its chronology. The author relied to the Cossack chronicles (the chronicles of Samovidets and G. Hrabianka) and national folklore (thoughts, historical songs and poems about B. Khmelnytsky).

In the context of historical drama, the analysis of the social events of the middle of the seventeenth century in the life of our nation correlates with the colonial situation of Ukraine of the author’s present – the 20s of the XVIII century, that allows to substantiate the problematic and ideological content of the work on two story lines – revealing the events of the National Liberation War and showing the colonial position of our people in the second half of the XVII – first half of the XVIII centuries.

On the pages of the baroque drama the anticolonial discourse is revealing through the analysis of the image of Hetman B. Khmelnytsky, the collective Cossack images, as well as the acting personalized symbolic images – Ukraine, Vist, Smotrniye, Ukrainian children and Clerk. Particular attention is paid to the mention of Hetman Daniel Apostle, who according to the author, should become the second Khmelnytsky, that would liberate his native land from the imperial colonial system. An unknown author endows the Daniel Apostle's image with the features of the national liberator of the XVIII century.

The story of two Russian emperors who is identify with the biblical "stumbling block" for our people on the path to identity and independence is being veiled. The embodiment of baroque postulates, such as religiosity, symbolism, allegoricality and paradoxical combinations, was created in the content of historical dramatic work for the formation of textually veiled anticolonial ideas against the Russian Empire in the 20s of the 18th century. The impact of historical dramatic work on contemporary authorial reality, at the heart of which the idea was creating of forming an outlook for anti-colonial resistance in the national literature of later ages, is highlighting.

Key words: colonial system, historical drama, school drama, anti-colonial resistance, baroque, personification.

Постановка проблеми. Драматичний твір «Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидь лядскихъ чрезъ Богдана Зиновія Хмельницкаго преславного войскъ запорозскихъ гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ 1728 лѣта», присвячений 80-річчю з початку Національно-Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, увійшов у національну літературу XVIII століття в часи розгортання колоніальної політики Російської імперії на Україні (руйнування Батурина, зменшення освітньої ролі Києво-Могилянської академії, ліквідація гетьманства, підкупи московськими чинами козацької старшини), що позначилося на ідейно-проблемному змісті твору. Це один із перших драматичних творів, який торкнувся колоніальної проблематики.

У 1857 році М. Максимович в «Русской Бесѣдѣ» у статті «Воспоминаніе о Богданѣ Хмельницкомѣ» вперше опублікував здогад про автора драматичного твору, віддаючи перевагу професору-класицисту Феофанові Прокоповичу. Автор статті опирався на схожість художнього стилю історичних драм «Володимира» митця та «Милості Божої». О. Бодяньський як перший видавець драми «Милость Божія...» у збірнику наукових праць «Чтенія въ Императорскомѣ обществѣ исторіи и древностей російскихъ» (1858 рік) із коментарем М. Максимовича не погодився та закликав інтелігенцію вирішити питання «<...> точно ли драма эта принадлежит перу знаменитаго іерарха, или же она произведение другого <...>» (Милость Божія, 1858: 78), сповнене патріотизмом та антиімперськими поглядами автора.

Аналіз досліджень. Тривалий час авторство приписували то професору Києво-Могилянської академії Феофану Прокоповичу, то викладачам поезики і риторики – Інокентію Неруновичу чи Феофану Трохимовичу (Історія української літератури, 2014, Т. 2: 533). Розв'язанням цієї про-

блеми займалися П. Житецький, М. Петров, І. Франко, М. Возняк, О. Білецький, М. Тихонравов, М. Наєнко, В. Шевчук та інші.

Змістові ідеї твору, які були закладені патріотично свідомим українцем, прихильним до політики мазепинця Д. Апостола, висвітлені у працях С. Єфремова, Л. Онишкевича, М. Наєнко, В. Шевчук, М. Сулими, П. Білоуса. Однак аналіз ідейно-проблемного змісту драматичного твору залишив поза увагою викриття антиімперського змісту драми, яка з огляду на історичні умови є завуальованим складником «Милості Божої...».

Мета статті – здійснення комплексного аналізу змісту твору для висвітлення антиімперських ідей, втілених в історичній драмі. Метою передбачено виконання таких завдань: прочитання драматичного твору згідно з історичними та соціальними умовами життя нашого народу кінця XVII – початку XVIII століть; з'ясування ролі історичних і персоніфікованих образів героїв твору у формуванні антиколоніального супротиву.

Виклад основного матеріалу. «Милость Божія...» є одним із видів шкільних історичних драм періоду бароко, для яких була характерною «розробка тем з історії інших народів, зокрема історії ізраїльського народу <...>» (Історія української літератури, 2014, Т. 2: 532). Звернення до фольклору (думи, історичні вірші та пісні про Б. Хмельницького) та козацьких літописів Самовидця і Г. Граб'янки урізноманітнює тематику, проблематику та зміст цього твору, що стало новизною для драматичних творів як жанру початку XVIII століття.

На думку дослідника давньої української драматургії М. Сулими, автор «Милості Божої...» при створенні драми все ж опирався на попередній драматичний досвід, однак він спромігся суттєво оновити жанрову структуру твору за рахунок мінімізації кількості алегорій і виведення головною дійовою особою українського гетьмана Б. Хмельницького (Історія української літератури, 2014, Т. 2: 534). Відтворюючи героїчну сторінку

з життя власного народу, а не чужоземного, невідомий автор поставив перед своїми сучасниками завдання продовжувати справу гетьмана – захищати рідну землю.

Відчуття більшого впливу народнопоетичної творчості, зокрема історичних пісень і віршів, у змісті драми «Милость Божія...», ніж у раніше представлених історичних драмах («Володимир» Феофана Прокоповича, «Іосиф Патріарха» Лаврентія Горки), вказує на перші промені преромантизму в національній літературі (культ народного духу, цінність незайманої національної поезії). Така особливість історичного твору забезпечила драмі «Милость Божія...» «<...> чільне місце в давній українській драматургії» (Історія української літератури, 1967, Т. 1: 484).

У трьох перших діях драматичного твору невідомий автор, дотримуючись козацької літописної спадщини (літописи Самовидця і Г. Граб'янки) та жанру декламаційної п'єси (довгі монологи, колективні декламації та наявність хору), розробляє сюжет драми «Милость Божія...» відповідно до хронології подій Національно-Визвольної війни. Літописець – виходець із XVII століття (адже твір був репрезентований на сцені 1728 року) як син свого часу «<...> хоч незграбними, але гарячим українським патріотизмом пройнятими віршами» (Франко, 1984, Т. 41: 93) згадує перемоги армії Хмельницького навесні 1648 року у Жовтоводській і Корсунській битвах. Ці перемоги втілили в собі прагнення гетьмана до звільнення нашого народу від релігійних і соціальних утисків Речі Посполитої, що викривається у символічній назві твору – «Милость Божія...».

Милість Божа – це алегоричний образ звільнення з пекла різних грішників. У драмі місію звільнення грішних, тобто українців, покладено, як зазначає М. Сулима, на Б. Хмельницького, образ якого характеризується подвійністю. Специфіка його зображення, на думку П. Білоуса, полягає в реальному показі харизматичної історичної особи та ідеалізованого героя, якого наділено атрибутами святості (релігійність, якості Пророка і Вчителя) (Білоус, 2009: 332). Ім'я гетьмана «Богдан» тлумачиться як «Богом Даний», а його подвиг – «<...> як втілення Милості Божої» (Білоус, 2009: 332), що відповідає задуму автора.

Неосяжну радість перемоги над польським пануванням драматург вкладає у монологи алегоричних образів Дітей українських і Писаря, які з'являються у четвертій дії драматичного твору. Така концепція відповідає вимогам бароко щодо алегорично-символічного плану зображення і дає змогу стверджувати, що вказані символічні образи

уособлюють ставлення наших співвітчизників початку XVIII століття до подій Національно-Визвольної війни. Діти українські – це збірний образ молодого покоління кінця XVII – початку XVIII століття, а образ Писаря – це козацька старшина 20-х років XVIII століття, яка поступово втрачає патріотичну свідомість. Молоде покоління (Діти українські) із захопленням і вдячністю прославляє гетьмана, консолідуючи зі славою величчя предків, почутої ще від батьків: «Славою предков твоїх поощрень, на рати / Побѣдилъ еси славно твоя супостаты <...>» (Милость Божія, 1858: 92).

Збірний образ зденационалізованої козацької старшини другої половини XVII століття (Писар) також висловлює свою похвалу гетьманові, акцентуючи увагу на тогочасному «віруванні» українців-малоросіян (назва Малоросія з'явилася у другій половині XVII століття) у заслуги Переяславської угоди, в основу якої лягло віросповідання «<...> Радуется о тебе [Богдане. – Ю. В.] Россія Малая, / Веселитъся купно и Церковь Святая <...>» (Милость Божія, 1858: 93). Така позиція козацької старшини ґрунтувалася на факті одержання платні від імператорського уряду, що передбачалося Березневими статтями 1654 року, Переяславськими статтями 1659 року, Московськими статтями 1665 року та іншими міждержавними актами, укладеними між урядами Гетьманщини та Московської держави (Бойко, 2002). Формування «перевертнів» серед козацької верхівки було одним із основних завдань колоніальної політики царського уряду.

Разом із згадкою про колонізацію із вуст Писаря лунають вислови про давність українців, які за несприятливих історичних умов (міжусобна боротьба князів, нашествя монголо-татар) опинилися під польською експансією, з якої були визволені Б. Хмельницьким: «<...> якъ Украина стала, / Толика въ ней радость еще не бывала» (Милость Божія, 1858: 93). Сам факт вживання назви «Украина» для нашої держави у репліці героя драми Писаря свідчить про спробу автора натякнути про високоосвіченість козацької старшини другої половини XVII століття, що суперечило уявленням московитів про українців як нерозумну та несвідому націю – «хохлів» (вираз з'явився у другій половині XVII століття).

Слова «Украина» або «Україна» вперше зустрічаємо в Іпатіївському списку Київського літопису 1187 року, що вказує на поширення грамотності та елементарної освіти в Україні у XVI – XVII століттях силами громадян (Бойко, 2002). Топонім «Украина» вкладає у уста Писаря для роздвоєння його символічного образу на зденационалізо-

вану та патріотично налаштовану козацьку старшину. Такою деталлю автор заявив, що на початку XVIII століття у рядах козаків були свідомі патріоти рідної держави, які протистояли своїм зденационалізованим співвітчизникам. Топонім «Україна» символізує сакральну назву окремого рідного краю прадавніх русів (Б. Грінченко, В. Русанівський, Г. Півторак, С. Єрмоленко), які навіки вкоренилися у козацьких землях їх нащадків – українців (крайовий топонім кінця XVI століття), набуваючи особливого значення у політичному та культурному житті Гетьманщини з початку XVII століття.

Вихід на сцену Писаря у четвертій дії драми як уособлення зденационалізованої козацької старшини провокує появу символічного образу гетьмана Б. Хмельницького. Споглядаючи за нищенням козацької автономії імперським урядом після Переяславської угоди (1654 року), автор п'єси звертається до своїх співвітчизників вустами гетьмана-визволителя з проханням не захоплюватися московськими підкупамися для збереження цілісності держави. Заклик Б. Хмельницького до українців пізніше розкрив у своїх роздумах про наше козацтво Д. Донцов у словах: «Кожна сильна суспільність міцна твердим моральним законом, який над нею панує <...>» (Донцов, 2005: 151).

Поява гетьмана-переможця перед Золотими Воротами на початку четвертої дії драми набуває символічності. Золоті Ворота є символом сили і незалежності нашої держави. Як одна із найдавніших датованих споруд Східної Європи вони підкреслюють факт давності і могутності українців. Через ці ворота до міста мали приходити лише «благі вісті», оскільки князь Ярослав Мудрий, згідно з «Літописом руським», заложив на Золотих Воротях кам'яну церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці, щоб «давати завше радість городу сьому святим Благовіщенням Господнім і молитвою святої Богородиці та архангела Гавриїла» (Літопис руський, 1989: 89).

Державницький світогляд мудрого керманіча щільно переплітається з християнською ідеологією, що відповідає канонам барокового стилю (контрастність, парадоксальні поєднання, алегоричність і символізм). Застереження від спокусливої заздрості у бік ближнього, неправдивого збагачення, звернення до сусідів-москвитів, відображене у рядках драми: «Не обидите ни чимъ братіи своея: / Кто лѣсокъ добрый, или хуторецъ порядный, / Кто став, кто луку, кто садъ имѣть изрядный, / Болѣть или завѣдетъ тому не хотите, / Якъ бы его привлащитъ къ себы не ищите» (Милость Божія, 1858: 94). Слова-застереження, вміщені у зверненні гетьмана, відобра-

зили колоніальну політику московського уряду на Україні після Переяславської угоди.

Заклик не забувати про зброю, а тримати її завжди напоготові лунає із вуст Хмельницького як заповідь для нашого народу, яка стала надзвичайно актуальною в боротьбі із зазіханнями Москви на панування в Козацькій Україні у другій половині XVII століття: «А желѣзо доброе важте и надъ злато, / Злато бо потемнѣтъ безъ него, якъ блато <...>. / Напоследокъ глаголю: сами не купчуйте: / Лука, стрѣлки, мушкета и шабли пильнуйте!» (Милость Божія, 1858: 94).

Боротьба з московськими колонізаторами України у другій половині XVII – першій половині XVIII століття не сприймається як гріх. На думку М. Корпанюка, вона є Божим праведним гнівом за глибокі та несправедливі соціальні й національні кривди, задані нашому народові (Корпанюк, 2005: 423–424). І. Франко зазначав, що після Полтавської битви (1709 рік) на Задніпрянщині відбувалася «інтенсивна акція російського уряду в напрямі обкороєння до мінімуму української автономії та людських свобод козацької людності <...>» (Франко, 1983, Т. 40: 321).

Автор «Милості Божої...» монологами гетьмана-визволителя України (етнічна назва фіксується у документах, пов'язаних із подіями Національно-Визвольної війни) підпорядковує ідейно-художній зміст декламаційної п'єси висвітленню антиколоніального супротиву з огляду на ліквідацію державних прав Гетьманату, зруйнування Батурина, створення Малоросійської колегії, заборону друку книг українською мовою та розправу над П. Полуботком. Образ Б. Хмельницького є символом прагнення нашого народу до волі, до єдності в боротьбі з чужоземними загарбниками. Варто погодитися із влучною думкою С. Єфремова, що «всю драму прошито червоною ниткою козаколюбного настрою та українським патріотизмом <...>» (Єфремов, 1995: 118).

Завершальними акордами промови гетьмана перед киянами є звернення до нащадків із закликом: «И дѣтей своихъ, скоро отправлять науки, / До сей же обучайте Козацкои штуки» (Милость Божія, 1858: 94). Актуальність висловленого гучно лунає за часів гетьманування Д. Апостола (1727–1734 роки), тобто в часи створення драми, коли, за слушним зауваженням П. Білоуса, активізувалася боротьба за скасування обмежень і утисків, яких зазнала українська культура від Петра I та його оточення (Білоус, 2009: 332).

П'ята дія п'єси «Милость Божія...» розкриває причину обрання теми твору (Національно-Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького),

опираючись на основний пункт тогочасної автономної боротьби – змагання гетьмана Д. Апостола за дотримання Російською імперією Березневих статей 1654 року.

У монолозі Смотриччя Божого звучить згадка про державну політику гетьмана Лівобережної України у 1727-1734 роках, яка «<...> храбрими славна <...>» (Милость Божія, 1858: 97). Він, за зауваженням автора драми, має бути захисником України, а отже «<...> Хмельницьким твоїмь будеть вторий <...>» (Милость Божія, 1858: 97). В. Шевчук підкреслює, що, на думку драматурга, Д. Апостол має стати другим Хмельницьким, тобто «<...> тим героєм, який постане за свободу, права й вольності» (Шевчук, 2005, Кн. 2: 486) свого народу.

У «Дневнику Петра Даниловича Апостола», надрукованого в журналі «Кіевская старина» (1895 рік) також знаходимо інформацію про патріотизм Д. Апостола, який «<...> принималъ горячее участие въ мечтаніяхъ Мазепы» (А. Л., 1895, № 7: 100). Прихильність гетьмана-мазепинця до поглядів І. Мазепи пізніше була продемонстрована приєднанням до протесту старшини, очоленого П. Полуботком, проти «<...> реформъ Петра В. [Петра І. – Ю. В.] въ Малороссіи <...>» (А. Л., 1895, № 7: 103). Отже, автор драми «Милость Божія...» не даремно назвав Д. Апостола «другим Хмельницьким», знаючи про його антимосковські виступи на початку XVIII століття в рядах козацької старшини.

Персоніфікований образ Смотриччя Божого відповідає задумові автора, адже означає не так слово «дивитися» як «піклуватися заздальгідь», що співзвучно із політичною опікою гетьмана Д. Апостола над своєю державою: «Но Богъ ты во воинскомъ искусствѣ и штуцѣ / Прославивый, прославить Тойже и въ науцѣ. / И сіе Коллегіумъ чрезъ Петра Могилу / Основаль, произведетъ въ толикую силу <...>» (Милость Божія, 1858: 98). Варто погодитися із думкою М. Корпанюка, який зауважив, що створений образ Д. Апостола є «<...> досить привабливий як розбудовника-державця» (Корпанюк, 2005: 633).

Згадка засновника Києво-Могилянської академії нагадує українцям про історію цього закладу, який почав відновлюватися від репресій Петра І, пов'язаних з опікою освітнім центром І. Мазепою, лише з обранням гетьманом Д. Апостола. Л. Алексієвець зазначив, що суспільно-політична роль Києво-Могилянської академії залежала від державно-правового статусу України протягом XVII – XVIII століть в межах тих держав, до складу яких вона входила (Алексієвець, 2000: 19). Злодіяння імперського уряду щодо України, зокрема виси-

лання козаків у воєнні «тяжкіє походи» (Милость Божія, 1858: 97) за межі власної держави, згадуються у монолозі Смотриччя.

Слушною є думка дослідника давньої української літератури В. Шевчука, який зауважив, що «п'єсу витримано в офіційному дусі вірнопідданства російським монархам, але тільки в поверховому читанні <...>» (Шевчук, 2005, Кн. 2: 485). Сила і велич російських царів порівнюється із каменем, що розглядається як міць і непорушність. Орієнтуючись на одну із основних барокових засад – релігійність, символ каменю варто ототожнювати із біблійним «каменем спотикання», який уособлює нездоланну перешкоду на шляху до досягнення якоїсь мети. Петро І, за уявленнями автора драматичного твору, і є тим «каменем спотикання» – перешкодою для українців, тобто «грішників», які не дотримуються «праведних законів» імперського уряду на шляху до своєї ідентичності та самобутності: «Петръ тебѣ будеть камень, отъ Бога поданный, / И за величество дѣль, Великій прозванный» (Милость Божія, 1858: 97). Поєднання барокових і християнських традицій в образі Петра І, представленого символічним каменем, дало змогу літописцеві відобразити антиколоніальний погляд українців XVIII століття на постать імператора як нездоланну перешкоду на своєму шляху.

Надія нашого народу на звільнення від колоніальної системи імперії після смерті Петра І (1725 рік) вдруге почала згасати. Незважаючи на свій юний вік (12 років), імператор Петро II (вступив на престол у 1727 році), перебуваючи під впливом лютого українофоба князя Олександра Меншикова, скасував петицію гетьмана Д. Апостола про повернення Гетьманщині прав, викладених ще в договірних статях Переяславської угоди (1654 року) Б. Хмельницьким, надавши «Рішительні пункти» (серпень 1728 року), які обмежили козацьке самоврядування (Політична історія України, 2008).

Скориставшись знаковою подією (80-річчя перемоги війська Б. Хмельницького у битві під Жовтими Водами), автор «Милості Божої...» репрезентував осмислення українцями колоніальної політики Петра II щодо Козацької України. Молодого імператора представлено «другим каменем» імперії, співставлено ще з одним «каменем спотикання» для нашого народу в напрямку до антиколоніального супротиву: «Камень другій, не меншій, будеть положенный, / Петръ, глаголю, имени Вторый такого <...>» (Милость Божія, 1858: 97).

Значення дати 16 травня 1728 року в національній історії (80-річчя перемоги в Національно-Визвольній війні) і час надання «Рішительних ста-

тей» гетьману Д. Апостола (22 серпня 1728 року) дають можливість стверджувати, що драма «Милость Божія...» була написана й оприлюднена невідомим автором у другій половині 1728 року після осмислення цих двох історичних подій. Незважаючи на те, що п'єса була поставлена лише один раз, вона зуміла підняти суспільно значущі проблеми колоніального становища нашої держави протягом майже 100 років, презентувавши «<...> барокову декламаційну драму у кращих традиціях шкільного театру» (Білоус, 2009: 332–333).

Висновки. Історичний огляд подій від перемоги Б. Хмельницького у Національно-Визвольній війні до сучасного авторів періоду надання «Рішительних статей» гетьману Д. Апостола та концентрація уваги на двох імператорах (Петро I та Петро II) допомогли драматургові відобразити регресивний політичний розвиток нашої держави, яка потроху перетворилася на колонію Російської імперії. Така особливість драми, за спостережен-

ням В. Шевчука, слугувала закріпленню історичної пам'яті нашого народу і провела «виразні історичні паралелі» (Шевчук, 2005, Кн. 2: 485). Внесення реалістичної новизни у створення національної драматичної літератури у першій половині XVIII століття створило протидію сліпому наслідуванню єзуїтської драми, чим визволило її «<...> з-під схоластичної шкаралущі» (Возняк, 1924: 230).

Проблемно-ідейний зміст твору, ґрунтуючись на двох сюжетних лініях (розкриття подій Національно-Визвольної війни і показ колоніального становища нашого народу у другій половині XVII – першій XVIII століть), які щільно переплітаються між собою, дав змогу правильно відобразити антиколоніальні настрої наших співвітчизників того часу, що дуже важливо для майбутніх поколінь українців у відстоюванні незалежності нашої держави та у сфері дослідження історії колоніального супротиву на теренах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А. Л. Дневник Петра Даниловича Апостола. *Киевская старина*. Т. LI. № 7. Київ, 1895. С. 100–155.
2. Алексієвєць Л. М. Нові підходи у визначенні ролі Києво-Могилянської Академії в суспільному житті України (XVII – XVIII століття). *Наукові записки НаУКМА*. Том 18. Ювілейний випуск, присвячений 385-річчю КМА. 2000. С. 19–23.
3. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст.: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
4. Бойко О. Д. Історія України: посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2002. 656 с.
5. Возняк М. Історія української літератури. Том III: віки XVI – XVIII. Друга частина. Львів, 1924. 564 с.
6. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Дух нашої давнини*. Київ: МАУП, 2005. 568 с.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 538 с.
8. Історія української літератури: У 8 т. Київ, 1967. Т. 1. 539 с.
9. Історія української літератури: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2014. Т. 2. 840 с.
10. Книга пророка Ісаї. *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту* / перек. І. Огієнко. Укр. біблій. товариство, 1988. С. 840–925.
11. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI – XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище). Київ: Смолоскип, 2005. 904 с.
12. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.
13. «Милость Божія...». *Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ*. Книга Первая. Москва, 1858. С. 75–100.
14. Політична історія України: посіб. / За ред. В. І. Танцюри. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 552 с.
15. Франко І. Література другої половини 17 віку. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* Київ: Наукова думка, 1983. Т. 40. С. 308–322.
16. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 74–100.
17. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII ст.: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь, 2005. 728 с.

REFERENCES

1. A. L. Dnevnykъ Petra Danylovycha Apostola. [The diary by Peter Danilovich Apostle]. *Kyiv antiquity*. Kyiv, 1895. Volume LI. № 7. P. 100–155 [in Russian].
2. Aleksievets L. M. Novi pidkhody u vyznachenni roli Kyievo-Mohylianskoï Akademii v suspilnomu zhytti Ukrainy (XVII – XVIII stolittia). [New approaches in determining the role of the Kyiv-Mohyla Academy in the public life of Ukraine (XVII – XVIII centuries)]. *Scientific notes of NaUKMA*, 18, 2000. P. 19–23 [in Ukrainian].
3. Bilous P. V. Istoriia ukrainskoi literatury XI – XVIII st.: navch. posib. [History of Ukrainian literature of XI – XVIII centuries: textbook]. Kyiv: VTs “Akademiia”, 2009. 424 p. [in Ukrainian].
4. Boiko O. D. Istoriia Ukrainy: posibnyk. [History of Ukraine: textbook]. Kyiv: VTs “Akademiia”, 2002. 656 p. [in Ukrainian].
5. Vozniak M. Istoriia ukrainskoi literatury. [History of Ukrainian literature]. Lviv, 1924. Volume III: viky XVI – XVIII. Druha chastyna. 564 p. [in Ukrainian].

6. Dontsov D. De shukaty nashykh istorychnykh tradytsii. Dukh nashoi davnyny. [Where do look our historical traditions. The spirit of our antiquity]. Kyiv : MAUP, 2005. 568 p. [in Ukrainian].
7. Yefremov S. Istoriiia ukrainskoho pysmenstva. [History of Ukrainian literature]. Kyiv : Femina, 1995. 538 p. [in Ukrainian].
8. Istoriiia ukrainskoi literatury. [History of Ukrainian literature]. Kyiv, 1867. Volume 1. 539 p. [in Ukrainian].
9. Istoriiia ukrainskoi literatury. [History of Ukrainian literature]. Kyiv : Naukova dumka, 2014. Volume 2. 840 p. [in Ukrainian].
10. Ohiienko I. (Ed.). Knyha proroka Isai. [The book of the prophet Isaiah]. *The Bible or the Scriptures of the Old and New Testaments*, 1988. P. 840–925 [in Ukrainian].
11. Korpaniuk M. Slovo. Khrest. Shablia (Ukrainske monastyrsko-tserkovne, svitske kraiove litopysannia XVI – XVIII st., kompiliatsii kozatskoho litopysannia XVIII st. yak istoryko-literaturne yavyshche). [Word. Cross. Saber (Ukrainian monastery-church, secular regional chronicle of the XVI – XVIII centuries, compilations of the Cossack chronicle of the XVIII century as a historical and literary phenomenon)]. Kyiv : Smoloskyp, 2005. 904 p. [in Ukrainian].
12. Myshanych O. V. (Ed.); Makhnovets L. Ye. (Tr.). Litopys ruskyi. [Russian chronicle]. Kyiv : Dnipro, 1989. 591 p. [in Ukrainian].
13. “Mylost Bozhiiia...”. [“God’s mercy...”]. *Readings in the Imperial Society of Russian History and Antiquities at Moscow University*. Moscow, 1858. Book 1. P. 75–100 [in Russian].
14. Tantsiury V. I. (Ed.). Politychna istoriia Ukrainy : posib. [Political history of Ukraine : textbook]. Kyiv : VTs “Akademiiia”, 2008. 552 p. [in Ukrainian].
15. Franko I. Literatura druhoi polovyny 17 viku. [Literature of the second half of the 17th century]. *Collection of works: In 50 volumes*. Kyiv : Naukova dumka, 1983. Volume 40. P. 308–322 [in Ukrainian].
16. Franko I. Ukrainsko-ruska (maloruska) literatura. [Ukrainian-Russian (Little Russian) literature]. *Collection of works: In 50 volumes*. Kyiv : Naukova dumka, 1984. Volume 41. P. 74–100 [in Ukrainian].
17. Shevchuk V. Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI – XVIII st. [Muse Roksolanska: Ukrainian literature of the XVI – XVIII centuries]. Kyiv : Lybid, 2006. Book 2. 728 p. [in Ukrainian].

Інна ВЛАСЕНКО,
orcid.org/0000-0001-7335-8300
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри англійської філології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна) ascuteasacupcake8@gmail.com

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ АВТОРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ У ЖАНРІ ФЕНТЕЗИ

Кожен літературний твір, створений автором, відбиває його внутрішній світ, ідіолект, світовідчуття, мовну свідомість. Письменник є дослідником, який пізнає навколишній світ, а результати цього пізнання відбиваються в тексті його твору за допомогою мови. Мовні особливості художнього тексту уведено до тексту з метою відбиття реалій вторинного світу, створеного в уяві автора. Твори такого типу належать до літературного жанру фентезі, що характеризується наявністю великої кількості нових слів – «авторських новостворів» або «оказіоналізмів», які виникають під впливом контексту на основі типової (узуальної) або нетипової (оказіональної) моделі.

Стаття викладає методичні аспекти аналізу okazіональних одиниць жанру фентезі, що функціонують у творах британських, німецьких та українських письменників. Процес комплексної інтерпретації okazіональних лексичних одиниць багаторівневий і містить такі складові частини, як аналіз способу творення лексеми, компонентний і контекстуальний аналізи, а також дослідження засобів і проблем їхнього перекладу.

Структура okazіоналізмів досить часто не відповідає нормі, саме тому моделі словотвору, використовувани в корпусі okazіональних лексем жанру фентезі, не можуть бути обмежені узуальними засобами. Цей факт спричинює появу значної кількості okazіональних способів, серед яких найпродуктивнішими для жанру фентезі є онімізація, альтернація, редеривація, десеґментація, анаграма, семантичний спосіб, засіб okazіонального поєднання слів тощо. Під час інтерпретації авторських одиниць значну роль відіграє дослідження контексту, в якому вони функціонують, оскільки досить часто саме так звані «контекстуальні актуалізатори» (лексичні, затекстові) розкривають значення тієї чи іншої лексеми. Дослідження контексту й структури okazіональних новостворів дає змогу виділити шляхом компонентного аналізу інтегральні й диференційні семи в корпусі аналізованих okazіоналізмів. Цей процес є досить важливою ланкою інтерпретаційного апарату, оскільки, окрім аналізу семантичних характеристик, він дає можливість розподілити okazіональні лексеми за групами й підгрупами згідно з їхньою семантикою. Крім того, інтерпретація іншомовних авторських новостворів неможлива без аналізу їхнього перекладу українською мовою. Цей етап необхідний, оскільки український перекладач часто неправильно інтерпретує та передає українською мовою одиниці такого типу, та, як наслідок, читач стикається з проблемою нерозуміння значення okazіональних новостворів, що спричинює хибне сприйняття тексту в цілому.

Ключові слова: okazіоналізм, фентезі, узуальні / незузуальні засоби словотвору, контекстуальні актуалізатори, компонентний аналіз.

Inna VLASENKO,
orcid.org/0000-0001-7335-8300
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of English Philology
Petro Mohyla Black Sea National University
(Mykolaiv, Ukraine) ascuteasacupcake8@gmail.com

KEY ASPECTS OF THE ANALYSIS OF AUTHOR'S VOCABULARY IN THE FANTASY GENRE

Each work of literature created by an author reflects its inner world, idiolect, linguistic consciousness. The author is a kind of researcher who discovers the world and the results of this cognition are described in his work. Language means of a fiction text are included into it with the object of depicting the realities of the secondary world created in the author's imagination. The works of such type belong to the fantasy genre which is characterized by the numerous amount of new lexemes – "author's neologisms" or "nonce-words" which appear under the influence of the context on the basis of typical (usual) or untypical (occasional) pattern of word-formation.

This article covers the key points of methodological aspect of the nonce-words analysis in the fantasy genre which function in the novels created by the English, German and Ukrainian writers. The process of the complex interpretation of nonce-words is multilayer and includes such constituents as derivational analysis, componential and contextual analyses as well as the studying of translation means and main issues connected with this topic.

The structure of nonce-words is seldom coincide with the norms that's why the derivational patterns applied to the corps of fantasy nonce-words cannot be restricted by usual ways of word-formation. This fact causes the appearance of the large amount of occasional means of word-formation. The most productive are considered to be the following: onimization, alternation, rederivation, desegmentation, anagram, semanatic method, occasional word-combination etc. In the process of interpretation of the authors' vocabulary one of the main issues is devoted to the contextual analysis as frequently so called "textual actualysts" (lexical and non-text) reveal the core the meaning of a particular lexeme. The study of contextual and structural aspects of each nonce-word makes it possible to deduce with the help of componential analysis the differential and integral semes in the corps of the nonce-words under analysis. This process is considered to be extremely essential stage of interpretational apparatus as, besides revealing the semantic characteristics of given lexemes, it enables the distinguishing of the nonce-words into semantic groups and subgroups according their semantic peculiarities. It also should be mentioned that the interpretation of the foreign authors' lexemes is impossible without the analysis of the issues which concern their translation into Ukrainian. This stage is essential as Ukrainian translators frequently interpret these lexemes in a wrong way and as a result Ukrainian reader face the problem of misinterpretation of such words which causes the incorrect perception of the fantasy text in general.

Key words: nonce-word, usual / occasional means of word-formation, contextual actualysts, componential analysis.

Постановка проблеми. Авторська оказіональна лексика, яка є художнім та естетичним надбанням, вважається важливим стилістичним засобом, що характеризується унікальним смисловим навантаженням. Оказіональне слово є однією з ключових ознак певних літературних жанрів, таких як жанр фентезі. Цей жанр дає можливість авторові на сторінках літературного твору створити уявний світ з оригінальною системою персонажів, подій, місць їх перебігу. Особливість жанру полягає в тому, що він сам спонукає письменника до створення засобів, які слугують для урізноманітнення художнього простору творів – вигаданих мов, алфавітів, власних глосаріїв, імен вигаданих персонажів тощо. Кожен оказіоналізм є складовою частиною створеної автором культури вторинного світу, етносу, відбиває його традиції та звичаї.

Аналіз досліджень. У науковій літературі зустрічається велика кількість назв і класифікацій оказіональної лексики. Існування значної кількості термінів для позначення цього явища є наслідком розходження спеціалістів у його розумінні, хоча більшість дослідників дотримуються назви оказіоналізми. Термінологічні розбіжності є не єдиним спірним питанням під час вивчення оказіональних слів. Стрімкий розвиток неології – науки, що вивчає нові слова, – спричинив появу різних підходів до класифікації та критеріїв розмежування нових слів. Так, дослідники оказіональної лексики пропонують виділяти оказіоналізми трьох ступенів у залежності від ступеня їх нормативності, семантичні, лексичні, графічні, граматичні оказіоналізми на основі їх структурних особливостей, групи оказіоналізмів за способом їх творення тощо (Ханпіра, 1966; Ликов, 1971; Лопатін, 1969, Мартиненко, 2002).

Мета статті. Дослідження теоретичних джерел, присвячених жанру фентезі й оказіоналізмам як однієї з його особливостей, проблем, пов'язаних з їх тлумаченням і класифікацією,

уможливило розробку принципів аналізу оказіональних авторських новотворів, що функціонують у жанрі фентезі.

Виклад основного матеріалу. Комплексний підхід до вивчення індивідуально-авторських новотворів жанру фентезі базується на сучасних лінгвістичних теоріях і методах, що містять різноманітні методики аналізу, не підпорядковані одній меті. Насамперед в основу аналізу покладено інтегративний підхід до кожної авторської інновації в тексті. Процес комплексної інтерпретації оказіональних лексичних одиниць багаторівневий і містить такі складові частини, як аналіз способу творення лексеми, компонентний і контекстуальний аналізи, а також дослідження засобів і проблем їх перекладу.

Інтерпретація будь-якого індивідуально-авторського новотвору залежить від його приналежності до певного класу. Цей розподіл ґрунтується переважно на характері дослідження в цілому. Проте слід враховувати той факт, що оказіональні одиниці є нестандартними утвореннями, що функціонують, головним чином, поза узусом, тому процес класифікації того чи іншого оказіонального корпусу лексем є досить складним і суперечливим явищем. На нашу думку, найбільш обґрунтованою класифікацією, на основі якої видається можливим зробити поділ оказіональної лексики жанру фентезі, є класифікація А. В. Суперанської. Дослідниця вважає доцільним розподіляти лексичні одиниці, присутні в будь-якій мові, на «оніми» (власні назви) й «апелятиви» (всі лексеми, які не є онімами) (Суперанская, 1973: 134).

Отже, аналіз оказіональної лексики, створеної письменниками-фантастами, необхідно здійснювати в декілька етапів, першим з яких є дослідження структури авторських лексем, що дає можливість на наступних етапах проаналізувати їх семантику, особливості функціонування одиниць у контексті, а також переклад. Структура

оказіоналізмів різняться від узуальної до суто оказіональної, тому проаналізувати їхню структуру, спираючись лише на наявні в мові словотворчі моделі, досить складно. Сучасні дослідники оказіональної лексики, такі як О. А. Пуліна, Р. Ю. Намітокова, І. С. Улуханов, В. М. Беренкова тощо висувають теорію, згідно з якою в мові поруч з узуальними моделями (словоскладання, суфіксальний і префіксальний засоби, конверсія) існує певний набір оказіональних, тобто ненормативних засобів словотворення, використовуваних саме для творення оказіональних одиниць. Серед них найпродуктивнішими стосовно оказіонального корпусу лексем жанру фентезі є такі:

1. **«Контамінація»** – оказіональний засіб словотворення, що є різновидом нормативного способу словоскладання. Зазначений засіб втілюється шляхом сполучення двох узуальних слів, останнє з яких використовується переважно в усіченому вигляді. (*“Biennenstich”* – укр. *Осакус*).

2. Ще один тип словоскладання, що зустрічається в оказіональному словотворенні – **«між-слівне накладання слів»**. Під час використання такого прийому слова нашаровуються одне на одне таким чином, що кінець першого компоненту складної лексичної одиниці стає початком другого (*“Rictusempra”* – укр. *Ріктусемпра*).

3. **«Альтернація»** – графічна й фонетична видозміна основи слова без зміни його змістової складової частини. Зазначений засіб переважно втілюється шляхом заміни в основі лексеми декількох фонем (*“Hogwarts”* – укр. *Гогвортс*, *“Uylala”* – укр. *Уюляля*).

4. **Метатезний** словотвір – один із варіацій альтернації, що полягає в обопільній перестановці звуків у словах, що контактують. Такий процес відбувається переважно в оказіональних словосполученнях. (*“Durmstrang”* – укр. *Дурмстренг*).

5. **Тмезис** – спосіб, втілений в авторському оказіональному словотворенні шляхом додавання до основи узуальної лексичної одиниці певних морфем, що переважно не спричинює змін семантичного характеру, а породжує лише фонетичні й іноді граматичні трансформації в структурі слова (*“Azkaban”* – укр. *Азкабан*, *“Baureo”* – укр. *Баурео*).

6. **«Редеривація»** – зворотний спосіб словотвору, що полягає в усіченні певної частини узуальної лексеми (*“Diagon (Alley)”* – укр. *Алея Діагон*).

7. **«Десеґментація»** – підтип редеривації, використовуваний у разі усічення фінального компонента узуальної лексеми (*“Knockturn (Alley)”* – укр. *Алея Ноктерн*, *“Urgl”* – укр. *Ургль*).

8. **Анаграма** – оказіональний спосіб, що полягає в трансформації узуального слова шляхом зміни порядку морфем із метою отримання іншої

лексеми. Такий засіб переважно використовується для творення оказіональних антропонімічних одиниць (*“Lord Voldemort”* – укр. *Лорд Волдеморт*).

9. **Засіб оказіонального поєднання слів** – засіб словотвору, що має на меті поєднання так званих «несумісних» понять, тобто порушення звичних моделей, зумовлених нормою та логікою. Використання зазначеного способу спричинило появу одного з типів індивідуально-авторських лексем – «незвичайні» поєднання слів – оказіональних словосполучень. Семантика компонентів такого типу знаходиться в стані семантичного конфлікту, тобто суперечить узуальним нормам (*“die Sümpfe der Traurigkeit”* – укр. *Болота Смутку*, *“Shrieking Shack”* – укр. *Вересклива Халуна*).

10. **Семантичний засіб** – оказіональна модель, що передбачає формування нових семантичних природжень в узуальній лексемі. Такий спосіб зумовлює появу досить розповсюдженого типу оказіональних одиниць – семантичних оказіоналізмів – нормативних лексем, наділених автором у контексті новим значенням, незазначеним у словниках (*“Cockatrice”* – укр. *Василіск*, *“Auryn”* – укр. *Аурин*).

Окрім аналізу структурної складової частини, для визначення семантичних характеристик певної авторської лексеми, що надалі даватиме змогу виділити в корпусі оказіональних одиниць семантичні доміанти й розподілити їх за тематичними групами, важливу роль відіграє контекст, в якому той чи інший оказіоналізм функціонує. Традиційно лексеми розподіляють «у залежності від їх функцій у мовленні на одиниці семантичного й одиниці метасемантичного рівня: під семантичною функцією розуміється передача поняттєвої інформації, а під метасемантичною – емоційний вплив на реципієнта» (Соскіна, 1980: 12). Для оказіоналізмів художнього тексту характерною є метасемантична функція, оскільки головною їх метою є образність, «виклик емоційного сплеску в читача» на певному етапі оповіді (Соскіна, 1980: 12). Авторські новотвори, що функціонують у тексті, є так званою «інформаційною моделлю», зафіксованою комплексною інформацією, яку «адресат тексту <...> отримує та обробляє та яка складає частину загального інформаційного поля тексту» (Васильєва, 2005: 10–11). Безумовно, оказіональні одиниці більш ніж будь-які інші лексеми прив'язані до тексту. Саме тому авторські новотвори слід розглядати у двох напрямках: аналіз одиниці в тексті в межах «мікротекстології» – найближчий контекст слова, а також «макротекстології», коли «простором реалізації властивостей і функцій авторських новотворів стає цілий текст» (Соскіна, 1980: 13).

На думку багатьох дослідників (О. А. Земської, А. Г. Ликова, Р. Ю. Намітокової, С. Н. Соскіної тощо), контекст, в якому функціонує okazіональне слово, має особливу структуру, що полегшує його сприйняття. У цьому процесі значну роль відіграють «семантичні визначення» (Н. В. Новікова), «ідентифікатори» (Н. В. Васильєва), «стимули» (О. А. Габинська), «актуалізатори» (Р. Ю. Намітокова), які так чи інакше дають пояснення okazіональній одиниці.

Серед так званих «актуалізаторів» авторських лексем слід зазначити «лексичний (текстовий)» і «затекстовий». Досить поширеним явищем у фентезійному жанрі літератури є «текстові актуалізатори», використовувані для семантизації okazіоналізмів. У процесі текстової актуалізації «контекст інтерпретує новотвір безпосередньо, тобто спеціальними ремарками – графічно або поясненням вказує на okazіоналізм; або посередньо, тобто семантизує okazіоналізм змістом мікро / макроконтексту» (Намітокова, 1989: 230). Значну роль у творах фентезі відіграють також «затекстові актуалізатори», які передбачають знання реципієнтом мови оригіналу, історії та культури вторинного світу, створеного автором.

Дослідження контексту й структури авторських новотворів даватиме можливість переходу до наступного етапу їх інтерпретації, а саме виокремлення спільних сем у значенні корпусу okazіоналізмів жанру фентезі, що ґрунтується на принципах методу компонентного аналізу. Зазначений метод передбачає «вивчення семантики мовних одиниць», що має на меті «розкласти значення мовної одиниці» на мінімальні елементи або семи. Їхнє виокремлення в значенні слова проводиться шляхом зіставлення з іншими лексичними одиницями, які мають із нею семантичну єдність. Виділення семантичних компонентів проводиться на підставі дослідження словникових дефініцій компонентів okazіонального новотвору. Структурну організацію компонентів okazіоналізму, які не містять словникових тлумачень, визначають на підставі дослідження його контекстуальних властивостей. Аналіз семантики okazіональних лексем дає змогу утворити так звані семантичні поля або семантичні групи шляхом розподілу одиниць відповідно до виявлених інтегральних сем. Окрім виявлення спільних семантичних компонентів okazіональних одиниць із метою виділення інтегральних сем або архісем, проводимо зіставлення дефініцій okazіональних одиниць у межах кожної семантичної групи, що спричинює виокремлення диференційних сем та, як наслідок, появу семантичних підгруп, які

дають змогу конкретизувати значення та функції в тексті певного комплексу okazіоналізмів.

Наступним етапом інтерпретації okazіональних новотворів жанру фентезі є аналіз способів їх перекладу українською мовою, що є досить важливою проблемою для українських читачів, оскільки значна кількість видатних творів фентезі написана зарубіжними авторами-фантастами. У порівнянні з минулими десятиріччями, коли більшість читацької аудиторії надавала перевагу російській версії зарубіжних творів, в останні роки популярність українських перекладів значно зросла, тому дослідження перекладу популярних фентезійних творів є нагальною потребою. Однією з проблем, пов'язаних із перекладом творів фентезі, є саме передача okazіональних одиниць, які, як відомо, переважно не мають аналогів у мові-реципієнті. Питання про переклад okazіоналізмів протягом багатьох років розроблялося такими дослідниками, як В. С. Виноградов, В. Н. Комісаров, А. Г. Ликов, А. Д. Швейцар тощо, тому вже розроблено апарат принципів перекладу okazіоналізмів, на основі якого проводитиметься дослідження okazіоналізмів у фентезійному жанрі літератури. Згідно з теоріями, пов'язаними з перекладом узуальних лексем, дослідниками запропоновано універсальні способи перекладу okazіоналізмів:

1. **«Метод транслітерації»** полягає в тому, щоб за допомогою українських морфем передати складові частини англійського слова. Транслітерація широко використовувалася перекладачами до кінця ХІХ століття. Для цього обов'язково було знати вимову певного okazіонального слова, а лише обмежитися його зоровим сприйняттям.

2. Провідним способом в сучасній перекладацькій практиці є **«транскрипція»** зі збереженням деяких елементів транслітерації. Для кожної пари мов розробляються правила передачі звукового складу слова початкової мови, вказують випадки збереження елементів транслітерації та традиційні винятки з правил, загальноприйнятих натепер. У перекладах вони найчастіше зустрічаються під час транскрибування елементів деяких невимовних приголосних і зредукованих голосних.

3. Серед власне перекладних способів в окрему ланку виділяється **«калькування»** – це спосіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем або слів – їх лексичними відповідниками в мові-реципієнті. Калькування припускає існування двосторонніх міжмовних відповідників між елементарними лексичними одиницями, які й використовуються як «будівельний матеріал» для відтворення внутрішньої форми запозиченого або перекладеного слова.

4. «**Описовий переклад**» – це лексико-граматична трансформація, під час якої лексична одиниця початкової мови замінюється словосполученням, що експлікує її значення, тобто дає досить повне пояснення або визначення оригінального okazіоналізму. Описовий переклад полягає в передачі значення іншомовного слова за допомогою більш-менш поширеного пояснення.

5. «**Функціональна заміна**» є особливо актуальним способом у разі так званої «безеквівалентної» лексики, тобто коли жоден із відповідників, запропонованих словником, не підходить для конкретного контексту. Цей засіб перекладу по суті є процесом створення нового слова в мові-реципієнті, яке б відбивало семантику оригінального okazіоналізму.

Висновки. Таким чином, дослідження теоретичних джерел, присвячених жанру фентезі

й okazіоналізмам як однієї з його особливостей, проблем, пов'язаних з їх тлумаченням і класифікацією, уможливило розробку принципів аналізу okazіональних авторських новотворів, що функціонують в жанрі фентезі. Інтерпретація так званих «фентезійних» okazіональних одиниць має бути комплексним процесом, який містить семантичну складову частину, що полягає у виявленні інтегральних і диференційних сем у внутрішній формі компонентів okazіональних одиниць, виокремлених у ході дослідження їхньої структури, що переважно не відповідає нормативним моделям словотвору. Крім того, зазначимо функціональну складову частину, що застосована з метою інтерпретації контекстуальних властивостей авторських одиниць, а також аналіз технік перекладу новотворів українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беренкова В. М. Авторские новообразования и их функции в трилогии Дж. Р. Р. Толкиена «Властелин колец» (в английском и русском языках) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.20 ; Науч. б-ка Адыгейского государственного университета. Майкоп, 2003. 189 с.
2. Васильева Н. В. Собственное имя в мире текста : монография. Москва, 2005. 224 с.
3. Лопатин В. В., Улуханов И. С. К соотношению единиц словообразования и морфологии. *Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие* : сборник научных трудов. Москва, 1969. Вып. 12. С. 119–132.
4. Лыков А. Г. Окказиональное слово как лексическая единица речи. *Филологические науки*. Москва, 1971. № 5. С. 70–81.
5. Мартовод К. Ю. Семантична інтерпретація okazіоналізму. *Держава та регіони. Серія : «Гуманітарні науки»*. Запоріжжя, 2009. № 3–4. С. 36–41.
6. Мартиненко Ю. Б. Антропонимы-неологизмы в творчестве Велимира Хлебникова. Диалог 2002. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии* : материалы международной конференции, г. Бекасово, 27–31 мая 2009 г. Москва, 2002. С. 47–51.
7. Намитокова Р. Ю. Авторские новообразования : структура и функционирование : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 ; Научная б-ка Адыгейского государственного университета. Майкоп, 1989. 187 с.
8. Пулина Е. А. Окказиональное слово в художественном тексте: способы образования и межъязыковой трансляции (на материале романа Дж. Джойса «Улисс» и его переводов на русский и немецкий языки) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Пермь, 2008. 22 с.
9. Соскина С. И. Окказиональные образования научной фантастики (на материале английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Ленинград, 1980. 22 с.
10. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного : учебное пособие. Москва, 1973. 366 с.
11. Ханпира Э. И. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании. *Развитие словообразования современного русского языка* : сборник научных трудов. Москва, 1966. С. 153–166.

REFERENCES

1. Berenkova V. M. Avtorskie novoobrazovaniya i ikh funkczii v trilogii Dzh. R. R. Tolkiena „Vlastelin kolecz” (v anglijskom i russkomazykakh): dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01, 10.02.20 [Avtor’s neologisms and their functions in trilogy by J.R.R. Tolkien “The Lord of Rings” : thesis ... for the Candidate of Philol. Sciences]/ The Scientific Library of Adygey state university. Majkop, 2003 [in Russian].
2. Vasileva N. V. Sobstvennoe imya v mire teksta : monografiya [Proper names in the world of text : monograph]. Moskva, 2005. 224 p [in Russian].
3. Khanpira E. I. Ob okkazonal`nom slove i okkazonal`nom slovoobrazovanii [About nonce-word and occasional word-formation]. The development of Russian word-formation : collection of scientific works. Moskva, 1966. pp. 153–166 [in Russian].
4. Lopatin V. V., Ulukhanov I. S. K sootnosheniyu edinicz slovoobrazovaniya i morfologii [Concerning the correlation of the units of word-formation and morphology]. The Units of different language levels and their interaction : collection of scientific works. Moskva, 1969. Nr. 12. pp. 119–132 [in Russian].
5. Lykov A. G. Okkazonal`noe slovo kak leksicheskaya edinicz rechi [Nonce-word as a lexical unit of speech]. Philological studies. Moskva, 1971. № 5. pp. 70–81 [in Russian].
6. Martovod K. Yu. Semantychna interpretatsiia okazionalizmu [Semantic interpretation of a nonce-word]. The state and its regions. Series : The humanities. Zaporizhzhia, 2009. № 3–4. S. 36–41 [in Ukrainian].

7. Martinenko Yu. B. Antroponimy-neologizmy v tvorchestve Velimira Khlebnikova [Antroponymic neologisms in Velimir Khlebniov's works]. Dialogue 2002. Computer linguistics and intellectual technologies : materials of international conference. (Bekasovo, May, 27–31, 2009). Moskva, 2009. pp. 47–51 [in Russian].
8. Namitokova R. Yu. Avtorskie novoobrazovaniya : struktura i funkcionirovanie : dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.04 [Autor's neologisms: structure and functioning : thesis ... for Doctor of Philological Sciences : 10.02.04] / Scientific library of Adygey state university. Majkop, 1989 [in Russian].
9. Pulina E. A. Okkazional'noe slovo v khudozhestvennom tekste: sposoby obrazovaniya i mezhyazykovej translyaczii (na materiale romana Dzh. Dzhosja „Uliss” i ego perevodov na russkij i nemeckij yazyki) : avtoref. diss. na soiskanie nauch. step. kand. filol. nauk [Nonce-words in a literary text : ways of word-formation and interlingual compilation (on the basis of the novel by J. Joyce “Ulysses” and its translations into Russian and German) : abstract of the thesis for the science degree of Candidate of Philological Sciences]. Perm', 2008. 22 p [in Russian].
10. Soskina S. I. Okkazional'nye obrazovaniya nauchnoj fantastiki (na materiale anglijskogo yazyka) : avtoref. diss. na soiskanie nauch. step. kand. filol. Nauk [Nonce-words in science fiction (on the basis of the English language) : abstract of the thesis for the science degree of Candidate of Philological Sciences]. — Leningrad, 1980. 22 p [in Russian].
11. Superanskaya A. V. Obshhaya teoriya imeni sobstvennogo : uchebnoe posobie [The general theory of proper names : handbook]. Moskva, 1973. 366 p [in Russian].

УДК 821.161.1-14.09Муравьев
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-25>

Наталія ВОЛІК,
orcid.org/0000-0002-7175-944X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слав'янської філології та перекладу
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) 1978natty@gmail.com

ДЕКАНОНИЗАЦІЯ ЖАНРУ ТОРЖЕСТВЕННОЇ ОДИ В ТВОРЧЕСТВІ М. МУРАВЬЄВА

В статті розглядається проблема деканонізації жанру торжественної оди в «легкій поезії» М. Мурав'єва. Одическе творчество поета класифікується згідно тематики і піддається риторико-дискурсивному аналізу в аспекті комунікативно-прагматическої направленості, риторическої топіки.

К концу XVIII столетия потребность приобщения лирической поэзии к жизни государства стремительно утрачивает необходимость. Поэт становится выразителем и комментатором собственных чувств, жизненных переживаний, внутренних конфликтов. При этом зачастую авторы используют прежние жанры, внося в них творческие коррективы: изменяя форму, жанровые стратегии, посягая на композицию.

Подобные превращения происходят и с одами М. Муравьева, который решительно экспериментирует со строфической формой, одической диспозицией, риторическими топосами. Оды нумерованного цикла отличаются от ранних батальных од М. Муравьева свободным обращением с канонической жанровой формой. Так, в философских одах автор, прибегая к наставлениям, окрашенным драматическим пафосом, подчеркивает собственную разносторонность и затрагивает вопросы о бренности человеческого существования: суетности, самоуверенности, тщеславии и безбожии.

Эстетические взгляды М. Муравьева формировались в условиях выбора между военной карьерой и литературным творчеством, что оставило свой неизгладимый след в его поэзии. Автор собственноручно отрекается от высокой лирики, отдавая предпочтение теме природы. Тема войны раскрывается в одическом творчестве М. Муравьева многогранно: и в виде поучения желающих нести военную службу, и как послание антивоенного характера.

Анализ «легких од» поэта подчеркнуто демонстрирует жанровую модификацию торжественной оды, что подтверждается нарушением ряда жанровых признаков (формальных, композиционных и прагматических) и отказом от использования риторических топосов и традиционных мотивов.

Ключевые слова: торжественная ода, деканонизация, жанровая стратегия, диспозиция хрии.

Наталія ВОЛІК,
orcid.org/0000-0002-7175-944X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології та перекладу
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) 1978natty@gmail.com

ДЕКАНОНІЗАЦІЯ ЖАНРУ УРОЧИСТОЇ ОДИ У ТВОРЧОСТІ М. МУРАВ'ЙОВА

Стаття присвячена проблемі деканонізації жанру урочистої оди в «легкій поезії» М. Мурав'їова. Творчість поета в одическому жанрі підлягає риторико-дискурсивному аналізу в аспекті комунікативно-прагматическої спрямованості та риторическої топіки, а також класифікується відповідно до тематики.

Наприкінці XVIII століття залучення ліричної поезії до потреб державної сфери управління стрімко втрачає свою необхідність. Поет починає виступати виразником і коментатором власних почуттів, життєвих переживань, внутрішніх конфліктів. Частіше за все автори використовують попередні жанри, втілюючи в них власні творчі корективи: змінюючи форму, жанрові стратегії, навіть зазіхаючи на композицію.

Саме такі перевтілення відбуваються з одами М. Мурав'їова, який рішучо експериментує зі строфічною формою, одическою диспозицією, риторическими топосами. Оди нумерованого циклу вирізняються досить вільним поводженням із канонічною жанровою формою, що протиставляється раннім батальним одам М. Мурав'їова. Саме у філософських одах поет вдається до наставлення, сповненого драматичним пафосом, підкреслює власну різнобічність і торкається питань щодо тлінності людського існування: суетності, самовпевненості, марносластва та безбожництва.

Естетичні погляди М. Мурав'їова формувалися в умовах вибору між військовою службою та літературною творчістю, що залишило свій відбиток у його поезії. Автор власноруч відмовляється від високої лірики та надає

перевагу темі природи. Тема війни розкривається в одичній творчості М. Муравйова досить багатогранно: і як повчання бажаним нести військову службу, і як послання антивійськового характеру.

Аналіз «легких од» поета підкреслено демонструє жанрову модифікацію урочистої оди, що знаходить підтвердження у порушенні низки жанрових ознак (формальних, композиційних, прагматичних) і відмові від використання риторичних топосів і традиційних мотивів.

Ключові слова: урочиста ода, деканонізація, жанрова стратегія, диспозиція хрії.

Natalia VOLIK,

orcid.org/0000-0002-7175-944X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Slavonic Philology and Translation

Mariupol State University

(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) 1978natty@gmail.com

DECANONIZATION OF THE SOLEMN ODE GENRE IN THE CREATIVITY OF M. MURAVYOV

The article deals with the problem of decanonization of the solemn ode genre in "light poetry" by M. Muravyov. According to the subject odic creativity of the poet is classified as philosophical, military and art's poetry.

Poetic works are subjected to rhetorical and discursive analysis in the aspect of communicative and pragmatic orientation, rhetorical topics. By the end of the 18th century lyrical poetry rapidly ceases to interfere in the state's life. The poet becomes an exponent and commentator of his own feelings: as life's vicissitudes and internal conflicts. At the same time authors often use previous genres. They make creative adjustments: changing the form, genre strategies, encroaching on the composition.

M. Muravyov's odes occur the similar transformations. He strongly experiments with strophic form, odic disposition and rhetorical toposes. The odes of the numbered cycle characterize by free handling of the canonical genre form. They differ from the early battle M. Muravyov's odes. In philosophical odes the author appeals to instructions and dramatic pathos. There are many questions about the impermanence of human existence poet concerns. For instance, he names worldliness, self-confidence, vanity and godlessness.

Aesthetic views of M. Muravyov were formed in the conditions of choosing between a military career and literary work. This fact left an indelible mark in his poetry. The author personally renounces high lyrics and prefers the theme of nature. The theme of war is ambiguously revealed in the odic work of M. Muravyov. At one side it is an instruction for people who want to serve in the military. At other side, he becomes an anti-war message.

The analysis of the poet's "light odes" emphatically demonstrates the genre modification of the solemn ode. It is confirmed by the violation of a number of genre features (formal, compositional and pragmatic) and the refusal to use rhetorical toposes and traditional motifs.

Key words: solemn ode, decanonization, strategy of genre, hria's disposition.

Постановка проблеми. Исторически сложившиеся особенности литературного процесса XVIII столетия во многом определили функционирование художественной литературы в гражданских и политических целях, о чем свидетельствовала ораторская направленность жанров оды, сатиры, элегии.

Особой печатью риторики в русской литературе этого периода был отмечен жанр оды. Композиционная близость жанра оды к ораторской проповеди и ее публичная ориентация, закрепленные в риторических пособиях, сформировали признаки жанрового канона торжественной оды, которые к концу столетия утрачивают свою актуальность и трансформируются в другие жанровые формы. Следствием этого становится непрерывное внимание исследователей к вопросу о жанровых разновидностях, дискурсивной направленности, модификации или трансформации одического канона, разрушении жанра

(Г. Гуковский, Ю. Тынянов, И. Серман, Н. Алексеева, Г. Москвичева, Е. Погосян, Т. Абрамзон, Л. Копаница и другие).

На протяжении своего существования русская ода, по мнению Н. Алексеевой, проходит три этапа развития: гораццианская ода (школьная поэзия) до 30-х годов XVIII столетия, позднее классицистическая (пиндарическая, торжественная (комплиментарная)), в конце века в творчестве Г. Державина анакреонтическая ода (Алексеева, 2005). Однако именно торжественная ода становится ведущим государственным жанром, поскольку поводом для ее написания являются события общегосударственного значения (коронация, день рождения, бракосочетание, смерть монархов, военные победы). В тени этой одической жанровой разновидности все столетие остаются оды духовного, пейзажного, любовного содержания, которые незаслуженно воспринимаются как вторичное явление.

Анализ исследований. Немногочисленное стихотворное творчество М. Муравьева, датированное преимущественно концом 70-х – началом 80-х годов, содержит в себе как образцы жанра торжественной оды, так и примеры «легкой поэзии», которые и представляют интерес в аспекте изучения жанровой деканонизации.

Поэтическое наследие автора неоднократно становилось предметом исследования А. Пашкурова, Л. Кулакова, В. Топорова, А. Кистанова, И. Никитина, С. Скибина и других. Так, А. Кистанова отмечала «жанровую размытость» еще в батальных и торжественных одах поэта, констатируя присутствие «новых черт, которые реализуются на различных уровнях поэтического текста» (Кистанова, 2015: 140). С. Скибину заинтересовала жанровая гоцианская рецепция в поэзии М. Муравьева. И. Никитина подчеркивает новаторский характер его поэзии, которая является новой ступенью на пути становления предромантизма. Наше внимание привлекает риторико-дискурсивный анализ жанрового канона так называемых «легких од» М. Муравьева в аспекте их коммуникативной направленности.

Цель исследования – проанализировать модификации одического жанрового канона в аспекте риторического дискурса (его коммуникативно-прагматической стратегии), а также риторической топики материала «легкой поэзии» М. Муравьева, собственноручно названной автором жанром оды.

Изложение основного материала. Среди поэтических произведений этого жанра мы остановимся на небатальных одах М. Муравьева, вошедших и не вошедших в так называемый нумерованный цикл. По своим жанровым характеристикам они противопоставляются одам на случай, написанным ранее («Ода на случай Кагульския битвы», «Ода на примерное взятие городка на Выборгской стороне в 1773 году», «Ода на победы, одержанные российским оружием в продолжение первой турецкой войны» и другие). Избранные оды гармонично классифицируются по группам в зависимости от преобладающей тематики:

1) война («Ода седьмая», «Тревожится кипяща младость...»);

2) искусство («Ода четвертая», «Ода шестая [К Д***]», «Ода десятая», «Священный замысел порывает...», «Восприял я лиру в длани...»);

3) философские размышления («Ода вторая», «Ода третья», «Ода шестая», «Ода девятая», «Бежит, друзья, бежит невозвратно время...»).

Как отмечалось в наших предыдущих исследованиях, дискурсивная модель жанра торжественной оды, обличенная в поэтическую форму с многочис-

ленными лирическими отступлениями, зачастую формально повторяла строение ораторских речей (панегирика, хрии). Композиционное исследование нумерованных од М. Муравьева позволяет нам сделать вывод о том, что формальные нарушения жанрового канона сочетаются в них с художественной диспозицией (расположением) неполной хрии. Согласно риторическому руководству М. Ломоносова 1744 года «хрия состоит из восьми частей: 1) приступ, 2) парафразис, 3) причина, 4) противное, 5) подобие, 6) пример, 7) свидетельство, 8) заключение» (Ломоносов, 1952: 296).

Жанровый канон оды, созданный трудами В. Третьяковского, М. Ломоносова, А. Сумарокова и других, предполагал соответствующую форму: строфу из десяти стихов, ямбический стихотворный размер, определенный способ рифмовки. Анализ небатальных од М. Муравьева демонстрирует формальное нарушение сложившейся одической традиции: из двенадцати текстов четыре написаны пятистопным хореем, а восемь – ямбом. При этом прослеживается изменение строфической политики (использование шестистишных и четырехстишных строф). Однако нарушения внешнего жанрового устройства оды не являются основными признаками ее деканонизации. В «легких одах» М. Муравьева фактически нивелируется главная прагматическая функция торжественной оды – громогласно и возвышенно сообщать о важных для всего государства явлениях.

Обязательный для жанра торжественной оды адресат присутствует только в семи одах, при этом поводом к их написанию было происшествие отнюдь не государственного значения. Например, «Ода вторая. К А.М. Брянчанинову» (1775) была приурочена поэтом к началу военной карьеры, что повлекло за собой отказ от занятий творчеством. Она посвящена родственнику, вологодскому помещику. От одического канона в тексте остаются мифологические мотивы, представленные образами бога войны («Богу браней посвятился // Неминуемой судьбой») и парнасских муз (Муравьев, 1967: 117). Интересно, что этикетный топос неподражаемых муз, которые являлись источником поэтического вдохновения, теперь декларируется как факт прошлой жизни («Музы! вы меня прельщали, // Но в то время не смущали // Бранны громы суетой») или даже как нечто враждебное («А пермесские богини // Стали днесь мои врагини») (Муравьев, 1967: 117–118).

Прагматика оды, несмотря на ее коммуникативную направленность, выраженную посредством диалогического общения автора с адресатом, заключается в аргументации для читателя брэн-

ности человеческого существования и внезапности смерти («Мой любезный брат скончался // На брегах, где ополчался <...> Мы судьбы своей не знаем: // Гром метая за Дунаем, // Он пал, громом поражен») (Муравьев, 1967: 118). Высокий стиль изложения оды не определяет соблюдение композиционных и функциональных жанровых стратегий: восхвалять, превозносить, наставлять и убеждать, то есть содержательно она носит характер философских размышлений.

«Ода третья» (1775 год) всецело посвящена порицанию суеты как главного человеческого порока («Суета есть идол мира, // Выше нет сего кумира, // Им живут, им дышат все»). Она является поэтическим примером обвинительной речи, написанной в соответствии с композицией хрии (Муравьев, 1967: 119). Тему философской оды автор предлагает читателю в *приступе*: «Смертный суетен родился // И навеки осудился // Суетой себя прельщать» (Муравьев, 1967: 119). Ниже наводятся *доказательства* в пользу выдвинутого тезиса:

1. «Суета есть идол мира, // Выше нет сего кумира».

2. «В суете нам нет упрёки: // Чем бы стали человеки // Утешаться в тесноте?»

3. «Земнородных обладатель, // Не судья – лишь оправдатель // Беззаконий наших ум».

4. «Льзя ль с рассудком воевати? // И возможно ль отмщевати, // Если ум наш говорит?» (Муравьев, 1967: 119).

В тексте оды присутствует и *противовес*, представленный противоположной стороной человеческой жизни и несчастьями, которые приносит человеку его же идол: «Скорбный век препровождая, // В самом счастья страдая, // Горьку желчь всегда пием» (Муравьев, 1967: 119). Таким образом размышления об одном из пороков человечества сочетается с отсутствием мотивов, свойственных для жанра оды, и логически выстроенной диспозицией ораторской речи, целями которой является воздействие на слушателей и их убеждение.

«Ода шестая» (1775 год) отличается дискурсивной направленностью, поскольку адресована непосредственно человеку, чья брэнная жизнь ему абсолютно не подвластна. Однако в тексте оды не просматривается ни риторических топосов, ни четкой одической композиции: она состоит из двух частей – рассуждения о брэнности, недолговечности нашей жизни и обращения к обобщенному образу человека. Автор последовательно от констатации своих убеждений («Едва родимся мы, уж стонем // И прежде в бедствиях потонем, // Чем будем помнить мы себя») переходит к наставлениям («Уничжи свою кичливость, // Прерви

ленивую сонливость // И внидь в себя, о человек!») (Муравьев, 1967: 121–122). Переход от неопределенно-личного повествования в духе философского рассуждения к определенно-личному монологу подчеркивает драматизм человеческой жизни и желание поэта максимально воздействовать на легкомысленного читателя.

Согласно плану ораторской речи написана «Ода девятая» (1775 год), адресованная Богу, к которому герой обращается с отчаянным призывом уже в *приступе*: «Умедли гневом совершенным // Сразити бедну жизнь мою» (Муравьев, 1967: 124). *Парафразисом* к этой теме являются оправдания лирического героя: «Я согрешил, но зри: я каюсь, // Я признаю, что претыкаюсь, // И плачу, будучи столь слаб; // Во всем перед тобой виновен, // Во всем перед тобой бессловен // Тебе молящийся твой раб» (Муравьев, 1967: 124). Вторая и третья одические строфы содержат *причины* этого обращения к богу: «Но, боже! я средь заблужденья // Чуждался истины твоей», «Наполнясь сердце срамотою, // Прельстилось мира суетою», «Мои покрылись очи тьмой», «Мое я знаю преступленья» (Муравьев, 1967: 124).

Противовесом словам кающегося героя с мольбами о спасении становится приговор (четвертая строфа): «Ах! лучше, лучше бы стократно // Мое пресеклось бытие <...> Меня творец мой осуждает, // И кто пред ним мя оправдает? // Погиб, погиб уж я навек» (Муравьев, 1967: 124–125). В пятой строфе наряду с подобными самоуничижительными призывами («Рази, великий бог, в меня», «Я раб, ты – мира обладатель») лирический герой в последних строках высказывает сомнение, опровергающее логику всего текста: «Но славно ль то твоей деснице – // Разить толь малу тварь, как я?» (Муравьев, 1967: 125).

По-разному раскрывается в одическом творчестве М. Муравьева тема войны: и в виде наставления желающим военной службы, и как антибательное послание пацифистского характера. «Ода седьмая» (1775 год) написана в форме поучительного обращения к тем, кто мечтает о военной карьере, что заявлено в *теме*: «Но прежде чем в сраженьях мчиться, // Довлеет, други! Научиться // С собой самим повелевать» (Муравьев, 1967: 123). Вторая строфа оды представляет собой *перифразис*, расшифровывающий содержание предыдущей строки. Перед адресатом выстраивается целая программа по самосовершенствованию: 1. «Вождам своим повиноваться». 2. «Уметь сносить и не роптать». 3. «С свободной жизнью расставаться». 4. «А срамный шаг исполнь позора». 5. «Не дрогни вражеского взора» (Муравьев, 1967: 123).

Причина к действию звучит уже в третьей строфе: «Когда ты все дела сочтешь // Явится более иройства, // Как сколько в повестях прочтешь» (Муравьев, 1967: 123). Последняя строфа содержит *противное* теме: «Тщета вся храбрость без науки // И без величия души: // Исправи ум, настави руки // И лишню буйность потуши». *Пример* исторического характера, подразумевающий, что военная стратегия не терпит суеты и самонадеянности: «Не ограждаясь боле валом, // Минувший шел за Аннибалом // Во неминуему напасть» (Муравьев, 1967: 123). Дискурсивная направленность оды, изменив «одеяние», соблюдает задачу воспитать мудрых, дисциплинированных, грамотных и смелых воинов.

Ода «Тревожится кипяща младость...» (1776 год) композиционно не подчиняется законам хрии и строится по принципу антитезы: первые три строфы отображают картины мирной жизни, а две последние передают состояние войны и ее неприятие лирическим героем. Идиллические ощущения создаются в начале стихотворения посредством изображения тихих весенних пейзажей и ряда мифологических образов. Так, главными поэтическими символами покоя являются образы Аполлона, который в мирное время призывает творить, и Зефира, теплого южного ветра: «Весна вливает в чувства сладость, // И увлекает Аполлон», «Бряцайте, струны, // Вас внемлют тихи небеса, // Зефир, крутись, молчат перуны» (Муравьев, 1967: 151). Не менее убедительным выглядит бог войны Арес, сладко спящий в тишине: «Обезоружен спит бог брани, // Окованы раздора длани, // И мир подруг его прогнал» (Муравьев, 1967: 151).

Поэт как лирический повествователь одновременно является полноправным участником этой ситуации, что следует из употребления им повелительных конструкций во втором лице единственного числа: «Постой: пусть он еще просвищит», «Бряцайте, струны», «Зефир, крутись». Картину мирной тишины сменяет с приходом темноты образ «любимицы хаоса смрадной» – богини Раздора и жестокий смертельный бой отца с сыном. Эмоционально звучит обращение автора к войне: «Умчись, умчись, война ужасна!» и предпочтение ей тишины и мира без героев: «Когда не ведали булата, // Тогда златой был в мире век» (Муравьев, 1967: 152). Дискурсивная прагматика оды апеллирует не к разумной логике, а к чувствам читателей, хотя поэт неоднократно прибегает к историческим деталям (окончание русско-турецкой войны, подавление крестьянских восстаний).

Как неполная хрия «Ода четвертая» (1775 год) отвечает одной из своих главных жанровых целей – прославлению поэзии. *Тема* оды: «Стихотворство сотворило // И богов и чудеса» (Муравьев, 1967: 120). *Доводами* к выдвинутому тезису являются многочисленные примеры из мифологии: Геракл, укрощенный лирой Лина («Обуявши, подвизался // На природу исполин, // Но согласьем он стяжался // Струн твоих, священный Лин»); чудесные музыкальные способности Орфея, которые оказались беспомощными перед силами царства теней («Древни дубы изумлялись // И за лирой устремлялись, // В кою ты бряцал, Орфей»); лира Амфиона, управляющая камнями («Камни звуком извождались // И в чертоги созидались, // Как содейством неких уз») (Муравьев, 1967: 120–121). Однако привычное для одического жанра заключение в этом тексте отсутствует. Вместо него поэт приводит популярный *риторический топос* «несовершенство авторских произведений»: «Можно ль в слабу песнь включить // Все благоденья муз?» (Муравьев, 1967: 121).

«Ода десятая. Весна» (1775 год) адресованная наставнику поэта Майкову, она служит примером стихотворной симфонии весенней природе. М. Муравьев приводит традиционный для торжественной оды *приступ*: «Весну хочу гласить я ныне // И Филомелиных подруг» (Муравьев, 1967: 125). Однако затем прославление весны превращается в многогранное описание весеннего пробуждения природы, затянувшееся на девять десятистиший. Стихотворение перенасыщено культурными мифологическими кодами, отсылающими читателя к ряду древних легенд, связанных с образами греческой и римской мифологии: Зефир, Борей, Ирида, Аврора, Нептун. Адресат оды появляется в тексте лишь в последней строфе как главный учитель и вдохновитель лирического героя, наставления которого были отвергнуты им по причине излишней чувствительности: «Я прежде пел сраженья звучны, // А днесь гласил растенья тучны, // В полях биющие ключи; // Ты брани петь меня наставил, // А я тебе сей стих составил // Во знак чувствительной души» (Муравьев, 1967: 127–128).

Подобно лирической исповеди героя о поэтическом искусстве предстает «Ода шестая [К Д***]» (1775 год), в которой автор представляет свою эстетическую программу, обозначая собственные ценностные ориентиры в мире поэзии. Этот пример далек от одического канона, поскольку по форме и композиции является образным высокопарным рассуждением о воздействии поэзии на воображение: «Лишь струны вдруг ее златые

забрыцают – // Яснеют небеса, // И воздух сладостны дыханья проникают, // И смолкнут дре- веса» (Муравьев, 1967: 155).

Неизменно обращаясь к древнегреческой культуре, М. Муравьев избирает несколько фигур, сыскавших, по его мнению, поэтическую славу: Алкей, Пиндар и Гораций. Видимо, образ Алкея-воина был близок поэту, делившему свое вдохновение с бранной службой: «Лесбийский гражданин ходил в потоках крови // И волны преплывал, // Однако ж чистых муз и с Ваххом мать любви // Муж бранный воспевал» (Муравьев, 1967: 155). Величественный Пиндар просто недосыгаем, а о себе герой самокритично пишет: «Я – слабый ученик любовника Глицеры, // С трудом собираю сот // И, в мягких утаясь убежищах пещеры, // Склоняюсь от высот», тем самым обосновывая отнюдь не одические принципы (Муравьев, 1967: 155).

Не раз лирический герой М. Муравьева обращается к своему поэтическому наставнику Майкову, прямо или опосредованно представляя его в качестве адресата: «Вот, Майков, плод твоих советов! // Жалей питомца своего, // Преступник он своих обетов // И наставленья твоего» (Муравьев, 1967: 150). «Ода. Священный замысел порывает...» (1776 год) в высоком стиле отображает внутренний конфликт и проблему выбора, которые бесконечно терзают героя: это и желание «гремять», и обязанность «Так должно лиру мне расстроить!..» (Муравьев, 1967: 150). Драматизм повествования достигается при помощи анализа собственных чувств и эмоций («Жесток, жесток я безвозвратно, // Коль растерзаю, что приятно, //

Что мило сердцу моему»), а также обращений к Майкову («Услышь: коль ты меня не любишь, // Так знай, что тем меня ты губишь // И ненавижу я себя») (Муравьев, 1967: 150).

Своеобразным творческим завещанием может считаться «Ода. Восприял я лиру в длани» (1775 год) с утверждением об отказе от высокой одической поэзии. В ней герой отрекается от дискурсивной прагматики своих текстов и их коммуникативной направленности: «Я, покинув звуки громки, // Не для вас пою, потомки» (Муравьев, 1967: 122).

Выводы. Примеры жанра оды в «легкой поэзии» М. Муравьева достаточно отчетливо демонстрируют разноаспектную деканонизацию жанра торжественной оды. Это явственно следует из расхождения формальных, композиционных и прагматических признаков одических текстов. Поэт соблюдает высокий стиль изложения, последовательно отказываясь от использования общих риторических мест и традиционных мотивов в философской лирике.

Коммуникативная направленность од М. Муравьева ослабевает, а функция адресата зачастую становится номинальной. При этом диспозиция неполной хрии, сохранившаяся в отдельных одах, сочетается с нивелированием ее хвалебной и наставительной прагматики. Поэтому утверждать, что М. Муравьев решительно игнорирует жанровый канон, не представляется возможным. Уместнее было бы отметить творческое использование поэтом одических инструментов для создания своей лирической поэзии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алексеева Н. Ю. Русская ода: Развитие одической формы в XVII – XVIII веках. М. : Наука, 2005. 371 с.
2. Кистанова А. В. Жанр оды в теоретической рефлексии английских поэтов XVII – XVIII веков (А. Каули, У. Конгрив, Э. Юнг). LIBRIMAGISTRI: Вып. 1. Магнитогорск : ИЦ МГТУ, 2015. С. 9–17.
3. Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений: в 10 т. М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1950-1983. Т. 7: Труды по филологии 1739-1758 гг., 1952. 997 с.
4. Муравьев М. Н. Стихотворения. Л. : Изд-во «Советский писатель», 1967. 388 с.

REFERENCES

1. Alekseeva N. IU. Russkaia oda. Razvitie odicheskoi formy v XVII – XVIII vekakh [Russian ode. Development of the Odic form in the 17th – 18th centuries]. M. : Nauka, 2005. 371 p. [in Russian].
2. Kistanova A. V. Zhanr ody v teoreticheskoi refleksii angliiskikh poetov XVII – XVIII vekov (A. Kauli, U. Kongriv, E. Iung). [Ode genre in theoretical reflection of English poets of the 17th – 18th centuries (A. Cowley, W. Congreve, E. Jung)]. LIBRIMAGISTRI: vyp. 1. Magnitogorsk : IC MGTU, 2015. P. 9–17 [in Russian].
3. Lomonosov M. V. Polnoe sobranie sochinenii v 10 tomakh [Complete works in 10 volumes]. M., L. : Izd-vo AN SSSR, 1950-1983. T. 7: Trudy po filologii 1739-1758 gg., 1952. 997 p. [in Russian].
4. Muravev M. N. Stikhotvoreniia [Poems]. L. : Sovetskii pisatel, 1967. 388 p. [in Russian].

Алла ГАБИДУЛЛИНА,
orcid.org/0000-0002-4271-4103,
доктор филологических наук, профессор,
профессор кафедры языкознания и русского языка
Горловского института иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета
(Бахмут, Донецкая область, Украина) allagabidullina54@gmail.com

ДИСКУРСИВНАЯ МЕТОНИМИЯ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ КОЛОРИТА ЭПОХИ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА И. ИЛЬФА И Е. ПЕТРОВА «ДВЕНАДЦАТЬ СТУЛЬЕВ»)

Предметом исследования выступает дискурсивная метонимия как средство создания колорита эпохи. Цель статьи – показать, как с ее помощью в романе изображены реалии первых десятилетий Советской власти. «Двенадцать стульев» – это своеобразная «энциклопедия» советской жизни 20-х годов прошлого века, путеводитель под обложкой авантюрного романа. Метонимия, часто гротескная, позволяет подчеркнуть во внешности и характере героев наиболее яркую деталь, создать запоминающийся образ. Этот прием фокусирует внимание читателя на том или ином объекте, переводит его с заднего плана на передний (с периферии в центр) и наоборот. В результате явление четко выделяется из круга объектов действительности и становится выпуклым, ярким и выразительным, похожим на крупный план в кино.

Дискурсивная метонимия чаще всего появляется как следствие сокращения словосочетания в одной лексеме. Эллипсису подвергается его субстантивный элемент, который выступает в роли главного (опорного) слова. В основном «расшифровка» эллиптической метонимии рассчитана на фоновые знания адресата-читателя.

Еще одна разновидность дискурсивной метонимии – смещено определение как частный случай гипаллаги. Во время ее образования компонент, отделяясь от целостной конструкции, смещается к началу структуры высказывания, а остальное сокращается. Это приводит к образованию субстантивно-адъективного словосочетания, которое функционирует как более обобщенный и кратко описанный. Чаще всего смещение определения выполняет функцию сжатого, обобщающего описания. Если же она находится в начале микротекста, то ее задача – ввести в дискурс информацию, которая требует толкования.

Нередко метонимия основывается на партонимических (синекдоха) и гипер-гипонимических отношениях. Гипер-гипонимичная метонимия является средством связи предложений в тексте и предотвращает тавтологию. Она может стать источником многочисленных эвфемизмов.

Проанализирована иллокутивная метонимия, которая создается за счет косвенных речевых актов.

Ключевые слова: дискурсивная метонимия, эллиптическая метонимия, иллокутивная метонимия, синекдоха, смещенное определение.

Алла ГАБИДУЛЛИНА,
orcid.org/0000-0002-4271-4103
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мовознавства та російської мови
Горлівського інституту іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету
(Бахмут, Донецька область, Україна) allagabidullina54@gmail.com

ДИСКУРСИВНА МЕТОНІМІЯ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ КОЛОРИТУ ЕПОХИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ І. ІЛЬФА І Е. ПЕТРОВА «ДВАНАДЦЯТЬ СТІЛЬЦІВ»)

Предметом дослідження постає дискурсивна метонімія як засіб створення колориту епохи. Мета статті – показати, як за її допомогою в романі зображено реалії перших десятиліть Радянської влади. «Дванадцять стільців» – це своєрідна «енциклопедія» радянського життя 20-х років минулого століття, путівник під обкладинкою авантюрного роману. Метонімія, часто гротескна, дозволяє увиразнити в зовнішності й характері героїв найяскравішу деталь, створити образ, що запам'ятовується. Цей прийом фокусує увагу читача на тому чи іншому об'єкті, переводить його із заднього плану на передній (з периферії в центр) і навпаки. У результаті явище чітко виділяється з кола об'єктів дійсності й стає опуклим, яскравим і виразним, схожим на великий план у кіно.

Дискурсивна метонімія найчастіше з'являється як наслідок скорочення словосполучення до однієї лексеми. Еліпсису піддається його субстантивний елемент, який виступає в ролі головного (опорного) слова. Здебільшого «розшифровка» еліптичної метонімії розрахована на фоніві знання адресата-читача.

Ще один різновид дискурсивної метонімії – зміщене означення як окремий випадок гіпалаги. Під час її утворення компонент, відділяючись від цілісної конструкції, зміщується до початку структури висловлювання, а решта скорочується. Це приводить до утворення субстантивно-ад'єктивного словосполучення, яке функціонує як узагальненіший і стисліший опис. Найчастіше зміщене означення виконує функцію стисненого, узагальнювального опису. Якщо ж вона знаходиться на початку мікротексту, то її завдання – ввести в дискурс інформацію, що потребує розтлумачення.

Нерідко метонімія ґрунтується на партонімічних (синекдоха) і гіпергіпонімічних відношеннях. Гіпергіпонімічна метонімія є засобом зв'язку речень у тексті й запобігає тавтології. Вона може стати джерелом численних евфемізмів.

Проаналізовано ілокутивну метонімію, що створюється шляхом непрямих мовленнєвих актів.

Ключові слова: дискурсивна метонімія, еліптична метонімія, ілокутивна метонімія, синекдоха, зміщене означення.

Alla GABIDULLINA,
 orcid.org/0000-0002-4271-4103,
 Doctor of Philological Science, Professor,
 Professor at the Department of Linguistics and Russian
 Horlivka Institute for Foreign Languages
 of the Donbas State Pedagogical University
 (Bakhmut, Donetsk region, Ukraine) allagabidullina54@gmail.com

DISCURSIVE METONYMY AS A MEANS OF CREATING THE COLOURING OF THE ERA (ON THE MATERIAL OF THE NOVEL BY I. ILF AND Y. PETROV “THE TWELVE CHAIRS”)

The subject of this research is discursive metonymy as a means of creating the coloring of the era. The purpose of the article is to show how, with its help, the novel describes the realities of the first decades of the Soviet government. “The Twelve Chairs” is a kind of “encyclopedia” of Soviet life in the 1920s, a guidebook under the cover of an adventure novel. Metonymy, often grotesque, makes it possible to highlight the most striking details in the appearance and personality of the characters, to make the image memorable. This technique focuses the reader's attention to a particular object, transfers it from background to foreground (from the periphery to the center) and vice versa. As a result, the phenomenon clearly stands out from the circle of objects of reality and becomes convex, bright and expressive, similar to a close-up in a movie.

Discursive metonymy most often appears as a result of the reduction of a phrase to one lexeme. Its substantive element, which acts as the main (supporting) word, is subjected to ellipsis. In most cases, the “decoding” of elliptic metonymy is based on the background knowledge of the addressee-reader.

Another kind of discursive metonymy is a displaced definition as a special case of the hippalagus. During its formation, the component, being separated from the integral structure, shifts to the beginning of the structure of the statement, and the rest is reduced. This leads to the creation of a substantive-adjective phrase, which functions as a more generalized and concise description. Most often, a displaced definition serves as a concise, generalized description. If it stands at the beginning of the microtext, then its task is to introduce information into the discourse that requires clarification.

Often, metonymy is based on paronymic (synecdoche) and hyper-hyponymic relationships. Hyper-hyponymic metonymy serves as a means of connecting sentences in a text and prevents tautology. It can be the source of numerous euphemisms.

The illocutionary metonymy, created by indirect speech acts, has also been analyzed.

Key words: discursive metonymy, elliptic metonymy, illocutionary metonymy, synecdoche, displaced definition.

Постановка проблеми. Індивідуально-авторские метонимы, несмотря на распространенность этого тропа, проанализированы в научной литературе, на наш взгляд, недостаточно. В особой мере это относится к произведениям И. Ильфа и Е. Петрова, где такой стилистический прием наряду с другими является элементом идиостиля писателей. Лишь в одной статье (Тимофеева, 2016) мы нашли информацию о метонимии,

участвующей в создании художественного образа в романе «Двенадцать стульев».

Анализ исследований. Метонимия давно является предметом изучения лингвистов. Особенно тщательно проанализирована лексикализованная метонимия, зафиксированная в словарях. Она исследована с точки зрения типов переноса значения, семантических сдвигов: часть-целое, частное-общее, причина-следствие, мате-

риал-изделие, местность-люди и многое другое. С позиций когнитивного подхода метонимия – это процесс, при котором одна единица обеспечивает ментальный доступ к другой когнитивной единице в пределах фрейма (Kövecses, 2006), а метонимическое значение создается в результате свертывания фрейма до уровня слота (при этом название одного слота переносится на другой) (Кобозева, 2000; Меликян, 1998). В последние десятилетия метонимические переносы описаны не только на уровне слова, но и других единиц языковой системы: морфем, фразеологизмов, словосочетаний, предложений (Кубрякова, 2012; Гажева, 2014). К анализу подключают аппарат прагмалингвистики, в частности теорию речевых актов и дискуртологию.

Предметом нашего исследования является дискурсивная метонимия как средство создания колорита эпохи. **Цель статьи** – показать, как с ее помощью в романе «Двенадцать стульев» описаны реалии первых десятилетий Советской власти.

Изложение основного материала. Роман «Двенадцать стульев» – это своего рода «энциклопедия» советской жизни 20 годов прошлого века, путеводитель под обложкой авантюрного романа. Сюжет, связанный со странствиями главных героев по городам и весям, позволяет авторам делать панорамные зарисовки больших городов и небольших сел, рек и морей, гор и степей. Дается описание персонажей, играющих разные социальные роли. Эти и бывшие дворяне, тоскующие по старому режиму, и священники, и служащие разнообразных учреждений, и журналисты, актеры, музыканты, студенты и бедолаги из домов престарелых. Мы видим огромное количество деталей их быта. Метонимия, часто гротескная, позволяет выделить в облике и характере этих героев наиболее яркую деталь, сделать образ запоминающимся. Этот прием фокусирует внимание читателя на том или ином объекте, переводит его с заднего плана на передний (из периферии в центр) и наоборот (Падучева, 1999). В результате явление, описываемое автором, отчетливо выделяется из круга объектов действительности и становится выпуклым, ярким и выразительным, похожим, по О. В. Раевской (Раевская, 1999), на крупный план в кино.

Дискурсивная метонимия чаще всего появляется в результате сокращения словосочетания до одной лексемы. Эллипсису подвергается его субстантивный элемент, выступающий в роли главного (опорного) слова.

В большинстве случаев «расшифровка» эллиптической метонимии рассчитана на фоновые зна-

ния адресата-читателя (они были у современников И. Ильфа и Е. Петрова, но сейчас многие метонимические переносы нуждаются в комментариях).

Журналисты газеты «Станок» пишут о *секаровой жидкости*: «– У нас **секаровская жидкость!** – кричали они грустными голосами. – **Жидкость** завтра. Сегодня публикуем наши приложения». Речь идет о средстве омоложения на основе вытяжки из семенных желёз животных, созданном французским физиологом Ш. Броун-Секаром.

Бесталанных музыкантов Галкина, Палкина, Малкина, Чалкина и Залкинда в театре Колумба называют «могучей кучкой» (ироническая аллюзия на творческое содружество знаменитых композиторов, или Балакиревский кружок). В дальнейшем словосочетание редуцируется в метоним «кучка»: «– Так, так, – говорила **кучка** с иронией, – а мы должны будем репетировать, сидя на койках...».

В театр Колумба пытаются пройти по контрамарке многочисленные сотрудники разных организаций, далеких от искусства, в том числе «**Фортинбрас при Умслопогасе**». Это название в узком контексте обыгрывается дважды, и онимы превращаются в апеллятивы. В первом случае Остап, пробиваясь к администратору, расталкивает **фортинбрасовцев**, во втором – тот же театральный чиновник жалуется на жизнь *очередному умслопогасу*. Оба наименования лица получают в тексте значение «дармоед, халявщик» (антономасия, прономинация). Здесь пародируются неудобоваримые советские аббревиатуры, соединившие имена двух литературных героев: норвежского принца из трагедии У. Шекспира «Гамлет» и зулусского воина из романа Р. Г. Хаггарда «Аллен Квотермейн».

В редакции газеты «Станок», куда попадают стулья, служат *аяксы* из отдела писем. В этой номинации тоже заключается немалая ирония: близкие по духу Аяксы из «Одиссеи» Гомера – это необузданные и гордые герои, выступающие против воли богов и людей, а в романе «Двенадцать стульев» – мелкие служащие, которых никто не замечает, а о родстве душ и говорить не приходится.

Грузчики на вокзале названы **Ермаками Тимофеевичами с никелированными бляхами на сердце**. На лубочных картинках знаменитый предводитель казачьих отрядов, завоевавших Сибирь, изображается как могучий длинноротый воин в кольчуге с «зерцалом» – блестящей пластиной. Та же деталь одежды с личным номером и названием станции имеется и на униформе носильщиков. Кстати, лексема *сердце* тоже результат эллип-

тического метонимического переноса: «бляхи на одежде, расположенные на уровне сердца».

Эллиптическая метонимия может заменять целую ситуацию. Вспомним собрание подпольной организации «Меча и орала» (основанной предприимчивым Бендером), на котором его участники распределяют между собой должности, упраздненные Советской властью. Они прекрасно осознают и мифичность тайного союза, и опасность пребывания в нем, но как хочется вернуть прошлое!!! «— *Что же ты, дурак, кричишь?* — спросил *губернатор*. — *Хочешь в милиции ночевать?* — *Мне нельзя в милиции ночевать*, — ответил *городской голова*, — *я советский служащий* <...>». Страх перед разоблачением вынуждает их идти в НКВД, предавая не только свои мечты и надежды, но и соратников: «— *Иду сознаваться*, — ответил *Кислярский*. — *В чем?* — *В мече и орале*».

Еще одна разновидность дискурсивной метонимии, широко представленная в романе, — смещенное определение как частный случай гиппалаги. К. Я. Сигал называет ее дислокационно-компрессионной (далее — ДКМ): *беспатентные лотошники, объявления с расплывшимися химическими буквами, школьники первой ступени, моторы — харьковская работа; цветная очередь* («очередь из людей в цветных одеждах»), *кисейные окна*, мадам Грицацуева — *бриллиантовая* вдовушка («владелица стула с бриллиантами») и прочее. При образовании ДКМ компонент, отделяясь от целостной конструкции, смещается к началу структуры высказывания, а то, что осталось от конструкции, сокращается. Как правило, такое перемещение приводит к созданию субстантивно-адекватного словосочетания (Сигал, 2017), которое функционирует как более обобщенное и сжатое описание. Обычно в контексте смещенному определению предшествуют развернутые синтаксические структуры.

С помощью метонимии писатели высмеивают низкопробные постановки многочисленных экспериментальных театров: в театре «Колумб» музыканты играют на чем угодно — *«бутылках, кружках Эсмарха, саксофонах и больших полковых барабанах. Бутылочные стоны вызвали на сцену Подколесина*». Эту «могучую кучку» как только в романе ни называют: *«клизирной шайкой»*, *«сифончатыми молодыми людьми*». Последняя обценная шутка построена на игре слов: «сифон», с одной стороны, название насоса, с другой — в 20-е годы жаргонное именование сифилиса.

Стулья, за которыми охотятся Бендер и Киса Воробьянинов, определяются в романе как *превосходные, гамбсовские* («изготовленные Г. Гамб-

сом»). А тот, что находится в комнате шахматного кружка, имеет *«самый обычный гамбсовский вид»*. Мебель названа так по имени искусных немецких мастеров-мебельщиков Гамбсов, работавших в России, начиная с конца 18 века. Гарнитур в романе — не просто изысканная мебель, а символ прежней жизни, противопоставленной скудному существованию современников И. Ильфа и Е. Петрова в комнатах, напоминающих пеналы, где вместо кроватей — «матрацы на кирпичиках»: *«Как сладко спать под демократический звон его пужин!»*.

Борзописец, работающий под псевдонимом «Принц Датский», в дальнейшем иронически именуется *венценосным журналистом*. Хунтов «скромно» позиционирует себя как человек, звучащий *«в унисон с эпохой»*. В дальнейшем И. Ильф и Е. Петров называют его *эпохальным мужчиной*. Режиссера в кожаном армяке писатели именуют *кожаным режиссером*. Редактор странного журнала «Гигроскопический вестник» в дальнейшем определяется как *гигроскопическая персона*.

Скупой Ипполит Матвеевич вынужден отдать Бендеру свою долю в тридцать рублей за сведения о пропавшем стуле, но это его не огорчает, потому что *«тридцатирублевая пылинка исчезла в сиянии бриллиантовой горы»*, то есть бриллиантов, спрятанных в стуле.

Один из персонажей романа, архивариус Варфоломей Коробейников, *страхует* бабушку ста двух лет *на тысячу рублей* в надежде на ее скорую смерть, но та умирать не хочет и ведет себя достаточно активно. Внук везет ее на площадь послушать *музыкальное радио* («радио, транслирующее музыку»), надеясь, что *«музыкальный рейс доконает старуху»*, но та отделяется легким недоуманием. *«Тысячерублевый мираж таял, сроки истекали, надо было возобновлять страхование»*.

При образовании такого типа дискурсивной метонимии развернутые сложные словосочетания, полупредикативные конструкции, придаточные предложения и даже микротексты редуцируются до простого адекватного сочетания слов.

Завершающая речевой фрагмент дислокационно-компрессионная метонимия (см. выше) чаще всего выполняет функцию сжатого, обобщающего описания. Если же она находится в начале микротекста, то ее функция — введение в дискурс информации, требующей разъяснения. Так, эпизод, рассказывающий о поездке отца Федора, начинается так: *Посадка в бесплакартный поезд носила обычный кровопролитный характер*. Затем в СССР описываются люди, которые мечутся по вагону, занимая свободные места, растерянность

священника, не привыкшего к подобной суете, и прочее. В те времена билеты на подобные поезда указывали лишь номера вагона, поэтому места занимались в зависимости от ловкости и предприимчивости пассажиров, чем и объясняется «кровопролитный характер» посадки.

Синекдоха как разновидность дискурсивной метонимии представлена в романе не так часто, как предыдущие разновидности, но наряду с ними она является ярким средством создания иронического эффекта. Так, рассказывая о бедственном положении обитателей дома престарелых, авторы подчеркивают постоянное чувство голода. Одна из старушек сидит напротив плаката с изображением коровы, которая неизменно вызывает у нее *«слюноотечение и перебои сердца. Во 2-м доме Собеса мясо к обеду подавали редко»*: парнокопытное ассоциируется у обитательницы приюта не с домашним животным, а с мясом. Частотной является синекдоха «человек → его часть» (правда, она в большей степени лексикализованная, чем дискурсивная): *действующее лицо, должностное лицо, городской голова* и подобное. Перенос на уровне дискурса используется авторами для характеристики профессиональной принадлежности персонажей, например, музыкантов («человек → его голос»): *«<...> баритон с негодованием заметил, что Ипполит Матвеевич живет с его женой, колоратурным сопрано»*. Тот же самый механизм семантического сдвига наблюдается в изображении людей как музыкальных инструментов (модель «инструмент – музыкант, играющий на нем»): *«– Клистирная шайка! – сказал кларнет, поравнявшись с могучей пятеркой»*. С помощью синекдохи здесь указана не только профессиональная деятельность человека, но и дана его оценка, выделена важная для раскрытия образа черта характера. С использованием количественной метонимии может быть указана национальность человека или его место жительства (модель «единственное число вместо множественного»): *«С Курского попадает в Москву кавказец в коричневой бараньей шапке с вентиляционными дырочками и рослый волгарь в пеньковой бороде»*. Реже применяется модель «множественное число вместо единственного»: *«<...> гусар пошел в монахи, чтобы постичь жизнь»*.

Гипер-гипонимическая метонимия является средством связи предложений в тексте и предупреждает тавтологию: *«В коридоре шла ожесточенная борьба с огнетушителем. Наконец человеческий гений победил, и пеногон, растоптанный железными ногами Паши Эмильевича, последний раз выблевал вялую струю и затих*

навсегда». У талантливых писателей эта функция не может быть единственной. В следующем эпизоде видовое наименование произведения живописи входит в речевой акт деклинатива – отказа от дорогостоящего, по мнению Бендера, номера в гостинице: *«В трехрублевых номерах было все хорошо, за исключением картин. – Я не могу жить в одной комнате с пейзажами, – сказал Остап»*. Получается, что поводом для смены номера служит не предмет интерьера как таковой, а жанр изобразительного искусства, и это придает всему высказыванию иронический характер. Благодаря родовидовой метонимии мы узнаем о том, что *денежными знаками* именовались банковские билеты, выпускавшиеся с 1922 года Госбанком СССР. Наименьшая из них по стоимости приравнивалась к довоенной десятирублевой золотой монете – червонцу, благодаря чему они и получили название *«червонные банкноты»*.

Родовидовая метонимия может выступать в роли эвфемизма. В диалоге с Ипполитом Матвеевичем на московском вокзале Безенчук (похоронных дел мастер) упоминает *товар*, который он привез в столицу. Воробьянинов замечает рядом с ним шесть *гробов*. К числу табуированных наименований принято относить клопов, тараканов, мух и прочих вредных насекомых. Приведем диалог Бендера с дежурным по этажу в гостинице: *– Стиль каменного века, – заметил Остап с одобрением, – а доисторические животные в матрацах у вас не водятся?* Лукавый коридорный отвечает, что перед съездом или конференцией в номерах чисто, а в остальное время... всё может быть (это тоже примета советского времени – гостиницы с клопами и тараканами).

Разновидностью дискурсивной метонимии в романе является замена референтов внутри одного онима (антономасия). Вспомним эпизод, в котором Бендер и Воробьянинов вынужденно путешествуют по Кавказу. На величественных скалах они замечают уродливые надписи: *«Коля и Мика, июль 1914 г»*. Остап предлагает «изувечить» и себя: *«Киса и Ося здесь были...»*. Мы видим аллюзию на опубликованное летом 1926 года стихотворение Маяковского «Канцелярские привычки». Фоновые знания читателя придают именам «Киса и Ося» неожиданный смысл: «Кисой Маяковский публично называл Л. Ю. Брик, а Осей – ее мужа, О. М. Брику, причем в июле 1927 года «Киса и Ося» действительно были на Кавказе» (Википедия). Еще один метонимический оним – *Агафья Тихоновна*. Так именуется актриса театра «Колумб», играющая роль главной героини в пьесе Н. В. Гоголя «Женитьба»:

«За соседним столиком сидела Агафья Тихоновна – молоденькая девушка с ногами твердыми и блестящими, как кегли».

Еще одна разновидность дискурсивной метонимии – иллокутивная, при которой одна из характеристик речевого акта может замещать сам речевой акт (далее – РА). Речь идет о ситуативно-косвенных РА (по Д. Серлю), где соединяются две (а то и несколько) иллокутивные силы: первичная (имплицитная) и вторичная (эксплицитная). Интенция говорящего в таких высказываниях скрыта «под маской» другого речевого акта. Косвенные РА являются средством иронической характеристики персонажей. Так, о Кисе Воробьянинове авторы говорят, что он каждое утро приветствует себя на немецком и французском языках (тоже примета времени: бывшие дворяне пытаются хоть как-то сохранить свой статус-кво), но это не единственная иллокуция: «Сказанное при пробуждении «гут морген» обычно значило, что печень пошаливает, что 52 года – не шутка и что погода нынче сырая». В дальнейшем измученный поисками сокровищ

Ипполит Матвеевич уже не поет «своих бонжуров и гутморгенов <...>». Иллокутивная сила нередко «озвучивается» авторами романа: «Он уводил ее в конец коридора и у окна, между месткомом и женской уборной, говорил слова любви, на которые девушка отвечала: – У меня сегодня сверхурочная работа, и я очень занята. Это значило, что она любит другого». Интенция отказа выражена с помощью РА констатива.

Выводы. Изучение дискурсивной метонимии в романе «Двенадцать стульев» показало, что она играет значимую роль в создании иронического «портрета» советской страны 20 годов прошлого века. Этот троп создается за счет эллипсиса, смещенного определения как частного случая гиппалаги, партонимических и гипер-гипонимических отношений между словами, антономасии, косвенных РА. В произведениях И. Ильфа и Е. Петрова метонимия занимает значительное место, являясь стилеобразующим фактором, однако до сих пор она должным образом не описана, что и определяет **перспективы** дальнейшего исследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Двенадцать стульев. Википедия : свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%86%D0%B0%D1%82%D1%8C_%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D0%B2
2. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебное пособие. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 352 с.
3. Гажева И. Д. Аспекты и методы изучения метонимии в современной лингвистике. *Мова*. 2014. № 21. С. 150–153.
4. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования. Москва : Знак, 2012. 208 с.
5. Меликян А. А. Концептуальные модели семантики фразеологических единиц в свете идей когнитивизма (на материале фразеологических единиц библейского происхождения). *Некоторые проблемы синхронного и диахронного описания языков* : межвузовский сборник научных трудов. Пятигорск, 1998. С. 151–157.
6. Раевская О. В. О некоторых типах дискурсивной метонимии. *Изв. РАН. Сер. лит. и яз.* Т. 58. № 2. 1999. С. 3–12.
7. Падучева Е. В. Лексика поэзии и поэзия лексики. *Роман Якобсон. Тексты, документы, исследования*. Москва : РГГУ, 1999. С. 552–568.
8. Сигал К. Я. Дислокационно-субстантивная метонимия (на материале субстантивно-адъективных словосочетаний). *Вопросы психолингвистики*. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dislokatsionno-kompressivnaya-metonimiya-na-materiale-substantivno-adektivnyh-slovosochetaniy>. С. 110–123.
9. Тимофеева Т. П. Метонимическая номинация человека в романе И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев». *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Гуманитарные науки*». 2016. URL: <http://www.vipstd.ru/index.php/%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8-2016/%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8-2016-%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8C/1024-hum-32>.
10. Kövecses Z. *Language, Mind and Culture: A Practical Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2006. 416 p.

REFERENCES

1. Dvenadcat' stul'ev. Vikipediya [Wikipedia]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%86%D0%B0%D1%82%D1%8C_%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D0%B2 [in Russian].
2. Kobozeva I. M. *Lingvisticheskaya semantika* [Linguistic Semantics]: uch. posobie. M. : Editorial URSS, 2000. 352 s. [in Russian].
3. Gazheva I. D. *Aspekty i metody izucheniya metonimii v sovremennoj lingvistike* [Aspects and Methods of Studying Metonymy in Modern Linguistics]. *Mova*. 2014. № 21. S. 150–153 [in Russian].
4. Kubryakova E. S. *V poiskah sushchnosti yazyka: Kognitivnye issledovaniya* [In Search of the Essence of Language]. M. : Znak, 2012. 208 s. [in Russian].
5. Melikyan A. A. *Konceptual'nye modeli semantiki frazeologicheskikh edinic v svete idej kognitivizma* (na materiale frazeologicheskikh edinic biblejskogo proiskhozhdeniya). *Nekotorye problemy sinhronnogo i diahronnogo opisaniya yazykov*

[Conceptual Models of the Semantics of Phraseological Units in the Light of the Ideas of Cognitivism (Based on Phraseological Units of Biblical Origin)] : mezhvuz. sb. nauch. trudov. Pyatigorsk, 1998. С. 151–157 [in Russian].

6. Raevskaya O. V. O nekotoryh tipah diskursivnoj metonimii [On Some Types of Discursive Metonymy]. Izv. RAN. Ser. lit. i yaz. T. 58. № 2. 1999. S. 3–12 [in Russian].

7. Paducheva E. V. Leksika poezii i poeziya leksiki [Vocabulary of Poetry and Poetry of Vocabulary]. Roman Yakobson. Teksty, dokumenty, issledovaniya. M. : RGGU, 1999. S. 552–568 [in Russian].

8. Sigal K. Y. Dislokacionno-substantivnaya metonimiya (na materiale substantivno-ad"ektivnyh slovosochetaniy) [Dislocative and Compressive Metonymy (on the Material of Substantive-Adjectival Word-Combinations)]. Voprosy psiholingvistiki. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dislokatsionno-kompressivnaya-metonimiya-na-materiale-substantivno-adektivnyh-slovosochetaniy>. S. 110–123 [in Russian].

9. Timofeeva T. P. Metonimicheskaya nominaciya cheloveka v romane I. Il'fa i E. Petrova "Dvenadcat' stul'ev" [Metonymic Nomination of a Person in I. Ilf and Ye. Petrov's Novel "The Twelve Chairs"]. Sovremennaya nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya "Gumanitarnye nauki". 2016 URL: <http://www.vipstd.ru/index.php> [in Russian].

10. Kövecses Z. Language, Mind and Culture: A Practical Introduction. Oxford : Oxford University Press, 2006. 416 p. [in English].

УДК 81'42:796.093:044.738.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-27>

Ольга ГАВРИЛЮК,

orcid.org/0000-0002-0365-3248

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *oliagavr@gmail.com*

Євгенія НІКІФОРОВА,

orcid.org/0000-0001-6249-9781

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *ye.nikiforova@knu.ua*

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ У СПІЛКУВАННІ ПРОДАВЦЯ ТА СПОЖИВАЧА НА СПОРТИВНИХ САЙТАХ

Статтю присвячено дослідженню цілей автентичних англомовних спортивних інтернет-сайтів, зокрема вивченню комунікативних стратегій і тактик у спілкуванні продавця та споживача. Мета статті – проаналізувати комунікативно-дискурсивні особливості комерційних спортивних сайтів, виявити провідні стратегії і тактики передачі інформації, а також засоби впливу на адресата.

У статті систематизовано наукові доробки зарубіжних і вітчизняних лінгвістів з питань стратегій спілкування в електронному середовищі, а особливо на спортивних інтернет-сайтах, які є сукупністю культурогенних текстів у рамках спортивного дискурсу. Виявлено та охарактеризовано цілі й установки англомовних спортивних інтернет-сайтів, способи їх вербалізації.

Встановлено, що оптимальне досягнення авторських інтенцій при створенні текстів для спортивних інтернет-сайтів комерційного спрямування здійснюється за допомогою провідної стратегії переконання, яка реалізується у комплексі тактик: тактики орієнтації покупця на надійність і авторитет, тактики апеляції до фонових знань покупця, тактики інтимізації спілкування.

Продемонстровано, що вербальними засобами актуалізації зазначених тактик є лексичні і синтаксичні засоби, які створюють ефект особистого контакту продавця із покупцем, зокрема прислівники і прикметники у найвищому ступені, кількісні числівники, форми звернення до читача, риторичні запитання, вигуки, синтаксичні конструкції із сегментацією. Зроблено висновок про те, що використання цих засобів зумовлене бажанням адресанта зробити опис свого товару не тільки інформативним, а й символічним, тому продавець наводить раціональні аргументи та апелює до емоцій, асоціацій і почуттів покупця.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, установка продавця, стратегія переконання, спортивний дискурс.

Olha HAVRYLIUK,

orcid.org/0000-0002-0365-3248

Candidate of Philological Sciences,

*Assistant Professor at the Department of English Philology
and Intercultural Communication*

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) oliagavr@gmail.com*

Yevheniia NIKIFOROVA,

orcid.org/0000-0001-6249-9781

Candidate of Philological Sciences,

*Assistant Professor at the Department of English Philology
and Intercultural Communication*

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) ye.nikiforova@knu.ua*

THE COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IN THE SELLER-BUYER INTERACTION ON SPORTS SITES

The article is devoted to the investigation of the goals of authentic English-language sports Internet sites, in particular, the study of the communicative strategies and tactics in the interaction between the seller and buyer. The purpose of the article is to analyze the communicative and discursive features of commercial sports sites, to identify the leading strategies and tactics of communicative interaction as well as the means of influencing the consumer.

The scientific works of foreign and domestic linguists on the issues of communicative strategies in the electronic media are systematized, in particular the research on sports Internet sites, which are considered to be a set of culturally conditioned texts within the framework of sports discourse. The seller's goals on English-language sports Internet sites and ways of their realization are revealed and characterized.

It is shown that the ultimate author's intentions in creating the texts for commercial purposes on the sports Internet sites are carried out using the major strategy of persuasion, which is implemented in a set of tactics, namely the tactics of focusing on the seller's reliability and authority; the tactics of appealing to the buyer's background knowledge; the intimidation tactics.

These tactics are verbalized by the lexical and syntactic language means that create the effect of direct, personal contact of the seller with the customer; in particular the adverbs and adjectives in the superlative degree, quantitative numerals, the forms of addressing the reader, rhetorical questions, exclamations, parcellation. It is concluded the use of these means is driven by the seller's intention to make the product description not only informative but also symbolic, so they provide reasonable arguments and make appeal to buyer's emotions, associations and feelings.

Key words: *communicative strategy, communicative tactics, seller's intention, persuasion strategy, sports discourse.*

Постановка проблеми. Спорт у сучасному розумінні постає як активна сфера діяльності, яка характеризується поєднанням фізкультурно-спортивної спрямованості, соціогуманітарних ідей, естетики спортивної гри, дозвільної діяльності. У той же час на підставі впровадження комерційних відносин відбувається вибудовування спортивної системи як великої бізнес-індустрії (Войтик, 2013: 3). Нині спорт є ефективним економічним інститутом, який має свої специфічні особливості, повноцінно функціонує і розвивається відповідно до законів ринку. Сегменти, суб'єкти, продукти індустрії спорту – це бізнес-одиниці, які вимагають кваліфікованого просування на ринку.

В сучасних умовах торгівля спортивними товарами і послугами фахівців у галузі спорту, виробництво спортивного інвентарю має величезні масштаби. Як зазначає В. Б. М'яконьков, торговельні відносини, як і спортивна діяльність, мають

схожі соціально-психологічні особливості і закономірності, адже в торгівлі, як і в спорті, виграють найбільш підготовлені до конкурентних відносин суб'єкти діяльності (М'яконьков, 2005: 3).

Оскільки спортивні події здебільшого є явищем міжнародного рівня, спортивний дискурс можна розглядати як явище глобальної міжкультурної комунікації (Козуб, 2017), у чому можна переконатися на прикладі коментарів до спортивних блогів і статей на спортивних сайтах. Нині стає важливим питання всебічного вивчення спортивної комунікації в електронному середовищі, у тому числі дослідження існуючих норм мовної комунікації у всесвітній мережі. Інтернет як новий вид комунікаційного простору характеризується відмінною від традиційного спілкування структурою комунікативного процесу, яка виражається в особливих зв'язках і каналах взаємодії, а також характеризується специфічністю

цих взаємодій, що знаходить відображення у мовній поведінці його учасників. Віртуальна реальність, яка конструюється в інтернет-мережі, існує за певними правилами, що регулюють відносини суб'єктів віртуальної комунікації.

Аналіз досліджень. У лінгвістиці комунікативну стратегію трактують як сукупність заздалегідь запланованих мовцем і реалізованих у комунікативному акті комунікативних ходів, спрямованих на досягнення комунікативної мети (Клюев, 2002); комунікативна тактика розуміється як конкретна реалізація стратегії, сукупність комунікативних ходів, які виконуються в тій чи іншій послідовності і реалізують стратегію (Иссерс, 2008; Клюев, 2002). Ю. А. Антонова вважає, що за допомогою комунікативних стратегій адресант впливає на адресата, формує схему мовленнєвих дій, які призводять до досягнення мети (Антонова, 2007).

Сучасні дослідники зазначають, що в сучасному дискурсивному середовищі певне місце займає веб-комунікація інституційного типу – сайти спортивного профілю, а також сайти відомих спортивних команд. Для аналізу контентів зазначеного застосовувався дискурс-аналіз, який інтерпретувався як аналіз текстів у широкому розумінні терміну (відносно цілісне мовленнєве утворення, яке складається не тільки із вербальних, але й інших компонентів) (Болотнова, 2016: 13). Аналіз кожного вербального і невербального компоненту давав змогу скласти уявлення про контексти, в які цей текст «занурений» (Арутюнова, 1990: 136). Насамперед це стосувалося визначення мети мовця і способів впливу на адресата (Филлиппс, Йоргенсен, 2008: 38–39), соціокультурного і лінгвокультурного контексту (цінностей, норм поведінки, престижності) (Степанов, 1995); комунікативно-прагматичного контексту (ситуації текстопородження) (Макаров, 2003).

За методикою Н. С. Болотнової дискурс-аналіз спортивних сайтів включав лінгвопрагматичний аналіз текстів (визначення типу сайту, переважаючих інтенцій його компонентів, жанрів, засобів їх вираження, а також засобів передачі автора і адресата), структурний аналіз (інтерфейс, тематичний розподіл текстів у рубриках, співвідношення вербальних і невербальних компонентів) (Болотнова, 2015).

Мета статті – проаналізувати комунікативно-дискурсивні особливості комерційних спортивних сайтів, виявити провідні стратегії і тактики передачі інформації, а також засоби впливу на адресата. Ми виходили з того, що різна функціональна спрямованість суб'єктів спортивних сайтів визначає головну стратегію формування

їх контенту, провідні й допоміжні комунікативні стратегії, спрямовані на вирішення ситуативних завдань реалізації продукції.

Завдання цієї статті: 1) виявлення стратегій і тактик, які використовує адресант при створенні англomовних комерційних спортивних сайтів; 2) характеристика стратегії переконання як однієї з основних стратегій англomовних комерційних спортивних інтернет-сайтiв, вербальних засобів її актуалізації.

Об'єктом вивчення були тексти англomовних комерційних спортивних інтернет-сайтiв: <https://www.jdsports.ie>, <https://www.thesportsgeek.com>, <https://www.olympiasports.net> (загалом близько 250 уривків).

Стратегії спілкування в електронному середовищі визначаються комунікативними цілями і комунікативними намірами користувачів інтернету. Серед комунікативних намірів відвідувачів спортивних сайтів можна виокремити різні цілі, наприклад повідомити інформацію про певні події; ініціювати спілкування; представити свою точку зору щодо предмету обговорення у блозі (чаті, форумі); гарно провести час; здійснити ефективну PR-комунікацію. Ми виходимо з того, що англomовні спортивні інтернет-сайти є сукупністю культурогенних текстів в рамках соціально зумовленої комунікативної діяльності – спортивного дискурсу. З огляду на те, що будь-якій комунікативній діяльності, що вивчається у форматі реального часу, притаманний стратегічний характер, дослідження спортивних інтернет-сайтiв ми здійснюємо в аспекті аналізу комунікативних стратегій і тактик, які адресант використовує для реалізації своїх цілей і установок.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві мета особистості в інтернет-комунікації класифікується в такому діапазоні: обмін інформацією; створення і підтримання контактів; підвищення особистого рейтингу; розваги (Селютин, 2009: 139). Щодо побудови спортивних комерційних сайтів необхідно зазначити представницьку функцію веб-сайтiв як в індивідуально-особистісному, так і корпоративному відношенні. Колективний суб'єкт інтернет-комунікації реалізує практично ті ж цілі, що й фізична особа-продавець. Як засвідчує аналіз, комунікація зі споживачем через сайт відповідає параметрам обміну інформацією, самопрезентації, підтримання контактів із фанатами і покупцями, створення і просування своєї продукції (при цьому обсяг інформації, її якість, спосіб подачі, форми презентації, способи підтримки контактів залежать від характеру колективного суб'єкту, від

типу сайту, технічних можливостей, інституційної та особистісної спрямованості комунікації).

На трьох аналізованих комерційних спортивних сайтах важливу роль відіграє їх обсяг, подання інформації, категорії завдань, які вирішуються, відповідно до чого вирізняємо такі типи спортивних комерційних веб-ресурсів: інтернет-представництво власників бізнесу; корпоративний сайт; сайт-візитка (загальні дані про власника сайту (організація / індивідуальний підприємець, вид діяльності, історія, прайс-лист, контактні дані, реквізити).

Щодо передачі та сприйняття змісту зазначених спортивних сайтів є полікодовими текстовими феноменами, тобто поєднують тексти, фото, зображення зі статичним змістом. Окремі контентні вирізняються динамічністю, містять статті, тексти, відео, аудіо, музику, фото, зображення, рекламні ролики. Причина такої функціональної і змістовної змішаності полягає у характері, сфері діяльності колективних суб'єктів, меті інформування, юридичному статусі.

Різні види сайтів у тих чи інших комбінаціях існують в англійськомовному віртуальному просторі. У ньому поєднуються інформативна, аргументативна, розважальна стратегії на медійних, торгових, рекламних, корпоративних, інституційних сайтах і порталах, які мають утилітарну спрямованість контентів. Певне місце займають сайти спортивних команд, орієнтовані на прихильників і споживачів.

Аналізовані комерційні спортивні інтернет-сайти насамперед є текстами, а будь-який текст як цілісне мовленнєве утворення має свої особливості, зумовлені цільовою орієнтацією адресанта, яка пов'язана з авторською модальністю (будь-яке повідомлення містить у собі не тільки певну інформацію, а й ставлення автора до інформації, яка повідомляється, його позиції, ціннісні орієнтири). Це особливо важливо у встановленні прагматики тексту спортивного сайту: адресант не тільки інформує за допомогою текстів, але й створює для адресата вектор зацікавленості у комерційній пропозиції, тому прагматична установка зумовлена призначенням тексту.

Очевидно, що при створенні спортивного сайту адресант враховує обсяг майбутнього текстового матеріалу, його структуру і особливості. За В. В. Богдановим вибір комунікативної установки залежить від комунікативно-релевантних характеристик учасників комунікації. Тому ключовим завданням дослідження є визначення закономірностей вибору установки і окреслення головних ознак при виборі для певного випадку (Богданов, 2007: 208).

Загальна комунікативна установка текстів спортивних сайтів – інформування потенційного покупця з комунікативною установкою адресанта. У цій роботі ми аналізуємо його мовленнєву поведінку, яка впливає на потенційних покупців і викликає їхню адекватну реакцію. Спортивні інтернет-сайти реалізують певну програму мовленнєвої поведінки адресанта, яка зумовлює відповідні формальні характеристики тексту, відбір мовного матеріалу, його стилістичне забарвлення. Адресант, підпорядковуючись загальним правилам побудови тексту тієї чи іншої жанрової спрямованості, може вносити корективи в побудову тексту, тобто реалізувати авторську прагматичну установку. Різні типи установок можуть поєднуватися, накладатися одна на одну, від їхньої реалізації залежить рішення поставлених адресантом цілей.

Дослідницький матеріал дозволяє виділити комунікативно-прагматичні установки адресанта аналізованих нами сайтів:

1) установка на контакт (контактовстановлююча установка), яка передбачає ознайомлення потенційного покупця з основним змістом інтернет-сайту;

2) установка ангажування (установка на очікуване співробітництво), яка передбачає привернення й утримання уваги потенційного покупця до інтернет-сайту;

3) установка позитивної орієнтації, яка передбачає створення адресантом позитивного образу, іміджу комерційної діяльності сайту з метою отримання позитивних емоцій з боку потенційного покупця.

Матеріал дослідження засвідчив, що основними цілями адресанта текстів комерційних спортивних інтернет-сайтів є: 1) інформувати адресата; 2) привернути і утримувати увагу адресата; 3) спонукати адресата до придбання товару. Провідною стратегією продавця в текстах спортивних інтернет-сайтів є стратегія переконання, яка реалізується в комплексі допоміжних стратегій і тактик. У її основі лежить установка адресанта переконати потенційного покупця звернути увагу на спортивний товар. Ця стратегія реалізується за допомогою таких тактик:

1) тактика орієнтації покупця на надійність і авторитет бренду продавця;

2) тактика апелювання до фонових знань;

3) тактика інтимізації спілкування з покупцем.

В основі вказаних вище тактик адресанта лежать контактовстановлююча та ангажуюча установки.

1. Тактика орієнтації покупця на надійність і авторитет бренду продавця. За допомогою такої

тактики адресант надає потенційному туристу інформацію про засоби безпеки покупця під час пандемії Covid-19 *“Store Safety Measures”*, заснованих на турботі про здоров’я покупця та бажанні зберегти його довіру. Надано найбільш повні відомості для покупця про можливість здійснення покупок як офлайн, так і онлайн: *Keeping Associates Safe: A process is in place to check employee temperatures prior to their shift. Employees will be required to wear a mask / face covering while working. Cash Register Safety: A plexiglass sneeze guard will be installed at the register. After a completed transaction, employees will wipe down the pin pad and counter to prepare for the next customer. Increased Store Cleaning: The stores will be constantly sanitized. All throughout the day you will find employees cleaning doors, windows, handles, tables, fitting rooms, etc. This is in addition to opening and closing cleaning measures, as well as an additional deep clean of the store weekly.*

Store Occupancy and Rearrangement: Depending on state and local guidelines, we will monitor the number of customers in the store. To provide you with a safer and more comfortable shopping experience, we will rearrange fixtures to ensure you are able to social distance while navigating the store (17); пор. також *The Sidewalk Shop As weather permits, we will have an open-air, contactless shopping experience set-up just outside the doors of select store locations where you can shop top trending styles without having to step foot indoors* (18).

Адресант починає опис у вкладці *“About us”* і *“Careers”* із найбільш переконливого для покупця аргументу – посилання на досить тривале й успішне перебування на ринку надання послуг із продажу спортивних товарів, а також на велику мережу магазинів. *Olympia Sports was established in 1975. Today we have grown to more than 70 locations throughout the Northeast, Mid-Atlantic and Mid-West. Olympia Sports has an over 40-year reputation for excellence in customer service and an unwavering devotion to customer satisfaction* (17). Це можна розглянути як одну із найбільш оптимальних реалізацій стратегії переконання адресанта: бізнес із розгалуженою мережею магазинів, великим досвідом на ринку обов’язково повинен привернути увагу покупця. Реалізацію тактики на вербальному рівні забезпечують абсолютні хрононіми, під якими ми розуміємо конкретне зазначення відрізків часу (*more than 70 locations*) і хронологічні дати (1975).

У наступних фрагментах англomовного сайту адресант пропонує потенційному покупцеві опис політики і цінностей своєї комерційної діяль-

ності, згідно з якою продавець пропонує послуги преміум-класу: *At Olympia Sports, we take pride in our premium athletic specialty brand assortment, superior customer service and convenient locations that are staffed by local residents. The superior service and cutting edge assortment is what sets us apart from the competition. Come visit the Olympia Sports store near you and experience the difference!* (17); *With JDX you get exclusive benefits* (16).

Загалом реалізації цієї тактики на мовному рівні сприяють: 1) прикметники, які отримують у цьому контексті позитивну конотацію: *safe, contactless, convenient, cutting edge, exclusive, modern*; 2) оцінні прикметники *premium, top-notch, superior, best* у найвищому ступені; 3) абсолютні форми числівників: *40-year reputation, 70 locations, now*.

2. Тактика апелювання до фонових знань передбачає використання адресантом понять або реалій, знань покупця, на основі яких можлива віртуальна взаємодія і взаєморозуміння. Фонові знання – це знання реалій обома комунікантами. Вони зрозумілі з ситуації спілкування, хоча й не проговорюються при інтеракції, є основою мовленнєвої взаємодії (Иссерс, 2008: 189). Володіння загальними фоновими знаннями є однією з головних передумов «ефективності спілкування» адресанта і адресата, які можуть належати до різних лінгвокультурних спільнот. Акцент робиться на здатності продавця і покупця досягти психологічного, когнітивного й емоційного контакту, зумовленого їх психологічною сумісністю, спільністю фонових знань і менталітету.

Значну роль відіграє позитивна установка на спілкування. Позитивна культура маркування будь-якого дискурсу, в тому числі і спортивного, насамперед створюється наявністю в ньому лінгвокультурем як «комплексних міжрівневих одиниць, які є діалектичною єдністю лінгвістичного й екстралінгвістичного (понятійного або предметного) змісту» (Воробьев, 2008: 44–45). Розглянемо такий приклад: *Our first store at The Maine Mall in South Portland, ME. Olymp’s substantial involvement with United Way, Special Olympics, Big Brothers Big Sisters, Children’s Hospital, The Jimmy Fund, and other worthy charities* (17).

У цьому випадку при описі своєї діяльності на місцях продавець переконує покупця за допомогою посилання на *Community service projects*, апелюючи до його фонових знань. Адресант використовує ці реалії і пов’язані з ними культурні смисли в імпліцитній формі: він пояснює, що перераховані благодійні проекти спрямовані на допомогу для місцевих жителів як вдячність

за підтримку, наголошуючи що *Olympia Sports* отримує багато запитів на додаткове залучення до спільноти через пожертви, спонсорські заходи для команд. *Olympia Sports receives many requests for added involvement in the community through donations, event and team sponsorships, among various other requests* (17).

В іншому прикладі адресант використовував реалію *Star Player* не в прямому значенні «зірка команди», а у значенні «почесний гравець»: *Join our #OlympiaStarPlayer team today! Submit a photo of you or a family member playing their favorite sport and it could be featured on our website or social media. Email your photo to starplayer@olympiasports.net or tag your photo on Instagram with #OlympiaStarPlayer. Please include the athlete's name, age, city and state* (17). Проте взаєморозуміння з адресатом досягнуто, тобто психологічний, когнітивний і емоційний контакти віртуально можуть відбутися.

3. **Тактика інтимізації спілкування** із продавцем ґрунтується на прагненні адресанта створювати ефект спілкування, особистого контакту з покупцем, відтворюючи в тексті сайту бесіду з ним, яка нагадує невимушену розмову. *Typically, the first person you're going to talk to when you reach out for help is one of their lower-level customer service representatives. At some sportsbooks, this person is awesome. They're intelligent, speak great English and have the means and tools to get your issue resolved. But not every site is like this* (18). За нашими спостереженнями, вербальними засобами актуалізації цієї тактики є застосування таких синтаксичних конструкцій, які традиційно відносять до засобів інтимізації, що дозволяє здійснити двосторонній контакт між адресантом та адресатом:

- побудова тексту у формі «запитання – відповідь», що створює враження уявного діалогу з покупцем;
- звернення до читача;
- риторичні запитання і риторичні вигуки;
- використання займенників;
- використання дієслів 1 та 2 особи однини / множини;
- синтаксичні конструкції із сегментацією, вставні конструкції, які відображають невідготовленість мови, розмовні інтонації в тексті;

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Ю. А. Коммуникативные стратегии и тактики в современном газетном дискурсе : автореф. дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Екатеринбург, 2007. 25 с.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
3. Богданов В. В. Предложение и текст в содержательном аспекте. СПб. : СПбГУ, 2007. 278 с.
4. Болотнов А. В. Идиостиль информационно-медийной языковой личности: коммуникативно-когнитивные аспекты исследования : дисс. д-ра филол. наук: спец. 10.02.01. Томск, 2016. 405 с.

– прислівники і прикметники у найвищому ступені.

From time to time throughout your online sports betting journey, you're going to need help. Maybe you're having trouble getting a particular feature to work, or you're interested in taking advantage of a promotion you don't quite understand? Or maybe it's something more serious like account security issues or technical glitches that are causing you problems? (18).

Can I track my order? All our home delivery orders are trackable. You can track your order Here. You will also have received a despatched email with a tracking link for your order or alternatively you can log in to your account and view the tracking in your order history (16); *Have questions? No worries – check out our FAQ for more information; The Edge Rewards Program is back!* (17).

Частотність їх використання пояснюється бажанням адресанта зробити опис свого товару не тільки інформативним, а й символічним, емоційним, тому він наводить раціональні аргументи та апелює до емоцій, асоціацій і почуттів покупця. *In a perfect world, you'll never need to contact a sportsbook's customer support team. Everything will go as planned, and you'll never have any issues or problems that you need help with. But in reality, you're going to have things you need assistance with from time to time. Even with the best-run and most well-equipped online sportsbook (or any type of company), you're occasionally going to run into times where you need a helping hand* (18). Частка емоційної й оцінної лексики серед використовуваних у гіпертекстовому просторі англійських спортивних інтернет-сайтів прикметників і прислівників також є значною.

Висновки. Таким чином, проаналізований нами матеріал засвідчив, що при створенні текстів для спортивних інтернет-сайтів комерційного спрямування основною стратегією продавця є стратегія переконання покупця, яка реалізується за допомогою тактики орієнтації покупця на надійність і авторитет, тактики апеляції до фонових знань, тактики інтимізації спілкування. Вербальними засобами актуалізації вказаних вище тактик визнаються лексичні і синтаксичні засоби, які створюють ефект безпосереднього контакту продавця із покупцем.

5. Болотнова Н. С. Методики смыслового и лингвопрагматического анализа медиатекста : учеб. пособие. Томск : Изд-во Томского ЦНТИ, 2015. 156 с.
6. Войтик Е. А. Спортивная медиакоммуникация в России в начале XXI в. / науч. ред. Б. Я. Мисонжников. Томск : Издательский Дом ТГУ, 2013. 240 с.
7. Воробьев В. В. Лингвокультурология. М. : РУДН, 2008. 336 с.
8. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М. : Изд-во ЛКИ, 2008. 288 с.
9. Клюев Е. В. Речевая коммуникация : учеб. пособие для ун-тов и инс-тов. М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. 320 с.
10. Козуб Л. С. Лингвокультурологічні особливості сучасного англійського спортивного дискурсу. *Міжнародний філологічний часопис*. 2017. № 272 (17). С. 6–12.
11. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. М. : Гнозис, 2003. 280 с.
12. Мяконьков В. Б. Социально-психологическое обеспечение маркетинговой деятельности в спорте : автореф. дисс. д-ра психол. н.: спец. 13.00.04. Москва, 2005. 56 с.
13. Селютин А. А. Жанры как форма коммуникативного выражения онлайн-личности. *Вестник Челябинского гос. ун-та*. 2009. № 35 (173). Филология. Искусствоведение. Вып. 37. С. 138–141.
14. Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс, Факт и принцип Причинности. *Язык и наука конца XX века : сб. ст.* Москва : РГГУ, 1995. С. 34–73.
15. Филлипс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод; пер. с англ. [2-е изд., испр.]. Харьков : Гуманитарный центр, 2008. 352 с.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. <https://www.jdsports.ie> (дата звернення: 12.11.2020).
2. <https://www.olympiasports.net> (дата звернення: 10.11.2020).
3. <https://www.thesportsgeek.com> (дата звернення: 09.11.2020).

REFERENCES

1. Antonova Yu. A. Kommunikativnyye strategii i taktiki v sovremennom gazetnom diskurse [The communicative strategies and tactics in modern newspaper discourse]: Author's Abstract of the Thesis for PhD in Philology: Specialization 10.02.01 Russian Language. Yekaterinburg, 2007. 25 s. [in Russian].
2. Arutyunova N. D. Diskurs [Discourse]. The linguistic encyclopedic dictionary. Moscow : Soviet encyclopedia. 1990, p. 136–137 [in Russian].
3. Bogdanov V. V. Predlozheniye i tekst v sodержatel'nom aspekte [The sentence and the text in the content aspect]. Saint Petersburg: The Saint Petersburg State University publishing house, 2007. 278 s. [in Russian].
4. Bolotnov A. V. Idiostil' informatsionno-mediynoy yazykovoy lichnosti: kommunikativno-kognitivnyye aspekty issledovaniya [The idiostyle of information and media linguistic personality: communicative and cognitive research aspects]: Author's Doctoral Thesis in Philology: Specialization 10.02.04 Germanic languages]. Tomsk, 2016. 405 s. [in Russian].
5. Bolotnova N. S. Metodiki smyslovogo i lingvopragmaticheskogo analiza mediateksta [Methods of semantic and linguopragmatic analysis of media text]. Tomsk : Tomsk State University publishing house, 2015. 156 s. [in Russian].
6. Voytik Ye. A. Sportivnaya mediakommunikatsiya v Rossii v nachale XXI veka [Sports media communication in Russia at the beginning of the XXI century] / Ed. by B. Ya. Misonzhnikov. Tomsk : TGU Publishing house, 2013. 240 s. [in Russian].
7. Vorobyev V. V. Lingvokul'turologiya [Linguocultural studies]. Moscow : RUDN, 2008. 336 s. [in Russian].
8. Issers O. S. Kommunikativnyye strategii i taktiki russkoy rechi [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Moscow : LKI Publishing house, 2008. 288 s. [in Russian].
9. Klyuyev Ye. V. Rechevaya kommunikatsiya [Speech communication]. Moscow : RIPOL KLASSEK, 2002. 320 s.
10. Kozub L. S. Lingvokul'turologichni osoblivosti suchasnoho angliskogo sportivnoho diskursu [Linguocultural features of the current English sports discourse]. *International Philological Bulletin*. Vol. 272, Iss. 17. Kyiv, 2017, p. 6–12 [in Ukrainian].
11. Makarov M. L. Osnovy teorii diskursa [Foundations of the theory of discourse]. Moscow : Gnozis, 2003. 280 s.
12. Myakon'kov V. B. Sotsial'no-psikhologicheskoye obespecheniye marketingovoy deyatelnosti v sporte [Social and psychological support of marketing activities in sports] : Author's Abstract of the Doctoral Thesis in Psychology: Specialization 13.00.04. Moscow, 2005. 56 s. [in Russian].
13. Selyutin A. A. Zhanry kak forma kommunikativnogo vyrazheniya onlaynovoy lichnosti [Genres as a form of communicative expression of an online personality]. *Bulletin of the Chelyabinsk State University*. Vol. 35, Iss. 173. Philology. Art Studies. Chelyabinsk, 2009, p. 138–141 [in Russian].
14. Stepanov Yu. S. Al'ternativnyy mir. Diskurs, Fakt i printsip Prichinnosti [Alternative world. Discourse, Fact and the principle of Causality]. *Language and Science of the End of the 20th century: article coll.* Moscow : RGGU, 1995, p. 34–73 [in Russian].
15. Fillips L., Yorgensen M. V. Diskurs-analiz. Teoriya i metod [Discourse analysis. Theory and method]; transl. from English [2-nd ed.] Kharkov : Humanitarian center, 2008. 352 s. [in Russian].

ILLUSTRATIVE SOURCES

1. <https://www.jdsports.ie> (Last accessed: 12.11.2020).
2. <https://www.olympiasports.net> (Last accessed: 10.11.2020).
3. <https://www.thesportsgeek.com> (Last accessed: 09.11.2020).

ПЕДАГОГІКА

UDC 37.013; 37:372.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-28>

Gahire AKHUNDOVA,

orcid.org/0000-0002-5978-5928

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,

Deputy Dean,

Lecturer at the Department of German Phonetics and Grammar

Azerbaijan University of Languages

(Baku, Republic of Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

THE TRANSITION FROM COGNITIVISM TO CONSTRUCTIVISM IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: COMPARATIVE ANALYSIS

This article offers to get acquainted with some basic theories of learning and their possible use in the educational process.

Cognitivism regards the student as the processor of a computer that processes information. As the dominant paradigm, cognitivism replaced behaviorism in the 60s. Cognitivism focuses on internal mental activity. Mental processes, such as thinking, memory, knowledge, problem solving, must be understood. Knowledge is seen as a diagram or symbolic mental constructs. Learning is a change in the student's pattern.

Constructivism, as a paradigm, or worldview, argues that learning is an active constructive process. A student is a designer / creator of information. Constructivism describes learning as an active contextual process of constructing knowledge, rather than its acquisition. Knowledge is constructed on the basis of personal experience and environmental hypotheses. Students constantly test these hypotheses through social negotiation. Each has its own interpretation and design of the process of acquiring knowledge.

Cognitivism and constructivism suggest that students should be active in determining how they acquire critical thinking ability. The teacher cannot "see" the thinking process, but can use approaches such as instructing the student to prepare a sound plan of action before proceeding with the patient care. The cognitive theory of learning is a learner / student-oriented model in which a learner uses internal thought processes to discover new ways to use past knowledge and new knowledge to provide patient care. When something that was learned in the past does not correspond to the current situation, the student experiences "cognitive dissonance" and must solve this problem before continuing his studies. On the basis of how well teachers understand what processes occur in students during training, they develop / select appropriate effective teaching technologies.

Key words: *behaviorism, cognitive approach, constructivism, pragmatic-functional concept, teaching of a foreign language.*

Гохіре АХУНДОВА,

orcid.org/0000-0002-5978-5928

кандидат технічних наук, доцент,

заступник декана,

викладач кафедри німецької фонетики і граматики

Азербайджанського університету мов

(Баку, Азербайджанська Республіка) rus_rahimli@yahoo.com

ПЕРЕХІД ВІД КОГНІТИВІЗМУ ДО КОНСТРУКТИВІЗМУ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття пропонує ознайомитися з деякими основними теоріями навчання та їх можливим використанням у навчальному процесі.

Когнітивізм розцінює учня як процесор комп'ютера, обробляє інформацію. Як домінуюча парадигма, когнітивізм змінив біхевіоризм у 60-х рр. Когнітивізм концентрується на внутрішній розумовій діяльності. Ментальні процеси, такі як мислення, пам'ять, знання, розв'язання проблем, повинні бути зрозумілі. Знання розглядаються як схема або символічні ментальні конструкції. Навчання – це зміна схемати учня.

Конструктивізм, як парадигма або світогляд, стверджує, що навчання – це активний конструктивний процес. Учень – це конструктор / творець інформації. Конструктивізм описує навчання як активний контекстуальний процес конструювання знань, а не їх набуття. Знання конструюється на основі особистого досвіду й гіпотез

навколишнього середовища. Учні постійно тестують ці гіпотези за допомогою соціальних переговорів. Кожен має свою інтерпретацію і конструкцію процесу набуття знань.

Когнітивізм і конструктивізм припускають, що учні повинні бути активні у визначенні того, як вони набувають здатності критично мислити. Викладач не може «бачити» процес мислення, але може використовувати такі підходи, як доручити студенту підготувати обґрунтований план дій, перш ніж приступити до догляду за пацієнтом. Когнітивістська теорія навчання – це учень / студент – орієнтована модель, за якої учень використовує внутрішні розумові процеси для того, щоб відкрити для себе нові способи використання минулого знання й нових знань для забезпечення догляду за пацієнтом. Коли щось, впізнане в минулому, не відповідає поточній ситуації, учень відчуває «когнітивний дисонанс» і повинен розв'язати цю проблему, перш ніж продовжити навчання. На підставі того, наскільки добре викладачі розуміють, які процеси відбуваються в учнів під час навчання, вони розробляють / відбирають відповідні ефективні навчальні технології.

Ключові слова: біхевіоризм, когнітивний підхід, конструктивізм, прагматично-функціональна концепція, викладання іноземної мови.

Introduction. Although the ideas of behaviorism have long dominated the teaching of foreign languages as a theoretical concept, they have been criticized since the early 1970s. Critics saw the shortcomings of behaviorism in its limited expression of the teaching process and its incomplete coverage of the learning process. The conduct of specializations for the purpose of standardization, the high incidence of reductions, and the failure to take into account the processes of mental perception were not accepted by the representatives of the new cognitive theory. According to them, the material studied on the basis of the theory of behaviorism is remembered only for a specific purpose and only for a certain period of time (Anderson, 1989: 16; Blumstengel, 1998: 45; Habermas: 389). E.g. the material learned by heart for the exam is then forgotten. Another shortcoming of behaviorism was that there was no contextual connection between the materials studied and that the resulting knowledge could not be used to solve a particular problem. This theory can give the desired result only in solving simple problems in concrete fields. For example: in the work of memorizing certain facts; in the study of facts that do not need to be applied in practice, etc. The main purpose of the behavioral lesson model is to demonstrate the previously acquired knowledge correctly and without mistakes.

Discussion. Unlike the behavioral approach, in which any behavior, as well as speech, is based only on the external manifestation, the cognitive approach studies mental processes that are not subject to external observations. In this case, the main focus is on the processes of thinking and understanding. Cognitive theory tries to answer the questions “for what? why?” but not to the “what?” question. At the same time, he considers speech activity and learning not as an “act of conditioning behavior”, but as a cognitive activity, a cognitive and creative process that takes place in the mind, and calls it a “conscious act” (Anderson, 1989: 17; Rubin, 1999: 1163). Therefore, in contrast to behaviorism, cognitivism does not accept the idea

that the student has a purely passive, receptive role, but is based on the internal mental processes that constitute active thinking and comprehension activities. Learning is taken as an active and independent action against external stimuli, the interaction of the internal structure with external influences. Learning is taken as an active and independent action against external stimuli, the interaction of the internal structure with external influences to develop the ability to solve problems (Rubin, 1999: 1163).

According to cognitivism, the learner, in our example, the student, is an active participant in the learning process. He/she purposefully selects and processes information. In this regard, A. Wentsel explains learning as a process of information processing that takes place in the mind (Rubin, 1999: 1164). Such a process can be metaphorically compared to the process of processing information on a computer. The process of computer information processing is similar to the process by which the mind processes the results from a database. That is, the person receiving the information decrypts it at the expense of the internal circuit and other information. From a cognitive point of view, all actions are managed through purposeful and active information processing processes. Management is based on knowledge-based plans.

Cognitive theory not only defines learning as a cognitive activity, but also defines its various methods and strategies. Thus, R. Gagne, considered the founder of cognitivism, identified 8 types of learning (Gagne, 1981: 34–39), and D.P. Ausubel identified cognitive styles (Ausubel, 1968: 69). According to D.C. Rubin and S. Hinton, language must also be understood through mental processes using these methods and strategies (Rubin, 1999: 1168). For this purpose, the authors linked learning strategies with foreign language teaching and identified 7 types: understanding, desire to feel and accuracy of understanding, strong motivation to communicate, naturalness, reality; attention to the formality of language; search for a communication partner; control your

speech; attention to content (Rubin, 1999: 1172). Then they identified 24 strategies for learning a foreign language and combined them into 3 groups:

1. Metacognitive strategies – advance planning of learning, understanding the learning process and evaluating the results;

2. Cognitive strategies – this includes work on teaching materials. Repetition, grouping, deduction, synopsis, keyword memorization, etc.;

3. Socio-affective strategies for cooperation and compensatory strategies for explaining ambiguities – repeated queries, paraphrases, examples, instances, etc.

We can call this stage cognitive from the psychological point of view, pragmatic-functional from the linguistic aspect, and communicative from the methodological aspect. Cognitive psychology, as noted above, views speech activity as a conscious act. As for pragmatic linguistics, speech activity is defined as the term “speech act” (Searle, 1969: 24).

Pragmatic linguistics defines language, not as a closed system of certain forms, as accepted by structuralism, but as a special form of human action, as a certain aspect, and speech as a “regulated form of action” (Anderson, 1989: 79). Language is studied not by its formal structure, as in structuralism, but by its communicative function. According to pragmatic linguistics, to communicate is for people to do something with language, to perform certain actions. That is, communication is an action, an act, and at the root of every act is intention, purpose, and intensity (Searle, 1969: 31). The object of research of the theory of speech act, which is the basis of pragmatic linguistics, is speech intensities, speech acts. Each speech act goes through 3 stages:

1. to express “what?”
2. “how?” should express?
3. Pronunciation stage

J. Anderson gives a terminological explanation of these stages from the psychological point of view as follows:

1. Construction stage – here includes “what?” and “how?”. That is, “what” should be expressed, and that “what?” and “how?” should be expressed according to the circumstances of the situation.

2. Transformation stage – Transformation of “what” and “how” into sentences and texts.

3. Execution, that is, the stage of execution – taking the form of a sentence or text; the expression of “what”, i.e. the execution of the expression (Anderson: 61).

In the 1970s and 1980s, a new pragmatic-functional concept emerged in the teaching of oral speech as a result of the influence of cognitive psychology on the one hand and pragmatic linguistics on the other. The main purpose of the pragmatic-functional

concept is the use of foreign language knowledge in everyday communicative situations. For this purpose, the “system of speech intensities” developed by J. Sjolr is used (Searle: 32). The system consists of the following components:

1. Systematic organization and description of speech intensities.

2. Forms of translation of speech intensities into language. Possibilities for different ways of expressing a concrete speech intensity. This is an important factor for what Anderson called the transformation.

3. Different possibilities for the expression of speech intensity in a particular situation, i.e. the factors influencing the choice of formal patterns.

4. The impact of choice on the communication partner.

This system had a great influence both in determining the purpose of foreign language lessons and in the choice of speech material. The main purpose of teaching a foreign language, as before, was not only to describe structural linguistics, but also to create the necessary linguistic basis for the expression of ideas in concrete speech situations. Acts and the intensities that formed the core of the acts were used for this. Thus, it is determined what linguistic basis is needed for the verbal expression of a specific speech intensity in different situations, and the material is selected on this basis. In this case, the third component identified by J. Sjolr, i.e. the factors influencing the choice of formal language patterns for the verbal expression of intensity, must be taken into account.

The setting of completely new goals for the teaching of a foreign language and the use of new principles in the selection of speech material, of course, could not go unnoticed by the system of exercises and the means necessary to carry out these exercises. The main goal of foreign language teaching is to use a “system of gradual, step-by-step, sequential exercises” to build communicative skills. The basic model of such studies was in the form of “step-by-step, stage-by-stage expression without understanding”. “On the way from understanding to expression” each work has its own function, and the work is grouped according to these functions:

- a) studies that develop comprehension skills;
- b) reproductive exercises that lay the foundation for expressive skills;
- c) reproductive-productive studies that develop the ability to express skill;
- d) communicative exercises that strengthen the ability to express.

From a theoretical point of view, the new didactic requirements that emerged in the 1990s in connection with the emergence of the theory of constructivism

in foreign language teaching necessitated innovations in the application of ICT. The electron learning programs and materials used up to that time did not meet the requirements of constructivism theory because they presented information in a linear sequence and in a stable direction of development.

As noted above, the late 1980s and early 1990s were characterized as a period of transition from cognitivism to constructivism in the theory of foreign language teaching. Although constructivism developed in the 1970s in social, methodological and radical directions, it was radical constructivism that had a great influence on the methodology of foreign language teaching. Radical constructivism is based primarily on the research of neurobiologist H. Matura from Chile, who identified organisms as autopathic systems isolated from the environment (Matura, 1991: 65–77). However, the study of this theory from the scientific-philosophical and psychological point of view is connected with the names of E. Glasersfeld, H. Foerster, S. Schmidt.

Theoretically, cognitivism and constructivism share the same position at some points. Thus, both theories, unlike behaviorism, are based on internal mental processes. However, due to constructivism, these processes have nothing to do with the external environment (Foerster, 1999: 72). Thus, cognition does not reflect the external objective reality, because it is individual, it creates and constructs its own mental reality. Therefore, the reality that man perceives is in fact not a reality that exists objectively in the world around him, but a personal reality created by cognition individually.

According to cognitivism, knowledge exists objectively, regardless of the learner (Anderson, 1989: 80). However, according to constructivism, knowledge is created by the learner through the intern construction of ideas and concepts. Accordingly, knowledge acquisition is an active and creative process that is controlled and regulated by the learner. In this case, new knowledge is created on the basis of old knowledge, i.e. using background knowledge (Müller, 1997: 520). Thus, the existing structures are replaced with new ones or further expanded. As a result, the learner creates an individual representation of the world during the learning process.

According to this theory, the learning process depends on the learner and his experience. He knows best than anyone how to learn effectively. Therefore, each student must build the learning process independently and constructively. A ready-made foreign knowledge system should not accept the teaching material selected by the teacher or determined on the

basis of the textbook as it is. Knowledge and skills cannot be “implanted” in the minds of the requirements and withdrawn if necessary. They are re-generated each time under certain conditions in situations. At this time, the central nervous system creates internal neural connections that already exist. In short, knowledge arises in the form of neural networks (Foerster, 1999: 76). Therefore, e-learning systems with a linear and systematic sequence could not meet the requirements of constructivism. However, the emergence of the hypertext protocol with the Internet has created ample opportunities for students to present information in the form of a network. Semantic networking programs can be used to demonstrate and reproduce the individual knowledge base constructively created by the student. The semantic network expresses the concepts that the student perceives and the relationships between them. The concept refers to any abstract or concrete objects, and the relation refers to the relationships between these objects. Different relationships in the semantic network: “part-full” type, functional, quantitative, spatial, attribute relations, logical relations, linguistic relations and etc. can be exist. In this case, it is clear that the perception of concepts and events has a different structure, different construction, and there are different ways and strategies of this. These strategies and the corresponding system of exercises are also chosen by the student. In behaviorism, the teaching material itself came to the fore, but in constructivism, the ability to work independently with the material is key. The student must be able to search different sources of information to gain the necessary knowledge, as well as be able to solve problems in different ways. For example: an example of this is the work on hypertext documents enriched with multimedia elements. Because hypertext has a networked structure, many ways can be used to work on them. Online search engines are used to help students search various sources of information.

Result. All this shows that constructivism is a student-oriented theory. The student’s active learning activity and the ability to acquire knowledge independently, the ability to solve problems are taken as a basis. Expert systems are used to solve the problem of the student independently. Expert systems are complex programs that reflect expert knowledge in a specific subject area and advise less experienced users in making decisions. Expert systems help students develop individual expert knowledge. The student collects the facts and describes them as “if” (condition), “then” (result) type. Thus metacognitive knowledge arises.

REFERENCES

1. Anderson J. Kognitive Psychologie. Eine Einführung. Heidelberg : Francke, 1989. 118 s.
2. Ausubel D.P. Educational Psychology: A cognitive view. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. 733 p.
3. Blumstengel A. Entwicklung hypermedialer Lernsysteme. Berlin : Hueber, 1998. 345 s.
4. Foerster H., Glasersfeld E. Wie wir uns empfinden. Eine Autobiographie des radikalen Konstruktivismus. Heidelberg : Hueber, 1999. 244 s.
5. Gagne R., Wager W. Planning and Authoring Computer Assisted *Instruction Lessons*. *Educational Technology*. 1981. № 9. P. 34–47.
6. Habermas J. Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz. *Theorie der Gesellschaft oder Soziotechnologie*. Frankfurt am Main : Schmidt, 1971. S. 387–395.
7. Maturana H. Kognition. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus. 4. Auflage. Frankfurt : Schmidt, 1991. S. 65–78.
8. Müller K. Konstruktivistische Lerntheorie und Fremdsprachendidaktik // Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. *Intercultural German Studies Band 23*. München : Langenscheidt, 1997. 536 s.
9. Rubin D.C., Hinton S., Wenzel A. The Precise Time Course of Retention. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. Washington : APA, 1999. № 5. P. 1161–1176.
10. Searle J. Speech Acts. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 143 p.

УДК 378.091.212:005.963]-043.86«195/197»(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-29>

Оксана БАБАКІНА,
orcid.org/0000-0001-6900-6513
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) babakinaoksana0910@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В 50–70-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено ретроспективний, історико-порівняльний, порівняльно-зіставний, хронологічний аналіз періоджерел, класифікацію та систематизацію теоретичних і статистичних даних щодо виявлення організаційно-педагогічних передумов розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в 50–70-ті роки ХХ століття. З'ясовано, що метою діяльності СПК керівних кадрів і НПП ЗВО СРСР у 50–70 роки ХХ століття було забезпечення освітніх установ висококваліфікованими педагогічними та науково-педагогічними кадрами, підвищення їхньої професійної кваліфікації та ідеологічно-політичного рівня. Все вищесказане підтверджується історико-порівняльним і структурно-функціональним аналізом нормативно-правових документів розпорядчого характеру з проблеми вдосконалення СПК НПП із метою приведення її нормативно-правової бази у відповідність із нагальними потребами розвитку суспільних процесів, науки і техніки. Прогресивним етапом розвитку СПК НПП було прийняття 1956 року Постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Щодо вдосконалення підготовки та атестації наукових і педагогічних кадрів», в якій була введено норму обов'язкової публікації результатів проведених досліджень у всесоюзних або республіканських спеціалізованих (відповідно до теми дослідження) виданнях. Аналіз нормативно-правових документів дозволив дійти висновку, що серед усіх організаційних структурних форм підготовки здобувачів учених ступенів головне місце у СПК НПП ЗВО займала аспірантура, як єдина цілеспрямована форма підвищення наукової кваліфікації НПП, організаційно-правові основи якої регламентувалися відповідними положеннями про аспірантуру. Проаналізовано та виокремлено, що організаційно-педагогічними передумовами розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в 50–70-ті роки ХХ століття можна вважати: розвиток аспірантури як організаційної структурної форми СПК НПП ЗВО України; розширення мережі наукових установ, розвиток української науки, що зосереджувалася на вирішенні фундаментальних проблем; удосконалення нормативно-правової бази щодо підвищення вимог до атестації НПП ЗВО у СПК України; появу нових організаційних структурних форм у СПК НПП: інституту здобувачів наукових ступенів, прикомандирування докторантів, цільову аспірантуру.

Ключові слова: передумови розвитку, організаційно-педагогічні передумови, підвищення кваліфікації, науково-педагогічні працівники.

Oksana BABAKINA,
orcid.org/0000-0001-6900-6513
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Education Management
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) babakinaoksana0910@gmail.com

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT SYSTEM OF HIGHER EDUCATION RESEARCH-TEACHING STAFF IN THE 50-70S OF THE TWENTIETH CENTURY

The article provides a retrospective, historical-comparative, comparative-contrastive, and chronological analysis of primary literature, classification and systematization of theoretical and statistical data to identify organizational and pedagogical prerequisites for the development of professional development of higher education research-teaching staff in the 50–70s of the twentieth century. It was found that the purpose of the SPD of managerial personnel and RTS of HEI of the USSR in the 50–70 years of the twentieth century was to provide educational institutions with highly qualified teaching and research-teaching staff, the improving their professional skills and ideological and political level.

All the above is confirmed by the historical-comparative and structural-functional analysis of regulatory documents of an administrative nature on the problem of improving the SPD of RTS to bring its regulatory framework in line with the urgent needs of social processes, science and technology. A progressive stage in the development of the PDS of RTS was the adoption in 1956 of the Resolution of the Central Committee of the CPSU and the CM of the USSR "On improving the training and certification of the research-teaching staff", which introduced a mandatory publication of research results in all-Union or national specialized publications. The analysis of normative-legal documents allowed to conclude that among all organizational structural forms of preparing applicants for a degree the main place in PDS of RTS of HEI was occupied by postgraduate study, as the only purposeful form of improvement of scientific qualification of RTS which organizational and legal bases were regulated by corresponding provisions on postgraduate study. It is analyzed and singled out that the organizational and pedagogical prerequisites for the development of the system of professional development of higher education research-teaching staff in the 50s-70s of the twentieth century can be considered as: the development of the graduate school as an organizational structural form PDS of RTS of HEI; the expansion of the network of scientific institutions, the development of Ukrainian science, which focused on solving fundamental problems; improvement of the regulatory framework for increasing the requirements for certification of RTS of HEI in the PDS of Ukraine; the emergence of new organizational structural forms in PDS of RTS: institute of applicants for scientific degrees, secondment of doctoral students, targeted graduate school.

Key words: prerequisites for development, organizational and pedagogical prerequisites, research-teaching staff.

Постановка проблеми. Для здійснення ґрунтового дослідження проблеми розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (далі – СПК НПП ЗВО) в 50–70-ті роки ХХ століття вважаємо доцільним проаналізувати організаційно-педагогічні передумови цього процесу.

Аналіз досліджень. Відповідно до специфіки історико-педагогічного дослідження його теоретичну основу становлять: положення теорії і методики педагогічної та післядипломної педагогічної освіти (А. Алексюк, К. Гораш, В. Луговий, В. Олійник, В. Паламарчук, О. Пехота, Н. Протасова, Л. Пуховська, Т. Сущенко, М. Ярмаченко та ін.); концептуальні положення щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти (С. Антошук, В. Бондар, Г. Єльнікова, Л. Даниленко, М. Красицький, В. Маслов, В. Олійник, В. Пуцов, П. Худомінський та ін.); науково-методичні засади розвитку СПК педагогічних працівників у різні історичні періоди (Л. Безтелесна, Г. Додона, І. Жорова, І. Зварич, В. Мороз, О. Петрик, А. Печенюк, Н. Чепурна та ін.).

Мета статті – проаналізувати та виокремити організаційно-педагогічні передумови розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в 50–70-ті роки ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Логіка нашого дослідження передбачає розкриття понять «передумови» та «передумови розвитку». У «Словнику української мови» передумова трактується як «попередня умова існування, виникнення, діяння і т. ін. чого-небудь». Сутність поняття «передумова» визначила зміст даного підрозділу відповідно до його завдання (Словник української мови, 1975: 178–179.).

Передумови розвитку – це сукупність природних та суспільних ресурсів і можливостей, здатних спричинити соціальний прогрес (Гавриленко, 2001).

Слушним для нас є визначення Є. Хрикова, О. Адаменко, В. Курила та інших: «Логіка розвитку педагогічної науки» характеризується такими складниками: спираючись на наукові дослідження на накопичені раніше знання; постановка наукових проблем, які зумовлюються попереднім розвитком науки; розвиток певних попередніх наукових ідей; відповідність розвитку педагогічної науки об'єктивним соціальним потребам виховання, а не ідеологічним чинникам» (Хриков, 2013: 113).

У монографії К. Галкіна «Вища освіта та підготовка наукових кадрів СРСР», що надрукована 1958 року, вперше здійснено ґрунтовний аналіз та наведено статичні дані щодо процесу становлення системи підготовки наукових кадрів у 1917–1925 рр.; доведено необхідність упровадження нових форм підготовки наукових кадрів, зокрема національних, та атестації наукових кадрів СРСР; висвітлено питання організації аспірантури (1925–1930 рр.), особливості її розвитку в післявоєнні роки (1941–1956 рр.), присудження наукових ступенів у нормативно-правових актах СРСР, а також здійснено аналіз наукових праць щодо теоретичних досліджень з історії їх підготовки (Галкін, 1958).

О. Сухомлинська стверджує: «50–70-ті роки ХХ століття принесли нові тенденції і якісні зміни в розвиток радянської освіти. Вища освіта була всередині цих змін і також почала трансформуватися і реформуватися. Після смерті Й. Сталіна ідеї політехнізації навчання знайшли нове життя, оскільки саме з ними пов'язували реформування всієї вітчизняної системи освіти. Важливу роль у цих процесах відіграла особистість М. Хрушова, який був справді налаштований на зміни. Підго-

товку проектів змін у сфері вищої освіти розпочали з прийняття постанов, у яких порушували актуальні питання подальшого розвитку вітчизняної освіти» (Сухомлинська, 2014: 18).

У 50–70-ті рр. ХХ століття організаційно-педагогічними передумовами розвитку СПК НПП ЗВО вважаємо такі.

1. Розвиток аспірантури як організаційної структурної форми СПК НПП ЗВО України.

До цього часу підготовка аспірантів здійснювалася відповідно до «Положення про аспірантуру» 1939 року. Ця форма підвищення кваліфікації була на той час майже єдиним способом формування науково-педагогічного кадрового потенціалу країни, хоча підготовка аспірантів і мала певні недоліки: мета деяких програм підготовки була неактуальною, існував формальний підхід до написання індивідуальних навчальних планів, не приділялося належної уваги педагогічній практиці.

Вирішенню цієї проблеми сприяв наказ Міністерства вищої освіти від 17 лютого 1948 року «Про заходи щодо поліпшення підготовки науково-педагогічних кадрів через аспірантуру» (Справочник для поступаючих в аспірантуру, 1948), у змісті якого визначалося незадовільне виконання плану прийому до аспірантури, значний відсів невстигаючих аспірантів, малоцінність у науковому відношенні тем дисертаційних робіт.

Наступним нормативно-правовим документом була Постанова Ради Міністрів СРСР від 22 травня 1948 року «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру» (Аспірантура вузів ССРСР. Справочник, 1949). Прийняття цієї Постанови можна вважати точкою відліку встановлення централізованого планування і контролю над відтворенням НПП у межах загального народногосподарського плану, який затверджувався РМ СРСР. Уперше для випускників аспірантури цією Постановою введено зобов'язання відпрацювати три роки у ЗВО, установах і підприємствах за направленнями відповідних міністерств і відомств.

Також у цьому документі була прописана вимога до Міністерства вищої освіти СРСР розробити з урахуванням змін, які відбувалися в суспільстві, організаційно-правові умови підготовки аспірантів і затвердити нове положення про аспірантуру. Дане положення було затверджено 25 листопада 1950 року (Высшая школа. Основные постановления, 1957), в якому зазначено:

– загальне управління підготовкою науково-педагогічних кадрів в умовах аспірантури здійснює Міністерство вищої освіти СРСР;

– загальне управління підготовкою науково-педагогічних кадрів у науково-дослідних устано-

вах АН СРСР і академіях наук союзних республік здійснює Президія АН СРСР;

– план та організаційно-методичні умови підготовки аспірантів в усіх відповідних закладах встановлено єдиними;

– право зарахування та затвердження атестаційних звітів аспірантів передано вищезазначеним центральним адміністративним органам (Міністерству вищої освіти СРСР і Президії АН СРСР).

Однак дане право в подальшому зарекомендувало себе як занадто бюрократизоване і було скасовано.

2. Розширення мережі наукових установ, розвиток української науки, що зосереджувалася на вирішенні фундаментальних проблем.

Розвитку української науки загалом та СПК НПП ЗВО України сприяло збільшення наукових, науково-дослідних установ. «До складу АН УРСР на кінець 50-х років входило 36 науково-дослідних інститутів і 19 інших наукових установ». У 1957 р. Україну було прийнято до Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) (Україна у 50–60 роках 20 століття).

Відбувалися зміни в СПК НПП у галузі педагогічних наук. 1955 року згідно з постановою Ради Міністрів УРСР № 47 від 4 січня 1955 р. і наказів Міносвіти УРСР № 16 від 14 січня 1955 р. та № 22 від 21 січня 1955 р. Український науково-дослідний інститут педагогіки було перейменовано в Науково-дослідний інститут педагогіки Української РСР (НДІП УРСР) (ЦГАОР УССР. Ф. 5127. Оп. 1. Д. 198). Відповідно до Статуту НДІП УРСР, затвердженого Міносвіти УРСР у 1960 році, основними завданнями визначено розвиток педагогічної науки, сприяння розвитку народної освіти в республіці; підготовку науково-педагогічних кадрів з наукових педагогічних спеціальностей тощо (ЦГАОР УССР. Ф. 5127. Оп. 1. Д. 551).

Метою діяльності СПК керівних кадрів і НПП ЗВО СРСР у 50–70 роки ХХ століття було забезпечення освітніх установ висококваліфікованими педагогічними та науково-педагогічними кадрами, підвищення їхньої професійної кваліфікації та ідеологічно-політичного рівня. Цьому сприяло: створення Центрального інституту вдосконалення вчителів як головного науково-методичного центру Міністерства освіти УРСР з питань післядипломної освіти та обласних інститутів удосконалення вчителів як науково-методичних центрів галузі в регіонах; розвиток заочної форми післядипломної педагогічної освіти та осучаснення таких форм післядипломної педагогічної освіти, як: курси (очні та заочні) підвищення кваліфікації, педагогічні та науково-педагогічні конференції

тощо; введення вимоги обов'язкового підвищення кваліфікації педагогічних працівників через кожні п'ять років.

У досліджуваних хронологічних межах наукові доробки видатних українських учених були високо оцінені – присуджено Нобелівські премії: «Семен Кузнець (1901–1985) – навчався у Харкові. У 1971 р. «за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, яке привело до нового, глибшого розуміння як економічної та соціальної структур, так і процесу розвитку» йому було присуджено Нобелівську премію з економіки; Роалд Гоффман (народився в 1937 р.) – народився в Золочеві, лауреат Нобелівської премії «за розробку теорії протікання хімічних реакцій», що значно розширює можливості для планування хімічних експериментів. Саме йому належать слова «Україно, обітована земле мого серця!»; Ігор Тамм (1895–1971) – дитинство і юність пройшли в Єлисаветграді (зараз – Кропивницький), де вчений закінчив гімназію; викладав у Одеському політехнічному університеті та у Таврійському університеті, в якому також навчався. Отримав Нобелівську премію в галузі фізики 1958 року разом із Іллею Франком та Павлом Черенковим «за відкриття і тлумачення ефекту Вавилова – Черенкова»; Лев Ландау (1908–1968) – викладав та проводив наукові дослідження в Українському фізико-технічному інституті, Харківському університеті та Харківському політехнічному інституті, де зробив низку відкриттів у галузі фізики. Отримав Нобелівську премію 1962 року «за піонерські теорії конденсованих середовищ, особливо теорії рідкого гелію» (Нобелівські лауреати – вихідці з України).

Певні позитивні зміни спостерігалися і в динаміці підготовки наукових кадрів у СПК: «1950 року в АН УРСР, який був головним науковим закладом України, працював 51 дійсний член і 55 членів-кореспондентів АН УРСР. Із 1359 наукових співробітників Академії 185 осіб були докторами і 627 – кандидатами наук (Історія Академії наук Української РСР, 1967). Вони брали участь у підготовці наукових кадрів, і, зокрема, лише в інститутах АН УРСР 1950 року було захищено 7 докторських і 53 кандидатських дисертації (Сидорчук 1998: 13). У 1958–1965 рр. кількість науковців збільшилась із 37 до 94 тис. осіб (Україна у 50–60 роках 20 століття).

3. *Удосконалення нормативно-правової бази щодо підвищення вимог до атестації НПП ЗВО у СПК України.*

Усе вищесказане підтверджується історико-порівняльним та структурно-функціональним аналізом нормативно-правових документів розпо-

рядчого характеру з проблеми вдосконалення СПК НПП із метою приведення її нормативно-правової бази у відповідність із загальними потребами розвитку суспільних процесів, науки і техніки: «Про заходи щодо поліпшення підготовки й атестації наукових і педагогічних кадрів» від 20 серпня 1956 року; «Про заходи щодо поліпшення якості дисертаційних робіт і порядок присудження вчених ступенів і звань» від 24 січня 1960 року; «Про заходи щодо поліпшення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів» від 13 червня 1961 року; «Про заходи щодо подальшого поліпшення підбору і підготовки наукових кадрів» від 12 травня 1962 року; «Про поліпшення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів» від 16 листопада 1967 року.

Вивчення цих документів показало, що першочерговим завданням, яке уряд надав керівництвом президій академії наук і ВАК при Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, наукових установ, ЗВО, було підвищення вимог до атестації НПК, у тому числі через підвищення якості захищених дисертаційних робіт. При цьому наголошувалося, що написання дисертаційного дослідження має бути не самоціллю, а логічним завершенням наукових досліджень.

Прогресивним етапом розвитку СПК НПП було прийняття в 1956 році Постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Щодо вдосконалення підготовки та атестації наукових і педагогічних кадрів», в якій була введена норма обов'язкової публікації результатів проведених досліджень у всесоюзних або республіканських спеціалізованих (відповідно до теми дослідження) виданнях. А також на кожну дисертаційну роботу, крім відгуків офіційних опонентів, уведено відгук провідної організації (Аспірантура: справочник, 1963).

У 1967 році з метою підвищення якості та поширення інформації щодо захищених дисертаційних робіт, запобігання плагіату, уникнення дублювання тем наукових досліджень була введена обов'язкова вимога надання до Державного комітету РМ СРСР з науки і техніки мікрофільмування захищених дисертацій.

В «Інструкціях щодо порядку присудження вчених ступенів та присвоєння вчених звань» 1960, 1966 років та «Положенні щодо порядку присудження вчених ступенів та присвоєння вчених звань» 1975 року пропонувалося вчені ступені присуджувати лише за роботи, які мали науково-теоретичне і практичне значення, містили новизну результатів дослідження, а також обов'язково мали бути опубліковані за період навчання в аспірантурі в методичних підручниках, посібниках тощо. Кри-

терієм відповідності наукової роботи на здобуття наукового ступеня доктора наук було наявність теоретичного узагальнення й наукового обґрунтування шляхів вирішення значної наукової проблеми, що представляла вагомий внесок у розвиток теоретичної науки та його практичного втілення (Інструкція о порядку присудження учених степеней, 1960).

Посиленню вимог до атестації НПП ЗВО у СПК України сприяло створення в 1974 р. спеціалізованих рад, які формувалися з числа найбільш авторитетних науковців відповідної спеціальності.

4. *Поява нових організаційних структурних форм у СПК НПП: інститут здобувачів наукових ступенів, прикомандирування докторантів, цільова аспірантура.*

До значущих організаційно-педагогічних передумов розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття відносимо створення у 50–70-х роках ХХ століття нових організаційних структурних форм підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів: інституту здобувачів наукових ступенів, прикомандирування докторантів, цільової аспірантури.

Наприкінці 50-х років на виконання Постанови РМ СРСР від 4 листопада 1947 року «Про підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації» організовуються інститути здобувачів наукових ступенів не тільки для викладацького складу, а й працівників інших галузей.

Поряд із підготовкою здобувачів наукових ступенів держава приділяла увагу й підготовці науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації через створення інститутів прикомандирування науковців країни для завершення роботи над докторськими дисертаціями терміном до двох років. Однак в 1956 р. ці інститути були скасовані через їх недоцільність, а їхні обов'язки поклалися на НПП, які бажали підвищити власний рівень наукової кваліфікації через написання докторських наукових робіт у режимі самоосвіти шляхом участі в науково-дослідній роботі ЗВО, наукових установ, у промислових і господарських підприємствах. Докторантура як форма підвищення кваліфікації НПП була відновлена в 1988 році.

Також одним із рушійних чинників розвитку даної системи в зазначений період (50–70-ті роки ХХ століття) вважаємо надання можливості здобувачам учених ступенів прикріплюватися до відповідних кафедр, структурних підрозділів і лабораторій та під керівництвом провідних фахівців самостійно (поза межами аспірантури) працювати над власним науковим доробком.

Для поліпшення підготовки та підвищення кваліфікації НПП вищої школи у 60-ті роки ХХ сто-

ліття було введено посади «стажер-дослідник» та «стажер-викладач». А починаючи з 1967 року, в спеціалізованих ЗВО в галузі мистецтва та культури введено дворічну асистентуру-стажування для обдарованих кадрів за виконавчими та педагогічно-мистецькими спеціальностями.

Аналіз нормативно-правових документів дозволив дійти висновку, що серед усіх організаційних структурних форм підготовки здобувачів учених ступенів головне місце у СПК НПП ЗВО займала аспірантура, як єдина цілеспрямована форма підвищення наукової кваліфікації НПП, організаційно-правові основи якої регламентувалися відповідними положеннями про аспірантуру.

У 1961 році, спираючись на установку партії щодо поліпшення якості НПП народногосподарських галузей та його збільшення, Постановою ЦК КПРС та РМ СРСР «Про міри покращення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів» було започатковано організацію цільових аспірантур (Аспірантура: справочник, 1971). Це сприяло зростанню кількості захищених дисертацій на здобуття учених ступенів кандидатів наук або докторів наук за різними спеціальностями, однак і негативно вплинуло на їхні якісні характеристики, оскільки здебільшого не враховувалися потреби регіонів, не проводився ґрунтовний аналіз тематик дисертаційних досліджень, при цьому здійснювався контроль (командно-адміністративний) за планом вступу та випуску.

З метою підвищення якості аспірантури з 1967 року переважне (першочергове) право на зарахування до аспірантури надавалося здобувачам, які вже здали кандидатські іспити.

З метою забезпечення актуальності, відповідності вимогам сучасності та якості написання дисертаційних робіт у 1960 році при НДП УРСР було створено Республіканську раду з координації наукової діяльності в галузі педагогічних наук, до складу якого включені всі завідувачі кафедр педагогіки і психології ЗВО України. А також для систематизації та координації тематики науково-дослідних робіт було затверджено номенклатуру спеціальностей підготовки за галузями наук в аспірантурах, як очної так і заочної форм навчання, у ЗВО та науково-дослідних інститутах СРСР.

С. Кононова наводить такі статичні дані: «У 50–60-ті роки було затверджено 89 наукових спеціальностей. Кількісна динаміка затвердження спеціальностей за роками виглядає так: 1953 року – 9; 1957 року – 27; 1962 року – 7; 1963 року – 7 (Кононова, 2009: 62). Зокрема, в галузі педагогіки і психології це: у 1953 р.: дошкільна педагогіка; методика викладання предметів (за переліком);

педагогіка, історія педагогіки; психологія; теорія і методика фізичного виховання; спеціальна педагогіка (тифлопедагогіка, сурдопедагогіка й олігофренопедагогіка, логопедія); спеціальна психологія (психологія сліпих, глухонімих і розумово відсталих дітей); у 1957 р.: методика викладання предметів (із зазначенням кожного); педагогіка; спеціальна педагогіка; спеціальна психологія; теорія і методика фізичного виховання і спортивного тренування тощо (Кононова, 2009).

Порівняльно-історичний аналіз проблеми підготовки фахівців вищої кваліфікації в умовах аспірантури, а також висвітлення СПК НПП здійснено у відомих працях того часу, присвячених 50-річчю Жовтневої революції: «Історія Академії наук Української РСР» (1967 р.) та «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років» (1967 р.). Однак, урахувавши ідеологічний напрям того часу та вплив комуністичної партії, дані видання відрізнялись «тенденційністю добору та інтерпретації матеріалу, парадно-ювілейним стилем його викладення, політизацією історії науки, недооцінкою дореволюційного потенціалу науково-педагогічних кадрів» (Регейло, 2010).

Також для з'ясування організаційно-педагогічних передумов розвитку СПК НПП ЗВО в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття проаналізовано науковий доробок «Підбір, підготовка та атестація наукових кадрів СРСР. Це питання історії та правового регулювання» колективу авторів Г. Доброва, В. Чуткерашвілі, Б. Лебіна (Лебин, 1966), в якому вони вивчили й узагальнили історичні умови, що склалися на всіх етапах розвитку радянської держави; визначили основні принципи підбору, підготовки та атестації наукових кадрів у СРСР, здійснили аналіз чинного законодавства із зазначених питань з метою правильного розуміння сформованих правовідносин науковців у СРСР; висвітлили порядок правового регулювання підготовки і встановлення кваліфікації працівників науки в інших країнах соціалізму. Цінною, на наш погляд, є розробка рекомендацій щодо забезпечення формування кадрів наукової інтелігенції та порушення питання необхідності підготовки наукових кадрів у системі АН СРСР та її республіканських відділеннях. На жаль, відомості щодо діяльності кожного із зазначених відділень загалом та АН УРСР зокрема відсутні.

Отже, в цілому в 50–70-ті роки ХХ століття простежується тенденція збільшення кількості педагогічних і психологічних спеціальностей в аспірантурі. Підсумовуючи все проаналізоване вище, вважаємо доведеним, що підготовка та підвищення кваліфікації НПП здійснюва-

лася виключно на підставі нормативно-правових документів, затверджених ЦК КПРС, РМ СРСР та МВО СРСР та УРСР, а саме постанови щодо: покращення якості підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів (1956, 1960–1963, 1967 років), діяльності аспірантури, організації та роботи нових організаційних форм підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів (інститути здобувачів наукових ступенів, прикомандирування докторантів тощо); положення та інструктивні листи щодо порядку присудження наукових ступенів і надання вчених звань (1957, 1960, 1966, 1967 років) тощо.

Висновки. Таким чином, організаційно-педагогічними передумовами розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в 50–70-ті роки ХХ століття можна вважати: 1) розвиток аспірантури як організаційної структурної форми СПК НПП ЗВО України; 2) розширення мережі наукових установ, розвиток української науки, що зосереджувалася на вирішенні фундаментальних проблем; 3) удосконалення нормативно-правової бази щодо підвищення вимог до атестації НПП ЗВО у СПК України; 4) появу нових організаційних структурних форм у СПК НПП: інституту здобувачів наукових ступенів, прикомандирування докторантів. цільової аспірантури. Ознайомлення з вищеперерахованими передумовами дозволило дійти висновку, що для вирішення існуючих на той час проблем і недоліків (низька якість захищених дисертаційних робіт, відсутність їхньої практичної та теоретичної значущості і, як наслідок, – низький рівень підготовленості до самостійної подальшої науково-дослідної та науково-педагогічної роботи; невиконання планів підготовки та підвищення кваліфікації НПК, відсутність тем дисертаційних досліджень або недостатнє їх охоплення актуальних галузей науки (фізики, математики, біохімії, біофізики, аеродинаміки, радіотехніки, електроніки тощо, в той час за гуманітарним напрямом підготовка аспірантів перевищувала потребу в цих кадрах); обмежена кількість бюджетних місць; незадовільне матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу; недостатня кількість у наукових установах і ЗВО НПП з науковим ступенем та званням (кандидатів та докторів наук, доцентів і професорів); низький рівень фахової компетентності вступників (більшість вступників – випускники ЗВО, які не мали досвіду практичної роботи) тощо) було прийнято низку нормативно-правових документів, метою яких було покращення якості підвищення кваліфікації НПП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавриленко І. М. Соціальний розвиток : навч. посібник. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2001. 484 с.
2. Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. Москва : Сов. наука, 1958. 175 с.
3. Инструкция о порядке присуждения ученых степеней и присвоения ученых званий. Москва : ВАК, 1960. 33 с.
4. Історія Академії наук Української РСР : в 2 ч. Київ : Головн. ред. Укр. рад. енци. АН УРСР, 1967. 187 с.
5. Кононова С. В. История развития научных педагогических специальностей в России (1934–2001 гг.). *Научно-теоретический журнал «Научные проблемы гуманитарных исследований»*. 2009. Вып. 4 (2). С. 59–63.
6. Лебин Б. Д. Подбор, подготовка и аттестация научных кадров в СССР. *Вопросы истории и правового регулирования*. Москва, Ленинград : Наука, 1966. 288 с.
7. Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 248 с.
8. Нобелівські лауреати – вихідці з України. URL: <https://cutt.ly/xf6DPXy>
9. Постановление СМ СССР от 22.05.1948 г. № 1709 «О подготовке научно-педагогических и научных кадров через аспирантуру». *Аспирантура вузов СССР. Справочник*. Москва : Советская наука, 1949. С. 1–2.
10. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 13.06.1961 г. № 536 «О мерах по улучшению подготовки научных и научно-педагогических кадров». *Аспирантура: справочник для поступающих в аспирантуру и соискателей ученых степеней*. Москва : Советская наука, 1971. С. 12–13.
11. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 20.08.1956 г. № 1174 «О мерах по улучшению подготовки и аттестации научных и педагогических кадров». *Аспирантура: справочник для поступающих в аспирантуру и соискателей ученых степеней*. Москва : Советская наука, 1963. С. 10–11.
12. Приказ министра высшего образования СССР от 17.02.1948 г. № 202 «О мерах по улучшению подготовки научно-педагогических кадров через аспирантуру». *Справочник для поступающих в аспирантуру юридических институтов*. Москва, 1948. С. 27–28.
13. Приложение № 1 к приказу министра высшего образования СССР от 25.11.1950 г. № 2074 «Положение об аспирантуре при высших учебных заведениях и научно-исследовательских учреждениях». *Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции* / под ред. Л. И. Карпова, В. А. Северцева. Москва : Советская наука, 1957. С. 280–281.
14. Регейло І. Ю. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття: історіографічні аспекти. *Педагогічний дискурс*. 2010. Вип. 7. С. 189–194.
15. Сидорчук Т. Г. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Україні (1920-і – 1970-і роки) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 1998. 20 с.
16. Словник української мови: в 11 томах. 1975. Том 6. С. 178–179.
17. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. № 1. С. 4–24.
18. Україна у 50–60 роках 20 століття. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35682/>
19. ЦГАОР УССР. Ф. 5127. Оп. 1. Д. 551. Л. 1–12.
20. ЦГАОР УССР. Ф. 5127. Оп. 1. Д. 198. Л. 23–24.

REFERENCES

1. Gavrilenko I. M. Sotsialnyi rozvitok [Social development] : navch. posib. Irpin : Akad. DPS Ukraini, 2001. 484 s. [in Ukrainian].
2. Galkin K. T. Vyisshee obrazovanie i podgotovka nauchnykh kadrov v SSSR. [Higher education and training of scientific personnel in the USSR]. M.: Sov. nauka, 1958. 175 s. [in Russian].
3. Instruksiya o poryadke prisuzhdeniya uchenykh stepeny i prisvoeniya uchenykh zvaniy. [The instruction about the order of awarding degrees and awarding academic titles]. M.: VAK, 1960. 33 s. [in Russian].
4. Istoriya Akademiyi nauk Ukrainy SSR [History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR] : v 2 ch. K. : Golovn. red. Ukr. rad. ents. AN URSR. 1967. 187 s. [in Ukrainian].
5. Kononova S. V. Istoriya razvitiya nauchnykh pedagogicheskikh spetsialnostey v Rossii (1934-2001 gg.). [History of the development of scientific pedagogical specialties in Russia (1934-2001)]. Nauchno-teoreticheskiy zhurnal «Nauchnye problemyi gumanitarnykh issledovaniy». Vyip. 4 (2). 2009. S. 59–63. [in Russian].
6. Lebin B.D. Podbor, podgotovka i attestatsiya nauchnykh kadrov v SSSR. [Selection, training and certification of scientific personnel in the USSR]. Voprosy istorii i pravovogo regulirovaniya. M., L.: Nauka, 1966. 288 s. [in Russian].
7. Metodologichni zasady pedagogichnogo doslidzhennya [Methodological foundations of pedagogical research] : monografiya / za zag. red. V. S. Kurila, E. M. Hrikova ; Derzh. zakl. «Lugan. nats. un-t Imeni Tarasa Shevchenka». Lugansk: Vid-vo DZ «LNU Imeni Tarasa Shevchenka», 2013. 248 s. [in Ukrainian].
8. Nobelivski laureati — vihidtsi z Ukraini. [Nobel laureates come from Ukraine]. URL: <https://cutt.ly/xf6DPXy>. [in Ukrainian].
9. Postanovlenie SM SSSR ot 22.05.1948 # 1709 «O podgotovke nauchno-pedagogicheskikh i nauchnykh kadrov cherez aspiranturu». [Resolution of the CM of the USSR of 22.05.1948 No. 1709 "On training of scientific, pedagogical and scientific personnel through postgraduate studies"]. Aspirantura vuzov SSSR. Spravochnik. M.: Sovetskaya nauka, 1949. S. 1–2. [in Russian].
10. Postanovlenie TsK KPSS i SM SSSR ot 13.06.1961 # 536 «O merah po uluchsheniyu podgotovki nauchnykh i nauchno-pedagogicheskikh kadrov». [Resolution of the Central Committee of the CPSU and CM of the USSR of 13.06.1961

No. 536 "On measures to improve the training of scientific and pedagogical personnel"]. Aspirantura: spravochnik dlya postupayuschih v aspiranturu i soiskateley uchenyih stepeney. M.: Sovetskaya nauka, 1971. S. 12–13. [in Russian].

11. Postanovlenie TsK KPSS i SM SSSR ot 20.08.1956 # 1174 «O merah po uluchsheniyu podgotovki i attestatsii nauchnyih i pedagogicheskikh kadrov». [Resolution of the Central Committee of the CPSU and CM of the USSR of 20.08.1956 No. 1174 "On measures to improve the training and certification of scientific and pedagogical personnel"]. Aspirantura: spravochnik dlya postupayuschih v aspiranturu i soiskateley uchenyih stepeney. M.: Sovetskaya nauka, 1963. S. 10–11. [in Russian].

12. Prikaz ministra vysshogo obrazovaniya SSSR ot 17.02.1948 # 202 «O merah po uluchsheniyu podgotovki nauchno-pedagogicheskikh kadrov cherez aspiranturu». [Order of the minister of higher education of the USSR dated 17.02.1948 No. 202 "On measures to improve the training of scientific and pedagogical personnel through postgraduate studies"]. Spravochnik dlya postupayuschih v aspiranturu yuridicheskikh institutov. M., 1948. S. 27–28. [in Russian].

13. Prilozhenie # 1 k prikazu ministra vysshogo obrazovaniya SSSR ot 25.11.1950 # 2074 «Polozhenie ob aspiranture pri vysshih uchebnyih zavedeniyah i nauchno-issledovatel'skikh uchrezhdeniyah». [Appendix No. 1 to the order of the minister of higher education of the USSR dated 25.11.1950 No. 2074 "Regulations on postgraduate studies at higher educational institutions and research institutions"]. Vysshaya shkola. Osnovnyie postanovleniya, prikazy i instruktsii / pod red. L. I. Karpova, V. A. Severtseva. M.: Sovetskaya nauka, 1957. S. 280–281. [in Russian].

14. Regeylo I. Yu. Pidgotovka naukovih i naukovo-pedagogichnih kadriv vischoyi kvalifikatsiyi v Ukraini u HH – pochatku XXI stolittya: Istorlografichni aspekti. [Training of scientific and scientific-pedagogical personnel of higher qualification in Ukraine in the XX – beginning of the XXI century: historiographical aspects]. Pedagogichniy diskurs. 2010. Vip. 7. S. 189–194. [in Ukrainian].

15. Sidorchuk T. G. Pidgotovka naukovih ta naukovo-pedagogichnih kadriv cherez aspiranturu v Ukraini (1920-i–1970-i roki) [Training of scientific and scientific-pedagogical personnel through postgraduate studies in Ukraine (1920s–1970s)]: avtoref. dis. ... kand. Istor. nauk : 07.00.01. Zaporizhzhya. 1998. 20 s. [in Ukrainian].

16. Slovník ukraýnskoýi movi [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomah. Tom 6, 1975. S. 178–179. [in Ukrainian].

17. Suhomlinska O. V. Radyanska pedagogika yak ideologiya: sprobá istorichnoyi rekonstruktsiyi. [Sovetskaya pedagogika Kak ideologiya: attempted historical reconstruction.]. Istoriko-pedagogichniy almanah. 2014. # 1. S. 4–24. [in Ukrainian].

18. Ukraina u 50-60 rokah 20 stolittya. [Ukraine in 50-60 r. 20 st.]. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35682/>. [in Ukrainian].

19. TsGAOR USSR. [CGAOR USSR]. F. 5127. Op. 1. D. 551. L. 1–12. [in Ukrainian].

20. TsGAOR USSR. [CGAOR USSR]. F. 5127. Op. 1. D. 198. L. 23–24. [in Ukrainian].

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-30>**Гюнай Назим гызы БАДАЛЗАДЕ,***orcid.org/0000-0003-4422-4746**докторант по программе доктора философии
Института образования Азербайджанской Республики
(Баку, Азербайджан) gunay.badalzade@mail.ru*

ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО И ТРУДОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛИЧНОСТЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА В ПРАКТИКЕ ТЕОРИИ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

В статье отмечается, что в Азербайджане существуют специальные школы для лиц с ограниченными умственными возможностями, чтобы дети, относящиеся к данной категории, могли вести самостоятельную жизнь после обучения в школе. Проблема заключается в том, что эти школы не предоставляют профессиональную подготовку детям с синдромом Дауна, поэтому они не могут использовать то, что они изучали после школы, в какой-либо трудовой деятельности. В частности, не существует докарьерных программ, которые согласовывались бы с деятельностью, которой учащиеся хотели бы заниматься в будущем. Профессиональное образование – важнейшая сфера социализации людей с синдромом Дауна и основное условие интеграции в общество. Успешная профессиональная самореализация людей с синдромом Дауна происходит за счет множества компонентов, включая содержание и качество профессионального образования и профессиональной подготовки с дошкольного возраста, качество образования и подготовки на разных уровнях общего образования. Автором статьи подчеркивается, что, к сожалению, в настоящее время в нашей стране очень мало опыта профессиональной подготовки и достижений относительно людей с синдромом Дауна. Этот опыт необходим, чтобы понять, какие наибольшие трудности испытывают люди с синдромом Дауна при трудоустройстве и последующей трудовой деятельности, выявить, что их определяет, и какие задачи необходимо решить для улучшения ситуации. В то же время следует признать, что некоторые люди с синдромом Дауна не смогут получить профессиональное образование из-за серьезности отклонений в их развитии. Однако мы можем что-либо сделать с организацией их профессионального образования и труда в соответствии с их потенциалом. При этом причины иногда зависят от внешних факторов: отсутствия квотных рабочих мест; стереотипных предрассудков о неспособности людей с ограниченными возможностями выполнять качественную работу; отсутствия объективного спроса на ту или иную профессию в районе, городе, области и т. д. Наличие всех этих препятствий негативно сказывается на профессиональной реабилитации молодежи с синдромом Дауна. Анализ результатов современных специализированных научно-исследовательских и методических работ позволяет определить вероятные причины этих проблем.

Ключевые слова: *люди с синдромом Дауна, профессиональное образование, люди с ограниченными интеллектуальными возможностями.*

Гюнай Назим кизи БАДАЛЗАДЕ,*orcid.org/0000-0003-4422-4746**докторант за програмою доктора філософії
Інституту освіти Азербайджанської Республіки
(Баку, Азербайджан) gunay.badalzade@mail.ru*

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ТРУДОВОЇ ОСВІТИ ОСОБИСТОСТЕЙ ІЗ СИНДРОМОМ ДАУНА У ПРАКТИЦІ ТЕОРІЇ ОСВІТИ Й ВИХОВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті наголошується, що в Азербайджані існують спеціальні школи для осіб з обмеженими розумовими можливостями, щоб діти, які відносяться до цієї категорії, могли вести самостійне життя після навчання в школі. Проблема полягає в тому, що ці школи не пропонують професійну підготовку дітям із синдромом Дауна, тому вони не можуть використовувати те, що вони вивчали після школи, в будь-якій трудовій діяльності. Зокрема, не існує докар'єрних програм, які б узгоджувалися з діяльністю, якою учні хотіли б займатися в майбутньому. Професійна освіта – найважливіша сфера соціалізації людей із синдромом Дауна та основна умова інтеграції в суспільство. Успішна професійна самореалізація людей із синдромом Дауна відбувається за рахунок безлічі компонентів, включаючи зміст і якість професійної освіти і професійної підготовки з дошкільного віку, якість освіти і підготовки на різних рівнях загальної освіти. Автором статті підкреслюється, що, на жаль, на тепер у нашій країні дуже мало досвіду професійної підготовки і досягнень щодо людей із синдромом Дауна. Цей досвід

необхідний, щоб зрозуміти, які найбільші труднощі відчувають люди із синдромом Дауна під час працевлаштування й подальшої трудової діяльності, виявити, що їх визначає, і які завдання необхідно вирішити для поліпшення ситуації. Водночас слід визнати, що деякі люди із синдромом Дауна не зможуть отримати професійну освіту через серйозність відхилень в їхньому розвитку. Однак ми можемо щось зробити з організацією їхньої професійної освіти і праці відповідно до їхнього потенціалу. При цьому причини не завжди вільні від таких зовнішніх факторів, як: відсутність квотних робочих місць; стереотипні забобони про нездатність людей з обмеженими можливостями виконувати якісну роботу; відсутність об'єктивного попиту на ту чи іншу професію в районі, місті, області і т. д. Наявність усіх цих перешкод негативно позначається на професійній реабілітації молоді із синдромом Дауна. Аналіз результатів сучасних спеціалізованих науково-дослідних і методичних робіт дозволяє визначити ймовірні причини цих проблем.

Ключові слова: люди із синдромом Дауна, професійна освіта, люди з обмеженими інтелектуальними можливостями.

Gunay Nazim BADALZADE,

orcid.org/0000-0003-4422-4746

Doctoral Student in the Doctor of Philosophy Program

Azerbaijan Republic Educational Institute

(Baku, Azerbaijan) gunay.badalzade@mail.ru

PROBLEM OF PROFESSIONAL AND LABOR EDUCATION OF PEOPLE WITH DOWN SYNDROME IN THE PRACTICE OF THE THEORY OF EDUCATION AND TRAINING OF PEOPLE WITH DISABILITIES

In Azerbaijan, special schools for individuals with intellectual disabilities are established primarily to provide functional academics and vocational skills to this category of children to make them live independent lives after schooling. The concern is that these schools do not provide vocational training to children with intellectual disabilities, so they are not able to use what they learn after school in any work activities. In particular, there are no pre-career programs to link students to the activities they want to pursue in the future. Vocational education is the most important area of socialization of people with disabilities and Down syndrome and is a key condition for integration into society. Successful professional self-realization of people with Down Syndrome and disabilities deals with many components, including the content and quality of vocational education and training from preschool age, the quality of education and training at different levels of general education. Unfortunately, there are currently very few experiences in our country about the vocational training and achievements of people with intellectual disabilities, as well as people with Down Syndrome. These experiences are essential to understand what tasks should be implemented to improve the situation.

At the same time, it must be accepted that some people with Down syndrome will not be able to receive vocational training due to the severity of their developmental disability. However, we can do something about the organization of vocational education and labor in accordance with their potential. At the same time, the reasons are not always hidden from external factors: lack of quota work; stereotypical prejudices about the inability of people with disabilities to do work of high quality; lack of objective demand for a particular profession in a region, city, region, etc. The presence of all these barriers has a negative impact on the vocational rehabilitation of young people with Down syndrome. Analysis of the results of modern specialized research and methodological work allows to determine the probable causes of these problems.

Key words: *people with Down syndrome, vocational education, people with intellectual disabilities*

Постановка проблеми. В сучасний період одним із найважливіших питань є надання людям з обмеженими можливостями професійної освіти та забезпечення їх певною роботою. Одним із основних напрямків спеціального освіти дітей з обмеженими можливостями є підготовка їх до майбутньої суспільної життя. Ця можливість надається дітям з обмеженими можливостями через уроки професійної та трудової освіти для оволодіння професією. Трудова освіта спрямована на розвиток загальної та моторики, корекцію та компенсацію умовного та фізичного розвитку, а також на професійну підготовку. Люди з обме-

женими можливостями, а також люди з синдромом Дауна потребують у навчанні практично на кожному етапі свого життя, щоб жити як самостійна, продуктивна особистість і адаптуватися до суспільства. В цьому напрямку основна мета – жити незалежно від інших, уміти забезпечити себе та інтегруватися до суспільства.

Включення діяльності, спрямованої на набуття навичок самостійного життя в освітньому середовищі для осіб з обмеженими можливостями, служить досягненню цих цілей. Аналіз досліджень показує, що навички самостійного життя діляться на чотири області: навички, необхідні для досягнення успіху; навички адаптації; навички соціаль-

ного регулирования, умения, предшествующие профессии, и профессиональные. Овладение карьерными и профессиональными умениями в рамках навыков самостоятельной жизни имеет большое значение для формирования независимых и продуктивных людей, как в настоящей, так и в будущей жизни. Овладение работой и профессиональными навыками дает людям с ограниченными возможностями трудоустроиться, зарабатывать деньги, научиться сотрудничеству и развить социальные отношения. Это также повышает их уверенность в себе и заставляет чувствовать себя полезными для общества. Приобретение этих навыков также способствует осведомленности общественности о людях с синдромом Дауна.

Людей с синдромом Дауна следует обучить определенной работе/ профессии, пригодной для них, чтобы развить их уверенность в себе и уменьшить их зависимость от других. Профессиональное образование направлено на развитие общих знаний, умений и отношений, не связанных с профессией, независимо от того, какая профессия будет выбрана в будущем, и включает предпрофессиональные навыки. С другой стороны, профессиональное образование направлено на развитие знаний, умений и отношений, относящихся только к одной профессии.

Отличие трудовой подготовки учащихся с синдромом Дауна от их нормально развивающихся сверстников обусловлено необходимостью усиления коррекции девиантного развития и подготовки будущих выпускников к полноценному участию в трудовой жизни современного мира, современных условий экономического развития (Коробейников, 2017: 49–55).

Анализ исследований. Среди достижений современных исследований наше внимание привлекают как труды азербайджанских и русских ученых-педагогов, так и зарубежных авторов, таких как Е. Ворошилова (Ворошилова, 1017), И. Коробейников (Коробейников, 2017), Д. Бролин и Б. Шацма (Бролин, Шацман, 1999), Л. Кортеринг (Кортеринг, 2000) и др., в которых рассматриваются их взгляды на данную проблему.

Цель статьи – анализ проблем профессионального и трудового образования личностей с синдромом Дауна в практике теории обучения и воспитания лиц с инвалидностью.

Задачами трудового обучения учащихся с синдромом Дауна являются: сформировать интерес по отношению к работе и соответствующие личностные качества (чувство ответственности, самостоятельность, умение работать в команде); коррекция и компенсация недостатков умствен-

ного и физического развития; профессиональное образование для обучения после профессионально-трудовой школы.

Эти задачи особенно важны для учащихся с синдромом Дауна, которые в силу своих интеллектуальных и психофизических особенностей принимают программу, адаптированную к сложности работы. Для них необходимо создать психолого-педагогические условия, обеспечивающие формирование эффективного профессионального образования. Это фактическая основа нашего исследования. У учащихся с синдромом Дауна ограничен выбор профессии, и по причине возрастающих требований к подготовке специалистов эти профессии сложнее освоить. Помимо этого, имеются также проблемы с трудоустройством.

Основной целью профессиональной реабилитации людей с синдромом Дауна является изучение особенностей организации профессионального обучения детей с ограниченными интеллектуальными возможностями в средней школе по адаптированной образовательной программе. Эти особенности можно направить следующим образом:

- изучить психофизиологическую готовность учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями к овладению профессиональной деятельностью;
- изучить педагогические аспекты формирования профессионального образования учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями;
- проанализировать систему профессионально-трудового образования учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями в теории и практике реабилитационных учебных заведений;
- проанализировать методическое обеспечение воспитательной работы по работе умственно отсталых учащихся общеобразовательной школы;
- изучить особенности формирования профессиональных трудовых навыков у учащихся с нормальным и патологическим отставанием развития в процессе трудового обучения и др.

Это практическая деятельность учителя трудового обучения по созданию в общеобразовательной школе особых образовательных условий для учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями. При организации профессионального обучения учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями в средней школе учитель должен учитывать следующие особенности: учитывать общие закономерности психофизического развития и индивидуальные особенности учащихся с ограниченными интеллектуальными

возможностями; регулярно и систематически в процессе обучения развивать у учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями специальные трудовые умения и навыки.

Для успешной организации профессионального образования людей с синдромом Дауна желательно учесть вышеизложенное, а также провести сравнительный анализ развитых стран и местного опыта в данной области.

Изложение основного материала. Сегодня люди с синдромом Дауна живут дольше и лучше, чем когда-либо, и готовы к интеграции в общество. Интеграция в общество проявляется во всех сферах жизни. Возможности получения образования возрастают от раннего воспитания до окончания средней школы. Исследования показывают, что люди с синдромом Дауна не перестают учиться в возрасте 10, 15 или даже 21 года и хорошо обучаются до зрелого возраста. Такой подход существенно влияет на образование и выбор профессии. В настоящее время большинство людей с синдромом Дауна оканчивают среднюю школу в возрасте 21 года в рамках составной части программы среднего образования. После окончания средней школы некоторые из них могут найти работу. А тем, кто этого не сумел, грозит грустный финал. Почему? Потому что люди с синдромом Дауна могут получать образование до 21 года, и тогда возможности получения образования для приобретения базовых знаний, профессиональных умений и повседневных жизненных навыков резко сокращаются.

Существует несколько способов развить и отточить базовые навыки тех, кто обладает способностью учиться, но еще не готов к работе, что часто является последним важным шагом в деятельности. Большинство людей, которые не могут найти работу, имеют ограниченные возможности для развития интересов, которые могут придать больше смысла и ценности их жизни. Время и деньги, которые мы вкладываем в людей с синдромом Дауна с 21 года, тратятся не зря. В то же время мы должны искать способы создания и расширения возможностей для членов общества в возрасте старше 21 года. Этот процесс сопровождается определенными трудностями как в Азербайджане, так и во многих странах мира.

В ходе нашего исследования мы обнаружили несколько очень интересных и обнадеживающих фактов. Во многих странах мира имеется много людей с синдромом Дауна, которые получили образование и овладели определенной профессией. Дополнительную информацию можно найти, изучив истории успеха людей с синдромом Дауна, таких как Кристофер Бурке, который

снялся в сериале «Жизнь продолжается», и его коллеги Санта-Моники, а также Андреи Фрирман, которая водит машину и учится в колледже. Есть много других неизвестных, но успешных людей с синдромом Дауна. Например, Джон Тейлор дольше всех работает продавцом у Сэма Гуди в Нануэте, Нью-Гоал. Гласкок три года работал в Лос-Анджелесе на двух работах: в аптеке днем, а вечером в ресторане. Верность своему делу, работоспособность, сделали его ценным сотрудником для обоих работодателей.

Исследования показывают, что люди с синдромом Дауна могут и добиваются успеха. Есть тысячи талантливых людей, таких как Джон, Кристофер и другие, но им нужны возможности, предоставляемые полностью финансируемым Законом о реабилитации, чтобы реализовать свой потенциал. Несмотря на то, что профессиональное образование является обязательным, в большинстве сообществ оно фактически ограничено. Помимо этого, существуют поддерживаемые программы трудоустройства, но они ограничены из-за отсутствия финансирования. Программам, предназначенным для помощи людям с синдромом Дауна, часто мешает хроническое недофинансирование. Другие варианты, которые могут лучше соответствовать потенциалу этих людей, не исследовались и не разрабатывались.

Еще один ключ к успеху молодых людей с синдромом Дауна – эффективность систем личной и социальной поддержки. Кроме того, неспособность родителей и заинтересованных сторон обеспечить им доступ к существующим программам может привести к разочарованию и даже депрессии. Программы профессионального образования и консультации могут помочь восполнить этот пробел, информируя заинтересованные стороны о программах, расходах, транспорте и вспомогательных услугах. Усовершенствование программ профессионального и образовательного характера имеет решающее значение для многих достижений в области медицинских исследований, проводимых по всей стране (Ворошилова, 2017: 30–36).

Профессиональное образование – важное средство интеграции людей с ограниченными возможностями, а также людей с синдромом Дауна. Например, разработка программ профессионального образования для обучения учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями в Соединенных Штатах выявила ряд программ и практик, связанных с успешным профессиональным обучением учащихся с синдромом Дауна. Эти практики включают: планирование и оценивание перехода, ориентированного на человека; учебную

программу и обучение на основе общины; индивидуальную профессиональную программу; трудоустройство до окончания школы; участие семьи в образовании лиц с ограниченными интеллектуальными возможностями. По словам авторов, эта практика одинакова в Великобритании и других развитых странах Европы. Поэтому подготовка лиц с ограниченными интеллектуальными возможностями к общей самостоятельности и трудоспособности требует внимания к всесторонне дисциплинированным программам профессиональной подготовки и планированию послешкольного образования, которые играют важную роль в специальных школах. Следовательно, необходимо понимать текущее состояние профессионального обучения в общей учебной программе, которая описывает методы, которые будут использоваться в обучении детей с ограниченными интеллектуальными возможностями (включая детей с синдромом Дауна). Профессиональное образование, как отмечалось выше, является важным средством интеграции людей с ограниченными возможностями, особенно с ограниченными интеллектуальными возможностями, в общество. Самое главное: профессиональное образование, предлагаемое в специальных школах, должно дать учащимся навыки самостоятельной жизни в будущем. Было выявлено, что некоторые специальные школы предоставляют очень хорошую профессиональную подготовку для детей с ограниченными интеллектуальными возможностями. Однако оказывается, что программы обучения и уровни, предлагаемые этим людям, часто не обеспечивают их подходящей работой. Кроме того, многие учащиеся, похоже, не могут продемонстрировать после окончания учебы навыки, которым они научились. Поэтому в нашем исследовании мы попытались выяснить, входят ли профессиональные программы, предлагаемые в специальных школах, в параметры беспрепятственной работы учащихся. С этой целью, учитывая отсутствие исследований и опыта в данной сфере в нашей стране, мы уделили больше внимания опыту зарубежных стран. Следует отметить, что в нашем исследовании мы отдавали предпочтение программам для людей с ограниченными интеллектуальными возможностями, потому что люди с синдромом Дауна относятся к категории людей именно с умственными ограниченными возможностями. Рассмотрим несколько программ:

1. Модели профессионального/карьерного образования для лиц с особыми потребностями (Бролин, 1978: 22–23).

Существует особая потребность в моделях профессионального и карьерного образования,

основанных на профессиональном образовании и переходе для людей с ограниченными интеллектуальными возможностями. Применение этих моделей в данном исследовании поможет людям с синдромом Дауна, с одной стороны, и людям с ограниченными возможностями, с другой стороны, полностью реализовать ожидания общеобразовательных целей. Эти модели требуют, чтобы учащиеся имели доступ ко всем соответствующим классам профессионального образования с измененным профессиональным содержанием и дополнительными услугами по мере необходимости. Это требование привело к постоянному выбору профессии – от общепрофессиональных классов до отдельных программ профессионального образования. Примерами этой модели являются модель развития карьеры в школе и переходного образования для молодых людей с ограниченными возможностями, модель карьеры для лиц с особыми потребностями штата Огайо и трехэтапная профессиональная модель для молодых людей с ограниченными возможностями.

Концепция профессионального образования появилась в мировой системе образования в 1970-х – начале 1980-х годов и стала национальной приоритетной и предпереходной программной моделью. Под влиянием движения за карьерный рост профессионалы начали использовать более долгосрочный и расширяющий возможности подход к учащимся с ограниченными возможностями и их подготовке ко взрослой жизни. Бролин определяет карьерное образование как «пожизненный процесс, который приводит к акценту на карьере во всех предметах, классах, включая рабочее образование, программы стажировки, воспитание, карьерные исследования и бесплатную работу в качестве члена семьи, гражданина и ищущего досуг (Бролин, 1978: 22–23).

Исследователи выделили семь основных целей профессионального образования, многие из которых стали основными условиями переходного движения: помочь людям в получении профессиональных знаний, карьерного роста и принятия решений; предоставить людям общую занятость и способность адаптироваться; продвижение и реализация партнерства частного сектора и государственной школьной системы; образовательный и функциональный интерфейс, позволяющий учащимся сделать лучший выбор; реформировать образование путем усиления понятия «карьера» в академических классах; быть значимой частью жизни человека; защищать свободу выбора путем уменьшения предубеждений и стереотипов.

Некоторые из программ раннего профессионального образования, успешно используемых учащимися с ограниченными возможностями, включают: модель, основанную на образе жизни и компетентностях; школьную карьеру и модель переходного образования; экологическую инвентаризацию; экспериментальную модель; модель развития карьеры.

Каждая из этих моделей предоставляет удобный способ соответствующим образом сочетать академические и функциональные жизненные навыки. Поскольку этот способ развивается в течение 30-летнего периода, важно, чтобы учителя принимали во внимание подход к профессиональному образованию при разработке учебных программ для удовлетворения современных потребностей учащихся с ограниченными возможностями, связанных с продуктивной, конкурентоспособной работой и значимой профессиональной деятельностью. Мы также предоставляем информацию о других исследованиях в этой области. Одно из них – это Европейское Агентство по развитию образования лиц с особыми потребностями, которое в 1996–1999 гг. начало изучать документы, литературу по приёму на работу учащихся с особыми потребностями. Это стало отправной точкой европейских исследований обязательного образования (среднее и профессиональное образование и центры обучения), направленного на будущее трудоустройство учащихся с особыми потребностями. За обзором литературы последовал анализ проекта перехода от учебы к работе в 16-ти различных европейских странах. В рамках этого проекта были изучены основные проблемы, с которыми сталкиваются молодые люди с особыми образовательными потребностями, их семьи и специалисты, с особым акцентом на факторы и препятствия, которые способствуют переходу от школы к работе. Среди основных проблем, выявленных в проекте, имели место следующие: содержание профессионального обучения недостаточно соответствует требованиям рынка труда; учащиеся с особыми образовательными потребностями исключаются; их образование не ориентировано на сложные профессии, требующие диплома. В рамках проекта также были изучены возможные способы решения этих проблем, такие как расширение сотрудничества между всеми заинтересованными сторонами, согласование учебных программ и гибкость в практике обучения. Предлагаемые решения также будут рассматриваться как часть текущего исследования, чтобы оценить, произошли ли какие-либо существенные изменения за последние девять лет.

Профессиональное образование в специальных центрах в основном осуществляется с помощью подходов к профессиональной реабилитации. Центры делают упор на образовательные учреждения, специально предназначенные для людей с ограниченными возможностями. Многие европейские страны осуществляют инклюзивное образование, но в некоторых странах, таких как Германия и Словакия, большинство людей с особыми образовательными потребностями и трудностями в обучении размещаются отдельно. Есть некоторые предположения, что эти учебные заведения являются альтернативой для учащихся, у которых нет возможности найти работу на открытом рынке труда или найти место в поддерживаемой программе профессионального обучения. Целью этих программ в основном является развитие профессиональных навыков.

С начала 2009 года государственные учреждения для людей с ограниченными интеллектуальными возможностями в Финляндии объединились с некоммерческими организациями, которые обеспечивают питанием учащихся с различными образовательными проблемами.

Анализ проекта компенсационного профессионального образования для людей с синдромом Дауна.

Программы компенсации обычно предназначены для устранения негативных последствий для учащихся с ограниченными возможностями, которые не преуспевают в основной среде. В некоторых случаях попытки решить проблемы с программами компенсации привели к размещению учащихся с особыми образовательными потребностями в приютах, где они не всегда имеют положительный результат. Однако при определенных условиях эти программы позволяют большинству учащихся получить аттестат о среднем образовании и трудовые навыки (Робертс, 1992: 371–397).

Учащиеся с особыми образовательными потребностями почти не имеют возможностей и доступа к профессиональному образованию и обучению и все еще находятся в «маргинальном» состоянии в результате того, что они не участвуют в системе базового образования и не являются частью школьного сообщества.

Настоящее исследование представляет собой теоретический обзор литературы, который объясняет концепцию профессионального обучения для людей с синдромом Дауна. В обзоре литературы обсуждается профессиональная подготовка людей с ограниченными возможностями, особенно людей с синдромом Дауна, и их устройство на работу, а также текущие процессы профессионального оценивания. Первоначально была при-

нята «Модель кар'єрного/професійного освіти і перехідного періоду для осіб з особливими потребами» для вивчення потребностей людей з обмеженими можливостями для майбутньої незалежної життя. Як показує література, як людям з обмеженими можливостями здоров'я, так і їх колегам, не являючись інвалідами, необхідно придбати професійні навички для майбутньої роботи.

Помімо цього, обговорювалися програми переходу від школи до роботи, засновані на моделі професійного і кар'єрного освіти для осіб з особливими потребами. Ці моделі пояснили навички і програми, необхідні для підготовки людей з синдромом Дауна до їх майбутньої життя. Більшість планів переходу для учнів з обмеженими можливостями часто стосуються професійного освіти і зайнятості. В літературі було виявлено, що оцінювання кар'єри і вибір в першу чергу розглядаються як передумова для адаптації до роботи і працевлаштування. Як потреба в професійному навчанні, так і наявність людських і матеріальних ресурсів важливі для ефективного навчання людей з синдромом Дауна. Проаналізована література показує, що існує багато програм професійного навчання, які надають людям з обмеженими

можливостями широкі можливості для забезпечення своєї майбутньої життя. Це чітко показано в літературі, де більшість досліджень, проводимих в глобальному масштабі, мають потенціал для самостійної життя і зайнятості. З аналізу літератури також можна зробити висновок про важливість розвитку послужбового періоду в приватних школах, особливо для учнів з синдромом Дауна. Такі учні повинні навчитися, як і де вони будуть жити після закінчення школи.

Висновки. Таким чином, за результатами вивчення всієї літератури і проектів, які ми розглянули в цій статті, можна сказати, що професійне освіта важливо і цілеспрямовано для людей з синдромом Дауна. Сьогодні приймаються серйозні кроки до побудови інклюзивного суспільства в світі і в Азербайджані. Професійне освіта для людей з синдромом Дауна також важливо в роботі по розширенню інклюзивного освіти і забезпеченню рівних прав для всіх людей.

В результаті було доведено, що при правильній організації педагогічних і базових рівнів професійного освіти осіб з синдромом Дауна можна адекватно визначити їх місце, мету і зміст, спрогнозувати і оцінити результати на рівні основних завдань.

СПИСОК ІСПОЛЬЗОВАНИХ ІСТОЧНИКОВ

1. Баллард, Г. Кар'єра для навчаючихся з обмеженими можливостями. Нью-Йорк : Інститут модних технологій, 1995. 189 с.
2. Бролин, Д., Шацман, Б. Розвиток кар'єри на протязі всієї життя. Нью-Йорк : Лонгман. 1999. С. 22–23.
3. Браун Л., Бранстон М. Стратегія розробки хронологічно відповідного віку і функціонального змісту навчання молоді і підлітків з важкими формами інвалідності. *Журнал спеціального освіти*. 1999. № 3. С. 81–90.
4. Ворошилова Е. Світовий досвід розв'язання проблем професійної самореалізації людей з інвалідністю. *Дефектологія*. 2017. № 4. С. 30–36.
5. Коробейников І., Ворошилова Е. Професійна самореалізація молодих людей з інвалідністю: проблеми і перспективи розв'язання. *Дефектологія*. 2017. № 6. С. 49–55.
6. Коч Л. Оцінювання і планування в рамках Закону про інвалідів Америки: стратегії самозахисту споживачів і співпраці з роботодавцями. *Журнал професійної реабілітації*. 2000. № 2. С. 14, 103–108.
7. Кортеринг Л., Бразиль П. Кар'єрні бажання, виражаємі молодими людьми з обмеженими можливостями. *Журнал професійного освіти для осіб з особливими потребами*. 2000. № 1. С. 23–33.
8. Робертс Р. Професійна оцінка і планування. Справочник по травмам голови: неотложна допомога при спасенні. Нью-Йорк, 1992. С. 371–397.
9. Робсон К. Дослідження реального світу. Лондон, 2003. С. 463–476.
10. Руш Ф., Уилсон П., Хьюз К. Взаємодія людей з важкою умовною отсталістю і співробітників без інвалідності в інтегрованій робочій середі. *Поведенческа модифікація*. Нью-Йорк, 1995. С. 59–77.

REFERENCES

1. Ballard, G. (1995). *Karyera dla obucayushixsa s ogranichenimi vozmozhnostami*. [Career Placement for Learning Disabled Students] Nyu-York: Institut modnix tehnologiy. 189 s. [in English].
2. Brolin, D., Shasman B. (1999). *Razvitiye karyeri na protajenii vsey jizni*. [Lifelong career development]. Nyu-York: Longman. P. 22–23 [in English].
3. Braun, L., Branston, M. (1999). *Strategiya razrabotki xronicheski sootvetstvuyushego vozrastu i funktsionalnoqo soderjaniya obuceniya molodeji i podrostkov s tajelimi formami invalidnosti*. [A strategy for developing chronological age

appropriate and functional curricular content for severely disabled adolescents and young adults]. *Jurnal spesialnoqo obrazovaniya*. № 3. P. 81–90. [in English].

4. Voroshilova, E. (2017). *Mirovoy opit resheniya problem professionalnoy samorealizatsii ludey s invalidnostyu* [World experience in solving the problems of professional self-realization of people with disabilities]. *Defektologiya*. № 4. P. 30–36. [in Russian].

5. Korobeynikov, I., Voroshilova, E. (2017). *Prifessionalnaya samorealizatsiya molodix ludey c invalidnostyu: problem i perspektivi resheniya* [Professional self-realization of young people with disabilities: problems and prospects for solutions]. *Defektologiya*. № 6. P. 49–55. [in Russian].

6. Koc, L. (2000). *Oseniyaniye i planirovaniye v ramkax Zakona ob invalidax Ameriki: strategii samozashiti potrebitel'ey i sotrudnicestva s rabotadatelami*. [Assessment and planning in the Americans with Disabilities Act era: Strategies for consumer self-advocacy and employer collaboration]. *Jurnal professionalnoy reabilitatsii*. № 2. P.14, 103–108. [in English].

7. Kortelinq, L., Braziel, P. (2000) *Karyerniye jelaniya, virajaemiye molodimi ludmi s ogranichennimi vozmojnostami* [Look at the Expressed Career Ambitions of Youth with Disabilities]. *Jurnal professionalnoqo obrazovaniya ludey s osobimi potrebnostami*. № 1. P. 23, 24–33. [in English].

8. Roberts P. (1992). *Professionalnaya osenka i planirovaniye. Spravocnik po travmam qolovi: neotlojnaya pomosh pri spasenii*. [Vocational evaluation and planning, in: Handbook of Head Trauma: Acute Care to Recovery]. New-York. P. 371–397. [in English].

9. Robson K. (2003). *Issledovaniye realnoqo mira*. [Real world research]. London. P. 463–476. [in English].

10. Rush, F., Ulson P., Xyuz K. (1995) *Vzaimodeystviye ludey s tajeloy umstvennoy otstalostyu i sotrudnikov bez invalidnosti v integrirovannoy rabokey srede. Povedenceskaya modifikatsiya*. [Interaction of persons with severe mental retardation and their non-disabled co-workers in integrated work settings. Behaviour Modification]. New-York. P. 59–77 [in English].

УДК 378.011.3 – 051:373.3
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-31>

Ірина БАРДУС,
orcid.org/0000-0002-8682-7791
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри комп'ютерних технологій в управлінні та навчанні й інформатики
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) irina.bardus@gmail.com

Наталія ЧЕРВЯКОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-3463-6333
аспірантка кафедри професійної освіти, трудового навчання та технологій
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) nataviktorovna.ch@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено проблемі підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в закладах фахової передвищої освіти, зокрема існуючим недолікам традиційної інформатичної підготовки цих фахівців. У статті на основі аналізу професійної діяльності вчителя початкових класів, пов'язаної з використанням та навчанням інформаційних технологій відповідно до викликів Нової української школи, визначено вимоги до його професійної компетентності, а також сучасні проблеми, пов'язані з її формуванням під час навчання інформатичних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти. Визначено, що професійна діяльність вчителя початкової школи охоплює діяльність з організації, реалізації та управління освітнім процесом. Для ефективного виконання цієї діяльності він має володіти інформаційно-цифровою, предметною, проєктувальною, інклюзивною, здоров'язберезувальною компетентностями та здатністю до формування мотивації й організації пізнавальної діяльності учнів. Формування цих професійних компетентностей у майбутніх учителів початкових класів у закладах фахової передвищої освіти має відбуватися під час оволодіння ними інформатичними дисциплінами. Однак, як засвідчив аналіз навчальних програм інформатичних дисциплін, їх кількість та зміст не дозволяє в повній мірі сформувати у здобувачів професійні компетентності вчителя початкових класів, необхідні для використання та навчання інформаційних технологій. Сучасний зміст навчання дисциплін «Інформатика», «Новітні інформаційні технології та технічні засоби навчання», «Практичний курс інформатики», «Методика навчання інформатики» характеризується несистемною і фрагментарною професійною спрямованістю та інтегрованістю з іншими дисциплінами. Наявні порушення логіки в послідовності навчання інформатичних та інших дисциплін навчального плану підготовки. Подальші дослідження будуть присвячені розробленню методики професійно орієнтованого навчання інформатичних дисциплін майбутніх учителів початкової школи в закладах фахової передвищої освіти.

Ключові слова: учитель початкової школи, інформатика, професійна діяльність, професійна компетентність, Нова українська школа, фахова передвища освіта.

Irina BARDUS,
orcid.org/0000-0002-8682-7791
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Computer Technology
in Management and Education and Informatics
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporizhia region, Ukraine)
irina.bardus@gmail.com

Natalia CHERVIAKOVSKA,
orcid.org/0000-0003-3463-6333
Graduate Student at the Department of Vocational Education,
Labor Training and Technology
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporizhia region, Ukraine)
nataviktorovna.ch@gmail.com

PROBLEMS OF COMPUTER SCIENCE TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN PROFESSIONAL COLLEGES

The article is devoted to the problem of improving the quality of professional training of future primary school teachers in professional colleges, in particular the existing shortcomings of traditional computer science training of these specialists. The article, based on the analysis of professional activity of primary school teacher related to the use and teaching of information technology in accordance with the challenges of the New Ukrainian School, identifies the requirements for his professional competence, as well as current issues related to its formation during the study of computer science disciplines in professional colleges.. It is determined that the professional activity of a primary school teacher covers the organization, implementation, and management of the educational process. To effectively perform this activity, he must have information-digital, subject, design, inclusive, health-preserving competencies, and the ability to form motivation and organization of cognitive activity of students. The formation of these professional competencies in future primary school teachers in professional colleges should take place during their mastery of computer science disciplines. However, as evidenced by the analysis of curricula of computer science disciplines, their number and content does not allow to fully form the professional competencies of primary school teachers, necessary for the use and training of computer technologies. The modern content of teaching disciplines "Computer science", "Latest computer technologies and technical means of teaching", "Practical course of computer science", "Methods of teaching of computer science" is characterized by unsystematic and fragmentary professional orientation and integration with other disciplines. There are violations of logic in the sequence of learning computer science and other disciplines of the curriculum. Further research will be devoted to the development of methods for professionally oriented teaching of computer science disciplines to future primary school teachers in professional colleges.

Key words: primary school teacher, computer science, professional activity, professional competence, New Ukrainian school, professional pre-higher education.

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський освітній простір дала поштовх до кардинальних змін у системі загальної середньої та фахової передвищої освіти. У 2021 році набуде чинності оновлений професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», у зв'язку з чим сьогодні назріла нагальна потреба в перегляді системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів відповідно до викликів Нової української школи в закладах фахової передвищої освіти (Проект професійного стандарту, 2020). Зважаючи на те, що новий вчитель початкових класів має бути здатним викладати на високому професійному рівні всі навчальні предмети, в тому числі й інформатику, під час розроблення освітніх програм підготовки цього фахівця в закладах фахової

передвищої освіти окрему увагу необхідно приділити дослідженню існуючих проблем методики навчання інформатичних дисциплін.

Аналіз досліджень. Загальні питання підготовки вчителів в області теорії і методики навчання інформатики досліджені в роботах О. Пашенко, С. Бешенкова, О. Ракітіної, Л. Мілохіної, Н. Матвеевої, Е. Міндзаєвої, О. Гейна, В. Житомирського, Є. Лінецького, І. Роберт та інших. На їхню думку, інформатика є найважливішим компонентом загальної освіти сучасної людини. В роботах Л. Босової, В. Буцик, А. Витухновської, С. Ільченко, Ю. Первіна, А. Семенова розкрито широкі потенційні можливості інформатики в розвитку дітей молодшого шкільного віку та обґрунтовано необхідність вивчення цієї дисципліни майбутніми вчителями початкової школи.

Особливості підготовки фахівців для викладання пропедевтики інформатики та інформаційних технологій у початкових класах досліджували: Т. Гільберг, С. Тарнавська, Н. Павич, Ю. Первин, Л. Дзюба, А. Дрокіна, Н. Павлова, К. Музичук, О. Шиман та інші вчені. Незважаючи на велику кількість робіт науковців, присвячених підвищенню якості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, досі залишаються малорозробленими проблеми навчання інформатичних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти.

Мета статті – визначити сучасні проблеми інформатичної підготовки майбутніх учителів початкової школи в закладах фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розроблення цілей та змісту навчання інформатичних дисциплін потребує визначення вимог до майбутнього вчителя початкової школи стосовно застосування та навчання ним інформаційних технологій. Для цього проаналізуємо професійну діяльність учителя початкової школи, яку він може виконувати після закінчення педагогічного коледжу.

Нами на основі структури виробничого процесу за В. Саловим (Салов, 2003) досліджено професійну діяльність учителя початкової школи з використання та навчання інформаційних технологій, структура якої наведена на рис. 1.

Як можна побачити з рис. 1, професійна діяльність учителя початкової школи охоплює діяльність з організації, реалізації та управління освітнім процесом. Організація освітнього процесу включає в себе діяльність із добору і технічної підготовки обладнання навчального кабінету, забезпечення його функціонування та контроль функціонування під час освітнього процесу. Забезпечення роботи оснащення сучасного навчального кабінету початкової школи закладів загальної середньої освіти та підтримка його в робочому стані вимагає від учителя бездоганного володіння сучасним технічним приладдям і впровадження інформаційних технологій в усі види діяльності освітнього процесу. Майбутній педагог повинен викладати навчальні дисципліни з урахуванням найновіших досягнень науки та техніки, а також мати високий рівень сформованої інформаційно-цифрової компетентності.

У проекті професійного стандарту (Проект професійного стандарту, 2020) під інформаційно-цифровою компетентністю мається на увазі: здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук і критично оцінювати інформацію, оперувати нею в професійній діяльності; здатність до використання відкритих ресурсів, інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в освітньому процесі; здатність до формування в учнів позитивного ставлення до інфор-

Рис. 1. Професійна діяльність учителя початкової школи з використання та навчання інформаційних технологій

маційно-комунікаційних та цифрових технологій та відповідального їх використання.

Для створення безпечного, а також ефективного інклюзивного освітнього середовища для дітей з особливими потребами вчитель також має володіти інклюзивною та здоров'язбережувальною компетентностями (Проект професійного стандарту, 2020).

Інклюзивна компетентність передбачає володіння здатністю до забезпечення сприятливих умов в освітньому середовищі для кожного учня, залежно від його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів (Проект професійного стандарту, 2020).

Здоров'язбережувальна компетентність – це здатність до здійснення профілактичних заходів щодо збереження життя та здоров'я учнів (Проект професійного стандарту, 2020).

Наступним кроком розглянемо професійну діяльність учителя початкової школи з реалізації освітнього процесу. Навчальною програмою передбачено вивчення учнями у другому класі інтегрованого курсу «Я досліджую світ», до змісту якого включено модуль «Інформатика», а в третьому та четвертому класах Нової української школи (далі – НУШ) інформатика вже є окремим предметом освітньої програми. Цей навчальний предмет спрямований на формування в учнів здатності до вирішення проблем з використання цифрових пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій та критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного та суспільного добробуту; безпечної та відповідальної діяльності в інформаційному суспільстві (Гільберг, 2020).

Серед нововведень НУШ є те, що інформатику в початкових класах має викладати саме вчитель початкової школи як людина, що формує світогляд своїх учнів (Первин, 2020). Вчитель початкової школи у форматі НУШ – це такий собі «універсальний солдат». Педагог, вихователь, психолог, IT-фахівець в одній особі, основним обов'язком якого є здійснення цілісного педагогічного процесу відповідно до освітніх програм початкової школи.

Таким чином, для успішного виконання професійної діяльності з реалізації освітнього процесу, що включає в себе проектування методик навчання предметів «Я досліджую світ» та «Інформатика», розробку відповідного дидактичного забезпечення й безпосереднє викладання цих предметів, вчитель початкової школи має володіти предметною, інформаційно-цифровою, проєктувальною, інклюзивною компетентностями, а також здатністю до формування мотивації та організації пізнавальної діяльності учнів (Проект професійного стандарту, 2020).

У проєкті професійного стандарту під предмет-

ною компетентністю мається на увазі: здатність до використання предметних знань в освітньому процесі; здатність до інтеграції предметних знань з різних освітніх галузей; здатність до добору й застосування доцільних форм, методів, технологій та засобів навчання.

Проєктувальна компетентність передбачає володіння здатністю до проєктування осередків навчання, виховання та розвитку учнів в освітньому середовищі.

І, нарешті, для виконання професійної діяльності з управління освітнім процесом, що передбачає діагностику та аналіз навчальних досягнень учнів, вчитель має володіти також предметною, інформаційно-цифровою, інклюзивною компетентностями.

Отже, з проведеного аналізу професійної діяльності вчителя початкової школи, пов'язаної з використанням та навчанням інформаційних технологій, нами встановлено, що він має володіти інформаційно-цифровою, предметною, проєктувальною, інклюзивною, здоров'язбережувальною компетентностями, а також здатністю до формування мотивації та організації пізнавальної діяльності учнів.

Однак проведений нами аналіз науково-педагогічної та методичної літератури, освітніх програм і навчальних планів підготовки майбутніх молодших бакалаврів у закладах фахової передвищої освіти за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», а також робочих програм інформатичних дисциплін дозволив визначити певні суперечності між:

– зростаючими потребами суспільства в педагогах нової формації, здатних до впровадження сучасних ІКТ, і недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад їх підготовки в закладах фахової передвищої педагогічної освіти (Дрокіна, 2020);

– зростаючими вимогами до рівня сформованості предметної, інформаційно-цифрової, проєктувальної, інклюзивної компетентностей у майбутніх учителів початкової школи та недостатньою розробленістю теоретичних і методичних засад їх формування в процесі навчання інформатичних дисциплін.

Ми вважаємо, що поява цих суперечностей викликана низкою проблем, які назріли в системі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у закладах фахової передвищої освіти.

Так, на нашу думку, для ефективного реалізації освітнього процесу з інформатики в школі, формування професійних компетентностей у майбутніх учителів початкових класів у закладах фахової

передвищої освіти має відбуватися в повній мірі під час оволодіння ними інформатичними дисциплінами, оскільки їхні методи, форми та засоби є дуже специфічними та відрізняються від методик навчання інших освітніх компонентів їхньої професійної підготовки.

Однак, як засвідчив аналіз навчальних програм інформатичних дисциплін, їх кількість та зміст не дозволяють у повній мірі сформувати у здобувачів професійні компетентності вчителя початкових класів, необхідні для використання та навчання інформаційних технологій. Наприклад, у змісті навчання інформатичних дисциплін майже не висвітлено технологію технічної підтримки технічних засобів навчання, технологію зйомки навчальних відеоуроків, застосування VR/AR технологій для навчання, використання технологій 3D-друку тощо.

Крім того, сучасний зміст навчання інформатичних дисциплін («Інформатика», «Новітні інформаційні технології та технічні засоби навчання», «Практичний курс інформатики», «Методика навчання інформатики») характеризується несистемною та фрагментарною професійною спрямованістю та інтегрованістю з іншими дисциплінами. Так, через відсутність професійної спрямованості дисципліна «Інформатика» студентами сприймається не як фундаментальна, а як одна із низки загальноосвітніх, через що знижу-

ється рівень її засвоєння та засвоєння інших дисциплін, які на неї спираються.

Наявні також порушення логіки в послідовності навчання інформатичних та інших дисциплін навчального плану підготовки майбутніх учителів початкової школи, які призводять того, що спочатку від студентів вимагають застосувати на практиці ще не відомі їм технології, а потім уже їх вивчати.

Висновки. Отже, на основі аналізу професійної діяльності вчителя початкової школи з використання та навчання інформаційних технологій нами визначено, що він має володіти інформаційно-цифровою, предметною, проєктувальною, інклюзивною, здоров'язбережувальною компетентностями та здатністю до формування мотивації й організації пізнавальної діяльності учнів. Формувати ці компетентності доцільно під час навчання інформатичних дисциплін, що за традиційної системи підготовки є малоефективним через наявність низки проблем, пов'язаних із низькою професійною спрямованістю та інтегрованістю цих дисциплін.

Подальші наші дослідження будуть присвячені розробленню методики професійно орієнтованого навчання інформатичних дисциплін майбутніх учителів початкової школи в закладах фахової передвищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник. URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images/Metodyky/Gilberg_Ya_doslid_svit_Metodyka_1.2kl.pdf (дата звернення: 18.11.2020).
2. Дрокіна А. С. Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2020. 308 с.
3. Первин Ю.А. Раннее обучение информатике как государственная политика. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ranee-obuchenie-informatike-kak-gosudarstvennaya-politika> (дата звернення: 10.11.2020).
4. Проєкт професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-profstandartu-za-profesiyami-vchitel-pochatkovih-klasiv-zzso-vchitel-zzso/> (дата звернення: 10.11.2020).
5. Салов В. О. Основи педагогіки вищої школи. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2003. 183 с.

REFERENCES

1. Hilber T., Tarnavska S., Pavych N. Metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ia doslidzhuiv svit» u 1-2 klakh ZZSO na zasadakh kompetentnysnogo pidkходу [Methods of teaching the integrated course «I explore the world» in 1-2 classes institutions of general secondary education on the basis of a competency approach]. Navchalno-metodychniy posibnyk. URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images/Metodyky/Gilberg_Ya_doslid_svit_Metodyka_1.2kl.pdf (data zvernennia 18.11.2020).
2. Drokina A. S. Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnix uchyteliv pochatkovoї shkoly v protsesi profesiinoi pidhotovky [Forming information competence of future primary school teachers in the process of professional training] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv, 2020. 308 p.
3. Pervyn Yu. A. Rane obuchenye ynformatyke kak hosudarstvennaia polytyka [Early education in computer science as a public policy]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ranee-obuchenie-informatike-kak-gosudarstvennaya-politika> (data zvernennia: 10.11.2020). [in Russian].
4. Proiekt profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchitel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchitel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [The project of the professional standard for the professions «Primary school teacher of general secondary education», «Teacher of general secondary education»]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-profstandartu-za-profesiyami-vchitel-pochatkovih-klasiv-zzso-vchitel-zzso/> (data zvernennia: 10.11.2020).
5. Salov V. O. Osnovy pedahohiky vyshchoї shkoly [Fundamentals of higher school pedagogy]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychiy universytet. 2003. 183 p.

Оксана БИКОНЯ,

orcid.org/0000-0002-8865-8792

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри іноземних мов

Академії Державної пенітенціарної служби

(Чернівці, Україна) *oksanabikonya@ukr.net*

ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ КУРСАНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПЕРЕКЛАДУ

Метою статті є обґрунтування методології навчання англійської мови фахівців, які є курсантами Академії Державної пенітенціарної служби, на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти з галузі знань спеціальності «Правоохоронна діяльність» та «Право». У статті розглядається специфіка навчання майбутніх юристів перекладу, визначаються методичні підходи до навчання фахівців юридичних спеціальностей перекладу. У статті висвітлено теоретичні положення, які передбачають аналіз наукових джерел щодо навчання перекладу різної категорії учнів (курсантів, студентів, учнів середньої школи тощо), ретроспективно розглянуто методи та підходи до організації навчання двомовного перекладу в дисертаційних дослідженнях. У статті запропоновано такі підходи, як культурологічний, міждисциплінарний та особистісно-діяльнісний щодо навчання майбутніх юристів перекладу на заняттях з англійської мови. Визначено, що під час навчання юристів перекладу слід враховувати культурні відмінності рідної та англійської мов з огляду на поведінку, оцінювання та комунікативні ситуації, в яких беруть участь фахівці юридичних спеціальностей. Виокремлено принцип міждисциплінарності в навчанні перекладу, що показує взаємозв'язок і взаємовплив навчальних дисциплін майбутніх юристів у вищому освітньому закладі, які викладалися або викладаються під час навчання студентів/курсантів англійської мови професійного спрямування, оскільки переклад стосується різноманітних галузей юридичних знань. Реалізація особистісно-діялісного підходу до навчання перекладу передбачає максимальне врахування індивідуально-психологічних, вікових, національних особливостей та інтересів курсантів/студентів (когнітивних, психологічних та фізіологічних); створення системи вправ та завдань, що враховують індивідуальні особливості кожного курсанта/студента та максимально розкривають їхні можливості.

Ключові слова: методологічні підходи, майбутні юристи, переклад, англійська мова.

Oksana BYKONIA,

orcid.org/0000-0002-8865-8792

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Professor at the Department of the Foreign Languages

Academy of the State Penitentiary Service

(Chernihiv, Ukraine) *oksanabikonya@ukr.net*

APPROACHES OF TEACHING TRANSLATION TO FUTURE LAWYERS

The aim of this article is to substantiate the methodology of teaching English to specialists at the first (bachelor's) level of higher education in the field of "Law Enforcement" and "Law", who are cadets and students of the Academy of the State Penitentiary Service. It is defined the specifics of teaching translation to future lawyers. In this work the methodical approaches of teaching translation to the specialists in legal specialties are determined. The article highlights the theoretical statements that involve analysis of existing methods and approaches of organization of teaching translation in various establishments. It is pointed out the analysis of scientific sources for teaching translation to different categories of pupils (cadets, students, schoolchildren, etc.) it is considered retrospectively different methods and approaches of organization of teaching bilingual translation in various kinds of research. In this article the author defines and describes such methodological approaches as cultural, interdisciplinary and personally-oriented activity of teaching translation to future lawyers at English classes. It is determined that while teaching translation to future lawyers, the cultural differences of English and native languages should be taken into account according to the behaviour, assessment and communicative situations in which legal specialists take part in. The principle of interdisciplinary of teaching translation is highlighted. It is said that it combines the relationship and interaction of disciplines of future lawyers in higher education, which have been taught before or are being taught now while students and cadets are studying English as a discipline. It is stressed that translation of legal oral and written texts in English or Ukrainian relates to various parts of legal knowledge. This knowledge includes types of law such as basic legal terms and concepts, legal resources and sources of law, different types of documents, court etiquette in the USA, the Great Britain, Ukraine and other countries in the world. Due to the implementation of a multidisciplinary approach of teaching translation to the specialists in legal specialties the

students and cadets can produce some adequate translation of legal texts and transmit the main idea/part of this law information. It is defined that implementation of the personally-oriented activity approach of teaching translation involves such components as individual and psychological, age and national peculiarities, and interests of cadets and students (cognitive, psychological and physiological); making up a system of exercises and tasks according to each cadet/student to maximize his or her capabilities, individual characteristics, etc.

Key words: *methodological approaches, future lawyers, translation, English.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі під час формування у курсантів і студентів юридичних спеціальностей англійської комунікативної компетентності робиться акцент на оволодінні ними англійською мовою як засобом міжкультурної комунікації, як інструментом у діалозі рідної та іноземної культур. Майбутні фахівці юридичної галузі мають володіти англійською мовою не лише на побутовому рівні, але беруть участь у міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах, освітніх програмах для обміну досвідом щодо міжнародних досягнень для їхньої подальшої професійної діяльності, різноманітних судових слуханнях тощо. Майбутні юристи повинні бути плідними учасниками міжкультурної комунікації та спроможними у сферах професійного та ситуативного спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, що включають тематику юриспруденції.

Ми погоджуємося з О. Б. Тарнопольським та С. П. Кожушко, що в закладах вищої освіти навчання іноземної мови повинно мати професійно спрямований характер та враховувати потреби спеціалізації курсантів та студентів (Тарнопольський, Кожушко, 2004). У нас це відноситься до навчання англійської мови фахівців, які є курсантами Академії Державної пенітенціарної служби, на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти з галузі знань спеціальності «Правоохоронна діяльність» та «Право».

Навчальна дисципліна «Іноземна (англійська) мова» займає особливе місце в підготовці фахівців для кримінально-виконавчої служби України, зумовлена професійними потребами цієї категорії учнів, спрямована на опанування англомовної комунікативної компетентності професійного спрямування, сприяє оволодінню новітньою фаховою інформацією з іноземних джерел тощо.

Отже, все більшого розвитку й удосконалення потребує методика навчання майбутніх юристів англійського професійного спрямування, особливо навчання перекладу юридичних текстів.

Аналіз досліджень. Ретроспективний аналіз досліджень щодо теорії та практики перекладу, організації навчання іншомовного перекладу тощо показує, що цим проблемам присвячені роботи як закордонних, так і українських науковців, таких як І. Р. Абдулмянова, І. С. Алексеєва, Л. С. Бархударов, С. В. Бреус, В. Г. Гак, Н. В. Зіну-

кова, Т. А. Казакова, Т. Р. Кияк, В. Н. Комісаров, І. В. Корунець, Л. К. Латишев, Р. К. Міньяр-Белоручев, Н. В. Новосельцева, Т. Д. Пасічник, О. Л. Пумпянський, В. В. Стрілець, Г. В. Чернов, А. П. Чужакин, R. Bell, B. Haris, A. A. Hurtado, C. Nord, B. Sherwood, G. Shreve, R. Stolze та ін.

Вчені описали сутність перекладу, визначили трактування різних видів перекладу, способи його здійснення та місце перекладу в навчально-виховному процесі. Зокрема, В. Н. Комісаров визначив прийоми роботи з текстом, виокремив моделі перекладу, перекладацькі трансформації, стратегії перекладу, лексичні, граматичні, стилістичні й прагматичні аспекти перекладу; запропонував критерії оцінювання якості виконаного перекладу тощо та детально описав вправи для навчання перекладу. Т. В. Ганічева розробила методику навчання майбутніх філологів усного двостороннього перекладу в галузі прав людини. В. І. Карабан описав проблеми навчання перекладу англійської наукової і технічної літератури. Н. В. Кондрашова описала методику навчання перекладу студентів образотворчих факультетів педагогічних вищих закладів освіти. С. А. Королькова спроектувала текстологічну модель навчання перекладу наукової і технічної літератури. С. А. Королькова запропонувала текстологічну модель навчання перекладу. Л. О. Ніколаєва визначила проблеми навчання іноземних учнів професійно орієнтованого перекладу. В. В. Сафонова теоретично розробила та експериментально перевірила методику формування усної перекладацької компетентності у сфері професійного спілкування. С. В. Трофімова дослідила проблему навчання суспільно-політичного перекладу. Л. М. Черноватий розробив методику викладання перекладу як спеціальності та запропонував підхід до розроблення загальної моделі системи вправ і завдань для навчання перекладу. Т. Д. Пасічник описала методику навчання майбутніх філологів письмового перекладу комерційних листів. Я. Г. Фабрична систематизувала зміст компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі методичних текстів. В. Д. Ігнатенко розробила методику навчання майбутніх філологів анотативного й реферативного науково-технічного перекладу з французької мови. А. О. Христюлова обґрунтувала та розробила методику навчання студентів перекладацьких

факультетів письмового перекладу текстів економічної тематики з французької мови. І. Р. Абдулмянова вивчала особливості формування двомовного тезауруса перекладача з французької мови в економічній сфері, виділила термінологію й особливості граматичної організації наукового економічного тексту. Т. П. Василенко аналізувала особливості навчання майбутніх філологів перекладу публіцистичних текстів. В. В. Стрілець розглядала питання щодо визначення компетентності в письмовому перекладі майбутніх технічних перекладачів, предметний аспект змісту навчання майбутніх бакалаврів філології письмового науково-технічного перекладу тощо.

Щодо проблеми перекладу юридичних текстів у навчально-виховному процесі, то такі вчені, як Н. М. Антонюк, С. В. Власенко, Т. В. Ганічева, Д. І. Демченко, О. В. Дробаха, Н. В. Зінукова, В. І. Карабан, Т. Є. Малєєва, С. М. Нікіфорова, І. Орлова, Л. М. Черноватий та інші досліджували ці питання. Так, Н. М. Антонюк та О. В. Дробаха досліджували правничу термінологію в змісті викладання іноземних мов та переклад юридичних термінів у сфері інтелектуальної власності з англійської українською мовою тощо. С. В. Власенко детально проаналізував договірне право та обґрунтував особливості професійного перекладу в мовній парі англійська та російські мови. С. М. Нікіфорова досліджувала безеквівалентний переклад юридичної лексики в англійській і українській мовах. У роботі А. Г. Ніколенко проаналізовано лексико-семантичний аспект багатоконпонентних термінів та їх переклад. І. Орлова запропонувала принципи перекладу текстів міждержавних угод.

Також особливо важливим моментом для нашого дослідження є створення для студентів юридичних спеціальностей навчальних та навчально-методичних посібників, наприклад, таких: В. І. Карабан «Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми» (Карабан, 2004), Л. М. Черноватий, В. І. Карабан «Переклад англомовної юридичної літератури» (Черноватий, Карабан, 2006), Т. Є. Малєєва, Л. М. Черноватий, Т. В. Ганічева, Н. В. Зінукова, Д. І. Демченко «Переклад міжнародних англомовних угод українською мовою: Три базові угоди у галузі прав людини» та Книга для викладача до цього навчального посібника для студентів вищих закладів освіти (Малєєва та ін., 2017) тощо.

Незважаючи на велику кількість досліджень щодо навчання перекладу, методика навчання перекладу курсантів/студентів юридичних спеціальностей Академії Державної пенітенціарної

служби України потребує дослідження та створення в галузі психолого-педагогічних наук.

Треба зазначити, що аналіз наукових та навчально-методичних джерел показує, що існують різноманітні методи й підходи до розв'язання проблеми навчання перекладу на заняттях з іноземних мов, але проблема навчання курсантів та студентів юридичних спеціальностей двомовного перекладу, передусім в Академії Державної пенітенціарної служби України, ще не досить досліджена. Отже, в контексті нашого дослідження необхідно з'ясувати провідні підходи щодо навчання курсантів та студентів перекладу.

Метою статті є визначення основних методичних підходів до навчання курсантів юридичних спеціальностей двомовного перекладу на заняттях з англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що для курсантів та студентів юридичних спеціальностей переклад не може бути метою навчання, оскільки висококваліфікованих перекладачів готують спеціальні заклади вищої освіти. Результатом повинно бути безперекладне розуміння юридичної літератури іноземною мовою. *Безперекладне розуміння тексту* трактуємо як розуміння тексту під час читання, аудіювання, усного та писемного продукування його рідною мовою. Переклад може виступати як засіб навчання усного та писемного мовлення, читання, аудіювання та розуміння текстів юридичного характеру та як засіб контролю рівня володіння англомовною комунікативною компетентністю, наприклад, під час навчання читання та розуміння тексту юридичного характеру.

Для досягнення мети навчання англійської мови професійного спрямування викладач має навчити студентів та курсантів отримувати загальну інформацію про якість явище в джерелі юридичного напрямку та швидко й точно добирати необхідну інформацію з прочитаного/прослуханого джерела. Слідом за Н. А. Бараненковою вважаємо, що матеріалом для навчання перекладу має бути текст з юриспруденції, який має низку характерних рис, таких як складність інформації та її викладення в усному та письмовому тексті через вживання професійної термінології, специфічних граматичних засобів (наприклад, синтаксично заплутаних конструкцій), що сприяють стислості та послідовності оповіді тощо, та, на нашу думку, стандартизованість, логічність, відсутність образності, оскільки ці тексти належать до офіційно-ділового стилю (Бараненкова, 2013: 78).

Згідно з дослідженням А. О. Подорожної, навчання курсантів та студентів юридичних спеціальностей англійської мови припускає не лише

повне та точне розуміння мови, вміння правильно продукувати свою думку, використовуючи юридичну термінологію, але й опанування навичок юридичного перекладу для обміну інформацією між фахівцями юридичної галузі (Подорожна, 2018: 61). Курсанти і студенти мають опанувати декларативні та процедурні знання, передусім знання спеціальної термінології як мовою оригіналу, так і мовою перекладу, знання в галузі юриспруденції, до якої належить усний та письмовий текст, що перекладається, знання української мови для грамотного викладу інформації.

На основі аналізу наукових праць та нашого дослідження вважаємо за доцільне здійснювати навчання майбутніх юристів перекладу на засадах *культурологічного, міждисциплінарного та особистісно-діяльнісного* підходів (Bykonia, Borysenko, Gruba, Mosenkis, Chystiak, 2020).

Розглянемо ці підходи в контексті нашого дослідження.

В основі *культурологічного* підходу лежить поняття *культури*. Згідно з дослідженням Н. J. Vermeer *культура* трактується як складна система, що передбачає людські дії або поведінку, включаючи мову та мовлення, де ілюструється кожне явище в комплексній системі цінностей, а кожна особистість є елементом системи просторово-часових координат (Vermeer, 1987). Культура – це динамічне явище, що показує поведінку та дії людини в певній галузі, в нашому випадку юриспруденції. Культура професійного спілкування включає етикет (певний кодекс правил поведінки різної категорії юристів, їхню професійну мову та мовлення) ведення досудового слухання, судового процесу, поведінку судді, присяжних, прокурора, адвоката тощо в різних ситуаціях професійного спілкування.

Погоджуємося з О. А. Кальниченко, що *переклад* є передачею тексту однією мовою засобами іншої мови, перенесенням явищ однієї культури в іншу, оскільки процес перекладу відбувається в контексті культури та є частиною культурного діалогу та розвитку цільової культури (Кальниченко, 2017). А отже, згідно з дослідженням цього вченого, навчання майбутніх фахівців юридичних спеціальностей перекладу слід розглядати під ракурсом того, що *переклад текстів* є результатом навчально-виховної діяльності, а тексти, які в самій цільовій культурі вважаються за переклади, слід порівнювати з текстами цієї самої культури, щоб зрозуміти суть культурного явища тощо (Кальниченко, 2017).

У контексті нашої статті, на основі дослідження І. С. Бахова (Бахов, 2011), опанування майбутніми юристами *міжкультурної компетентності*

в перекладі під час їхньої професійної діяльності є інтегративним особистісним утворенням з комплексом знань, умінь, ціннісних орієнтацій для здійснення успішності міжкультурної діяльності з вирішення професійних завдань в умовах міжкультурної взаємодії в стилі співробітництва й толерантності, а згідно з І. Ю. Голуб (Голуб, 2010) – тримання дистанції від рідної культури, здійснення контролю власної культурної детермінованості, чутливості до можливих культурних відмінностей, усвідомлення проблемних моментів у міжкультурній комунікації, передбачення міжкультурних непорозумінь з метою успішного подолання лінгвоетнічних бар'єрів та забезпечення комунікативно-функціональної еквівалентності оригіналу і перекладу.

Під час навчання юристів перекладу слід ураховувати культурні відмінності рідної та англійської мов з огляду на поведінку, оцінювання та комунікативні ситуації, в яких беруть участь фахівці юридичних спеціальностей.

Отже, під час створення вправ та завдань для навчання перекладу необхідно розробляти вправи та завдання для інтегрованого формування компетентності в перекладі та лінгвосоціокультурної компетентності в усному та писемному спілкуванні, включає вправи для розвитку навичок та умінь для здійснення успішності міжкультурної діяльності з вирішення професійних завдань в юриспруденції.

Навчальна дисципліна «Іноземна (англійська) мова» пов'язана з такими дисциплінами, як «Українська мова професійного спрямування», «Історія держави та права закордонних країн», «Конституційне право України», «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право» тощо. Саме завдяки *міждисциплінарному підходу* в майбутніх юристів формується база фонових знань з таких тем, що містять: структуру судів (районних, апеляційних, державних та Верховного судів), судів присяжних, судової тяжби та апеляції; використання юридичних джерел, офіційного/неофіційного листування та написання документів; особливості судової системи Великої Британії, США, України тощо; різні типи злочинів, кримінальної відповідальності за злочини різного характеру, види покарань; в'язниці та їхні види; пробацію; засудження тощо.

Принцип міждисциплінарності в навчанні перекладу передбачає взаємозв'язок та взаємовплив навчальних дисциплін майбутніх юристів у закладі вищої освіти, тобто в Академії Державної пенітенціарної служби, які викладалися або викладаються під час навчання студентів/курсан-

тів англійської мови професійного спрямування, оскільки переклад включає знання галузі «Право» та «Правоохоронна діяльність».

Ми цілком поділяємо думку Н. М. Антонюк та О. В. Дробахи, що юридичний переклад, наприклад, документів, пов'язаний з певними труднощами (Антонюк, Дробаха, 2013: 125–126). Так, неможливо перекласти договір, не розуміючи тонкощів англійської юридичної термінології та характерної фахової термінології тощо (Антонюк, Дробаха, 2013).

Реалізація *міждисциплінарного* підходу до навчання перекладу передбачає те, що студенти/курсанти будуть спроможні здійснювати адекватний переклад юридичних текстів та передавати основну суть інформації, тонкощі юриспруденції тощо.

З позиції *особистісно-діяльнісного підходу* центральним у навчанні перекладу є курсант/студент, тобто суб'єкт навчальної діяльності. Під час навчання курсантів/студентів необхідно передбачати максимальне врахування: 1) когнітивних, психологічних та фізіологічних особливостей, особливо індивідуально-психологічних, вікових, національних, та інтересів курсантів/студентів; 2) створення системи вправ та завдань, що враховують індивідуальні особливості кожного курсанта/студента, щоб максимально розкрити можливості кожного курсанта/студента.

Слідом за С. Коломієць та С. Кулезньовою під час навчання майбутніх юристів перекладу маємо враховувати вплив психологічних процесів та станів, а саме увагу, темперамент, пам'ять, мислення на мовленнєвий продукт, тобто текст усного чи письмового перекладу (Коломієць, Кулезньова, 2016: 215–216). Під час навчання перекладу формуються відповідні навчальні стилі та здійснюється розвиток необхідних особистісних якостей. Вчені зазначають, що навчання усного та письмового текстів слід розглядати з різних боків: у *пись-*

мовому перекладі слід зосередити увагу на проблемі розуміння тексту оригіналу, оскільки його неповне нерозуміння впливає на якість перекладу, а в *усному перекладі* вагомим є розвиток концентрації уваги, оперативної пам'яті та здатності мінімально реагувати на частотні та загальновідомі фрази з текстів (Коломієць, Кулезньова, 2016).

Таким чином, згідно з дослідженням *особистісно-діяльнісного* підходу до навчання курсантів юридичних спеціальностей перекладу центральним у цьому навчально-виховному процесі є курсант/студент як суб'єкт навчальної діяльності, а тому створення методики організації майбутніх юристів з формування компетентності в перекладі має здійснюватися з урахуванням індивідуальних особливостей курсантів/студентів; рівня сформованості компетентності в перекладі; з наданням курсанту/студенту навчальних матеріалів і навчальних завдань різних рівнів складності залежно від його навчальних досягнень, здібностей, інтересів та можливостей, способів рефлексії, самоконтролю та самооцінювання своєї діяльності; особистого досвіду та темпу роботи в процесі перекладу іншомовного усного та писемного тексту юридичної направленості, застосуванням індивідуальних, парних, групових форм роботи під час інтерпретації іншомовного юридичного тексту; з добором змісту навчання перекладу з урахуванням потреб щодо їхньої майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження ми дослідили, що організацію навчання майбутніх юристів перекладу слід здійснювати на основі таких методологічних підходів, як культурологічний, міждисциплінарний та особистісно-діяльнісний.

Наступний напрям нашого дослідження – дослідити вимоги щодо рівня володіння майбутнім юристом компетентності в перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Н. М., Дробаха О. В. Переклад юридичних термінів у сфері інтелектуальної власності з англійської українською мовою. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Вип. 2 (27). С. 124–128.
2. Бараненкова Н. А. Роль перекладу в процесі навчання читання фахової літератури студентів немовних ВНЗ. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 14 (273). Ч. II. С. 77–81.
3. Бахов І. С. Формування професійної міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів у вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 20 с.
4. Голуб І. Ю. Формування у майбутніх перекладачів соціокультурної компетенції у процесі вивчення німецької мови після англійської : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 ; Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2010. 368 с.
5. Коломієць С., Кулезньова С. Сучасні підходи до навчання перекладу як міжкультурної взаємодії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 6. С. 212–216.
6. Подорожна А. О. Організація процесу навчання науково-технічному перекладу студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. *Virtus*. 2018. Вип. 29. С. 60–62.
7. Тарнопольський О. Б., Кожушко С. П. Методика обучения английскому языку для делового общения. Київ : Ленвіт, 2004. 192 с.
8. Кальниченко О. А. Теорія перекладу. Харків : Вид-во НУА, 2017. Ч. 1. 64 с.

9. Main Approaches of Business English Teaching to Future Lawyers: A Case Study of Ukrainian Higher Institutions. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research* / O. Bykonja et al. 2020. Vol. 19/ № 6. P. 46–61.
10. Vermeer H. J. What does it mean to translate? *Indian Journal of Applied Linguistics*. 1987. Vol. 13 (2). P. 25–33.

REFERENCES

1. Antoniuk N. M., Drobakha O. V. Pereklad yurydychnykh terminiv u sferi intelektualnoi vlasnosti z anhliiskoi ukrain-skoju movoiu. [The legal translation in the sphere of intellectual property from English into Ukrainian]. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2013, Nr. 2(27), pp.124–128. [in Ukrainian]
2. Baranenkova N. A. Rol perekladu u protsesi navchannia chytanniu fakhovoi literatury studentiv nemovnykh VNZ. [The Role of Translation in Teaching Reading of Professional Literature of Students of Non-language High Institutions]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*, 2013, Nr. 14 (273). Part. II, pp. 77–81. [in Ukrainian]
3. Bakhov I. S. Formuvannia profesiinoi mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnykh perekladachiv u vyshchomu navchal-nomu zakladi. [Formation of professional intercultural competence of prospective interpreters in a higher educational insti-tution]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. 13.00.04. National Academy of Internal Affairs. Kyiv, 2011, 20 p. [in Ukrainian]
4. Holub I. Yu. Formuvannia u maibutnykh perekladachiv sotsiokulturnoi kompetentsii u protsesi vyvchennia nimetskoi movy pislia anhliiskoi. [Development of Socio-Cultural Competence in Translation Students in Course of Learning German after English]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. Kyiv National Linguistic University. Kyiv, 2010. 368 p. [in Ukrainian]
5. Kolomiets S., Kulieznova S. Suchasni pidkhody do navchannia perekladu yak mizhkulturnoi vzaiemodii. [Modern Approaches to Teaching Translation as Cross-Cultural Interrelation]. *Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University*, 2016, Nr. 6, pp. 212–216. [in Ukrainian]
6. Podorozhna A. O. Orhanizatsiia protsesu navchannia naukovu-tekhnichnomu perekladu studentiv inzhenerno-peda-hohichnykh spetsialnostei. [Organization of the scientific and technical translation teaching process to students of engi-neer-pedagogical specialities]. *Virtus*, 2018, Nr. 29, pp. 60-62. [in Ukrainian]
7. Tarnopolskiy O. B., Kozhushko S. P. Metodika obucheniya angliyskomu yazyku dlya delovogo obscheniya. [Method-ology of teaching Business English communication]. Kyiv : Lenvit, 2004. 192 p. [in Russian]
8. Kalnychenko O. A. Teoriia perekladu. [Translation theory]. Kharkiv : NUA, 2017. Part 1. 64 p. [in Ukrainian]
9. Bykonja O., Borysenko I.V., Gruba T.L., Mosenkis Iu.L., Chystiak D.O. Main Approaches of Business English Teach-ing to Future Lawyers: A Case Study of Ukrainian Higher Institutions. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 2020, Vol. 19, No. 6, pp. 46–61.
10. Vermeer H. J. What does it mean to translate? *Indian Journal of Applied Linguistics*, 1987, Vol. 13(2), pp. 25–33.

Василь БІЛОКОПИТОВ,

orcid.org/0000-0002-4412-1993

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) belvas67@ukr.net

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ ОЧИМА СТУДЕНТІВ

У статті вказано, що основною метою створення Європейського простору вищої освіти стало підвищення якості вищої освіти та визначено, що представником студентства в процесі забезпечення якості вищої освіти виступає Європейський студентський союз. У статті детально схарактеризовано утворення Союзу та зосереджено увагу на основних рекомендаціях щодо процесу забезпечення якості вищої освіти в регулярних звітах «Болонський процес очима студентів». У 2003 році було виокремлено такі першочергові аспекти розвитку, як можливості студентства щодо здобуття якісної освіти, перешкоди розвитку мобільності, залучення студентів до процесу забезпечення якості. У матеріалах публікації 2005 року висвітлено рівень упровадження реформ на національному та інституційному рівнях. З метою підвищення надійності та функціонування процедур забезпечення якості національні системи забезпечення якості мають включати визначення обов'язків залучених закладів вищої освіти, оцінку програм, систему акредитації, сертифікації або порівняння процедур, співпрацю та створення мереж. У матеріалах публікації 2007 року було визначено проблемні тенденції розвитку процесу забезпечення якості вищої освіти, серед яких неодноразовість приєднання до Болонського процесу, власні пріоритети кожної країни, відсутність систем із забезпечення якості в деяких країнах. У 2009 році було визнано, що реалізація рекомендацій дозволить упровадити створення Європейського простору вищої освіти та привести Болонський процес до успішного завершення протягом наступного десятиліття. Матеріали публікації за 2012 рік містили важливі рекомендації щодо подальшого розвитку Болонського процесу. У 2015 році було зазначено, що забезпечення якості має залишатися пріоритетом для систем вищої освіти. У звіті 2018 року основними напрямками стали: культура якості, побудова довіри, змішані підходи до зовнішнього забезпечення якості, реалізація участі студентів у процесі забезпечення якості, забезпечення прозорості та інформації, Європейський реєстр забезпечення якості як інструмент прозорості.

Ключові слова: *Європейський простір вищої освіти, якість вищої освіти, Європейські стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти, Європейська кредитно-трансферна система, Болонський процес, зовнішнє забезпечення якості, внутрішнє забезпечення якості, Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти.*

Vasyl BILOKOPYTOV,

orcid.org/0000-0002-4412-1993

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Foreign Language Department

Sumy National Agrarian University

(Sumy, Ukraine) belvas67@ukr.net

QUALITY ASSURANCE ON EUROPEAN AREA OF HIGHER EDUCATION WITH STUDENT EYES

In the article it is indicated that the main purpose of the European Higher Education Area was to improve the quality of higher education and that the student body is represented by European Students' Union in the process of higher education quality assurance. It is designated the formation of the Union and the main recommendations for the process of higher education quality assurance in the regular reports "Bologna With Student Eyes". In 2003, such priority aspects as the opportunities of students to obtain quality education, obstacles to the development of mobility, the involvement of students in the quality assurance process were emphasized. The 2005 publication gave accent to the level of reform implementation at the national and institutional levels. In order to improve the reliability and functioning of quality assurance procedures national quality assurance systems should include defining the responsibilities of the involved higher education institutions, evaluating programs, a system of accreditation, certification or comparison of procedures, cooperation and networking. The 2007 publication identified problematic trends in the development of the quality assurance process in higher education, including the non-simultaneity of joining the Bologna Process, each country's own priorities, and the lack of quality assurance systems in some countries. In 2009, it was recognized that the

implementation of the recommendations would lead to the creation of the European Higher Education Area and bring the Bologna Process to a successful accomplishment over the next decade. The publication for 2012 contained important recommendations for the further development of the Bologna Process. In 2015, it was identified that quality assurance should continue to be a priority for higher education systems. In the 2018 report, the main areas were: quality culture, confidence, mixed approaches to external quality assurance, implementation of students' participation in the process of quality assurance, transparency, information and European Quality Assurance Register as a tool of transparency.

Key words: European Higher Education Area, quality of higher education, European Standards and Guidelines for Quality Assurance, European Credit Transfer System, Bologna process, external quality assurance, internal quality assurance, European Quality Assurance Register for Higher Education.

Постановка проблеми. Підвищення якості вищої освіти стало основною метою утворення Європейського простору вищої освіти (далі – ЄПВО). Як провайдери освітніх послуг, так і їхні споживачі, якими є студенти, відіграють вагомую роль у процесі підвищення та забезпечення якості. Представником студентства на ЄПВО в сучасних умовах виступає Європейський студентський союз. Шлях Союзу до участі в Болонському процесі (далі – БП) був складним, оскільки на початкових його етапах участь студентства не передбачалася.

Аналіз досліджень. Під час висвітлення проблеми дослідження було детально проаналізовано документи щодо історії створення Європейського студентського союзу. Особливу увагу було приділено вивченню регулярних публікацій-звітів «Болонський процес очима студентів» за 2003–2018 роки.

Мета статті – висвітлення та характеристика діяльності Європейського студентського союзу через аналіз публікацій «Болонський процес очима студентів» (*Bologna With Students Eyes*) для кращого розуміння як потреб студентства в якісній освіті, так і їхньої ролі в процесі забезпечення якості.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 1982 у Стокгольмі зібралось сім національних студентських союзів (Норвегія, Об'єднайте Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Швеція, Ісландія, Франція, Данія, Австрія), щоб утворити Західноєвропейське студентське інформаційне бюро (ЗЄСІБ) – *West European Student Information Bureau (WESIB)*. Метою Бюро було координувати потік інформації між учасниками проекту та з європейських і міжнародних організацій (Рада Європи, Європейська спільнота та ЮНЕСКО).

Політичні зміни в Східній Європі наприкінці 1980-х років вплинули і на Бюро, оскільки воно було відкрито для національних студентських союзів із бувшого Сходу. У лютому 1990 р. в назві зникає слово «західно», і утворюється нова назва – Європейське студентське інформаційне бюро (ЄСІБ) – *European Student Information Bureau (ESIB)*.

Через те, що Європейська спільнота почала досягати більшого впливу на європейській сцені вищої освіти за допомогою програм Socrates and

Erasmus, національні студентські союзи в Європі вирішили змінити цілі Бюро з простого поділення інформацією до політичної організації, яка представляла інтереси студентства європейським інституціями.

У травні 2007 року було вирішено, що ЄСІБ потребує зміни назви для того, щоб краще відобразити діяльність організації. Виконавчий комітет запропонував назву Європейський студентський союз (далі – ЄСС) – *European Students' Union (ESU)*. Аббревіатура та назва були одногласно прийняті.

Основна мета ЄСС – представляти та заохочувати освітні, соціальні, економічні та культурні інтереси студентів на європейському рівні по відношенню до всіх важливих учасників (Європейський союз, група супроводу Болонського процесу, Рада Європи та ЮНЕСКО). Позиція ЄСС щодо забезпечення якості освіти (ЗЯВО) висвітлюється в серії аналітичних розвідок експертів організації під спільною назвою «Болонський процес очима студентів» (*Bologna With Students Eyes*), що були опубліковані у 2003, 2005, 2007, 2009, 2012, 2015, 2018 роках.

В аналітичній роботі 2003 року виокремлено такі першочергові аспекти розвитку ЄПВО: переваги БП; можливості студентства щодо здобуття якісної освіти, які надає створення ЄПВО; загрози впровадженню БП; плата за навчання; перешкоди розвитку мобільності; залучення студентів до процесу забезпечення якості; впровадження структури академічних ступенів бакалавр /магістр; Європейська кредитно-трансферна система. (Almqvist, 2003: 1).

У матеріалах публікації 2005 року висвітлено рівень упровадження реформ на національному та інституційному рівнях.

Багато країн та інших стейкхолдерів розглядали питання забезпечення якості як один із наріжних каменів Болонського процесу. Для Європи ніколи не намагалися розробити єдину систему забезпечення якості, а скоріше, посилити співпрацю в забезпеченні якості. Питання взаємної довіри в системах забезпечення якості відіграло вирішальну роль у цьому відношенні. З метою

підвищення надійності та функціонування процедур забезпечення якості міністри, відповідальні за вищу освіту, домовилися на зустрічі в Берліні у 2003 році, що до 2005 року національні системи забезпечення якості мають включати: а) визначення обов'язків залучених закладів вищої освіти; б) оцінку програм або закладів вищої освіти, включаючи внутрішню оцінку, зовнішній огляд, участь студентів та публікацію результатів; в) систему акредитації, сертифікації або порівняння процедур; г) міжнародну участь, співпрацю та створення мереж (Vauman, 2005: 23).

Крім цього, вважаємо за необхідне виокремити такі фактори, які вплинули на рівень впровадження БП: 1) різні «стартові» позиції країн (на момент впровадження БП у деяких країнах уже існували двоступеневі системи й ЄКТС); 2) країни неодноразово приєдналися до БП; 3) кожна країна мала свої власні пріоритети, що призвело до недосконалого впровадження одних дій і нехтування іншими; 4) на ринку праці мали місце проблеми з працевлаштуванням фахівців зі ступенями бакалавр/магістр; 5) у деяких країнах усе ще не було систем із забезпечення якості (Vauman, 2005: 23).

Проблемні тенденції розвитку процесу забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) було визначено в матеріалах публікації «Болонський процес очима студентів» 2007 року. Для подальшого розвитку процесу ЗЯВО, на думку експертів, слід було б урахувати такі рекомендації: 1) збільшити залучення студентів до процесу ЗЯВО, зокрема, необхідно залучення всіх рівнів забезпечення якості та чітке визначення ролі студентів як повноправних партнерів процесу; 2) потреба в подальшому обговоренні того, як зовнішнє забезпечення якості може ефективно та надійно забезпечити якість кожної навчальної програми і водночас може бути ефективним у запобіганні непотрібної бюрократії; 3) активізувати впровадження Європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості (далі – ЄСР) на національному рівні та вжити заходів для підвищення обізнаності європейських студентських союзів щодо ЄСР; 4) посилити роботу щодо прозорості й довіри до забезпечення якості через Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти. На етапі впровадження необхідна доступна інформація про Європейський реєстр, щоб покращити знання та підвищити рівень обізнаності про неї (Mikkola, 2007: 15–16).

Надзвичайно важливим для дослідження був аналіз змін у процесі ЗЯВО. За період 2005–2007 рр. ЗЯВО досягло певної ваги і на національному, і на європейському рівнях. Хоча

питання забезпечення якості існувало в деклараціях та комюніке БП з 1999 року, насправді це питання перетворилося на центральне після Берлінського комюніке (залучення студентів до процесу забезпечення якості).

Основними рекомендаціями на наступні роки в підсумковому звіті 2009 року стали:

– зобов'язання, узгоджені з діями – міністри повинні переглянути всі зобов'язання та всі узгоджені напрями дій, взяті в міністерських комюніке. Крім цього, всебічно оцінити, які з них були повністю досягнуті, а які ще потребують подальших упроваджень. А головне те, що заклад вищої освіти (ЗВО) та студенти повинні бути залучені до цієї оцінки;

– від планів на папері до практичних дій – міністри повинні висловити чітке зобов'язання щодо реалізації всіх напрямів БП в однаковій мірі. Міністерства освіти кожної країни-підписанта Болонської угоди мали співпрацювати з ЗВО та студентами для створення справжнього партнерства, яке перетворить слова на конкретні реалії і поставить кінець все ще існуючому селективному підходу;

– підвищення рівня мобільності – для координації зусилля слід розробити та запровадити цільовий і чіткий план дій для забезпечення більшої збалансованої мобільності в рамках ЄПВО, а також створити необхідний імпульс для реального прогресу поставленої мети;

– національні плани дій щодо соціального виміру – слід докласти зусиль для того, щоб національні плани дій були розроблені для всіх країн-підписантів Болонської угоди, і, крім того, їх розроблення та впровадження здійснювалась за повної участі студентів;

– посилення участі студентів – там, де ще не існує участь студентів, необхідне законодавство для забезпечення мінімального рівня залучення студентів до інституційного рівня забезпечення якості, а там, де існує таке законодавство, воно повинно бути повністю впровадженим, щоб студенти брали участь у процесі прийняття рішення. Студенти повинні розглядатися як рівноправні партнери в управлінні процесом забезпечення якості на інституційному рівні;

– дії щодо національних рамок кваліфікацій – набагато більше зусиль необхідно направити на розроблення національної рамки кваліфікацій для кожної країни з повним залученням студентів та інших стейкхолдерів;

– оцінка та поширення ЄСР – процес оцінювання ЄСР повинен ініціюватися консультативним шляхом, щоб переглянути вже існуючий успіх з їх виконанням;

– збільшення внеску студентів до процесу забезпечення якості – терміново необхідна подальша робота для забезпечення того, щоб студенти розглядалися рівноправними партнерами як у внутрішньому, так і в зовнішньому забезпеченні якості;

– студентоцентроване навчання – збільшення участі студентів у побудові систем навчання, які спираються на послідовне одночасне впровадження всіх структурних інструментів БП;

– підвищення можливостей працевлаштування – впровадження повноцінної системи з трьох циклів має бути пріоритетним і здійснюватися таким чином, щоб виконувати її первісну мету – створити гнучкість у шляхах навчання та надати більше можливостей для працевлаштування. Процес повного впровадження має супроводжуватися консультаціями і спілкуванням як із роботодавцями, так і з суспільством в цілому;

– впровадження навчання впродовж життя як складової частини системи освіти – має розглядатися як невід’ємна частина зусиль для створення нових, більш відкритих та відповідальних установ. Забезпечення якості та громадська відповідальність повинні бути в центрі національних стратегій навчання впродовж життя, причому участь стейкхолдерів забезпечуватиме власність академічної спільноти над цим основним пріоритетом на наступне десятиріччя;

– розвиток докторської освіти шляхом забезпечення рівної підтримки всіх докторантів – докторанти мають отримувати рівну підтримку, незалежно від їхнього статусу (працівники, студенти, молоді дослідники тощо). Крім того, участь докторантів у розвитку зв’язку між освітою та дослідженням мають важливе значення, і національні студентські спілки повинні бути залучені до процесів прийняття рішень, пов’язаних із третім циклом та дослідженнями в цілому;

– розвиток відносин з рештою світу на основі співпраці та сталого розвитку – посилення відносин повинно здійснюватися із взаємною повагою та визнанням різних контекстів і необхідності вчитися у колег, забезпечуючи при цьому повну участь зацікавлених сторін. Міжнародна мобільність також має бути посилена зобов’язанням захищати права іноземних студентів, забезпечувати доступ до інформації, забезпечувати високу якість освіти та відмову від прийняття політики, що сприяє витіканню молоді з країни.

Отже, ЄСС твердо вірить, що реалізація цих рекомендацій дозволить реалізувати створення ЄПВО, як це і було передбачено, та привести БП до успішного завершення протягом наступного десятиліття (Cacciagrano, 2009: 11–14).

Найважливішим документом за весь період діяльності на той час стала аналітична публікація «Болонський процес на фінішній лінії: звіт за десять років реформ європейської вищої освіти» (*“Bologna at the Finish line: An account of ten years of European higher education reform”*), яка підтвердила позицію ЄСС щодо пошуків нових шляхів ЗЯВО. Щодо студентської мобільності, то ЄСС виступив з такими рекомендаціями: а) мобільність повинна бути підтримана в усіх її видах і на всіх її рівнях; б) існування належного фінансування для потреб повномасштабної мобільності на ЄПВО; в) у глобальному контексті мобільність вважається потенційним ринком, а отже, і додатковим джерелом фінансування для ЗВО (Bartollo, 2010: 16–17).

Матеріали публікації за 2012 рік, крім аналізу змін в основних положеннях БП за попередні три роки, містили, на нашу думку, важливі рекомендації щодо подальшого розвитку БП, а саме:

– неможливість досягнення цілей БП без необхідної фінансової підтримки соціального виміру, студентської мобільності та навчання впродовж життя;

– прискорення студентської мобільності та її доступності, незалежно від соціально-економічного походження;

– розроблення процедур для балансування мобільності та подолання інформаційних перешкод;

– посилення актуальності та розширення доступу до вищої освіти з метою подолання соціально-економічної кризи;

– встановлення більш потужного механізму моніторингу та порівняння щодо підтримки соціального виміру у вищій освіті;

– необхідність у тому, щоб стажування та практична освіта стали частиною навчальної програми;

– заохочення розвитку навчання, спрямованого на студента;

– гарантування гнучкої та відкритої прогресії між циклами навчання та ЄКТС для вирівнювання результатів навчання в більшості країн ЄПВО;

– перегляд ЄСР з акцентом на їхні мету, масштаби, ясність та зручність використання (Päll, 2012: 8–9).

У звіті «Болонський процес очима студентів» за 2015 рік зазначено, що забезпечення якості має продовжувати залишатися пріоритетом для систем вищої освіти, щоб усунути перешкоди для прийняття, продовження та успішного завершення ступенів. Вона повинна забезпечити академічну свободу, інтеграцію викладання, навчання та досліджень, а також підготувати студентів до того, щоб вони були активними громадянами

в майбутньому, не виключаючи жодної групи в суспільстві. Такі рекомендації повинні бути реалізовані в майбутньому до наступної конференції міністрів у 2018 році:

- системи забезпечення якості повинні ґрунтуватися на принципах та цінностях довіри, участі й власності зацікавлених сторін та прагнення до реального вдосконалення;

- внутрішнє забезпечення має охоплювати оцінювання та моніторинг усіх освітніх заходів у межах ЗВО. Звіти з оцінки повинні бути доступними для студентів, інших зацікавлених сторін і широкої громадськості. Вони мають включати рекомендації щодо подальшого вдосконалення;

- необхідно створити такі незалежні агенції в кожній країні для проведення додаткових оглядів та забезпечення підтримки в підвищенні якості на інституційному та програмному рівні;

- студенти повинні вважатися рівними членами системи вищої освіти та/або представляти студентів у процесах прийняття рішень внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості. Значуще представництво студентів є обов'язковою умовою в забезпеченні якості;

- важливо, щоб переглянута версія ЄСР на ЄПВО (2015 р.) швидко впроваджувалася у співпраці з національними стейкхолдерами. Стандарт навчання, орієнтований на студента, має бути надзвичайно важливим, і країни по всьому світу повинні прагнути до повної трансформації національних положень для виконання цього стандарту на практиці під час проведення оглядів з повним і значним залученням студентів;

- необхідно вивчити можливості для подальшого розвитку цього реєстру, щоб надати інформацію про якість забезпечення вищої освіти на ЄПВО. Наприклад, цього можна досягнути шляхом створення бази даних ступенів та навчальних програм, що пропонуються в межах ЄПВО (O'Driscoll, 2015: 37).

Переходимо до рекомендацій щодо ЗЯВО у звіті 2018 року:

- культура якості – забезпечення якості повинно розглядатися як інструмент культури якості, а не набір формальних процедур. Для досягнення більш високої культури якості основна увага має бути надана реалізації процесу забезпечення якості на інституційному рівні. Індивідуальний підхід до впровадження має бути дотриманим і застосованим у кожному закладі, оскільки в забезпеченні якості не існує єдиного рішення;

- побудова довіри – існує підвищене усвідомлення важливості створення довіри як важливої мети забезпечення якості серед студентів. Ця мета

повинна широко пропагуватися, оскільки вона служить для того, щоб забезпечення якості базувалось на надійних, прозорих та відповідних джерелах інформації та пояснювальних процедурах у прийнятті рішень;

- змішані підходи до зовнішнього забезпечення якості – інституційні та програмні підходи до зовнішнього забезпечення якості мають доповнювати один одного, оскільки вони розглядають різні сторони освіти та ЗВО;

- реалізація участі студентів у забезпеченні якості – умови для участі студентів повинні надавати широку та змістовну участь на міжнародному та зовнішньому рівнях. Рівне та необмежене членство студентів у будь-якому органі, що приймає рішення, має бути ключовою частиною будь-якого процесу забезпечення якості. Студентів слід розглядати як найважливішу частину циклів зворотного зв'язку в межах внутрішнього забезпечення якості, зокрема, в розгляді питань удосконалення навчальних програм;

- студенти в центрі політичної реформи – місце студентів у розробленні освітньої політики на національному рівні повинно бути посилено та підтримано. Зараз це залишається недостатнім, і будь-які реформи національної політики щодо забезпечення якості мають бути спрямовані на потреби студентів;

- участь студентів як фундаментальна цінність ЄПВО – значна участь студентів повинна залишатися в центрі уваги БП як однієї з основних цінностей ЄПВО, і має бути приділено більше уваги в подальшій роботі групи супроводу БП;

- забезпечення прозорості та інформації – для того щоб подолати брак інформації щодо забезпечення якості, необхідно організувати відповідну підготовку для студентів, викладачів та адміністративного персоналу;

- вплив на забезпечення якості – процес забезпечення якості повинен супроводжуватися відповідними діями, а наслідки повинні постійно демонструватися для висвітлення поліпшень, які є результатом участі всіх зацікавлених сторін;

- справжня реалізація ЄСР – реалізація ЄСР має дотримуватися як на рівні політики та практики, так і на національному та інституційному рівнях. Слід запобігти тому, щоб ЄСР залишилися простими цілями політики та вирішували б нестачу волі/ресурсів для реальної реалізації;

- Європейський реєстр забезпечення якості як інструмент прозорості – реєстр повинен продовжувати свою роботу з підвищення прозорості, але його роль також має бути передана в зрозумілому вигляді і через більш широкі канали для націо-

нальних стейкхолдерів. Як інструмент реєстр має сприяти досягненню позитивного впливу на підвищення прозорості та довіри (Sundberg, 2018: 52–53).

Висновки. Таким чином, вивчення та детальний аналіз діяльності Європейського студентського союзу від самого його утворення дозво-

ляє дійти висновку: хоча шлях Союзу до участі в Болонському процесі й був складним, але в досягненні основної мети ЄСС став потужним рівноправним партнером у групі супроводу БП і впевнено зайняв вагоме місце серед основних учасників БП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Almqvist J., Baumann B., Fontes P. Introduction to ESIB. *Bologna With Student Eyes*. 2003. P. 1.
2. Bartolo D., Blättler A., Deca L. Bologna at the Finish Line? *Bologna at the Finish Line: An Account of the Ten Years of European Higher Education Reform*. 2010. P. 16–17.
3. Baumann B., Bielecki A., Heerens N. Quality assurance – qualitative diversity? *Bologna With Student Eyes*. 2005. P. 23.
4. Cacciagrano A., Carapinha B., Gielis I. Executive Summary. *Bologna With Student Eyes*. 2009. P. 11–14.
5. Mikkola A., Carapinha B., Tüek C. Quality Assurance. *Bologna With Student Eyes*. 2007. P. 15–16.
6. O'Driscoll C., Fröhlich M., Gehrke E. Quality Assurance. *Bologna With Student Eyes*. 2015. P. 37.
7. Päll A., Xhomaqi B., Bartolo D. Executive Summary Bologna With Student Eyes 2012. *Bologna With Student Eyes*. 2012. P. 8–9.
8. Sundberg C., Koppel K., Schwitters H. Quality Assurance. *Bologna With Student Eyes*. 2018. P. 52–53.

REFERENCES

1. Almqvist J., Baumann B., Fontes P. Introduction to ESIB. *Bologna With Student Eyes*. 2003. P. 1.
2. Bartolo D., Blättler A., Deca L. Bologna at the Finish Line? *Bologna at the Finish Line: An Account of the Ten Years of European Higher Education Reform*. 2010. P. 16–17.
3. Baumann B., Bielecki A., Heerens N. Quality assurance – qualitative diversity? *Bologna With Student Eyes*. 2005. P. 23.
4. Cacciagrano A., Carapinha B., Gielis I. Executive Summary. *Bologna With Student Eyes*. 2009. P. 11–14.
5. Mikkola A., Carapinha B., Tüek C. Quality Assurance. *Bologna With Student Eyes*. 2007. P. 15–16.
6. O'Driscoll C., Fröhlich M., Gehrke E. Quality Assurance. *Bologna With Student Eyes*. 2015. P. 37.
7. Päll A., Xhomaqi B., Bartolo D. Executive Summary Bologna With Student Eyes 2012. *Bologna With Student Eyes*. 2012. P. 8–9.
8. Sundberg C., Koppel K., Schwitters H. Quality Assurance. *Bologna With Student Eyes*. 2018. P. 52–53.

Ольга БОБИР,

orcid.org/0000-0002-2563-7011

аспірантка кафедри інноваційних технологій з педагогіки,
психології та соціальної роботи

Університету імені Альфреда Нобеля
(Дніпро, Україна) *bobyrolga@gmail.com*

РЕТРОСПЕКТИВА ПОГЛЯДІВ ФІЛОСОФІВ НА ФЕНОМЕН «СВІТОБАЧЕННЯ»

У статті розкривається семантика та історико-філософська еволюція поняття «світобачення» в працях філософів різних епох: Г. Гегеля, Й. Гете, В. Дільтея, І. Канта, Л. фон Ранке, Ф. Шлейєрмахера, Ф. Шеллінга, К. Яспера та інших. Розглянуто історію виникнення слова «світобачення», розуміння та трактування означеного феномену у витоках європейської філософської думки. Розкриті підходи до розуміння поняття та його структурних складників різними філософськими школами. Встановлено, що світобачення є багатограним феноменом, і це зумовлює проблему його класифікації та структуризації. Запропоновано ретроспективний погляд на диференціацію поняття «світобачення» та «філософія» від гомерівських часів до сьогодення. Проведено хронологічну паралель у використанні поняття «світобачення» у європейському середовищі та на теренах україно-російськомовного простору. Розкрито специфіку основних категорій світобачення – «світ» та «людина», крім того, встановлено, що світобачення залежить від епохи, історичних подій, менталітету народу, соціальних груп, організацій та низки супутніх аспектів. Зроблено акцент на передумові виникнення слова «світобачення» в українській мові – слово «світогляд»; разом із тим зазначено відмінність двох понять, які мають спільнокореневу першу частину. Розглянуто праці українських науковців-філософів, які тим чи іншим чином торкалися проблеми світобачення, серед яких Д. Чижевський та В. Шинкарук. Узагальнено погляди науковців на феномен «світобачення»: незважаючи на те, що слово «світобачення» було «сконструйоване» у XVIII столітті, світоглядні погляди виникли з появою людини та змінювались у процесі її еволюційного становлення. Актуалізовано увагу на потребі звернення до першоджерел, витоків слова задля достовірного розуміння сутності означеного феномену.

Ключові слова: світобачення, ретроспектива поглядів, філософія.

Olha BOBYR,

orcid.org/0000-0002-2563-7011

Postgraduate Student at the Department of Innovative Technologies
in Pedagogy, Psychology and Social Work

Alfred Nobel University
(Dnipro, Ukraine) *bobyrolga@gmail.com*

THE RETROSPECT OF THE PHILOSOPHERS' VIEWS ON THE PHENOMENON "MINDSET"

The article reveals the semantics and the historico-philosophical evolution of the concept of 'mindset' in the works of philosophers of different epochs: G. Hegel, J. Goethe, W. Dilthey, I. Kant, L. von Ranke, F. Schleiermacher, F. Schelling, K. Jaspers and others. It studies the history of the origin of the word 'mindset', understanding and interpretation of this phenomenon in the origins of European philosophical thought. The paper reveals the approaches to understanding this concept and its structural components by various philosophical schools. It is defined that the mindset is a multifaceted phenomenon and this causes the problem of its classification and structuring. The retrospective view on the differentiation of the concepts of 'mindset' and 'philosophy' from Homeric times to the present is proposed. The chronological parallel was made in the use of the concept of 'mindset' in the European environment and in the Ukrainian-Russian-speaking space. It revealed the specifics of the main categories of mindset – 'world' and 'man'. In addition, it is established that the mindset depends on the epoch, historical events, the people's mentality, social groups, organizations and a number of related aspects. Special emphasis was placed on the preconditions for the emergence of the word 'mindset' in the Ukrainian language – the word 'worldview'; however, is noted the difference of two concepts which have a common root. In the article are considered works of Ukrainian philosophers who in one way or another touched on the problem of mindset, including D. Chizhevsky and V. Shinkaruk. Furthermore, the study generalizes views of scientists on the phenomenon of 'mindset': despite the fact that the word 'mindset' was 'constructed' in the XVIII century, worldviews emerged with the advent of man and changed in the process of its evolutionary formation. In the paper actualized attention to the need for recourse to primary sources and to the word origins for a reliable understanding of the essence of this phenomenon.

Key words: mindset, retrospect of the views, philosophy.

Постановка проблеми. У структурі свідомості людини центральною категорією є світобачення, яке розвивається від народження й збагачується протягом усього життя. Питання формування світобачення сьогодні стає невід'ємною темою дисертаційних досліджень, особливо в становленні майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей. Тому для кращого розуміння процесу його формування необхідно звернутися до аналізу витоків означеного поняття та її семантики у працях філософів.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної науки багато вчених і досі розглядають питання сутності світобачення. Так, Б. Шулиндіна, С. Гусева, Л. Курбатова розглядають сутність, структуру, методологію форм та типів світобачення, а також роль світоглядних ідеалів і установок у життєдіяльності людини. Ряд учених (О. Спіркін, І. Кон, О. Уледова) розглядають світобачення як поєднання психологічних і соціальних факторів життя. Крім того, філософські та психологічні аспекти світобачення досліджували такі вчені: Р. Арцішевський, Т. Бачинський, В. Коробка, В. Овчінников, П. Рабінович, С. Сливка та інші.

Мета статті – вивчення та аналіз поглядів філософів на феномен «світобачення» в хронологічному порядку.

Виклад основного матеріалу. Ретельно вивчаючи проблему виникнення феномену «світобачення», дослідники філософської думки виділяють два підходи, які аргументовані в наукових працях. Одні науковці стверджують (Бибихин, 1995: 136–137), що термін вперше використав кенігсбергський філософ Іммануїл Кант у кінці XVIII століття, поєднавши два німецьких слова: «welt» – «світ» та «anschauung» – «погляд, споглядання», тобто «погляд на Всесвіт», а саме новоутворене слово прихильники цього підходу зустрічають у його роботі 1790 року «Критика здатності судження», яка присвячена естетиці й теології.

Відзначаючи складність життєвих процесів, І. Кант стверджував, що формування світобачення пов'язане з питанням «Що є людина?», на яке сама людина в процесі філософських роздумів, що будуть ґрунтовані на теоретичних знаннях та життєвому досвіді, спробує дати відповідь для розуміння своєї суті; причому попередньо повинні бути відповіді на три інші питання: «Що я можу знати?», «Що я маю робити?» та «На що я можу сподіватися?» (Кант, 2000). У своїх роздумах філософ дійшов висновку, що «якщо існує наука, яка дійсно потрібна людині, то це та, яка дає їй можливість знати, яким чином зайняти своє

місце у світі та правильно зрозуміти, яким треба бути, щоб бути людиною» (Кант, 1964: 204).

Акцентуючи увагу на другому підході, більшість науковців (Черноволенко, 1970: 22) стверджують, що перше джерело, в якому було використане поняття «світобачення», – робота німецького філософа Фрідріха Шлейєрмахера «Промови про релігію» 1799 року. Зазначена робота написана на дев'ять років пізніше, ніж кантівська, проте саме в ній дослідники вбачають звернення до внутрішнього світу людини як підґрунтя для формування світобачення, оскільки Ф. Шлейєрмахер розглядав процеси самопізнання та самоспоглядання як головні складники в процесі формування світобачення. До того ж самопізнання та самоспоглядання, як одні зі структурних елементів особистості з точки зору психології, є основою для професійного самовдосконалення, що особливо необхідно в становленні творчої особистості художника.

Зазначимо, що того ж 1799 року представник німецької класичної школи Фрідріх Шеллінг у роботі «Вступ до нарису системи натурфілософії» використав кантівське «Вельганшаунг»; проте філософ надав йому нового трактування – самостійний та свідомий спосіб осягнення й пояснення цілісності існування. Цікавою є думка Ф. Шеллінга, що процес формування світобачення – це схема, яка не потребує теоретичного роз'яснення; причому він прив'язує цей процес до інтелігенції (лат. «intellegentia» – «мислячий, розумний, тямущий»), яку вважає несвідомо продуктивною саме у світобаченні, а свідомо – у створенні ідеального світу.

Один із засновників німецької класичної філософії Георг Гегель продовжив аналіз поняття «світобачення» як одного з ключових у філософії. Науковці підкреслюють, що саме Г. Гегель спробував створити універсальну теорію світобачення, виокремивши різні його типи: поняття «морального світобачення» зустрічаємо в роботі «Феноменологія духа» (Hegel, 1987), яке винесене в заголовок (нім. «Die moralische Weltanschauung»), а «релігійне» та «теоретичне» – у праці «Лекції з естетики». Цікавою для нас виявилась думка Г. Гегеля щодо теоретичного світобачення, оскільки філософ уважав його необхідним саме для характеристики ідейної позиції художника. Додамо, що про релігійне світобачення писав Л. фон Ранке, тоді як Й. Гете досліджував поетичне бачення світу.

Щодо подальшого аналізу поняття «світобачення», як зазначає М. Колесников (Колесников, 2010), послідовники ідей Гегеля почали розглядати його як синонім поняття «філософія», що є систематизованим раціональним уявленням про буття природи та людини.

Слід зауважити, що ідея єдності понять «світобачення» та «філософія» проіснувала недовго, оскільки вже у XIX столітті розпочинаються дискусії щодо такої синонімічності. Так, німецький історик культури та філософ-ідеаліст Вільгельм Дільтей наголошував, що «знання життя» вкрай відрізняється від «наукового знання» (Дільтей, 1995: 217–218). Він започаткував «закон утворення світобачення», який зводився до того, що світобачення розвивається на основі настрою, який виражає безліч відтінків та ставлень людини до світу (Дільтей, 1995: 219–220). Цікавим є факт, що В. Дільтей виділяв три типи світобачення: релігія, мистецтво та метафізика. Ним була запропонована думка, що відношення до надчутливого означає в релігії те ж саме, що і символ у мистецтві або ж поняття в метафізиці.

Німецький психолог і філософ Карл Ясперс у роботі «Психологія світобачення» говорив про те, що життєвою необхідністю людини є потреба в стійкому світобаченні, оскільки саме воно впорядковує життєвий досвід (Jaspers, 1954). Крім того, вчений стверджував, що світогляд окремих індивідів та соціальних груп тяжіє до гармонійного й оптимістичного в одних життєвих ситуаціях, а в інших – до похмурого та песимістичного сприйняття буття.

Узагальнивши наукові знання, М. Колесников (Колесников, 2010) роз'яснює, що в західній філософії виділяють два підходи до розуміння суті світобачення. У центрі уваги одного є суб'єктивний підхід особистості, другого – зовнішні об'єктивні основи.

Тоді як активне використання терміна «світобачення» в Європі розпочинається вже з другої половини XIX століття, в словниках російської мови воно навіть не згадується аж до кінця того ж століття. І лише на початку XX століття стає популярним російський переклад німецького слова «weltanschauung» – «світобачення».

Деякі вчені припускають, що ще учасники гуртка «Любомудри» (1823–1825 рр.) використовували німецьке «weltanschauung», проте в значенні «світоспоглядання», яке в російському філософському лексиконі затвердилось тільки в 30–40-х роках XIX століття, втім аж до початку XX століття не користувалось особливою популярністю (Константинова, 1995).

Існує думка, що вперше слово «світобачення» саме як науковий термін у російськомовному просторі використав академік Володимир Вернадський у 1902 році в статті «Про науковий світогляд» (Вернадский, 1902), зміст якої склали перші три лекції з курсу «Нариси з історії сучасного науко-

вого світобачення», які науковець читав у Московському університеті того ж року. Вчений зазначав, що наукове світобачення розглядає не окремі сторони реальності, а дає уявлення про світ у цілому. В. Вернадський був переконаний, що світобачення є досить мінливим, і поряд із науковим завжди стоїть філософське: «Філософське світобачення, – писав В. Вернадський, – загалом і безпосередньо створює те середовище, в якому має місце і розвивається наукова думка» (Вернадский, 1988: 36).

Серед російських філософів «срібного століття» (межа XIX – XX ст.) значну увагу питанню світобачення приділили Н. Лоський у роботі 1931 року «Типи світобачення» та С. Франк у праці 1922 року «Вступ до філософії в стислому викладі» (Франк, 1993), в якій він зазначав, що сама філософія і є цілісним світобаченням.

У радянський період поняття «світобачення» було пов'язане з формуванням нової національної ідеї, де головна роль відводилась суспільно-політичним та соціально-економічним факторам. Проте вже у 60–70-ті роки XX століття починає активно розвиватися особистісно орієнтоване направлення в трактуванні поняття «світобачення». У працях О. Спіркіна, І. Кона, О. Уледова та багатьох їхніх сучасників світобачення розглядається як поєднання внутрішніх (психологічних) та зовнішніх (соціальних) факторів життя. Спираючись на такий синтез факторів, О. Спіркін виводить нове тлумачення даного поняття, як «системи поглядів людини і суспільства на світ загалом, на своє власне місце в ньому; розуміння й оцінки людиною сенсу свого життя та діяльності» (Спіркін, 2006: 15).

Плідним для дослідження сутності поняття «світобачення» був період «перебудови» (1985–1991 рр.) та «постперебудови», коли ідеологічний тиск партійних і державних органів зменшився, а серед науковців знову з'явився інтерес до вивчення світобачення як особливого духовного складника. Серед наукових здобутків з теми, яка нами розглядається, слід акцентувати увагу на докторській дисертації Б. Шулиндіна «Методологічні основи світоглядного діалогу в умовах сучасного суспільства», на роботі С. Гусева «Буденне світобачення. Структура і способи організації» та дослідженні Л. Курбатової «Світобачення як фактор діяльної сутності людини», які розглядали сутність, структуру, методологію форм та типів світобачення, а також роль світоглядних ідеалів і установок в життєдіяльності людини.

В україномовному дискурсі вперше з'явилося саме слово «світогляд» у назві твору І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу», який був надрукований у львівській «Правді»

з 1868 по 1876 роки, і де письменник виклав свій досвід осягнення світогляду рідної нації та співвідношення в ньому народних традицій і віри з наукою та історією.

Вже у XX столітті український учений Дмитро Чижевський у своїх працях «Філософія на Україні (спроба історіографії)» та «Нариси з історії філософії на Україні» намагався знайти «українські» риси у філософів, при цьому співвідносив їх з ознаками національного світогляду. І серед типових представників національного українського характеру в галузі філософії він виділяв Г. Сковороду, М. Гоголя та П. Юркевича (Чижевський, 2005: 14). Ще в одній ґрунтовній роботі Д. Чижевський відокремив поняття «світогляд» від філософського знання, стверджуючи, що світогляд є певним поглядом на світ, але він не повинен бути обґрунтованим, а філософія, на його думку, і є системою певних поглядів, які ґрунтовані на аргументах і доказах. Для нього філософія – «мислення в поняттях», а світогляд – зібрання думок, уявлень та фантазій (Чижевський, 1994: 6).

Серед українських науковців-філософів, які тим чи іншим чином торкалися проблеми світобачення – представники Київського світоглядно-антропологічного напрямку. Так, академік В. Шин-

карук зазначав, що світогляд – це історична форма суспільної самосвідомості людини, через яку сприймається, осмислюється та оцінюється навколишнє середовище, а також своє відношення до світу і визначення свого місця в ньому. На противагу Д. Чижевському, В. Шинкарук вважав, що філософія – це не лише теоретичне обґрунтування, але й вона спрямована на становлення внутрішнього людського мислення (Шинкарук, 1991).

Аналіз філософських досліджень з означеної проблеми показав, що питання історико-філософської еволюції поняття «світобачення» бере свій початок ще за часів Гомера, проте основу та варіації його семантики активно обґрунтовували у XIX столітті.

Висновки. Попередньо викладений матеріал стосувався семантики самого слова «світобачення», яке було «сконструйоване» у XVIII столітті, проте на практиці світоглядні погляди виникали з появою людини та змінювались у процесі її еволюційного становлення; отже, значною когортою вітчизняних та зарубіжних науковців зроблено ґрунтовне дослідження процесу змін у світобаченні людства від первісного суспільства й до нашого сьогодення і визначено, що фундаментальними категоріями світобачення є категорії «світ» та «людина».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биbihин В. В. Мир. Томск : Водолей, 1995. 144 с.
2. Вернадский В. И. О научном мировоззрении. Вопросы философии и психологии. Москва, 1902. С. 1408–1465.
3. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука, 1988. 522 с.
4. Дильтей У. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах. *Культурология. XX век* : Антология. Москва : Юрист, 1995. 703 с.
5. Кант И. Критика чистого разума. Філософія : Хрестоматія / уряд. І. Демчик. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. С. 94–102.
6. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Москва, 1964. Т. 2. С. 204.
7. Колесников М. А. Философское понятие «мировоззрение»: исторический анализ эволюции. *Преподаватель XXI век*. 2010. № 4. С. 222–227.
8. Константинова Л. В. Общество любомудрия (1820-е-начало 1830-х гг.) : автореферат дис. ... ; Моск. пед. гос. ун-т. Москва, 1995. 16 с.
9. Спиркин А. Г. Философия : учебник. Москва : Гардарики, 2006. 736 с.
10. Франк С. Л. Введение в философию в сжатом изложении. Санкт-Петербург : Абрис-книга, 1993. 96 с.
11. Черноволенко В. Ф. Мировоззрение и научное познание. Киев : изд-во Киевского ун-та, 1970. 174 с.
12. Чижевський Д. Антична філософія в конспективному вигляді. Кіровоград, 1994. 72 с.
13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні : філософські твори у чотирьох томах. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 1–162.
14. Шинкарук В. І. Філософія і нові історичні реалії. 1991. № 1. С. 4–8.
15. Jaspers K. *Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin : Springer, 1954. 352 p.
16. Hegel G. W. F. *Phänomenologie des Geistes*. Stuttgart : Philipp Reclam jun. 1987. 596 p.

REFERENCES

1. Bibihin V. V. Mir. [The world]. Tomsk: Vodolej, 1995. 144 p. [in Russian].
2. Vernadskij V. I. O nauchnom mirovozzrenii. Voprosy filosofii i psihologii. [On the scientific worldview. Questions of philosophy and psychology]. Moskva, 1902. pp. 1408-1465. [in Russian].
3. Vernadskij V. I. Filosofskie mysli naturalista. [Philosophical thoughts of a naturalist]. Moskva: Nauka, 1988. 522 p. [in Russian].
4. Dil'tej U. Tipy mirovozzreniya i obnaruzhenie ih v metafizicheskikh sistemah. [Types of worldview and their detection in metaphysical systems]. *Kul'turologiya. XX vek: Antologiya*. Moskva: Yurist, 1995. 703 p. [in Russian].

5. Kant I. Kritika chistogo rozumu. *Filosofiya: Hrestomatiya. Uporyad. I. Demchik.* [Criticism of pure rosumu. Philosophy: Reader]. Kam'yanec'-Podil'skij: Abetka, 2000. pp. 94–102. [in Ukrainian].
6. Kant I. Prilozhenie k «Nablyudeniya nad chuvstvom prekrasnogo i vozvyshennogo». [Appendix to «Observations on the Sense of Beauty and the Sublime»]. Moskva, 1964. t. 2. P. 204. [in Russian].
7. Kolesnikov M. A. Filosofskoe ponyatie «mirovozzrenie»: istoricheskij analiz evolyucii. [The philosophical concept of «worldview»: a historical analysis of evolution]. *Prepodavatel XXI vek.* 2010. № 4. P. 222–227. [in Russian].
8. Konstantinova L. V. Obshchestvo lyubomudriya (1820-e-nachalo 1830-h gg.): avtoreferat dis. [Society of Wisdom]. *Mosk. ped. gos. un-t.* Moskva, 1995. 16 p. [in Russian].
9. Spirkin A. G. *Filosofiya: Uchebnik.* [Philosophy: Textbook]. Moskva: Gardariki, 2006. 736 p. [in Russian].
10. Frank S. L. *Vvedeni v filosofiyu v szhatom izlozhenii.* [Concise introduction to philosophy]. SPB: Abris-kniga, 1993. 96 p. [in Russian].
11. Chernovolenko V. F. *Mirovozzrenie i nauchnoe poznanie.* [Worldview and scientific knowledge]. Kiev: izd-vo Kievskogo un-ta, 1970. 174 p. [in Russian].
12. Chizhevs'kij D. *Antichna filosofiya v konspektivnomu viglyadi.* [Antique philosophy in synopsis]. Kirovograd, 1994. 72 p. [in Ukrainian].
13. Chizhevs'kij D. *Narisi z istorii filosofii na Ukraïni. Filosofs'ki tvori u chotir'oh tomah.* [Essays with the history of philosophy in Ukraine. Philosophical works in four volumes]. Kiïv : Smoloskip, 2005. T.1. P.1-162. [in Ukrainian].
14. SHinkaruk V. I. *Filosofiya i novi istorichni realiï.* [Philosophy and new historical realities]. 1991. №1. P. 4-8. [in Ukrainian].
15. Jaspers K. *Psychologie der Weltanschauungen.* Berlin: Springer, 1954. 352 p.
16. Hegel G. W. F. *Phänomenologie des Geistes.* Stuttgart: Philipp Reclam jun. 1987. 596 p.

УДК 373.3.015.31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-35>**Юлія БОНДАР,***orcid.org/0000-0003-4184-5424*

аспірантка факультету педагогіки і психології

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *yuliya.bondar.94@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено та охарактеризовано педагогічні умови організації освітнього процесу, орієнтованого на розвиток і формування творчих умінь в учнів початкової школи. У результаті аналізу нормативно-правової бази діяльності початкової школи нами констатовано, що пріоритетною проблемою в сучасній освіті є проблема творчого розвитку молодших школярів, розв'язання якої полягає в оновленні змістово-процесуального складника навчання. Метою наукової роботи є визначення та обґрунтування ефективних педагогічних умов формування творчих умінь в учнів початкової школи. У статті висвітлено теоретичні аспекти окресленої проблеми. Зокрема, з'ясовано сутність понять «уміння» та «творчі вміння». Визначено вміння, які становлять систему творчих умінь. Розкрито лексичне значення терміна «педагогічні умови». Встановлено, що педагогічні умови є взаємозалежною сукупністю компонентів навчально-виховного процесу, які сприяють досягненню поставленої мети. Розглянуто організаційно-педагогічні умови творчого розвитку особистості молодшого школяра. Особливу увагу зосереджено на педагогічних умовах, що сприяють розвитку творчих умінь молодших школярів: формування в учнів внутрішньої позитивної мотивації та потреби займатися творчістю; дотримання етапності формування вмінь; використання в навчально-виховному процесі системи вправ і завдань творчого характеру; активне впровадження інтерактивних технологій навчання в освітній процес; створення творчого середовища та атмосфери для інтерактивної взаємодії вчителя та учнів. Визначено етапи формування творчих умінь. Запропоновано вправи та завдання творчого характеру, які підвищують якість формування творчих умінь, розвивають інтелектуальні та творчі здібності. Зосереджено увагу на дидактичних принципах, яких учитель має дотримуватися, використовуючи в роботі завдання творчого характеру. Пріоритетне значення відводиться інтерактивним технологіям навчання та позитивній атмосфері для формування творчих умінь. Результати досліджень свідчать, що від дотримання педагогічних умов залежить результативність формування творчих умінь молодших школярів.

Ключові слова: педагогічні умови, творчі вміння, молодші школярі, початкова школа, інтерактивні технології.

Yulia BONDAR,*orcid.org/0000-0003-4184-5424*

Graduate Student at the Faculty of Pedagogy and Psychology

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) *yuliya.bondar.94@gmail.com*

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF CREATIVE SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article highlights and describes the effective pedagogical conditions for the organization of the educational process, focused on the development and formation of creative skills in primary school students. As a result of the analysis of the normative-legal base of primary school activity, we have stated that the priority problem in modern education is the problem of creative development of junior schoolchildren, the solution of which is to update the content-procedural component of education. The purpose of scientific work is to determine and substantiate the effective pedagogical conditions for the formation of creative skills in primary school students. The article highlights the theoretical aspects of the outlined problem. In particular, the essence of the concepts of "skills" and "creative skills" are clarified. The skills that make up the system of creative skills are identified. The lexical meaning of the term "pedagogical conditions" is revealed. It is established that pedagogical conditions are an interdependent set of components of the educational process that contribute to the achievement of this goal. The organizational and pedagogical conditions of creative development of the personality of the junior schoolboy are considered. Particular attention is paid to pedagogical conditions that promote the development of creative skills of primary school students: the formation of students' internal positive motivation and the need to be creative; observance of stages of formation of skills; use in the educational process of a system of exercises and tasks of a creative nature; active introduction of interactive learning technologies in the educational process; creating a creative environment and atmosphere for interactive interaction between teachers and students. The

stages of formation of creative skills are determined. Exercises and tasks of creative character are offered, which increase the quality of formation of creative skills, develop intellectual and creative abilities. The focus is on the didactic principles that the teacher must follow when using creative tasks. Priority is given to interactive learning technologies and a positive atmosphere for the formation of creative skills. The results of research show that the effectiveness of the formation of creative skills of junior schoolchildren depends on the observance of pedagogical conditions.

Key words: pedagogical conditions, creative skills, junior schoolchildren, elementary school, interactive technologies.

Постановка проблеми. Оновлення та трансформація суспільного розвитку вимагають розв'язання нових завдань, які постають на сучасному етапі модернізації освіти. У законах України «Про освіту» (Закон України «Про освіту», 2020), «Про загальну середню освіту» (Закон України «Про повну загальну середню освіту», 2020), Державному стандарті початкової освіти (Державний стандарт початкової освіти, 2018) наголошується, що ключовою метою та завданнями початкової освіти є орієнтація на всебічний розвиток особистості, її компетентностей, наскрізних умінь, здібностей, талантів та створення необхідних умов для творчої самореалізації кожної дитини в освітньому процесі. Проблема творчого розвитку, формування творчих умінь визначається як одна із пріоритетних у сучасній ланці початкової освіти, оскільки молодший шкільний вік є сензитивним періодом для творчості. З огляду на це вагомого значення набуває пошук учителем найефективніших шляхів реалізації поставлених завдань, які полягають в оновленні змісту, форм, методів навчання, зосередженого на розвитку та формуванні творчих умінь молодших школярів.

Аналіз досліджень. Аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми свідчить, що питання творчого розвитку особистості було предметом досліджень Б. Ананьєва, В. Кан-Калика, О. Леонтьєва, О. Савченко та інших учених. Дослідженню різних аспектів проблеми творчого розвитку молодших школярів присвячено праці Т. Волубаєвої, О. Лобової, Н. Ляшової, В. Рогозіної, С. Сисєвої та інших науковців. Зокрема, Т. Волубаєва приділяла увагу розвитку творчої активності молодших школярів засобами інформаційних технологій. Н. Ляшова вивчала проблему формування творчості молодших школярів на основі логічної підготовки. В. Рогозіна у своїх працях висвітлювала особливості формування творчих здібностей молодших школярів у процесі музичної діяльності.

Проблему творчих умінь особистості досліджували Н. Бібік, Л. Виготський, Є. Мілерян, В. Моляко, А. Петровський, В. Шадріков та інші. Сутність терміна «педагогічні умови» проаналізовано в працях Ю. Бабанського, В. Загвязинського, І. Зязюна, Н. Кузьміної, І. Підласого, О. Пехоти, С. Рубінштейна, В. Сластьоніна, А. Хуторського та інших дослідників.

Метою статті є визначення та обґрунтування педагогічних умов формування творчих умінь в учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. У навчальному процесі важливим є не тільки засвоєння знань, а й формування умінь і навичок. Уміння, на переконання В. Максименко, – це здатність людини виконувати певну дію (фізичну, розумову, мовленнєву) (Максименко, 2013: 34). Творчі вміння є здатністю нестандартним способом успішно виконувати дії під час розв'язання творчих завдань (Пригодін, 2019: 120).

Творчі вміння, на нашу думку, передбачають такий комплекс, а саме:

- уміння бачити нову проблему в знайомій ситуації;
- уміння альтернативно мислити;
- уміння аналізувати та синтезувати інформацію;
- уміння створювати образи;
- уміння знаходити нове засобами наукових досліджень і бачити діалектичні протиріччя тощо.

Наголосимо, що з метою формування вмінь школярі повинні бути залучені до діяльності з порівняння, розпізнавання, класифікації, аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, категоризації об'єктів, протиставлення, створення, проектування, запам'ятовування, виявлення відмінностей і подібності, побудови здогадок, реконструкції і перетворення, відтворення в пам'яті, перегруповання, відновлення, віднесення невідомого до відомого (Малафійк, 2005: 149–150).

Погоджуємося з думкою К. Нечипоренко в тому, що успішний розвиток і формування творчих умінь у молодших школярів залежать від дотримання певних педагогічних умов організації освітнього процесу. Поняття «педагогічні умови» науковець розглядає як взаємопов'язану та взаємозалежну сукупність компонентів навчально-виховного процесу, що сприяють реалізації поставлених завдань і досягненню мети (Нечипоренко, 2014: 175).

А. Литвин і О. Мацейко наголошують на тому, що термін «педагогічні умови» стосується всіх складників навчального, виховного та розвивального процесу: мети, завдань, змісту, форм, принципів, методів, засобів. Це поняття можна використовувати щодо цілісного навчально-виховного процесу під час характеристики педагогічної сис-

теми або її складників. Педагогічні умови, на переконання дослідників, є спеціально створеними в освітньому процесі задля підвищення його ефективності та результативності або втілення інновацій (Литвин, Мацейко, 2013: 44). Варто зазначити, що під поняттям «педагогічні умови» також заведено розглядати зовнішні обставини, які забезпечують функціонування процесу, що вимагає організації та упорядкування. Організація є процесом досягнення визначеності, необхідної для забезпечення стійкості систем (Дурманенко, 2012: 136).

Отже, педагогічні умови ми розуміємо як особливості організації навчально-виховного процесу в закладах загальної середньої освіти першого ступеня, які детермінують ефективне формування творчих умінь у молодших школярів. У контексті нашого дослідження цікавими є організаційно-педагогічні умови творчого розвитку особистості молодшого школяра, визначені С. Уфимцевою: оволодіння вчителем початкової школи технологічними вміннями та науковими знаннями щодо творчого розвитку особистості дитини; врахування вікових особливостей молодшого школяра під час здійснення педагогічних впливів на творчий розвиток його особистості; організація творчого навчально-виховного середовища (Уфимцева, 2007: 8).

По-іншому визначає педагогічні умови творчого розвитку молодших школярів І. Демченко, а саме: стимулювання емоційно-почуттєвої сфери дітей молодшого шкільного віку; сприяння дієвості фантазії та уяви; різноманітність способів самовираження учнів; інтеграція змісту мистецьких дисциплін і використання міжпредметних зв'язків (Демченко, 2014: 35).

Особливу цінність для нашого дослідження мають педагогічні умови, виокремлені О. Вашуленко, які, на думку вченого, сприяють розвитку творчих умінь молодших школярів, а саме:

- створення сприятливого середовища, яке спонукає дітей до творчості;
- врахування індивідуальних особливостей і можливостей дітей;
- дотримання системності та етапності в процесі формування творчих умінь;
- застосування педагогічних технологій, які активізують учнів під час творчої діяльності;
- збагачення комунікативного та емоційно-почуттєвого досвіду молодших школярів;
- демократизація та діалогізація міжособистісних стосунків між вчителем та учнями;
- практична спрямованість творчості;
- інтеграція різних видів творчої діяльності (театральної, музичної, образотворчої, літературної) (Вашуленко, 2019).

Відповідно до предмета нашого дослідження ми виокремили комплекс педагогічних умов, спрямованих на ефективне формування творчих умінь в учнів початкової школи, а саме: 1) формування в учнів внутрішньої позитивної мотивації та потреби займатися творчістю; 2) дотримання етапності формування вмінь; 3) використання в навчально-виховному процесі системи вправ (вступних, підготовчих, пробних, тренувальних, закріплювальних, реконструктивних, нестандартних, контрольних-перевірвальних) і завдань творчого характеру; 4) активне впровадження інтерактивних технологій навчання в освітній процес; 5) створення творчого середовища й атмосфери для інтерактивної взаємодії вчителя та учнів.

Зупинімося детальніше на кожній педагогічній умові та обґрунтуємо їхній зміст. Важливою педагогічною умовою вважаємо формування в учнів внутрішньої позитивної мотивації та потреби займатися творчістю. Зауважимо, що учень має працювати заради власних цілей та усвідомлювати необхідність творчих занять для задоволення власних потреб. Зацікавленню змістом творчої діяльності та формою подання навчальної інформації, на нашу думку, сприяє емоційна форма викладу теоретичного матеріалу, створення проблемних ситуацій, використання вчителем завдань творчого характеру, різних видів наочності й інтерактивних технологій, які стимулюватимуть пізнавально-творчу активність молодших школярів (Олійник, 2017: 141).

Варто наголосити, що задля формування творчих умінь в учнів початкової школи потрібно дотримуватися етапності та поступовості їх формування. Нам імпонує алгоритмічна, покрокова послідовність розвитку творчих умінь, запропонована К. Нечипоренком, а саме:

- 1) діагностування початкового рівня сформованості творчих умінь у молодших школярів;
- 2) інформування учнів про значення творчих умінь;
- 3) засвоєння учнями теоретичних знань щодо виконання нового вміння, ознайомлення з його структурою та послідовністю дій, які потрібно виконувати, щоб сформувалося вміння;
- 4) виконання учнями на практиці нового, первинно засвоєного вміння та його вдосконалення;
- 5) здійснення оперативного контролю;
- 6) закріплення вмінь у творчій діяльності;
- 7) прогнозування та корекція подальшого розвитку вмінь;
- 8) рефлексія засвоєних умінь (Нечипоренко, 2014: 176).

Наступна педагогічна умова – використання в навчально-виховному процесі системи вправ

і завдань творчого характеру. Цікавою, на нашу думку, є система вправ, розроблена В. Максименком. Для формування вмінь науковець рекомендує використовувати такі вправи: вступні (пізнавальні, мотиваційні); підготовчі (пояснювальні, демонстраційні); пробні (пояснювальні, коментовані); тренувальні (за зразком); закріплювальні (репродуктивні); реконструктивні (варіативні); творчі (нестандартні); контрольнo-перевірювальні (коригуючі, оцінювальні) (Максименко, 2013: 34).

Підтримуємо Л. Крившенко в тому, що правильно підбрані творчі завдання викликають в учнів молодшого шкільного віку зацікавленість, підвищують якість формування творчих умінь, розвивають інтелектуальні та творчі здібності (Крившенко, 2015: 287).

Серед вправ для розвитку творчої уяви, логічного мислення, формування вмінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та висувати гіпотези цікавою є вправа «Усі предмети фантазують». Для проведення цієї вправи вчитель має заздалегідь підготувати картки із зображенням предметів, про які йтиметься в творі, запланованому для опрацювання на уроці. Наприклад, для твору А. Дімарова «Для чого людині серце» вчитель може дібрати зображення дерева, серця, хлопчика, вогню, дерев'яного чоловічка. На інших картках потрібно написати будь-які дієслова (наприклад, ходити, стрибати, мріяти, літати, говорити). Не дивлячись, діти мають витягнути по одній картці з кожної групи, поєднуючи вибрані слова. Наприклад, «Що було б, якби серце почало мріяти?». Кожна група дітей має придумати якомога більше різних варіантів відповідей. Отже, діти вчитимуться висувати гіпотези на підсвідомому рівні (Там само: 287).

З метою розвитку творчої уяви та фантазії учням можна також рекомендувати вправу «Домалюйте фігурки». Кожна пара дітей отримує картки з однаковими фігурками, які потрібно домалювати так, щоб вийшов малюнок. Зацікавить молодших школярів вправа «Маленькі казкарі», яка розвиває творчу уяву, мислення, сприяє формуванню вмінь створювати казкові твори. Дітям пропонують зображення із запитаннями, на які вони мають відповісти оповіданням чи невеликою казкою. Наприклад: «Чому лисиця руда?», «Чому конвалії білі?», «Чому кактус колючий?», «Чому птахи літають» (Зайченко, 2014: 15, 20).

Використання вправ творчого характеру з опорою на суб'єктивний досвід учнів, самостійну пізнавальну діяльність, на нашу думку, розвиватиме ініціативність, самостійність, а головне – сприятиме осмисленому засвоєнню учнями знань, формуванню вмінь і навичок.

В. Ковальова зауважує, що, використовуючи в роботі творчі завдання, вчителю важливо враховувати такі дидактичні принципи: свободи вибору (надавати дітям право вибору); діяльності (формувати вміння використовувати знання в різних видах діяльності); відкритості (не тільки давати завдання, але й показувати їхні межі, настановлюючи на розв'язання проблемних питань); зворотного зв'язку (контролювати навчальний процес); ідеальності (вчити учнів максимально використовувати свої знання та можливості для зменшення витрат у процесі навчання та підвищення його результативності) (Ковальова, 2010: 122–123).

Пріоритетного значення для формування творчих умінь надаємо активному впровадженню в освітній процес інтерактивних технологій навчання. Організація інтерактивного навчання передбачає спільне розв'язання проблем, моделювання життєвих ситуацій, проведення ролевих ігор, завдяки чому в дітей розвиватимуться вміння висловлювати власну думку, аналізувати, ухвалювати рішення.

І. Гламаздіна зазначає, що використання інтерактивних технологій висуває вимоги до інтерактивного уроку, який має складатися з таких елементів: мотивація, представлення теми та очікуваних навчальних результатів, надання необхідної інформації, інтерактивна вправа, підбиття підсумків та оцінювання результатів (Гламаздіна, 2009: 60).

Варто наголосити, що створення творчого середовища та позитивної атмосфери для інтерактивної взаємодії вчителя й учнів пов'язане із сприятливим психологічним кліматом на уроках, у результаті чого в дітей виникатимуть позитивні емоції, які дадуть їм змогу відчувати задоволення, радість, комфорт. На таких заняттях молодші школярі зможуть розкрити таланти, здібності, творчий потенціал і виразити себе в різних видах творчої діяльності. На рівень задоволеності творчою діяльністю впливатиме створення ситуації успіху, демократичний стиль спілкування, колективна співпраця, залучення учнів до систематичної роботи у творчих групах (Олійник, 2017: 139–140).

Висновки. Отже, результативність формування творчих умінь у молодших школярів забезпечується комплексом педагогічних умов, які взаємопов'язані та взаємодоповнюють одна одну й зумовлені особливостями організації освітнього процесу.

Перспективні напрями подальших наукових розвідок стосуватимуться організації й методики проведення експериментального дослідження щодо реалізації педагогічних умов формування творчих умінь молодших школярів із використанням інтерактивних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вашуленко О. Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках літературного читання. 2019. URL : https://lib.iitta.gov.ua/717392/2/%D0%92%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E_%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
2. Вишківська В., Шикиринська О. Організація процесу навчання в новій українській школі: теоретико-практичний аспект. *Молодь і ринок*. 2019. № 11 (178). С. 115–119.
3. Гламаздіна І. Упровадження інтерактивних технологій на уроках української мови. *Рідна школа*. 2009. № 7. С. 60–62.
4. Демченко І. Педагогічні умови творчого розвитку молодших школярів в загальноосвітньому інклюзивному просторі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 2). С. 27–35.
5. Державний стандарт початкової освіти від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 12.11.2020).
6. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. 2012. № 7 (90). С. 135–138.
7. Зайченко О. Творчі здібності молодших школярів. *Психолог*. 2014. № 20 (548). С. 12–20.
8. Ковальова В. Творча майстерня. Становлення та розвиток творчої особистості молодшого школяра. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 191 с.
9. Крившенко Л. Опанування молодшими школярами вмінням аналізу тексту на уроках літературного читання в евристичному навчанні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9 (53). С. 281–291.
10. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 43–63.
11. Максименко В. Дидактика : навч. посіб. Хмельницький : ХмЦНП, 2013. 222 с.
12. Малафійк І. Дидактика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 397 с.
13. Нечипоренко К. Педагогічні умови розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 3 (24). С. 175–179.
14. Олійник О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування конструктивних умінь молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 285 с.
15. Пригодін М. Формування творчих умінь майбутнього вчителя образотворчого мистецтва в процесі фахового навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія «Теорія і методика мистецької освіти»*. 2019. Вип. 26. С. 120–124.
16. Про освіту : Закон України від 24 червня 2020 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.11.2020).
17. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 1 серпня 2020 р. № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 12.11.2020).
18. Уфимцева С. Організаційно-педагогічні умови творчого розвитку дитини в умовах навчально-виховного комплексу: дошкільний навчальний заклад – початкова школа : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2007. 21 с.

REFERENCES

1. Vashulenko O. Rozvytok tvorchykh zdibnostey molodshykh shkolyariv na urokakh literaturnoho chytannya [Development of creative abilities of junior schoolchildren in reading lessons]. 2019. URL : https://lib.iitta.gov.ua/717392/2/%D0%92%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E_%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf [in Ukrainian].
2. Vyshkiv's'ka V., Shykyryns'ka O. Orhanizatsiya protsesu navchannya v noviy ukrayins'kyy shkoli: teoretyko-praktychnyy aspekt [Organization of the learning process in the new Ukrainian school: theoretical and practical aspect]. *Youth and market*. 2019. Nr 11 (178). P. 115–119 [in Ukrainian].
3. Hlamazhdina I. Uprovadzhennya interaktyvnykh tekhnolohiy na urokakh ukrayins'koyi movy [Introduction of interactive technologies in Ukrainian language lessons]. *Native school*. 2009. Nr 7. P. 60–62 [in Ukrainian].
4. Demchenko I. Pedahohichni umovy tvorchoho rozvytku molodshykh shkolyariv v zahal'noosvitn'omu inklyuzyvnomu prostori [Pedagogical conditions of creative development of junior schoolchildren in inclusive general education space]. *Problems of modern teacher training*. 2014. Nr 9 (Ch. 2). P. 27–35 [in Ukrainian].
5. Derzhavnyy standart pochatkovoyi osvity vid 21 lyutogo 2018 r. Nr 87 [State standard of primary education]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].
6. Durmanenko O. Teoretychnyy analiz ponyattya "pedahohichni umovy" v konteksti monitorynhu vykhovnoyi roboty u vyshchomu navchal'nomu zakladi [Theoretical analysis of the concept of "pedagogical conditions" in the context of monitoring educational work in higher education]. *Youth and the market*. 2012. Nr 7 (90). P. 135–138 [in Ukrainian].
7. Zaychenko O. Tvorchy zdibnosti molodshykh shkolyariv [Creative abilities of junior schoolchildren]. *Psychologist*. 2014. Nr 20 (548). P. 12–20 [in Ukrainian].
8. Koval'ova V. Tvorchy maysternya. Stanovlennya ta rozvytok tvorchoyi osobystosti molodshoho shkolyara [Creative workshop. Formation and development of the creative personality of a junior schoolchild]. Kharkiv : Vyd. hrupa "Osnova", 2010. 191 p. [in Ukrainian].
9. Krivshenko L. Opanuvannya molodshymy shkolyaramy vmynnyam analizu tekstu na urokakh literaturnoho chytannya v evrystychnomu navchanni [Mastering the skills of text analysis in junior high school students in the lessons of literary

reading in heuristic teaching]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 2015. Nr 9 (53). P. 281–291 [in Ukrainian].

10. Lytvyn A., Matseyko O. Metodolohichni zasady ponyattya “pedahohichni umovy” [Methodological principles of the concept of “pedagogical conditions”]. *Pedagogy and psychology of vocational education*. 2013. Nr 4. P. 43–63 [in Ukrainian].

11. Maksymenko V. Dydaktyka [Didactics] : navch. posib. Khmel’nyts’kyu : KhmTsNP, 2013. 222 p. [in Ukrainian].

12. Malafiyik I. Dydaktyka [Didactics] : navch. posib. Kyiv : Kondor, 2005. 397 p. [in Ukrainian].

13. Nechyporenko K. Pedahohichni umovy rozvytku intelektual’no-tvorchykh umin’ molodshykh shkolyariv [Pedagogical conditions for the development of intellectual and creative skills of primary school children]. *Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*. 2014. Nr 3 (24). P. 175–179 [in Ukrainian].

14. Oliynyk O. Profesiyna pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly do formuvannya konstruktyvnykh umin’ molodshykh shkolyariv [Professional training of future primary school teachers for the formation of constructive skills of junior students] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2017. 285 p. [in Ukrainian].

15. Pryhodin M. Formuvannya tvorchykh umin’ maybutn’oho vchytelya obrazotvorchoho mystetstva v protsesi fakhovoho navchannya [Formation of creative skills of the future teacher of fine arts in the process of professional training]. *Scientific journal of NPU named after M. P. Drahomanov. Series “Theory and methods of art education”*. 2019. Vyp. 26. P. 120–124 [in Ukrainian].

16. Pro osvitu : Zakon Ukrayiny vid 24 chervnya 2020 r. Nr 2145-VIII [On education: Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

17. Pro povnu zahal’nu serednyu osvitu : Zakon Ukrayiny vid 1 serpnia 2020 r. Nr 463-IX [On complete general secondary education: Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

18. Ufimtseva S. Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy tvorchoho rozvytku dytyny v umovakh navchal’no-vykhovnoho kompleksu: doshkil’nyy navchal’nyy zaklad – pochatkova shkola [Organizational and pedagogical conditions of creative development of the child in terms of educational complex: preschool educational institution – primary school] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Kyiv, 2007. 21 p. [in Ukrainian].

УДК 378.147:802.81'24:656.6.61
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-36>

Євгенія БОНДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4802-2228
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри англійської мови № 2
Національного університету «Одеська морська академія»
(Одеса, Україна) bndevgeniya@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДИЇВ

Принципово важливим у державних документах (Законі України «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки) визначено розроблення теоретичного базису та інноваційних методів професійної підготовки майбутніх фахівців. Неабиякого значення в цьому аспекті набуває оптимізація підготовки саме майбутніх фахівців морського профілю, зокрема судноводіїв, оскільки її розв'язання суттєво впливає на розвиток економічного потенціалу України. Сьогодні перед сучасним фахівцем морського профілю постають нові вимоги до особистісних і професійних якостей, насамперед швидкості ухвалення оптимальних рішень в екстремальних умовах та їх донесення до членів команди, соціальної взаємодії в поліетнічному екіпажі, ефективної комунікації, має ефективно аналізувати значну кількість міжнародних нормативних документів світової індустрії, саме тому система вищої морської освіти вимагає ефективної підготовки висококваліфікованих фахівців із глибокими професійно значущими знаннями, обов'язковим володінням українською та іноземною мовами. У статті розглядається педагогічна модель формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв. Вона має такі етапи та відповідні їм методи й форми навчально-пізнавальної діяльності: адаптаційно-підготовчий (методи: самостійні завдання (аналітичні та репродуктивні), бесіди з відомими фахівцями, ігрове моделювання, телекомунікація (проведення телемостів), форми: самостійна робота студентів, позааудиторні заняття, спецсеминар, розмовний клуб), навчально-творчий (методи: творчі завдання (індивідуально-творчі, колективно-творчі), проектування, олімпіади; формами були такі: навчально-дослідницька діяльність, студентські конференції, коворкінг, позааудиторні заняття), продуктивно-технологічний (метод: кейс-стаді, тренінгові, інтерактивні, інформаційні технології; формами були практичні заняття, науково-дослідна діяльність курсантів), рефлексивно-корекційний (самоаналіз й самооцінювання на засіданнях розмовного клубу, анкетування, тестування).

Ключові слова: майбутні судноводії, експериментальна робота, модель, методи, форми.

Yevheniia BONDARENKO,
orcid.org/0000-0003-4802-2228
Candidate of Pedagogical Sciences,
Teacher at the English Department № 2
National University “Odesa Maritime Academy”
(Odesa, Ukraine) bndevgeniya@gmail.com

PEDAGOGICAL MODEL OF THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL AND SPEECH COMPETENCE OF FUTURE NAVIGATORS

According to governmental documents (Law of Ukraine “On Higher Education”, The National Doctrine of Education Development of Ukraine in the XXI century, National Strategy for Education Development in Ukraine for 2012–2021) it is identified the development of theoretical basis and innovative methods of training future professionals. As a result, in this aspect the optimization of training future marine specialists, especially navigators, is taken a great importance as its solution significantly effects on the Ukrainian development of the economy opportunity. It is shown that new requirements are arisen before the modern specialist as to personal and professional qualities, firstly, taking optimal decisions in extreme conditions and reporting to the crew members, social interaction in polyethnic crew and effective communication, which is why the system of higher marine education requires effective preparation of highly skilled specialists with deep professional knowledge and also it is compulsory to possess Ukrainian and foreign languages. The article considers the pedagogical model of formation of the professional and speech competence of future navigators. It has the following stages and corresponding methods and forms of educational-cognitive activities: adaptive-preparatory (methods: specific tasks (analytical, reproductive), conversations with famous specialist, simulation, and telecommunications (teleconference); forms: self-studying, extracurricular activities, specialized seminar, conversational club); educational-creative (methods: creative tasks (individual, collective), designing and competitions; forms were: (educational research

activities, student's conferences, co-working and extracurricular activities); productive-technological (methods: case-study, training technologies and information technology; forms were practical classes and cadet's research activities); reflexive-correctional (self-evaluation and correction during conversational club questionnaire and testing).

Key words: future navigators, experimental work, model, methods, forms.

Постановка проблеми. Одним із принципово важливих завдань підготовки майбутніх фахівців, зокрема судноводіїв, є формування їхньої професійно-мовленнєвої компетентності. Розв'язання цієї проблеми впливає на розв'язання таких питань, як поліпшення соціальної взаємодії в поліетнічному екіпажі, підвищення професіоналізму курсанта, формування його компетентності саморозвитку.

Аналіз досліджень. Варто наголосити, що принципова увага науковців акцентувалася на таких напрямках дослідження зазначеної проблеми, як формування в майбутніх фахівців, зокрема й судноводіїв, іншомовного професійного мовлення (Барсук, 2016), готовності до професійної діяльності (Кулакова, 2006), зокрема й у контексті компетентнісного підходу (Князьян, 2019; Слюсаренко, 2014).

Водночас зазначимо, що проблема розроблення цілісної моделі формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв вимагає ґрунтовного висвітлення.

Метою статті є висвітлення етапів, методів і форм педагогічної моделі з формування професійно-мовленнєвої компетентності курсантів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто наголосити, що професійно-мовленнєва компетентність віддзеркалює переконання майбутніх судноводіїв у важливості володіння українською та англійською мовами за професійним спрямуванням, знання про норми мови, вміння в аудіюванні, говорінні, читанні, письмі з огляду на особливості їхньої професійної діяльності, здатність до комунікативної взаємодії в багатокультурному просторі, співпраці, рефлексії та корекції свого мовлення.

Провідними компонентами структури професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв є мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-знаннєвий, діяльнісно-процесуальний.

Зазначимо, що мотиваційно-аксіологічний компонент відображає прагнення до активного життя, цікавої роботи як ціннісної орієнтації, інтерес до професійної діяльності, бажання стати висококваліфікованим спеціалістом, переконання у важливості володіння культурою українськомовного та англійськомовного спілкування. Когнітивно-знаннєвий компонент віддзеркалює знання трьох блоків: блок лінгвістичних знань (про відповідність мовлення ustalеним у суспільстві мовним нормам (орфоепічним, граматичним, лексичним, стилістичним), про правильність, діапазон, швидкість, взаємо-

дію, зв'язність мовлення; блок соціолінгвістичних знань (про етикет, культуру, традиції різних народів); блок фахових знань (про особливості професійної діяльності судноводія, які актуалізуються в його мовленні). Діяльнісно-процесуальний компонент відбиває вміння: мовленнєві (вміння в аудіюванні, говорінні (монологічному, діалогічному), читанні, письмі з проєкцією на специфіку професійної діяльності судноводіїв), інтерактивні (вміння взаємодіяти в процесі комунікації з членами багатонаціонального екіпажу, представниками офіційних організацій), конвіктивні (вміння вселяти впевненість, рішучість, переконувати інших рухатися до спільної мети в командній діяльності, у необхідності особистісно-професійного саморозвитку), рефлексивно-корекційні (вміння рефлексії та корекції свого мовлення).

Переходячи до характеристики моделі, зазначимо, що вивчення лінгвістичних джерел свідчить, що модель є зразком, який відтворює конструкцію та функціонування певного об'єкта з метою одержання нових знань про нього (Бусел, 2004: 535). У педагогічних джерелах наголошується, що модель відображає суттєві риси системи-оригіналу, її структуру. Водночас моделювання передбачає створення моделей, які є аналогами об'єктів, що досліджуються (Безруких, 2003: 146; Бусел, 2004: 323).

Аналіз, систематизація й узагальнення положень науковців щодо структури моделі професійної підготовки майбутніх фахівців дають змогу розробити педагогічну модель формування професійно-мовленнєвої компетентності, упродовження якої відбувається за такими етапами: адаптаційно-підготовчим, навчально-творчим, продуктивно-технологічним, рефлексивно-корекційним етапами.

Метою *адаптаційно-підготовчого етапу* було створення інтересу до професійної діяльності, прагнення до активного життя, цікавої роботи як ціннісної орієнтації. Окрім формування мотиваційно-аксіологічного компонента, на цьому етапі інтеріоризувалися лінгвістичні, соціолінгвістичні (частково й фахові) знання когнітивно-знаннєвого компонента, а також мовленнєві й інтерактивні вміння діяльнісно-процесуального компонента, а саме в аудіюванні, говорінні, читанні, письмі (відповідно до персональної, соціальної, навчальної сфер, частково – професійної сфери), взаємодії з іншими в процесі бесід, ігрового моделювання, телекомунікації, самостійної роботи.

Формування цих компонентів передбачалося й на другому етапі – *навчально-творчому*. Метою зазначеного етапу була активізація бажання стати висококваліфікованим спеціалістом, переконання у значенні культури українськомовного та англomовного спілкування, розширення лінгвістичних, соціолінгвістичних і фахових знань, мовленнєвих, інтерактивних умінь, формування конвективних умінь шляхом продукування та реалізації цікавих ідей у спільній діяльності з іншими, проектуванні, творчості, навчальних дослідженнях.

Продуктивно-технологічний етап мав на меті актуалізацію всіх компонентів професійно-мовленнєвої компетентності, які було сформовано на попередніх етапах, збагачення досвіду фахової діяльності майбутнього судноводія. Зокрема, передбачався вияв усіх складників мотиваційно-аксіологічного компонента професійно-мовленнєвої компетентності; лінгвістичних знань відповідно до мовних норм, соціолінгвістичних знань про культурне надбання України, різних країн світу, етикет, а також фахових знань, які використовуються в професійному мовленні судноводія. Водночас активізувалися й уміння в аудіюванні, говорінні, читанні, письмі відповідно до специфіки діяльності фахівця судноводіння.

Метою завершального етапу – *рефлексивно-корекційного* – був розвиток умінь проводити діагностику сформованості компонентів професійно-мовленнєвої компетентності, аналізувати власні досягнення, рівень володіння українською, англійською мовами, професійно значущими знаннями, коригувати свій саморозвиток із метою набуття високого рівня сформованості зазначеної компетентності.

У процесі експериментальної роботи, проведеної нами на базі факультету судноводіння Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія», навчально-наукового інституту морського флоту Одеського національного морського університету, до інструментарію впровадження адаптаційно-підготовчого етапу входили: а) методи: самостійні завдання (аналітичні та репродуктивні), бесіди з відомими фахівцями, ігрове моделювання, телекомунікація (проведення телемостів); б) форми: самостійна робота студентів, позааудиторні заняття, спецсеминар, розмовний клуб; в) засоби: навчальний посібник, автентичні матеріали, телевізори, комп'ютери.

Самостійні завдання в межах самостійної роботи студентів були систематизовані відповідно до двох груп: аналітичні та репродуктивні. До аналітичних віднесли ті, які передбачали аналіз, опрацювання нової інформації, підготовку есе аналітичного характеру, доповідей, доповідей-

презентацій, а також пресконференцій як інтерактивного виду організації повідомлень; до самостійних репродуктивних завдань – проведення дискусій щодо розв'язання певних проблем, продукування ідей та захист їхньої доцільності, розроблення рекомендацій. Зазначені завдання впроваджувалися протягом проведення спецсеминару «Професійно-мовленнєва компетентність у діяльності судноводія» та практичних занять із навчальних дисциплін «Ділова українська мова», «Англійська мова за професійним спрямуванням», «Історія та культура України». У позааудиторній діяльності був організований *розмовний клуб «Speaking Maritime English Club» (SMEC)*, який передбачав вправи і завдання, спрямовані на розвиток діалогічного та монологічного мовлення, на вміння опрацьовувати автентичні професійно-орієнтовані матеріали: тексти, відео та аудіо. Також було проведено *бесіди з відомими фахівцями*, протягом яких курсанти обговорювали різноманітні ситуації, що мають місце у професійній діяльності судноводіїв. Наголосимо, що спочатку фахівець пропонував проблему, курсанти висловлювали свої варіанти її розв'язання, які й обговорювали із запрошеним гостем. Тематами були, наприклад, такі: «Особливості реалізації управлінських рішень у багатонаціональному колективі», «Особистісні якості, які актуалізуються під час аварійних ситуацій та отримання сигналу лиха на морі». Для формування інтересу до професійної діяльності, прагнення здобути високу кваліфікацію, асиміляції курсантами знань, умінь і досвіду використання фахової, лінгвістичної, соціолінгвістичної інформації було запропоновано *ігрове моделювання*. У процесі його впровадження спостерігалася проєкція нових знань, які засвоювалися, на контекст майбутньої професії. Неабияк активізувало професійно-мовленнєву компетентність *телеспілкування* курсантів різних філіалів Національного університету «Одеська морська академія», зокрема, з Одеси й Маріуполя. Цінність цього методу полягала саме в можливості живого, прямого обміну досвідом найкращої організації та самоорганізації навчання, плавпрактики, дозвілля тощо.

На *навчально-творчому етапі* реалізовувалися такі методи: творчі завдання (індивідуально-творчі, колективно-творчі), проектування, олімпіади. Формами були такі: навчально-дослідницька діяльність, студентські конференції, коворкінг, позааудиторні заняття; засобами – навчальний посібник, автентичні матеріали, мережа Інтернет, комп'ютери. *Індивідуально-творчі завдання* мали на меті вибір курсантами нестандартних підходів до розв'язання проблем у процесі кому-

нікації на судні. *Колективно-творчі завдання* передбачали раціоналізацію відомого, внесення інновацій із метою поліпшення діяльності не лише в аспекті взаємодії всередині екіпажу, а й з компаніями та фірмами – партнерами, контролювальними органами тощо. Більш активний вияв творчої ініціативи спостерігався в контексті *проектної діяльності*, яку було організовано у вищому навчальному закладі у форматі *коворкінгу*. Проектна діяльність виступала засобом формування у майбутніх судноводіїв мовленнєвих, інтерактивних, конвіктивних, рефлексивно-корекційних умінь у процесі розв'язання певної проблеми з отриманням конкретного матеріального продукту цієї діяльності. Коворкінг курсантів передбачав взаємодію, співтворчість у процесі проектної діяльності, оскільки саме ця форма організації навчально-пізнавальної праці давала змогу синтезувати знання різних навчальних дисциплін під час спілкування майбутніх фахівців між собою, обміну досвідом і знаннями. *Навчально-дослідницька діяльність* сприяла активізації творчості у процесі інтеріоризації лінгвістичних, соціолінгвістичних, фахових знань, формування мисленнєвих умінь, оволодіння методами дослідження в галузі судноводіння, розвитку інтересу до професійної діяльності, креативних здібностей. Найкращі роботи, виконані курсантами як навчально-дослідницькі, висувалися на участь у *студентських науково-практичних конференціях*, що також впливало на формування професійно-мовленнєвої компетентності, оскільки вимагало публічного виступу, повних і коректних відповідей на запитання, участі в дискусіях, вміння доводити правильність і наукову цінність своїх ідей. Курсанти активно брали участь і в предметних *олімпіадах* з української та англійської мов.

Продуктивно-технологічний етап реалізовувався за допомогою таких методів, як кейс-стаді, тренінгові, інтерактивні, інформаційні технології; формами були практичні заняття, науково-дослідна діяльність курсантів; засобами – мережа Інтернет, комп'ютери, автентичні матеріали. *Кейс-стаді* передбачала використання ситуаційного навчання, під час якого викладач розвивав систему фахових, лінгвістичних і соціолінгвістичних знань курсантів, їхнє мислення, створював реальну професійну атмосферу, у якій актуалізувалися мовленнєві, інтерактивні, конвіктивні, рефлексивно-корекційні вміння. *Тренінгові технології* були одним з ефективних методів формування лінгвістичних, соціолінгвістичних і фахових знань курсантів. *Інтерактивні методи* навчання були спрямовані на актуалізацію окреслених знань і

вмінь, а також на розвиток якостей майбутнього судноводія (швидкість реагування в різних ситуаціях, самостійність, наполегливість тощо). Під час занять викладач використовував і різні навчальні *інформаційні технології*, представлені у форматі комп'ютерних програм, наприклад такі, як-от: *NetClass Pro, MarEng Plus, Marlins Test, Leonardo da Vinci, N.E.P.T.U.N.E. (Naval English Practical Training Using New E-learning)* тощо. Важливою формою, у якій забезпечувалося формування професійно-мовленнєвої компетентності, була *науково-дослідницька діяльність* майбутніх фахівців, яка передбачала широку актуалізацію накопичених лінгвістичних, соціолінгвістичних, фахових знань та їх наступне розширення відповідно до тематики дослідження.

На *рефлексивно-корекційному етапі* проводилися самоаналіз, самооцінювання, корекція професійно-мовленнєвої компетентності. На цьому етапі було доцільним організовувати як скорочені, так і розгорнуті варіанти самоаналізу й самооцінювання, водночас скорочені варіанти нами пропонувалися, наприклад, на кожному засіданні розмовного клубу (вони містили тести на перевірку граматичних, лексичних, фахових знань і на володіння видами мовленнєвої діяльності); розгорнуті тести містили анкети на оцінювання в собі прагнення до саморозвитку, цінності навчально-професійної діяльності.

Метою контрольного експерименту було вивчення й пояснення кількісних і якісних змін, отриманих під час експериментальної роботи відповідно до визначених критеріїв і показників сформованості професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв. На основі отриманих результатів визначено узагальнені дані за всіма критеріями оцінювання сформованості професійно-мовленнєвої компетентності (див. табл. 1).

Як видно з таблиці 1, до початку проведення експериментальної роботи рівень сформованості професійно-мовленнєвої компетентності був майже однаковим в експериментальній і контрольній групах. Після проведення експерименту в експериментальній групі спостерігалася позитивна динаміка рівнів: високий рівень був виявлений майже у третини – 31,3% респондентів (було 12,3%), середній – 52,3% (було 24,7%), низький – 16,4% (було 63,0%). У контрольній групі високого рівня досягли 18,2% (було 14,5%), середнього – 32,8% (було 25,5%), низького – 49,0% (було – 60,0%).

Був використаний критерій Пірсона (χ^2) для підтвердження відсутності статистичних відмінностей між контрольною й експериментальною вибірками до початку експерименту. Натомість

Таблиця 1

Узагальнені результати рівнів сформованості професійно-мовленнєвої компетентності в експериментальній та контрольній групі за констатувальним і контрольним етапами експерименту

Рівні сформованості професійно-мовленнєвої компетентності	Експериментальна група		Контрольна група	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий	12,3%	31,3%	14,5%	18,2%
Середній	24,7%	52,3%	25,5%	32,8%
Низький	63,0%	16,4%	60,0%	49,0%
Усього	100%	100%	100%	100%

наприкінці формувального етапу експерименту результати обчислення за цим критерієм підтвердили статистичну значущість відмінності експериментальної групи від контрольної групи, що підтвердило ефективність теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної моделі з формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв.

Висновки. Ефективність формування професійно-мовленнєвої компетентності забезпечується за умов упровадження педагогічної моделі, яка має такі етапи та відповідні їм методи й форми навчально-пізнавальної діяльності: адаптаційно-підготовчий (методи: самостійні завдання (аналітичні та репродуктивні), бесіди з відомими фахівцями, ігрове моделювання, телекомунікація (проведення телемостів); форми: самостійна

робота студентів, позааудиторні заняття, спецсемінар, розмовний клуб), навчально-творчий (методи: творчі завдання (індивідуально-творчі, колективно-творчі), проектування, олімпіади; формами були такі: навчально-дослідницька діяльність, студентські конференції, коворкінг, позааудиторні заняття), продуктивно-технологічний (метод: кейс-стаді, тренінгові, інтерактивні, інформаційні технології; формами були практичні заняття, науково-дослідна діяльність курсантів), рефлексивно-корекційний (самоаналіз й самооцінювання на засіданнях розмовного клубу, анкетування, тестування).

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у розробленні педагогічних моделей формування науково-пізнавальної, інтеркультурної, соціальної та інших компетентностей майбутніх фахівців судноводіння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барсук С. Л. Модель формування іншомовного професійного діалогічного мовлення майбутніх судноводіїв. *Научные труды SWord*. Вып. 3 (44). Т. 4. Иваново : Научный мир, 2016. С. 68–74.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. С. 1440.
3. Кулакова М. В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Одеса, 2006. С. 225.
4. Педагогический энциклопедический словарь / М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова. Москва : *Большая Российская энциклопедия*, 2003. С. 528.
5. Слюсаренко Н. В. Формування соціокультурної особистості майбутнього судноводія на засадах компетентнісного підходу. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2014. Вип. 29 (1). С. 173–181.
6. Kniazian, M. & Khromchenko, O. The ESP Lecturers' Self-Development Competence in Higher Educational Context. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2019. Vol. 7. No 3. P. 385–393. URL: <https://doi.org/10.22190/JTESAP1903385K>.

REFERENCES

1. Barsuk S. L. Model formufannya inschomovnoho profesijnogo dialogichnoho movlennya majbutnich sudnovodiiv. [Teaching model to develop future seafarers communication skills]. *Scientific works SWord*. Vip. 3 (44). Т. 4. Ivanovo : Nauchnij mir, 2016. S. 68–74 [in Ukrainian].
2. Velikij tлумачnij slovník ukraínskoi movi. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. V. T. Busel. K. ; Irpin: VTF "Perun", 2004. S. 1440 [in Ukrainian].
3. Kulakova M. V. Formuvannya gotovnosti do profesijnoi diyalnosti v maybutnih fahivciv u vishih morskih navchalnih zakladah [Development of the future specialists' readiness to professional activity at higher marine educational establishments]. dis...kand. ped. nauk: spec. 13.00.04. Odesa, 2006. S. 225 [in Ukrainian].
4. Pedagogicheskij enciklopedicheskij slovar. [Pedagogical encyclopedic dictionary]. M. M. Bezrukih, V. A. Bolotov, L. S. Glebova. M.: Big Russian Encyclopedia, 2003. S. 528 [in Russian].
5. Slusarenko N. V. [Formation of sociocultural personality of the future navigator through the competence-based approach]. *Human Studies. Series of Pedagogy*. 2014. Vip. 29 (1). S. 173–181 [in Ukrainian].
6. Kniazian, M. & Khromchenko, O. The ESP Lecturers' Self-Development Competence in Higher Educational Context. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2019. Vol. 7. No 3. P. 385–393. URL: <https://doi.org/10.22190/JTESAP1903385K> [in English].

Vita БОСА,

orcid.org/0000-0001-7509-7044

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства

Інституту філології

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *vitta.fabian2000@gmail.com*

ІНФОРМОЛОГІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ-ФІЛОЛОГА

У статті з'ясовано сутність і специфіку використання інформологічного підходу до професійної підготовки фахівців-філологів у сучасному університеті. Визначено провідні завдання інформологічного аналізу проблеми професійної підготовки фахівців-філологів в університеті в контексті визначення методологічних ресурсів інформології як науки про інформацію та її основні види. Окреслено стан і перспективи наукових досліджень у сфері педагогічної інформології та педагогічної семіотики щодо інформологічного забезпечення підготовки студентів-філологів. Представлено науковий тезаурус педагогічної інформології в єдності категорії інформації та базових понять – інформологічної діяльності, інформологічної компетентності, знака і символа. Обґрунтовано можливості інформаційно-технологічного забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх філологів із використанням різних видів інформації (звукової, текстової, числової, графічної, аудіальної, візуальної, масової, спеціальної, особистої) у її структурованому та неструктурованому вигляді. Сформульовано висновок про триєдине значення мови як об'єднуючого чинника для педагогічної інформології (як науки про педагогічні ресурси всіх видів інформації, що використовується в навчальному процесі), педагогічної семіотики (науки про знаково-символьну систему педагогічної діяльності) і теорії та практики професійної підготовки майбутніх філологів в університеті. Схарактеризовано педагогічні ресурси неструктурованих (друкованих джерел інформації) та структурованих видів інформаційно-комунікаційних технологій (мультимедійних засобів навчання; хмаро орієнтованих технологій; електронних словників, підручників та іншої навчально-методичної літератури; електронних баз даних; систем комп'ютерного тестування студентів) у професійній підготовці фахівців-філологів. Сформульовано висновок про методологічну та прикладну (методичну) функцію педагогічної семіотики. Інформаційні технології професійної підготовки фахівців представлено в єдності програмної й апаратної складових частин; наголошено на ролі сучасних інформаційних технологій у традиційному (офлайновому) та дистанційному (онлайновому) процесі професійної підготовки філологів.

Ключові слова: інформація, інформологія, семіотика, інформаційно-комунікаційні технології, фахівці-філологи.

Vita БОСА,

orcid.org/0000-0001-7509-7044

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Romance Philology

and Comparative-typological Linguistics

Institute of Philology

of Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) *vitta.fabian2000@gmail.com*

INFORMATION SCIENCE AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR THE TRAINING OF A CONTEMPORARY SPECIALIST-PHILOLOGISTS

The article discusses the essence and specificity of the use of the informational approach to the training of specialists-philologists at the modern university. The main tasks of informational analysis of the problem of training of specialists-philologists at the university in the context of the definition of methodological resources information science as a science of information and its main types have been defined. The status and prospects of scientific research in the field of pedagogical information and pedagogical semiotics on the informational provision of the training of students-philologists have been determined. The scientific thesaurus of pedagogical information is presented in unity of information category and basic concepts – informational activity, informatiological competence, sign and symbol. Justified possibilities of information technology support of the process of training of future philologists using different types of information (sound, text, numerical, graphic, audible, visual, mass, special, personal) in its structured and unstructured form. Conclusion on the triple meaning of language as a unifying factor for pedagogical information (as a science about pedagogical resources

of all types of information used in the educational process), pedagogical semiotics (the sciences of the iconic system of pedagogical activity) and the theory and practice of professional training of future philologists at the university. Pedagogical resources of unstructured (printed information sources) and structured (multimedia learning tools; clouds of targeted technologies; electronic dictionaries, textbooks and other teaching materials; electronic databases, student computer testing systems) Information and communication technologies in the training of professional and philologists. A conclusion has been drawn on the methodological and applied (methodical) function of pedagogical semiotics. Information technology for professional training is presented in a single software and hardware component; noted as modern information technology in the traditional (offline) and remote (online) process The process of training philologists.

Key words: information, information, semiotics, information and communication technologies, philologists.

Постановка проблеми. Професійна підготовка сучасного фахівця за умов університету передбачає використання системи сучасних інформаційних технологій з огляду на специфіку змісту означеної підготовки, необхідність її реформування з урахуванням розвитку сучасного інформаційного простору науки та інформаційного середовища кожного з напрямів підготовки, а також співвідношення офлайн-ових та онлайн-ових сегментів професійної підготовки фахівців з огляду на глобальні пандемічні кризи, що визначають особливості теорії та методики професійної освіти в Україні та світі. Професійна діяльність фахівця-філолога постійно перебуває у просторі рідномовної та іншомовної взаємодії, сутність якої полягає в обміні, накопиченні, передачі інформації у вигляді ідей, думок, рішень, даних; означена взаємодія, таким чином, має виражений інформологічний характер. У зв'язку з цим постає проблема системного аналізу можливостей сучасних інформаційних технологій у забезпеченні якісної професійної підготовки студентів-філологів в університетах України із застосуванням ресурсів реального та віртуального інформаційного простору, яким може диспонувати заклад вищої освіти та його основні стейкхолдери.

Аналіз досліджень. Інформологія як наука про інформацію перебуває в полі наукових інтересів переважно представників сучасної інформатики й освітніх технологій у розумінні сучасних ІКТ. У вітчизняну науку цей термін введено у 80-ті рр. ХХ ст.; найбільш значущі наукові розвідки в інформології належать М. Жалдаку, Н. Морзе, О. Спіріну, Т. Вакалюк та ін. Можливості використання різних типів і видів інформаційних технологій у підготовці фахівців подано в наукових публікаціях І. Богданової, Н. Баліцької, О. Біди, В. Кузя, Л. Пироженко, Т. Дуткевич та ін. Інноваційний характер сучасних інформаційних технологій у закладах вищої освіти частково представлено в дослідженнях В. Докучаєвої, О. Дуплійчук, О. Єльнікової та ін.

Щодо професійної підготовки *філологів*, то її інформологічні засади більшою чи меншою мірою висвітлені в публікаціях І. Бакаленко,

О. Липчанко-Ковачик, Л. Морської, Л. Тополі та ін. Окремі наукові праці репрезентують *методологічний* аспект проблеми нашого дослідження – це роботи В. Гури (культурологічні засади використання сучасних ІКТ у навчальному процесі), М. Коляди (можливості використання діяльнісного підходу у формуванні інформаційної культури фахівця), Л. Тишакової (компетентнісні засади підготовки вчителя-філолога у ЗВО), В. Шуляр (акмеологічні основи підготовки вчителя-філолога в системі післядипломної освіти) та ін.

На підставі аналізу наукових публікацій із проблеми дослідження можемо констатувати, що переважна їх більшість стосується професійної підготовки вчителів-словесників у різноманітних аспектах цього педагогічного процесу (використання різних форм інтерактивного навчання із застосуванням ІКТ, загальної характеристики інформаційних технологій у підготовці вчителя-словесника, формування професійної компетентності вчителя-філолога засобами ІКТ тощо). Крім того, дослідницький ракурс у переважній більшості проаналізованих праць зосереджено на інтерактивних технологіях навчання, які передбачають використання інформаційних технологій як дидактичного засобу. Натомість ґрунтовне вивчення методологічних засад використання сучасних інформаційних технологій у підготовці фахівця-філолога представлено в педагогічній науці досить фрагментарно, тому потребує формування належної методологічної бази та системних експериментальних результатів.

У зв'язку з цим **метою статті** нами визначено аналіз ролі та місця інформології як методологічної основи професійної підготовки філологів в університеті.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить проаналізована нами у процесі дослідження вітчизняна та зарубіжна словниково-довідникова література («Енциклопедія бібліотечних та інформаційних наук», 2005; «Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2005), *інформологію* окреслюють переважно як узагальнене поняття, котре дефініює всі науки про інформацію, притаманні сучасному науковому простору.

Специфіка цієї галузі знання полягає в аналізі (на методологічному, теоретичному та прикладному рівні) й описі процесів передачі інформації в комунікативному, інформатичному, технологічному, професійно-педагогічному контекстах. Зарубіжні науковці, зокрема Б. Брукс (Brookes, 1980), визначають інформологію як галузь філософії, оскільки інформацію відносять до загальних філософських категорій. Як наука про інформацію інформологія на початку свого існування стосувалася переважно документознавства, однак згодом стала використовуватися у різних галузях, які виокремлюють інформацію як об'єктивний атрибут функціонування наукового знання. Російський учений А. Урсул (Урсул, 1990) визначив інформологію як науку про форми руху матерії в неживій і живій природі, а також у суспільних організаціях. У цій науковій сфері можна визначити як метанауковий і методологічний, так і прикладний рівень залежно від завдань, що ставляться перед дослідником, і від характеру інформації, яка використовується для вирішення цих завдань. Методологічними можливостями інформології користуються як суто інформаційно-технічні (кібернетика, інформатика), так і гуманітарні науки (як-от семіотика, синергетика тощо). У площині педагогічних наук, на нашу думку, є сенс говорити про *педагогічну інформологію*, котру можемо окреслити як науку про педагогічну інформацію та відповідні процеси, що її супроводжують – накопичення, обмін, створення, передачу тощо. Відповідно, педагогічна інформологія вирізняється із загальної інформологічної науки змістом інформації, що функціонує в педагогічному просторі та має педа-

гогічні характеристики – дидактичні, пізнавальні, мотиваційні, технологічні, процесуальні та ін. У науковому дослідженні В. Шакоцько (Шакоцько, 2017) розглядається також поняття інформологічної компетентності як сукупності відповідних інформологічних знань, вмінь і навичок використовувати інформацію в навчальному процесі, особистісних якостей, які забезпечують необхідний рівень інформологічної діяльності. Таким чином, до *наукового тезаурусу педагогічної інформології* можемо віднести:

- 1) категорію інформації як базову для педагогічної інформології, що визначає знаково-символьні характеристики професійної підготовки фахівців;
- 2) поняття інформологічної компетентності як результату інформаційно-технологічної підготовки студентів;
- 3) поняття інформологічної діяльності як різновиду навчальної та квазіпрофесійної діяльності, що визначає здатність майбутніх фахівців працювати з різними видами інформації;
- 4) поняття знака і символа як семіотичного відображення інформації, притаманної професійній підготовці фахівців.

Перший компонент означеного тезаурусу – *інформацію* – ми розуміємо як глобальний феномен, притаманний фактично всім наукам. Інформологія розглядає і вивчає різноманітні види інформації; частина з них безпосередньо стосуються створення і розвитку сучасних інформаційних технологій у ЗВО, інша частина – безпосередньо підготовки фахівців, у нашому випадку – майбутніх філологів. Так, виділяють різні види інформації за кількома критеріями поділу (за М. Козир, 2015):

Рис. 1. Мова як об'єднуючий чинник у триєдності педагогічної інформології, педагогічної семіотики та професійної підготовки майбутніх філологів

1) за способом відображення – звукову, текстову, числову, графічну, комбіновану;

2) за призначенням – масову, спеціальну, особисту;

3) за способом сприйняття – візуальну, аудіальну, тактильну, нюхову, смакову.

Найчастіше інформаційний простір професійної підготовки майбутніх фахівців ототожнюють із *інформаційно-комунікаційними технологіями*. Якщо йдеться про напрям підготовки 035 «Філологія», то таке звуження тезаурусу є цілком виправданим, оскільки професійна підготовка і майбутня професійна діяльність філолога пов'язана передовсім із комунікативними процесами у їх інформаційному контексті, а мова служить основним

знаковим інструментом і підготовки фахівців, і предметною площиною їхньої професійної діяльності. Традиційно до сучасних ІКТ у професійній педагогіці відносять апаратну і програмну складові частини (за Г. Дегтярьовою, 2016), а саме:

1) технічні засоби (різноманітну комп'ютерну техніку, гаджети, мультимедійні проектори, інтерактивні дошки, сканери, принтери, аудіотехніку тощо);

2) програмне забезпечення (пакети прикладних (наприклад, словниково-довідникових чи перекладацьких) програм, браузерів);

3) ресурси мережі Інтернет, у т. ч. мережеві сервіси та хмаро орієнтовані технології, зокрема спеціально створені для підготовки фахівців напряму «Філологія».

Таблиця 1

Інформаційно-технологічне забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх філологів із використанням різних видів інформації

Вид інформації	Сутність і специфіка використання у професійній підготовці філологів	Інформаційно-технологічне та інформаційно-комунікаційне забезпечення процесу використання цього виду інформації
Звукова, текстова, числова, графічна	Означені види інформації представлені у процесі професійної підготовки філологів у <i>структурованому</i> (джерела інформації, що мають попередньо задані тип, форму, розмір тощо) та <i>неструктурованому</i> вигляді (традиційні текстові, звукові, графічні документи).	У професійній підготовці фахівців-філологів обидва варіанти інформації (структурованій і неструктурованій) мають важливе значення. Так, до неструктурованих видів інформації традиційно відносять друковані джерела інформації (підручники, посібники, наукові збірники, словниково-довідникову літературу та ін., що належать галузі філологічної науки). До структурованих інформаційних даних відносять переважно новітні інформаційні джерела та програмні продукти (мультимедійні технології та засоби навчання; інформацію, що використовується за допомогою хмаро орієнтованих технологій; електронні словники, підручники та іншу навчально-методичну літературу; електронні бази даних; системи комп'ютерного тестування студентів та ін.)
Масова, спеціальна, особиста	Такий поділ інформації на види спричинений суб'єктними характеристиками інформації, що використовується в навчальному процесі. Так, масова інформація має найбільш загальний характер; у процесі вивчення фахових дисциплін важливе місце займає спеціальна інформація, а загалом у процесі її сприйняття простежується особистісний характер засвоєння та інтерпретації навчальної інформації кожним студентом	Названі види інформації реалізуються у процесі застосування як традиційних, так і інноваційних форм і методів професійної підготовки майбутніх філологів і формування їхньої професійної компетентності (лекцій, практичних і семінарських занять, лабораторних занять, всіх видів виробничих практик, оцінки результатів навчальної діяльності, підсумкових атестацій тощо). Реалізація названих форм навчальної діяльності може відбуватися як у режимі <i>off-line</i> (переважно із застосуванням неструктурованої інформації), так і <i>on-line</i> (переважно з використанням структурованої інформації)
Аудіальна, візуальна	Ці два види інформації представляють специфіку її чуттєвого сприйняття і перебувають у постійному взаємозв'язку. Домінація слухового чи зорового відчуття впливає на співвідношення сенсорних модальностей студента, що безпосередньо визначає ефективність процесу засвоєння, інтерпретації, відтворення навчальної інформації майбутніми філологами	Аудіальні та візуальні дидактичні засоби навчання утворюють комплекс технологічних засобів – як традиційних (діалогічних засобів навчання, суб'єкт-суб'єктних навчальних комунікацій тощо), так і інноваційних (аудіо- та візуальних комп'ютерних тренажерів, лінгафонних кабінетів, мультимедійних аудіо- та візуальних навчальних засобів та ін.)

Джерело: розроблено автором

Щодо знакової системи педагогічної інформології, то її вивченням займається *семіотика*, причому науковці виділяють також педагогічну семіотику, предметом дослідження якої є знакова система процесу навчання і виховання на різних ступенях освіти. Таким чином, педагогічна семіотика та педагогічна інформологія тісно пов'язані між собою спільною знаковою системою – мовою. Ця знакова система має вирішальне значення у професійній підготовці філологів за умов університету. Тому мовну знакову систему можна вважати триєдиним феноменом, який об'єднує педагогічну інформологію, педагогічну семіотику і, власне, теорію та практику професійної підготовки філологів як дослідницьку проблему, як це представлено на рис. 1.

Семіотика у професійній підготовці майбутніх філологів виконує і методологічну, і прикладну методичну функцію. Так, у методологічному відношенні семіотика відображає сукупність теоретичних підходів до аналізу феномену комунікації; у прикладному – репрезентує аналіз мовного контенту, притаманного професійній підготовці філологів: текстів, знаків, символів, дискурсу тощо (Ковтуненко, 2013). В інформологічному контексті семіотика може бути використана як інструмент конструювання знакових систем і знакових ситуацій комунікативного характеру, що розробляються в межах сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Як свідчить проаналізована нами наукова література та власний досвід науково-педагогічної діяльності, у процесі професійної підготовки майбутніх філологів використовуються майже всі види інформації, що несуть семіотичне й суто педагогічне навантаження. Сучасне інформаційно-технологічне забезпечення процесу використання різних видів інформації у підготовці філологів у ЗВО ми відобразили в табл. 1.

Всі представлені в табл. 1 види інформації в сукупності утворюють систему; крім цього, системними характеристиками наділені й інші процеси, явища й об'єкти, котрі характеризують професійну підготовку філологів за умов сучасного університету. В інформології широко використовується поняття «*інформаційна система*», методологічно близьке до проблеми інформаційно-технологічного забезпечення професійної підготовки філологів у кількох аспектах:

– у системному характері інформаційних технологій, який реалізуються у процесі професійної підготовки філологів;

– в аспекті системи комунікацій, що становлять основу організаційно-педагогічних умов професійної підготовки названих фахівців;

– в окресленні педагогічної технології, яка реалізується в ході підготовки фахівців, як системного явища.

Інформаційна система підготовки філологів за умов університету може розглядатися в широкому та вузькому розумінні. Означена система у загальному (*широкому*) контексті окреслюється як простір, де відбуваються найзагальніші інформаційні процеси (пошук, збирання, обмін, зберігання, передача інформації). У *вузькому* розумінні інформаційна система підготовки фахівців-філологів в університеті є комплексом спеціально розроблених технічних, програмних (як організаційних, так і дидактичних) засобів, що забезпечують всі інформаційні процеси.

Висновки. Таким чином, нами з'ясовано сутність і специфіку використання інформологічного підходу до професійної підготовки фахівців-філологів у сучасному університеті. Окреслено стан і перспективи наукових досліджень у сфері педагогічної інформології та педагогічної семіотики щодо інформологічного забезпечення підготовки студентів-філологів; представлено науковий тезаурус педагогічної інформології. Обґрунтовано можливості інформаційно-технологічного забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх філологів із використанням різних видів інформації (звукової, текстової, числової, графічної) у її структурованому та неструктурованому вигляді. Сформульовано висновок про триєдине значення мови як об'єднуючого чинника для педагогічної інформології, педагогічної семіотики, теорії та практики професійної підготовки майбутніх філологів в університеті. Інформаційні технології професійної підготовки фахівців представлено в єдності програмної та апаратної складових частин; наголошено на ролі сучасних інформаційних технологій у процесі традиційного (офлайнового) та дистанційного (онлайнного) процесу професійної підготовки філологів. Перспективи наших подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні системного та компетентнісного підходів до професійної підготовки майбутніх філологів засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в університеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Encyclopedia of Library' and Information Science / M. A. Drake. Boca Raton, London, NY, Singapore :TaylorandFrancis, 2005. 418 p.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Г.Бусел. Київ – Ірпінь : Перун. 2005. 1728 с.
3. Brookes B. C. The foundations of information science. Part 1. Philosophical aspects. *Journal of information science*. 1980. № 2. P. 125–133.
4. Урсул А. Д. Социальная информатика: две концепции развития. *НТИ. ВИНТИ. Серия 1*. 1990. № 1. С. 3–5.
5. Шакоцько В. В. Інформологія в педагогічному університеті та школі: електронний посібник. 2017. URL: <https://sites.google.com/view/i-informology>.
6. Козир М. В. Інформаційна педагогіка як розділ прикладної інформології. *Освітологічний дискурс*. 2015. С. 141–149.
7. Дегтярьова Г. А. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку ІК-компетентності вчителів філологічних дисциплін. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Т. 56. № 6. С. 107–120.
8. Ковтуненко Е. С. Методологічні підходи в семіотичному аналізі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія Соціологія*. 2013. Т. 211. Вип. 199. С. 44–48.

REFERENCES

1. Encyclopedia of Library' and Information Science / M. A. Drake. Boca Raton, London, NY, Singapore: Taylor and Francis, 2005. 418 s. [in English]
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. Ukl. ihol.red. V.H.Busel. Kyiv: Irpin, Perun. 2005. 1728 s.[in Ukrainian]
3. Brookes B. C. The foundations of information science. Part 1. Philosophical aspects. *Journal of information science*. 1980. № 2. P. 125–133. [in English]
4. Ursul A. D. Sotsyalna informatyka: dve kontseptsyy razvytyia [Social informatics: two concepts of development]. NTY. VYNYTY. Seryia 1. 1990. № 1. S. 3–5. [in Russian]
5. Shakotko V. V. Informolohiia v pedahohichnomu universyteti ta shkoli: elektronnyi posibnyk [Informology in pedagogical university and school: electronic manual]. 2017. URL: <https://sites.google.com/view/i-informology>. [in Ukrainian]
6. Kozyr M. V. Informatsiina pedahohika yak rozdil prykladnoi informolohii [Information pedagogy as a section of applied informology]. *Osvitohichnyi dyskurs*. 2015. № 2. S. 141–149. [in Ukrainian]
7. Dehtiarova H. A. Zasoby informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii dlia rozvytku IK-kompetentnosti vchyteliv filolohichnykh dystsyplin [Means of information and communication technologies for the development of IR competence of teachers of philological disciplines]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. 2016. Т. 56. № 6. S. 107–120. [in Ukrainian]
8. Kovtunencko E. S. Metodolohichni pidkhody v semiotychnomu analizi [Methodological approaches in semiotic analysis]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Serii Sotsiolohiia*. 2013. Т. 211. Vyp. 199. S. 44–48. [in Ukrainian]

Наталія БУРМАКІНА,
orcid.org/0000-0002-4960-5276
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Поліського національного університету
(Житомир, Україна) burmakinanatalia@gmail.com

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Іншомовна комунікативна компетентність є однією з обов'язкових складових частин професійної компетентності сучасного фахівця. За умов викликів сьогодення застосування технології змішаного навчання для формування згаданої компетентності набуває надзвичайного поширення в освітньому процесі, а результати її впровадження привертають увагу науковців. Подана технологія поєднує аудиторну роботу з роботою в цифровому навчальному середовищі. Якщо очна робота передбачає фізичну присутність викладача й студентів в аудиторії, робота в цифровому навчальному середовищі може відбуватися синхронно або асинхронно. Синхронна взаємодія викладача й студентів проходить у режимі онлайн, асинхронна – не має часових обмежень та обмежень щодо місця виконання завдань студентами. Позитивним є експериментальний досвід застосування технології змішаного навчання для формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, зокрема для розвитку навичок читання, аудіювання, письма, монологічного й діалогічного мовлення іноземною мовою. До переваг застосування технології змішаного навчання науковці відносять: збільшення мотивації здобувачів освіти до вивчення мови, автономність їхньої роботи, розвиток організаційних навичок і навичок тайм-менеджменту студентів, безперервність роботи, можливість командного й групового виконання завдань, робота із ситуаціями, наближеними до реальних, невимушене й сприятливе середовище для навчання. Змішане навчання надає можливість застосування широкого різноманіття навчальних матеріалів і методів, що допомагають у формуванні іншомовної комунікативної компетентності. Використання таких методів і матеріалів збільшують обсяг вивчених лексичних одиниць мови; формують граматичні навички; поліпшують вимову здобувачів освіти. Проте ефективне застосування технології змішаного навчання потребує відповідної мовної підготовки студента, його цифрової грамотності й доступу до мережі Інтернет.

Ключові слова: технологія, змішане навчання, іншомовна комунікативна компетентність, цифрове навчальне середовище.

Nataliia BURMAKINA,
orcid.org/0000-0002-4960-5276
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Polissia National University
(Zhytomyr, Ukraine) burmakinanatalia@gmail.com

EXPERIENCE IN THE USE OF BLENDED LEARNING TECHNOLOGY FOR FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION OF STUDENTS

Foreign language communicative competence is the necessary constituent in the structure of professional competence of today's experts. In the face of current challenges the application of blended learning for formation of this competence has received growing attention from academics. The technology combines class or face-to-face learning (traditional learning environment) and e-learning (computer learning environment). E-learning can have either synchronous or asynchronous character. In case of synchronous e-learning students and a teacher cooperate online. Under asynchronous conditions time and place of e-learning are not determined and students can work at any convenient time and place, where Internet access is available. Experimental experience in the use of blended learning in different countries including Ukraine demonstrates positive effect on foreign language communicative formation, in particular, for the development of reading, listening, writing and speaking skills of students. Advantages of blended learning are as follows: motivation increase, students' autonomy, the development of organizational and time-management skills, learning continuity, opportunity for team and group work, the application of real life situations, favorable environment for language learning.

Blended learning gives the access to great variety of teaching methods and materials which can assist the formation of foreign language communicative competence. The application of such methods and materials can increase student's vocabulary, develop student's grammar skills and form student's pronunciation. However, blended learning application can be effective in case of student's appropriate initial language level, digital literacy and opportunity to have access to the Internet.

Key words: *technology, blended learning, foreign language communicative competence, e-learning environment.*

Постановка проблеми. Однією зі складових частин професійної компетентності сучасного фахівця є сформована іншомовна комунікативна компетентність. Беручи за основу розроблений науковцями комплекс знань і вмінь у складі комунікативної компетентності (Гавриляк, 2019: 71), можемо зазначити, що іншомовна комунікативна компетентність фахівця містить: знання норм і правил іншомовного спілкування (ділового, повсякденного тощо); високий рівень мовленнєвого розвитку, що дозволяє в процесі спілкування вільно передавати й сприймати інформацію; розуміння невербальної мови спілкування; уміння вступати в контакт із людьми з урахуванням їх статевих, вікових, соціокультурних, статусних характеристик; уміння поводитися адекватно ситуації та використовувати її специфіку для досягнення власних комунікативних цілей; уміння впливати на співрозмовника; здатність правильно оцінити співрозмовника як особистість та обирати власну іншомовну комунікативну стратегію в залежності від цієї оцінки; здатність викликати в співрозмовника позитивне сприйняття власної особистості. Таким чином, формування іншомовної комунікативної компетентності студентів є тривалим процесом, ефективність якого залежить від обраних технологій навчання.

У результаті розвитку цифрових технологій і за умов виклику сьогодення в системі освіти все частіше застосовується технологія змішаного навчання. Подана технологія передбачає «поєднання аудиторної роботи з роботою за допомогою цифрового навчального середовища, водночас два методи спрямовані на доповнення один одного» (Banditvilai, 2016).

Аналіз досліджень. Застосування технології змішаного навчання в освітньому процесі стала кочовою в роботах таких науковців: С. Березенської, Н. Олійник, Н. Рашевської, А. Столяревської, Г. Ткачук тощо. Використання змішаного навчання для формування іншомовної комунікативної компетентності стало темою досліджень багатьох вітчизняних науковців (О. Ісаєва, О. Милик, І. Мисків, І. Хміляр, М. Шумило) й цілого ряду іноземних дослідників (Н. Abdullah, С. Banditvilai, В. Isiguzel, М. Permadi, F. Sholihah, А. Umamah тощо).

Мета статті – проаналізувати світовий досвід застосування технології змішаного навчання під час формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти, розглянути переваги й недоліки згаданої технології.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання відбувається шляхом комбінації аудиторних занять і роботи в цифровому освітньому середовищі. Очне навчання передбачає фізичну присутність викладача й студентів в аудиторії. Цифрове навчальне середовище пропонує синхронний або асинхронний характер роботи. Синхронний характер – це співпраця в режимі реального часу, тобто учасники навчального процесу знаходяться в онлайн-режимі одночасно. Асинхронний характер не має часового обмеження або вимоги до місця виконання завдань (Isiguzel, 2014: 109), що є беззаперечною перевагою під час формування іншомовної комунікативної компетентності, адже надає студентові можливість вивчати іноземну мову в зручний час і в зручному місці, забезпечуючи право на освіту всім категоріям студентів, зокрема з особливими освітніми потребами. Крім того, змішане навчання дозволяє обирати широке різноманіття навчальних матеріалів і методів, що сприяє розвитку навичок аудіювання, читання, говоріння та письма. Методи, що застосовуються в разі змішаного навчання, містять лекцію, дискусію, гру, вебінар, конференцію, метод case-study тощо, все це створює невимуслене середовище для вивчення мови, залучає до активної участі в навчанні. Матеріалами для формування іншомовної комунікативної компетентності слугують: освітні програми; наукова й повсякденна інформація, розміщена в мережі Інтернет, Facebook, Twitter, YouTube; чати, блоги, подкасти. Застосування таких навчальних матеріалів робить ефективним процес формування іншомовної комунікативної компетентності, оскільки надає можливість спілкування як усного, так і письмового з викладачем, одногрупниками й навіть безпосередньо з носієм іноземної мови; відкриває доступ до оригінальних текстів; формує правильну вимову; покращує сприйняття інформації іноземною мовою; збільшує обсяг вивчених лексичних одиниць, розвиває граматичні навички; забезпечує соціокультурне наповнення занять.

Найефективнішими для формування іншомовної комунікативної компетентності науковці, які проводили експериментальні дослідження в цьому питанні, виокремили: подкасти; вебсайти; відеоігри; електронні словники; електронне портфоліо (Abdullah, 2015).

Відповідно до проведених експериментальних досліджень, технологія змішаного навчання має позитивний вплив на розвиток навичок іншомовного спілкування, аудіювання, читання, письма в студентів. Так, експериментально доведено, що застосування екстенсивного аудіювання (що передбачає використання різноманітних аудіо / відеоматеріалів, інтерв'ю тощо з однієї теми) (University of Islam Malang, Індонезія) покращує показники сформованості навичок аудіювання в студентів. Водночас найвищі результати досягаються за умов невеликого часового інтервалу між аудиторною роботою та роботою в цифровому середовищі (Sholihah et al., 2018). Експериментальне впровадження змішаного навчання для вдосконалення навичок монологічного й діалогічного мовлення (Politeknik Indonusa Surakarta, Індонезія) також показало позитивний результат. До того ж завдяки роботі в цифровому навчальному середовищі в студентів зникав страх помилитися під час застосування мовленнєвих конструкцій іноземною мовою та невпевненість у власних силах (Syaifudin, 2017). Змішане навчання максимізувало можливості читання іноземною мовою студентів (Ma Chung University, Індонезія), а сам процес читання став для здобувачів освіти, за їхньою оцінкою, позитивним і цікавим (Djiwandono, 2018).

Письмові результати студентів із курсу англійської мови (Hawassa University, Ефіопія) після застосування змішаного навчання засвідчили вдосконалення граматики, орфографії в роботах студентів; збільшення словникового запасу; поліпшення самої логічності й структури письмових творів. Цей позитивний результат викладачі університету пов'язують із застосуванням мультимедіа, аудіотекстів, анімації, слайдів PowerPoint, що враховували індивідуальні особливості студентів; створенням інтерактивного й невимушеного середовища, що заохочувало до комунікації, співпраці й командної роботи; допомогою в організації стратегії самонавчання, застосуванням методів самооцінки (Getta, Olango, 2016).

Окремою перевагою застосування технології змішаного навчання можна назвати збільшення мотивації та зацікавленості студентів до вивчення іноземної мови. Так, дослідження, проведене в Туреччині (Nevsehir Hacı Bektaş Veli University,

Туреччина), щодо відмінностей у результатах опанування німецькою мовою як іноземною між експериментальною (за умов змішаного навчального середовища) й контрольною (за умов традиційного навчального середовища) групами довело, що студенти експериментальної групи мають більшу вмотивованість до подальшого вивчення дисципліни (Isiguzel, 2014).

Проте експериментальне дослідження, проведене в університеті Франції (Nantes University, Франція) виявило цікаву закономірність – результат застосування технології змішаного навчання залежить від початкового рівня володіння іноземною мовою студентами. «У змішаній системі навчання дистанція працює як фільтр» (Narcy-Combes, McAllister, 2011). Значний відсоток студентів із низьким початковим рівнем володіння мови взагалі припинили відвідувати курс «Іноземна мова». Студенти з вищим початковим рівнем значно поліпшили свої лінгвістичні показники після застосування вказаної технології (Narcy-Combes, McAllister, 2011).

Аналіз наукових робіт показав, що немає абсолютних вимог до організації навчання за змішаною технологією. Кількість аудиторних занять, кількість синхронних та асинхронних занять у цифровому середовищі, кількість студентів у групах, основна навчальна платформа, на якій застосовується технологія змішаного навчання, можуть відрізнятися в залежності від освітньої програми й обраного підходу викладача.

Так, наприклад, змішана програма вивчення мови, реалізована в Нантському університеті, поєднувала дві години очних занять і дві-три години навчання за допомогою цифрового середовища. Аудиторні години містили роботу викладача протягом однієї години в цілому класі із сорока п'ятьма учнями й однієї години в групах по п'ятнадцять студентів. Цифрове навчання базувалося на віртуальній освітній платформі з відкритим кодом Moodle і складалося з двох окремих просторів:

- простір, що містив рекомендації з підготовки до роботи з мовним матеріалом (результати виявили, що до цього простору зверталось лише 22% студентів);

- простір самонавчання, який містив інтерактивні граматичні, лексичні завдання та вправи на аудіювання (цей простір відвідували, відповідно до досліджень, лише 20% слухачів курсу).

Водночас одна категорія студентів назвала такі переваги змішаного навчання: можливість працювати у вибраному темпі; збільшення відповідальності за особисті досягнення в опануванні мовою; автономність роботи; розвиток організаційних

навичок; розвиток навичок тайм-менеджменту; збільшення власних зусиль для виконання завдання; робота із ситуаціями, наближеними до реальних. Недоліками, на думку другої категорії студентів, стали: труднощі самостійної роботи; труднощі організації графіку роботи; недостатня кількість годин роботи безпосередньо з викладачем; труднощі командної / групової роботи (Narcy-Combes, McAllister, 2011).

Дослідження, проведене в університеті Таїланду (Kasetsart University, Таїланд), довело, що змішане навчання – цінна концепція, яка дозволяє студентам розвивати й відпрацьовувати навички англійської мови за межами класу в будь-який час і в будь-якому місці, де є доступ до мережі Інтернет. Додавання цифрового навчання до аудиторного надало студентам можливість автономної роботи й забезпечило децентралізовану передачу знань. Проте студенти, залучені до дослідження, висловили думку, що змішане навчання не може повністю замінити цінну взаємодію з викладачем. «Людська взаємодія забезпечує відчуття соціальної зв'язаності, що неможливо у віртуальному спілкуванні» (Banditvilai, 2016).

Експериментальне дослідження, проведене у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького (Україна), довело, що до переваг технології цифрового навчання належить гнучкість, безперервність і систематизація формування іншомовної комунікативної компетентності, підвищення мотивації та самоорганізація студентів. Однак упродовж експерименту деякі методи цифрового навчання виявилися складними для студентів. Щоб уникнути таких труднощів, викладачам рекомендовано ретельно, контролюючи обсяг, готувати завдання із чіткими вказівками й роз'ясненнями. Кожне завдання має зацікавити й мотивувати студентів, а для цього необхідно враховувати потреби, інтереси, майбутню професію та практичний досвід здобува-

чів освіти. Змішане навчання повинно розвивати навички іншомовного спілкування на основі попередніх знань студентів і за умов інтеграції дисциплін, що вивчаються ними. До недоліків змішаного навчання українські науковці відносять недоступність / повільність Інтернет-з'єднання. На жаль, проведене дослідження констатувало, що далеко не всі студенти вміють працювати із цифровими технологіями, тобто володіють цифровою грамотністю (Isayeva et al., 2020).

Висновки. Проведений аналіз робіт дозволяє нам зробити висновок, що технологія змішаного навчання має значний потенціал для формування іншомовної комунікативної компетентності, адже надає можливість застосовувати різноманітні інноваційні методи навчання, використовуючи безліч матеріалів, що містять мережа Інтернет; забезпечує доступність роботи в зручний час і в зручному місці; збільшує мотивацію, автономність, безперервність вивчення мови; дозволяє використання командної та групової роботи; забезпечує сприятливе середовище для вивчення мови.

Проте застосування змішаного навчання передбачає ряд передумов, з-поміж яких можна назвати мовну підготовку слухача та його підготовку до роботи із цифровими носіями; доступ до мережі Інтернет. Технологія змішаного навчання потребує й нових акцентів у роботі викладача. Викладач набуває нової ролі фасилітатора в процесі викладання мови, стає «розробником» завдань, що мають відповідати потребам, інтересам студентів, їхньому рівню володіння іноземною мовою. Тобто цифрова й методична грамотність викладача має безпосередній вплив на результат сформованості іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Перспективою подальших досліджень є розроблення завдань, спрямованих на розвиток іншомовної комунікативної компетентності за умов застосування технології змішаного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *ЛОГОС. The art of scientific mind*. 2019. № 3. С. 70–73.
2. Abdullah H. Improving Listening Comprehension for EFL Pre-Intermediate Students through a Blended Learning Strategy. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Educational and Pedagogical Sciences*. 2015. Vol. 9. Number 10. P. 3673–3681. URL: <https://publications.waset.org/10004649/improving-listening-comprehension-for-efl-pre-intermediate-students-through-a-blended-learning-strategy> (accessed date: 15.11.2020).
3. Banditvilai C. Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning. *The Electronic Journal of e-Learning*. 2016. Vol. 14. Issue 3. P. 223–232. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1107134.pdf> (accessed date: 15.11.2020).
4. Djwandono P. The Effect of Blended Learning on Reading Abilities, Vocabulary Mastery, and Collaboration among University Students. *The New English Teacher*. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323779741_The_Effect_of_Blended_Learning_on_Reading_Abilities_Vocabulary_Mastery_and_Collaboration_among_University_Students (accessed date: 15.11.2020).

5. Getta M., Olango M. The impact of blended learning in developing students' writing skills: Hawassa University in focus. *African Educational Research Journal*. 2016. Vol. 4 (2). P. 49–68. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1216188.pdf> (accessed date: 15.11.2020).
6. Isayeva O., Shumylo M., Khmilyar I., Myskiv I., Mylyk O. Blended Learning in Higher Medical Education: Principles and Strategies of Teaching Foreign Languages. *Advanced Education*. 2020. Issue 14. P. 11–18.
7. Isiguzel B. The Blended Learning Environment of the Foreign Language Learning Process: A Balance for Motivation and Achievement. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 2014. Vol. 15. Number 3. Article 10. P. 108–121. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/155735> (accessed date: 15.11.2020).
8. Narcy-Combes M., McAllister J. Evaluation of a Blended Language Learning Environment in a French University and its Effects on Second Language Acquisition. *Asp*. 2011. Vol. 59. P. 115–138. URL: <https://journals.openedition.org/asp/2250> (accessed date: 15.11.2020).
9. Sholihah F., Permadi M., Umamah A. Blended Learning and Extensive Listening: A Promising Collaboration to Enhance Listening Skill. *ELT-Echo*. 2018. Vol. 3. Number 2. P. 88–96. URL: https://www.researchgate.net/publication/335272114_BLENDED_LEARNING_AND_EXTENSIVE_LISTENING_A_PROMISING_COLLABORATION_TO_ENHANCE_LISTENING_SKILL (accessed date: 15.11.2020).
10. Syaifudin M. Improving Students Speaking Skill by Implementing Blended Learning (Online Learning and Classroom). *Jurnal Informa*. 2017. Vol. 3. N. 2. P. 30–34. URL: <https://informa.poltekindonusa.ac.id/index.php/informa/article/view/19> (accessed date: 15.11.2020).

REFERENCES

1. Havrylyak L. S. (2019). Komunikatyvna kompetentnist' yak skladova profesiynoyi pidhotovky suchasnoho fakhivtsya. [Communicative Competence as a Constituent of Professional Training of a Modern Specialist]. *ΑΙΓΙΟΣ. The art of scientific mind*. № 3. C. 70–73. [in Ukrainian].
2. Abdullah H. Improving Listening Comprehension for EFL Pre-Intermediate Students through a Blended Learning Strategy. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Educational and Pedagogical Sciences*. 2015. Vol. 9. Number 10. P. 3673–3681. URL: <https://publications.waset.org/10004649/improving-listening-comprehension-for-efl-pre-intermediate-students-through-a-blended-learning-strategy> (accessed date: 15.11.2020).
3. Banditvilai C. Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning. *The Electronic Journal of e-Learning*. 2016. Vol. 14. Issue 3. P. 223–232. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1107134.pdf> (accessed date: 15.11.2020).
4. Djwandono P. The Effect of Blended Learning on Reading Abilities, Vocabulary Mastery, and Collaboration among University Students. *The New English Teacher*. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323779741_The_Effect_of_Blended_Learning_on_Reading_Abilities_Vocabulary_Mastery_and_Collaboration_among_University_Students (accessed date: 15.11.2020).
5. Getta M., Olango M. The impact of blended learning in developing students' writing skills: Hawassa University in focus. *African Educational Research Journal*. 2016. Vol. 4 (2). P. 49–68. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1216188.pdf> (accessed date: 15.11.2020).
6. Isayeva O., Shumylo M., Khmilyar I., Myskiv I., Mylyk O. Blended Learning in Higher Medical Education: Principles and Strategies of Teaching Foreign Languages. *Advanced Education*. 2020. Issue 14. P. 11–18.
7. Isiguzel B. The Blended Learning Environment of the Foreign Language Learning Process: A Balance for Motivation and Achievement. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 2014. Vol. 15. Number 3. Article 10. P. 108–121. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/155735> (accessed date: 15.11.2020).
8. Narcy-Combes M., McAllister J. Evaluation of a Blended Language Learning Environment in a French University and its Effects on Second Language Acquisition. *Asp*. 2011. Vol. 59. P. 115–138. URL: <https://journals.openedition.org/asp/2250> (accessed date: 15.11.2020).
9. Sholihah F., Permadi M., Umamah A. Blended Learning and Extensive Listening: A Promising Collaboration to Enhance Listening Skill. *ELT-Echo*. 2018. Vol. 3, Number 2. P. 88–96. URL: https://www.researchgate.net/publication/335272114_BLENDED_LEARNING_AND_EXTENSIVE_LISTENING_A_PROMISING_COLLABORATION_TO_ENHANCE_LISTENING_SKILL (accessed date: 15.11.2020).
10. Syaifudin M. Improving Students Speaking Skill by Implementing Blended Learning (Online Learning and Classroom). *Jurnal Informa*. 2017. Vol. 3. N. 2. P. 30–34. URL: <https://informa.poltekindonusa.ac.id/index.php/informa/article/view/19> (accessed date: 15.11.2020).

УДК 373.3.091.313

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-39>**Тетяна ВАСЮТИНА,***orcid.org/0000-0003-0253-1932**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) tetyana.vasyutina@gmail.com***Оксана КОХАНКО,***orcid.org/0000-0002-9644-4233**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) o.g.kohanko@gmail.com***Тетяна ЗОЛОТАРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-7533-4676**студентка магістратури факультету педагогіки і психології
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) zolotarenkotetiana@ukr.net*

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНУРЕНЬ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ПРИКЛАД МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В STREAM-ОСВІТІ

Тема та зміст статті зумовлені сучасними змінами в освітній системі України та реформами, які активно впроваджуються у шкільну практику. У статті висвітлено проблему реалізації різних рівнів інтегрованого навчання в освітньому процесі початкової школи, здійснено короткий ретроспективний аналіз розвитку інтеграції як філософської категорії в освіті, її типів і видів, методів і засобів. Роз'яснено три підходи до здійснення інтегрованого навчання учнів: мультидисциплінарний, міждисциплінарний (інтердисциплінарний) і трансдисциплінарний. Окреслено важливість багатоваріантності впровадження міждисциплінарної інтеграції у навчання здобувачів освіти, наведено приклади її результативності через застосування однієї з технологій концентрованого навчання та STREAM-освіти у практиці початкової школи.

Авторами обґрунтовано феномен «занурення» (в сучасному досвіді зустрічається термін «хвильове занурення») як один із давно відомих методів інтегрованого навчання, який розглядається в педагогіці та психології крізь призму технологій концентрованого навчання та проєктної діяльності учнів. Занурення в теорії освітніх технологій (Г. Селевко та інші) представлено у вигляді кількох моделей: сугестивної, двопредметної, тематичної, евристичної (проєктної), занурення в культуру та циклової.

У публікації висвітлено досвід експериментального впровадження хвильового занурення у 2-му класі НУШ на тему «Подорожуємо Україною», метою якого було формування основ громадянської компетентності в учнів (елементарних навичок критичного мислення та знань про права дітей). Це занурення було евристичною (проєктною) моделлю концентрованого навчання, яке позиціонувалося як тривалий інформаційно-прикладний проєкт із підпорядкуванням змісту всіх уроків і позаурочної діяльності STREAM-освіти. На основі одержаних експериментальних результатів зроблено висновок про ефективність занурень і як моделі концентрованого навчання, і як методу успішної міждисциплінарної інтеграції в умовах STREAM-освіти початкової школи.

Ключові слова: інтеграція, інтегроване навчання, занурення, хвильове занурення, STREAM-освіта, проєкт.

Tetiana VASIUTINA,

orcid.org/0000-0003-0253-1932

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) tetyana.vasyutina@gmail.com*

Oksana KOHANKO,

orcid.org/0000-0002-9644-4233

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education
National Pedagogical Dragomanov University,
(Kyiv, Ukraine) o.g.kohanko@gmail.com*

Tetiana ZOLOTARENKO,

orcid.org/0000-0002-7533-4676

*Master's Student at the Faculty of Pedagogy and Psychology
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) zolotarenkotetiana@ukr.net*

METHODOLOGY OF ORGANIZING IMMERSION IN PRIMARY SCHOOL AS AN EXAMPLE OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN STREAM EDUCATION

The topic and content of the article are due to modern changes in the educational system of Ukraine and reforms that are being actively implemented in school practice. In particular, the problem of implementation of different levels of integrated learning in the educational process of primary school is covered; a brief retrospective analysis of the development of integration as a philosophical category in education, its types and kinds, methods and tools is conducted. Three approaches to the implementation of integrated student learning are explained: multidisciplinary, interdisciplinary and transdisciplinary. The importance of multivariate introduction of interdisciplinary integration in the education of students is outlined, examples of its effectiveness are given through the application of one of the models of technologies of concentrated learning and STREAM education in the practice of primary school.

The authors substantiate the phenomenon of "immersion" (nowadays the term "wave immersion" occurs) as one of the long-known methods of integrated learning, which is considered in pedagogy and psychology through the prism of concentrated learning technologies and project activities of students. Immersion in the theory of educational technologies (H. Selevko and others) is presented in the form of several models: suggestive, two-subject, thematic, heuristic (project), immersion in culture and cyclic.

The publication highlights the experience of experimental implementation of wave immersion in the 2nd grade of NUS on the topic "Traveling Across Ukraine", which aimed to form the foundations of civic competence in students (basic skills of critical thinking and knowledge of children's rights). This immersion was a heuristic (project) model of concentrated learning, positioned as a long-term information-applied project with the subordination of the content of all lessons and extracurricular activities to STREAM education. Based on the obtained experimental results, a conclusion was made about the effectiveness of immersion. It is effective as a model of concentrated learning as well as a method of successful interdisciplinary integration in the STREAM education of primary school.

Key words: *integration, integrated learning, immersion, wave immersion, STREAM education, project.*

Постановка проблеми. Реформування системи освіти України, запровадження Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) зумовили пошук нового змісту, форм, методів і засобів навчання молодших школярів, які б враховували їхні запити і формували ключові компетентності та наскрізні уміння, передбачені чинним Державним стандартом початкової освіти та Концепцією НУШ. Запровадження як інтегрованих курсів, так і наявність окремих предметів у розкладі зумовили ситуацію, що українському вчителю, який звик реалізу-

вати дисциплінарний підхід до навчання протягом багатьох років, доводиться (майже самотужки) розбиратися з широкою палітрою видів, підходів та засобів інтегрованого навчання, представлених у численних інтернет-ресурсах і методичних посібниках. У зв'язку з цим ми хочемо поділитися думками щодо досвіду і перспектив запровадження у початковій школі одного з методів інтегрованого навчання – занурень як одного зі способів організації освітнього процесу в умовах STEM (STREM, STREAM)-освіти, що вже практикується в закладах освіти України різних ступенів.

Аналіз досліджень. Вивчення інформаційних джерел, зокрема публікацій Міжнародного освітнього центру INSIGHT, КМДШ, педагогічного досвіду дозволило встановити, що занурення (інколи педагоги називають його хвильовим зануренням) – це один із навчальних підходів, який базується на засадах інтеграції та проектної діяльності і передбачає вивчення предметів у межах однієї теми протягом певного часу (Офіційний, 2019).

Занурення, за задумом педагогів О. Буковської, Л. Фісунова, П. Соколовської, І. Іщук та інших сприятимуть тому, що учні отримують цілісне уявлення про світ, адже вивчають явища з точки зору різних наук і вчать вирішувати реальні проблеми за допомогою знань із різних дисциплін. Досвід їх проведення у закладах приватної форми власності (КМДШ, Академія А+) показав, що хвильові занурення сприяють комплексному сприйняттю і усвідомленню матеріалу, дозволяють урізноманітнити види і форми діяльності учнів, дотримуючись обраної теми (Офіційний, 2019).

Мета статті – з'ясування сутності поняття «занурення», які саме інтеграційні підходи у ньому представлені, які характеристики вони мають з огляду на проектну діяльність і показати на прикладі, як їх можна організувати у початкових класах НУШ.

Виклад основного матеріалу. Дослідження базових психологічних джерел дозволило встановити, що поняття «занурення» сягає своїм корінням психодидактики (О. Сергеєнкова, Г. Селевко). Так, у психології метод занурення розглядається як «активний метод навчання з використанням елементів релаксації, навіювання та гри. На відміну від інших методів навчання, де основний акцент впливу на учнів припадає на переконання, метод занурення здебільшого спирається на навіювання. Переконання впливають насамперед на людей із розвиненим логічним мисленням, тоді як навіювання ефективно не тільки для таких людей, але й для людей із не досить розвиненим логічним мисленням, якими є учні 1-2 класів початкової школи. Якщо переконання супроводжується помірною критикою з боку того, хто переконує, то навіювання розраховане на некритичне сприйняття повідомлень, у яких щось стверджується або заперечується без доведення» (Метод, 2019: 160). Цей факт, на нашу думку, яскраво ілюструє суть групової роботи з молодшими школярами у проектній діяльності, зокрема на дослідницькому етапі.

Г. Селевко занурення розглядає крізь призму технології концентрованого навчання, в основу якої покладено такі цільові орієнтації: скорочення розриву між збільшенням обсягу навчальної

інформації та обмеженням у часі, передбаченому на його опрацювання; прискорення та інтенсифікація освітнього процесу за рахунок стиснення (концентрації) навчальної інформації; активізація пізнавальних інтересів учнів за рахунок загального бачення перспективи; вироблення швидкості виконання розумових дій (загально-навчальних навичок); цілісне формування якостей особистості, необхідних для прискореного засвоєння матеріалу (концентрація уваги, цілеспрямованість); формування схемного, знакового, символічного, критичного мислення (Селевко, 2006: 489). При цьому автор рекомендує застосовувати групові та індивідуальні організаційні форми навчання, які є ключовими у проектній діяльності учнів.

У контексті технології концентрованого навчання Г. Селевко розглядає кілька моделей занурень: сугестивна, двопредметна, тематична, евристична (проектна), занурення у культуру та циклова («конвеєрна», «вахтова») (Селевко, 2006: 495). Так, робота учнів за моделлю сугестивного занурення (В. Мясичев, Д. Узнадзе, Г. Лозанова) забезпечує надзвичайно високу концентрацію уваги і посилення (розкриття) творчих здібностей учнів в умовах інтегрованого вивчення того чи іншого питання (Селевко, 2006: 490).

Аналіз фахової літератури з питань інтеграції, цілісного поєднання знань у систему свідчить, що проблема своєю глибиною сягає в освітній фундаменталізм і розпочинається з праць педагогів-класиків Й. Гербарта, Дж. Дьюї, Я. Коменського, Дж. Локка, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського. Протягом наступних років думка про інтегроване навчання учнів міцніє, і вже у ХХ столітті вчителі-новатори активно впроваджують внутрішньо-предметну інтеграцію (Ш. Амонашвілі, П. Ерднієв, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов) та експериментують із міжпредметною (інтегровані уроки, інтегровані навчальні курси) (О. Алексеєнко, Н. Бібік, М. Вашуленко, С. Волокова, Н. Коваль, Л. Кочина, Т. Пушкарьова, О. Савченко, В. Тименко).

Світова практика пропонує три підходи до здійснення інтегрованого навчання учнів: мультидисциплінарний, міждисциплінарний (інтердисциплінарний) і трансдисциплінарний (Т. Аугсбур, Дж. Кляйн, Л. Мітл, Д. Мос, Б. Ніколеску, Т. Осборн).

Найвідомішим для вчителя є *мультидисциплінарний* підхід. Він має багато спільного із традиційним навчанням і є, на нашу думку, перехідним між предметним та інтегрованим навчанням. Діти вивчають тему чи проблему з різних сторін, але при цьому межі навчальних предметів не порушу-

ються. У такому контексті вчитель може проводити інтегровані уроки чи дні, викладати інтегровані навчальні курси, не «ламаючи» традиційний розклад уроків. Такі занурення учнів у тему спряють формуванню у них цілісного уявлення про світ і працюють на засвоєння ґрунтовних предметних компетенцій. І. Большакова пропонує такі способи мультидисциплінарної інтеграції: інтеграція навчальних предметів у межах освітніх галузей, інтеграція-ф'южін (злиття), організація навчання у навчальних осередках, інтеграція паралельних дисциплін, інтеграція навчання за тематичними циклами (Коханко, 2019).

Міждисциплінарний і трансдисциплінарний підходи ефективно апробовані авторськими школами на заході та в американській системі. Звісно, вони мають своїх прибічників і критиків. Такі інтеграційні підходи передбачають стирання чітких меж та обрисів навчальних предметів. Так, *міждисциплінарна* інтеграція має на меті вивчення учнями теми з використанням знань і вмінь із різних наукових галузей. Тому вчитель з учнями можуть переносити методи дослідження з однієї науки в іншу, а учні засвоюють не конкретні предметні знання, а систему знань про досліджуване явище. Прикладами міждисциплінарної інтеграції є інтегроване вивчення однієї теми, що включає знання з різних навчальних дисциплін або інтегрований навчальний курс на основі будь-якого навчального предмета.

Найскладнішим є *трансдисциплінарний* підхід до інтегрованого навчання. Його ми спостерігаємо у низці світових технологій вільного виховання, які відмовилися від класно-урочної системи (Вальдорфська школа, «Школи саморозвитку» М. Монтесорі, трудова школа С. Френе, «Школа Саммерхілл» О. Ніла, школа-парк). Цей підхід передбачає повне злиття навчальних дисциплін і створення єдиного освітнього середовища, в якому дитина самостійно визначає тему для дослідження. Якщо у міждисциплінарному підході ми формуємо тему для вивчення з огляду на навчальні предмети, то при трансдисциплінарному підході – відштовхуємося від потреб та інтересів дитини до пошуку потрібного знання у певних наукових галузях (Nicolescu, 1999).

Розглядаючи занурення з точки зору проектної діяльності, варто зазначити, що її організації і проведенню у початковій школі приділяється значна увага в сучасній освітній практиці. Аналізуючи фахову періодику, спостерігаємо наявність систематичних рубрик у виданнях, в яких висвітлюються учнівські проекти з різною тематикою, формами організації, особливостями проведення,

представлення і оцінювання результатів проектів. Основними для педагогів у цьому питанні є праці вчених і практиків у таких напрямках: педагогічні та філософські аспекти проектної технології (Дж. Дьюї, У. Кілпатрик), методичні орієнтири соціально-педагогічного проектування (В. Кутьєв, Л. Філіпов); особливості становлення та розвитку загальної і проектної культури студентів і педагогів, проектування як освітня технологія, проектування програм, засобів і способів педагогічної діяльності (Н. Бібік, В. Бондар, О. Лінник, О. Пехота, О. Савченко, Г. Селевко, О. Онопрієнко, А. Цимбалару та інші вчені).

Що стосується учнівських проектів і методики їх організації, то тут доречно згадати доробок педагогів Л. Беліменко, Т. Гільберг, І. Грущинської, О. Кондратюк, С. Липки. Цінними для педагогів є ідеї з методичним супроводом для організації проектної діяльності учнів із предметів і модельних тижнів, представлені в обох Типових освітніх програмах, за якими навчаються сучасні молодші школярі (О. Савченко, Р. Шиян).

Узагальнюючи існуючий досвід, доречно згадати напрями, за якими характеризують учнівські проекти: за характером домінантної діяльності у проекті (інформаційні, дослідницькі, рольові, ігрові, прикладні), за предметно-змістовою сферою інтересів (до якого предмету чи предметів відноситься проект, чи передбачений він освітньою програмою і конкретним предметом, чи створюється педагогом та учнями), за кількістю учасників у проекті (індивідуальні, фронтальні, колективні (парні, групові), за термінами виконання (короткотермінові, середньої тривалості або довготривалі); за рівнем реалізації міжпредметних зв'язків (однопредметні чи інтегровані), за формою презентації чи захисту результатів проекту (пленарні, стендові, мультимедійні, рольові); за характером залучення вчителя до виконання проектів (безпосередня координація чи прихована з урахуванням віку дітей) (Васютіна, 2015).

Протягом 2018-2020 років ми проводили наукове дослідження за темою «Формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи у процесі хвильового занурення в умовах STREAM-освіти» у ЗЗСО № 258 м. Києва у 2-му класі НУШ. Зупинимося детальніше на його організаційних особливостях та одержаних результатах (Хвильове, 2020).

Аналіз практики роботи у цьому державному закладі освіти показав, що занурення є одним зі способів міждисциплінарної інтеграції. Вони представлені у довготривалій проектній діяльності школярів і досить вдало поєднуються з іде-

Таблиця 1
Види робіт на дослідницькому етапі занурення для групи «Ремесла та народні промисли» в проєкті «Подорожуємо Україною» у напрямках STREAM- освіти

<i>Напрямами STREAM- освіти та предмети, на яких вона реалізовується в зануренні</i>					
Science Я досліджую світ	Technology Інформатика	Reading + Writing Читання, письмо	Engineering Трудове навчання	Art Музичне та образотворче мистецтво	Mathematics Математика
Пошук інформації з теми дослідження, її узагальнення та систематизація (учні готують невеликі повідомлення про кілька ремесел і народних промислів (за вибором). Під час виконання цієї частини дослідження варто скористатися такими стратегіями формування критичного мислення: таблиця Знаємо-Хочемо дізнатися-Дізналися; кластер; асоціативний куш; мозковий штурм; кошик ідей	Створення мультимедійної презентації на основі отриманої інформації	Узагальнення результатів дослідження і виготовлення лепбука. Розбір нових термінів, орфограм. Вивчення частин мови у реченнях на прикладах підготовлених повідомлень. Використання технологій розвитку критичного мислення асоціативний куш, сенкан, ромашка Блума	За допомогою цеглинок LEGO або/і 3D ручки зображення особливостей кожного ремесла / народного промислу, обраного учнями для дослідження	Виготовлення лепбуку та створення до нього ілюстрацій за матеріалами вивчених ремесел і народних промислів. Створення виробів (традиційного українського посуду) з пластиліну, пластикового посуду. Вивчення різних технік малювання аквареллю, гуашшю. Виготовлення аплікацій-композицій, пов'язаних із об'єктом дослідження	Створення і розв'язання математичних задач і прикладів, пов'язаних із об'єктами вивчення. Створення математичних завдань під час презентації результатів дослідження розв'язують учасники інших груп

ями STREAM-освіти. При збереженні традиційного розкладу у класі і класичного предметного навчання педагога ЗЗСО № 258 успішно комбінують урочну і позаурочну діяльність під єдиною темою проєкту. Розподіл навчального навантаження учнів у нашому дослідженні відбувався відповідно до освітніх галузей і складників STREAM-освіти: Science (ОГ «Природничка», «Соціальна та здоров'язбережувальна» (Я досліджую світ), Technology (ОГ «Інформатична» (інформатика), Reading + Writing (ОГ «Мовно-літературна» (читання, письмо) Engineering (ОГ «Технологічна» (трудове навчання), Art (ОГ «Мистецька» (музичне та образотворче мистецтво), Mathematics (ОГ «Математична» (урок математики).

Організаційно-методичними орієнтирами в організації хвильового занурення у 2-му класі в умовах STREAM-освіти у цьому дослідженні ми виділили такі:

1) підпорядкування тематики і змісту роботи в хвилі загальношкільній науково-дослідній темі (у нашому випадку це «Підвищення якості освіти та її результативності шляхом формування ключових і предметних компетентностей учнів»);

2) вибір теми занурення разом із учнями, яка була б їм цікавою і водночас не надто відхилялася від календарно-тематичного планування загалом і предметів-складників STREAM-освіти зокрема;

3) узгодження діяльності класу у хвилі з вчителями-предметниками (інформатика, іноземна мова, музичне мистецтво) з метою корекції змісту і методики проведення їхніх уроків з темою занурення, що є однією з умов здійснення міждисциплінарної інтеграції;

4) розробка орієнтовного змісту, методів, форм, засобів роботи на етапах проєкту (підготовчому, дослідницькому, підсумковому) з урахуванням того, що занурення буде здійснюватися як під час уроків, так і в позаурочній діяльності (на ГПД, вдома, під час екскурсій, прогулянок);

5) прогнозування і підбір обладнання, яке відповідає темі роботи класу (групи) у хвильовому зануренні та предметам STREAM-освіти: інформаційних ресурсів і технічних засобів (програми Microsoft PowerPoint, Microsoft Word, точковий рисунок, Paint, 3D ручки, принтери), літературних творів (наприклад, додатково ознайомити дітей із оповіданням В. Сухомлинського, зміст якого можна інтерпретувати з позиції дотримання чи порушення прав дітей), атласів і карт (Я досліджую світ), творів мистецтва, конструкторів LEGO;

6) пояснення учням суті роботи у хвилі як довготривалому проєкту та її відмінність від зви-

чайних уроків (активне навчання разом і в групах з використанням елементів релаксації, навіювання та гри; можливість вільно висловлювати своєї думки, некритичне сприйняття повідомлень з боку інших учасників, у яких щось стверджується або заперечується без доведення), етапів роботи над темою, підготовкою результатів, їх представленням та оцінюванням;

7) складання загальних правил роботи у проєкті-зануренні всього класу та безпосередньо у групах на кожному з її етапів.

Для нашого дослідження ми обрали евристичну (проєктну) модель занурення і назвали її «Подорожуємо Україною». Відповідно до тематики ми розробили його зміст і методику, в яких були використані ідеї освітніх платформ “Living Democracy” (ілюстровані картки з правами дітей), «Критичне мислення» (О. Пометун, вправи на розвиток критичного мислення) та приклади впровадження STREAM-освіти (К. Крутій, Л. Фісунова (Освітній центр “Insight” КМДШ) (Хвильове, 2020).

Згідно із завданнями занурення учні були об’єднані в такі гетерогенні групи: «Природа України», «Видатні постаті», «Визначні пам’ятки», «Ремесла та народні промисли», «Водойми». Учасники повинні були виконувати відповідні завдання в межах предметів STREAM під час уроків та у позаурочній роботі. Важливим є те, що при роботі над зануренням не порушувалася тематика і логіка викладання уроків, передбачених навчальним розкладом закладу освіти.

Наведемо приклад організації занурення «Подорожуємо Україною» у 2-му класі в таблиці 1 (Хвильове, 2020).

У процесі роботи (на прикладі програмних літературних творів, інформації природничого характеру, математичних задач) учням пропонувалися різні вправи з розвитку критичного мислення (асоціативний куш, незакінчені речення, сенкан,

кероване читання з передбаченням) та вправи і дидактичний матеріал з інструментарію DOCCU (Living Democracy) («Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», ілюстровані картки з правами дітей і сюжети творів, у яких ці права порушувалися (завдання подані у вигляді листів від казкових героїв, які просять про допомогу у вирішенні питань порушення їх дитячих вправ).

Як показали результати нашого дослідження, учні експериментального класу, які працювали за нашою методикою, продемонстрували вищий рівень сформованості складників громадянської компетентності, на розвиток і формування яких була спрямована робота в зануренні «Подорож Україною» (Хвильове, 2020).

Висновки. Таким чином, узагальнивши інформацію з різних доступних джерел і результати експериментального дослідження, можна констатувати, що занурення у початковій школі – це метод навчання, який базується на засадах психодидактики (з використанням елементів релаксації, навіювання та гри), міждисциплінарної інтеграції та довготривалої проєктної діяльності. Це складник технології концентрованого навчання, який є прикладом моделі евристичного (проєктного) занурення.

Одержані результати засвідчили, що повноцінна організація занурень у початковій школі можлива за умови запровадження STREAM-освіти. Це дозволяє педагогам більш інтенсивно інтегрувати навчальний матеріал, ширше використовувати інтерактивні вправи та вправи на розвиток критичного мислення, організувати групову роботу в межах занурень з учнями як під час уроків, так і в позаурочній діяльності. Цілком ймовірно, що дуже скоро і трансдисциплінарний рівень інтеграції буде під силу творчим вчителям, які не бояться «ламати» стереотипи, рамки та межі дисциплінарного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васютіна Т. М. Методичні орієнтири організації проєктної діяльності учнів з природознавства у початковій школі. *Початкова школа*. 2015. № 11. С. 50–54.
2. Коханко О. Г. Історичні аспекти розвитку інтегрованого підходу в освіті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*. Випуск 30 : збірник наукових праць / за наук. ред. академіка В. І. Бондаря. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 94–104.
3. Метод занурення. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhicienkova_IL.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
4. Офіційний сайт КМДШ. URL: https://www.creativeschool.com.ua/wave_of_september/#more-11102 (дата звернення: 18.09.2020).
5. Селевко Г. К. *Енциклопедія образовательных технологий: в 2 т. Т. 1. М. : НИИ школьных технологий*. 2006. 816 с.
6. Nicolescu V. The transdisciplinary evolution of learning. URL: http://www.learndev.org/dl/nicolescu_f.pdf (дата звернення: 04.04.2019).
7. Хвильове занурення. Золотаренко Т. О. Конкурсна робота «Формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи у процесі хвильового занурення в умовах STREAM-освіти». URL: <http://vspu.edu.ua/content/hot/re/a7.pdf>.

REFERENCES

1. Vasyutina T. M. Metodychni oryentyry orhanizatsiyi proektnoyi diyalnosti uchniv z pryrodoznavstva u pochatkoviy shkoli. [Methodical guidelines for the organization of project activities of students in science in primary school]. Elementary School. 2015. № 11. P. 50–54 [in Ukraine].
2. Kokhanko O. H. Istorychni aspekty rozvytku intehrovanoho pidkhodu v osviti. [Historical aspects of the development of an integrated approach in education]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 17. Theory and practice of teaching and education. Issue 30: a collection of scientific papers / by scientific editor. Academician V. I. Bondar. Kyiv : M. P. Drahomanov National Pedagogical University Publishing House, 2019. P. 94–104 [in Ukraine].
3. Metod zanurennya. [The method of immersion]. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf [in Ukraine].
4. Ofitsiyyny sayt KMDSH. [Official site of KMDSH]. URL: https://www.creativeschool.com.ua/wave_of_september/#more-11102 [in Ukraine].
5. Selevko H. K. Ėntsyklopedyya obrazovatelnykh tekhnolohyy: [Encyclopedia of educational technologies]: in 2 vols. Vol. 1. M. : Research Institute of School Technologies. 2006. 816 p. [in Russian].
6. Nicolescu V. The transdisciplinary evolution of learning. URL: http://www.learndev.org/dl/nicolescu_f.pdf.
7. Khvylove zanurennya. Zolotarenko T. O. Konkursna robota “Formuvannya osnov hromadyanskoyi kompetentnosti v uchniv pochatkovoyi shkoly u protsesi khvylovoho zanurennya v umovakh STREAM-osvity”. [Wave immersion. Zolotarenko T. O. Competitive work “Formation of the foundations of civic competence in primary school students in the process of wave immersion in STREAM-education”]. URL: <http://vspu.edu.ua/content/hot/reya7.pdf> [in Ukraine].

Алла ВЕЛІХОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8405-3075
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри методики професійного навчання
Миколаївського національного аграрного університету
(Миколаїв, Україна) velih@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЕНЕРГЕТИКІВ В УМОВАХ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ, РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Аналіз тенденцій сучасного стану економічного розвитку України, ринку й умов праці, які постійно змінюються, виявили проблему наявності відповідного рівня емоційного інтелекту у майбутніх інженерів-енергетиків. Для вивчення цієї проблеми були опрацьовані моделі емоційного інтелекту за двома напрямками: як сукупність компонентів, які об'єднують різні психічні феномени за змішаною моделлю; як система здатностей (Д. Гоулмана, Д. Мейера, Дж. Меттьюса, П. Селовея, Р. Бар-Она, Р. Робертса, Д. Люсіна, М. Манойлова), проведено категоріальний аналіз термінів «емоційний інтелект», «емоційна компетентність», виявлені подібності й відмінності, які дозволяють стверджувати, що достатній рівень сформованості емоційного інтелекту дозволяє вибудовувати ефективну взаємодію працівників енергетичної сфери у процесі виконання їхніх професійних обов'язків і входить до складу сукупностей компетенцій як одного зі складників професійної компетенції. Найкращі результати у побудові кар'єри приносить відповідний рівень розвитку емоційного інтелекту у поєднанні глибоких професійних знань із потужною мотивацією.

У статті представлено досвід навчання здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету Миколаївського національного аграрного університету за авторською програмою розвитку емоційного інтелекту майбутніх інженерів під час їхнього професійного навчання шляхом організації цілеспрямованої зовнішньої дії (активних форм навчання) на розвиток кожного з чотирьох складників (автори А. Б. Веліховська, В. М. Курепін) при викладанні дисциплін суспільно-гуманітарного напрямку: умови забезпечення якості реалізації програми та найбільш ефективні стратегії її реалізації; форми і методи, зокрема нестандартні, проведення практичних занять; труднощі та проблеми реалізації; основні аспекти формування навичок ефективної взаємодії у колективі, здатність працювати в команді, висока адаптивність до соціальних ситуацій, які постійно змінюються; техніки тренування когнітивного мислення.

Результати роботи за програмою, представленою авторами, дозволяють обґрунтувати можливість формування емоційного інтелекту в рамках моделі когнітивних здатностей, а також відкривають нові можливості для формування емоційної компетентності в теоретичному і практичному планах, вирішувати питання підготовки майбутніх інженерів-енергетиків до роботи в нових умовах.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, емоція, здатність, ідентифікація емоцій, керування емоціями.

Alla VELIKHOVSKA,
orcid.org/0000-0002-8405-3075
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Vocational Training Methods
Mykolayiv National Agrarian University
(Mykolaiv, Ukraine) velih@ukr.net

METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF INTELLIGENCE OF FUTURE POWER ENGINEERS IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL TRAINING, DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES

Analysis of the current state of economic development of Ukraine, the market and working conditions, which are constantly changing, revealed the problem of having the appropriate level of emotional intelligence in future energy engineers. To study this problem, models of emotional intelligence were developed in two directions: as a set of components that combine different mental phenomena in a mixed model; as a system of abilities (D. Goleman, D. Meyer, J. Matthews, P. Selovey, R. Bar-On, R. Roberts, D. Lusin, M. Manoilov), a categorical analysis of the terms "emotional intelligence", "emotional competence", identified similarities and differences that suggest that a sufficient level of emotional intelligence allows you to build effective interaction of energy workers in the performance of their professional duties and is part of a

set of competencies as one of the components of professional competence. The best results in career building are brought by the corresponding level of development of emotional intelligence in combination of deep professional knowledge with strong motivation.

The article presents the experience of higher education students of the Faculty of Engineering and Energy of Mykolayiv National Agrarian University on the author's program of emotional intelligence of future engineers in the course of their professional training by organizing targeted external action (active forms of learning) for the development of each of the four components (authors A. B. Velikhovska, V. M. Kurepin) in teaching social sciences and humanities; conditions for ensuring the quality of program implementation and the most effective strategies for its implementation; forms and methods, in particular non-standard, conducting practical classes; difficulties and problems of implementation; main aspects of the formation of skills of effective interaction in the team, the ability to work in a team, high adaptability to constantly changing social situations; cognitive thinking training techniques.

The results of the program presented by the authors allow to substantiate the possibility of forming emotional intelligence within the model of cognitive abilities, as well as open new opportunities for the formation of emotional competence in theoretical and practical terms, to address future engineers to work in new conditions.

Key words: *emotional intelligence, emotional competence, emotion, ability, emotion identification, emotion management.*

Постановка проблеми. Надійне енергозабезпечення є одним із основних стратегічних пріоритетів у XXI столітті, найважливішою умовою функціонування усіх сфер економіки країн світу. Україна не є винятком, тому розвиток енергетичної галузі розглядається як шлях до економічної незалежності країни.

Стрімкий розвиток технологій спричинив зміни як у концепції розвитку країни, так і в концепції розвитку освіти, зокрема підготовки майбутніх інженерів-енергетиків. На перше місце виходить необхідність підготувати фахівців, здатних працювати в епоху змін, стрімкого розвитку технологій, зміни концепцій і пріоритетів. Підготовка таких працівників цілком лягає на плечі закладів вищої освіти України.

В сучасних економічних умовах перед компаніями особливої гостроти набула проблема залучення і утримання висококваліфікованих працівників. Найбільш актуальним при відборі і професійному зростанні співробітників стає виявлення і розвиток у кандидатів і працівників навичок до ефективної взаємодії у колективі, здатність працювати в команді, висока адаптивність до соціальних ситуацій, які постійно змінюються. Перелічені навички є складниками емоційної компетенції працівників [9]. Однією з умов готовності майбутнього інженера-енергетика до роботи в сучасних компаніях є наявність високого рівня сформованості емоційного інтелекту (далі – EQ).

Мета статті – розгляд методологічних основ формування емоційного інтелекту майбутніх інженерів-енергетиків в умовах їх професійного навчання.

Математиці, мові, мистецтву навчають із дитинства, в той час як науці керування власними емоціями не приділяли достатньої уваги. Тривалий час вважалося, що емоційна сфера є чимось ірраціональним, такою, яка не піддається жодним пра-

вилам і тому її не можна сформувати. Проте професійний успіх людини на 85% залежить від soft skills («м'яких» людських навичок, які належать до сфери EQ) і лише на 15% – від hard skills (технічних, професійних навичок). «Дуже важливо розуміти, що EQ – це не протипага інтелекту, це не триумф серця над головою – це єдиний шлях перетину обох», – зазначав у своїх працях Девід Р. Карузо, психолог, професор кафедри психології Єльського університету, співавтор концепції EQ [13].

Поняття емоційного інтелекту EQ увів клінічний фізіолог Рувен Бар-Он у 1985 році. У 1996 році він презентував учасникам зборів американської асоціації психологів у Торонто свій тест EQ-і (Emotional Quotient Inventory), який містив перелік питань для визначення коефіцієнту емоційного інтелекту. Популярність теорії розвитку емоційного інтелекту (далі – EQ) в сучасному світі зумовлена тим, що змістові характеристики EQ є фактором особистісного і професійного розвитку, які впливають на успішність життєдіяльності на різних вікових етапах.

Аналіз досліджень. Проблема EQ у працях зарубіжних вчених розглядається у двох напрямках: 1) дослідження EQ як сукупності компонентів, що об'єднують різні психічні феномени за змішаною моделлю (Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Р. Бояцис, К. Петрідес) [12; 13]; 2) як система здатностей особистості (Дж. Мейер, П. Соловей, Д. Карузо) [10; 11]. Система, запропонована цими науковцями, включає такі компоненти: сприйняття, ідентифікація емоцій, їх вияв; управління власними емоціями та емоціями інших осіб; використання емоцій для вирішення завдань, зокрема фасилітації мислення; розуміння й аналіз емоцій.

У 1995 році, продовжуючи вдосконалювати власну теорію, Д. Гоулман [2] виділив такі аспекти EQ: самосвідомість, самоврядування, соціальна поінформованість, управління взаємовідносинами.

На відміну від нього, Р. Бар-Он запропонував виділяти п'ять сфер компетентностей, кожна з яких включає такі субкомпоненти: пізнання себе (впевненість; усвідомлення і прийняття власних емоцій, самоповага, самоактуалізація, незалежність); навички спілкування (емпатія, соціальна відповідальність, міжособистісні взаємини); адаптивність (виявлення і вирішення проблем, реальне бачення суті, гнучкість); стресостійкість (стійкість, самоконтроль, вміння миттєво приймати рішення); оптимізм. Ми розуміємо EQ як здатність усвідомлювати й керувати власними емоціями, вміння розуміти емоції інших, впливати на них та маніпулювати ними.

У своїх наукових працях Д. Люсіна та М. Манойлова [6] розглядають EQ з урахуванням внутрішньо- і міжособистісних аспектів, які містять здатності до розуміння і управління чужими і власними емоціями. Внутрішньо-особистісний аспект містить усвідомлення власних почуттів; самооцінку, самовпевненість, гнучкість, адаптивність, оптимізм, самоконтроль, зацікавленість, новаторство, мотивацію. До міжособистісного аспекту входять комунікативність, відкритість, емпатія, здатність враховувати й розвивати інтереси іншої людини, взаємоповага, корпоративність. В якості основних характеристик виділяють такі з них: емпатія, толерантність, асертивність і самооцінка.

Проведений теоретичний аналіз дозволив констатувати наявність різних підходів до визначення змістових характеристик і створення моделей, які описують взаємозв'язок і взаємозумовленість [5]. Тому ми розглядатимемо EQ як поєднання когнітивного, регулятивного і поведінкового компонентів.

Виклад основного матеріалу. Нині більшість компаній працює над тим, щоб забезпечити глобальну закупку, глобальний продаж, глобальну оплату, глобальну доставку і глобальні мандрівки для усіх. Професія інженера-енергетика не передбачає концентрацію на людині, людських стосунках. В основу професійної діяльності покладено «справу» (предмет, річ, технологічний процес), всі міжособові стосунки опосередковані «справою». Це потребує високого рівня сформованості як професійних, зокрема технічних, здатностей, так й інтелектуальних.

Доведено, що від емоційного стану фахівця дуже залежить і продукт його професійної діяльності [1]. Оскільки професійний розвиток, кар'єра інженера залежить від успішної взаємодії із соціальним середовищем, то це потребує не лише сформованих когнітивних здібностей, а й достатнього рівня сформованості EQ, особливо коли профе-

сійна предметна діяльність інженера починає доповнюватися спілкуванням із колегами, підлеглими, керівництвом, аудиторами, замовниками [3].

Протягом трьох років у Миколаївському національному аграрному університеті кафедрою методики професійного навчання здійснюється навчання за програмою формування EQ у майбутніх інженерів, зокрема енергетичної сфери (далі – Програма). Більшість досліджень, спрямованих на пошук шляхів розвитку EQ у дітей і дорослих, підтверджує можливість формування EQ під час навчання. Проте інтерес викликає питання стабільності отриманих результатів у довгостроковій практиці. Особливо у контексті, коли EQ розглядається як поєднання здатностей [4]. На нашу думку, потребує вивчення питання змісту, структури, стратегії ефективності програм розвитку EQ.

Враховуючи, що реалізація окремої програми розвитку EQ у системі вищої освіти потребує додаткового часу, який не передбачено програмою, було вирішено розробити програму формування EQ у майбутніх інженерів-енергетиків при вивченні дисциплін гуманітарного спрямування. З метою забезпечення якості реалізації програми:

- щорічно проводиться вступне і вихідне анкетування студентів з метою діагностики рівня сформованості EQ;
- розроблено інструментарій вимірювання рівня сформованості EQ;
- презентовано досвід професорсько-викладацького складу кафедри щодо форм і методів формування EQ, які доцільно використовувати під час навчання дисциплінам гуманітарного спрямування;
- оприлюднено проміжні результати реалізації програми у наукових фахових журналах;
- підготовлено рекомендації щодо розробки тематики і структури занять для майбутніх інженерів-енергетиків з урахуванням специфіки формування EQ.

За результатами програми формування EQ можна виокремити найбільш ефективні стратегії її реалізації:

- наукова основа, на якій базується Програма;
- зворотній зв'язок, індивідуальна підтримка, розробка індивідуального плану розвитку;
- групи підтримки, сформовані навколо теми саморозвитку, регулярні консультації з викладачами протягом навчання;
- підтримка учасників Програми;
- ведення щоденника емоцій.

Якщо розглядати EQ як суму навичок, то нині виділяють чотири такі категорії. Перша категорія включає в себе вміння ясно і зрозуміло спілкува-

тися з іншими, пояснити очікування, активно слухати, впливати і надихати, працювати в команді або бути у ній керівником, згаджувати або уникали конфліктів. Друга категорія – це загальна емпатія і комфортне самопочуття у великій групі людей. Незалежно від того, екстраверт така особа чи інтроверт, вона відчуває емоційні сигнали інших, уникаючи непорозуміння. Третя категорія – знання своїх слабких і сильних сторін, комфортне існування з ними, а також позитивний вплив на життя. Четверта – вміння керувати власними емоціями, обмежувати їх руйнівний вплив на особу, здатність виконувати взяті на себе обов'язки, підтримувати довгострокові стосунки і змінюватися відповідно до середовища.

Проаналізувавши першоджерела і роботи сучасних вчених, ми дійшли висновку, що EQ – це сума навиків і здібностей людини розпізнавати емоції, розуміти наміри, мотивацію і бажання інших людей і свої власні, керувати власними емоціями і емоціями інших людей з метою вирішення практичних завдань. EQ у широкому розумінні – це визнання за собою й іншими права на почуття (як позитивні, так і негативні), вміння розрізняти власні почуття від «голих» фактів, відчувати настрої і наміри спілкування з людьми.

Важливою часткою емоційного інтелекту можна вважати вміння розпізнавати і чітко описувати власні емоції, не піддаватися паніці, трансформувати негативні, руйнівні емоції (страх, гнів, сум, ревнощі, заздрість) у позитивні, широко використовувати емоційну мову з Я-повідомленнями. Високий рівень сформованості EQ впливає на вміння розпізнавати емоції інших. Це дає змогу вносити зміни у процес спілкування і взаємодії. Керівник, який розуміє емоції підлеглих, надає їм інструменти для зростання й розвитку, виявляє себе як емпатний лідер, тому що відчуває запити інших і допомагає їм реалізувати свій потенціал.

Ми виявили такі техніки тренування когнітивного мислення:

1. Підвищення пізнавальної цікавості.
2. Потреба у покращенні: абстрагування; пошуки асоціацій; операції з проведення творчої

дедукції (дедуктивне мислення); операції індуктивного мислення (проведення аналогій); метафоричне мислення; здійснення перетворень.

Аналіз проміжних результатів експерименту засвідчив, що ефективність практичних занять підвищується, якщо зміст було розроблено відповідно до забезпечення вимог: інтегрований зміст навчання; зміст заняття пов'язаний із реальністю; практична цінність інформації підтверджується через реальні факти у змодельованих на заняттях ситуаціях. Навчальні методи були доповнені такими, що спонукають здобувачів вищої освіти бути ініціативними, активними, комунікабельними, відповідальними, передбачливими. Ефективність занять підвищується через нестандартні форми роботи на занятті; інтерактивні методи; проектні технології; методи змішаного навчання; вихід за межі навчальної аудиторії; «когнітивні гачки» та звернення до досвіду студентів; відповідні форми оцінювання.

EQ тісно пов'язаний із мотивацією і проактивною поведінкою – вмінням адекватно реагувати на зміни, поєднувати людей, представляти їхні інтереси, делегувати владу і вселяти впевненість в інших. Ми можемо назвати п'ять основних вимог до ефективності Програми формування EQ:

- інтерес і мотивація до навчання;
- тривалість навчання;
- організація навчання в режимі постійної підтримки;
- наявність постійної практики використання навичок, отриманих у процесі навчання в особистій і професійній сферах діяльності;
- підтримка з боку інших учасників навчання.

Для діагностики рівня сформованості EQ серед майбутніх інженерів-енергетиків ми використовували тести, розроблені к.пед.н., доцентом А. Б. Веліховською і ст. викладачем кафедри методики професійного навчання В. М. Курепіним на основі теоретичної моделі EQ як здібності Дж. Мейєра, П. Селовея і Д. Карузо, опитувальник MSCEIT. Результати засвідчили, що учасники навчання мають середнє значення загального EQ, а також його основних шкал. Вони знахо-

Таблиця 1

Показники складників емоційного інтелекту

Рівень EQ	Емоційна обізнаність		Керування емоціями		Самотивація		Емпатія		Розпізнавання емоцій інших людей	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Високий	9,5%	12,25%	-	1,5%	31%	37,25%	-	2%	6,5%	18,75%
Середній	58,5%	56,5%	39%	55,5%	50,5%	56,25%	45,25%	50%	41,5%	37,5%
Низький	32%	31,25%	61%	43%	18,5%	6,25%	54,75%	48%	52%	43,75%

дяться на середньому рівні сформованості – на рівні «компетентності». Найбільш високі показники спостерігаються за шкалою «Керування емоціями» (M = 103,41). Дещо менші показники характеризують шкалу «Використання емоцій» (M = 94,23). Для 67% респондентів характерним є середній рівень розвитку здатності розуміти емоції і керувати ними, 54,92% студентів, які брали участь в опитуванні, мають високий рівень здатності сприймати й ідентифікувати свої емоції та емоції інших; 37,67% – низький рівень використання емоцій для вирішення професійних завдань і в особистому житті.

Для дослідження відмінностей у структурі інтелекту між студентами першого та другого курсу ми використовували методику Н. Хоппа «Оцінка емоційного інтелекту». Результати наведено у табл. 1.

Формування емоційного інтелекту відбувається відповідно до розробленої автором спеціалізованої програми, в основу якої закладено активні методи навчання. Отримані результати засвідчили результативність і ефективність програми. У майбутніх інженерів-енергетиків була позитивна динаміка щодо підвищення рівня розвитку емпатії, комунікативної компетентності, контролю і керування емоціями, загального рівня емоційного інтелекту.

Формування емоційного інтелекту відбувається через розвиток його основних чинників – драйверів. Тому необхідно розвивати саме їх. Саморегуляція, вміння почути і ставити себе на місце іншої людини, здатність керувати емоційним станом доповнює практичні навички й уміння в усіх сферах, в яких необхідне спілкування. Найкращі результати у побудові кар'єри приносить EQ у поєднанні глибоких професійних знань із потужною мотивацією. Дійсно, високий коефіцієнт інтелекту (IQ) допомагає вступити в університет і отримати довгоочікувану роботу, проте саме EQ впливає на стресостійкість, самовідчуття у робочому колективі, рівень пристосування до турбулентності робочої ситуації.

Висновки. Походження, спадковість і освіта впливають на самореалізацію людини у дорослому житті. Проте своїй успішності вона завдячує унікальному поєднанню інтелектуальних здібностей і емоційної чутливості, коли власні почуття й бажання людина використовує не дискретно або деструктивно, а для досягнення довгострокових цілей. Саме вміння людини керувати своїми почуттями і розпізнавати почуття інших впливає на її здатність вибудовувати довготривалі стосунки як у бізнесі, так і в особистому житті, бути впливовою, очолювати колектив, товаришувати, створювати родину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакирева Е. И. Профессиональная компетентность: существенные характеристики и условия развития. Т. 5. / Е. И. Балакирева, А. В. Малышева, Е. Ю. Коновалова. *Балтийский гуманитарный журнал*. Калининград : ВИНТИ, 2016. № 4. С. 154–158.
2. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: искусство управлять людьми на основе эмоционального интеллекта; пер. с англ. 4-е изд. / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки. М. : Альпина Паблишерз, 2010. 301 с.
3. Зарицька В. В. Необхідність розвитку емоційного інтелекту особистості у процесі її підготовки до професійної діяльності. *Вісник Одеського національного університету*. Одеса : ОНУ, 2010. № 16. С. 13–24.
4. Кошонько Г. А. Развитие эмоционального интеллекта студентов-психологов. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*. 2013. № 4. С. 341–350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_ppn_2013_4_36.
5. Леонтьев О. М. Потребности, мотивы и эмоции. М. : МГУ, 2007. 246 с.
6. Сергиенко Е. А. Тест Дж. Мэйера, П. Сэловея и Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0): Руководство. / Е. А. Сергиенко, И. И. Ветрова. М. : Институт психологии РАН, 2010. 176 с.
7. Шевцова О. М. Психологічний супровід професійно-особистісного розвитку вчителя в умовах інноваційної діяльності : наук.-метод. посіб. / О. М. Шевцова. К. : КУ ім. Бориса Грінченка, 2015. 128 с.
8. Юсупова Г. В. Коэффициент эмоциональности как условие успешности в бизнесе. *Балтийский гуманитарный журнал*. Калининград : ВИНТИ, 2014. № 1. С. 76–79.
9. Cherniss C. Successful Strategies for Developing Emotional Intelligence in the Workplace. *Book of abstract: 4th International Congress on Emotional Intelligence*, New-York City, USA, 2013. P. 8.
10. Clarke N. Developing Emotional Intelligence Abilities Through Team-Based Learning. *Human Resource Development Quarterly*. Vol. 21, № 2. 2010. P. 119–138.
11. Ciarrochi J., Mayer J. D. Applying emotional intelligence. A practitioner's guide. New-York : Psychology Press, 2007. 184 p.
12. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of emotional intelligence. *Handbook of human intelligence; (2nd ed.)* / R. J. Sternberg (ed.). New-York : Cambridge University Press, 2000. P. 396–422.

REFERENCES

1. Balakireva E. I. Professionslnaya kompetentnost: sushnostnie harakterystiki I usloviya razvitiya. [Professional competence: essential characteristics and conditions for development] T. 5 / E. I. Balakireva, A. V. Malycheva, E. Y. Konovalova. *Baltiyskiy gumanitarniy jurnal*. Kaliningrad : VINITI, 2016, № 4. P. 154–158 [in Russian].
2. Goulman D. Emotcionalnoe liderstvo: iskusstvo upravlat ludmi na osnove emotcionalnogo intellekta [Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence]. M. : Alpina Publishers, 2010. 301 p. [in Russian].
3. Zarytska V. V. Neobhidnist rozvitku emotciynogo intelektu osobistosty v protcesi ii pidgotovky do profesiynoyi diyalnosti [The need to develop the emotional intelligence of the individual in the process of its preparation for professional activity] / V. V. Zarytska. *Visnik Odeskogo Nacionalnogo Universitetu*. Odesa : ONU. 2010. № 16. P. 13–24.
4. Koshonko G. A. Rozvitok emotciynogo intelektu studentyv-psihologiv [Development of emotional intelligence of students-psychologists] / G. A. Koshonko. *Zbirnyk naukovih prac Nacionalnoyi Akademiyi Derjavnoyi prikordonoyi sluzbi Ukraini*. 2013. № 4. P. 341–350. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_4_36.
5. Leontiev O. M. Potrebnosti, motivi i emotcii [Needs, motives and emotions] / O. M. Leontiev. Moskva : MGU, 2007. 246 p. [in Russian].
6. Sergienko E. A. Test J. Meyer, P. Salovey and D. Caruso “Emotcionalniy intellekt” (MSCEIT v.2.0): rukovodstvo. [Test J. Mayer, P. Salovey and D. Caruso “Emotional Intelligence” (MSCEIT v.2.0): Manual.] / E. A. Sergienko, I. I. Vetrova. Moskva : Institut Psihologii, RAN, 2010. 176 p. [in Russian].
7. Shevtsova O. M. Psihologichniy suprovod profesiyno-osobistisnogo rozvitku vchitelya v umovah innovatciynoyi diyalnosti : nauk.-metod. posyb. [Psychological support of professional and personal development of a teacher in the conditions of innovative activity] / O. M. Shevtsova. Kyiv : KU im. Borysa Hrinchenko, 2015. 128 p.
8. Yusupova G. V. Coefficient emotionalnosti kak usloviye uspechnosti v biznese [Emotionality coefficient as a condition for business success]. *Baltiyskiy gumanitarniy jurnal*. Kaliningrad : VINITI, 2014. № 1. P. 76–79 [in Russian].
9. Cherniss C. Successful Strategies for Developing Emotional Intelligence in the Workplace. Book of abstract: 4th International Congress on Emotional Intelligence, New-York City, USA, 2013. 8 p.
10. Clarke N. Developing Emotional Intelligence Abilities Through Team-Based Learning. *Human Resource Development Quarterly*. Vol. 21, № 2. 2010. P. 119–138.
11. Ciarrochi J., Mayer J. D. Applying emotional intelligence. A practitioner’s guide. New-York : Psychology Press, 2007. 184 p.
12. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of emotional intelligence // Handbook of human intelligence; (2nd ed.) / R. J. Sternberg (ed.). New-York : Cambridge University Press, 2000. P. 396–422.

Леся ВІКТОРОВА,

orcid.org/0000-0002-4072-974X

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри іноземних мов

Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка

(Київ, Україна) viktorova17@ukr.net

Костянтин МАМЧУР,

orcid.org/0000-0003-1792-3349

кандидат педагогічних наук, доцент,

начальник кафедри іноземних мов

Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка

(Київ, Україна) konstantynmtcptt@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНИХ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У статті актуалізована проблематика обґрунтування педагогічних умов розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання (військова освіта). Для реалізації мети дослідження використано теоретичні методи: аналізу, зіставлення, синтезу, порівняння, узагальнення, моделювання. У результатах досліджень викладено окремі аспекти діяльності вищих військових навчальних закладів, зокрема щодо укомплектування постійним складом за змішаним принципом – цивільними науково-педагогічними працівниками й інструкторами з-поміж військовослужбовців бойових частин збройних сил України на ротацийній основі. Основними принципами розробленої моделі педагогічних умов розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих військових закладів освіти є: 1) принцип модульності, що дозволяє конструювати програми підвищення кваліфікації з різних блоків (модулів), водночас опанування декількох освітніх модулів у рамках різних програм короткострокового підвищення кваліфікації вважається рівноцінним опануванню тривалої програми підвищення кваліфікації; 2) принцип нелінійності, що передбачає можливість самостійного конструювання кожним викладачем індивідуального освітнього маршруту з урахуванням своїх професійних ускладнень, дефіцитів, найприйнятніших для себе термінів навчання; 3) принцип варіативності, який передбачає різну спрямованість програм освітніх модулів, впровадження різноманітних методів і технологій навчання, гнучких організаційних форм; 4) принцип відповідності змісту навчання до вимог професійної діяльності викладачів. Проектування процесу підвищення кваліфікації на основі такої моделі сприятиме досягненню основної мети – забезпеченню необхідного рівня професійної компетентності за допомогою формування в слухача стійкої мотивації для осмисленої роботи над навчальною інформацією в зручних для нього умовах. Таким чином, як педагогічні умови, що забезпечують ефективну реалізацію розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників у вищих військових навчальних закладах, виділені такі: навчання науково-педагогічних працівників із метою формування та / або розвитку професійної компетентності до достатнього рівня; розробка методичних рекомендацій із проектування програм освітніх модулів, рекомендацій із розробки індивідуальної освітньої програми науково-педагогічних працівників; проектування програм освітніх модулів як окремих елементів модульної програми підвищення кваліфікації; матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу; реалізація сучасних освітніх технологій; діагностика результативності підвищення кваліфікації.

Ключові слова: науково-педагогічний працівник, професійна компетентність, вища військова освіта, педагогічні умови.

Lesya VIKTOROVA,
 orcid.org/0000-0002-4072-974X
 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
 Professor at the Foreign Languages Department
 Military Diplomatic Academy named after Yevheniy Bereznyak
 (Kyiv, Ukraine) viktorova17@ukr.net

Kostyantyn MAMCHUR,
 orcid.org/0000-0003-1792-3349
 Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Head of Foreign Languages Department
 Military Diplomatic Academy named after Yevheniy Bereznyak
 (Kyiv, Ukraine) konstantynmtcplttc@gmail.com

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF MODERN SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL STAFF OF HIGHER MILITARY INSTITUTIONS OF EDUCATION

The article actualizes the issue of substantiation of pedagogical conditions for the development of professional competence of research and teaching staff in higher education institutions with specific learning conditions (military education). To achieve the purpose of the study used theoretical methods: analysis, comparison, synthesis, generalization, modeling. The research highlights some aspects of the activities of higher military educational institutions, in particular the staffing of the permanent staff on a mixed basis – civilian research and teaching staff and instructors from among the servicemen of the combat units of the Armed Forces of Ukraine on a rotating basis. The main principles of the developed model of pedagogical conditions of development of professional competence of scientific and pedagogical staff of higher military educational institutions are: 1) the principle of modularity, which allows you to design training programs from different blocks (modules), while mastering several educational modules in different short-term training programs is considered equivalent to mastering a long-term training program; 2) the principle of nonlinearity, which provides for the possibility of independent design by each teacher of an individual educational route, taking into account their professional complications, deficits, the most acceptable terms of study; 3) the principle of variability, which provides for different orientation of the programs of educational modules, the introduction of various teaching methods and technologies, flexible organizational forms; 4) the principle of conformity of the content of training to the requirements of professional activity of teachers. Designing the process of professional development on the basis of this model will help achieve the main goal – to ensure the required level of professional competence by forming a stable motivation for meaningful work on educational information in a comfortable environment. Thus, as pedagogical conditions that ensure the effective implementation of the development of professional competence of research and teaching staff in higher military educational institutions, the following are highlighted: training of research and teaching staff to form and / or develop professional competence to a sufficient level; development of methodical recommendations on designing of programs of educational modules, recommendations on development of the individual educational program of scientific and pedagogical workers; designing programs of educational modules as separate elements of the modular program of advanced training; material and technical support of the educational process; implementation of modern educational technologies; diagnosis of the effectiveness of advanced training.

Key words: *scientific and pedagogical staff, professional competence, higher military education, pedagogical conditions.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується активізацією процесів модернізації, сенс і загальний напрямок яких – системні й фундаментальні зміни. Метою таких змін є приведення вищої освіти у відповідність до вимог сучасного життя, розробка механізмів постійного оновлення вищої освіти, її цілеспрямованої орієнтації на актуальні й перспективні потреби особистості, суспільства й держави. Разом із цим розвиток професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих військових закладів освіти, зважаючи на наявні тренди в освіті й диджиталізацію суспіль-

них відносин, ускладнюється низкою відомчих вимог, пов'язаних із необхідністю забезпечення питань національної безпеки й оборони країни.

Реалізація такого завдання щодо модернізації вищої освіти із забезпечення її інноваційного характеру передбачає одночасно індивідуалізацію та диференціацію освіти за умови реалізації державного освітнього стандарту, зокрема забезпечення кадрових потреб інституцій сектору безпеки й оборони. Таким чином, існують суперечності між унормованими педагогічними умовами підготовки здобувачів вищої військової освіти й реалізацією завдань сучасної вищої школи, спрямованими на

різнобічний розвиток здібностей кожного здобувача освіти, формування та розвиток особистості, здатної самостійно вибудувати індивідуальну траєкторію розвитку у високотехнологічному, інформаційно насиченому, конкурентному світі.

Аналіз досліджень. Розвиток професійної компетентності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в останні десятиліття став предметом пильної уваги як педагогічної, так і психологічної наук. З огляду на важливість розв'язання такої проблеми актуальні праці багатьох науковців. Зокрема, питання, що пов'язані з реформуванням, оновленням змісту освіти й концептуальними засадами професійної підготовки майбутніх фахівців, досліджували Ю. Бабанський, В. Безпалько, С. Гончаренко, Е. Зеєр, І. Зязюн, В. Сидоренко й інші вчені. Питання аналізу й розвитку професійної компетентності сучасного фахівця, її складових частин вивчали Л. Волошко, Л. Дибкова, І. Зимня, Д. Іванов, В. Калінін, Г. Копил, Г. Короткова, К. Корсак, А. Маркова, О. Овчарук, А. Онкович, З. Підручна, Дж. Рамен, А. Хуторської, Т. Шаргун, Л. Шевчук, Н. Уйсімбаєва, С. Шишов (Вікторова, 2009: 4). У багатьох випадках дослідники акцентують свою увагу на професійно-важливих якостях педагога, умовах їх формування та оцінювання. Так, питання формування спеціальних компетенцій частково викладені в роботах Д. Ніколенко, Л. Савченко, Ф. Гоноболіна, М. Левітова, С. Кондратьєва, В. Сластьоніна, Б. Теплова, В. Крутецького, Н. Кузьміної, В. Мясичева, О. Щербакова й інших.

Аналіз наукових праць свідчить про значний інтерес дослідників до визначення змісту поняття та складових компетентностей науково-педагогічних працівників (Г. Єльнікова, Г. Кравченко, В. Олійник, О. Пометун, Н. Протасова й інші). Водночас нові вимоги до науково-педагогічного складу щодо інформатизації освіти й розвитку їх інформаційної компетентності розглянуто в роботах А. Кочаряна (Кочарян, 2014: 16–18) за умов створення електронного освітнього середовища. У психолого-педагогічній науці проблема формування компетентності науково-педагогічного працівника досліджується В. Введенським, О. Дубасенюк, Л. Хрожею, Л. Шевчук; педагогічну компетентність науково-педагогічного працівника досліджують Н. Кузьміна, М. Лук'янова, Т. Шаматова.

Не зважаючи на досить великий масив даних щодо розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти, така проблематика на рівні відомчих військових закладів є малодослідженою та іноді не доступною для вивчення.

Розв'язання такого питання на прикладі Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка було покладено в ідею відповідного проекту, одним із завдань якого було визначення педагогічних умов розвитку професійної компетентності сучасного науково-педагогічного працівника у вищих військових закладах освіти. Спираючись на дослідження науковців, була сформульована робоча гіпотеза про те, що головним ресурсом створення зазначених умов є готовність науково-педагогічних працівників до розробки й реалізації індивідуальних освітніх програм як відповідь на освітні запити інституцій сектору безпеки й оборони країни, з одного боку, й потреби сучасного здобувача освіти у формуванні й розвитку своїх професійних та особистісних якостей – з іншого.

Мета статті – виявити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку професійної компетентності сучасного науково-педагогічного працівника вищих військових закладів освіти.

Матеріали та методи дослідження. Зважаючи на предмет дослідження, для реалізації мети роботи застосовували методи теоретичних досліджень: аналіз – для вивчення навчально-нормативної документації, психологічної, педагогічної, методичної та спеціальної літератури, освітніх програм і навчальних планів, дисертацій та авторефератів, матеріалів конференцій і періодичних фахових видань із метою визначення стану й перспектив розробленості досліджуваної проблеми; зіставлення – для порівняння різних поглядів учених на досліджувану проблему, визначення напрямів дослідження та поняттєво-категорійного апарату; синтез, порівняння, узагальнення, моделювання – для визначення необхідних складових частин функціональної моделі педагогічних умов розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих військових закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. З метою проведення повного аналізу змісту професійної компетентності сучасного науково-педагогічного працівника (далі – НПП) маємо конкретизувати поняттєвий апарат.

У сучасній вітчизняній педагогіці поняття «компетентність» як термін, що описує кінцевий результат навчання, починають використовувати тільки з останньої чверті ХХ століття (Овчарук, 2003: 13–41).

Закон України «Про вищу освіту» визначає компетентність як здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної ком-

бінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Ми погоджуємось з уточненням поняттєвого апарату «компетентність» і «компетенція» з дослідниками компетентнісного підходу (Бібік, 2004: 47–52; Драч, 2013: 7–11; Пометун, 2004: 67; Viktorova, 2017: 165–172) і розглядаємо компетентність як взаємозв'язок знань, досвіду й здібностей, завдяки яким можна обґрунтовано судити про певну сферу й ефективно діяти в ній. Компетенції – це коло питань, щодо яких людина глибоко обізнана, поінформована, пізнавала їх і має певний досвід.

Таким чином, науково-педагогічний працівник узагальнює в собі такі компетентності (рис. 1): фахову, дослідницьку, методичну, соціально-комунікативну й інтегральну.

У межах нашого дослідження ми зосереджуємось саме на професійній компетентності НПП, під якою розуміємо якість дії НПП, що забезпечує ефективність розв'язання типових професійних завдань, які виникають у ситуаціях науково-педагогічної діяльності (Кочарян, 2014: 16–18).

Основними характеристиками НПП, який володіє професійною компетентністю, є опанування на високому рівні професійною діяльністю в певній галузі; спроможність проектувати свій професійний розвиток; уміння професійно спілкуватися; здатність нести професійну відповідальність за результати своєї професійної діяльності (Усик, 2014: 532).

Саме такі характеристики НПП мають уособлювати певний професійний і психологічний профіль у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Водночас рівень сформованості професійної компетентності НПП у таких навчальних військових інституціях може мати гетерогенний характер, зважаючи на комплектування кадрового складу.

Рис. 1. Компетентнісна модель сучасного науково-педагогічного працівника

Слід зважати, що відповідно до Візії Генерального штабу Збройних Сил України щодо розвитку ЗС України (далі – Візія) на найближчі 10 років, опублікованій 11 січня 2020 року на офіційному вебсайті Міністерства оборони України, передбачається укомплектування вищих військових навчальних закладів постійним складом за змішаним принципом – цивільними науково-педагогічними працівниками (викладачами) й інструкторами з-поміж військовослужбовців бойових частин збройних сил (далі – ЗС) України на ротацийній основі (Міністерство оборони України, 2020). Такий підхід, ймовірно, за задумом авторського колективу Візії, має сприяти зменшенню відірваності теоретичної підготовки майбутніх військових фахівців від практики й пришвидшенню впровадження практичного досвіду до освітнього процесу. Однак потрібно врахувати, що викладацька праця багато в чому відрізняється від діяльності офіцерів у ході їхньої військової служби в органах військового управління та військових частинах. Тому, на нашу думку, щоб стати науково-педагогічним працівником закладу вищої військової освіти, й це підтверджується багаторічним досвідом, не досить лише пройти підвищення кваліфікації на відповідних курсах для науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (тривалість таких курсів у Національному університеті оборони України складає 2 місяці для осіб, які вперше призначені на посади НПП).

Таким чином, надзвичайно гострим питанням постає проблематика обґрунтування педагогічних умов розвитку професійної компетентності сучасного НПП.

Насамперед слід взяти до уваги значення поняття «умови». Ефективність педагогічного процесу залежить від умов – сукупності соціально-педагогічних і дидактичних фактів, які впливають на освітній процес і надають змогу керувати ним (Болюбаш, 2011: 290).

Натепер у науковій літературі досить багато зустрічається досліджень щодо розробки моделей формування та розвитку компетентностей. За основу нами була взята методологія побудови моделі компетентностей із міжнародних досліджень PIRLS, PISA. І хоча зазначені моделі застосовуються як діагностичні в системі загальної середньої освіти, проте сам методологічний підхід може бути успішно застосований і в системі вищої освіти. Зазначені моделі вважаються найбільш розробленими й можуть бути базисом для подальшого розвитку компетентнісних стандартів НПП.

Аналіз системи задач і компетентностей сучасного НПП дозволяють зробити висновок про те, що така модель має відбивати вимоги сучасного ринку праці, вимоги замовників освітньої послуги від здобувачів освіти. Усе це, на нашу думку, вимагає створення розвивального освітнього середовища з якісно новою системою надання освітніх послуг здобувачам освіти, що, звісно, своєю чергою впливатиме на вибір і застосування педагогічних технологій, методів, форм організації освітнього процесу.

Наш погляд, за таких умов новизни й особливу значущість у контексті нормативно-правових і відомчих документів матиме можливість надання здобувачам освіти формування індивідуального освітнього плану, що буде реалізований за індивідуальною освітньою траєкторією. У цьому відношенні в історії роботи вищих військових навчальних закладів є багато напрацювань і досвіду.

Під індивідуальною освітньою траєкторією ми розуміємо відповідну послідовність елементів освітньої діяльності кожного здобувача освіти з реалізації власних освітніх цілей, що відповідає їхнім здібностям, можливостям, мотивації, інтересам, яка здійснюється за координаційною, організаційною, консультативною діяльністю НПП (Осіпова, 2013: 31; Хуторський, 2008) з урахуванням вимог програмних документів до результатів навчання та потреб цільових груп споживачів освітніх послуг.

Нормативно-правове питання забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії для здобувача освіти врегульовано в Законі України «Про вищу освіту»: «На основі навчального плану у визначеному закладом вищої освіти порядку для кожного здобувача вищої освіти розробляються та затверджуються індивідуальні навчальні плани на кожний навчальний рік. Індивідуальний навчальний план формується за результатами особистого вибору здобувачем вищої освіти дисциплін в обсязі, не меншому за встановлений цим Законом, з урахуванням вимог освітньої програми щодо вивчення її обов'язкових компонентів. Індивідуальний навчальний план є обов'язковим для виконання здобувачем вищої освіти» (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Не викликає сумніву факт, що сучасний НПП готовий супроводжувати здобувача освіти в опануванні змісту обраних ним освітніх програм, використовуючи різноманітні форми, прийоми, методи й засоби навчання. Проте зовсім новою для НПП є задача щодо формування в здобувача освіти здатності свідомо обирати освітні програми, тобто вибудовувати індивідуальний

освітній план. Таким чином, НПП перестає бути разом зі здобувачем освіти носієм «об'єктивного знання», яке він намагається передати. Він переходить із категорії «навчального» в категорію «супроводжувального».

Головним завданням НПП наразі стає формування в здобувача освіти вміння вчитися, яке проявляється в усвідомленому ставленні до навчання, стійкої мотивації до прояву ініціативи, самостійності у відкритті нових знань, пошуку способів застосування цих знань під час розв'язання різних проблемних завдань.

Разом із цим значна частина НПП, що працюють нині в системі вищої освіти (Єдиний державний вебпортал відкритих даних, 2019), отримали професійну освіту понад 20 років тому. Основною характеристикою вітчизняної системи освіти на момент навчання цих НПП був дидактоцентричний підхід.

Інформаційно-перцептивне навчання передбачало передачу певної суми знань, формування умінь і навичок практичної діяльності (Бермус, 2015). У контексті психологічної парадигми завдання того, хто навчається, полягало в основному в тому, щоб вивчити завдання та відтворити його за умови контролю. Така активність за своїм змістом і спрямованістю має репродуктивний характер. Саме це визначало пріоритетну роль пам'яті й недостатню увагу до керованого розвитку рефлексивних навичок, навичок самоорганізації, творчого, критичного мислення.

Крім того, ці НПП не мають досвіду формування індивідуального освітнього плану, тому що їх навчання передбачало жорсткі лінійні навчальні плани, для яких визначений єдиний шлях розвитку. По завершенню закладу вищої освіти професійний розвиток НПП зумовлювався чинною на той момент системою підвищення кваліфікації. Таким чином, навчання НПП за програмами підвищення кваліфікації, що передбачають традиційні методи навчання, здійснювалося один раз протягом п'яти років. Тому досить складним завданням для НПП нині є перехід зі «знаннєвого» підходу в навчанні на «компетентнісний».

Пріоритетним завданням такого плану переходу було визначення вимог до організації та здійснення освітнього процесу, спрямованого на індивідуалізацію програм додаткової професійної освіти.

З метою дослідження програм освітніх модулів на предмет реалізації компетентнісного підходу, індивідуалізації процесу підвищення кваліфікації нами проаналізовано зміст понад 118 освітніх модулів для педагогічних і науково-педагогічних працівників системи вищої освіти.

У результаті ми дійшли висновку, що зміст програм освітніх модулів в основному представляє узагальнений досвід роботи в певному напрямі структур, що реалізують ці програми, але не передбачає індивідуалізацію, реалізацію компетентнісного підходу в процесі підвищення кваліфікації, покликано підготувати НПП до виконання актуальних професійних задач.

Зміст додаткових професійних програм необхідно тепер вибудовувати з урахуванням професійних стандартів, кваліфікаційних вимог відповідних посад, професій і спеціальностей, кваліфікаційних вимог до професійних знань і навичок, необхідних для виконання посадових обов'язків. У структурі програми повинен бути опис переліку професійних компетентностей у рамках наявної кваліфікації, якісна зміна яких здійснюється шляхом навчання.

Оцінка якості опанування додаткових професійних програм повинна проводитися щодо:

1) відповідності результатів опанування додаткової професійної програми заявленим цілям і запланованим результатам навчання;

2) відповідності процедури (процесу) організації та здійснення додаткової професійної програми встановленим вимогам до структури, порядку й умов реалізації програм;

3) здатності організації результативно й ефективно виконувати діяльність із надання освітніх послуг.

З метою реалізації таких вимог організації, що здійснюють додаткові професійні освітні програми:

1) розробляють і затверджують додаткові професійні програми підвищення кваліфікації НПП, які містять робочі програми навчальних курсів, предметів, дисциплін (модулів);

2) вибирають освітню технологію, що забезпечує необхідну якість підготовки НПП;

3) визначають трудомісткість навчальних курсів, предметів, дисциплін (модулів).

З огляду на специфіку вищих військових навчальних закладів щодо професійного розвитку НПП у процесі підвищення кваліфікації, в концептуальній побудові моделі ми керувалися визначенням І. Кульчицького, згідно з яким модель являє собою логічно послідовну систему, що містить мету освіти, зміст освіти, проєктування технології управління освітнім процесом, навчальних планів і програм (Кульчицький, 2015: 273–284). Очевидний той факт, що склад, структура й зміст моделі залежить від мети проведеного дослідження та має відбивати характеристики об'єкта дослідження, що наочно представлено нами на рис. 2.

Основними принципами розробленої нами моделі є:

1) принцип модульності, що дозволяє конструювати програми підвищення кваліфікації з різних блоків (модулів), водночас опанування декількома освітніми модулями в рамках різних програм короткострокового підвищення кваліфікації вважається рівноцінним опануванню тривалої програми підвищення кваліфікації;

2) принцип нелінійності, що передбачає можливість самостійного конструювання кожним НПП індивідуального освітнього маршруту з урахуванням своїх професійних ускладнень, дефіцитів, найбільш прийнятних для себе термінів навчання;

3) принцип варіативності, який передбачає різну спрямованість програм освітніх модулів, впровадження різноманітних методів і технологій навчання, гнучких організаційних форм;

4) принцип відповідності змісту навчання до вимог професійної діяльності НПП.

Проектування процесу підвищення кваліфікації на основі такої моделі сприятиме досягненню основної мети – забезпеченню необхідного рівня професійної компетентності за допомогою формування в слухача стійкої мотивації для осмисленої роботи над навчальною інформацією в зручних для нього умовах.

Для досягнення такої мети навчання необхідно розв'язати завдання щодо забезпечення:

1) можливості визначення їм самим своїх труднощів, професійних дефіцитів;

2) комфортного темпу навчально-пізнавальної діяльності слухача;

3) максимально можливої самостійності слухача в процесі курсової підготовки;

4) гнучкого (варіативного) змісту навчання;

5) інтеграції різних методів і форм навчання.

Подібні педагогічні умови покликані мінімізувати стресові стани або виключити їх.

Найважливішою характеристикою такої моделі є перехід на навчання за індивідуальними освітніми програмами, що має на увазі самостійне конструювання НПП освітнього маршруту з урахуванням своїх професійних потреб. Замовлення на індивідуалізацію освітньої позиції повинно виходити не стільки від держави, скільки від самої людини, її індивідуальних уявлень про професійний розвиток, професійну самореалізацію. НПП повинен «прожити» ті перетворення, які передбачаються в практиці навчання здобувачів освіти, тобто навчитися організовувати самоосвіту відповідно до індивідуальної власної освітньої програми.

Серед характеристик індивідуальної траєкторії більшість науковців відділяють темп навчання та освітній продукт (Каньковський, 2013: 95–102). Темп навчання визначає швидкість опанування нового знання або інтенсивність освітньої діяльності. Він залежить від індивідуальних особливостей НПП, психологічних і фізіологічних показників, рівня підготовленості, його мотивації, рівня розвиненості здібностей, віку тощо.

Основними особливості індивідуальної освітньої траєкторії є:

- 1) урахування індивідуальних особливостей та інтересів (запитів) НПП;
- 2) активна участь НПП у визначенні змісту й форм роботи;
- 3) можливість розширення та поглиблення програмного матеріалу;
- 4) гнучкість програми (на основі проміжної діагностики й самодіагностики);
- 5) розвиток ключових компетентностей (комунікативної, інформаційної, пізнавальної, самоосвітньої);

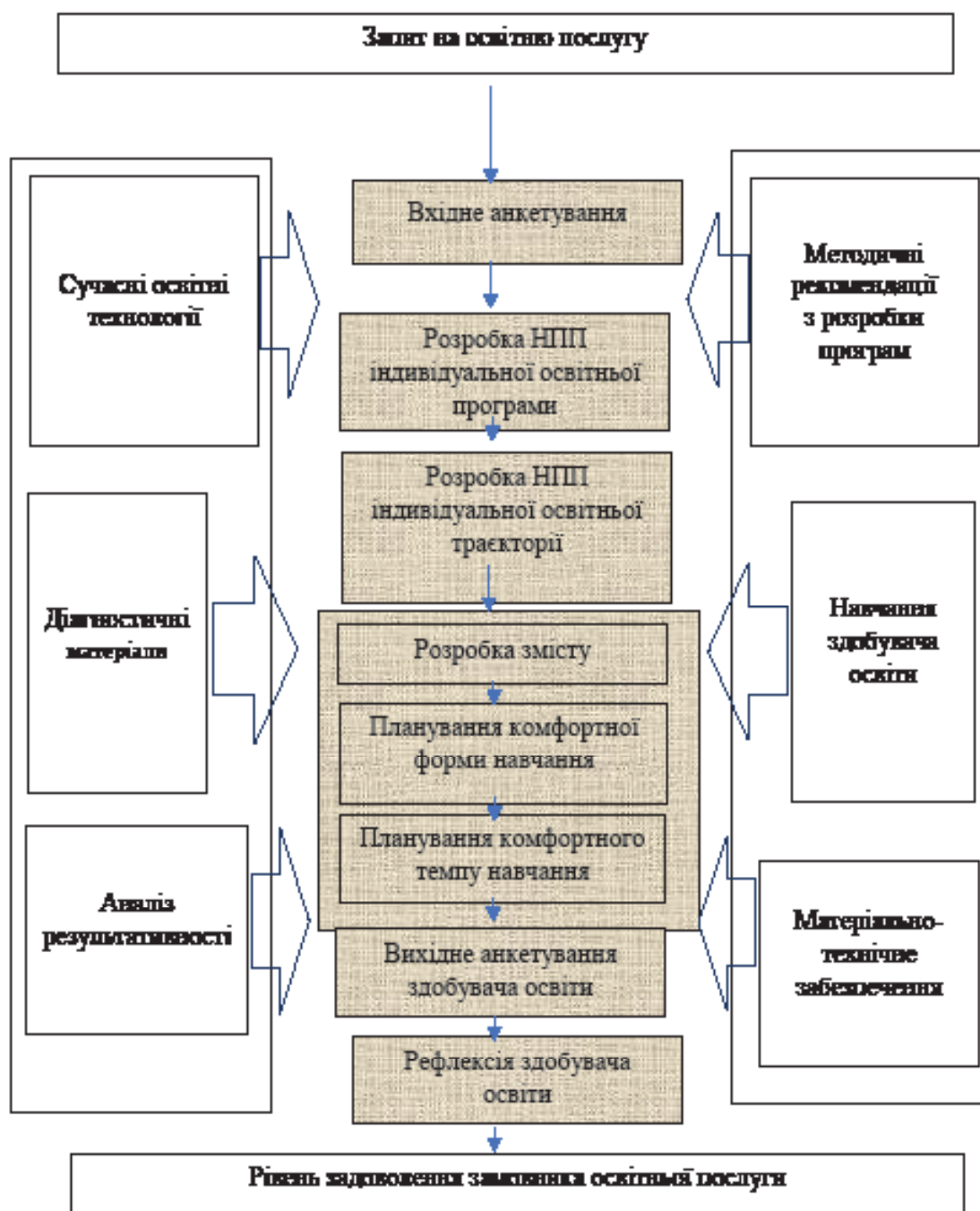

Рис. 2. Функціональна модель педагогічних умов розвитку професійної компетентності сучасного НПП

- б) самоактуалізація та саморозвиток особистості НПП;
- 7) зміна ролі НПП;
- 8) супровід особистісного розвитку НПП.

Теоретичними розвідками встановлено (Гаязов, 2017), що за конструювання індивідуальних траєкторій освітньої діяльності опанування знань і способів діяльності може відбуватися на трьох рівнях:

- 1) на рівні осмислення, сприйняття та запам'ятовування;
- 2) на рівні застосування знань і способів діяльності за зразками або в схожій ситуації;
- 3) на рівні творчого застосування знань і способів діяльності.

Для побудови індивідуальної траєкторії навчання науковці пропонують різні способи, засоби й методи (Павленко, 2009: 111–115).

Відповідно до запропонованої нами функціональної моделі педагогічних умов розвитку професійної компетентності сучасного НПП етапами роботи підрозділу, що координує освітній процес і забезпечує реалізацію індивідуальної освітньої програми, будуть такі:

- діагностика професійної майстерності НПП;
- складання індивідуальної освітньої програми та її корекція;
- реалізація індивідуальної освітньої програми;
- рефлексивний аналіз реалізації індивідуальної освітньої програми (ІОП).

Висновки. Таким чином, як педагогічні умови, що забезпечують ефективну реалізацію базового процесу розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників у вищих військових навчальних закладах, нами виділені такі:

- навчання науково-педагогічних працівників із метою формування та / або розвитку професійної компетентності до достатнього рівня;
- розробка методичних рекомендацій із проектування програм освітніх модулів, рекомендацій із розробки індивідуальної освітньої програми науково-педагогічних працівників;
- проектування програм освітніх модулів як окремих елементів модульної програми підвищення кваліфікації;
- матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу;
- реалізація сучасних освітніх технологій;
- діагностика результативності підвищення кваліфікації.

Проектування програм освітніх модулів у контексті запропонованої моделі має здійснюватися в такій послідовності:

1. Насамперед необхідно визначити комплексну освітню мету, що складається з окремих освітніх цілей і досягається за умови вивчення декількох навчальних елементів модуля. У загальному сенсі метою та кінцевими результатами є розвиток професійної компетентності (або окремих елементів компетентності), тобто мета й кінцеві результати описують елемент професійної діяльності науково-педагогічного працівника, який може бути сформований або вдосконалений засобами програми освітнього модуля. Критерії оцінки кінцевих результатів навчання повинні бути «прозорими» й вимірними.

2. Зміст навчання, представлений у вигляді навчальних елементів модуля, має передбачати систему проміжних результатів, сформульованих як єдність змісту й розумових операцій або як діяльність слухача, розглянута через предмет, умови й спосіб її здійснення. Зміст навчальних елементів своєю чергою покликаний забезпечити досягнення кінцевих результатів навчання, а навчальні матеріали, відповідні позначенням у пояснювальній записці технологіям, методам, прийомам навчання, повинні забезпечити реалізацію змісту модуля.

3. За добору технологій, методів і прийомів навчання необхідно враховувати професійний досвід науково-педагогічних працівників і максимально використовувати його як одне з джерел навчання. Таким чином, теоретичні положення можуть бути опановані слухачами через приклади їх використання на практиці, а опановані способи діяльності в режимі тренінгу в модельній ситуації або у власній професійній діяльності відповідно до отриманих завдань.

4. Кінцеві результати інваріантних модулів повинні врешті-решт забезпечити відповідність рівня професійної компетентності НПП вимогам, визначеними відомчими програмними документами, які викладають пріоритетні завдання розвитку системи вищої військової освіти та її окремих напрямів.

5. Варіативні модулі повинні бути спрямовані на заповнення дефіциту компетентності науково-педагогічних працівників, надавати відчутний вплив на якість виконання ними своїх професійних обов'язків.

По завершенню навчання здійснюється діагностика рівня розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників відповідно до визначених критеріїв, показників і рівнів сформованості. Також із метою оцінки якості освітніх послуг із підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників у розробленій моделі

передбачається проведення анкетування керівників освітніх установ, органів військового управління та військових частин, що є замовниками на організацію та проведення курсової підготовки.

Отже, функціональна модель педагогічних умов розвитку професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів заснована на ідеї модульно-накопичувального підходу до організації процесу підвищення кваліфікації, що забезпечує: інтеграцію різних видів і форм навчання, гнучкість і варіативність змісту навчання, істотну стандартизацію та унормування освітнього процесу, адаптивний характер навчання, актуалізацію самоконтролю, осмислену роботу слухача

над навчальною інформацією в реально зручних для нього життєвих обставинах та, як наслідок, формування стійкої мотивації науково-педагогічних працівників до вдосконалення рівня професійної компетентності.

Перспективні напрями подальших розвідок пов'язані з аналізом та удосконаленням відомчо-нормативної бази підготовки здобувачів вищої освіти й діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, обґрунтуванням, розробкою або удосконаленням навчальних дисциплін, особливо щодо її варіативної та вибіркової частини, дослідження проблем залучення науково-педагогічних працівників з-поміж цивільних викладачів і військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вікторова Л. В. Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Чернівці, 2009. С. 4.
2. Кочарян А. Б. Вимоги до професійної компетентності науково-педагогічних працівників університету за умов створення електронного освітнього середовища. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 4. С. 16–18. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=komp_2014_4_5.
3. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики*. Київ, 2003. Т. 296. С. 13–41.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
5. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2004. С. 47–52.
6. Драч І. І. Формування ключових компетентностей як основа професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи. *Імідж сучасного педагога*. 2013. № 2 (131). С. 7–11.
7. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи* : Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2004. С. 67.
8. Viktorova L. V., Zakhutska O. V. Foreign language education of adults in the context of educational globalization. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 263. С. 165–172.
9. Глоссарий современного образования / под общ. ред. Е. Ю. Усик ; сост. В. И. Астахова и др. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков, 2014. 532 с.
10. Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку Збройних Сил України на найближчі 10 років / Міністерство оборони України. 2020. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2020/01/11/viziya-generalnogo-shtabu-zs-ukraini-shhodo-rozvitku-zbrojnih-sil-ukraini-na-najblizhchi-10-rokiv/>.
11. Болюбаш Н. М. Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережевих технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Ялта, 2011. 290 с.
12. Осипова Т. Ю., Руденко Т. Б. Сутність поняття «Індивідуальна освітня траєкторія». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2013. Вип. 21. С. 31–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2013_21_10.
13. Хуторський А. В. Індивідуальна освітня траєкторія. *Освіта*. 23 грудня 2008 р. URL: <http://osvita.ua/school/theory/2287/print>.
14. Інформація про якісний склад педагогічних працівників, що працюють в системі освіти України. 2019. *Єдиний державний вебпортал відкритих даних*. URL: <https://data.gov.ua/dataset/37330edb-d802-4c19-9979-151fa924e87a/resource/592bfa2d-b7b6-4cf1-b097-00e9870d9c91>.
15. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. *Эйдос*. 2005. 10–12 сент. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.html/>.
16. Кульчицький І. М. Концептуалізація понять «модель» та «моделювання» у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2015. № 829. С. 273–284. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2015_829_21.
17. Каньковський І. С. Індивідуальні освітні траєкторії як необхідність сучасного процесу професійної підготовки фахівців. *Професійна освіта: проблеми і перспективи* / ППО НАПН України; РВНЗ «КІПУ». 2013. Вип. 4. С. 95–102. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/1517>.
18. Гаязов А. С. Индивидуальные траектории образования личности. 2017. URL: www.raop.ru/content/otdelenie-psihologii-i-fiziol.

19. Павленко В. Н., Шевель В. В., Візіряко С. П. Ситуаційні управління як спосіб побудови індивідуальної траєкторії навчання. *Радіоелектронні та комп'ютерні системи*. 2009. № 3. С. 111–115.

REFERENCES

1. Viktorova L. V. Formuvannya profesiyno-terminolohichnoyi kompetentnosti studentiv vyshchychk ahrarnykh navchalnykh zakladiv u fakhoviy pidhotovtsi [Formation of professional-terminological competence of students of higher agrarian educational institutions in professional training] : diss. ... cand. ped. sciences : 13.00.04 – theory and methods of professional education. 2009. P. 4 [in Ukrainian].
2. Kocharyan A. B. Vymohy do profesiynoyi kompetentnosti naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv universytetu za umov stvorenniya elektronnoho osvithnoho seredovyshcha [Requirements for professional competence of research and teaching staff of the university in terms of creating an electronic educational environment]. *Computer at school and family*. 2014. № 4. pp. 16–18. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? [in Ukrainian].
3. Ovcharuk O. Kompetentnosti yak klyuch do onovlennya zmistu osvity [Competences as a key to updating the content of education]. *Education Reform Strategy in Ukraine: Recommendations on Education Policy*. 2003. 296. pp. 13–41 [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayiny “Pro vyshchu osvitu” [Law of Ukraine “On Higher Education”]. Information of the Verkhovna Rada (VVR). 2014. № 37–38. Art. 2004 (as amended). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
5. Bibik N. M. Kompetentnisnyy pidkhid: refleksyvnyy analiz zastosuvannya [Competence approach: reflexive analysis of application]. *Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*. Under the general. ed. O. V. Ovcharuk. 2004. pp. 47–52 [in Ukrainian].
6. Drach I. I. Formuvannya klyuchovykh kompetentnostey yak osnova profesiynoyi pidhotovky maybutnikh vykladachiv vyshchoyi shkoly [Formation of key competencies as a basis for professional training of future teachers of higher education]. *The image of a modern teacher*. 2013. 2 (131). pp. 7–11 [in Ukrainian].
7. Pometun O. I. Dyskusiya ukrayinskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennya kompetentnisnogo pidkhodu v osviti [Discussion of Ukrainian teachers around the introduction of a competency-based approach in education]. *Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library on educational policy*. 2004. P. 67 [in Ukrainian].
8. Viktorova L. V., Zakhutska O. V. Foreign language education of adults in the context of educational globalization. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences*. 2017. 263. pp. 165–172.
9. Hlossaryy sovremennoho obrazovanyya [Glossary of modern education]. Under common. ed. E. Yu. Usik; [comp. by Astakhova V. Y. etc.]. 2nd ed., Reworked. and ext. Kharkiv. 2014. 532 p. [in Russian].
10. Viziya Heneralnoho shtabu ZS Ukrayiny shchodo rozvytku Zbroynykh Syl Ukrayiny na nayblyzhchi 10 rokiv [Vision of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine on the development of the Armed Forces of Ukraine for the next 10 years]. Ministry of Defense Ukraine (2020). <https://www.mil.gov.ua/news/2020/01/11/viziya-generalnogo-shtabu-zs-ukraini-shhodo-rozvytku-zbrojnih-sil-ukraini-na-najblizhchi-10-rokiv/> [in Ukrainian].
11. Bolyubash N. M. Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh ekonomistiv zasobamy merezhevykh tekhnolohiy [Formation of professional competence of future economists by means of network technologies] : dis. ... cand. ped. sciences : 13.00.04 – theory and methods of professional education. 2011. 290 p. [in Ukrainian].
12. Osypova T. YU., Rudenko T. B. Sutnist ponyattya “Indyvidualna osvithna trayektoriya” [The essence of the concept of “Individual educational trajectory”]. *Scientific journal of M. Drahomanov NPU. Series 16: Creative personality of the teacher: problems of theory and practice*. 2013. 21. pp. 31–34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2013_21_10 [in Ukrainian].
13. Khutorskyi A. Indyvidualna osvithna trayektoriya [Individual educational trajectory]. *Education*. 2008. <http://osvita.ua/school/theory/2287/print> [in Ukrainian].
14. Informatsiya pro yakisnyy sklad pedahohichnykh pratsivnykiv, shcho pratsuyut v systemi osvity Ukrayiny [Information on the quality of pedagogical staff working in the education system of Ukraine]. 2019. The only state web portal of open data. <https://data.gov.ua/dataset/37330edb-d802-4c19-9979-151fa924e87a/resource/592bfa2d-b7b6-4cf1-b097-00e9870d9c91> [in Ukrainian].
15. Bermus A. H. Problemy u perspektyvy realizatsiyi kompetentnostnoho podkhoda v obrazovany [Problems and prospects for the implementation of the competence approach in education]. *Eidos*. 2005. September 10–12. <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm/> [in Russian].
16. Kulchytskyi I. M. Kontseptualizatsiya ponyat “model” ta “modelyuvannya” u naukovykh doslidzhennyakh [Conceptualization of the concepts of “model” and “modeling” in research]. *Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Information systems and networks*. 2015. 829. pp. 273–284. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2015_829_21 [in Ukrainian].
17. Kankovskyy I. YE. Indyvidualni osvithni trayektoriyi yak neobkhdnist suchasnoho protsesu profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv [Individual educational trajectories as a necessity of the modern process of professional training]. *Professional education: problems and prospects / IPTO NAPS of Ukraine; RVNZ “KIPU”*. 2013. 4. pp. 95–102. <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/1517> [in Ukrainian].
18. Hayazov A. S. Yndyvydual nye traektoryy obrazovanyya lychnosti [Individual trajectories of personality formation]. 2017. www.raop.ru/content/otdelenie-psihologii-i-fiziol [in Russian].
19. Pavlenko V. N., Shevel V. V., Viziryako S. P. Sytuatsiyni upravlinnya yak sposib pobudovy indyvidualnoyi trayektoriyi navchannya [Situational management as a way to build an individual learning trajectory]. *Radioelectronic and computer systems*. 2009. 3. pp. 111–115 [in Ukrainian].

Олександра ЄМЧИК,
orcid.org/0000-0003-0261-8595
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) oleksandra.iemchuk@gmail.com

ДИСТАНЦІЙНІ ФОРМИ РОБОТИ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей впровадження форми дистанційного навчання у освітній простір закладів дошкільної освіти. Узагальнено основні шляхи ефективного здійснення освітньої діяльності на початковому етапі освітньої системи: забезпечення очного навчання, що здійснюється у процесі безпосередньої взаємодії учасників освітнього процесу в реальних умовах та в реальному часі у спеціально створеному освітньому середовищі; організація дистанційної освіти, що передбачає різні варіанти взаємодії учасників освітнього процесу, які знаходяться на певній відстані один від одного, віддалений освітній процес; забезпечення змішаної форми освітньої діяльності, яка передбачає поєднання реальної безпосередньої взаємодії учасників освітнього процесу із дистанційними технологіями. Виокремлено організаційно-педагогічні умови використання дистанційної форми освіти закладом дошкільної освіти у роботі з дітьми дошкільного віку: забезпечення змішаної форми організації освітнього процесу; спеціально організоване освітнє інформаційне мережеве середовище закладу дошкільної освіти, забезпечене необхідними методичними матеріалами, електронними посібниками, електронними дидактичними іграми, рекомендаціями, розробленими відповідно до вимог освітнього процесу з дітьми дошкільного віку; врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, готовності до дистанційного сприйняття знань, самостійного здійснення практичної та ігрової діяльності; матеріально-технічне забезпечення як педагогічного колективу закладу дошкільної освіти так і вихованців; залучення батьків до формування та розвитку цифрової компетентності та елементарної комп'ютерної грамотності, їх просвітницька діяльність та контроль за реалізацією в родині програмних завдань відповідно до віку дитини; професійна підготовка вихователів закладів дошкільної освіти до використання технологій дистанційної освіти у роботі з дітьми дошкільного віку, яка передбачає також можливість для підвищення кваліфікації та удосконалення володінням таких технологій у процесі безпосередньої педагогічної діяльності, пов'язане з постійним технічним прогресом галузі цифрової та комп'ютерної техніки.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, дистанційна форма освіти дітей дошкільного віку.

Oleksandra YEMCHUK,
orcid.org/0000-0003-0261-8595
Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Lecturer at the Department
of General Pedagogy and Preschool Education
of the Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) oleksandra.iemchuk@gmail.com

DISTANCE FORMS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

The article is devoted to the investigation of the peculiarities of the introduction of the form of distance learning in the educational space of preschool educational institutions. The main ways of effective implementation of educational activities at the initial stage of the educational system are summarized: providing face-to-face training, which is carried out in the process of direct interaction of participants in the educational process in real conditions and in real time in a specially created educational environment; organization of distance education, which provides different options for interaction of participants in the educational process, which are at a certain distance from each other; remote educational process; providing a mixed form of educational activity, which involves a combination of real direct interaction of participants in the educational process with remote technologies. The organizational and pedagogical conditions for the use of distance education by preschool education institutions in working with preschool children are highlighted: providing a mixed form of organization of the educational process; specially organized educational information network environment of the preschool institution, provided with the necessary methodological materials, electronic manuals, electronic didactic games, recommendations developed in accordance with the requirements of the educational process with preschool children; taking into account the age and individual characteristics of children, readiness for remote perception of knowledge, independent implementation of practical and play activities; material and technical support of both the teaching staff of the preschool institution and pupils; involvement of parents in the formation and development of digital competence and basic computer literacy, their educational activities and control over the implementation of program tasks in the family according to the age of the child; professional training of educators of preschool education institutions to use distance education technologies in working with preschool children, which also provides an opportunity to improve skills and improve the mastery of such technologies in the process of direct pedagogical activities.

Key words: distance education, distance learning, distance form of education of preschool children.

Постановка проблеми. Стрімка зміна умов існування людства у зв'язку з об'єктивними чинниками веде за собою й кардинальні зміни в підходах до організації освіти. Такі різкі повороти не можна назвати негативними факторами, адже вони стимулюють пришвидшення науково-технічного прогресу, мобілізацію наявних ресурсів та потенціалу усіх суб'єктів суспільного життя у тому числі й освітньої системи держави.

Визначальною для педагогічного розуміння питання є позиція С.Сисоевої щодо модернізації освіти, а саме пошуку нових шляхів розвитку освітніх систем; розробці і експериментальній перевірці моделей випереджувального розвитку закладів освіти відповідно до розвитку суспільства; знаходження рівноваги, оптимального співвідношення між «ринковістю» освіти і її головним завданням – навчанням, вихованням, розвитком особистості, підготовкою її до життя у сучасному суспільстві [4, с. 70; 7, с. 81].

Крім того, сучасна напружена ситуація справджує як механізм оцінки наявних компетентностей організаторів освітнього процесу, суб'єктів виконавчої ланки, тобто педагогів, котрі безпосередньо здійснюють навчальні та виховні впливи. Обставини актуалізували та активізували наукові та методичні розробки й у галузі дошкільної освіти.

Стрімкий розвиток суспільства, потреба у негайних рішеннях також вимагає термінових розробок реальних методик впровадження інноваційних форм в педагогічний процес усіх закладів освіти, у тому числі дошкільної. Влучним є визначення Д. Дзвінчук дистанційної освіти як «мегатренду освіти майбутнього», «орієнтиру, вектору модернізації, тенденції розвитку» [1, с. 9]. У зв'язку з цим, надзвичайно актуальним постає питання організації дистанційної освіти на початковому етапі й у цьому контексті формування інформаційної та цифрової грамотності учасників освітнього процесу.

Проблема користування інформаційно-комунікаційними технологіями в освітніх цілях утверджується й у сучасних психолого-педагогічних та дидактико-методичних теоріях та технологіях організації та управління освітнім процесом, котрі спираються на концепції діяльнісно-особистісного підходу, що обґрунтовує формування знань і умінь дитини через її самостійну, активну і самоконтрольовану пізнавальну діяльність.

Аналіз актуальних досліджень. Впровадження технологій дистанційного навчання, зокрема перспективи розвитку дистанційної освіти в зарубіжних країнах, досліджували Ст.

Віллер, Дж. Андерсон, Р. Клінг, Т. Едвард, А. Тріндаде [1, с. 9].

Можливості сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання та створення систем комп'ютерного навчання досліджуються багатьма науковцями (М. Жалдак, Л. Колісник, О. Комісарова, Ю. Машбиць, Е. Носенко, М. Смульсон та інші).

Мета статті полягає в дослідженні особливостей впровадження форми дистанційного навчання у освітній простір закладів дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу статті. В Україні уже існує законодавча основа для провадження освітньої діяльності декількома шляхами. Так, стаття 9 Закону «Про освіту» (від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII) визначає очну (денна, вечірня) форму здобуття освіти як «спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі». Дистанційна форма здобуття освіти детермінована як «індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій». Актуальним для нашого дослідження є також виділення як окремої сімейної (домашньої) форми здобуття освіти – способу організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. У такому разі відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти покладається на їх батьків [3].

Спільним для всіх наукових підходів у трактуванні дистанційного навчання є виділення таких його особливостей: діти можуть отримувати готові завдання (кейс технології), під час навчання можливі зустрічі педагога й дитини, учасники освітнього процесу можуть проживати в одному місті чи районі, але навчання може проходити в асинхронному режимі (розбіжність у часі), а також, на наш погляд, найбільш істотна відмінність дистанційного навчання – інтерактивна взаємодія не тільки між дітьми та вихователями, а й між самими дітьми і з засобами навчання, яка здійснюється в специфічній дидактичній системі.

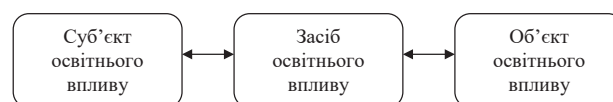

Рис. 1. Структура дистанційної форми освіти

Активні теоретичний аналіз та практичні дослідження на сучасному етапі демонструють декілька основних шляхів ефективного здійснення освітньої діяльності на початковому етапі освітньої системи:

– забезпечення очного навчання, що здійснюється у процесі безпосередньої взаємодії учасників освітнього процесу в реальних умовах та в реальному часі у спеціально створеному освітньому середовищі;

– організація дистанційної освіти, що передбачає різні варіанти взаємодії учасників освітнього процесу, які знаходяться на певній відстані один від одного, віддалений освітній процес;

– забезпечення змішаної форми освітньої діяльності, яка передбачає поєднання реальної безпосередньої взаємодії учасників освітнього процесу із дистанційними технологіями.

Проте, усі ці способи забезпечення освіти підростаючого покоління потребують ретельного теоретичного вивчення та експериментального дослідження.

Одним з пріоритетних напрямків вдосконалення технологій освіти на етапі інформаційного суспільства були і залишаються методи дистанційного навчання, які дозволяють не тільки істотно поліпшити якість освітнього процесу, а й значно знизити фінансові витрати як закладу освіти, так і того, хто навчається.

У дослідженнях багатьох науковців дистанційна форма навчання передбачає наявність двох обов'язкових складових: використання інформаційних та інформаційно-комп'ютерних технологій навчання та забезпечення комунікації учасників освітнього процесу. Характерними особливостями такої форми є визначальними рисами яких є: відірваність суб'єктів навчання один від одного у просторі та (або) у часі; самостійність вихованця, учня або студента у здійсненні контролю результатів навчання і виховання; комунікація між учасниками освітньої взаємодії є безконтактною, опосередкованою певними технічними засобами [9].

Із визначення очевидним постає той факт, що обоє сторін освітнього процесу повинні володіти як мінімум елементарною інформаційною компетентністю. Відповідно до оновленого Базового компонента дошкільної освіти така компетентність дитини дошкільного віку називається цифровою включає «здатність використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв'язання освітніх, ігрових завдань на основі набутих елементарних знань, вмінь, позитивного ставлення до комп'ютерної та цифрової техніки.

Проте ця складова загальної компетентності особистості дитини дошкільного віку включена у варіативний складник Стандарту дошкільної освіти, тобто не є обов'язковою для формування та підготовки особистості дитини до подальшого навчання та реального життя. Крім того, у формуванні та розвитку такої компетентності значна відповідальність покладена на батьків, котрі повинні забезпечити «відповідальне й помірне використання комп'ютера як сучасного засобу діяльності дитини дошкільного віку», «добір ігрових і пізнавальних програм», «ознайомлення дитини з можливостями використання цифрових технологій у повсякденному житті та дозвіллі», пояснення дитині правил поведінки та розуміння небезпек за умови порушення цих правил. Крім того, усі ці види роботи передбачено лише для дітей старшого дошкільного віку [5].

Проблемою в реалізації дистанційної форми навчання в закладі дошкільної освіти також стає дотримання санітарних вимог, складених із врахуванням вікових особливостей розвитку дітей раннього та дошкільного віку. Так, згідно з Наказом МОЗ України «Про затвердження Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів» від 24.03.2016 № 234 «Заняття з використанням комп'ютерів дозволяється проводити для дітей старшого дошкільного віку два рази на тиждень (не більше одного разу протягом дня). Безперервна тривалість роботи з комп'ютером не повинна перевищувати 10 хвилин» [6].

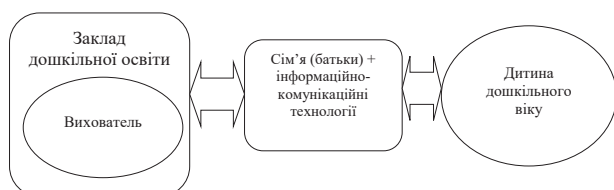
Крім того робота із застосуванням цифрових технологій вихователями безпосередньо у середовищі групи закладу дошкільної освіти за цими вимогами може здійснюватись лише за погодженням із батьками не довше 15 хвилин. До таких технічних засобів належать інтерактивні дошки, мультимедійні проектори тощо. Можна припустити, що в якості засобу навчання дітей також може бути використаний планшетний комп'ютер. Проти і в роботі з ним потрібно врахувати рекомендації Міністерства охорони здоров'я щодо перегляду дітьми розважальних відео-роликів та телепередач по тривалості – не більше 20-30 хвилин 1 раз на день.

Опитування вихователів закладів дошкільної освіти м. Луцька дозволило отримати інформацію щодо організації дистанційної освіти з дітьми дошкільного віку у період з березня по травень 2020 року. В рамках дослідження опитуванням було охоплено 37 вихователів різних вікових груп.

Основним способом комунікації вихователів з дітьми респонденти визнали їх батьків, які виступали своєрідним каналом передачі інформа-

ції, необхідної для засвоєння знань, формування умінь, навичок та якостей особистості передбачених освітньо-розвивальною програмою на відповідному освітньому етапі. З метою дотримання вимог щодо організації навчально-виховного процесу саме батьки є тою ланкою, котра забезпечуватиме змішаних характер освітніх впливів – тобто поєднання дистанційної взаємодії та залучення технічних засобів з реальною практичною та ігровою діяльністю дітей в домашніх умовах. Тобто у процесі організації дистанційної форми освіти дітей реалізується за такою схемою:

Рис. 2. Схема реалізації освітньої взаємодії в умовах дистанційної форми навчання дітей дошкільного віку

Тобто батьки в умовах такого виду освіти виступають своєрідним ретранслятором виховних та навчальних впливів вихователя на дитину, реалізатором запланованих видів діяльності та занять, режимних моментів. Комунікація з батьками у такому випадку найчастіше здійснювалась через використання можливостей соціальних Інтернет-мереж та їх додатків для смартфонів (Viber, WhatsApp, Facebook, Instagram, Youtube тощо.). Активно відбувалось також налагодження зв'язку через створення закладами дошкільної освіти власних Інтернет-сайтів із доступом батьків до розроблених вихователями під керівництвом методистів електронних матеріалів – відео-занять, дидактичних ігор, методичних рекомендацій та посібників, наочного матеріалу, дитячої літератури тощо.

Проте, не варто забувати, що при наявності значних переваг дистанційна освіта характеризується й суттєвими недоліками, на подолання яких спрямовують свою діяльність вчені усього світу (узагальнено Д. Дзвінчук): деперсоніфікація і “знелюднення” освіти, втрата живих зв'язків між суб'єктами освітнього процесу; втрата виховного компоненту освіти; освіта перестає бути важливим інститутом соціалізації особистості;

збільшення психологічної і соціальної дистанції між учасниками навчально-виховних взаємодій; гіперболізація самостійної роботи, незважаючи на невисокий рівень вмотивованості до навчання; зростання можливостей для кібербулінгу та інших форм насильства і агресії; освіта стає звичайнісінькою послугою, яку можна отримати, не докладаючи великих інтелектуальних та моральних зусиль [1, с. 12].

Висновки. Використання дистанційної форми освіти закладом дошкільної освіти у роботі з дітьми дошкільного віку буде ефективним лише завдяки реалізації спеціальних організаційно-педагогічних умов: забезпечення змішаної форми організації освітнього процесу, котра передбачає поєднання реальної безпосередньої взаємодії вихователів закладу дошкільної освіти з дітьми із дистанційними технологіями; спеціально організоване освітнє інформаційне мережеве середовище закладу дошкільної освіти, забезпечене необхідними методичними матеріалами, електронними посібниками, електронними дидактичними іграми, рекомендаціями, розробленими відповідно до вимог освітнього процесу з дітьми дошкільного віку; врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, готовності до дистанційного сприйняття знань, самостійного здійснення практичної та ігрової діяльності; матеріально-технічне забезпечення як педагогічного колективу закладу дошкільної освіти так і вихованців; залучення батьків до формування та розвитку цифрової компетентності та елементарної комп'ютерної грамотності, їх просвітницька діяльність та контроль за реалізацією в родині програмних завдань відповідно до віку дитини; професійна підготовка вихователів закладів дошкільної освіти до використання технологій дистанційної освіти у роботі з дітьми дошкільного віку, яка передбачає також можливість для підвищення кваліфікації та удосконалення володінням таких технологій у процесі безпосередньої педагогічної діяльності, пов'язане з постійним технічним прогресом галузі цифрової та комп'ютерної техніки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці електронного дидактичного матеріалу та методичних рекомендацій для педагогів та батьків із забезпечення освіти дітей дошкільного віку в умовах дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дзвінчук Д. І. Мегатренд дистанційної освіти: переваги, недоліки, ризики. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 26. С. 7–18.
2. Задорожна О. М. Дистанційна освіта в Україні: реалії сьогодення. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 24. С. 56–67.
3. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

4. Лазарович Н. Нові підходи до підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах переходу на дистанційне навчання. *Освітній простір України*. 2015. Вип. 5. С. 70–73.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 р. № 33 «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція». URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>
6. Наказ МОЗ України «Про затвердження Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів» від 24.03.2016 № 234. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16#Text>
7. Сисоєва С. О. Проблеми дистанційного навчання: педагогічний аспект. *Неперервна професійна освіта: Теорія і практика*. 2003. Випуск III-IV. С. 81.
8. Успенко В., Попова Л., Шептуха О. Перспективи розвитку дистанційної та онлайн освіти в сучасних умовах. *Новий Колегіум*. 2020. № 4. С. 98–102.
9. Чумак В. В. Особливості взаємодії учасників освітнього процесу в закладах вищої освіти при впровадженні технологій дистанційного навчання. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Т. 4. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2020_4_1_3

REFERENCES

1. Dzvinchuk D. I. (2020) Megatrend dystantsiinoi osvity: perevahy, nedoliky, ryzyky [Megatrend of distance education: advantages, disadvantages, risks]. *Osvitnii dyskurs*, vol. 26, pp. 7–18.
2. Zadorozhna O. M. (2020) Dystantsiina osvita v Ukraini: realii sohodennia [Distance education in Ukraine: the realities of today]. *Osvitnii dyskurs*, vol. 24, pp. 56–67.
3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII [Law of Ukraine "On Education" of September 5, 2017 № 2145-VIII]. Retvited from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Lazarovych N. (2015) Novi pidkhody do pidhotovky fakhivtsiv doshkilnoi osvity v umovakh perekhodu na dystantsiine navchannia [New approaches to the training of preschool education specialists in the transition to distance learning]. *Osvitnii prostir Ukrainy*, vol. 5, pp. 70–73.
5. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12 sichnia 2021 r. № 33 «Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (derzhavnogo standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of January 12, 2021 № 33 "On approval of the Basic component of preschool education (state standard of preschool education) new version"]. Retvited from : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>
6. Nakaz MOZ Ukrainy «Pro zatverdzhennia Sanitarnoho rehlementu dlia doshkilnykh navchalnykh zakladiv» vid 24.03.2016 № 234 [Order of the Ministry of Health of Ukraine "On approval of the Sanitary Regulations for preschool educational institutions" dated 24.03.2016 № 234]. Retvited from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16#Text>
7. Sysoieva S. O. (2003) Problemy dystantsiinoho navchannia: pedahohichniy aspekt [Problems of distance learning: pedagogical aspect]. *Neperervna profesiina osvita: Teoriia i praktyka*, vol. III-IV, P. 81.
8. Uspalenko V., Popova L., Sheptukha O. (2020) Perspektyvy rozvytku dystantsiinoi ta onlain osvity v suchasnykh umovakh [Prospects for the development of distance and online education in modern conditions]. *Novyi Kolehium*, no. 4, pp. 98–102.
9. Chumak V. V. (2020) Osoblyvosti vzaiemodii uchasnykiv osvitnoho protsesu v zakladakh vyshchoi osvity pry vprovadzheni tekhnolohii dystantsiinoho navchannia [Peculiarities of interaction of participants of educational process in institutions of higher education at introduction of technologies of distance learning]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, vol. 4, no. 1. Retvited from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2020_4_1_3

УДК 316.4.063.3-053.6-056.24/26
DOI DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-1-43>

Тетяна МАРТИНЮК,
orcid.org/0000-0002-9288-8179

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)*

Ірина БРУШНЕВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-3381-6490

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)*

ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОГО СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ АНІМАЦІЇ

У публікації автори, здійснюючи дослідження актуального стану соціальної інтеграції молоді з інвалідністю, наголошують на необхідності врахування біологічного аспекту, який визначається віковими характеристиками молоді з інвалідністю, наявністю певних хворобливих станів чи порушень розвитку у фізичній, психічній, інтелектуальній або сенсорній сфері функціонування організму тощо та функціональними обмеженнями життєдіяльності. Також авторами у дослідженні враховується психологічний аспект, оскільки значущими характеристиками молоді з інвалідністю є її специфічний соціально-психологічний склад, а також персональні обмеження життєдіяльності, зумовлені ставленням до себе чи свого діагнозу. Останнім важливим для дослідження аспектом визначається соціальний, адже соціальне становище та винятково вразливий соціальний статус молоді з інвалідністю зумовлені не лише її типовими особливостями як соціальної групи загалом, але й наявністю додаткових соціально-середовищних обмежень життєдіяльності, зумовлених інвалідністю.

Представлені авторами результати дослідження спираються на поділ учасників за трьома ступенями обмеження життєдіяльності: помірно виражене, виражене, значне, які загалом між собою відрізняються залежно від ступеня втрати здоров'я молоді людини та обсягу її потреб у постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді.

Представляючи результати констатувального дослідження автори спираються саме на біопсихосоціальний підхід, що дозволить комплексно підійти до розв'язання поставленої проблеми, уникнути тієї незбалансованості, що виникає за надання переваги медичній чи соціальній моделі інвалідності, та забезпечити потребу молодих людей з інвалідністю в соціальній допомозі, підтримці та захисті у процесі взаємодії із середовищем.

Ключові слова: констатувальне дослідження, молодь з інвалідністю, біопсихосоціальний підхід, моделі інвалідності, соціальна інтеграція.

Tetiana MARTYNIUK,
orcid.org/0000-0002-9288-8179

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy
and Pedagogy of Higher School
of the Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine)*

Iryna BRUSHNEVSKA,
orcid.org/0000-0002-3381-6490

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Assistant Professor at the Department of Special and Inclusive Education
of the Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine)*

RESEARCH OF THE CURRENT STATE OF SOCIAL INTEGRATION OF YOUNG PEOPLE WITH DISABILITIES IN MODERN UKRAINE BY MEANS OF SOCIO-CULTURAL ANIMATION

The authors, emphasizes the need to take into account the biological aspect, which is determined by age characteristics of young people with disabilities, studying the current state of social integration of young people with disabilities, in the

publication, the presence of certain diseases or developmental disorders in the physical, mental, intellectual or sensory sphere, restrictions on life. The authors also takes into account the psychological aspect of the study, as significant characteristics of young people with disabilities are its specific socio-psychological composition, as well as personal limitations of life, due to the attitude to themselves or their diagnosis. The last important aspect of the study is social, because the social status and extremely vulnerable social status of young people with disabilities are due not only to its typical features as a social group in general, but also the presence of additional socio-environmental restrictions due to disability.

The results of the study presented by the authors examine the divided participants for three degrees of disability: moderate, severe, significant, which generally depend on the degree of loss of health of young people and meeting their needs for a sustainable future, help and supervision

Presenting the results of the statement, authors determines a biopsychosocial approach that will take a comprehensive approach to solving the problem, avoid the imbalance that arises from the preference of medical or social model of disability, and meet the needs of young people with disabilities in social assistance, support and protection in the process of interaction with the environment.

Key words: ascertaining research, youth with disabilities, biopsychosocial approach, models of disability, social integration.

Постановка проблеми. Проблема дослідження актуального стану соціальної інтеграції молоді з інвалідністю на сучасному етапі розвитку суспільства є однією з найактуальніших. Саме молодь з інвалідністю є тією віковою та соціальною категорією, яка, будучи рушієм суспільного розвитку, наразі є однією із найбільш вразливих категорій населення та потребує допомоги в соціальному становленні, зокрема підтримки в напрямі соціальної інтеграції в сучасне соціальне середовище.

Обмеження життєдіяльності мають три аспекти: а) функціональний (втрата чи аномалія психічних, інтелектуальних, сенсорних або фізичних функцій, елементів анатомічної структури зумовлює утруднення певної діяльності), б) персональний (постійне (свідоме чи неусвідомлене) обмеження свободи вибору та самореалізації з огляду на свою інвалідність зумовлює стійку соціальну дезадаптацію) та в) соціально-середовищний (акценти на нездатності або неможливості здійснювати ту чи іншу діяльність у певний спосіб або в певних рамках, які вважаються нормальними, ставлять індивіда в несприятливе становище, а навколишнє середовище з бар'єрами та без полегшуючих умов обмежує його здатність до певних дій чи видів життєдіяльності). Тобто у двох індивідів з однаковими захворюваннями можуть бути різні рівні функціональних чи персональних обмежень, а два індивіди з однаковим рівнем функціональних обмежень можуть мати не однакову здатність до спілкування, самообслуговування тощо з огляду на умови, в яких вони здійснюють діяльність.

Відповідно, розглядаючи молодь з інвалідністю як об'єкт та суб'єкт соціальної роботи, потрібно враховувати: біологічний аспект, який визначається віковими характеристиками молоді з інвалідністю (14 до 35 років), мірою втрати нею здоров'я (наявності певних хворобливих станів чи порушень розвитку у фізичній, психічній,

інтелектуальній або сенсорній сфері функціонування організму тощо) та зумовленими нею функціональними обмеженнями життєдіяльності; психологічний аспект, оскільки значущими характеристиками молоді з інвалідністю є її специфічний соціально-психологічний склад (поступове досягнення загальносоматичної і статевої зрілості як індивіда, розумової зрілості як суб'єкта пізнання, особистісної зрілості як громадянина, трудової зрілості як суб'єкта праці), а також персональні обмеження життєдіяльності, зумовлені ставленням до себе чи свого діагнозу; соціальний аспект, адже соціальне становище та винятково вразливий соціальний статус молоді з інвалідністю зумовлені не лише її типовими особливостями як соціальної групи загалом (неповна і повна цивільна правоздатність, вивчення, апробація та розширення можливостей для здобуття життєвого досвіду тощо), але й наявністю додаткових соціально-середовищних обмежень життєдіяльності, зумовлених інвалідністю [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З аналізу психолого-педагогічних та соціально-педагогічних джерел ми можемо констатувати, що порушена проблема не нова в науці. Зокрема, різною мірою дослідженні психологічні особливості осіб з інвалідністю (В.С. Бакулін, І.Б. Грецька, В.В. Петрова, В.Й. Бочелюк, Н.А. Соловійова, А.В. Турубарова, Д.Р. Фальво і Б.Е. Холлан та ін.).

Низка досліджень, у тому числі дисертаційних, присвячені проблемам соціальної адаптації та інтеграції з урахуванням конкретних порушень та обмежень особи – загалом функціональних (Н.О. Мирошніченко, Ю.В. Никоненко, Х. Сандерсон та С. Франклін, В.С. Церклевич та ін.), сенсорних (Д. Брінклі, І.П. Волкова, Т.В. Клімова, Є.А. Клопота, Х. Мейсон і С. МакКолл, Ш. Сакс, Л.Д. Хода, Г.А. Яковлева та ін.), фізичних (Л. Адді, Г. Діксон, В.Г. Бондаренко, С.А. Бондаренко та ін., Ю.І. Волчелюк, Дж. Вінг, Р. Грайсон та ін., О.П. Глоба, Ю.О. Долинний, Г.В. Дре-

мова, І.В. Липко та Т.Г. Пулінець, О.В. Романенко, М. Стантон, А.В. Турубарова та ін.), ментальних (А.Ю. Воробець, А.М. Висоцька, І.В. Гладченко, М.О. Супрун, Б. Ингамелс і К. Моріссей, Е. Морлінг, Л.Р. Міфтахова, Р. Перкінс і Дж. Реппер, І.В. Татьянчикова та ін.) тощо.

Метою статті є представити результати дослідження актуального стану соціальної інтеграції молоді з інвалідністю в сучасній Україні засобами соціокультурної анімації на основі біопсихосоціального підходу.

Виклад основного матеріалу. «У кожної людини є особистий контекст – її «особистість» та її досвід, установки, очікування і т. д. – і часовий контекст – її етап у житті та етап у хворобі» – підкреслюють Д.Т. Вейд та П.В. Халліган [5, с.998]. У процесі дослідження стану соціальної інтеграції молоді з інвалідністю одним із базових підходів, якого ми дотримуємося, є біопсихосоціальний. Тобто прихильники цього підходу радять не переоцінювати тілесні прояви, а саме комплексно підійти до явища інвалідності. Окрім того, в руслі біопсихосоціального підходу при оцінці інвалідності важливо не тільки визначити ступінь розладу, відхилення функцій організму і структур тіла, але й здатність людини здійснювати діяльність і брати участь у повсякденному житті, бути функціональною. З огляду на це ми будували методологію і методику дослідження, зокрема формували і вибірку для проведення дослідження.

Б.Дж. Леман, Д.М. Давид, Дж.А. Грубер, прихильники біопсихосоціальної моделі здоров'я, вказують, що «біологічна динаміка фіксує фізичні елементи організму, які впливають і визначають здоров'я» [4, с.3]. Отже, «біо» (хвороба) є важливою і рівною частиною моделі здоров'я та хвороби і вимагає урахування інвалідності молодих людей, особливостей порушення їхнього здоров'я. Ми у цьому питанні спиралися передусім на наявні функціональні обмеження (пункт 2.1 «Інструкції про встановлення груп інвалідності»)[1], а також говорили про три ступені обмеження життєдіяльності: помірно виражене, виражене, значне, які загалом між собою будуть відрізнятися залежно від ступеня втрати здоров'я молоді людини та обсягу її потреб у постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді (пункт 2.2 згаданого документу). Поділ за цим принципом вважаємо первинним, оскільки він дозволяє визначити три групи з урахуванням того, наскільки об'єктивно (адже ми здебільшого особисто не знаємо учасників експерименту) інвалідність дозволяє / не дозволяє молодим людям брати участь у суспільному житті, долучатися до різних сфер життєдіяльності.

Загальна кількість охоплених дослідженням молодих людей з інвалідністю – 780 осіб. Загалом помірно виражене обмеження життєдіяльності мало місце у 53,46% учасників експерименту, виражене – у 36,54% учасників експерименту, значне – у 10% учасників експерименту.

Констатувальний етап дослідження тривав упродовж вересня-грудня 2018 року. До експериментальної роботи були залучені молоді люди з інвалідністю на добровільній основі, хоча й не всі достатньо вмотивовані.

Перелік діагностичних методик нами комплексно представлено у методичних рекомендаціях [2]. Опитування проводилося індивідуально або ж невеликими підгрупами до 5-7 осіб на базі навчальних закладів та соціальних служб, в окремих випадках – вдома, особливо під час роботи з групою молодих людей зі значним ступенем ОЖ. Діагностика охопила передусім саму молодь, а також їх батьків/опікунів, вихователів, вчителів, працівників служб, зокрема в тих випадках, коли потрібно було здійснити експертну оцінку залученості та участі молодих людей в анімаційній діяльності.

Констатувальний етап дослідження проводився на базі: закладів загальної середньої освіти; навчально-реабілітаційних центрів і спеціальних шкіл: закладів професійно-технічної освіти (в тому числі за направленням центру зайнятості); закладів вищої освіти; спеціальних підприємств. Також до допомоги залучалися фахівці служб, центрів і організацій, які працюють з людьми з інвалідністю.

Вказані співвідношення за видом порушення функцій представлені у табл. 1.

Розподіл учасників дослідження за частотою видів порушення функцій організму характеризувався таким співвідношенням: ППФ – порушення психічних функцій – 6,54% (ЗПР, епілепсія, синдром Дауна тощо); СДФ – порушення статодинамічних функцій (наслідки ДЦП, а також травм) – 17,69%; ПФО – порушення функцій органів, зокрема дихання, травлення тощо (так звані загальні захворювання, як от, важка форма бронхіальної астми, цукровий діабет, хронічна ниркова недостатність тощо) – 19,87%; порушення сенсорних функцій (передусім, зору – ПЗ і слуху – ПС) – 20,26%; МП – мовні порушення (здебільшого, заїкання, дислексія, порушення вимови) – 8,97%; ПВС – порушення, які викликають спотворення (як от, порушення форми тулуба і розмірів голови, шрами після опіків тощо, відсутність кінцівки, нирки) – 16,67%. Деякі з учасників дослідження мали комплексні порушення, як от, порушення функцій мовлення в результаті ДЦП. У цьому випадку ми орієнтувалися на те,

який вид порушення є не лише первинним, але й домінуючим, тобто, які при ДЦП найбільше порушені функції – мовлення чи статодинамічні, адже саме вони будуть зумовлювати певний ступінь обмеження життєдіяльності. Про комплексне порушення ми говорили лише щодо групи осіб зі значним ОЖ – це 10% осіб.

Додатковою ознакою було те, чи є порушення функцій вродженим, чи набутиим, адже, в другому випадку життєва ситуація сприймається більш песимістично. Тут відсотковий розподіл був такий – 63,72% (497 осіб) та 36,28% (283 особа) відповідно.

«Психо» – це думки, емоції і поведінка, які ми вивчаємо через урахування вікових особливостей. У контексті нашого дослідження ми визначили, що це молодіжна підгрупа (неповнолітні 14-18 років) – 30,90%, середня підгрупа (молоді люди 18-24 років) – 35,90%, а також старша підгрупа (молоді люди 24-35 років) – 33,20%. Однак це не просто вікові рамки. Адже психологічна динаміка охоплює когнітивні, емоційні, мотиваційні, поведінкові та поведінкові системи, які впливають на здоров'я. Саме тому нами визначено лише критерії і показники соціальної інтегрованості без чіткого опису рівнів. Їх змістове наповнення значною мірою зумовлюється і віково-психологічними особливостями молодих людей.

Оскільки у процесі дослідження нам важливий не лише вік, але й провідна діяльність, статус молодих людей, тому вважаємо за необхідне врахування і такої складової, як «соціо», тобто той контекст, в якому відбувається соціальне ста-

новлення зростаючої особистості. Адже щоденна напруга в балансуванні мікросистемних контекстів навчання/роботи і сім'ї може впливати на емоції, фізіологію і продуктивність. Зважаючи на це, ми молодих людей поділили на три підгрупи – ті, які навчаються, ті, які працюють, а також ті, хто і не навчається і не працює (табл. 2). А також для молодих людей, які навчаються, визначили контекстний вплив сім'ї (табл. 3).

Загалом у молодіжній підгрупі навчається 29,62% (231 особа), в середній підгрупі – 24,75% (193 особи), у старшій підгрупі – 9,49% (74 особи). Тобто загалом як і в нормативній вибірці (без інвалідності), частка молодих людей з інвалідністю, що навчаються, з віком зменшується.

Щодо сфери праці, то до 18 років молоді люди, як правило, якщо й працевлаштовуються, то не офіційно, тому ми цю вікову підгрупу не рахували. Серед середньої підгрупи 7,18% (56 осіб) працюють, а серед старшої підгрупи – 13,84% (108 осіб).

Водночас у кожній віковій підгрупі є частка осіб, котрі не залучені ні до сфери навчання, ні до сфери праці. І в кожній з підгруп ця частка невпинно зростає. Тобто, якщо до 18 років лише незначна частка (1,28%) молодих людей з інвалідністю залишаються вдома, адже загалом вони можуть не лише законно перебувати або в закладі загальної середньої освіти, або ж в іншому (як от, реабілітаційному центрі), а й таке перебування стимулюється. То після 18 років, коли освіта, згідно українського законодавства, не є обов'язковою, їх частка зростає. Зокрема,

Таблиця 1

Розподіл молодих людей з інвалідністю за ступенем обмеження життєдіяльності (ОЖ)

Вид порушення функцій		Ступінь ОЖ	Помірно виражене ОЖ		Виражене ОЖ		Значне ОЖ	
			%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть
Порушення психічних функцій	вроджене		4,61	36	1,41	11	-	-
	набуте		0,26	2	0,26	2	-	-
Порушення статодинамічних функцій	вроджене		7,69	60	4,74	37	-	-
	набуте		2,31	18	2,95	23	-	-
Порушення функцій дихання, травлення тощо	вроджене		5,13	40	4,23	33	-	-
	набуте		8,59	67	1,92	15	-	-
Порушення сенсорних функцій	вроджене		5,25	41	6,54	51	-	-
	набуте		6,03	47	2,44	19	-	-
Мовні порушення	вроджене		4,10	32	4,10	32	-	-
	набуте		0,77	6	-	-	-	-
Порушення, які викликають спотворення	вроджене		5	39	3,85	30	-	-
	набуте		3,72	29	4,10	32	-	-
Комплексні порушення	вроджене		-	-	-	-	7,05	55
	набуте		-	-	-	-	2,95	23
Загалом			53,46	417	36,54	285	10	78

Таблиця 2

Розподіл молодих людей з інвалідністю за видом їх зайнятості

Місце основної зайнятості		Вікова група		Молодіжна підгрупа (14-18 р.)		Середня підгрупа (18-24 р.)		Старша підгрупа (24-35 р.)	
		%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть		
НАВЧАЮТЬСЯ	Заклади загальної середньої освіти (інклюзивне навчання)	15,13	118						
	Спеціальні школи	2,44	19						
	Навчально-реабілітаційні центри	3,97	31	4,49	35	2,95	23		
	Заклади професійно-технічної освіти (в тому числі за направленням центру зайнятості)	8,08	63	2,95	23	3,08	24		
	Заклади вищої освіти (ЗВО)			7,18	56	1,92	15		
	ЗВО – філії ВМУРоЛ «Україна» (інклюзивне навчання)			10,13	79	1,54	12		
ПРАЦЮЮТЬ	«Звичайні» організації, власний бізнес тощо			3,21	25	7,82	61		
	Спеціальні підприємства			3,97	31	6,02	47		
НІДЕ НЕ НАВЧАЮТЬСЯ І НЕ ПРАЦЮЮТЬ		1,28	10	3,97	31	9,87	77		
ВСЬОГО		30,90	241	35,90	280	33,20	259		

це 9,87% у старшій підгрупі. На нашу думку, це теж один із показників соціальної активності. Адже після завершення середньої освіти молодій людині з інвалідністю, а в багатьох випадках, передусім її батькам, потрібно прийняти рішення про подальші напрямки життєвого шляху. І тут включається страх наразити дитину на додаткові ризики, невпевненість у майбутньому, небажання щось змінювати. Вказані стереотипні форми реагування засвоюються молодими людьми і продукуються вже під час самостійного життя, коли обмежується коло спілкування, відкидається допомога інших осіб, поступово прагнення до соціальної участі зменшується і починає простежуватися тенденція до мейнстрімінгу (лише спільне дозвілля зі здоровими ровесниками), потім до ексклюзії та повної ізоляції.

Вплив сім'ї на специфіку процесу соціальної інтеграції молодих людей, на нашу думку, можна простежити, проаналізувавши так звану соціальну ситуацію передусім у молодіжній підгрупі, тобто той контекстний аспект, про який ми говорили вище. Типи сімей, у яких проживають неповнолітні молоді люди з інвалідністю, подано у табл. 1.3. Як свідчать отримані дані, доволі значна частка неповнолітніх з інвалідністю виховується у сім'ях соціально-вразливих категорій, причому часто не за одним, а за кількома параметрами, як от, сім'я неповна та малозабезпечена тощо. Звісно, такі неповнолітні піддаються додатковим чинникам соціального ризику, мають

менші можливості для так званого «соціального старту», а тому потребують особливої соціальної підтримки та допомоги як зі сторони суспільства загалом, так і з боку найближчого оточення.

Окрім того, оскільки анімаційна діяльність здебільшого проходить у позанавчальний та вільний час, деяка частина батьків може не забезпечувати належну участь неповнолітніх у таких заходах як з причини матеріальної незабезпеченості, так і просто неможливості організувати доставку (недостатність часу, ресурсів), а також й елементарної необізнаності щодо можливостей такої діяльності, допоміжних служб того, неготовності як самих батьків, так і молодих людей до такої діяльності.

Висновки. Підсумовуючи вищезначене, можемо константувати, що саме біопсихосоціальний підхід дозволяє комплексно підійти до розв'язання проблеми ефективної соціальної інтеграції молоді з інвалідністю, уникнути тієї незбалансованості, що виникає за надання переваги медичній чи соціальній моделі інвалідності, та забезпечити потребу молодих людей з інвалідністю в соціальній допомозі, підтримці та захисті у процесі взаємодії із середовищем. Зважаючи на вище означене нами було організовано експериментальне дослідження та проаналізовано його результати за трьома ступенями обмеження життєдіяльності. В межах кожного ступеня проводилося порівняння відповідно за віковими параметрами, видом зайнятості, впливом сім'ї.

Таблиця 3

Розподіл молодих людей з інвалідністю (молодіжна підгрупа) за типом їх батьківської сім'ї

Тип батьківської сім'ї	ЗЗСО (118 осіб)		НРЦ, спеціальна школа-інтернат (50 осіб)		Заклад ПТО (63 особи)	
	0,85	1	2	1	3,17	2
Діти-сироти	0,85	1	2	1	3,17	2
Діти-напівсироти	3,39	4	6	3	7,94	5
Діти, позбавлені батьківського піклування	0,85	1	4	2	1,59	1
З неповної сім'ї	11,01	13	18	9	6,35	4
З багатодітної сім'ї	5,93	7	8	4	7,94	5
З малозабезпеченої сім'ї	3,39	4	10	5	4,76	3
Діти, батьки яких беруть участь у бойових діях / загинули під час виконання службових обов'язків	0	-	0	-	1,59	1
ЗАГАЛОМ	25,42	30	48	24	33,34	21

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструкції про встановлення груп інвалідності. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text>
2. Мартинюк Т.А. Методологія та методика дослідження соціальної інтеграції молоді з інвалідністю: методичні рекомендації. Луцьк : ПП Іванюк, 2019. 77 с.
3. Мартинюк Т.А. Основні підходи до визначення критеріїв соціальної інтеграції молоді з інвалідністю засобами соціокультурної анімації. *Інноваційна педагогіка. Науковий журнал*. 2020. № 22. С. 77–82.
4. Lehman B. J., David D. M., Gruber J. A. Rethinking the biopsychosocial model of health: Understanding health as a dynamic system. *Social and Personality Psychological Compass*. 2017. Vol. 11. Issue 8. P. 1–17. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spc3.12328>
5. Wade D. T., Halligan P. W. The biopsychosocial model of illness: a model whose time has come. *Clinical Rehabilitation*. 2017. Vol. 31 (8). P. 995–1004. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0269215517709890>

REFERENCES

1. Instruksii pro vstanovlennia hrup invalidnosti [Instructions for establishing disability groups]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text>
2. Martyniuk, T.A. (2019). Metodolohiia ta metodyka doslidzhennia sotsialnoi intehratsii molodi z invalidnistiu: metodychni rekomendatsii [Methodology and methods of research of social integration of youth with disabilities: methodical recommendations]. Luts'k : PP Ivaniuk, 77 p. [in Ukrainian]
3. Martyniuk, T.A. (2020). Osnovni pidkhody do vyznachennia kryteriiv sotsialnoi intehratsii molodi z invalidnistiu zasobamy sotsiokulturnoi animatsii [Basic approaches to determining the criteria of social integration of young people with disabilities by means of socio-cultural animation]. *Innovatsiina pedahohika. Naukovyi zhurnal*, no. 22, pp. 77–82.
4. Lehman, B. J., David, D. M., Gruber, J. A. (2017). Rethinking the biopsychosocial model of health: Understanding health as a dynamic system. *Social and Personality Psychological Compass*, vol. 11, issue 8, pp. 1–17. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spc3.12328>
5. Wade, D. T., Halligan, P. W. (2017). The biopsychosocial model of illness: a model whose time has come. *Clinical Rehabilitation*, vol. 31 (8), pp. 995–1004. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0269215517709890>

ЗМІСТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Василь АНДРІЙЦЬО, Ірина ШЕВЦОВА, Михайло ШЮТІВ. Комунікативна функція побутової хореографії в контексті історичного розвитку сучасного танцювального мистецтва.....	4
Наталія АНДРІЇВ, Олександр ГЕРЕШКО, Марія МАРТИНЮК. Менеджмент соціокультурної діяльності.....	11
Олександр БЕРЛАЧ, Оксана ЛЕСИК-БОНДАРУК. Художньо-технологічні особливості створення анімаційних персонажів авторської векторної анімації.....	18
Андрій БОНДАРЕНКО. Просторова локалізація акустичних подій в електронній музиці: досвід дослідження.....	26
Євгеній БОНДАРЕЦЬ. Дослідження й атрибуція ікони Благовіщення Пресвятої Богородиці кінця XVIII – початку XIX ст. у срібному окладі 1865 р. київського майстра І. Вінниковського.....	31
Оксана ВАСИЛЬЄВА. Третій фортепіанний концерт О. Костіна: образно-тематична концепція циклу.....	38
Оксана ВЕЛИЧКО, Ірина МАКОВЕЦЬКА. Виконавські засади Віденської фортепіанної школи у діяльності Йоганна Непомука Гуммеля та Карла Черні.....	44
Руслан ГАЛИШИЧ, Віталіна КРОХМАЛЬ, Ольга МЕР'Є. Актуальність застосування каліграфічного українського письма в сучасному графічному дизайні.....	50
Тарас ГАРАГОНИЧ, Катерина ГЛЮДЗИК. Проблема сценічної культури в аматорському колективі театру.....	59
Володимир ГОНЧАРУК. Пластика малих форм у творчості Тараса Левківа: художньо-стильові особливості.....	64
Севиндж ДАДАШЗАДЕ. Проявление мультикультурализма в азербайджанском искусстве.....	71

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Arzu ABBASOVA. Linguistic and stylistic features of folk writer Elchin's prose.....	80
Самира Агабаба АЛИЕВА. К вопросу жизни и творчества Абулхалига Джаннати.....	85
Тетяна БАБИЧ. Суб'єктивний аспект у семантичних трансформаціях слів.....	90
Наталія БАНДРІВСЬКА, Ольга АНДРІЙЧИК. Анімалістика Чарльза Робертса як феномен англо-канадського літературного процесу кінця XIX – початку XX ст.....	95
Тетяна БАНДУРА. Поліфункціональність художньої деталі в повісті Т. Осьмачки «Старший боярин».....	101
Наталія БАРАННИК. Категорія часу в кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна».....	107
Людмила БІЛОКОНЕНКО. До питання про прийоми нейтралізації міжособистісних конфліктів.....	114
Вікторія БОЙКО. Самобутній митець української діаспори – Микола Чирський. Художня рецепція замальовки «Мій сон».....	120
Руслан ВАКАРЮК. Біблеїзми в українській та англійській мовах: термінологічний і функціонально-семантичний виміри.....	125
Антоніна ВАРЛАКОВА. Методика проведення експериментально-фонетичного дослідження просодичних ознак ненаголошеного вокалізму в англійському мовленні українців.....	131
Ольга ВАСИЛЬЄВА. Дискурс філософії просвітництва в драматургії Еріка-Еммануеля Шмітта.....	138
Юлія ВЕЛИЧКОВСЬКА. Антиколоніальне (протимосковське) спрямування історичної драми «Милость Божія...» невідомого автора.....	144
Інна ВЛАСЕНКО. Ключові аспекти аналізу авторської лексики у жанрі фентезі.....	151

Наталія ВОЛИК. Деканонизация жанра торжественной оды в творчестве М. Муравьева.....	157
Алла ГАБИДУЛЛИНА. Дискурсивная метонимия как средство создания колорита эпохи (на материале романа И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев»).....	163
Ольга ГАВРИЛЮК, Євгенія НІКІФОРОВА. Комунікативні стратегії і тактики у спілкуванні продавця та споживача на спортивних сайтах.....	170

ПЕДАГОГІКА

Gahire AKHUNDOVA. The transition from cognitivism to constructivism in foreign language teaching: comparative analysis.....	177
Оксана БАБАКІНА. Організаційно-педагогічні передумови розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в 50–70-ті роки ХХ століття.....	182
Гюнай Назим гызы БАДАЛЗАДЕ. Проблемы профессионального и трудового образования личностей с синдромом Дауна в практике теории обучения и воспитания лиц с инвалидностью.....	190
Ірина БАРДУС, Наталія ЧЕРВЯКОВСЬКА. Проблеми інформатичної підготовки майбутніх учителів початкової школи у закладах фахової передвищої освіти.....	198
Оксана БИКОНЯ. Підходи до навчання курсантів юридичних спеціальностей перекладу.....	203
Василь БІЛОКОПИТОВ. Забезпечення якості вищої освіти в Європейському просторі очима студентів.....	209
Ольга БОБИР. Ретроспектива поглядів філософів на феномен «світобачення».....	215
Юлія БОНДАР. Педагогічні умови формування творчих умінь в учнів початкової школи.....	220
Євгенія БОНДАРЕНКО. Педагогічна модель формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв.....	226
Віта БОСА. Інформологія як методологічна основа підготовки сучасного фахівця-філолога.....	231
Наталія БУРМАКІНА. Досвід застосування технології змішаного навчання при формуванні іншомовної комунікативної компетентності студентів.....	237
Тетяна ВАСЮТІНА, Оксана КОХАНКО, Тетяна ЗОЛОТАРЕНКО. Методика організації занурень у початковій школі як приклад міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті.....	242
Алла ВЕЛІХОВСЬКА. Методологічні основи формування емоційного інтелекту майбутніх інженерів-енергетиків в умовах їхньої професійної підготовки, розвитку професійних компетентностей.....	249
Леся ВІКТОРОВА, Костянтин МАМЧУР. Педагогічні умови розвитку професійної компетентності сучасних науково-педагогічних працівників вищих військових закладів освіти.....	255
Олександра ЄМЧИК. Дистанційні форми роботи закладу дошкільної освіти.....	265
Тетяна МАРТИНЮК, Ірина БРУШНЕВСЬКА. Дослідження актуального стану соціальної інтеграції молоді з інвалідністю в сучасній Україні засобами соціокультурної анімації.....	270

CONTENTS

ART STUDIES

Vasyl ANDRIITSO, Iryna SHEVTSOVA, Mykhailo SHIUTIV. Communicative function of domestic choreography in the context of the historical development of modern dance art.....	4
Nataliia ANDRIIV, Oleksandr HERESHKO, Mariia MARTYNIUK. Management of socio-cultural activities.....	11
Oleksandr BERLACH, Oksana LESYK-BONDARUK. Artistic and technological features of creation of animation characters of author's vector animation.....	18
Andriy BONDARENKO. Spatial localization of acoustic events in electronic music: research experience.....	26
Yevhenii BONDARETS. Research and attribution of the icon of the Annunciation of the end of XVIII – early XIX c. in the silver oklad of 1865 of the Kyiv jewelry master I. Vinnikovsky.....	31
Oksana VASYLIEVA. The Oleksandr Kostin's Third Piano Concert: figurative-thematic concept of the cycle.....	38
Oksana VELYCHKO, Iryna MAKOVETSKA. Performance fundamentals of the Vienna Piano School in the activity of Johann Nepomuk Hummel and Carl Czerny.....	44
Ruslan HALYSHYCH, Vitalina KROKHMAL, Olha MERIE. Relevance of application calligraphic Ukrainian writing in modern graphic design.....	50
Taras HARAHOBYCH, Kateryna HLIUDZYK. The problem of stage culture in the amateur theatre ensemble.....	59
Volodymyr HONCHARUK. Plastics of small forms in the creativity of Taras Levkiv: artistic and style features.....	64
Sevinj DADASHZADE. The manifestation of multiculturalism in Azerbaijani art.....	71

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Arzu ABBASOVA. Linguistic and stylistic features of folk writer Elchin's prose.....	80
Samira Agababa ALIEVA. To the question of life and creativity of Abulkhalig Jannati.....	85
Tetyana BABYCH. Subjective aspect in semantical transformations of words.....	90
Nataliya BANDRIVSKA, Olha ANDRIICHYK. Charles Roberts's animalism as a phenomenon of the English-Canadian literary process at the end of XIX – the beginning of XX centuries.....	95
Tetiana BANDURA. Polyfunctionality of artistic detail in T. Osmachka's story "Senior Boyar".....	101
Nataliia BARANNYK. Category of time in Oleksandr Dovzhenko's movie-essay "Charmed Desna".....	107
Liudmyla BILOKONENKO. To the question of methods of neutralizing interpersonal conflicts.....	114
Victoriia BOIKO. The original artist of the Ukrainian diaspora is Mykola Chyrsky. Art reception of the drawing "My dream".....	120
Ruslan VAKARIUK. Bibleisms in Ukrainian and English languages: terminological and functional semantic dimensions.....	125
Antonina VARLAKOVA. Phonetic experimental research methods of unstressed vocalism prosodic features in English speech of Ukrainians.....	131
Olha VASYLIEVA. Discourse of the philosophy of the enlightenment in the theatre plays of Eric-Emmanuel Schmitt.....	138
Yuliya VELYCHKOVSKA. Anticolonial (anti-Moscow) direction of the historical drama "God's Mercy ..." by an unknown author.....	144
Inna VLASENKO. Key aspects of the analysis of author's vocabulary in the fantasy genre.....	151
Nataliia VOLIK. Decanonization of the solemn ode genre in the creativity of M. Muravyov.....	157

Alla GABIDULLINA. Discursive metonymy as a means of creating the colouring of the era (on the material of the novel by I. Ilf and Y. Petrov “The Twelve Chairs”).....	163
Olha HAVRYLIUK, Yevheniia NIKIFOROVA. The communicative strategies and tactics in the seller-buyer interaction on sports sites.....	170

PEDAGOGY

Gahire AKHUNDOVA. The transition from cognitivism to constructivism in foreign language teaching: comparative analysis.....	177
Oksana BABAKINA. Organizational and pedagogical prerequisites for the development of the professional development system of higher education research-teaching staff in the 50-70s of the twentieth century.....	182
Gunay Nazım BADALZADE. Problem of professional and labor education of people with Down Syndrome in the practice of the theory of education and training of people with disabilities	190
Irina BARDUS, Natalia CHERVIAKOVSKA. Problems of computer science training of future primary school teachers in professional colleges.....	198
Oksana BYKONIA. Approaches of teaching translation to future lawyers.....	203
Vasyl BILOKOPYTOV. Quality assurance on European Area of Higher Education with student eyes.....	209
Olha BOBYR. The retrospect of the philosophers’ views on the phenomenon “Mindset”.....	215
Yulia BONDAR. Pedagogical conditions of formation of creative skills in primary school students.....	220
Yevheniia BONDARENKO. Pedagogical model of the formation of the professional and speech competence of future navigators.....	226
Vita BOSA. Information science as a methodological basis for the training of a contemporary specialist-philologists.....	231
Nataliia BURMAKINA. Experience in the use of blended learning technology for foreign language communicative competence formation of students.....	237
Tetiana VASIUTINA, Oksana KOHANKO, Tetiana ZOLOTARENKO. Methodology of organizing immersion in primary school as an example of interdisciplinary integration in STREAM education.....	242
Alla VELIKHOVSKA. Methodological bases of formation of intelligence of future power engineers in the conditions of professional training, development of professional competences.....	249
Lesya VIKTOROVA, Kostyantyn MAMCHUR. Pedagogical conditions of development of professional competence of modern scientific and pedagogical staff of higher military institutions of education.....	255
Oleksandra YEMCHYK. Distance forms of preschool educational institution.....	265
Tetiana MARTYNIUK, Iryna BRUSHNEVSKA. Research of the current state of social integration of young people with disabilities in modern Ukraine by means of socio-cultural animation.....	270

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 34. ТОМ 1
ISSUE 34. VOLUME 1**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душний
Іван Зимомря*

Здано до набору 01.11.2020 р. Підписано до друку 01.12.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 31,38. Зам. № 0121/25. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.